

Nyelvi játékaink nagykönyve

Grétsy, László

Nyelvi játékaink nagykönyve:

Grétsy, László

Publication date

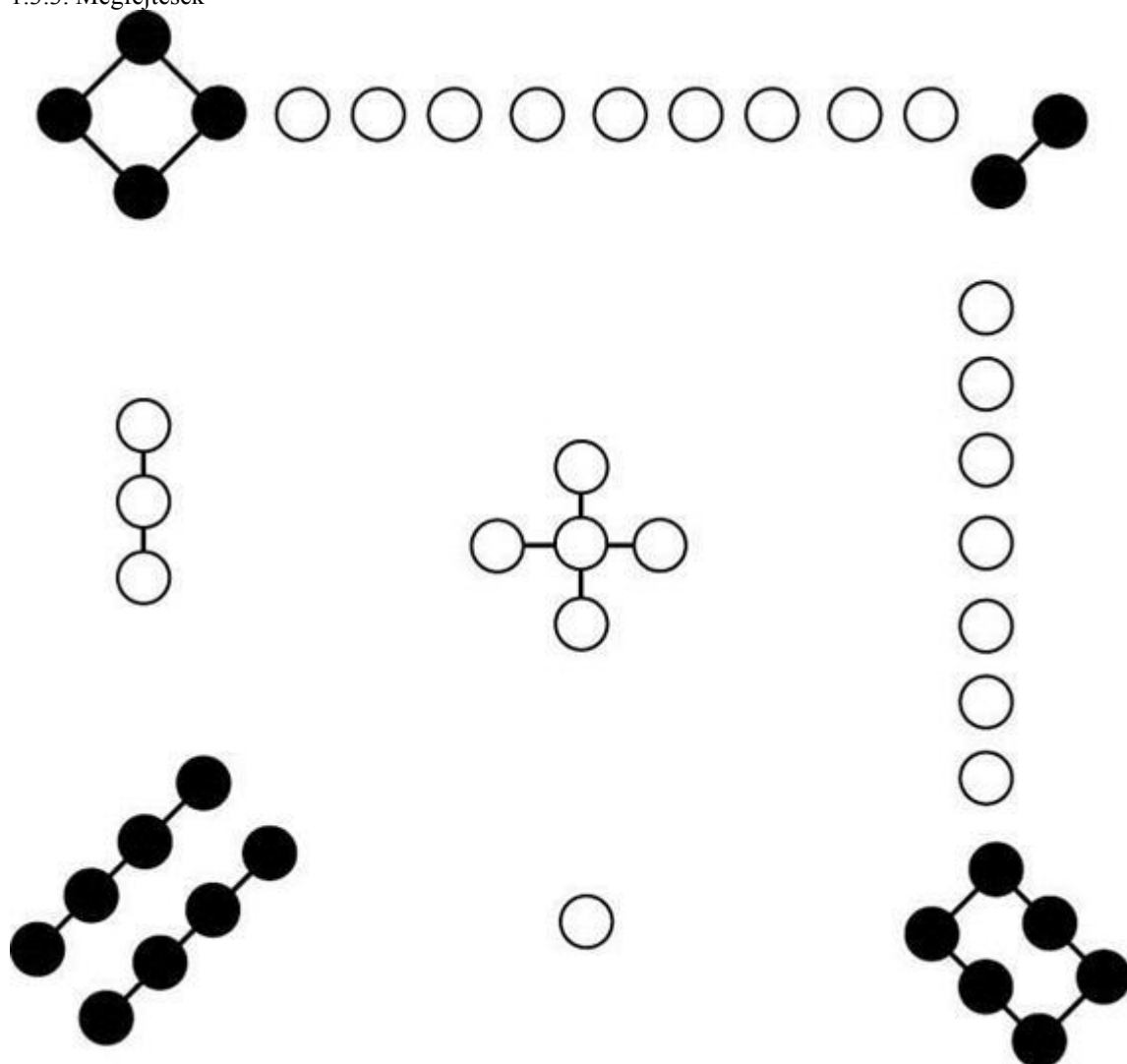
Tartalom

1.	1
1.	Nyelvi játékaink nagykönyve	1
2.	2
1.	Bevezető	2
1.1.	A kötet fogantatása	2
1.2.	A könyv tárgya, témaköre	2
1.3.	Nyelvi játékok és/vagy rejtvények	3
1.4.	A játék szerepe nyelvünkben és életünkben	3
1.5.	A kötet felépítése, tagolása	5
1.6.	Szoktató	6
3.	10
1. 1.	Betűk, hangok játécai	10
1.1.	A betűk mágiája	10
1.1.1.	Bűvös négyzetek hajdan és ma	10
1.1.2.	Üzenetek a versfőkben (akrosztichon)	18
1.1.3.	Még egy tag az akrosztichon-családból (notarikon)	22
1.1.4.	Megfejtések	26
1.2.	Betűk száműzése	27
1.2.1.	Egy, csak egy betűve...!	27
1.2.2.	Alliteráló közmondások	29
1.2.3.	Társasjátékok, szintén egy betűvel	33
1.2.4.	Egy betűvel, de hátulról!	34
1.3.	Építkezés – betűkből	39
1.3.1.	Betűvesztés – rendelésre	40
1.3.2.	Betűtoldó játékok, rejtvények	42
1.3.3.	Betűcserebere	47
1.3.4.	Egyéb betűjátékok	50
1.3.5.	Megfejtések	58
1.4.	Az „egyhangúság” igézetében	59
1.4.1.	Eszperente és társai	59
1.4.2.	Megfejtések	72
1.5.	Magán- és mássalhangzók vetélkedése	73
1.5.1.	Magánhangzók főszerepben	74
1.5.2.	Mássalhangzók főszerepben	80
1.5.3.	Megfejtések	82
4.	84
1. 2.	Betű- és képtalányok	84
1.1.	Betűtalányaink bűvös birodalma	84
1.1.1.	A betűrejtvényfejtés titkaiból	84
1.1.2.	Megfejtések	96
1.2.	Tematikus betűrejtvények	96
1.2.1.	Megfejtések	102
1.3.	Most pedig beszéljünk rébuszokban!	102
1.3.1.	Milyen rébuszokat fejtettek dédanyáink?	104
1.3.2.	Napjaink rébuszai	106
1.3.3.	A limesen állva	111
1.3.4.	Megfejtések	117
5.	118
1. 3.	A betűjátékok fejedelme, az anagramma	118
1.1.	Anagrammák régen és ma	118
1.1.1.	Névanagrammák	120
1.1.2.	Megfejtések	123
1.2.	Ország, város... – Anagrammák témacsoportok szerint	124
1.2.1.	Anagrammaföldrajz	125
1.2.2.	Verscímanagrammák	128
1.2.3.	Közmondás-anagrammák	130

1.2.4. Megfejtések	133
1.3. Rejtvényes anagrammák, anagrammarejtvények	133
1.3.1. Anagrammában fejtse!	134
1.3.2. Anagramma-fejtőrök – innen-onnan	139
6.	145
1.4. Szótagok, szavak játéka, rejtvényei	145
1.1. Nyelv-ész-le-le-tek, nyelv-vész-le-le-tek – Kalandozások a szótagok világában ...	145
1.1.1. Építkezés szótagokból	145
1.1.2. Megfejtések	154
1.2. Szavak, csodálatos szavak	155
1.2.1. Egyjelentésű szavak	155
1.2.2. Poliszémia hálójában	157
1.2.3. Valódi és álellentétek	159
1.2.4. A szinonimák világa	163
1.2.5. Megfejtések	165
1.3. Egybecsengő hangsorok	166
1.3.1. Megfejtések	177
1.4. Hinteleresztvény	178
1.4.1. A szóhatárok áthelyezése	178
1.4.2. Megfejtések	193
1.5. Szórejtvények, de ezúttal másképpen	194
1.5.1. Szóegyenletek	194
1.5.2. Tematikus szórejtvények	199
1.5.3. Melyik az a két szó?	203
1.5.4. Megfejtések	205
7.	206
1.5. Egyéb klasszikus játékok (palindrom, intarzia)	206
1.1. Egy ősi nyelvi játék: a palindrom	206
1.1.1. Oda-vissza ugyanaz!	207
1.1.2. Megfejtések	214
1.2. Oda-vissza nem ugyanaz!	214
1.2.1. Megfejtések	222
1.3. Elrejtőzött nevek, szavak (intarzia)	223
1.3.1. Intarziasorozatok	223
1.3.2. Megfejtések	229
1.4. Intarziák – ingyenceknek	230
1.4.1. Megfejtések	239
8.	241
1.6. Játékok, bűvészkedések versekkel, rímekkel	241
1.1. Rímes, furcsa játék	241
1.1.1. Társas versfaragás	241
1.1.2. A vers- és rímjátékok apológiája	243
1.1.3. Jöjjön, várja Limerick!	245
1.2. Amikor a nyelvi játékos verset ír... ..	249
1.2.1. Cento	250
1.2.2. Haiku	252
1.2.3. Pantun-lánc	254
1.2.4. Halandzsaversek	257
1.2.5. Versparódiák, travesztiák	259
1.2.6. Nyelvi játékos rigmusok egészségünk védelmében	261
1.3. Kancsalul festett egek?	263
1.3.1. Rejtvényes kancsalságok	266
1.3.2. Sanda rímek – és egyéb sandaságok	269
1.3.3. Megfejtések	270
1.4. A Marcsa hája és a kóbor Julcsa	270
1.4.1. Össze ne tévessze!	273
1.4.2. Kecskerímek a javából	274
1.4.3. Megfejtések	277
1.5. Verses talányok – talányos versek	277
1.5.1. Talányos versek	283

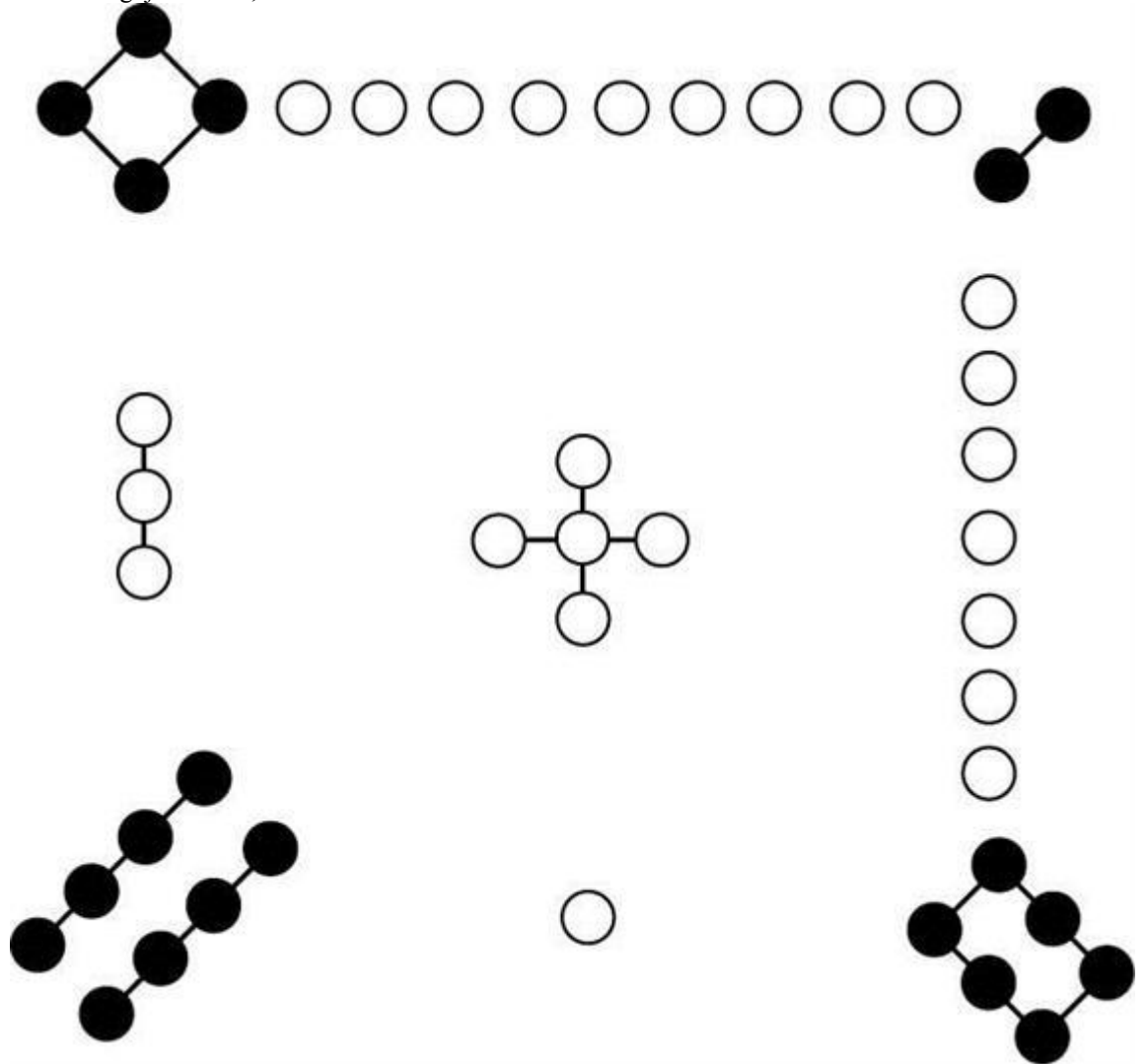
1.5.2. Megfejtések	286
1.6. Varázslatos rímek – rímes varázslatok	287
1.6.1. A tiszta rímtől a kínrímig	287
1.6.2. Néhány rímkülönlegesség	291
1.6.3. Rímpetárdákból – diszsortúz	295
1.6.4. Megfejtések	299
9.	300
1.7. Nyelvtörök, találósdik	300
1.1. Szócsavarintásoktól a nyelvtörökig	300
1.1.1. Törjük a nyelvet!	304
1.1.2. Megfejtések	307
1.2. Nyelvi játékos viccek, találósdik	308
1.2.1. Mi a különbség?	312
1.2.2. Megfejtések	314
10.	315
1.8. Nyelvi játékok – menet közben	315
1.1. Nép- és helynevek a nyelvi játékos szemével	315
1.1.1. A nép, az istenadta nép	315
1.1.2. Bűvös-bájos helyneveink	316
1.1.3. Játékok, tudáspróbák helynevekre	319
1.1.4. Megfejtések	323
1.2. Nyelvi játékok nyelvtanozás közben	323
1.2.1. Ez sem a sírás helye!	324
1.2.2. Szóragozás? Szórakozás!	328
1.2.3. Képzők, jelek játécai	332
1.2.4. Játékos szóalkotás	334
1.2.5. Megfejtések	335
1.3. A szólásmondások birodalmában	336
1.3.1. Szólásjátékok, szólásrejtvények	338
1.3.2. Játékok, rejtvények közmondásainkkal	341

1.3.3. Megfejtések

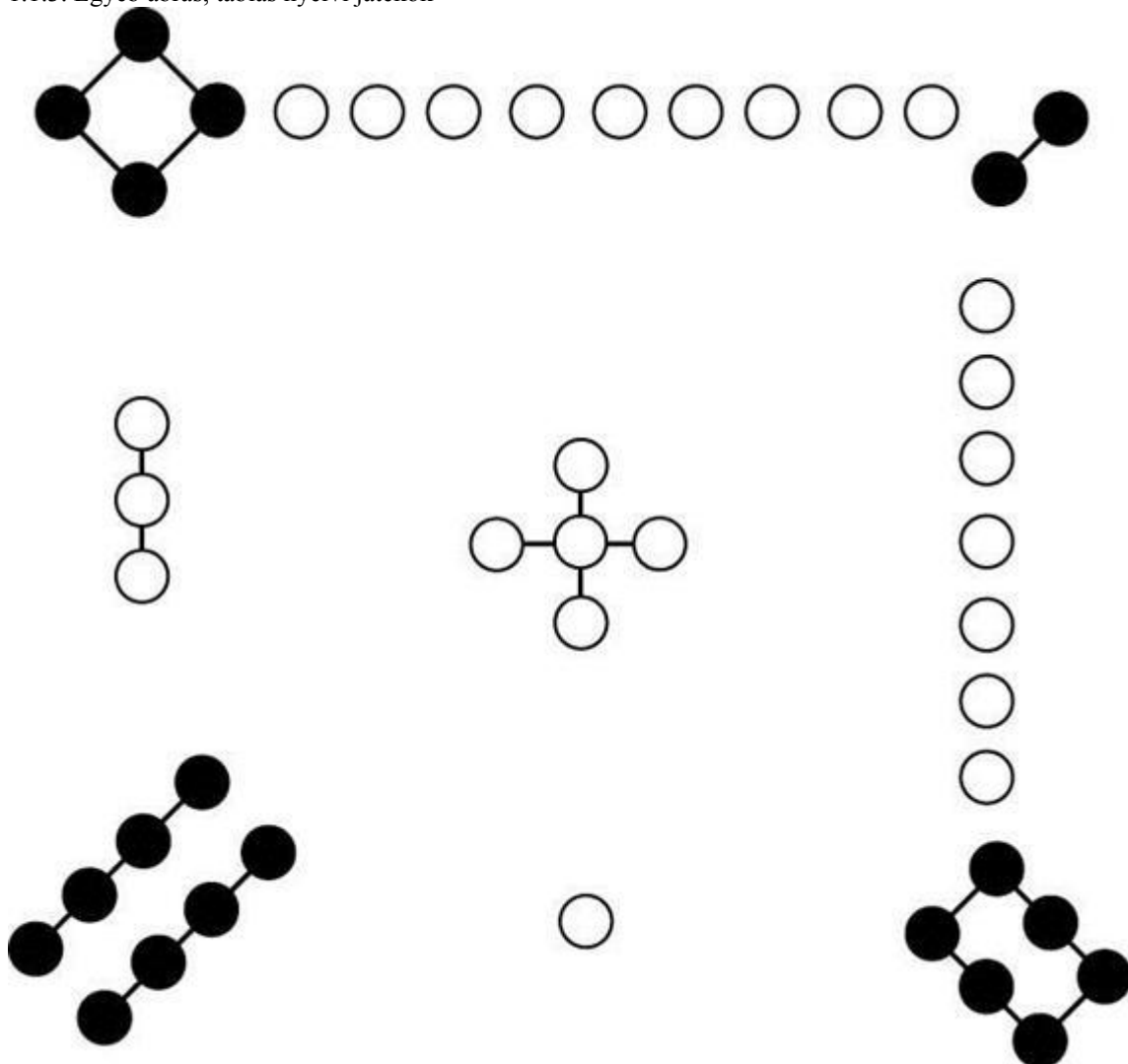

.....	347
11.	349
1. 9. Betűhálók rabságában – és bűvöletében	349
1.1. Háló a világ körül	349
1.1.1. A scrabble, azaz játék a betűkkel	350

1.1.2. A legújabb divat, a szudoku

1.1.3. Egyéb ábrás, táblás nyelvi játékok

.....	354
1.1.4. Megfejtések	356
1.2. Rejtvények ráadással	358
1.2.1. Ráadással, de példák nélkül	359
1.2.2. Ráadással, egy-egy példával	360
12.	376
1. 10. Egyéb nyelvi játékok, csecsebecsék	376
1.1. „Hol vagytok, ti régi játszótársak?”	376
1.1.1. Játékok a római számokkal	376
1.1.2. Megfejtések	383
1.2. Dadogás, rendelésre	383
1.2.1. Megfejtések	389
1.3. Egy „csodállatos” nyelvi játék: a kenguru	390
1.3.1. Talányok, fejtörők kenguru módra	391
1.3.2. Keressük meg a kengurukicsinyeket!	392
1.3.3. Megfejtések	395
1.4. Szamárkézfogás	395
1.4.1. Csacsipacsi-variációk	397
1.4.2. Na és a csacsipacsicács?	400
1.4.3. Megfejtések	401
1.5. Szereteguruló gyöngyszemek	401
1.5.1. Kétnyelvű szövegek	402
1.5.2. Tessék félreérteni!	403
1.5.3. A tét: egymillió!	404

1.5.4. A főherceg vizsgálja	405
1.5.5. Titkos nyelv – titkos írás	407
1.5.6. Keresztnévi [v][i]gasságok	410
1.5.7. Játék a visszhanggal	411
1.5.8. Megfejtések	413
1.6. Válogatott szakirodalom- és forrásjegyzék	413

1. fejezet -

1. Nyelvi játékaink nagykönyve

Grétsy László

A magyar nyelv kézikönyvei XXVI.

Sorozatszerkesztő

Kiss Gábor

Tinta Könyvkiadó

Budapest, 2012

ISSN 1589-4371

ISBN 978-615-5219-26-9

© Grétsy László, 2012

© Tinta Könyvkiadó, 2012

A kiadásért felel

a TINTA Könyvkiadó igazgatója

Borítóterv és tipográfia: Temesi Viola

Felelős szerkesztő: Szabó Mihály

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika

Minden jog fenntartva. A mű sem részleteiben, sem egészében nem reprodukálható semmilyen eljárással a jogtulajdonos előzetes engedélye nélkül.

2. fejezet -

1. Bevezető

1.1. A kötet fogantatása

Mint e mű szerzője, úgy érzem, kötelességem tájékoztatni az olvasót arról, hogy ez a kötet nem egy kiérdemesült nyelvésznek – azaz olyannak, aki szolgálati idejét becsülettel kitöltötte, feladatait elvégezte, befejezte – az élemedett korú értelmiségiekre jellemző „íraskényszerből” fakadó munkája, hanem egy olyan mű, amelynek megírására a szerző évtizedek óta, csaknem fél évszázada tudatosan készült, s most érkezett el az az idő, amikor ezt a tervét valóra is válthatja. Két kezemen sem tudom megszámolni, eddigi életem során hány újságíró vagy riporter kérdezősködött afelől, hogy van-e valamilyen hobbi, s ha igen, mondjam meg, mi az, s én, mivel a Ki kicsoda?-féle kiadványokban sohasem válaszoltam ezt firtató kérdésre, az interjúkészítőknek mindig, már három-négy évtizeddel ezelőtt is becsületesen megmondtam, hogy két hobbi van. Az egyik a sakk, olyannyira, hogy e királyi játékot ifjúkoromban még versenyzőként is űztem, a másik pedig a nyelvi játékok szeretete, amely már nyolc-tíz éves koromban bennem munkált. Már gyermekként nyelvi játékokat gondoltam ki, sőt rejtvényeket is készítettem, felnőttként pedig jeles író, irodalomtörténész kollégámmal, Vargha Balázssal húsz éven át vezettem a Nyelvi Játékok Klubját, amely a TIT (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat) égisze alatt működött 1970 és 1990 között, s amelynek körülbelül kéthavonkénti „ülésein” az ország minden részéből rendszeresen részt vettek a különféle nyelvi játékok kedvelői, művelői. Noha nyelvészeti tevékenységem több kutatási ágra is kiterjedt (pl. nyelvtörténet, a szaknyelvek kutatása), kutatásaim legfőbb tárgya mégis a mai magyar nyelv volt, mind életemnek abban a szakaszában, amelyikben az MTA Nyelvtudományi Intézete volt a munkaadóm (ezen időszak második felében a mai magyar nyelv elnevezésű osztályt irányítottam), mind abban, amelyikben az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának Magyar Nyelvtudományi Tanszékét vezettem. Ezekben az évtizedekben, mivel a mai magyar nyelv mind a rádióban, mind a televízióban elég nagy teret kapott, mindkét hírközegben rendszeresen voltak műsoraim. Ez nem ide tartozik, de az igen, hogy közülük többnek is a nyelvi játékok álltak a középpontjában. Ilyen volt a tévében a *Szójátéklklub* című, egy éven át havonta jelentkező műsor; később több mint egy évtizeden át a *Játsszunk!* című műsorblokk *A nyelv világa* című, Szépe Györggyel közösen vezetett havi műsorban, majd a Balázs Gézával szintén több évig közösen vezetett *Gyöngyök* című anyanyelvi műsor *Játéksarok* című műsorblokkja. Talán érdemes megemlítenem, hogy a több mint negyedszázadig élő, *Magyarán szólva* című heti rádióműsornak is volt egy rendszeres Rejtvénypályázat rovata. A velem csaknem mindig nyelvhasználatunk időszerű kérdéseiről beszélgető újságírók a megmondhatóit, hogy amikor a nyelvi játékokhoz s a rejtvények világához való vonzódásom került szóba, sohasem titkoltam, hogy ha valami előre nem látható esemény nem üti ki kezemből idő előtt a tollat, előbb vagy utóbb megírom nyelvi játékaink könyvét úgy, ahogy ezeket a játékokat és az ezeken alapuló rejtvényeket én látom. Egy könyvem már jelent is meg e tárgyban (*Anyanyelvünk játéka*, Gondolat, Budapest, 1974), de az a csaknem négy évtizeddel ezelőtti kötet még korántsem az a könyv, amelyre a nyelvi játékok és rejtvények áttekintő munkájára utalva gondoltam. S most, amikor halasztást nem tűrő szakmai feladatok már nem vagy legalábbis kevésbé kötnek, ugyanakkor pedig a sors kegyelméből maradt annyi erőm és energiám, hogy e régi vállalásomat teljesítsem, sürgető kötelességemnek érzem, hogy e saját magam által kijelölt munkát mielőbb elvégezzem. S hogy olvasóim ne sajnáljanak, szánjanak ezért, azt is azonnal hozzáteszem, hogy ez számomra nem teher, hanem igazi gyönyörűség.

1.2. A könyv tárgya, témaköre

Felvetődhet a kérdés: mi is tulajdonképpen a munka témája? Nyelvünk játékaival s a nyelvünkben rejlő játéklehetőségek kibányászása s bemutatása? Vagy esetleg olyan feladványok, rébuszok, fejtörők közzététele, amelyek nyelvi vonatkozásúak, s amelyeknek megfejtését az olvasóktól várom, azaz könyvem voltaképpen valamiféle rejtvénygyűjtemény?

A válaszom: sem ez, sem az, illetve ez is, az is. Nem azért, mintha akár az elsőként, akár a másodikként említett tematikát önmagában elégtelennek tartanám, értéktelennek tekinteném. Ha így vélekednék, olvasóim azonnal rám cáfolnának, hiszen mind a hazai, mind a külföldi munkák egész sora bizonyítja, hogy bár a két műfaj között jelentős különbségek vannak, mindkettőnek van helye a nap alatt. Egyformán olvasmányos és érdekes Lukácsy Andrásnak *Elmés játékok, játékos elmék* című munkája, amely a különféle nyelvi és nem nyelvi játékok keletkezését és életútját mutatja be anélkül, hogy egyetlen feladvánnyal is megpróbálná az olvasókat behálózni, magához láncolni, valamint a másikat, már szintén klasszikusnak számító mű, Kun Erzsébetnek *A rejtvény* című könyve, amely, miközben a legkülönfélébb rejtvényfajták tömegét mutatja be, jobbára keletkezésük történetét is

élvezetesen élénk tárva, a szóba hozott rejtvények, rébuszok közül a kötetnek szinte minden fejezetében az olvasónak szóló feladványokat is közzétesz, nem is csekély számban. S ugyanezt tapasztaljuk akkor is, ha a külföldi kiadványokat vizsgáljuk meg ilyen szempontból. Történetesen két könyv van a kezem ügyében. Közülük az egyik Tony Augarde *The Oxford Guide to Word Games* című műve, amely tudományos értekezésekhez illő komolysággal vezeti be az olvasót a szójátékok, illetve általában a nyelvi játékok világába, anélkül, hogy akár szemléltetés ürügyén, akár egyéb megfontolásból egyetlen megoldandó feladvánnyal is „terhelné”. De itt van előttem egy nagy alakú, csaknem kétszáz oldalas *Superrätsel Buch* is, amely minden különösebb elrendezés, be- és rávezetés, magyarázat nélkül nem más, mint több száz, többnyire rajzos, ábrás rejtvény, nyelvi játék tarka, színes szötte. A Hamburgban megjelent könyv egyik névjegyrejtvényéből, amelyen csupán egy úr neve (Bert Flöz) és lakhelye, a Karlovy Varytól északra, a Mulde folyócska partján fekvő kis település, Aue neve áll, ugyanolyan technikával tudhatjuk meg, hogy a névjegytulajdonos kedvenc operája Mozarttól *A varázsfuvola* (Zauberflöte), mint ahogy az én könyvemnek egyik anagrammafejezetében található *Beszédes névjegyek* című szakaszban a vizitkártyákon olvasható személyek foglalkozását lehet kiokumálni. De ezt a példát talán nem is illett volna említenem, mert a saját munkámról még csak elég sejtelmesen szóltam. Térjünk tehát vissza az idézett angol és német nyelvű munka összehasonlításához! Az olvasó, amikor kezébe veszi ezeket a könyveket, csak azt állapíthatja meg, hogy ez is, az is megáll önmagában, s mindkét műfaj lehet a maga nemében akár kiváló is. Nekem most, hogy a két műfajt próbálok összehasonlítani egymással, óhatatlanul a nagy francia író, költő és filozófus, François-Marie Arouet de Voltaire jut eszembe, akinek *A tékozló fiú* című ötfelvonásosából kiszakadt s szállóigévé vált a következő mondat: „Tous les genres sont bons, hors le genre ennuyeux”, azaz minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt.

1.3. Nyelvi játékok és/vagy rejtvények

Nos, ami engem illet, a műfaj kérdésében én egyértelműen azt a harmadik megoldást választom, amelyre a talányosnak látszó „sem ez, sem az, illetve ez is, az is” megfogalmazással valamelyest már utaltam is. Minden nyelvi játékról, rejtvénytípusról, amellyel foglalkozom, igyekszem valamiféle eligazítást adni, esetleg a múltjáról is elmondani egyet-mást, ugyanakkor pedig ahol lehetőség kínálkozik rá, ott szemléletes nyelvi feladványokkal is megpróbálom olvasóimat szórakoztatni, gyönyörködtetni, s az éppen terítéken levő játék-, illetve rejtvénytípust ilyen módon is megkedveltetni velük. Meggyőződésem, hogy ez az a módszer, amellyel a könyv majdani olvasóihoz leginkább el lehet érni. Azt a cím is nyilvánvalóvá teszi, hogy könyvemben nem mindenfajta játékkal foglalkozom. Hogy mivel igen s mivel nem, arra, hogy álláspontom megalapozott s általam immár évtizedek óta képviselt, sőt hangoztatott voltát érzékeltessem, talán nem szerénytelenség azzal a néhány mondattal válaszolnom, amelyet a *Nyelv és Irodalom* című egykori TIT-kiadvány 1972. évi első számában közzétett, *A játék szerepe az anyanyelvi ismeretterjesztésben* című értekezésemben fogalmaztam meg, s amelyhez azóta is tartom magamat. Idézem az írás első bekezdését:

„Mindenfajta félreértés megelőzésére már jó előre jelzem, hogy *játék* szavunkat nem 'játékszer' (pl. a kisgyermek összerakós játéka), nem is »művészi alakítás« (pl. a színész elmélyült játéka) értelemben, hanem 'kedvtelésből végzett cselekvés' jelentésben használom. Persze, jól tudom, hogy még az ilyen módon szűkített fogalomkör is rendkívül tág: a bűjőcskától, zálogosditól a sakkjátszón, kártyázáson át a különféle sportjátékokig sok minden beletartozik. Nos, a *játék* számomra ezúttal nyelvi játékot jelent; olyan önként és kedvvel, örömmel végzett cselekvést, amelynek tárgya, eszköze az anyanyelv.”

Azaz munkám témaköre szűkebb, mint Kun Erzsébetnek már említett *A rejtvény* című könyvéé, amelyben a valóban nyelvi feladványokon kívül matematikai, logikai talányok, sőt még szemmérték-ellenőrzésre vagy a játékos megfigyelőképességének vizsgálatára irányuló rejtvények is találhatók, azonban bővebb, mint Lukácsy idézett munkájáé, amelyben, illetve amelyből az egy-egy témával kapcsolatos, szellemes rejtvények megfajlásának öröme nem ismeri, nem ismerheti meg az olvasó. Márpedig nagyon sokan vannak, akik egyrészt szerelmesei, szinte rabjai a valóban szellemes nyelvi játékoknak – nem véletlen, hogy a filmcímekben, reklámszövegekben egyre több, sőt már-már „túlteng” a szójátékon vagy egyéb nyelvi játékon alapuló csattanó (sajnos a szellemességet elég gyakran hiányolnunk kell mellőlük, illetve belőlük) –, s ugyancsak igen sokan vannak, akiknek már eleve a rejtvényfejtés a hobbijuk. Néhány éve a *Népszabadságban* olvastam egy terjedelmes cikket e kérdésről. Megtudhattam belőle, hogy a különféle rejtvénytípusok egyesített havi példányszáma hazánkban az egymilliót is eléri, sőt meghaladja. Félelmetes szám! Nos, én arra törekszem, hogy e könyv mindenképpen jusson el azokhoz, akiknek életéhez a nyelvi játékok megismerésének s a bennük való elmélyedésnek öröme, valamint a rejtvényfejtés semmi mással össze nem hasonlítható izgalma s a megoldásra való ráélelés keltette diadalérzés egyaránt szervesen hozzátartozik.

1.4. A játék szerepe nyelvünkben és életünkben

Az eddig elmondottakból olvasóim esetleg arra a következtetésre juthatnak, hogy a nyelvi játékoknak s rejtvényeknek életünkben betöltött szerepét talán túlértékelem, s mint a téma elkötelezettje elfogult vagyok iránta, a valóságosnál nagyobbak látom. Ha szavaimból ezt érzik ki, nem bánom, sőt inkább végtelenül – akár így is mondhatom: féktelenül – örülök, mert anyanyelvünknek ezt a szerepét valóban csak szuperlatívuszokban fejezhetem ki, s így értékelhetem. Nem véletlen, hogy népmesekincsünknek jellegzetes darabjai az olyan mesék, amelyekben a főhős – egy talpraesett, rátermett fiú, vagy, mint például Az okos leány című ismert mesében, egy tűzrólpattant leány – egész élete, sorsa attól függ, tud-e valamilyen csalafinta kérdésre helyesen válaszolni. Ennek a próbán való helytállásnak gondolata ősi hagyományban gyökerezik. Egy-egy rejtvény megoldásának kulcsa ugyanis egy közösség számára ismert volt, szinte közkinccs; ismeretlenekkel, idegenekkel szemben azonban a rejtvény feladása kihívás életre-halálra. Ha az idegen kiállta a próbát, azaz jól felelt, a közösség befogadta, mivel a szellemvilág pártfogoltjának tekintette. Ellenkező esetben a fejébe kerülhetett a kudarc.

De nem csak a régmúlt s nem is csak a népmesék felől közelíthetünk témánkhoz. Mai életünk is ezernyi példát kínál. Némi túlzással azt mondhatjuk: minden tudományos kutatás valamilyen talány megfejtésére, minden alkotó munka valamilyen kitűzött cél elérésére irányul, s annak a révületnek, amely egy izgató tudományos probléma megoldása, az alkotás folyamata közben megszállja, hatalmában tartja s szinte emberfeletti erőfeszítésre készíti a tudóst, a művészt, az alkotót, nemegyszer ez a játékszenvedély a megteremtője. Van, sőt nagyon is sok olyan ember van, akinek egész élete már fiatal kora óta egyetlen dolog, egyetlen cél elérésére irányul, s az e cél kivívására, valóra váltására fordított munka szinte a mindene, éltető közege. Bárdos Lajostól, a neves zenetudóstól származik ez a mondás: „Zene nélkül lehet élni, de nem érdemes.” Ezt kitűnő fiatal zongoraművésztől, Bogányi Gergelytől tudom, aki egy vele készített interjúban, idézve a Bárdosnak tulajdonított mondást, saját magáról ezt fűzte hozzá: „Elképzelhetetlennek tartom, hogy zene nélkül éljek, tehát személy szerint ez ki van zárva. Mert ha becsuknának egy cellába és nem adnának zongorát, akkor is csak a zene járna az eszemben: zeneművek, darabok, megvalósítási lehetőségek.” Hát nem gyönyörű? Maczkó Mária énekművésztől, népdalénekesünktől – érthető módon – magát az éneket tartja a világon a legszebbnek. Ezt írja: „Az ének maga a csoda, a lélek megtartó ereje. Azért van, hogy a szív el ne hervadjon. Az ének megindítja a lelkeket, és ráirányítja a figyelmet arra, hol is élünk, milyen ez az ország, miért kell most fohászokodnunk.” Nyelvészként, egyúttal a magyar nyelv szerelmeseként nem hagyhatom említés nélkül azt a gyönyörű gondolatot, amely Márai Sándor 1976-os naplójából való. Ezt írta Márai: „Hálás vagyok a sorsnak, hogy anyanyelvem a gyönyörű magyar. Az egyetlen nyelv, amelyen mindent el tudok mondani, ami érthető és érthetetlen az életben. És hallgatni is csak magyarul tudok arról, ami számomra becses.” S hogy az emberi lélek legjobb ismerője, az írók, valamint a művészek mellől az alkotó tudósok se maradjanak ki, továbbá ne maradjon ki a játék szerepének említése se, hadd hivatkozzam nemzetközi híró kémikusunkra, Kálmán Alajos akadémikusra, aki az *Egy csepp emberség* című, számos neves személyiség útmutató idézetét s ahhoz hozzáfűzött magyarázatát tartalmazó háromrészes sorozatnak első kötetében idézetként ezt a Kosztolányi-sort hozta magával: „A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...” majd választását a következőképpen indokolta meg:

„Most, belépve a hetvenedik évembe, próbálom magamnak megfogalmazni, mi volt a mozgatórugója talán nem sikertelen kutatói pályámnak.

Szerintem a legfontosabb, hogy mindig engedtek játszani, sőt, amióta vezető vagyok, több mint harminc éve, magam is engedem játszani azokat, akikkel dolgozom.

Tudtam játszani. Soha nem voltam főnök, nem is akartam főnök lenni. Úgy nem lehet kutatni.

A különböző karakterű embereket hagyni kell együtt játszani.

Ma több játékosársam, tanítványom már külföldön játszik, magasabb szinten, hál’ Istennek.

Egyikük például Angliában professzor, fehérjeszerkezet-kutatással foglalkozik, egy másik Amerikában dolgozik.

A legfontosabb, hogy az együttjátszás örömét próbáljuk a tudományban hasznosítani, hiszen a játék igazán komoly dolog.”

Igazi, szívbeli örömmel idéztem az iménti sorokat. Mindegyiket, de leginkább talán éppen a legutolsót, mivel én magam is sokáig azzal a gondolattal kacérokodtam, hogy ennek a játékoskönyvnek a címe is ez lesz, Kosztolányi nyomán: „*A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...*” Végül azért álltam el ettől a választástól, mert úgy éreztem, hogy ez a cím egy meglehetősen korú nagypapa szájába már nem illik úgy, mint illetet volna tíz-húsz évvel ezelőtt. De azóta is vallom, hogy a nyelvi játékokkal való foglalkozás olyan ember számára, akiben megvan a játék

örömének érzése, csakugyan a legszebb, legjölesőbb érzések egyike, valóban „igazi gyönyörűség”, ahogy bevezetőm első bekezdésében írtam.

Azt egyébként felelősséggel állíthatom, s bátran kijelenthetem olvasóimnak, hogy az emberiség jelentős része – de mivel e könyvben anyanyelvünk játékaikról szólok, hadd szűkítsem a kört így: népünk jelentős része – vonzódik is a nyelvi játékokhoz, még akkor is, ha ezt észre sem veszi. Ki nem mesélt vagy hallgatott még vicceket? Nos, szinte minden második vicc valamilyen szójátékon alapul. („Jean! Miért veszi be azt a könyvet az ablakból? – Mert nagyon *betűz* a nap, uram!”) Ki nem torzított el még sohasem szavakat, hogy ezzel játékos-bizalmas jelleget adjon beszédének? (Régen: et cetera > *ecetet rá*, ungeniert > *óne zsinór*; újabban: mi újság? > *mizu?*, gratulálok > *gratula*, rendben van > *rendicsek* stb.) Melyikünk nem mondott még ki soha olyan, valójában abszurd, de stílusértékénél fogva mégis kifejező mondatokat, mint „Megeszlek!” (kisgyereknek, holott dehogyis akarjuk fölfalni), „Mondd, mire vagy olyan szerény?” (némi gúnnnyal), „Ne adjuk fel a csüggedésünket!” stb. Játsszik a nyelvvel az író, midőn kifejező beszélő nevet keres hőseinek. (Kovalovszky Miklós, kítűnő kollégám *Az irodalmi névadásról* címmel könyvet is írt róla; egyébként a nyelvi játékok kedvelői is jeleskednek a beszélő nevek alkotásában, ők inkább a hangzásra figyelve. Csupán néhány példa, szemléltetésül: *Alma Borika, Fleck Titusz, Fodor Menta, Háló Inge, Hamar Romola, Kőmény Magda, Nyári Szabin, Orosz Tea, Para Zita*.) Játsszik a költő varázsos szóképeivel. Játsszik a kínrímfaragó is. Játsszik a kereszt-, rombusz-, oszlop-, szám-, szó-, kép- és betűrejtvények kedvelője. Játsszik a kisgyermek, midőn ösztönösen szót alkot, vagy ritmusos versikéket költ. (Sosem felejttem el. Vagy húsz éve a budai várkerület egyik kis utcájában Horváth Gyulával, az akkoriban nagyon ismert színésszel álltunk és beszélgettünk. Egyszer csak arra jön felénk egy öt-hatévesforma, vagány külsejű legényke, rámered a művész vastag fekete bajuszára, majd kibuggyan belőle a kérdés: – Bácsi, neked *szájöldököd* van? Megvallom, ennél szellemesebb gyermeknyelvi szót azóta sem hallottam.) Röviden: aki szereti anyanyelvét, annak nemcsak segítőtársa, hanem játszótársa is a nyelv.

Már többször, többen is érdeklődtek nálam afelől, van-e valamilyen komoly célom is a játékos nyelvműveléssel, vagy csupán nyelvünk színességére, hajlékonyságára, dallamosságára, a verselés szinte minden fajtáját lehetővé tevő voltára, szókinccsünk gazdagságára igyekszem ilyen módon is felhívni a figyelmet. Mindig készségesen válaszoltam erre is, most sem teszek másként. Szerintem a kérdésben említett cél – a figyelem felhívása nyelvünk színességére stb. – már önmagában is olyan komoly cél, hogy bátran kimondom: ennél többet nem is kívánok elérni. Ha könyvemmel mindarra fel tudom hívni a figyelmet, amit a kérdezők felsoroltak, akkor boldogan dőlök hátra, mondván, pontosan ezt akartam. Vagyis ezt a munkát voltaképpen nem nyelvművelő könyvnek szánom, hanem a nyelvi játékokat – főleg a mi nyelvünk játékait – az olvasóval megismertető és megszerettető alkotásnak. Más kérdés, hogy a különféle nyelvi játékok, feladványok kiváló pedagógusok szakavatott magyarázatai révén a nyelvművelésnek és az anyanyelvi ismeretterjesztésnek tevéleges részévé válhatnak. Így például a betűjátékok többek között a hang és a betű viszonyának megértéséhez nyújthatnak segítséget; a helyesírással is kapcsolatos játékok már eleve a helyesírási ismeretek megszilárdítására is szolgálnak; a betű-, szó- és képtalányok a nyelvi fantáziát, találékonyságot fejlesztik, ezenkívül a szójelentéstani ismeretek terjesztésének hasznos eszközei; a különféle versjátékok a fogalmazás és a stilisztika mezsgyéire kalauzolják el a nyelvi játékok kedvelőit, résztvevőit, és még hosszasan sorolhatnám, milyen egyéb közvetlen célokat is szolgálhatnak – és szolgálnak is – az efféle játékok, rejtvények.

1.5. A kötet felépítése, tagolása

Most már csupán könyvem szerkezetéről írok néhány szót. Nem sokat, mert az eligazodás reményeim szerint nem lesz nehéz olvasóim számára. Azt természetesen fontosnak tartom megjegyezni, hogy e könyvvel korántsem a teljesség valamilyen fokát szeretném elérni. Erre törekedni reménytelen vállalkozás lenne. Bár az az anyag, amelyet évtizedek során összegyűjtöttem, sokszorosa annak, amit végül bele is vettem a kötetbe, mit értem volna vele, ha mind belezsúfolom egy hatalmas könyvbe vagy akár egy könyvsorozatba? A teljességtől akkor is messze állnék, mert a nyelvben amúgy sem lehet szó teljességről. Anyanyelvünk játék- és rejtvénykincse oly beláthatatlanul nagy, hogy e kincset nemhogy egy ember, hanem egy erre szakosodott szakemberekből álló együttes sem tudná összegyűjteni sem egy, sem tíz év alatt, s ezzel még nem jeleztem azt az örömdetes ténytet, hogy ez a játékkincs az utóbbi években, az internetes játékdalok és -rovatok mozgósító hatására hihetetlen, de mindenesetre egyre gyorsuló arányban növekszik, gazdagodik.

Nem, szó sincs teljességről. De arra igenis törekedtem, hogy figyelmem a nyelvi játékok minél szélesebb körére kiterjedjen. És törekszem arra is, hogy amit játékkincsünkben az évek során összegereblyéztem, annak a legjava jusson is el az olvasóhoz, azaz abban a szöveg- és ábrahalmazban, amelyet e könyv tartalmaz, minél jobban – talán elég, ha szerényebben csak ennyit mondok: valamelyest – el tudjon igazodni. Szó- és tárgymutatót nem terveztem, mert úgy érzem, inkább riasztó, mint ösztönző hatása lenne, de a tartalomjegyzéket igyekeztem úgy összeállítani, hogy az már eleve segítse az olvasót az eligazodásban. A kiemelt betűkkel szedett, összefoglaló

jellegű fejezetcímek, amelyekből mindössze néhány van, arra szolgálnak, hogy olvasóimat nagy vonalakban tájékoztassák annak a fejezetnek témaköréről, amelynek élén állnak; eligazítsák arról, hogy abban a részben mit találhatnak, milyen témákra számíthatnak. Azt hiszem, ez sokat segít majd a tájékozódásban. Persze sok az átfedés, hiszen a különféle nyelvi játék- és rejtvénytípusok a legváratlanabbul is összekapcsolódhatnak egymással. Különösen annak nehéz a dolga, aki a betűjátékok közül szeretne valamilyen fajtát megtalálni, mert a tartalomjegyzék tíz fő fejezete közül több is utal betűkkel kapcsolatos játékokra, feladványokra. Bár – legalábbis szándékaim szerint – az összefoglaló megnevezések alatti fejezetek, valamint a tartalomjegyzékben is feltüntetett további egységek, szakaszok címe sok mindent elárul, az olvasónak nemegyszer bizony jócskán kell lapozgatnia, amíg végül célhoz jut. De úgy gondolom, ez a lapozgatás sem valami unalmas, hanem inkább nagyon is érdekes dolog; olyan feladat, amelyet az olvasó nem terhesnek, hanem inkább szórakoztató, akár izgalmas felderítő munkának érez.

A kötet végén található szakirodalom természetesen szintén nem a teljesség igényével készült. Inkább csak azt mutatja meg, hogy a szerző – azaz személyem – munkája során milyen könyveket, cikkeket forgatott gyakrabban e munka írásakor. Nagyobb részükre a könyv valamelyik részében hivatkozom is, jó néhányra többször is. S magában a könyvben számtalanszor utalok személyekre is, akiktől nyelvi játékos ötleteket kaptam, valamint sokszor utalok arra a már-már legendás testületre, a Nyelvi Játékok Klubjára, amely számos nyelvi játéknak a forrása, kimunkálója. E „háttér” nélkül munkám egészen bizonyosan sokkal szegénye(se)bb lenne. A klubra, főleg törzstagjaira hálával gondolva csak annyit mondhatok itt: köszönöm, köszönöm, köszönöm!

1.6. Szoktató

Szoktató? Hát ez meg micsoda, s különben is, hogyan kerül a csizma az asztalra? – kérdezhetik olvasóim, s jogosan, hiszen ilyen szavunk – legalábbis szótárazva – nincs is.

Megértem esetleges berzenkedésüket, de kérem, tegyenek félre minden ellenérzést, ugyanis éppen nekik, az olvasóknak igyekszem segíteni vele. Az ötlet voltaképpen nem is tőlem származik, hiszen azt, amit bevezetőmnek e kis záró részében „elkövetek”, magamtól soha nem tettem volna meg. Csakhogy valami történt az elmúlt – vagy azt megelőző – évben, s minden más ebből fakadt. A Tinta Könyvkiadó, amely egynyelvű szótáraival az utóbbi évtizedben valósággal megújította szótárirodalmunkat, pályázatot hirdetett egy olyan vers írására, amely anyanyelvünkről szól, anyanyelvünket méltatja. Akkor, a pályázat meghirdetésekor nem is tudtam erről, utólag azonban kezembe került a pályázat egyik nyertes darabja, Bencze Imrének, akihez remek nyelvi játékaik révén több évtizednyi ismeretség fűz, *Játékos anyanyelvünk* című, rendkívül igényes, kiváló pályamunkája. Amint megkaptam, tüstént elolvastam, végigcsemegéztem, s egyszer csak a homlokomra csaptam, mivel belém nyilallott a nagy ötlet, amely, mint mondtam, magamtól soha nem jutott volna eszembe. Bencze Imre ebben a pályamunkájában, szinte annak minden sorpárjában egy-egy olyan nyelvi játékot szemléltet hallatlan szellemességgel, amilyenről, illetve amelyről ebben a játékoskönyvben is szó esik. Ha ez így van – márpedig így van! –, akkor nem hagyhatom ki a kínálózó lehetőséget arra, hogy olvasóimat e versezet közlésével már itt, a bevezetőben megismertessem a csavaros észjárású nyelvi játékosok ötleteivel, s jó előre hozzászoktassam őket azokhoz a csemegékhez, amelyeket elmélyültebben, még jobban beléjük feledkezve majd akkor ízlelgethetnek, ha a kötet egyes fejezeteit olvasva bukkannak rájuk. Megkértem – s hál’ Istennek meg is kaptam – a szerző hozzájárulását műve felhasználásához, valamint hozzájárulását ahhoz, hogy az ő kétsorosait én szintén versben, de fele terjedelemben kommentálhassam, azaz rámutathassak, hogy az ő kétsorosai milyen nyelvi játékot, varázslatot rejtenek magukban. (Olvasóim nyilván észreveszik, hogy az én 8-7 szótagképletű egysorosaim párosával összeolvasva adnak ki egy összetartozó rímorspárt.)

Ennyi előzetes, de érzésem szerint mindenképpen szükséges magyarázat után, e kissé hosszúra nyúlt Bevezető végén most már valóban következhet az előszó záró része, azaz a kötet olvasóit a nyelvi játékok és rejtvények világába bevezető s azokhoz hozzászoktató, azokat megszerettetni kívánó Szoktató!

Népünk fásult, borulátó, híresztelik régóta,

Mi legyen a terápia? Délibábos szómóka.

Mókacsíra rejtőzködik minden szürke szavunkban,

Csak egy apró igazítás, s máris újabb szavunk van.

Van e könyvben számos játék: rövid, hosszú, közepes,

Na és persze sok-sok rejtvény: könnyű, nehéz, elegyes.

Fejezet van csaknem negyven, bennük kisebb szakaszok;

Szoktatásul felidézek több mint másfél tucatot.

Valamennyi kétsorosban – Bencze Imre versei –

Egy-egy nyelvi játék lapul, de tudjuk-e, vajon mi?

Nos, segíték! Egy-egy sorban megadom a „megoldást”,

S előre is, utólag is kívánok jó mulatást!

*

Kántor torkán, tavi vita, papi pipakarima

Hamar marha, duhaj hajdú, Jenő nője Marika.

Kéttagú szókapcsolatok, cserélhető szótagok.

Torol – tarol – térül – táru – Tirol – turul – terelek,

Korok – körök – karok – károk – kárók, kérek kereket.

Egy-egy szóból több lesz, ha a magánhangzót mozgatod.

Keljfeljancsi, nebáncsvirág, túrómolaj, fogdmegek,

Eszem-izsom, rúgdfél-hagydott, nagy mihaszna emberek.

Számos olyan szó van, melyben ott rejtőzik egy ige,

Nem ügyel az ara arra, süllő süllő kész-e már,

Várom mellett várom hatra – sms-t küld Boldizsár.

Nem mindegy, hogy mássalhangzónk hosszú avagy rövid-e.

Szóláncfűrész, basszuskulcslyuk, békacombfix, gyöngysorfal,

Lánctalpnyaló, strandpapucsférj, haranglábszag, tegnaphal.

Fortélyosan összerakott hármas összetételek,

Strandsminkesnél strapacipőt stréber stricik strázsálnak.

Strandpresszóban dzsesszzenészek presztízssztrájkért ágálnak.

Nyelvtörő szókavalkádja. Bemondók, reszkessetek!

Ádámcsutka, évakosztüm, borzaskata, mózeskosár,

Leiterjakab, jancsibankó, péterfillér, lacibetyár.

Minden szóban egy keresztnév! Ugye, pompás sorozat?

Fia-bálna kiabálna, hat angolna – csatangolna,

Merészkedő nyerészkedő, pereskedő kereskedő.

Ez egy kezdőbetűváltó csacsipacsi-változat.

Kenézének integetni, keltegetlek nemezemen,
Kosarasok kanászának, gárdanadrág nemesemen.
Mindegyik szó olvasható oda-vissza, nagy dolog!
Bababarád cápapapa, hitvese a pumamama,
Gyermekük a próbababa, dajkálja egy pandadada.
Ebben pedig szakadatlan da-da-da-da-dadogok.
Futóhomok – homokfutó, sorkatona – katonasor,
Anyagcsere – csereanyag, borcsemege – csemegebor.
Négy szó, amelynek hátulja egyúttal az eleje.
Kengyel – futó – macska – köröm – virág – ének – óra – üveg.
Gyere – kecske – béka – lencse – leves – kocka – cukor – süveg.
Ez meg két sor összefűzve; lánc a játék veleje.
Ikreikre tanítani elemelem Németnémet,
Szemészemé eledeled, előkelők énekének.
E kétsoros versikében minden szó felezhető.
Férjem kissé elidőzik, alighanem dominózik,
Szépitkezik retikülbül török kislány Isztambulbül.
Ebben pedig van két rímpár, de ravasz ám mindkettő.
Töltetünk bár törpe dózis, őrnaszádunk torpedóz is;
Hamis tanú, kancsal okmány, hát ez bizonybűncselokmány!
Mindkét sorban kancsal rímek szolgálják jókedvedet,
Felkiáltott Eszter: Gomba! S busszal elment – Komáromba;
Lelátón egy hasas pasas azt üvölti: Hajrá – Fradi!
Ezekben meg „sanda” a rím. Aki látja, már nevet.
Kérdezi egy hellén masször: Mér’ van az Ön mellén
hasször?
Kihez fusson Melitta enyhért, konyhapénzét elittaMenyhért.
Kecskerímpár mindkét sorban, szellemes is mindkettő.
Frédi vidám, védi Fridám; szentes Hédit hentes szédít,
Nyári Gyula mormon hentes, gyári nyula – hormonmentes.
Itt is kecskerímek várnak, de itt már kétszer kettő.
Inas inas kopaszt kopaszt, zárat zárat, levet levet,

Követ követ, szárít szárít, kutat kutat, elvet elvet.

Homonima mondatocskák, két-két tagjuk egyre megy.

Egy kis víg srác húz egy vén szánt, míg a szán fut, lát egy szép lányt.

Szép lány! Nem vagy te prűd, nézz rám! Lány fut el, de mond egy halk „tán”-t.

Itt meg harminckét szó van, de mindnek szótagszáma: egy!

Grétsy László

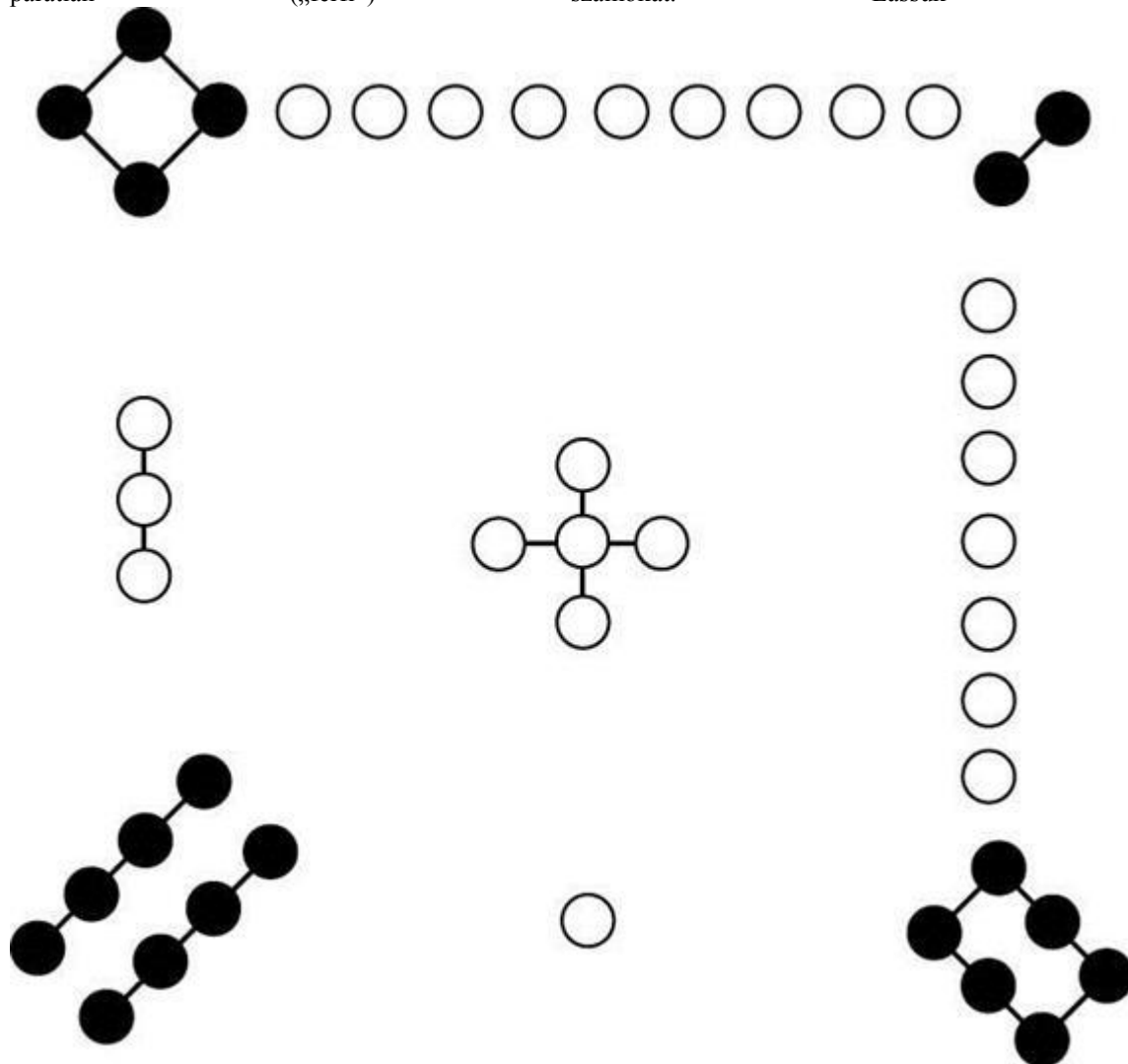
3. fejezet -

1. 1. Betűk, hangok játéka

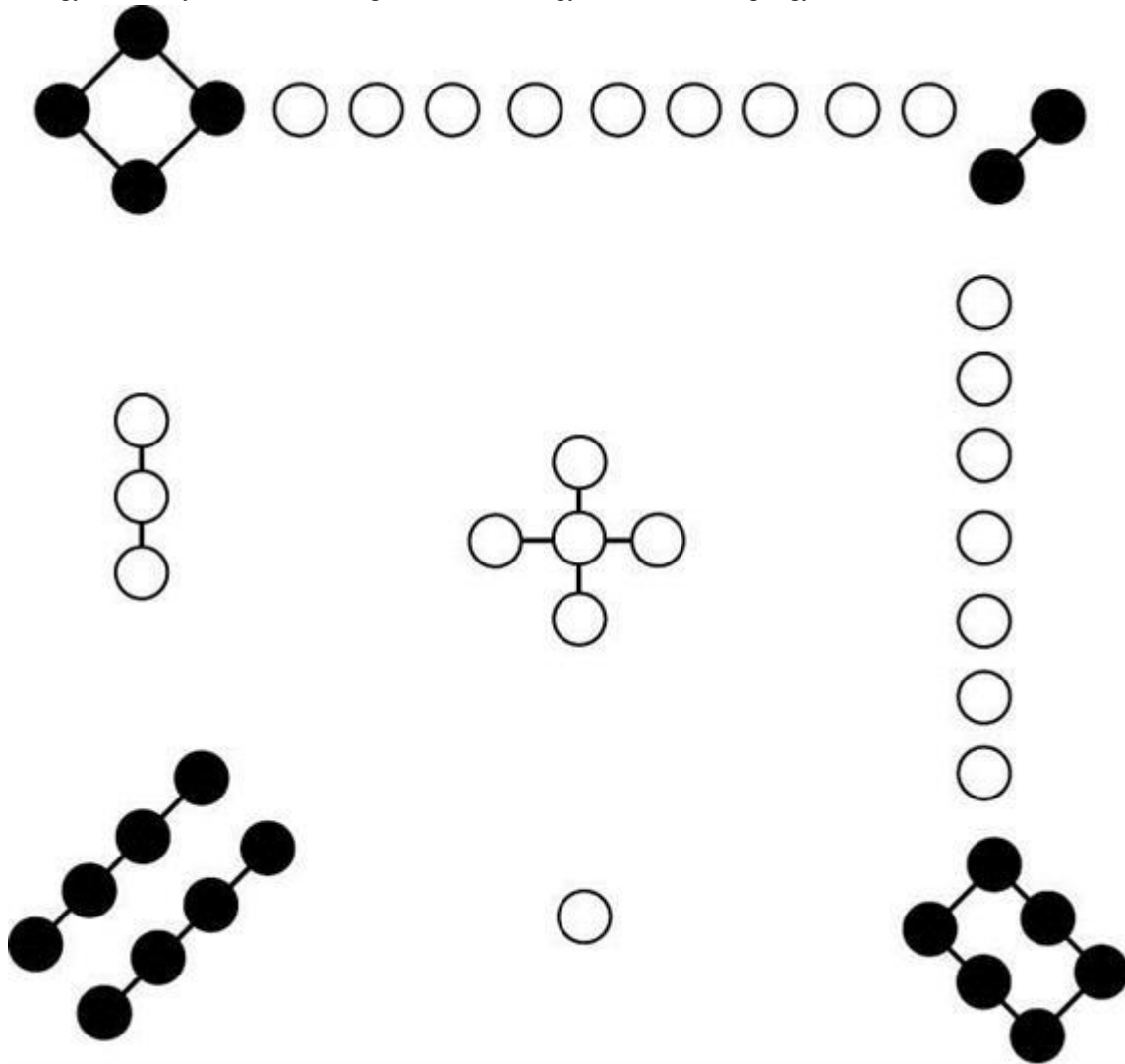
1.1. A betűk mágiája

1.1.1. Bűvös négyzetek hajdan és ma

A betűk mágiája mindig vonzotta az emberiséget. A SATOR–AREPO-féle híres betűnégyzetet például, melyet csaknem minden játékoskönyv szerzője idéz, Matteo della Corte professzor a 79-ben, a Vezúv kitörésekor hamu alá került ókori itáliai város, Pompeji romjai között is megtalálta. Persze ezzel nem mondtam sokat, mivel a bűvös betűnégyzeteket évezredekkel megelőzték az ugyancsak bűvös, hajdan valóban bűverővel rendelkezőnek tartott számnégyzetek. Csupán röpké magyarázatul: bűvös számnégyzetnek az előre megadott számoknak olyan négyzet formájú elrendezését nevezzük, amelyben a számok összege különféle mezónyszabályok szerint, elsősorban vízszintes, függőleges és átlós soronként ugyanaz. A legrégebb bűvös négyzet, amelyről tudunk, egy több mint 6000 éves kínai könyvben maradt fenn. Ábrája meglehetősen bonyolult. Napjaink embere csak akkor ismeri ki magát rajta, ha tudja, hogy a kínaiak valaha fekete körökkel jelölték a páros („női”), és fehérekkel a páratlan („férfi”) számokat. Lássuk csak!

A négyzet, amelyet a kutatók a legkisebb bűvös négyzetnek, azaz alapnégyzetnek tekintenek, a mi számainkra fest:

A számkombinációt feltaláló kínaiak még nem tulajdonítottak bűvös erőt ennek a számnégyzetnek, de mivel a négyzet Indiába, majd Egyiptomba is eljutott, és a papok érdeklődését is felkeltette, nem csoda, hogy idővel a titokzatosság mágikus ereje tapadt hozzá. Elterjedt róla, hogy aki egy ilyen négyzetet talizmánként a nyakában visel, az voltaképpen egy csodaszter birtokosa. Semmiféle betegség nem győzi le; a már beteg emberből a bűvös négyzet kiűzi a rossz szellemet; gyógyír a veszettség, a szerelmi bánat és a villámcsapás ellen, s még sorolhatnám tovább.

Az ókortól a babonák e halmazával örökölte az ábrákat a középkor is, de bár a *bűvös négyzet* elnevezés megmaradt, varázserejük egyre „fogyott”. A számnégyzetek a babonák világából lassan igazi helyükre, a rejtvények világába kerültek át. *A rejtvény* című remek könyvében Kun Erzsébet jó néhány egészen különleges, örökzöldnek tekinthető számnégyzetet is bemutat – még olyat is, amely kétértelműen rajzolt számainak

köszönhetően

fejtetőre

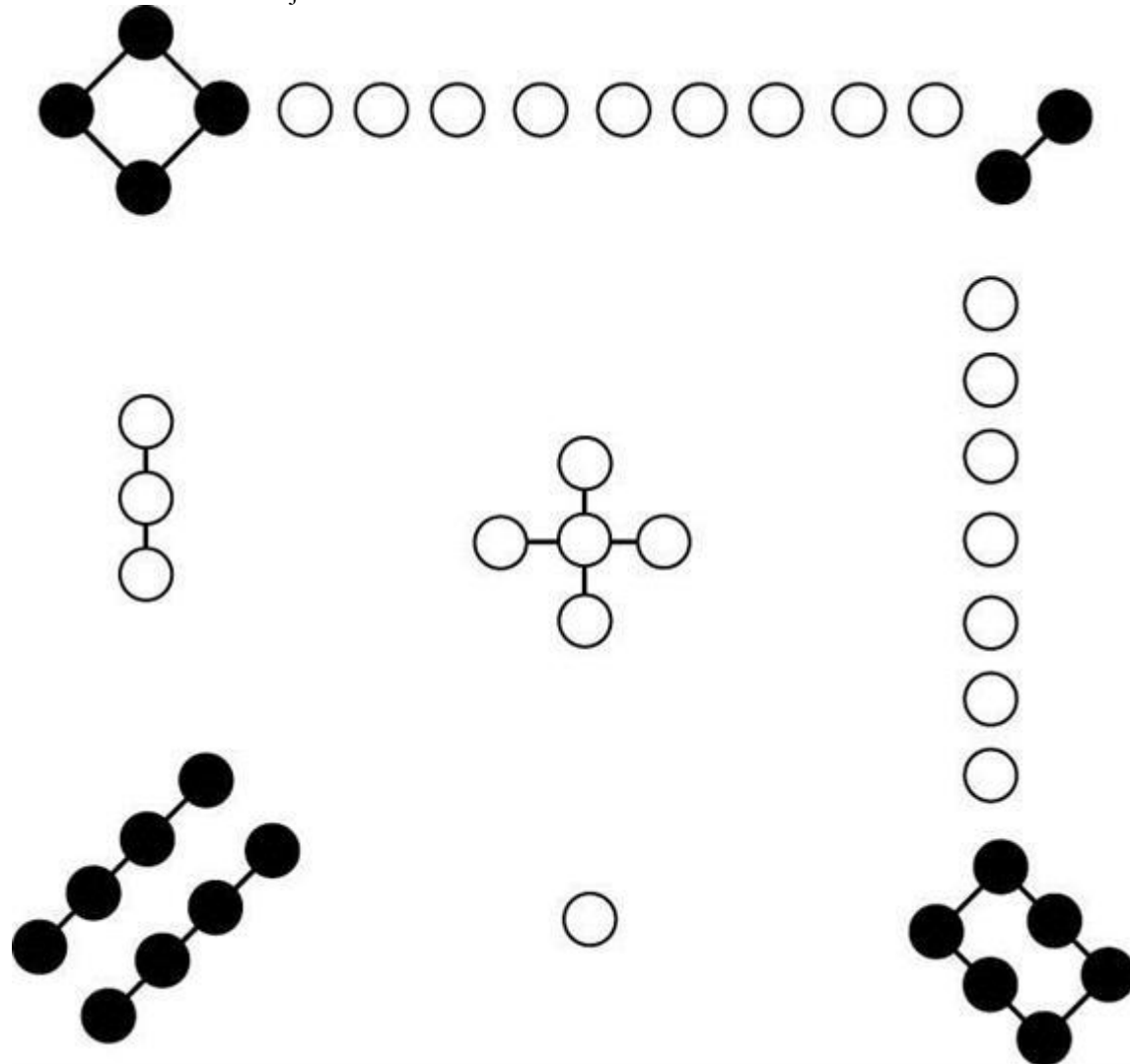
állítva

is

bűvös

marad.

Íme!

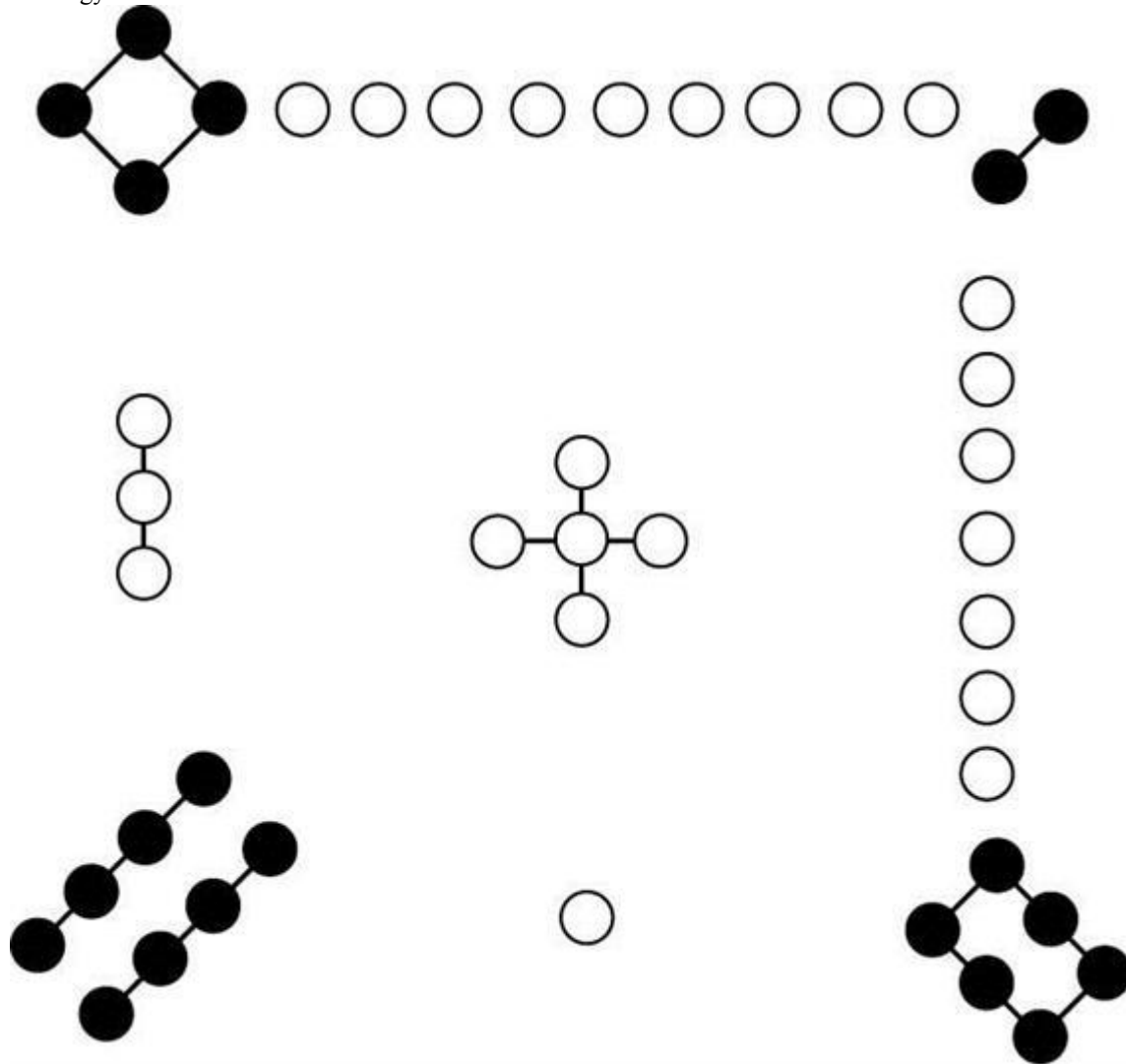

Most azonban már ideje visszatérnünk a betűnégyzetekhez, amelyekre már e fejezet elején is utaltam. Mindenekelőtt vessünk egy pillantást arra a bizonyos, Pompejiben megtalált ábrára! Erről az ötször ötös

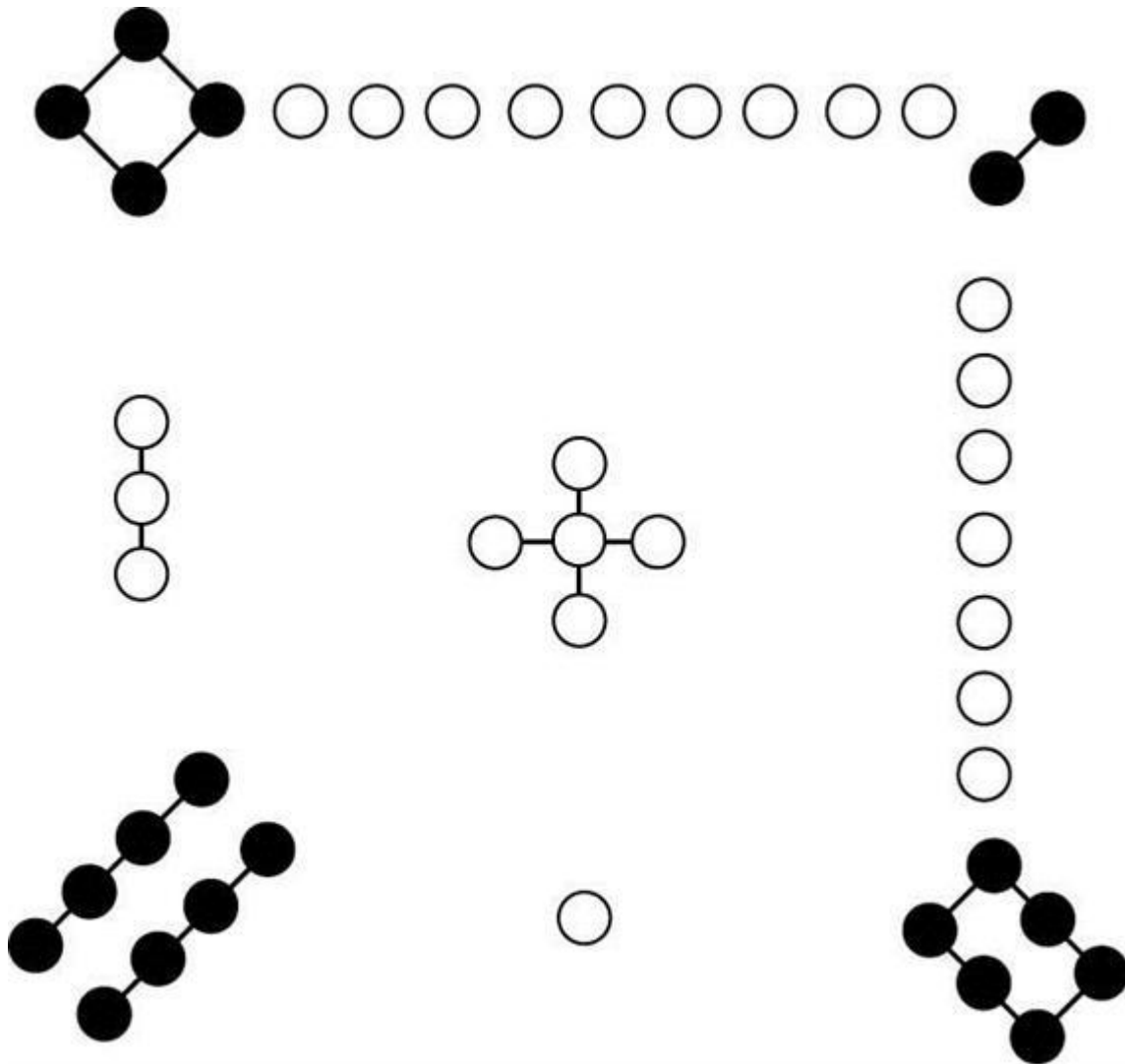
betűnégyzetről

van

szó:

Szerepét illetően sokáig megoszlottak a vélemények, de az őskeresztény templomokból való újabb hasonló négyzetek felbukkanása után végre megoldódott a rejtély. Megtalálták ugyanis az ábra eredetijét is, a katakombákban elrejtőzött keresztények titkos jelvényét, amely nem volt más, mint ez a betűkereszt:

Mint látható, e kereszt betűi a latin Miatyánk két kezdőszavából állnak, kiegészítve a görög ábécé Krisztus mindenhatóságát jelképező első és utolsó betűjével (A és O = Alfa és Ómega). „Én vagyok az alfa és az ómega (a kezdet és a vég) – mondja az Úr, az Isten, aki van, aki volt és aki eljő, a Mindenható” (Szent János apostol jelenéseinek könyve 1,8) E kereszt birtokában már könnyű volt megállapítani, hogy a rejtélyes betűnégyzetben ugyanezek a betűk szerepelnek, csak más elrendezésben, s a négyzetnek még kiderültek egyéb csodás tulajdonságai is. Például az, hogy mind a két P betűből kiindulva össze lehet olvasni lóugrásban a PATER 'atya' szót, valamint az, hogy a négyzet megalkotója nem elégedett meg annyival, hogy a kereszt alakot az avatatlanok szeme elől elzárva más formába rejti, hanem még arra is képes volt, hogy a négyzet mindegyik sorát értelmes, sőt visszafelé olvasva is értelmes szóvá, azaz palindrommá formázza. Ha ehhez hozzáteszem, hogy ez a tömör betűnégyzet egyúttal a mai keresztrejtvények őseinek is tekinthető, azt hiszem, jogosan tekintik igen sokan mindenfajta nyelvi játék és rejtvény örök szimbólumának.

Nem csoda, hogy a sokféle nyelvi játékra fogékony Arany Jánost is „megérintette” ez az ábra. Arany János fia, László – Petőfi *Arany Lacinak* című versének „címszereplője” – írja le visszaemlékezéseiben, hogy amikor édesapjának megmutatta ezt a SATOR–AREPO formátumot, Arany nem tudott nyugodni, s másnap reggel így fogadta őt: „Ördög vigye a problémáidat! Feltettem magamban, hogy csinálok egy SATOR–AREPO-t magyarul... Egészen belefájdult a fejem!” De fejfájás ide, nem alvás oda, már mutatta is az 1882. évi *Akadémiai*

Almanach

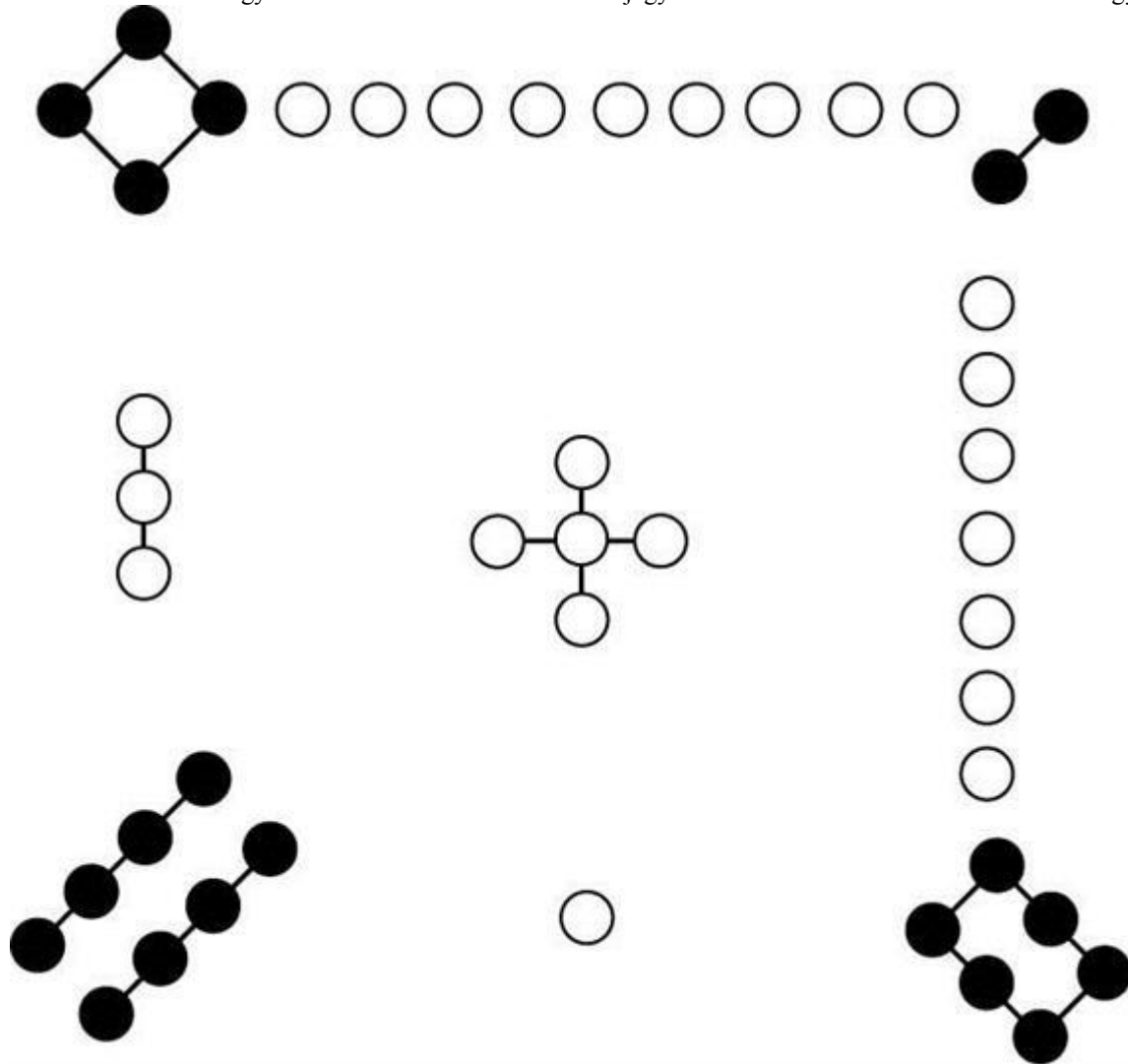
egyik

oldalára

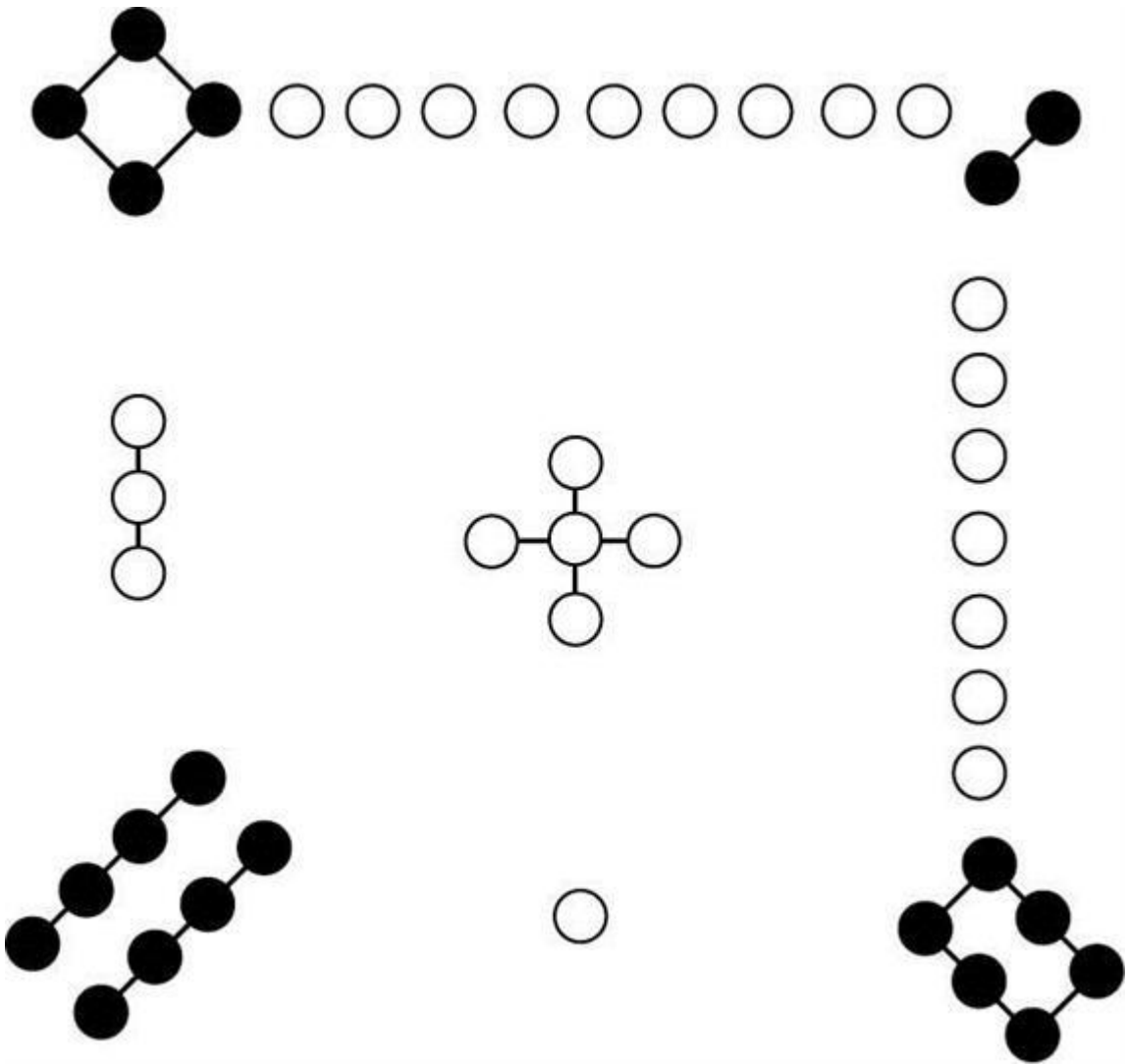
feljegyzett

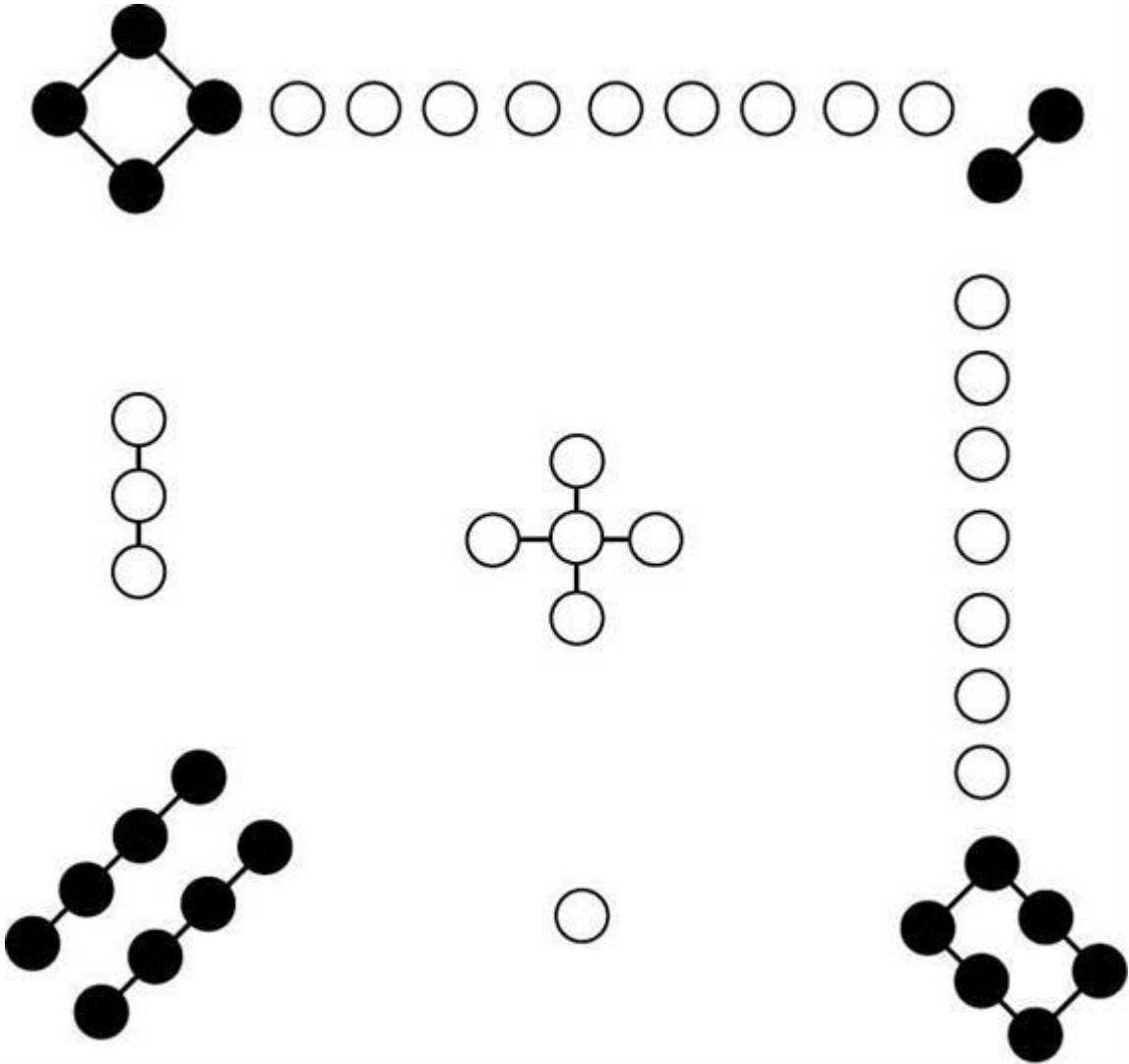
következő

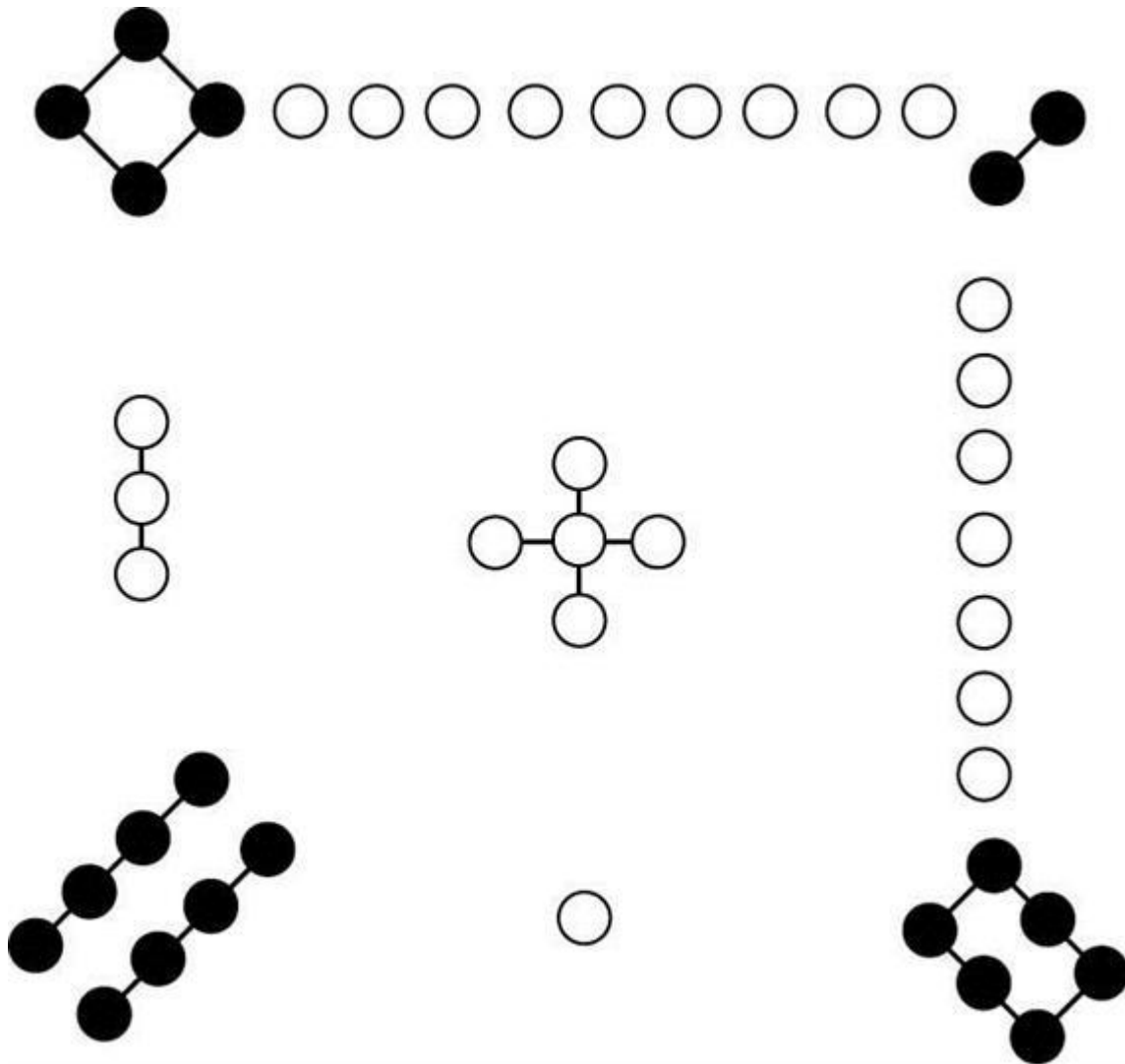
betűnégyzetet:

Ugye remek ábra? Akár rejtvényé is lehetne tenni, mégpedig úgy, hogy a betűket nem írjuk be az ábrába, hanem meghatározásokkal találjuk ki őket. Ez azonban nem volna ildomos, hiszen Arany művét nem forgathatjuk ki eredeti valójából, ráadásul nem is volna célszerű, mert a négy irányból, tehát balról jobbra, fölülről lefelé, jobbról balra és alulról felfelé egyaránt lehetséges megfejtés egy kissé bonyolultnak látszik, s ilyen feladványok elkészítése is túlságosan kemény diónak számít. Csupán érdekességként megjegyzem: *The Oxford Guide to Word Games* című, a nyelvi játékok számos fajtáját bemutató könyvében Tony Augarde a bűvös szónégyzeteknek terjedelmes önálló fejezetet szentel ugyan, de a palindrom négyzetekkel ő is adós marad. Én e fejezetnek a bűvös négyzetekkel foglalkozó részét néhány olyan „rejtvényesített” négyzetnek – vagy akár más alakzatnak – bemutatásával zárom, amelyben a meghatározások a vízszintes és a függőleges sorokra egyaránt érvényesek (vagyis azonosak), e kis sorozat végére azonban odaillesztek egy olyan rejtvényábrát is, amelynek kitöltéséhez nem egy, sőt nem is két, hanem négy meghatározássor figyelembevétele szükséges. (A megfejtéseket lásd a fejezet végén.)

1.1.2. Üzenetek a versfőkben (akrosztichon)

Tinódi Sebestyén, 16. századi vándorkrónikásunk az *Eger vár viadaljáról való ének* megalkotása után egy rövidebb, a nagyobb műnek mintegy negyedrészt kitevő terjedelmű, 115 strófás verseszetben még egyszer összefoglalta a várostrom legfontosabb mozzanatait. Ez a rövidebb változat a következő címet viseli: *Egri históriának summája*. Ha mindegyik strófa első betűjét összeolvassuk, eredményül ezt a szöveget kapjuk:

Summajat írja Égevr varanak,

Megszallasának, vjiadalianak,

Szegjevnvallasat csiaszr hadanák,

Nagi vigasagat Ferdinand kjralnak.

Áaaaamen!

Íme, ez az akrosztichon. Ez a görög eredetű elnevezés, amely a 'csúcs, hegy, él' jelentésű görög *akron*, valamint a 'verssor' értelmű *sztikhosz* szóból alakult, olyan versre utal, amelyben a versszakok vagy verssorok kezdőbetűi valamilyen elrejtett nevet, mondást eredményeznek. Ebben a példában nem a szerző nevét adják – noha az akrosztichon-verseknek ez az egyik leggyakoribb vonásuk –, hanem a már amúgy is summázó verseszetnek egy strófányi summáját. Egyébként ez valójában nem is elrejtés, hanem a kor divatjának megfelelő költői játék. A versfökből kibukkanó szöveg egyetlen igealak logikus módosítását (*írja – írom*) leszámítva megegyezik a teljes summázó vers első szakaszával. Íme:

Summáját írom Egör várának,
Megszállásának, viadaljának,
Szégyönvallását császár hadának,
Nagy vígasságát Ferdinánd királnak.

Kialakulásakor bezzeg még volt nagyon is valóságos üzenetközvetítő, vagy inkább biztonsági – ma úgy mondanánk: őrző-védő – szerepe az akrosztichonnak. Lukácsy András, aki több könyvében is foglalkozik vele, többek között így ír erről: „Eredetileg a szakrális költészetben és a szent könyvekben alkalmazták; a szerzők e sajátosságos megjelölési rendszerrel igyekeztek védekezni a későbbi illetéktelen betoldások (vagy elhagyások) ellen. Könnyű belátni, hogy egy akrosztichonnal »védett« vers szövegét nem lehetett egykönnyen megváltoztatni. Ez a technika már a babiloni iratokban feltűnik. A görög irodalomban Diogenész Laertioszt (Kr. u. 2–3. század) tartják jeles akrosztichongyártónak, de Cicero közli, hogy már Ennius verseiben is fellelhető e technika, sőt a szibillai jóslatok szintén tartalmaztak hasonlókat. Commodianus egy teljes versét úgy írta, hogy a versfők összeolvashatók benne.”

A mi középkori költészetünkben ilyen „szövegvédő” funkciója nem volt az akrosztichonnak, de a szerzők nevének megőrzésében annál inkább szerepet játszott, mivel az idő tájt a költemények aláírása nem volt szokásos, a költői öntudat viszont már akkor is ott buzgott az alkotókban, akik legalább ilyen módon jelezni óhajtották kilétüket. Sőt, nem is csak sajátjukat, hanem szerelmükét is. Balassi Bálintnak „kölem-kölemféle szerelmes éneki”-ben például egész hölgykoszorút találunk a versfőkbe rejtve. Bebek Juditnak, Chák Borbálának, Krusit Ilonának, Morgai Katának és másoknak teszi a szépet verseiben, nevüket gondosan a versfőkbe rejtve. Jó néhány verse Losonczi Annához szól. Szemléltetésül ideiktatok legalább egyet a rövidebbek közül; azt, amelynek versfőiből ez olvasható ki: *Annámért(h)*, s amelynek utolsó, a név kiolvasásában már szerepet nem játszó strófájában a vers keletkezési ideje is megtalálható.

Az én szerelmesem haragszik most reám,
Hogy ingyen bánkódom, azt véli énhozzám,
Hogy ötlet meguntam,
Fogadásomat gondolja, hogy megbántam.
Nem tudok mit tenni, mint kedvét keresni,
Mert ha bánkódom is, látd-é, mire érti,
Ő magát mint gyötri?
Ha penig örülök, azt is másra véli.
Nem hiszi, hogy néki s nem másnak örvendek,
Ha víg vagyok, azt hiszi, hogy mást szeretek,
Egyebet kedvelek,
S annak megnyerésén örvendek, nevetek.
Az ő szerelmének hozzám nagy hív voltát
Jól látom szívének minden jó szándékát,
Hogy énnkem magát
Ádta, hogy érezzem nagy jó akaratját.
Maga én szívemnek az ő állapotját
Ha látná, tudom, bizony megszánná kínját,

Érte nagy fájdalmát,
Ki csak tőle várja megvigasztalását.
Én keserves szívem hozzá oly állandó,
Mint fenyőfa télben-nyárban maradandó,
Nem té-tova hajló,
Nincsen dolgaimban semmi álnok háló.
Reá mindezért is de én nem haragszom,
Mert nagy szerelmétől vagyok ez, jól látom;
Félt engemet, tudom,
Másnak nem engedne, bizonytal gondolom.
Te böcsülhetetlen drága szerelmezem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkem,
Nincs kívüled nékem,
Ki sok bánatimban vigasztaljon engem.
Hítemet én el nem felejthetem, higgyed,
Jutván eszembe mézzel folyó beszéded,
Hogy hadnálak téged,
Ha elmémben forog szüntelen szerelmed?
Ezeröttszáz és hetvennyolcnak végében,
Hogy volna szeretőm énhozzám kétségben,
Úgy szedém ezt egyben,
Nevét megtalálod versek elejében.

A valamely névnek a versfőkbe való rejtése – igaz, inkább stílusesszövekként, költői vagy éppen nyelvi játékként – később sem tűnt el, újabb is fel-felbukkan. Szemléltetésül az akrosztichon-versek talán legjelesebb, a közelmúltban elhunyt művelőjétől, Mészöly Dezsőtől idézek két verset. Az egyik, amelyik az *Élet és Irodalom* 1982. február 26-i számában jelent meg, a neves műfordító néhai barátjának, íróársának állít emléket:

Örök diák

(Akrosztichon néhai barátom születése napjára)

Diák voltál örökké, kisdíák,
Egész valód az i g e n é s a n e m
Vibráló két tüze között. Kevés
Egy élet arra, amit a csodák
Cikornyás labirintusaiban
Sóvár szívvel kerestél szüntelen.

Egész valód az i g e n é s a n e m

Remekbe készült ötvözete volt:

Igéző könnyűséggel, boldogan

Gázoltad át a Tegnap sűrű, holt

Állóvizét; de ott, hol tiszta érc

Borútlan fénye villant, nem lidérc:

Oly bűvös síppal hódoltál a Múltnak,

Remekművei mind öledbe hulltak.

Mészöly másik akrosztichon-remekét az *Új Tükör* 1981. február 8-i számából idézhetem. Ott *Családi album* címmel négy akrosztichonverset találunk, amelyeket szüleinek, testvérbátyjának és húgának nevére írt. Itt ezek közül az elsőt mutatom be; azért ezt, mert az édesapa nem más, mint Mészöly Gedeon, a jeles szegedi nyelvészprofesszor, aki egy nyelvészeti szakszeminárium keretében 1952-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán is tartott élményszámba menő előadásokat, s ezeknek az előadásoknak magam is buzgó hallgatója voltam.

Holt apám nevére

Meg nem szokom, hogy nem vagy itt. Hiányod

Égő seb most is. Sok gondom között

Szót értenénk, vitatkoznánk... De látod,

Zavartan már csak verset körmölök!

Öreg fejjel is apátlan kölyök,

Leemelem a polcra megkopott

Yolland-szótárod vagy Homéroszod...

Gyűrött lapok közt keresem nyomát

Egy p l a j b á s z n a k, mely jól kezdedhez állt...

De nagy öröm, ha glosszát is lelek!

Egy gond gyötör, hogy gyorsírás-jelek

Oly irgalmatlan őrzik titkaid!

Nem, nem szokom meg már, hogy nem vagy itt!

Mielőtt befejezném a versfőkkel való „időmúlatus” különféle érdekes példáinak bemutatását, még felelevenítem az 1970 és 1990 között élő s virágzó baráti közösségnek, a Nyelvi Játékok Klubjának egy ezzel kapcsolatos pályázatát. A klub minden nyelvi játékra fogékony tagjai 1987 tavaszán azt kapták „feladatul”, hogy alkossanak egy olyan tetszés szerinti tárgyú és hangulatú szonettet, amelynek tizennégy betűs címe – mint olvasóim minden bizonnyal tudják is, ennyi sorból áll egy szonett – kiolvasható a versfőkből. A pályázatra 23 pályázótól 44 szonett érkezett be. Ebből kettőt idézek. Az egyiket Győry Istvántól, aki e téma ötletadója volt. Íme:

A vár fala még áll

A támadó bőszen készült alant,

Vívni a várat, mely dús vasbetonból

Állt, mint a vért, s nem pengett most a lant,
Ránk ront az ellen, harci vágya tombol.
Fiút áldoz a honnak, húst, velőt
A harcos. Vértől áztatott e rőt len,
Lyukak a bástyán, több ágyú belőtt.
A védelem, úgy látszik, már erőtlen.
Mint dúl a hare! Por, füst, korom, homok,
És hős kiáltá: társaim, előre!
Gyerünk, kapjunk ismét újult erőre!
Áll még a fal, bár mindenütt romok,
Lelkes vitézek indulnak rohamra,
Leszáll az éj s az üszkök szürke hamva.

A másik példát Rózsa Ibolyától idézem, aki ezzel a szonettjével az azóta már elhunyt, majd' fél évszázadon át külföldön élő neves költő és filozófus előtt tiszteleg egyik remekművének fel-, illetve megidézésével. (Sajnos a közelmúltban már Rózsa Ibolyát is elvesztettük.)

Pepito és Pepita

(Határ Győző könyvének bővületében)

Poétai ábrándozásod
Egekbe álmélkodja őt;
Perdita, de te papnőnek látod,
Imádod, mint egy istennőt.
Trubadúros szerelmi hévvel
„Oszlopszentként” csak szolgálod,
Énekek énekesével ér fel,
Sóvárgó ékesszólásod.
Pogány himnusz – emberi nyelven,
Egyszeri, megismételhetetlen,
Próbáljuk édes zamatát.
Ittasan vesszük újra kézbe,
Tönkre olvassuk megigézve,
Akár egy míves bibliát.

1.1.3. Még egy tag az akrosztichon-családból (notarikon)

Voltaképpen akrosztichon ez is, de jobbára más célú és más jellegű. Az Osiris által 2007-ben kiadott, Tolcsvai Nagy Gábor által szerkesztett, *Idegen szavak szótára* című kötetben ezt a meghatározást találjuk rá: 'több szó

kezdőbetűjéből létrehozott szójáték, melyben a felhasznált szavakkal kezdődő sorok tartalma az összeolvasott szó tartalmával kapcsolatban áll'. Ma valóban elsősorban szójáték, de nem feltétlenül az, gyakran több is annál. Anélkül, hogy példák idézése kedvéért a távoli múltnak a keleti mágia és az ókeresztény misztika homályába vesző világába is megpróbálnám elvezetni, beavatni olvasóimat, hadd idézzek Lukácsy András nyomán egy-két történelmi példát. Mint írja, sok notarikon keletkezett például olyan időkben, amikor az embereket a történelmi kényszerűség a szenvedélyek elfojtására kényszerítette, azaz a nyílt véleménynyilvánítás veszéllyel járt. Ilyenkor legalább egy-egy tréfás, a lényegre elrejtő szójátékkal oldották az emberek a bennük felgyülemelő feszültséget. S ez nem is volt mindig csupán olcsó szellemesség: olykor titkos üzenetek, sőt lázító felhívások is terjedtek a nép közt a rejtett betűértelmezésekben. II. Károly angol király (1630–1685) alkotmányellenes, uralmon levő kormányát például a nép *ármány-minisztérium*nak nevezte. A jelző a valóságot fedte, ám mégis megvolt az a magyarázata, amely megvédi a jelző használóit mindenféle megtorlástól, mégpedig az, hogy az 'ármány' jelentésű angol *cabal* egyszerűen a miniszterek nevéből, pontosabban szólva nevük kezdőbetűinek összeolvasásából származik: **C**lifford, **A**shley, **B**uckingham, **A**rlington, **L**anderdal. Jó, ugye? Még egy tanulságos példa, a megszállt területeken keletkezett Napóleon-notarikonok közül! Egy hazafias német polgár a fáma szerint erősen verte a mellét Utrechtben, hogy a hódító születésnapján az előírt kivilágítás ellen azzal tiltakozik, hogy a kötelező gyertyák mellé kiírja a *Zwang* szót is, amely ugyebár kényszert, erőszakot jelent. Meg is tette, s amikor már másnap felelősségre vonták érte, nagyon sajnálkozott azon, hogy a rendőrség illetékesei nem vették észre: egyszerű szójátékról van szó. Ő valójában Napóleont élte a *Zwang* szóval, amely notarikon, teljes formája pedig ez: **Zur Weihe An Napoleons Geburtstage** (vagyis: Napóleon születésnapjának ünnepére).

A már nemegyszer említett nyelvi játékos klubnak a tagjai többször is éltek a notarikonban rejlő játéklehetőségekkel. Például úgy, hogy foglalkozásokat jellemeztek ilyen módon, notarikon formában. Néhány példa:

Ácslegény: **Á**llványoz, **cs**apol, **lé**cel, **egy**enget, **gy**alul, **ép**ít... **ny**ugpénzig.

Asztalos: **A**vult **szé**keket, **tör**ött **almá**riumot, **lócá**kat **orvos**ol **saját**kezüleg.

Bárpincér: **B**orsos **á**ron **rész**eges **palik**nak **impor**tált **nedű**kkal **cap**lat **éj**jelenként **regg**elig.

Bíró: **B**ünösökön **ítél**kezik, **rabl**óktól **ó**v.

Buszvezető: **B**osszús **ut**asokat **száll**ítva **vacillá**ló **emb**ereket **zötyö**gtet **egy** **telet**ömött **ő**stragacson.

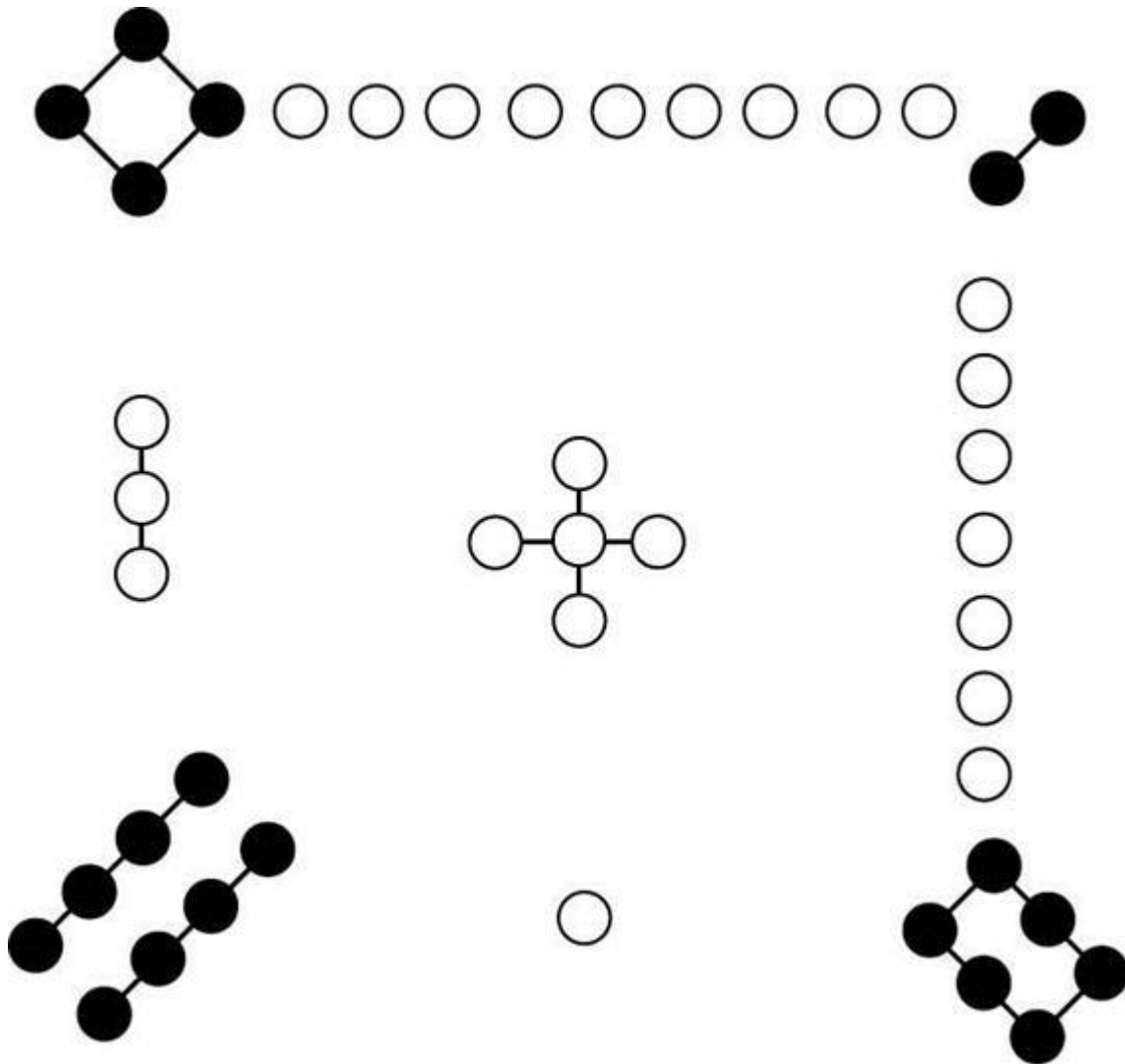
Fodrász: **F**ürtöket **ond**olál, **dau**erol, **rend**ez, **á**pol, **szí**nez.

Humorista: **H**ahotázunk **unalom**űző, **mul**tságos, **o**kos, **rekesz**izmokat **ingerl**ő **szav**ain, **tréfá**in, **adomá**in.

Pékmester: **P**ogácsát **édes**keveset, **keny**eret **mázsas**zámra **egy**folytában **süt**, **töb**bnyre **ehet**őre, **ropo**gósra.

Remete: **R**ejtekhelye **erd**ő; **magá**nyos, **elmél**kedő, **tár**stalan **em**ber.

Mivel efféle, hol tréfás, hol komoly(kodó) jellemzések megalkotása nem csekély észtorna, egyúttal pedig remek nyelvi játék, arra gondoltam, nem árt, ha olvasóimat is megpróbálom rábírní egy-két ilyen notarikon létrehozására. Jónak ígérkezik például közismert jeles személyek notarikon formában való minősítése, méltatása. Ennek jegyében és szellemében *Bartók Béla* felidézése, jellemzése több egyéb változat között ez lehetne: **B**ámulatos **alkotó**erejű, **remek**műveket **terem**tő **óriási** **kompon**ista. Ennyi kedvcsinálás után arra biztatom olvasóimat: kíséreljék meg a következő hírességeket családnevük alapján notarikon formában jellemezni! (Egy-egy megoldást mindegyikre adok a fejezet végén.)

Nem nehéz belátni, sok minden tartozik, tartozna még ide, játékoskönyvemnek ebbe a fejezetébe, hiszen a betűkkel való játék határai szinte végtelenek. Most éppen az következett volna, hogy fogjuk vallatóra az olyan játékos mondatokat vagy akár hosszabb szövegeket, amelyeket az jellemez, hogy a betűk csak valamilyen módon korlátozott számban és minőségben szerepelhetnek bennük. Mivel nem akarom, hogy ez a fejezet terjedelmével túlságosan eltérjen a többitől, kilógnon azok sorából, ezt most itt lezárom, mégpedig egy ún. abecedáriummal, azaz olyan versezettel, amelynek minden sora az ábécé rendjében következő betűvel kezdődik. Ilyet sokat ismerünk a világirodalomból, s idézhetnénk már a Bibliából is, de a magyar irodalomból is. Az egyik legszebb példa Móra Ferenc kedves *Zengő ABC*-je, amely bizonyára sok olvasónknak cseng ismerősen. Így kezdődik: **A**rány alma ághegyen, / **B**ari bég a zöld gyepen. / **C**irmoscica egerész. / **C**sengős csikó heverész. Stb. Mivel azonban ez nem teljes abecedárium, hiszen a magyar ábécének csupán 31 betűjét tartalmazza a 40 közül, ehelyett befejezésül egy olyat tesztek közzé, amely teljes, hiánytalan magyar abecedárium, s amelyért a szerzőt mindenképpen elismerés illeti. A tíz szótagú sorokból álló vers a játékos klub egyik jeles tagjának, Molnár Zoltánnak alkotása.

Arany középút

Arany középút: jó aranyszabály,

Ám ilyet csak kevés ember talál.

Barátság, hűség, tiszta érzelem;

Célom: mindezt szépen megértenem.

Csalóka kép már nem ejthet rabul,

De lelke minden rossztól szabadul.
Dzszinszkijjel én nem foglalkozom.
Dzsinnektől mentes otthonom.
Engem csupán a szép szó érdekel,
Életbölcesség és érző kebel.
Felhőtlen égbolt, sűrű fellegek,
Gondok, bajok meg nem rendítenek.
Gyémántmezőkön így továbbmegyek,
Hitem erőt ad, el nem tévedek.
Ismételten, újból megkérdem:
Íly nagy érték miként jutott nekem?
Jóság, szerénység, józan értelem,
Kedv, bánat, vígság együtt van velem.
Leszáll az est, a lombok hullanak,
Lyukas, rongyos felhők szétfoszlanak.
Minden sugár már másképpen ragyog,
Nem fénylenek már úgy a csillagok.
Nyár vége volt, és itt az ősz, a tél,
Oly sok emlékről suttog és beszél.
Ódon világ helyett: modern világ,
Öröm helyett: sok-sok hamis virág.
Őzők halálig szép emlékeket,
Páratlanul kedves beszédek.
Reméltem, sorsom még mást is adott:
Sugárzó, fénylő, éltető napot.
Szerettek, szidtak, róttak szüntelen,
Törtek felettem pálcát, védtelen.
Tyúkper, apróság, szinte végtelen
Utálatos kígyó lett hirtelen.
Új emberként reméltem sorsomat,
Ügyetlenségem adta gondomat.
Űzőt vadként is éreztem magam,

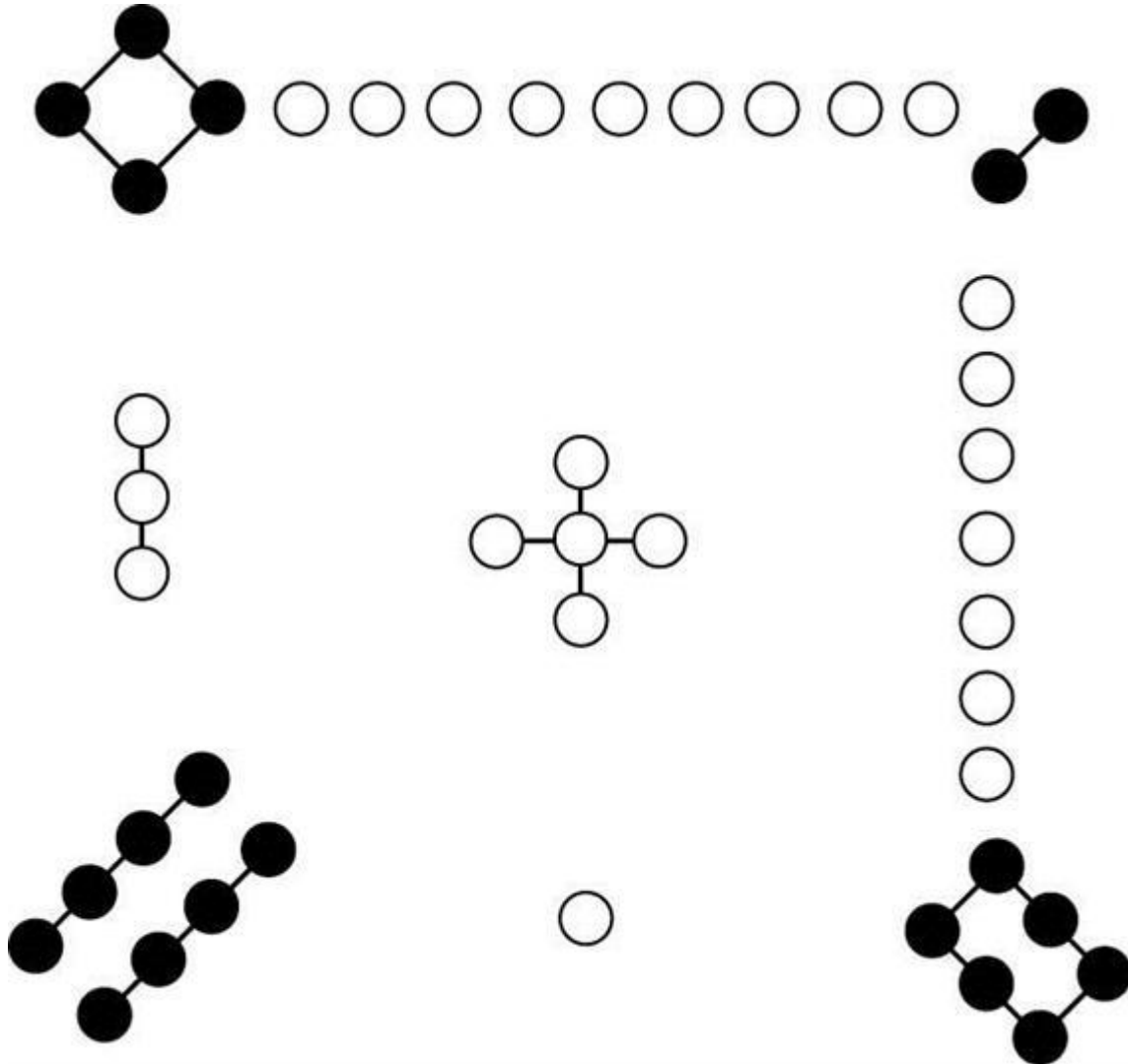
Vidámnak is, fölöttébb gondtalan.

Zártságomért így meg ne rójatok,

Zsivajtól védő, békés ablakok!

1.1.4. Megfejtések

Bűvös négyzetek hajdan és ma.

Még egy tag az akrosztichon-családból (notarikon).

1.

- Avulhatatlan remekműveket alkotó nyelvész.
- Bravúros alliterációi bámulatosak, igazán tökéletes stilisztá.
- Erkölcseileg örökbecsű tartalom, választékosan ötvözött stílus.
- Humoros, elmés lírikus, több alkotása ironikus.
- Jobbára ódon stílusú, igazi klasszis alkotó.
- Képzőművész, avantgardista stílusforradalmár, sodró áramú költő.

-
- g. Lírai ihletésű, sokoldalú zenei titán.
 - h. Monumentális alkotó: drámája Ádámról csodálatos, halhatatlan.
 - i. Plebejus eszmék terjesztője, őszinte forradalmi ihletéssel.
 - j. Történelmi ihletésű, nagyon ódon dallamú igric.

1.2. Betűk száműzése

Ez a művelet, mármint a betűk, pontosabban szólva bizonyos betűk száműzése, csakúgy, mint szinte minden más nyelvi játék, az ókorba nyúlik vissza. A Kr. e. 500 körül élt hermionei Laszosz volt az első, aki tudatosan élt ezzel az eszközzel, mégpedig mint költői eszközzel. Például olyan himnuszt írt szülővárosa védőistenéhez, Déméterhez, amelynek egyetlen szavában sem fordul elő egyetlen *s* betű sem. Példája nyomán tanítványa, Pindaros is írt egy „s” nélküli ódát, majd jöttek az utódok, akik már nem is egy, hanem egymás után több betűnek is hadat üzentek. Az egyiptomi Trüphiodorosz például egy Odüsszeiát költött 24 énekben, mégpedig úgy, hogy minden énekből más betűt száműzött. Arról is tudunk, hogy már az ókori Indiában rendeztek olyan rejtvényviadalokat, amelyekben előre megszabták, hogy egy bizonyos – esetenként változó – betűnek nem szabad szerepelnie sem a kérdésekben, sem a válaszokban. A későbbi korokban is élt ez a szokás, amely azonban véleményem szerint vitatható értékű, hiszen ha túl nagyok az efféle kötöttségek, akkor a teljesítésükre való törekvés menthetetlenül visszahat az így megalkotott művek színvonalára. Az azonban vitathatatlan, hogy ami költői eszközként megkérdőjelezhető, az nyelvi játékként, vagyis olyan esetekben, amikor éppen a követelményeknek való megfelelés a legfőbb cél, nemcsak jó, hanem egyenesen elsőrangú. Érthető tehát, hogy e munkában több „tételben” is foglalkozunk vele. Először azonban – amolyan ráhangolásként – idézek néhány részletet a Nyelvi Játékok Klubja egyik kedves emlékű törzstagjának, Molnár Jenő Antalnak egy a *Pesti Hírlap* 1944. április 14-i számában, a második világháború legvégszterhesebb időszakában közzétett „Egy betű” című eszmefuttatásából.

„Egy betű. Mi az? Semmiség. Apró jelecske a papíron. Élettelen, tehetetlen kis jószág. Csak a mi akaratunkból, a mi parancsunkra kelhet életre, ha szájunkat, ajkunkat, nyelvünket így vagy amúgy formálva, mint a Teremtő, lelket lehelünk bele.

Egy magában egy betű nem sokat jelent. Csak szerény közkatona a betűk ármádiájában. Ám néha félelmetes erőt mutat egyetlen betű is. Egyetlenegy betű, amely a szó élére állva megzavarja, felforgatja a szó értelmét. Ilyenkor lázadóvá, forradalmárrá válik a betű, s mögötte a szó értelme megváltozik, sokszor az ellenkező végletbe csap. A játék komolyra fordul, és mi megdöbbenve látjuk, mire képes egyetlenegy betű. Nem kell több, csak egyetlenegy betű, s az **alázatos** emberből **gyalázatos** lesz, aki javakat nem **osztogat**, hanem **fosztogat**, aki nem **adakozik**, hanem **hadakozik**, aki nem **érti** embertársát, hanem **sérti**... Nem mindegy, hogy **jócskán** kapok-e valamit, vagy **őcskán**. Nem mindegy, hogy **küldöznek**-e vagy **üldöznek**. Nem mindegy, hogy **ősz** öreg vagyok-e vagy **bósz** ifjú.

Egyetlen betű néha átfogja az egész világot, az egész életet. Egyetlenegy betű, és a **viszonyból iszony** lesz. És a **tenyészetből enyészet**...”

1.2.1. Egy, csak egy betűve...I...

Az első fokozat az, amikor az ember azt tűzi feladatul maga elé, hogy létrehoz egy olyan mondatot vagy akár több mondatból álló szöveget, amelynek minden szava ugyanazzal a betűvel kezdődik. Tehát nem azt tekinti feladatának, hogy azt a bizonyos betűt – akár magánhangzót, akár mássalhangzót – kizárólagossá tegye egy bizonyos mondatban, szövegben, hanem csupán azt, hogy a szöveg minden szava azzal kezdődjön. Azért hangsúlyozom ezt, mert a nyelvi játékok között olyan is van, amelyik mindössze egy magánhangzót vagy egy mássalhangzót engedélyez a játékos számára. Arról, illetve azokról a játékokról is lesz majd szó, de nem itt, a *Betűk száműzése* című fejezetben, hanem majd a maga, illetve maguk helyén. Az azonos betűkkel való kezdet már önmagában is éppen elég igényes feladat. Éppen ezért itt is legfőképpen a viszonylag könnyű, tehát ilyen szempontból hálás betűk jönnek számításba: *k, h, b, s, d*, a magánhangzók közül *e, a* stb. Könnyű belátni, hogy *c, gy, j, ny* vagy *é, i, ú* stb. betűvel jóval nehezebb dolgunk lenne, illetve lesz is. De a feladat izgató az ilyen játékokra fogékony emberek számára, s bár maga az alkotás folyamata a legszebb, az elkészült „termék” is szerezhet élvezetet a nyelvi játékok kedvelőinek. Szemléltetésül bemutatok két példát, egy magánhangzós és egy mássalhangzós kezdetűt. Szerzőjük az efféle kedvtelések egyik legavatottabb mestere, a *Ludas Matyi* egykori munkatársa, Radványi Barna.

E mint EMBER

ELINDUL egy ember. Első elemitől egyetemig egyhuzamban eminens. Edzett, energikus, erélyes, eleven eszű, erős (ennek ellenére elbájoló) egyéniségű, eltökélt.

Elhivatottsága elementáris, erőteljes: „Előttünk Eldorádó, elérjük, esküszünk! Előre, emberek, együtt, egyenesen, elszántan, eltántoríthatatlanul!”

Eszményképei: Edison, Einstein, Eötvös etc.

Elvei, elképzelései: egyenlőség, egyenjogúság, egyetértés, egység, emberszeretet, európaiság, előrehaladás, egészséges elégedetlenség, erkölcsi emelkedettség, eszmei elkötelezettség.

Elméletben!

Ezzel ellentétben: egyenlőtlenység, egyenetlenkedés, elavult előírások, elvtelenség, elvetemültség, erőszak, erkölcsi eltévelyedések, erotómánia, enerváltság, egzaltáltság, egyebek. Ellenségeskedés, egoizmus, egzisztenciális előnyök elorzása ellenlábások elől ellenszenves, elítélendő, etikátlan eszközökkel. Elképesztő!

Ezer ellentmondás! Emiatt egynémely esetben elkeseredik. (Esendő – elvégre ember.)

ELÉRKEZIK előbb-utóbb egy emberileg elfogadható elkedvetlenedés. Esztendői elszállnak eredménytelenül: előmenetel, emelkedés, elismerés elmarad: eszményei egyre elérhetlenebbek. Eh!

Elfásul, elcsügged, elbizonytalanodik. Előregedésének előjelei: egyre engedékenyebb, egyezkedőbb, egykedvűbb.

Egyhangúság, eseménytelenség, elmagányosodás – egyszerre eléri. Egyetlen emóciója: enni, enni, elpilledten ejtőzni...

ELFÁRAD, ereje elhagyja, elgyengül, egészsége elkopik, emlékezőképessége elromlik, elméje eltompul.

Elesettsé, elmeszesedés... Esztéká... Elfekvő... Elvégezetett.

„Elhunyt embertársunkra, elvbarátunkra emlékezvén...”

Ennyi.

L mint LITÁNIA

Lejárt lemez lettem, láthatja, Lancsákné. Lenvászon lepedővel lefüggönyözött, levegőtlen lukban lakom, leghátsó lépcsőházban. Lichthófra látok. Liftzúgás, lecsószag, lármázó lakók. Linóleummal letakart lisztesládán lepattogzott lábaskákban lebbensleves, lencsefőzelék lókolbásszal. Légypiszkos lámpabura – letörölgethetné, Lancsákné – letöredezett lábú lócán lukas lavór, limlomok. Lehangoló látvány...

Lám-lám, lerobbantam, Lancsákné. Látásom lerövidült, lumbágóm lenyúzott, leszázalékoltak...

Lajoskám lótenyésztő lett. Lordok, ladyk lovagolnak lipicai lovasiskolájában. Lipótvárosi loggiás lakás; luxusjacht lellei lagúnában; luxusvilla Lelle legközepén, lucfenyő ligetben, lazúrkő lábazattal. Láttam lefényképezve! Légekondicionált lakosztályok, lovagterem lánzsagyűjteménnyel, leopárdbőrök, legyezőpálmák, Lotz-festmények, lakájok lángvörös libériában. Leírhatatlanul lenyűgöző! Lélegzetelállító! Lelle legelőkelőbb, legrátartibb lakói látogatják Lajoskámékat. Leginkább lottónyertesek, lakásüzérek, lánckereskedők. Lugasban löncsolnek, lampionfényénél lórumoznak, lakmároznak. Lucullusi lakomák lehetnek: libamáj, ludaskása, lacipecsenye, lepényhal, lazac, languszta lapulevélen, lépesméz, legfinomabb likőrök literszám...

Lajoskám legkisebb lányának, leblingjének, Leticiának lakodalma lesz. Leendőbelije lovászfíú, ladányi lókupecsek leszármazottja, levitézlett labdarúgó. Link, lobbanékony, lezüllött lóköttő, léhűtő, lusta lajhár, lop, lézeng, lokálokban lumpol, lebuajokban lebzsel, lotyókkal lődörög, lépten-nyomon lerészegedik. Lágyszívű Lajoskám lemondóan legyint: Letícia léprement...

Lassan-lassan leépülök, Lancsákné. Láthatja: lázcsillapítók, labdacsok, laboratóriumi leletek. Lumbágó, lábfejás, légsóhurut. Lidércnyomások, letargia...

Levegőt, Lancsákné, levegőt!

1.2.2. Alliteráló közmondások

Mi is az alliteráció? Betűrim. Főleg versben, de prózában is: mondókákban, különféle nyelvi játékokban. A lényeg az egymás után következő szavak kezdő hangjának egyezése, ahogy erre már az előző részben bemutatott két kis cselekmény-, illetve esemény sor is jó példa. Az effélék olvasása vagy létrehozása is örömet, élvezetet szerez(het) olvasójának is, alkotójának is. De talán még ezeknél is nagyobb élmény valamilyen már meglevő szöveget átkölni úgy, hogy a kezdőbetűk azonosak legyenek, ugyanakkor pedig az eredeti szöveg értelme is minél jobban megmaradjon. Például közmondásokat, amelyek között egyébként legalább egy olyan is van, amelyet már nem kell átalakítani, mivel eredeti formájában is alliterál. Íme: vak vezet világtalant. A többi azonban nem adja (meg) magát ilyen könnyen, hanem a játékos erőfeszítésére vár. Nem csoda, hogy ez a legvonzóbb nyelvi játékok egyike. Kemény erőpróba, de sikerélménnyel jár. Nyelvész kollégám, Balázs Géza éppen könyvem e részének írása idején – már hónapok óta – havonta egyszer közmondások alliterálójá tételére buzdítja hallgatóit úgy, hogy előre megjelöli azt a közmondást, amelyet a hallgatóknak át kell formálniuk. Most épp ez a mondás van terítéken: *A hit hegyeket mozgat meg*. Egy hónappal korábban ennek „átdolgozása” volt a feladat: *A tudományt nem vékával méri*k. Én az elmúlt évtizedekben különféle „játékszínhelyeken” (televízió, rádió, lapok nyelvi rovata, nyilvános vetélkedő stb.) ötvennél is több ismert közmondás alliterálójá tételére buzdítottam nézőket, hallgatókat, olvasókat egyaránt, s szinte hihetetlenül nagy fogadókésztséget tapasztaltam. Annak szemléltetésére pedig, hogy ez a fajta nyelvi játék milyen szép eredményeket hozhat, a lenyűgözően gazdag „termésből” itt most közzéteszek egy kereken ötven közmondásból álló gyűjteményt, abban bízva, hogy olvasóim szívesen fogadják ezeknek „betűrimésített” változatait is. Először mindig a közmondás eredeti, legmegszokottabb formáját idézem, majd egyet vagy olykor akár többet az alliterálók közül is. Jó szórakozást kívánok hozzá!

ADDIG JÁR A KORSÓ A KÚTRA, MÍG EL NEM TÖRIK.

Korsó kettétöréséig kóborol kútra.

ADDIG NYÚJTÓZKODJ, AMEDDIG A TAKARÓD ÉR!

Tartózkodj takaródon túl tolni talpadat!

AHÁNY HÁZ, ANNYI SZOKÁS.

Számtalan szállás, számtalan szokás.

A HAZUG EMBERT HAMARABB UTOLÉRIK, MINT A SÁNTA KUTYÁT.

Füllentő felebarátot fürgébben fognak fülön fizikailag fogyatékos farkaskutyánál.

AJÁNDÉK LÓNAK NE NÉZD A FOGÁT!

Kapott kancának kár korát kutatni! Felajánlott fakónak figyelmetlenség fogát fürkészni.

AKI KÍVÁNCSI, HAMAR MEGÖREGSZIK.

Kíváncsiak korán korosodnak.

AKI KORPA KÖZÉ KEVEREDIK, MEGESZIK A DISZNÓK.

Ki korpa közé keveredik, kocák koncának kerül.

AKI KÖNNYEN HISZ, KÖNNYEN CSALATKOZIK.

Hamar hívő hamar hátrahagyja hitét.

AKI MÁSNAK VERMET ÁS, MAGA ESIK BELE.

Mást mártana medencébe, méltán merül maga mélybe.

AKI SZELET VET, VIHART ARAT.

Szellőt szórsz szét, szélvihart szüretelsz.

ALKALOM SZÜLI A TOLVAJT.

Alkalom adja az aljast.

AMIT MA MEGTEHETSZ, NE HALASZD HOLNAPRA!

Mit ma megtehetsz, megtedd még ma!

AMIT MISI TANUL, MIHÁLY SEM FELEJTI EL.

Mit Miska megtanult, Mihályban megmarad.

AZ ALMA NEM ESIK MESSZE A FÁJÁTÓL.

Almafa alatt akadunk az almára.

AZ A MADÁR IGEN RITKA, KINEK KEDVES A KALITKA.

Kivételes kismadárka, kinek kedves kalitkája.

EBÜL JÖTT JÓSZÁG EBÜL VÉSZ.

Kutyául kapott kincs kutyául kopik.

ESŐ UTÁN KÉSŐ A KÖPÖNYEG.

Eső elmúltával esztelenség esőkabátot elővenni.

EGY BOLOND SZÁZAT CSINÁL.

Egy esztelen ezer eszest elront.

ÉHES DISZNÓ MAKKAL ÁLMODIK.

Megéhezett malac makkról mereng.

EVÉS KÖZBEN JÖN MEG AZ ÉTVÁGY.

Étel élvezete ébreszt étvágyat. Kására, koncra kanalazás közben kapunk kedvet.

GAZDA SZEME HIZLALJA A JÓSZÁGOT.

Tulajdonos tekintete táplálja tetté tehenét.

HA MEGDOBNAK KŐVEL, DOBD VISSZA KENYÉRREL!

Kit kővel kólintanak kupán, kenyérral kontrázzon!

JÓ BORNAK NEM KELL CÉGÉR.

Remek rizling ritkán rikolt reklámért. Nemes nedűt nem nehéz népszerűsíteni.

KÉTSZER AD, KI GYORSAN AD.

Kétszer kínál, ki kapásból kínál.

KETTŐN ÁLL A VÁSÁR.

Egyezséghez egy ember elégtelen.

KÉZ KEZET MOS.

Mancs mancsot mos.

KI A KICSIT NEM BECSÜLI, AZ A NAGYOT NEM ÉRDEMLI.

Aki az aprópénzt alábecsüli, annak aligha adnak aranyat.

KI KORÁN KEL, ARANYAT LEL.

Ki korán kel, kincset kaparhat ki. Korán kelőre kincs kacsint. Kakasszóra kelő kincset kap. Korán kelő: kincslelő. Korai kelés kincsel kecsegtet. Korán kelőnek kincs kerülhet kezébe.

KI MINT ÉL, ÚGY ÍTÉL.

Életed: értékmérőd.

KI MINT VETI ÁGYÁT, ÚGY ALUSSZA ÁLMÁT.

Amint alvóhelyünket alakítjuk, akként alszunk.

KÖLCSÖN KENYÉR VISSZAJÁR.

Vendég vekni visszajár.

KÖNNYŰ KATÁT TÁNCBA VINNI.

Könnyű Katát körtánkra kérni.

LASSAN JÁRJ, TOVÁBB ÉRSZ!

Lassan lépegsz, legelső lehetsz! Lassan lépkedve legtovább lépegethetsz. Megfontoltan mendegélj, messzebbre mehetsz!

LASSÚ VÍZ PARTOT MOS.

Vánszorgó víz vízpartot váj.

MADARAT TOLLÁRÓL, EMBERT BARÁTJÁRÓL.

Túzokot tolláról, téged társadról.

MÁS KÁRÁN TANUL AZ OKOS.

Okos oktondinak ostobaságán okul.

MINDENT LEHET, CSAK AKARNI KELL.

Minden megoldható, mindössze merni muszáj.

MONDJ IGAZAT, BETÖRIK A FEJED!

Becsületességedért betörik buksidat.

NEM MIND OKOS, AKI TANULT.

Ismeretes iskolázott idióta is.

NE SZÓLJ, SZÁM, NEM FÁJ FEJEM.

Fölösleges fecsegésért fejfájással fizetsz.

RUHA TESZI AZ EMBERT.

Talár teszi tekintélyed.

SENKI SEM PRÓFÉTA A SAJÁT HÁZÁBAN.

Senki sem sámán saját sátrában.

SOK BESZÉDNEK SOK AZ ALJA.

Sok sódornak sok salakja.

SOK KICSI SOKRA MEGY.

Számos szemernyi számosra szaporodik.

SZEMESNEK ÁLL A VILÁG.

Ügyesnek ülnek üzletei.

TANULJ, TINÓ, ÖKÖR LESZ BELŐLED!

Tanulj, tinó, tulok teremhet tebelőled!

TÖBBET ÉSSZEL, MINT ERŐVEL!

Elméddel elérhetsz erőddel elérhetetlent! Kellőképpen koponyával, kevesebbet kézzel! Eszünket engedjük előbbre erőnk ellenében.

TÖBB SZEM TÖBBET LÁT.

Száz szem százszorosan szemlél.

VAK TYÚK IS TALÁL SZEMET.

Szemetlen szárnyas szintén szedeget(het) szemet.

VÉN KECSKE IS MEGNYALJA A SÓT.

Koros kecske kéjjel kóstol konyhasót.

E rész befejezéséül legalább egyetlen közmondásnak alliterációs változatait, ha nem is kimerítően, de legalább az eddigieknél részletesebben is bemutatom. A mondás a következő: *Jó pap holtig tanul*. Mindegyik szava más betűvel kezdődik, így nem sugall valamilyen kínálkozó kezdőbetűt. Teljességgel a játékosok ötletességétől, ügyességétől függ, hogyan próbálnak minél szellemesebb s a mondás lényegétől el nem rugaszkodó megoldást találni. Ha nem is az ábécé minden betűjével, de a felénél is jóval többel próbálkoztak e nyelvi játék szerelmesei, hogy alliterálóvá tegyék a jól ismert közmondást. Jöjjön hát egy kis válogatás, a viszonylagos bőség kedvéért ezúttal a kevésbé sikerülteknek, szigorúbb mércével mérve az elvárásnak már csak részben megfelelőeknek is némi teret engedve!

A-val: Agilis atya aggkoráig acélozza agyát.

Á-val: Ájtatos áldozópap állandóan átképződik.

B-vel: Bölcs barát behantolásáig búvárkodik.

C-vel: Céltudatos cisztercita cilíciumszakadásig civilizálódik.

Cs-vel: Csupaszív cingulusos circumdederuntig esiszólódik.

D-vel: Derék domonkosrendi dicsőülése dátumáig diákoskodik.

E-vel: Erényes esperes elhunytáig edzi elméjét.

É-vel: Érdemes érsek életfogytáig élesíti értelmét.

F-fel: Fáradhatatlan franciskánus földi futása fogytáig forgatja föliánsait.

G-vel: Gondos gvardián golgotáig gondolkodik.

Gy-vel: Gyöngéd gyóntatópap gyászszerzettségéig gyakorol.

H-val: Hitbuzgó hitszónok holtáig halmozza hittudományát.

I-vel: Ideális igehirdető inaszakadtáig informálódik.

J-vel: Jézus jámbor juhásza jobblétre jutásáig jegyzeteiben jártaskodik.

K-val: Kiváló káplán koporsóba kerüléséig kulturálódik.

L-lel: Lelkiismeretes lelkipásztor legvégső leheletéig lapozgatja lexikonait.

M-mel: Melegszívű misszionárius mindhalálíg műveli magát.

N-nel: Neves nagytiszteletű nemléte napjáig nevelődik.

O-val: Odaadó oltárfi odaveszéséig okosodik.

P-vel: Példás pap pusztulásáig pallérozódik.

R-rel: Rendes rendfőnök ravatalozásáig rendszerez.

S-sel: Serény segédlelkész síríg studíroz.

Sz-szel: Szorgalmas szerzetes szemlezártáig szaporítja szaktudását.

T-vel: Törekvő tisztelendő temetéséig tanul.

Ü-vel: Ügyes üdvhozó üdvözüléséig ügybuzgólkodik.

V-vel: Valódi vikárius végelgyengüléséig vizsgálódik.

1.2.3. Társasjátékok, szintén egy betűvel

Az azonos betűkezdet kisebb társaságok, csoportok közös, játékos időöltésének is alapja lehet, olyan játékoknak, amelyeket akár autóban ülve, utazás közben is lehet játszani. Csupán szemléltetésül felidézek néhányat. Az első az **Ország-város** című játék. (Erről könyvemben majd még egyszer szólok.) Ehhez toll és papír is kell, tehát a gépkocsinál vagy vonatnál jobb a szobai környezet, ahol könnyebben megy az írás. A játékosok egyike tollával rábök bármilyen újság egy tetszőleges pontjára, s amelyik betűre mutat a toll hegye, az lesz a játék kiindulópontja. Ettől kezdve a játékosok által közösen megállapított ideig – például öt vagy akár húsz percig – tart a játék. Előzetes megállapodás szerinti fogalmakra kell a megadott kezdőbetűvel példát találni, mégpedig akár mindegyikre csupán egyet – ez esetben nem időre játszanak, hanem addig tart a játék, ameddig valaki mindegyik fogalomra megtalálta a maga szavát, s azt mondja, *kész!* –, vagy pedig akárhányat, azaz mindegyik fogalomra minél többet, s ebben a játéktípusban a megszabott idő letelte után a játékosok fogalmanként, azaz témakörönként felolvassák az általuk leírtakat. Ilyenkor a játékosok egyúttal a zsűri szerepét is betöltik. Ha valamelyik szó elfogadhatósága vitatható, együttesen döntenek el, hogy a vitatott példa törlendő-e vagy benn maradhat gazdájának szógyűjteményében. A felolvasások végén ki-ki megszámlolja, hogy összesen hány adata maradt fenn a rostán, s ennek alapján állapítják meg, ki lett a játék győztese, második helyezettje stb. Ha ez megtörtént, de a résztvevőkben megmaradt a játékhoz való kedv, valaki ismét rábök egy betűre, s kezdődhet az új forduló. Még annyit hadd jegyezzek meg, hogy mi, azaz én és diáktársaim, annak idején tíz-tizenkét-tizennégy éves korunkban leginkább ilyen fogalmakkal játszottunk (innen való a játék elnevezése is): ország – város – hegy – folyó – növény – állat – leány utónév – fiú utónév – ismert sportoló – ismert író – ismert felfedező vagy feltaláló. De számos más fogalom is helyet kaphat ebben a játékban: bútor, jármű, zeneszerző, színész, énekes stb.

A másik játékhoz még papír és ceruza sem kell; a címe: **Hova utazol?** Ezt a habkönnyű társasjátékot szintén gyerekkoromból ismerem. Jó kedélyen és nyelvi leleményességen kívül semmilyen más kellék nem szükséges hozzá. A játékvezető – vagyis az a személy, akit a többiek megbíznak ezzel a feladattal – sorban odafordul a társaság tagjaihoz, s megkérdezi tőlük: „Hova utazol?”. A megkérdezett erre mond egy tetszőleges helységnevet. „Mit csinálsz ott?” – kérdezi a játékvezető. Erre legalább három szóból álló, értelmes feleletet kell

adni, de olyat, amelyben mindegyik szó ugyanazzal a betűvel kezdődik, mint a helynév. Például ha valaki Csurgóra utazik, így válaszolhat: „Csermely csobogását, csízek csiripelését csodálom.” Ha Vácra „utazott”, így válaszolhat: „Vendéglőben vacsorázva vidáman vikendezem – veled.” Olyan betűvel kezdődő helységnevet, amely a játék folyamán már szerepelt, nem szabad mondani. Így a választék egyre szűkül, a válaszadás egyre nehezebb lesz. Aki öt-tíz másodpercen belül nem tud felelni, zálogot ad (akkoriban ez volt a divat!) vagy rosszpontot szerez.

Van a játéknak egy olyan változata is, amelyben maga a játékvezető jelöli meg az úti célt. Így a versenyzőknek még nagyobb találgatásra van szükségük, hiszen teljes egészében rögtönözniük kell. Tehát ha valakihez a játékvezető így fordul: „Hallottam, hogy Fonyódra utazol; mondd, mit csinálsz ott?”, s a megkérdezett személy csak ilyen kínban fogant választ tud adni: „Fogorvosom fülcimpáját fodrozom.”, már akkor is teljesítette feladatát.

Nagyon röviden a harmadik játékról is szólok pár szót. Ennek címe: **Mit visz a kis hajó?** Ide is kell egy játékvezető, akit a játékosok maguk közül erre a posztra választanak. A kérdező sorban úgy fordul a játékosokhoz, hogy megmondja, milyen kezdőbetűjű szóval kell a megkérdezettnek válaszolnia, legalább három szóból álló, azaz három tárgyat, árucikket tartalmazó elfogadható feleletet adnia. Tehát például a „Mit visz a kis hajó sz-szel?” kérdésre így lehet válaszolni: „Szenet, szőlőt, szépasszonyokat.” Az efféle egyszerű játékokat egyébként nem szokás pontozni, értékelni. Egy-egy sikeres, szellemes válaszáért általában hálás mosoly jár a válaszadónak, s már megy is a hajó tovább...

Végül, negyedik játékként azt említem meg, amelyet már szintén gyermekkoromban is ismertem, s ha egy játékos kedvű csapat – három-négy fő – összeverődött, rendszeresen játszottunk is, de amelyre egy tatabányai tanárnőtől egy anyanyelvi pályázat kapcsán nemrégiben remek példákat is kaptam. Mi annak idején úgy játszottunk, hogy ha valamelyikünk kitalált egy olyan értelmes, épkézláb mondatot, amelynek mindegyik szava ugyanazzal a betűvel kezdődik, menten átforgalmazta magában úgy, hogy a mondat tartalma lehetőleg ne változzék, a szavai ellenben még véletlenül se egyezzenek meg azzal a bizonyos kezdőbetűvel, amelyik a „megoldás” kulcsa. Amikor ezzel elkészült, elkiáltotta magát: Figyelem! Van egy mondatom: Szemrevaló szolgálólány vonzó gondolkással smárolt (vagy szebben: puszizkodott). Ki tudja ezt az értelmet egy olyan mondatdal kifejezni, amelynek mindegyik szava ugyanazzal a tetszés szerinti betűvel kezdődik? Ezt a mondatot ugyanebben a formában többnyire még egyszer vagy kétszer elmondta, majd elhallgatott, s várta a hatást. Olykor eltelt néhány perc is, amíg valamelyikünknek sikerült a megoldásra ráakadnunk, de előbb-utóbb elhangzott a helyes megfejtés, ezúttal – ha nem is szükségszerűen, de többnyire – ez: Csinos cselédlány csábos csellóssal csókolódzott.

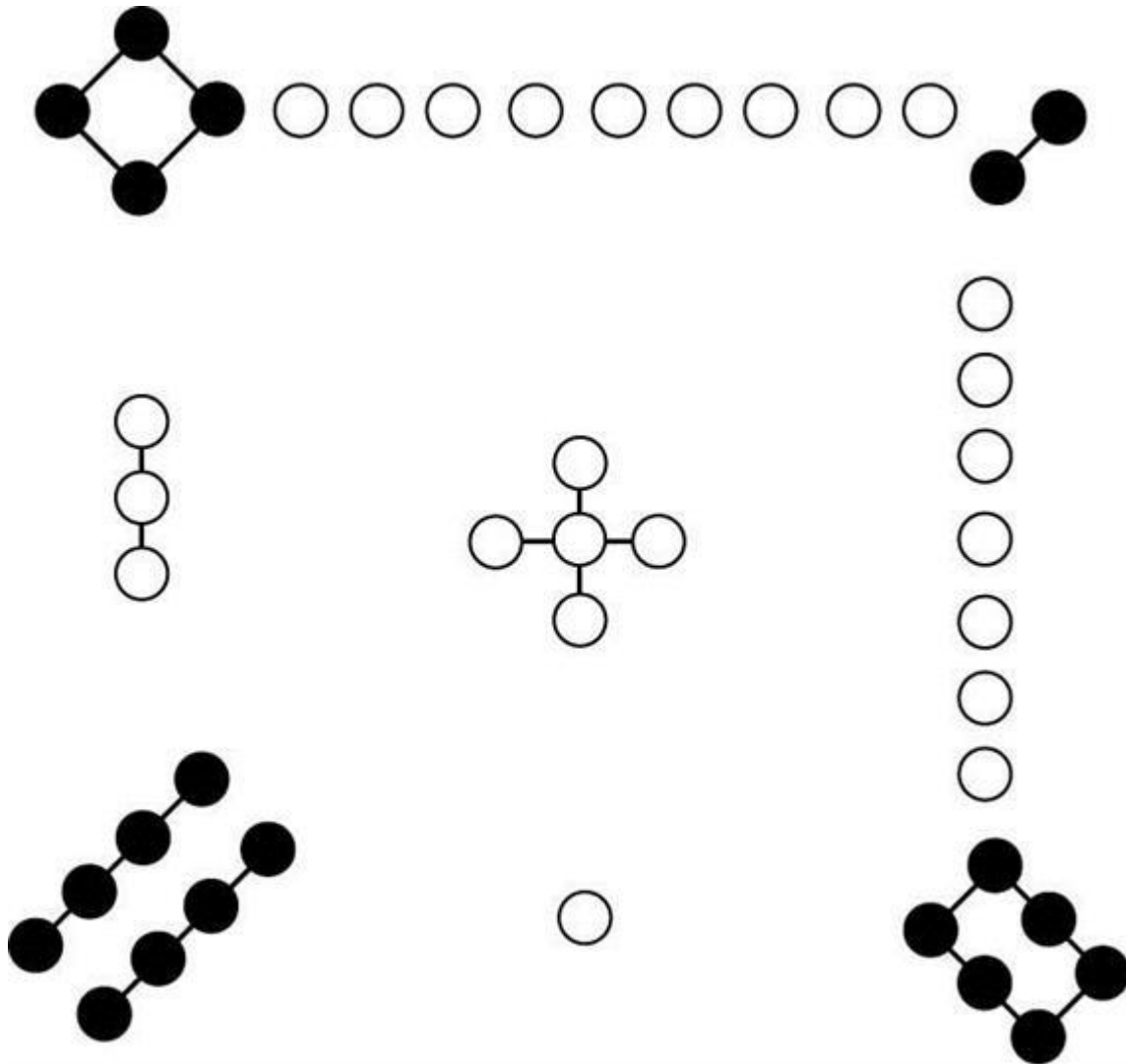
Kétségtelenül érdekes ez a játék, de el kell ismernem, egy kicsit nehéz, amiért a játékosok igen kevés fogódzót kapnak a megoldáshoz. Minden könnyebb volna, ha a kezdőbetűt megadnánk. Nos, nyilván ez vezette az említett pályázatíró, Móricz Ildikót is. Ő ugyanis egy olyan kérdéssorozatot küldött be, amelyben a várt válasz kezdőbetűjét lényegében megmondja. Szellemes játékát a következőkben be is mutatom olvasóimnak. Bár a fejezet végén ott olvashatják a várható választ, kérem, ne sajnáljanak egy-két percet annak megtalálásáért! (A megoldásokba egy-egy „idegen” betűjű névelő belekerülhet, egyéb azonban nem!)

A hét melyik napján?

1. A hét első napján páratlan számú uralkodósarjval pihentünk magas növények árnyékában.
2. A hét második napján drága haverommal leballagtunk a művelt földterületre burgonyát gazolni.
3. A hét harmadik napján mellettem lakó kedves ismerősömmel sétáltunk egyet a háború sújtotta vízellátó berendezésen.
4. A hét negyedik napján legközelebbi hozzátartozóimmal halkán eveztem a bokrokkal benőtt mesterséges vízi úton.
5. A hét ötödik napján gyönyörű barnás szőrű lovamon büszkélkedtem a szőlőbe vezető elhanyagolt utcácskában.
6. A hét hatodik napján gyümölcsöt gyűjtöttünk kerek számú cselédemmel a feltöretlen ugaron.
7. A hét utolsó napján jókedvű látogatóimmal a bokrok fiatal hajtásait gyűjtöttük településünk szélén.

1.2.4. Egy betűvel, de hátulról!

A nyelvi játékos mindent megpróbál, minden játéklehetőséget megragad. Abban a TIT égisze alatt működő klubban, amelyet kerek húsz éven át volt alkalmam – kedves barátommal és félig-meddig kollégámmal, Vargha Balázzsal közösen – vezetni, irányítani, vagyis a Nyelvi Játékok Klubjában bizony az is „téma” volt, hogy hogyan lehet azonos betűkre *végződő* szavakból, azaz szóalakokból értelmes szöveget összeeskábálni. Azok kedvéért, akik esetleg nem hallottak róla, elmondom, hogy tudományos célú szótárunk is van olyan, amely a magyar nyelv szókincsét – pontosabban *A magyar nyelv értelmező szótára* című, 1959–1962 között megjelent, hétkötetes munka címszavait, 58 323 szavát – a tergo, azaz hátulról, a szavakat végződésük szerint betűrendbe állítva tartalmazza. Ez a kiváló munka egyik jeles, sajnos már nem élő tudósunk, Papp Ferenc szerkesztésében jelent meg 1969-ben. Sokan rímshótárnak nevezik, de címe nem ez, hanem *A magyar nyelv szóvégmutató szótára*, mint ahogy már az 1742–1833 között élt piarista szerzetesnek, Simai Kristófnak a szavakat szintén összerímeltető szótára is ezt a címet viseli: *Vég tagokra szedetett szó tár* (I–II. kötet, 1809–1810). Rímet különben is sokkal többet lehet alkotni nyelvünkben, mint amennyi bármilyen szótárban benne van. Gondoljunk csak meg! Rímben ragozott szavak is szerepelhetnek, márpedig a szótárak csak a szavak alapformáját közlik, továbbá rímnek számít a rokon hangok összecsengése is stb. Megvallom, én különben sem hiszem, hogy a költőknek szükségük lenne rímshótárra, de ebbe nem avatkozom bele. Azt viszont bátran állíthatom, hogy az említett, négy évtizeddel ezelőtt megjelent szóvégmutató szótár azon kívül, hogy tudományos szempontból számos tanulsággal szolgál a nyelv, sőt általában a nyelvek tudós bűvárainak, jogosan keltheti fel a nyelvi játékok szerelmeseinek érdeklődését is. Annak szemléltetésére, hogy ez a hátulról való betűrend hogy is fest a gyakorlatban, felsorolom az egyik legkisebb csoportnak, a *ty*-vel végződő szavaknak a szótárban szereplő tagjait:

Mint látható, összesen 25 szóegyed tartozik ide. Már maga a *ty* betű is, hiszen az is címszava a feldolgozott szótárnak. Jól megfigyelhető, hogy a betűsorrend megállapításánál a hátulról számított második, harmadik, negyedik stb. betűt is figyelembe vették a készítők, azaz a szavakat sorrendbe szedő számítógép ilyen utasítást

kapott. A *ty* után a *ramaty* következik, mivel abban *a* van a *ty* előtt. Ezután következnek az *nty*-re végződők, majd a sor legvégén a *fütty* áll, amelyben a kettőzött *ty* előtt az *ü* található, megelőzve a *ty* előtt csupán *u*-val büszkélkedni tudó *sutty* szót.

A szóvégmutató szótár egy nyelvi játékosnak akár olvasmányként is érdekes lehet. Vargha Balázs például e szótár lapozgatásakor négy olyan, egymás után következő szóra figyelt fel, amelyek akár egy kis verssé olvashatók össze. Nosza, adjunk címet is a versnek! A cím: *Vakáció előtt*. Maga a „vers” pedig:

Maholnap

örömnep,

mindennap

szünnep.

Ha versnek nem is tekinthető, értelmes kérdésnek azonban – tehát kérdőjellel is ellátva – mindenképpen felfogható ez a szónégyes: *Minek ennek eretnek szövétnek?* Akinek pedig nincs érzéke az efféle nyelvi játékhöz, ugyancsak e szótár három egymás után következő szavával így zsémbeskedhet: *Extrém agyrém, uramöcsém!*

Akár rejtvény készítésére is ihlehet bennünket a szóvégmutató szótár. A játékosoknak megadhatunk bizonyos szóvégződéseket, arra biztatva őket, hogy keressenek minél több hozzájuk illő, velük befejeződő szót. Bemutatok egy-két példasort, a szótár adta „megoldásokkal” együtt:

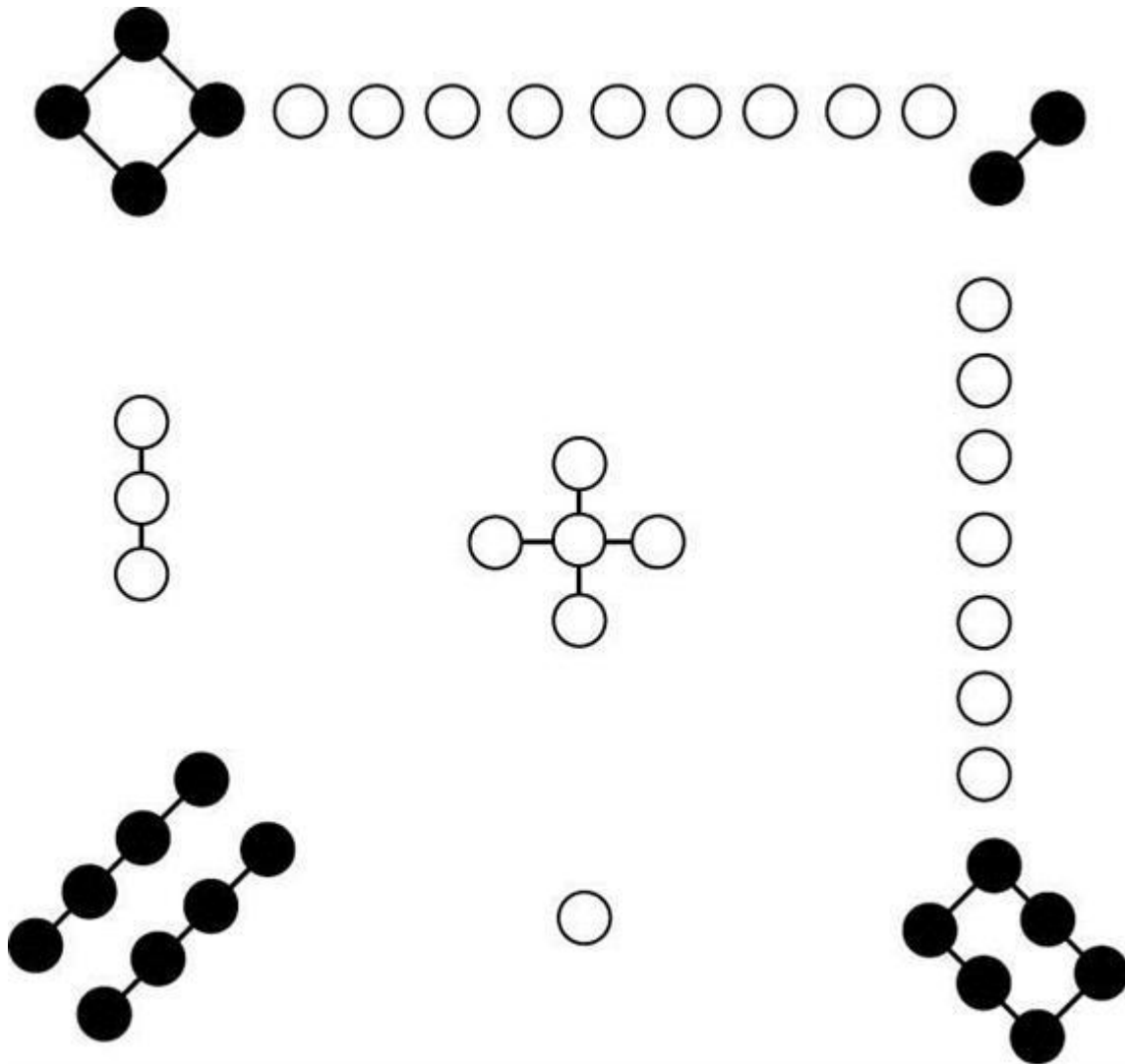
-mónia végűek: hegemonia, ceremónia, ammónia, harmónia, diszharmónia;

-zli végűek: mázli, prézli, ribizli, pemzli, csúzli;

-önc végűek: küldönc, gönc, kölönc, különc;

-ling végűek: *snidling*, *páncéling*, *biling* ’a tőkén maradt szőlőfűrt’, *póling* ’szalonkaféle madár’, *rizling*, *vájdling*.

Ennyi „rávezetés” után következzenek egy igazi rejtvény! Felsorolok tíz szóvégződést. Tessék mindegyikre – vagy mindegyikhez – három szót találni. A megoldást a fejezet végén adom meg. Ha többet is találnak háromnál, annál jobb, hiszen én csupán a szótárban is benne levő szavakat közlöm a megfejtések között.

Igazán nem sajnálom ezt a kis kitérőt, mivel olvasóim figyelmét így ráirányíthattam erre a felettébb érdekes szótárra, de még adós vagyok azzal, hogy ha már szóba hoztam az azonos végű szavakból álló szövegeket, mutassak is be néhány példát belőlük, illetve közülük. (Zárójelben közlöm megalkotójuk nevét is.)

Jegyzőkönyvezett idézet (részlet)

Tisztelt testület! Nyílt bírálat ért minket, mert két szövetkezet hőszigetelőként samott helyett festett gittet használt, emiatt hatvankét komplett töltet ekrazit felrobbant, öt épületet rombadöntött, tizenhat halott mellett kétmillió-háromszázhuszonhétezer-kilencszáznegyvenhét forint kárt okozott.

(Császár Zoltán)

Póruł járt italozó

Csüecs. Traccs. Puccs?... Prices reces – fröecs fuccs...

(F. Szabó Sarolta)

Ahogy langy elegy fogy, úgy fagy egy nagy varangy.

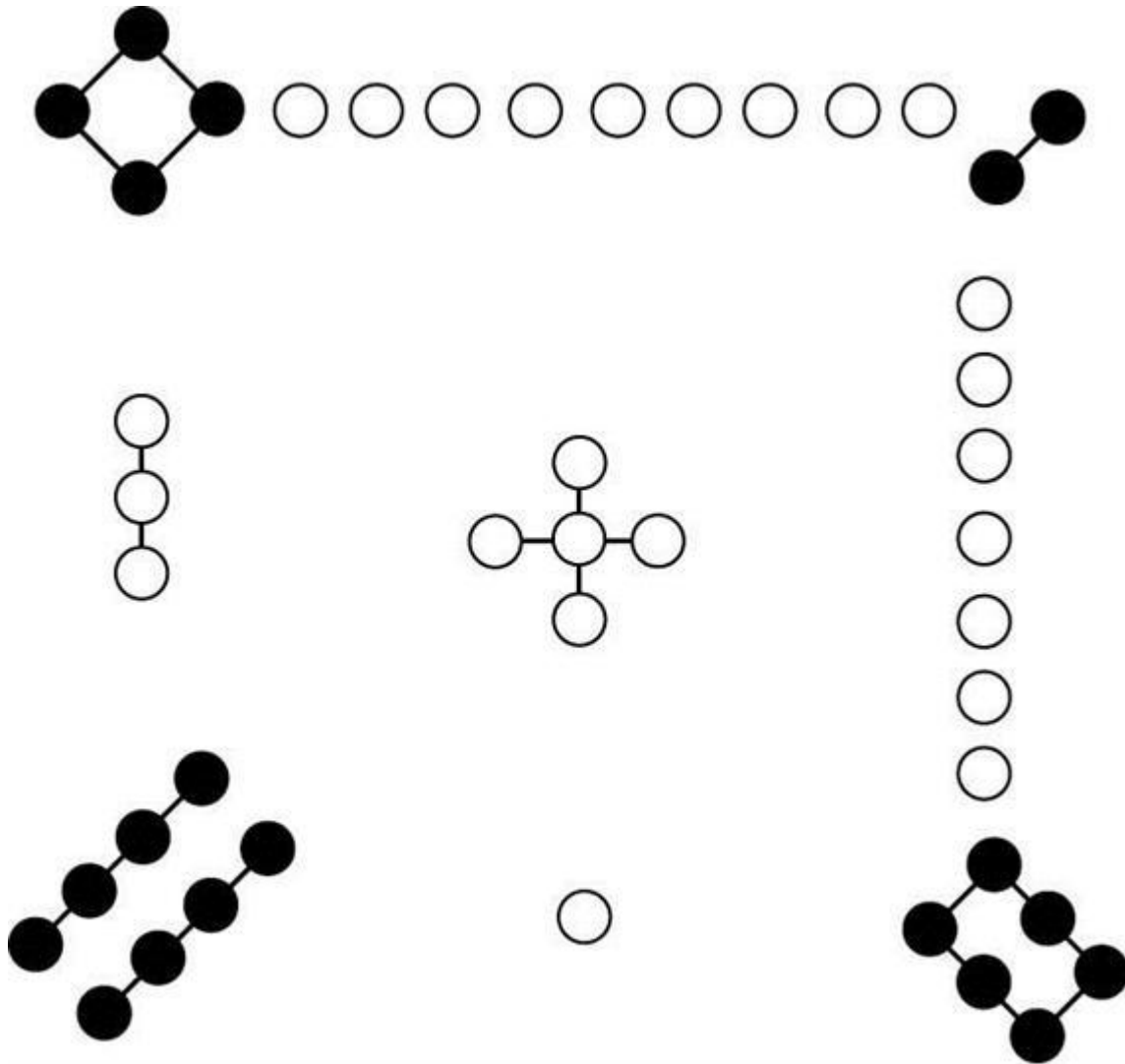
(Kószeghy Dezső)

A szavak utolsó betűinek egybecsengése természetesen különböző típusú rejtvények egyik fő eleme lehet, amint erről rejtvénylapjaink tömegében lapozgatva könnyen meggyőződhetünk. Nem véletlenül szólok rejtvénylapok „tömegéről”. Külföldön is sok rejtvényújtság áll a rejtvénykedvelők szolgálatára, de nálunk a múlt század vége

óta hihetetlenül nagy a rejtvénylap-szaporulat. Könyvem más helyén, egyéb rejtvényfajtákról szólva majd bővebben is foglalkozom ezzel, most azonban – nem akarván e fejezetet tovább duzzasztani – mindössze e rejtvényújságok egyikéből emelek ide egy olyan fejtörőt, amely pontosan ide illik, ugyanis a kitalálendő, azaz megtalálendő szavak utolsó betűjének azonosságán alapul. Megfejtése nem lesz nehéz feladat, de ha olvasóim esetleg mégsem boldogulnának vele, a megoldásra rátalálhatnak a fejezet végén.

Darts

Dobja célba a – meghatározásoknak megfelelő ötbetűs – szavakat. Minden szó utolsó betűje a középpontba kerül, tehát minden szó ugyanazzal a betűvel végződik. A szavak első betűiből újabb szó keletkezik.

Megfejtések

Társasjátékok, szintén egy betűvel.

A hét melyik napján?

1. Hétfőn három herceggel heverésztünk hatalmas hársfák hűvösében.
2. Kedden kedves komámmal kisétáltunk a kertbe krumplit kapálni.
3. Szerdán szeretett szomszédommal szétnéztünk a szétlőtt szivattyútelepen.
4. Csütörtökön családommal csendben csónakáztam a csalitas csatornán.
5. Pénteken pompás pejlovamon parádéztam a piszkos pincesoron.

-
6. Szombaton szilvát szedtünk száz szolgámmal a szűzföldeken.
 7. Vasárnap vidám vendégeimmel vesszőt vágunk a városszélen.

Egy betűvel, de hátulról!

1. Kedves, nedves, redves.
2. Vipera, tempera, opera.
3. Mályva, pelyva, golyva.
4. Cikornya, tivornya, szivornya.
5. Leviatán (= bibliai óriás tengeri szörny), platán, sarlatán.
6. Diagnózis, prognózis, hipnózis.
7. Haszon, vászon, keszon.
8. Cseremis, komisz, kumisz.
9. Sáfár, fanfár, kufár.
10. Aszály, uszály, viszály.

Darts.

1. Állam.
2. Lórom.
3. Lórum.
4. Aurum.
5. Malom.
6. Purim.
7. Érdem.
8. Nőnem.
9. Znoim.
10. Terem.
11. Áfium.
12. Radom.

Az *m*-re végződő szavak kezdőbetűiből kiolvasható szó: állampénztár.

1.3. Építkezés – betűkből

Gyermekkoromban nagyon szerettem kártyavárat építeni. Volt egy Lexikon elnevezésű társasjátékdobozom, s benne mintegy háromszáz, hétszer öt centiméteres lapból álló betűkártyakészletem. Azért tudom olyan pontosan a méretüket, mert a kártyalapok jó része még most, évtizedek elteltével is megvan, s elárulhatom, olykor, például anagrammafeladványok készítésekor még most is előveszem őket. Nos, annak idején én ezt a kártyacsomagot nemcsak „rendeltetésszerűen” használtam, azaz különféle betűjátékokhoz, hanem várat is építettem belőle. Máig is jól emlékszem: egyszer tizennégy emeletet sikerült egymás fölé tornyoznom...

Tagadhatatlan: ez is betűkből való építkezés, de ebben a fejezetben mégsem ilyen építkezésről lesz szó, ugyanis a betűkből itt szavakat építünk. Ezt sem csak itt tesszük, illetve teszem. Könyvemnek jó néhány más olyan fejezete is van, amely elé szinte ugyanúgy illene az e fejezet élén álló cím is, mint amely jelenleg áll az élükön: *A betűk mágiája*, *Betűk száműzése*, *Szamárkézfogás* stb. A betűk a különféle nyelvi játékok alapelemei, s ezért nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a betűkön s azok egymáshoz kapcsol(ód)ásán alapuló nyelvi játékok között többnyire nincs éles határ, sőt olykor még elmosódott határ is csak alig-alig hüvelyezhető ki. Ez a magyarázata annak, hogy e könyv fejezeteinek írásakor nemegyszer utalok egy-egy másik fejezetre is, jelezve, hogy az ott tárgyalt mutatis mutandis ide is tartoznak. Csak egyetlen példát erre! A *Szamárkézfogás* című, imént említett fejezetben felsorolok olyan betűjátékokat (Betűvesztő szókapcsolatok, Banánhámozásstb.), amelyek az ott megtárgyalt *Csacsipacsi* elnevezésű játék rokonainak tekinthetők. Most megerősítem az ott leírtakat innen is. Amely játékokról e fejezet részeiben szó lesz, azok bátran társíthatók az ott bemutatottakhoz is. De azért hozzáteszem ezt is: azokban a játékokban, feladványokban, amelyeket itt tárok olvasóim elé, többletként, hiányként, csereként vagy akár egyéb módon mindig a betűk játsszák a főszerepet. Nem szótagok, nem szavak, hanem mindig: *betűk!* Ennyi bevezető után pedig most már legfőbb ideje, hogy megkezdjük az építkezést – betűkből!

1.3.1. Betűvesztés – rendelésre

Akik vonzódnak a különféle nyelvi játékokhoz, azok egy részének kedvenc időtöltése olyan szavak keresése, amelyek első vagy utolsó betűjük elhagyásával is értelmes szavak maradnak; persze többnyire olyan szavak, amelyeknek semmi közük teljesebb formájukhoz. Legyen erre példánk a *fejt* szó, amely első vagy utolsó betűjét egyaránt elveszitheti, akkor is értelmes szó marad: *fejt* → *ejt*, illetve *fejt* → *fej*. Az egyszerűség kedvéért a következőkben olyan betűvesztő – úgy is mondhatom: fejvesztő – szavakat sorolok fel, amelyek valóban a fejüket veszítik el, nem a farkukat. Bemelegítésül, azt hiszem, jót tesz egy ilyen szemléltető sorozat! (Annyit zárójelben még megjegyzek, hogy mivel itt betűkkel játszunk, a kétjegyű betűk elemeikre is szétbonthatók.)

Fejesen: mohamedán templom. Fejetlenül: festő szerszáma. **Mecset – ecset.**

Fejesen: jégen siklik. Fejetlenül: vízben tempózik. **Csúszik – úszik.**

Fejesen: körülbelül. Fejetlenül: fűzet. **Cirka – írka.**

Fejesen: honfitársunk. Fejetlenül: elefánt dísz. **Magyar – agyar.**

Fejesen: söröskorsó. Fejetlenül: tolózár. **Krigli – rigli.**

Fejesen: szándékozó. Fejetlenül: szőlőinda támasza. **Akaró – karó.**

Fejesen: szanaszét. Fejetlenül: éjféltájt. **Széjjel – éjjel.**

Fejesen: csinosít. Fejetlenül: házat emel. **Szépít – épít.**

Fejesen: ritmusos. Fejetlenül: folyónév. **Ütemes – Temes.**

Fejesen: színpad része. Fejetlenül: sportpálya. **Előtér – lőtér.**

A betűvesztés nemcsak egyszeri lehet, hanem kétszeri vagy akár még többszöri is. Íme, erre is néhány példa!

Kacag > mókus > gabonát földbe szór. A megfejtés: **nevet – evet – vet.**

Peres ügyekben dönt > könyvek szerzője > fába vés: **bíró – író – ró.**

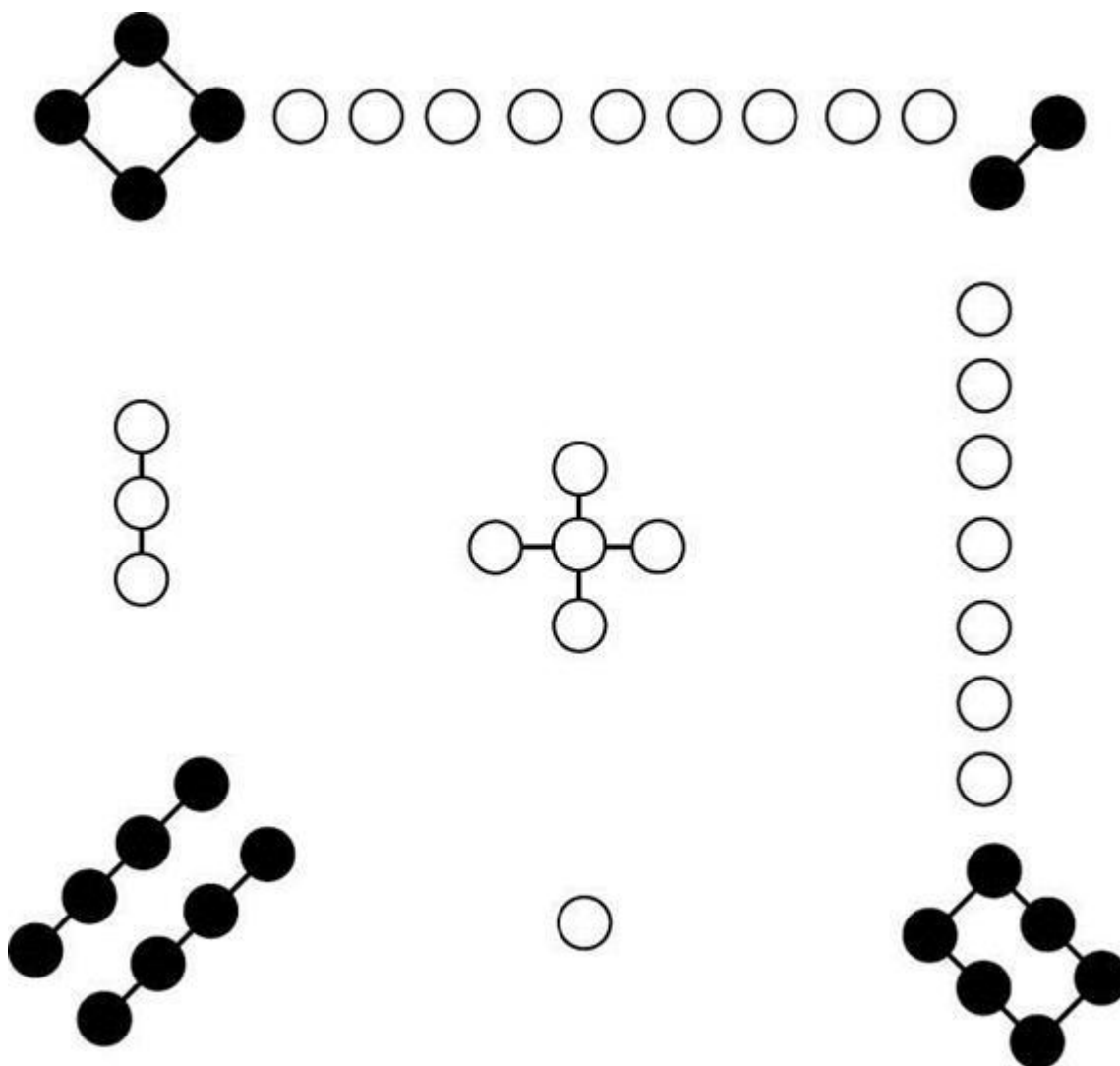
Sóvárgó > ágynemű > vágyszerű: **elepedő – lepedő – epedő.**

Fejfedő > alsó rész > tárgy sima felülete: **kalap – alap – lap.**

Feljajduló > kívánó > terelő > nyílászáró: **sóhajtó – óhajtó – hajtó – ajtó.**

Még „értékesebb” a szósor, ha a tagjai jelentésük tekintetében is összetartoznak; szókapcsolatot, akár kis mondatocskát alkotnak. Egy példa, szemléltetésül: álnok görög betű. Mi is lehet ez? Ugye már meg is van a megoldás? Hát persze! Csalfa alfa! Ha olvasóimnak tetszik ez a játék, már örülhetnek is, mert kötöttem belőlük egy színes kis csokrot. A megfejtést azonban ezúttal már csak a fejezet végén adom meg! Jó fejtörést!

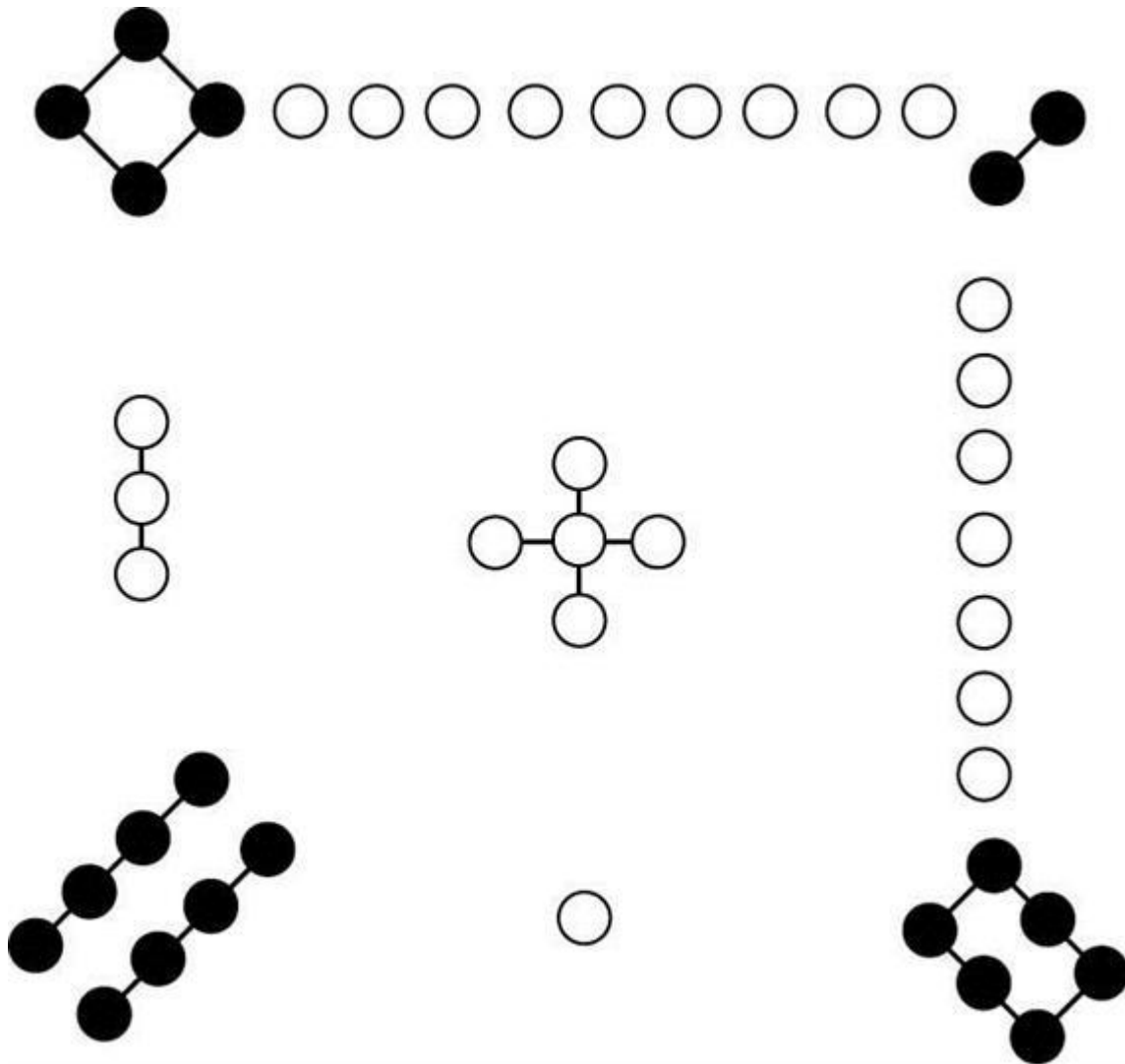
Betűvesztő szókapcsolatok

Banánhámozás

Az a fajta betűjáték, amelyet most mutatok be, az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat 1980. évi első számának Pontozó című, mindmáig élő s kedvelt rejtvényrovatában bukkant fel először *Banánszavak* címmel. Szerzője, kigondolója Koltói Ádám nyelvész kollégám, aki ezt – gondolom, némi büszkeséggel – meg is említi *Jó szóval* című könyvében. A játék lényege, hogy olyan szavakat keresünk, amelyek akkor is értelmesek maradnak, ha mind első, mind utolsó betűjüket (betűjegyüket) levágjuk. Szemléletes a megnevezés, hiszen annak, aki a banán zamatos húására vágyik, előbb le kell fejtenie e trópusi gyümölcs zöldessárga héját! A szópárok első tagja a banánszó a maga teljességében, a második pedig ugyanaz, de már meghámozott állapotában. Néhány példa, mutatóba: *üzenet – zene; kanyar – anya; liget – ige; opera – per; sport – por; kréta – rét.*

Érdekes, ötletes betűjáték, de még érdekesebb, ha nem játéknak, hanem megoldandó feladványnak tekintjük, azaz a banánt csupán feltaláljuk, s az olvasót készítjük a banán meghámozására. Itt is azok a szópárok a legizgalmasabbak, legérdekesebbek, amelyeknek tagjai szókapcsolatot alkotnak, s így ügyes, ötletes meghatározással az egész szópárra kérdezhetünk rá. Egy példa Koltói Ádám úttörő sorozatából: Alkalmatlankodó száraz lomb. Megoldása: zavaró avar. S mivel e példa világosan megmutatja a banánhámozás lényegét, további példáimat már magam is rejtvény formájában tálalom fel, hasonlóan az ezt megelőző sorozathoz, a *Betűvesztő szókapcsolatok* címűhöz. Kezdődhet a banánhámozás! (Megoldások a fejezet végén.)

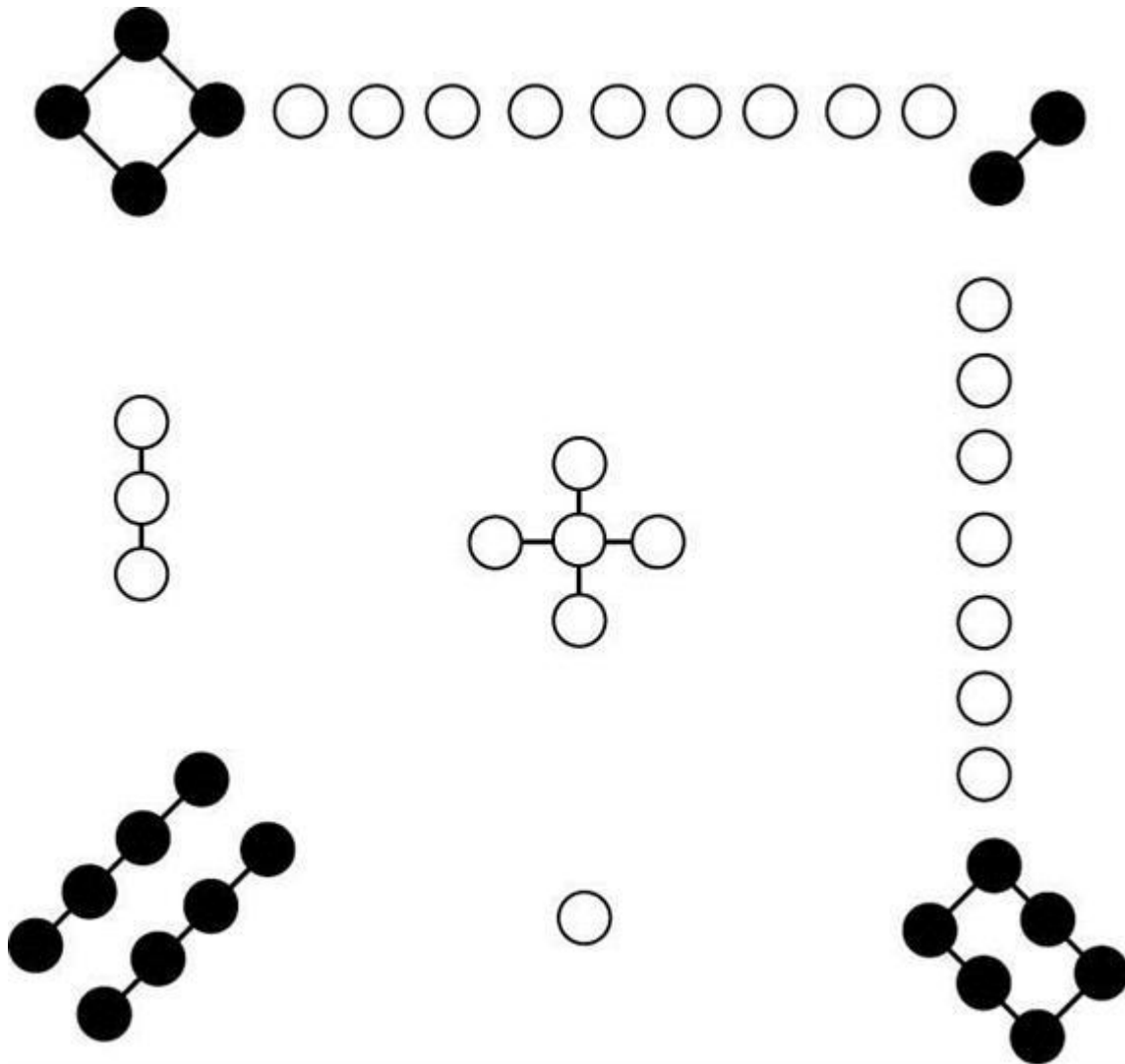

1.3.2. Betűtoldó játékok, rejtvények

Aligha kell részleteznem, hogy amint a betűvesztés, úgy a betűbetoldás is kiváló játéklehetőség. „Egy betű csodát tesz!” – olvastam egyszer egy rejtvénylapunk egyik cikkének címében, s természetesen igazat is adtam e megállapításnak. Gondolják csak meg olvasóim, mi mindenre képes egy betű! (Illetve hang, fonéma, de itt most nincs helye nyelvészkedésnek.) Segítségével bármi szinte az ellentétébe fordulhat. A *gazság*ból *igazság*, az *osztogatás*ból *fosztogatás* lesz; az *ölel öklel*re módosulhat, ami pedig eddig *avult*, egyetlen betű segítségével *javul*ni fog. „Világ és vakság egy hitvány lapon!” – írta *Gondolatok a könyvtárban* című nagy versében Vörösmarty Mihály, s mi hozzátehetjük: akár egyetlen szóban, egyetlen hang, betű betoldása révén is. Mondanom sem kell: a betűbetoldáson alapuló nyelvi játékoknak is se szeri, se száma, s most sem tehetek mást – talán nem is szükséges –, mint hogy ezek közül felhívom olvasóim figyelmét egy-kettőre.

Egy betűt a középebe!

Ebben a játékban valóban mindig a szó középebe – pontosabban: belsejébe – kell egy betűt beépítenünk ahhoz, hogy az így keletkezett új szavak megfeleljenek a „kívánalmaknak”. Hogy mi a kíváncsi, az a meghatározásból derül ki. Szemléltetésül, íme, egy példa: *Körülrajongott színész* vagy más híresség + 1 = hasznos segédkönyv. Az 1 természetesen az első meghatározásnak megfelelő szóba beépítendő betűt jelzi, a második definíció pedig azt a szót, amelyiknek megtalálása az a bizonyos „kíváncsi”. Esetünkben a helyes megoldás ez: *sztár > szótár*. Most pedig arra kérem olvasóimat, hogy ennek a mintaszó párnak a tanulságait felhasználva fejtsék meg a következő sorozat darabjait is. Higgyék el, „nem fog fájni”! (A fejezet végén természetesen megtalálják a megoldásokat is.)

Betűhiányos mondatok

Élvezetes nyelvi játék olyan mondatokat alkotni, amelyek a mondandójukat tekintve furcsák, humorosak, mintha nem volna ki a négy kerekük. Szándékosan ilyenek, ugyanis megalkotójuk éppen azt szeretné elérni, hogy az olvasó, ez esetben a megfejtő javítsa ki őket. S hogy hogyan teheti ezt meg? Úgy, hogy a mondat valamelyik szavába beszúr egyetlen betűt! Egy ilyen mondatot bemutatok példaképpen, megadva a javítás módját is: Ne bánts a kost, még megkerül! – Helyesen: ...megkerül.

Ennyi bevezető eligazítás után nézzük meg, olvasóim rátapintanak-e a következő groteszk mondatok gyengéire, azaz rájönnek-e, melyik szóba kell beszúrni egy bizonyos betűt ahhoz, hogy az egész mondat világos, értelmes legyen! Itt-ott elképzelhető több megoldás is, de én a legegyszerűbbet igyekszem megadni, igaz, nem itt, hanem a fejezet végén.

1. Hova lett a mosdóról az a fínom szájíz?
2. Munkácsy a festészet egyik órása.
3. Szívesen üldögélek a kertben álló hárfá alatt.
4. Minden tiszta, de akkora a kosz, hogy nem ismerem ki magam.
5. Nem nyom a pára, mert elég puha.
6. Ez a lány olyan fiatal, hogy szinte még havas.

-
7. Ha nem tanulja meg jól a szerepét, hamar felül.
 8. Az asszonynak tetszett a magasra nőtt dala.
 9. Nincs szükség a bakóra, engem nem lehet megvesztegetni.
 10. Ezzel a csúnya fiammal, azt hiszem, el kell mennem az orvoshoz.
 11. Tele van borral ez a kicsi kacsó.
 12. Finom a saláta, csak túlságosan boros.
 13. De jól mutat a ruháján ez a bogár!
 14. Egy év alatt teljesen kifakult ez a trió.
 15. Túl gyorsan hat, jó lenne lassítani!
 16. Jól illik ez a szerény a sarokba.
 17. Engem ne félt; türelmes vagyok, mint a bika.
 18. Ott van a derelye, ülj bele!
 19. Hol található az épületen belül ez a részeg?
 20. Olyan láma fogadott, hogy megfájdult tőle a fejem.

Játék a mássalhangzók időtartamával

Noha céloom e kötettel elsősorban a nyelvi játékok minél szélesebb körű bemutatása, ezúttal akarva-akaratlanul némi grammatikai felhangja is lesz játékunknak. Ugyanis olyan szóalakpárokkal játszunk, amelyeknek tagjai csupán valamelyik mássalhangzójuk időtartamában különböznek egymástól. Azaz úgy, hogy az egyik szóalakban a kérdéses mássalhangzó rövid, a másikban hosszú. Mindjárt szemléltetem is ezt egy olyan példamondattal, amelyben a játékunk alapjául szolgáló szóalakpár mindkét tagja megtalálható: A rözsét *cipelő* lányon nincs *cipellő*.

Ugye világos a példából, hogy mire megy ki a játék? A mondatban két olyan szóalagnak kell lennie, amelyek formailag csak egyik mássalhangzójuk időtartamában különböznek egymástól. Ebben a mondatban a különbség: *cipelő* – *cipellő*. Tudom, ez nem valami különlegesség a nyelvben. Különlegességnek legföljebb az olyan alakhármasokat tekinthetnénk, amelyek például ebben a verssorparban találhatók: Szépitgetve a kis *lakott lakot*, / felhasználunk sok festéket, *lakkot*. Ilyen alakhármas még többek között az *álld, áldd, áld* trió is, amelyet egy buzgó nyelvi játékos, Doroszlai Elekné így épített bele egyetlen mondatba: *Álld* szavad, *áldd* Istent, és meglásd, ő is bőkezűen *áld* téged. Az a játék azonban, amelyet olvasóim szórakoztatására kigondoltam, megmarad az alakpároknál. Összeállítottam húsz olyan mondatot, amelyek mindegyikében egy-egy alakpár is meghúzódik. De melyik? Ez itt a kérdés. Vajon olvasóim megtalálják a keresett – de a mondataimban csupán kipontozott – szóalakokat? A megoldást mindenestre elolvashatják a fejezet végén.

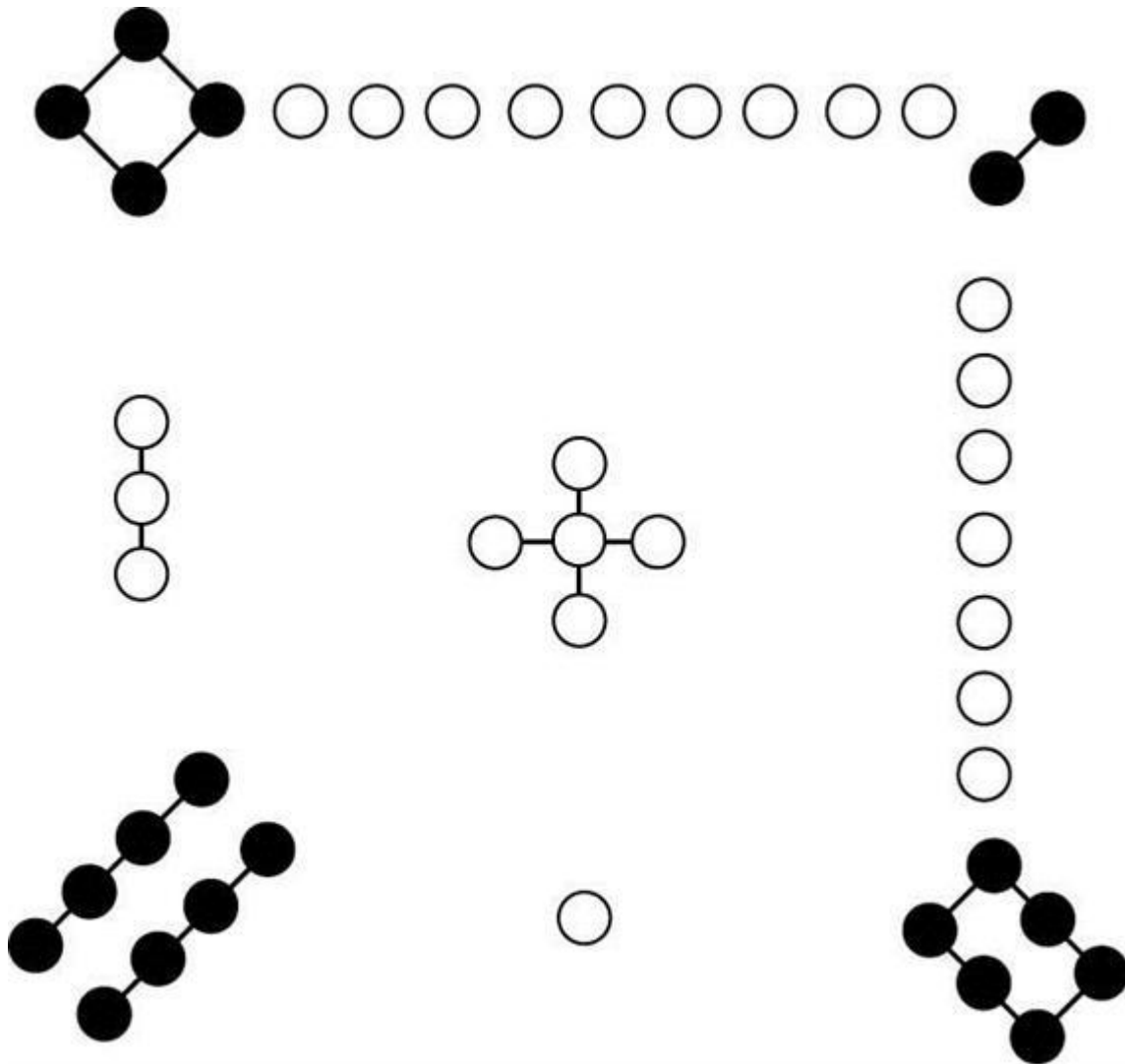
1. A nap sugarai nem adnak meleget.
2. Elveszett egy az ólban a
3. Úgy , eladó ez a téglá.
4. Sokat az tudományokból.
5. egy rádiót, együtt.
6. Elvinnem nem , ami téged
7. Elővette jobbik , s felolvasott egy szép
8. Amíg ezt a párizsit , körülheng a francia

-
9. A régi mellett rendezik meg a
 10. Ruhát forró
 11. Ez a virágzó megküzd a téli
 12. A halászcárdát betölti a roston illata.
 13. Mert már nem jó a régi , újért el kell mennie
 14. Ez a hatásos jól illik a vén
 15. Mivel Péter többet , te is egy jobb állást !
 16. Ez a a más baján
 17. Feküdjön csak , hogy a gyógyszer !
 18. Mire volt a vad, már minden töltenyemet
 19. Mire az óra ütött, a vészmadár a ház huhogott.
 20. Magát igazmondónak embernek nem a hazudozás.

Betoldott bölcsesség

Ez a cím nem tőlem származik, hanem napjaink egyik jeles rejtvénytípusának, Schmidt Jánostól, aki különféle típusú keresztrejtvényeibe gyakran illeszt bele egyéb rejtvényelemeket is. Ennek a rejtvénynek a különlegessége éppen abból fakad, hogy a megfejtőnek, ha sikert akar elérni, bizonyos beírandó szavakba egy-egy betűpárt is be kell toldania. Tehát itt is a betűtoldás játszik szerepet, csak itt nem egy, hanem két betűnek a betoldása. Mivel a szerző ezt a sajátos, betoldásos módszert már többször is alkalmazta, ezzel voltaképpen egy új, érdekes fejtörőtípust hozva létre, úgy érzem, ebben a nyelvi játékokat-rejtvényeket szemrevételező könyvben mindenképpen helye van. A következőkben a rejtvényt a szerző saját magyarázó szavaival együtt közlöm, a megfejtést pedig a fejezet végén adom meg.

Az ábrát csak akkor tudja helyesen kitölteni, ha a vastag betűs meghatározásokra adott válaszokat egy-egy betűpárral megtoldja, mégpedig úgy, hogy az újonnan kapott szó is értelmes maradjon. (Pl. **KARÓ** helyett **TAKARÓ**, **KAPARÓ** de **KARÓRA** is beírható lenne.) Ha a betoldott betűpárokat folyamatosan lejegyzí, majd összeolvassa őket, Poszler György irodalomtörténész, esztéta gondolatát kapja végső megfejtésül.

VÍZSZINTES: 1. „Hull a hó és ..., Micimackó fázik” (Milne–Karinthy). 8. Jaj, de jó az ilyen sütemény! 15. Pótlólag történő. 16. Elkészül a feketekávé. 17. Vízben élő állatok (állatövi jegy is!); Pisces. 18. Állj meg, Ráró! 19. Részvénytársaság, röviden. 20. Omszk egyik folyója. 21. ... Francisco; kaliforniai nagyváros. 22. Igaz, helytálló. 24. Idegen utótag: -termő. 26. Amerikai filmszínésznő (Winona). 28. Dinasztiaalapító varég vezér. 31. Világháló, bizalmas szóhasználat. 33. Bűnügyi regény. 35. Atátiát is, Atanázt is becézik így. 37. Dombóvár termálfürdőjéről való. 40. ... Lendl; veterán teniszező. 41. Koros, éltes. 43. Száz deka. 45. Corriere della ...; milánói napilap. 46. Aszalt szőlőszemekkel ízesített (kalács). 50. Só, latinul. 51. Mérgező kutya teszi. 52. Tószéli növény. 54. Fejlődésre vonatkozó. 56. Izlandi popénekesnő, zeneszerző, a Táncozó a sötétben című film Cannes-ban díjazott főszereplője. 59. ...-Tin-Tin; filmsztár kutya. 61. Orrunkkal érzékeljük. 63. Szélhárfa. 65. Szintén ne. 66. Patás versenyállat. 68. Domján ...; néhai színművész. 69. Dáridózik. 71. Angol diákváros. 73. Héjtalanított. 74. A tilalom színe. 75. Bűnét részletesen beismerő.

FÜGGŐLEGES: 1. Bagoly hangját utánozza. 2. Kozák katonai vezető. 3. Helyesen. 4. A háztól távolabb eső telekrész, ahol a gazdasági épületek vannak, tájszóval. 5. Dalmácia hajdani fővárosa. 6. Elvárás, kíváncsi. 7. Ada ...; olimpiai bajnok holland úszónő. 9. Boroshordó régies jelzője. 10. Cigányprímás, zeneszerző, a verbunkos nagyja (János). 11. Kies környéki település a Mecsek északi szélén. 12. Félkész! 13. Szaglószer. 14. Mi több! 18. Harsogó hangú madár. 22. Venczel ...; kortárs színművész. 23. Ékszerbolti akció. 25. Ledarálás. 27. Dán korona (az euró előtti pénzegység), röviden. 29. Körtolnivaló. 30. Gyertyabél. 32. Ciprusféle díszcserje vagy -fa. 34. Idegen előtag: gomba-. 36. Csekély mértékben. 38. Japán drámai műfaj. 39. Ambrus ...; kortárs színész. 40. Darvas ...; Kossuth-díjas színművész, a Nemzet Színésze (1925–2007). 42. Kedves, drága, angol szóval. 44. Illatozni kezd. 47. Híres moszkvai utca. 48. Zúg a tenger, költőiesen. 49. E párt elnöke volt Viktor Klima osztrák politikus 1997–2000 között, röviden. 51. Szórványos férfinév. 53. Volt válogatott labdarúgó testvérpár (László és Péter). 55. Irodalomtörténész, kritikus, a Hosszú útnak pora... című kötet szerzője (István). 57. Ízületi bántalom. 58. Legendás bolgár birkózó, „a balkáni oroszlán” (Dan). 60. Tiszta

(csomagolás nélkül mért) súly. **62.** ... Ventura; néhai olasz színész. **64.** Oldott, kötetlen. **66.** Borít, takar. **67.** Valamely időtől fogva. **69.** A libaé inycncfalat. **70.** A Nap latin neve. **72.** Associated Press, röviden.

1.3.3. Betűcserebere

Magától értetődő, hogy ha vannak betűvesztő vagy betűbetoldó nyelvi játékok, akkor nem hiányozhatnak a betűcserén alapulóknak sem. Voltaképpen már a betűtoldós játékok is átvezetnek minket a betűcsere világába, ugyanis a betűcsere szavaknak gyakran egy olyan szó a kiindulópontja, amely szóból más-más betűk hozzátoldásával alkothatunk újabb szavakat. Már ez az egy évszázadnál is idősebb talányos versike is ilyen; figyeljük csak meg! „Sz-szel mozog szüntelen, / T-vel árthat büntelen, / és megmondom kereken, / ha maga van, eleven. Mi az?” Hamar rájövünk, hogy ami eleven, az *él*, s ez elé kell tenni az *sz*, illetve a *t* betűt, hogy rátaláljunk a *szél* és a *tél* szóra. Hasonló ez a már szintén patinásnak számító versike is: „Magamban bejárat vagyok. / S-sel elkezdve nyomtatok. / H-val vadakat kergetek. / Találd ki, hogy mi lehetek!” Itt is gyerekjáték a megfejtés: *ajtó*, majd ebből *sajtó* és *hajtó*.

Vannak olyan, általában rövid szavaink, amelyek elé öt-hat vagy akár nyolc-tíz betűt is kapcsolhatunk úgy, hogy mindegyikkel értelmes szót adjon ki. Az idézett régi rejtvénybeli *él* is ilyen, hiszen a *szélen* és a *télen* kívül ott van még a *bél*, *cél*, *dél*, *fél*, *gél* (= megdermedt kolloid oldat, napjainkban divatos szó), *kél*, *nyél*, *vél*. Vagy ilyen a szintén rövid *ár*, s ebből *bár*, *cár*, *gyár*, *jár*, *kár*, *már*, *pár*, *sár*, *szár*, *tár*, *vár*, *zár*.

A következőkben már olyan betűcsere szavakról, illetve olyan betűcserekről szólok, amelyek nem betűtoldással kezdődnek, mint eddigi példáim, hanem alapszó nélküli szósorok. Tehát olyanok, mint *cakk*, *lakk*, *makk*, *pakk*, *sakk* (nincs *akk* szavunk, amelyet kiindulópontnak tekinthetnénk!), vagy *bök*, *gyök*, *lök*, *pök*, *tök*. Akár feladvánnyá is alakíthatjuk az ilyen szósorokat, például a következőképpen! (Mivel egyelőre a szemléltetés a célom, a megfejtést mindjárt közlöm is.)

A-val főütőér, P-vel a kapus munkahelye, T-vel ünnepi sütemény:

aorta, porta, torta.

T-vel töltőtoll töltelke, H-val libikóka is lehet, M-mel próbakészítmény:

tinta, hinta, minta.

B-vel komornak, felhősnek mutatkozik, K-val lapos, kerekded tárgy, D-vel csomós bot:

borong, korong, dorong.

H-val nő, T-vel makktermésű fa, V-vel hegyek közt fekszik:

hölgy, tölgy, völgy.

A-val hegység Dél-Amerikában, I-vel ok, U-vel utálatos:

Andok, indok, undok.

Az eddig elmondottakhoz még hozzá kell tennem: a betűcsere természetesen nem szükségszerűen a szó első betűjének cseréjét jelenti, hanem bármelyikét. Játéka válogatja. Szemléltetésül, íme, néhány olyan szósor, amelyben a szavak középső betűjét cseréljük: *mar*, *már*, *mer*, *mér*, *mór*; *szál*, *szel*, *szél*, *szil*, *szól*, *szül*; *bár*, *bér*, *bír*, *bor*, *bór*, *bőr*, *búr*; *tar*, *tár*, *tér*, *tor*, *tör*, *tőr*, *túr*, *tűr*. Olyan szólánccok készítésekor, amelyekben mindig csak egy betűt szabad megváltoztatni, s a betűk sorrendje is kötött, egészen természetes, hogy bármelyik betű változhat. Például: hogyan jutunk el szólánc segítségével a *lábtól* a *fejig*? A számos lehetséges megoldás közül íme egy: *láb* – *láz* – *ház* – *háj* – *fáj* – *fej*. Egyébként szólánccokról könyvem más helyén is szólok.

Most azonban már igazán ideje néhány betűcserén alapuló fejtörővel is színesíteni ezt a fejezetet! Így folytatom hát, menet közben általában némi útbaigazítást is adva.

Csak a kezdőbetű más!

Elsőnek egy olyan egyszerű feladványsort ajánlok olvasóim figyelmébe, amelyben mindegyik meghatározásnak egy két szóból álló, egymástól csupán első betűjében különböző kifejezés a megoldása. Álljon itt előbb egy

példa, szemléltetésül! Délnémet gazdaság. Megfejtése: *bajor major*. S máris következnek a többi meghatározás, de azok megfejtését csak a fejezet végén adom meg. Jó szórakozást!

1. Törökös jellegű kis üzlet:
2. Könnyű tapintású szerzetesöltözék:
3. Réveteg szülésznő:
4. Valakit elütő szobafestő:
5. Kettéhasadó ágynemű:
6. Sok vámügyi tisztviselő:
7. Egy kukkot se szóló gyerek:
8. Kenetteljes italmérő:
9. Piszkos pálinkásüveg:
10. Egy EU-országban készült lószerszám:
11. Egyáltalán nem szemrevaló öltözék:
12. Aranyszínű cementalapanyag:
13. Rövid mongol sátor:
14. Tartós haragforralás:
15. Mongolos jellegű kocsi:
16. Szemrevaló síkság:
17. Zajosan előnyomuló akarnok:
18. Bamba fácánféle madár:
19. Himbálódzó ausztráliai kutya:
20. Lumpoló sügérféle:

Hajna sajna dajna

Nem, nem, kedves olvasóim, nincs semmi bajom, nem jajgatok, csak éppen most következő, kissé kacifántos játékunk címét adtam meg. A *Hajna* egy szép női név, Vörösmarty Mihály alkotása. A *sajna* ugyanaz, mint a *sajnos*, csak talán egy fokkal költőibb annál. A *dajna* pedig, ez a táji jellegű, de az értelmező szótárakban is szereplő szó tenyeres-talpas nőszemélyt jelent. Ha tehát olvasóim történetesen azt a feladatot kapnák, hogy fejezzék ki három egymásra rímelő szóval ezt: „A Zalán futása hős Etéjének szerelmese, sajnos, egy debella”, máris „vághatnák” rá a választ: *Hajna sajna dajna*.

Ez a cím itt tehát nem egyszerűen cím, hanem egyúttal példa is arra a játékra, amelyik most következik. Az előző feladványsort egyszerűnek neveztem – s meggyőződésem szerint az is –, erre azonban már nem merném ugyanazt a jelzőt használni. Itt is húsz meghatározás következik, csak hogy itt a megfejtés nem két, hanem három, egymástól csupán legelső betűjükben különböző szó, s mivel itt a megtalálendő mondatcscák, szókapcsolatok az előző feladvány megfejtéseinél is abszurdabbak, bizarrabbak, nem csoda, hogy a meghatározások is ilyenek. De arra kérem olvasóimat, ne ijedjenek meg tőlük, hanem legalább a definíciók egy részére keressék meg a választ! (Egyébként az összes megoldást megtalálhatják a fejezet végén.)

1. Az a bizonyos kemény vitéz hazát rombol:
2. Komor angol úr cipekedik:

-
3. Herélt kakasból és mosószerből egyaránt mind kevesebb van:
 4. Jól meghízott káposztafélére bukkant:
 5. Indián fiatalember igen öntelt:
 6. Lecsüngő szál önmagában is, csomóba fogva is fullaszt:
 7. Tízszer tíz épület áramütés érzetét kelti:
 8. Bamba fácánféle igen félénk:
 9. A kis Krisztina szemrevaló tizenéves:
 10. Feleségmentől és vőmtől pénzt kunyerálok:
 11. Egy híján két pár igám tönkrement:
 12. Kirándulás jót tesz búskomorság ellen:
 13. Ókori görög paraszt csen:
 14. Lusta menyétféle pingál:
 15. Tizennégy napig tartó fennmaradás:
 16. Szükséged van-e apró pikkelyű kis hal elülső részére?
 17. Réveteg szülésznő végtagja:
 18. Lehet, hogy a pásztoristen sajnál téged?
 19. Nem található sem hajfűrt, sem óriási érték:
 20. Fejletlen mellü ügyeletes lány a talpával nyomkod:

Értelmes sajtóhibák

A fáma szerint ennek a játéknak valóságalapja is van, amely a múlt század közepéig vezet vissza bennünket. Állítólag akkor fogant meg a játék ötlete, amikor – még a Rákosi-érában – egyik megyei lapunk egy nagy ember temetéséről tudósítva címoldalán, tehát a legkiemeltebb helyen így közölte a vezérszónok gyászbeszédének kezdő szavait: „*Megrendelve* állunk koporsód körül...” A sajtó ördöge által elkövetett, politikai felhangokat keltő, előcsaló baki (*megrendülve* helyett *megrendelve*) állítólag óriási botrányal és súlyos következményekkel járt, de ez bennünket most csupán annyiban érdekel, hogy ez a sajtóhiba a játékos kedvű embereket hasonló értelmes sajtóhibák alkotására ösztönözte. Azt talán nem kell bizonygatnom, hogy a mindennapi életben mindig az értelmes sajtóhibák okozzák a legnagyobb galibát. Ha a *megrendelve* helyett az jelent volna meg a *megrendülve* szó helyén, hogy *medrengülve* vagy *fegrendülve*, abból nem támadt volna politikai bonyodalom, de egy értelmes szó, ráadásul éppen az, amelyik azt sugallja, hogy hivatalból kirendelt emberek állták körül a koporsót, az igen!

Persze, az értelmes sajtóhibák sem olyan ritkák, mint a fehér holló. Több olyan idős lapszerkesztőt is ismertem, akinek gyűjteménye is volt a lapjában csakugyan megjelent értelmes sajtóhibákból. De azért örülök, hogy a Nyelvi Játékok Klubjának tagjai – elárulhatom: részben az én biztatásomra – maguk is felcsaptak sajtóhibagyártóknak, s igazán szellemes, humoros mondatokat ügyeskedtek össze, sőt nem egy példát csakugyan a sajtóból ollóztak ki! A fő szempont az volt, hogy a hibát csupán egyetlen betűnyi „elírás” okozhatja. Olvasóimnak – ezúttal pusztán szórakoztatásul, a „helyes” változatot mindjárt megadva – bemutatok egy kis gyűjteményt az értelmes sajtóhibákból!

A régészek a tavasz beköszöntével folytatják az **ásításokat (ásatásokat)**.

A vállalat nagyarányú **fejlesztés (fejlesztés)** előtt áll.

A zenekarnak minden magyarázatnál többet ér egy idejében alkalmazott **beöntés (beintés)**.

Váradí és Veréb egymást zavarta, és a berobbanó Pintér a kapu **közelébe (közepébe)** lőtt (1:0).

A két ország vezetői a tárgyalásokról **ködös(közös)** közleményt adtak ki.

Az alapfizetéshez hozzászámítják a **borpótlékot(korpótlékot)** is.

Kedves nézőink! Mai tornánkat **lázítással(lazítással)** fejezzük be.

Az öregek elpanaszolták, hogy a házban huzatos a **légszó (lépcső)**.

Magas **hangú(rangú)** kormányküldöttség érkezett hazánkba.

A **férjek(férgék)** irtását csak más élőlényre ártalmatlan méreggel szabad végezni.

Hivatkozással fenti **bárgyú (tárgyú)** levelükre közöljük a kért adatokat.

A játék kezdett eldurvulni, a bíró mind gyakrabban **bújt(fújt)** sipjába.

A még tapasztalatlan ökölvívó a második menetben elvesztette **nejét(fejét)**, s dulakodni kezdett.

Kezdődik a Bizományi Áruház hagyományos őszi **átverése(árverése)**.

A **szurkálók (szurkolók)** harsányan biztatták csapatukat.

A hulla hetekig feküdt **tehetetlenül(temetetlenül)**.

Elveszett egy piros Csilla campingkerékpár. A **nyomdavezető(nyomravezető)** 500 Ft jutalomban részesül.

A sérült játékost több mint öt percig ápolták a **pártvonal(partvonal)** mellett.

Szerzett egy lakatot az anyósa **szájára(számára)**.

A férfi eltűnésekor régi divatú, fekete, **lopott(kopott)** kabátot viselt.

1.3.4. Egyéb betűjátékok

Mivel a témát úgysem lehet, olvasóimat viszont nem szeretném kimeríteni, e fejezet utolsó tömbjeként most már csak néhány olyan betűjátékot, pontosabban olyan játékot vagy akár rejtvényt mutatok be, amelyeknek nem a szavakból, hanem a betűkből, betűk által való építkezés a legfőbb jellemzője. Elismerem, ez a behatárolás meglehetősen tág, de arra, úgy vélem, éppen elég, hogy a fejezet e részében következők idetartozásának, idesorolásának jogosságát igazolja. Egyéb célom pedig nincs is vele.

Utolsó pár, előre fuss!

A tömérdek népi gyermekjáték közül, amilyen például a „Kinn a bárány, benn a farkas” vagy az „Ilyen fogó mellett” elnevezésű, ott található, s bizonyára ma is kedvelt az is, amelyet címül írtam fel: „Utolsó pár, előre fuss!” Emlékezetem szerint főleg tíz éven aluli gyerkőcök játéka, s ebben erősít meg a *Megy a gyűrű vándorútra* című, gyermekjátékokat és mondókákat tartalmazó remek, kétkötetes gyűjtemény is. Esetünkben nem a kettős oszlopban álló gyermekek két leghátul álló játékos a engedi el egymás kezét, s fut előre, ki-ki a maga oldalán, hogy aztán a gyerekoszlopot megkerülve s az oszlop élére érve újból megfoghassák egymás kezét, eközben kikerülve az üldözőt, aki ezt meg akarja akadályozni. Nem! Ebben a betűjátékban a szavak, szóalakok utolsó betűje kerül az élre, s keletkezik ezáltal valamilyen más szó. Tehát ilyenekre gondolhatunk: adódik – Dódika, kápolna – ápolnak, kokain – okaink, sereges – eregess, törölő – örlőt stb.

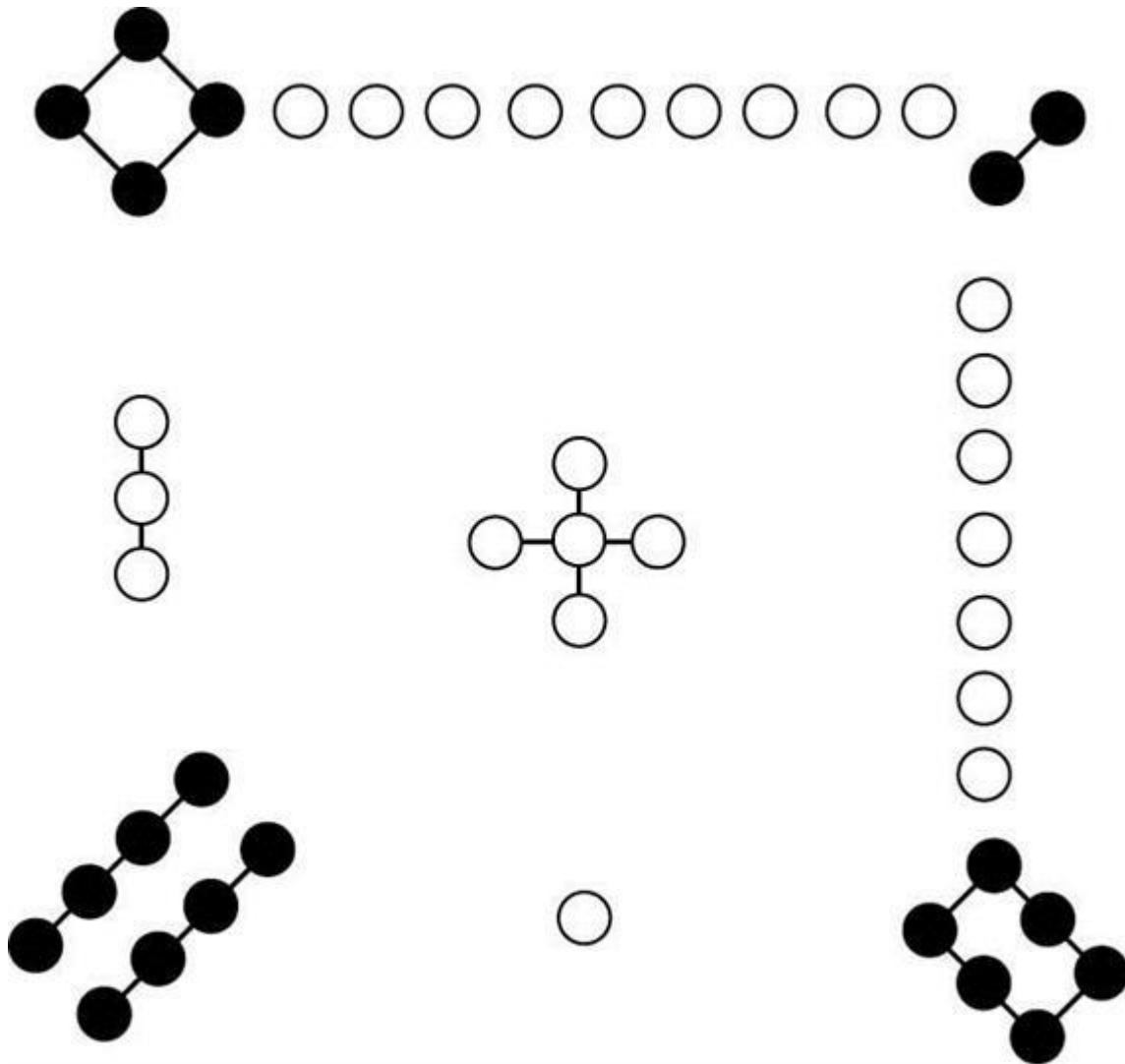
Érdekes kísérlet, de vajon alkalmas-e arra, hogy valamilyen fejtörő alapja legyen? Nos, ezen való töprengés helyett megpróbálok néhány olyan meghatározást adni, amelyre olyan két szóból álló kifejezésekkel kell válaszolni, amelyekben az első szó első betűje a második szó utolsó betűjeként bukkan fel, míg a többi változatlan marad. Persze ez inkább úgy értelmezhető, hogy e betűjátékban nem az utolsókból lettek az elsők, hanem éppen ellenkezőleg, az elsőkből az utolsók, de ezzel most ne törődjünk! A kérdés az, hogy vajon olvasóim az adott példákban rátalálnak-e a kívánt megoldásra. Ha nem, az sem baj. A fejezet végén közlöm a megoldásokat.

1. Csak igen kis mértékben szervezet:

-
2. Nyomott kedélyű gyógyszerésze:
 3. Jussoló öreg férfiak:
 4. Locsolóedény a másíknak:
 5. Esetlen mozgású utazó:
 6. Bogyós gyümölcs bírósági ügye:
 7. Égszínűre festő díszítők:
 8. Vemhes vízi tündér:
 9. Éjszakák gyönyöre:
 10. Fizikai munkás falatozik:

Névcáfólók – egy betűvel!

A névcáfólók szemléltetésére ísmét egy néprajzi gyűjteményből, a *Bihari gyermekmondókák* címűből idézek fel néhány példát. Íme: Ádám, batyut visz a hátán! – Balázs, csípjen meg a darázs! – Gyurka, kell-e véres hurka? – Irénke, lennél kicsit szerényke!Stb. Persze nem csak népi gyűjtésekben vagyunk e téren gazdagok. Gyurkovics Tibor írónk például *Névike* címmel egy egész könyvet adott ki efféle, általa alkotott névcáfólókból. Tőle is idézek néhányat. Aranka, ne lobbanjon ötpercenként haragra! – Elemér, nadrágjába be se fér. – Lujza a lutrit kihúzza. – Etele, se nyara nincs, se tele. – Lia, nagy érted a patália.Stb. A névcáfóló-termés tehát gazdag – egy példasor erejéig én is visszatérek rá könyvem *Szertehulló gyöngyszemek* című fejezetében –, ám úgy gondolom, nagyon is helye van éppen itt egy olyan kis gyűjteménynek, amely a maga nemében egyedi, mégpedig azért, mert ílyet csak nyelvi játékos hozhat létre. Hogy mi benne az egyedi? Nos, az, hogy mindegyik névcáfóló csupán a névhez hozzátett egyetlen szóból áll, s ez az egyetlen szó ráadásul csak egyetlen betűben különbözik magától a névtől! Nem hiszik olvasóim? Akkor máris bemutatok nem is egy, hanem két névcáfóló-sorozatot, mindkettőt ábécésorrendben. Az első sorozatból azt tudhatjuk meg, hogy a szóban forgó keresztnév viselője *milyen*, a másodíkból pedig azt, hogy – ha épp kedve van hozzá – *mitcsínál*. Néha több megoldás is kínálkozik, de én mindig csak egyet közlök.

Egy betűt az elejére!

Egyszerű, de érdekes betűjáték, amelyet kár volna említés nélkül hagyni. A játék mindössze ennyi: a játékosoknak megadunk három szót, s nekik meg kell találniuk azt a betűt, melyet a megadott szavak elé téve újabb három szót kapnak. Egy példa, szemléltetésül: pad, lom, kar. Az eléjük írandó betű az a, az „eredmény” pedig: apad, alom, akar. A kérdés tehát: mely betűket kell beírni a következő szósorok elé? A feladat igazán könnyű, de azért a fejezet végén közlöm a megoldásokat.

1. Csörög, rügy, gyes:
2. Üst, utó, ázik:
3. Redő, per, cet:
4. Kelme, szelő, szülő:
5. Írás, ugat, erő:
6. Tó, tál, szít:
7. Vas, rab, ma:
8. Kád, rom, boa:
9. Ruház, talány, lom:

-
10. Íny, avar, ont:
 11. Ható, var, géz:
 12. Rém, akol, árt:
 13. Vad, ló, les:
 14. Szik, szó, tör:
 15. Láz, kar, ma:
 16. Kör, vezet, téves:
 17. Gaz, ránt, ma:
 18. Velő, les, szak:
 19. Ürge, ösvény, áraszt:
 20. Agyar, ecset, érés:

Magánhangzók randevúja

Ez is ártatlan kis játék, de ez is jól mutatja, hogy milyen egyszerű ötletekből lehet könnyű, mégis szórakoztató feladványokat kigondolni. Köztudomású, hogy betűkészletünkben jóval több a mássalhangzó, mint a magánhangzó. Olyan mondatokat alkotni, amelyekben több a magánhangzó, mint a mássalhangzó, nem is olyan egyszerű feladat. De most nem is akarom ezt példákkal igazolni, inkább egy olyan kis játékra biztatom olvasóimat, amelynek lényege – éppen ellentétben az elmondottakkal – az, hogy igenis, vannak olyan szavaink, amelyekben egymás mellett, közvetlenül egymás szomszédságában nem kevesebb mint három magánhangzó található egymás mellett. Szemléltetésül mindjárt mondok is egy ilyen szót: *energiaátadás!* Figyeljék csak meg: a közepén ott van egymás mellett az *i*, az *a* és az *á* betű. Ennek nyomán talán nem lesz nehéz olvasóimnak egy-egy olyan szóra – elismerem, jobbára összetett szóra – rátalálniuk, amelyben a következő magánhangzópárosok bújnak meg. Ha nem jut eszükbe rövid fejtörés után egy ilyen szó, lapozzanak máris a fejezet végére, ahol egy megoldást mindegyik hang-, illetve betűcsoportra közlök.

1. aau:
2. áia:
3. aoi:
4. aói:
5. aóo:
6. aue:
7. eaü:
8. eoa:
9. iaá:
10. iaé:
11. iaí:
12. iaü:
13. ioa:
14. ióa:

-
15. iüő:
 16. iói:
 17. iúi:
 18. óau:
 19. oeu:
 20. őau:

Betűváltó szóláncok

Azért nevezem az itt bemutatandó szóláncokat betűváltóknak, mert vannak szótagváltó szóláncok is, sőt azok a játék- és rejtvenyirodalomban gyakoribbak a betűváltóknál. Könyvem *Nyelv-ész-le-le-tek, nyelv-vész-le-le-tek* című fejezetében elég részletesen foglalkozom is velük. Ez a mostani, tehát a betűváltó szólánc a készítése szempontjából nehezebb, noha természetesen vannak egészen könnyen megoldhatók (és megalkothatók) is. A leggyakrabban idézett példa így hangzik: hogyan lesz a VÍZ-ből JÉG? Talán mondanom sem kell: sokféle módon, de a legegyszerűbb, mindössze háromlépcsős megoldás ez: VÍZ – VÍG – VÉG – JÉG. Ezt a szinte klasszikusnak látszó példát Bencze Imre nyelvi játékosunk versbe is foglalta ekképpen:

Június, csobog aVÍZ,

Szeptember, napod mégVÍG.

Október, robog aVÉG,

December, kopog aJÉG.

Ugyanilyen könnyű, inkább fejben való megoldásra ajánlható feladat ez is: hogyan válik a VÉR VÍZ-zé? A legegyszerűbben így: VÉR – VÁR – VÁZ – VÍZ.

A következő néhány feladatban még szintén hárombetűs szótól kell eljutni egy másik megadott hárombetűsig, de ezek egy fokkal már nehezebbek lesznek. Örülnék, ha olvasóim megpróbálkoznának velem, de ezek már csak négy vagy öt lépcsőben oldhatók meg. Egy-egy megoldást találnak a fejezet végén.

1. Hogyan lesz a **SÖR**-ből **TEJ**?
2. Hogyan jutunk el a **LÁB**-tól a **FEJ**-ig?
3. Milyen út vezet a **BOR**-tól a **RUM**-ig?

Minél több betűből áll az a szó, amelyből betűváltós lánc segítségével el akarunk jutni egy másik megadott szóig – többnyire az első szónak valamilyen mértékben ellentétéig, mivel ez az „érdekes” –, annál nehezebb a megoldás. Ezért itt inkább ügyes megoldásokat mutatok be, s nem terhelem olvasóimat azzal, hogy a sokszor nem is könnyű megoldásokat maguk keressék meg. Inkább leljék örömeiket ezeknek a megoldásoknak a megismerésében!

Hogyan lesz a **KAPUS**-ból **CSATÁR**? **KAPUS** – KAPÁS – CSAPÁS – CSAPOS – CSATOS – HATOS – HATÁS – HATÁR – **CSATÁR**.

Hogyan lesz a **BEMEGY**-ből **KILÉP**? **BEMEGY** – LEMEGY – LEMER – LEVER – KEVER – KIVER – KIVET – KIVÉT – KILÉT – **KILÉP**.

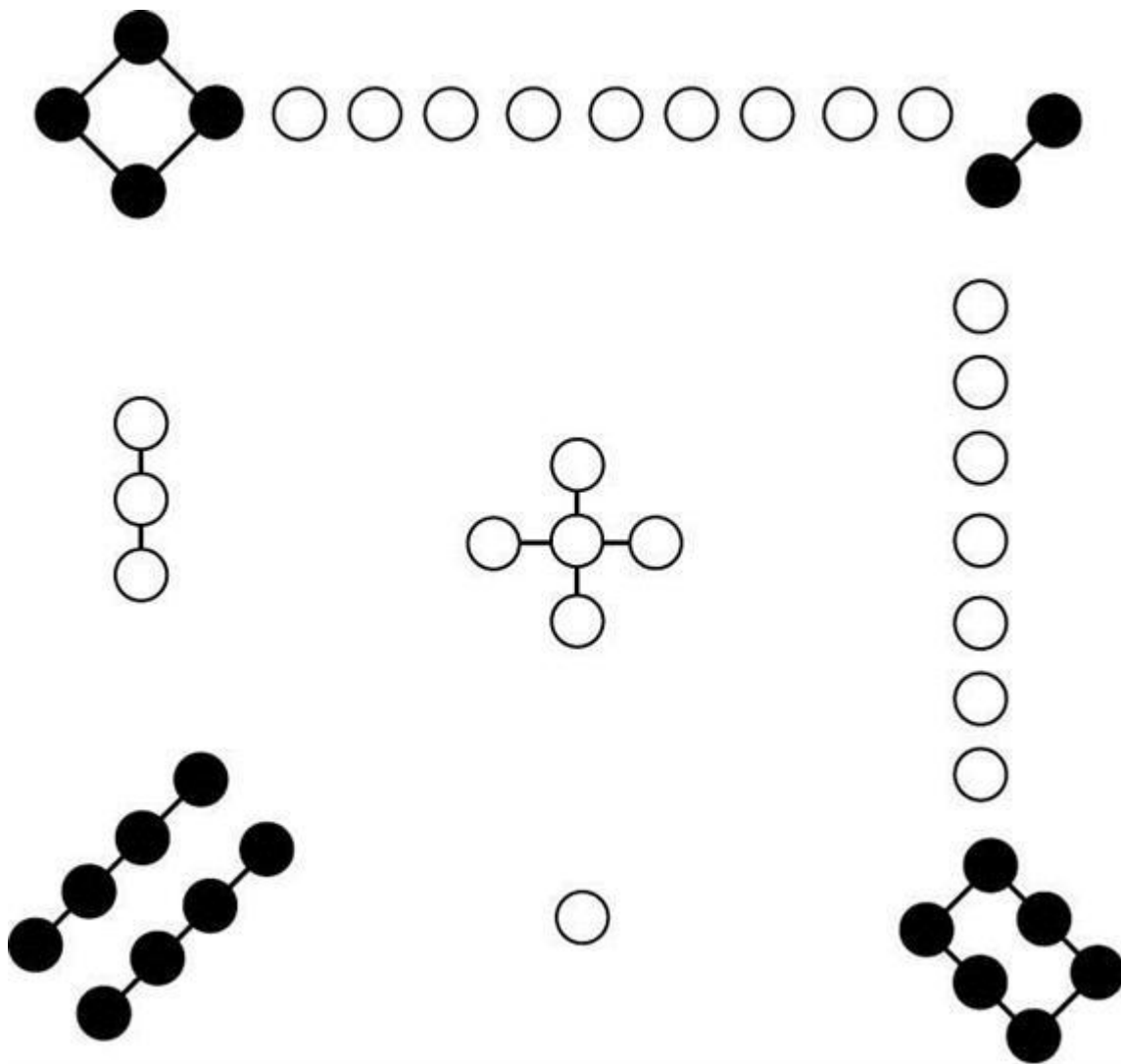
Hogyan lesz a **FEHÉR**-ből **SZÍNES**? **FEHÉR** – FELÉR – FELÉL – FELEL – FELES – SZELES – SZENES – **SZÍNES**.

Hogyan lesz a **KEVÉLY**-ből **SZERÉNY**? **KEVÉLY** – KEVÉS – VEVÉS – VERÉS – MERÉS – MERÉNY – **SZERÉNY**.

Hogyan lesz a **KEVÉS**-ből **SZÁMOS**? **KEVÉS** – LEVÉS – LEVES – LELES – FELES – FELÁS – FÚLÁS – FÚRÁS – TÚRÁS – TÁRÁS – VÁRÁS – VÁROS – VÁMOS – **SZÁMOS**.

Betűlépcső, betűrombusz, betűhomokóra

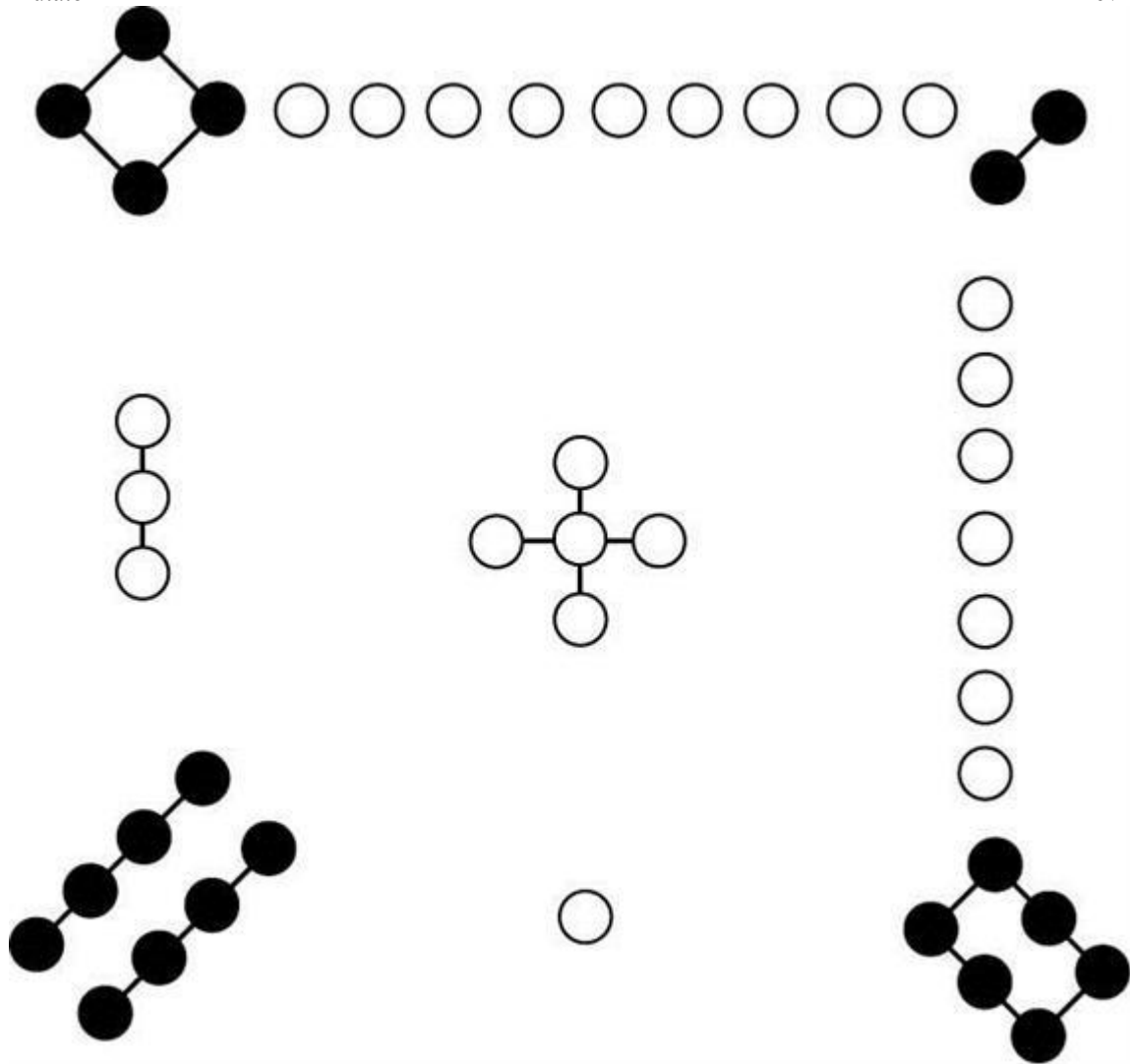
E könyv betűépítkezéséről szóló, meglehetősen terjedelmesre sikerült fejezete utolsó szakaszának, az *Egyéb betűjátékok* címűnek már csupán egyetlen tétele vár kibontásra; az, amelyet olvasóim itt látnak. Megvallom, ezt nem is érzem igazából ide tartozónak, mivel nem igazi, „virtigli”, tiszta műfajú betűjáték, inkább a betűtoldás, illetve -vesztés meg az anagrammajáték keveréke. Főleg azért szólok róla mégis néhány példa erejéig, mert a rejtvénylapokban kedvelt műfajnak számít. E játék vagy inkább fejtörő lényege: meghatározások alapján egy-egy olyan szósorra kell rátalálni, amelynek tagjai a sorozat közvetlenül megelőző vagy ez után következő darabjának betűit is tartalmazzák, illetve annál eggyel többet vagy eggyel kevesebbet, de – és ez a döntő különbség a fejezetben található egyéb betűjátékokhoz képest – ebben a betűk sorrendje nem kötött, mint a legtöbb betűjátékban, hanem tetszés szerinti, ahogy ez az anagrammákban szokás. Tiszta vagy nem tiszta műfaj? Nem érdemes rajta tőprengeni. Elég azt tudni, hogy ilyen típusú nyelvi fejtörők is vannak, mégpedig szép számmal, s a maguk módján ezek is a megfejtés örömét éreztetik a nyelvi játékok kedvelőivel. A számos ide tartozó, különböző alakú és tálalású, jobbára ábrás feladvány közül íme egy-egy a címben feltüntetettekből!

1. M
2. Bizony
3. Íme
4. Alvás közben látjuk
5. Erkölc

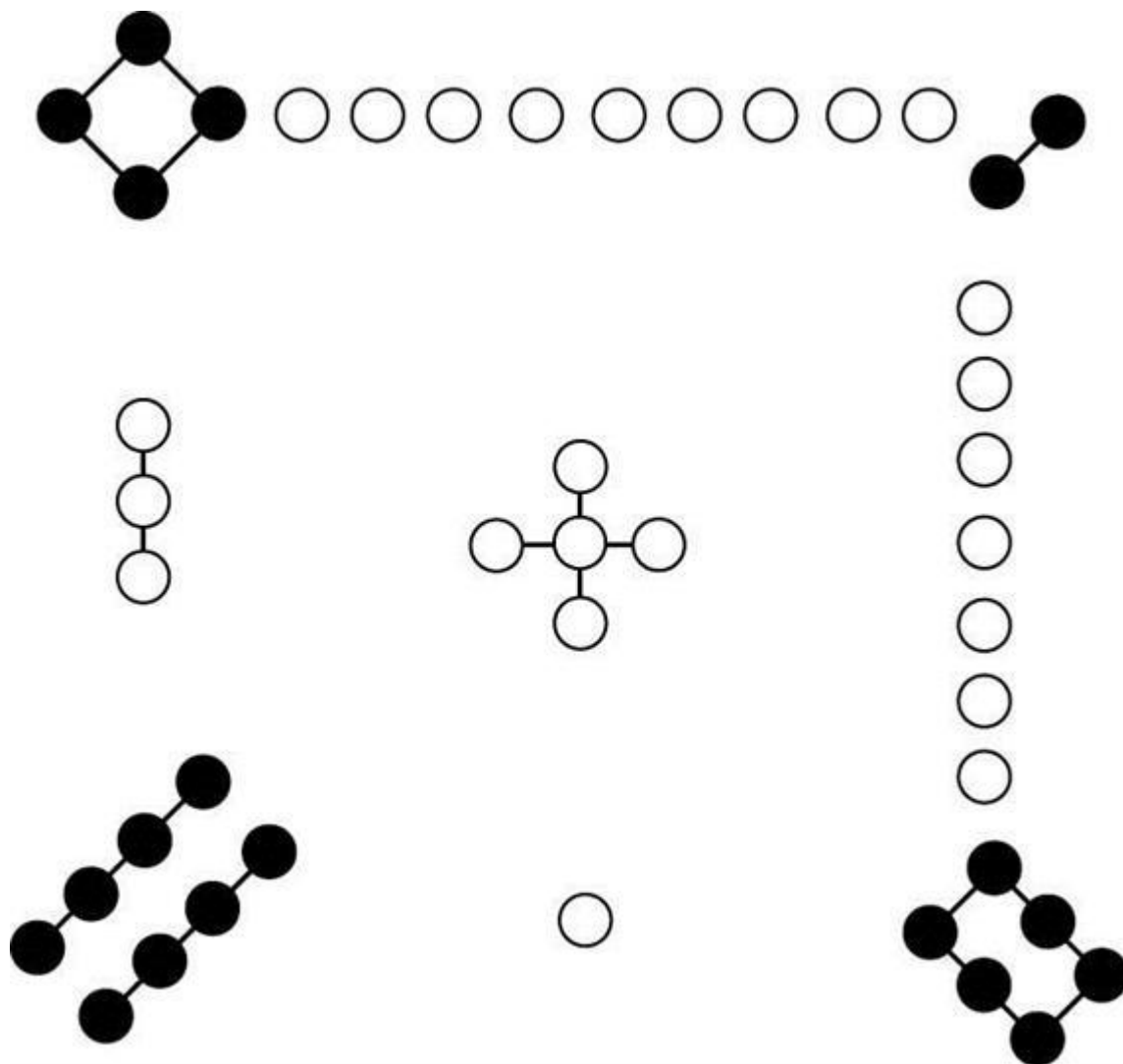
- 6. Kamra
- 7. Kár
- 8. Rendez
- 9. Tönkrement gyapjú
- 1. Mutató

névmás

- 2. Német igekötő
- 3. Eszköz
- 4. 1000 (!)
- 5. Izom is van ilyen
- 6. Remeg
- 7. Becézett női név
- 8. Sokak szerint nyelvünk legszebb szava, főleg ebben a formájában
- 9. Szabó Pál regénytrilógiájának egyik része
- 10. Energiatartaléka

11. Gerendákat, deszkákat egymáshoz erősít
12. Eltorlaszol, elkülönít
13. Fogyasztói érdeklődés árucikkek iránt
14. Ilyen elbeszélés Boccaccio Dekameronja
15. Nagyon sok családi ház ilyen
16. Konyhakerti növény
17. Gömb, golyó
18. Talajművelő eszköz
19. Kicsinyítő képző

1. Nagyapa, becézve
2. Matriális
3. Kelme
4. Terjedelmes

5. Kerék... (amelyben a küllők összefutnak)

6. Gyógykezelés kezdete!

7. Y

8. J-nek ejtjük

9. Hasonló

10. Csörgedez

11. Tengerbe ömlik

12. Híg

13. Átjáró

S mivel a homokóra homokszemeinek lepergése egyúttal az idő múlására is emlékeztet szerzőt és olvasót egyaránt, legfőbb ideje e fejezet lezárásának.

1.3.5. Megfejtések

Betűvesztés – rendelésre.

Betűvesztő szókapcsolatok. 1. Balga alga. 2. Vétkező étkező. 3. Lány ágy. 4. Őszülő szülő. 5. Fakó akó. 6. Apatikus patikus. 7. Fösvény ösvény. 8. Mesés esés. 9. Csonka sonka. 10. Arab rab. 11. Kapós após. 12. Otromba tromba. 13. Tugrik ugrik. 14. Holtat oltat. 15. Rakaszt akaszt. 16. Igézed gézed. 17. Félted élted. 18. Selejtet elejtet. 19. Sarat arat. 20. Keszeget eszeget.

Banánhámozás. 1. Sírós író. 2. Alapító lapít. 3. Feleségem elesége. 4. Akasztó kaszt. 5. Kalaposa alapos. 6. Sürget ürge. 7. Alázat láza. 8. Pestet este. 9. Ómentől mentő. 10. Fakard akar. 11. Acéljai célja. 12. Szível íve. 13. Aspiráló spirál. 14. Lapul apu. 15. Öreges rege. 16. Paraszt arasz. 17. Ükapáim kapái. 18. Csudára sudár. 19. Szerények erénye. 20. Eleinte leint.

Betűtoldó játékok, rejtvények.

Egy betűt a közepébe! 1. Dáma – dráma. 2. Derelye – dereglye. 3. Aszal – asztal. 4. Pára – párta. 5. Kacsó – kancsó. 6. Közöny – közlöny. 7. Láma – lámpa. 8. Perc – pereg. 9. Akar – alkar. 10. Somolyog – sompolyog. 11. Bíróság – bíróság. 12. Lakás – lankás. 13. Komikus – kozmikus. 14. Nyalka – nyalóka. 15. Bicska – bricska. 16. Rektor – reaktor. 17. Rigli – ringli. 18. Kegyel – kengyel. 19. Patina – platina. 20. Cezúra – cenzúra.

Betűhiányos mondatok. 1. Szárvíz. 2. Óriása. 3. Hársfa. 4. Káosz. 5. Párna. 6. Hamvas. 7. Felsül. 8. Dalia. 9. Bankóra. 10. Ficammal. 11. Kancsó. 12. Borsos. 13. Boglár. 14. Triko. 15. Hajt. 16. Szekrény. 17. Birka. 18. Dereglye. 19. Részleg. 20. Lárma.

Játék a mássalhangzók időtartamával. 1. Kelő – kellő. 2. Kanál – kannál. 3. Hallom – halom. 4. Okult – okkult. 5. Elemel – elemmel. 6. Illett – illet. 7. Eszét – esszét. 8. Szelem – szellem. 9. Mecset – meccset. 10. Vasal – vassal. 11. Fagyal – faggyal. 12. Sülő – süllő. 13. Mesze – messze. 14. Szatíra – szatírra. 15. Keres – keress. 16. Mulatt – mulat. 17. Hason – hasson. 18. Elöttem – ellöttem. 19. Felet – felett. 20. Valló – való.

Betoldott bölcsesség. 1. Hajózik. 8. Habókos. 16. Kiférő. 17. Haladék. 22. Vasaló. 41. Időjós. 43. Kiváló. 61. Szalag. 69. Mulaszt. 71. Etalon. 74. Papiros. 75. Javalló. A vastag betűs részekből összeolvasható bölcsesség: A jó kérdés a jó válasz alapja.

Betűcserebere.

Csak a kezdőbetű más! 1. Kazár bazár. 2. Puha csuha. 3. Kába bába. 4. Gázoló mázoló. 5. Repedő lepedő. 6. Számos vámos. 7. Mulya pulya. 8. Papos csapos. 9. Szutykos butykos. 10. Lengyel kengyel. 11. Csúnya gúnya. 12. Sárga márga. 13. Kurta jurta. 14. Hosszú bosszú. 15. Tatár batár. 16. Guszta puszta. 17. Csörtető törtető. 18. Báva páva. 19. Ringó dingó. 20. Züllő süllő.

Hajna sajna dajna. 1. Kont hont ront. 2. Mord lord hord. 3. Kappan, szappan csappan. 4. Telt kelt lelt. 5. Sziú fiú hiú. 6. Rojt, bojt fojt. 7. Száz ház ráz. 8. Báva páva gyáva. 9. Tini csini tini. 10. Nejem, vejem fejem. 11. Károm három járom. 12. Túra kúra búra. 13. Dór pór csór. 14. Rest nyest fest. 15. Két hét lét. 16. Kell-e cselle melle? 17. Kába bába lába. 18. Tán szán Pán? 19. Tincs, kincs: nincs. 20. Lapos napos tapos.

Egyéb betűjátékok.

Utolsó pár, előre fuss! 1. Alig liga. 2. Apatikus patikusa. 3. Kapó apók. 4. Kanna annak. 5. Suta utas. 6. Eper pere. 7. Kékítő ékítő. 8. Ellős sellő. (Ebben és a következőben a hátsó pár fut előre!) 9. Éjek kéje. 10. Kétkezi étkezik.

Egy betűt az elejére! 1. Ü. 2. F. 3. E. 4. Ö. 5. Ny. 6. U. 7. A. 8. O. 9. Á. 10. Cs. 11. I. 12. P. 13. É. 14. Ú. 15. A. 16. Ö. 17. I. 18. É. 19. F. 20. M.

Magánhangzók randevúja. 1. Túraautó. 2. Okatootáia. 3. Maoista. 4. Fáraóivadék. 5. Kakaóolaj. 6. Dauerol. 7. Teaültetvény. 8. Neoavantgárd. 9. Franciaágy. 10. Kalóriaérték. 11. Tragédiaíró. 12. Máriaüveg. 13. Radioaktivitás. 14. Rádióantenna. 15. Fiűörökös. 16. Dióíz. 17. Fiűiskola. 18. Tűzoltóautó. 19. Indoeurópai. 20. Nyerőautomata.

Betűváltó szóláncok. 1. SÖR – SÁR – TÁR – TÁJ – TEJ. 2. LÁB – LÁZ – HÁZ – HÁJ – FÁJ – FEJ. 3. BOR – KOR – KÉR – KÉM – RÉM – RUM.

Betűlépcső, betűrombusz, betűhomokóra.

Betűlépcső. 1. M. 2. ÁM. 3. LÁM. 4. ÁLOM. 5. MORÁL. 6. LOMTÁR. 7. ÁRTALOM. 8. RÁMOLGAT. 9. MOLYRÁGTA.

Betűrombusz. 1. EZ. 2. ZER. 3. SZER. 4. EZRES. 5. REKESZ. 6. RESZKET. 7. ESZTERKE. 8. SZERETLEK. 9. KERESZTELŐ. 10. ERŐKÉSZLETE. 11. ERESZTÉKEL. 12. ELREKESZT. 13. KERESLET. 14. KERETES. 15. KERTES. 16. RETEK. 17. TEKE. 18. EKE. 19. KE.

Betűhomokóra. 1. NAGYAPI. 2. ANYAGI. 3. ANYAG. 4. NAGY. 5. AGY. 6. GY. 7. Y. 8. LY. 9. OLY. 10. FOLY. 11. FOLYÓ. 12. FOLYÓS. 13. FOLYOSÓ.

1.4. Az „egyhangúság” igézetében

Feltűnhet olvasóimnak, hogy a címbeli *egyhangúság* szót idézőjelek fogják közre. Nem ok nélkül tettem őket oda, ugyanis ilyen módon is érzékeltetni szeretném, hogy az az egyhangúság, amellyel e fejezetben foglalkozom, korántsem valaminek egyhangú, unalmas voltát jelenti, hanem azt, amit az értelmező szótárak nem tüntetnek ugyan fel külön jelentésként, de mégiscsak meglévő, létező jelentés, mégpedig ez: 'valaminek egy hangból álló, csupán egy hangot tartalmazó volta'. Szótáraink nem hibásak azért, mert ez a jelentés nincs bennük, ugyanis ilyen értelemben az *egyhangúság* szót nemigen használjuk. Ha azonban megnézzük például a *Magyar értelmező kéziszótár*nak *egyhangú* címszavát is, ott már meg is találjuk ezt a jelentést imígyen: 'egy hangból álló'. Nos, könyvemnek ebben a fejezetében olyan nyelvi játékokat, kedvtelésből végzett időtöltésformákat mutatok be, amelyek csakugyan az „egyhangúság”, a magánhangzók vagy a mássalhangzók tekintetében csupán eggyel való élés igézetében, bűvöletében fogantak.

Különösebb bevezetőt nem tartok szükségesnek, mert a kötet egy-két másik fejezetében, így *A betűk mágiája* és a *Betűk száműzése* címűekben valami keveset már szóltam is a különféle betűjátékok misztikumot sem nélkülöző múltjáról, valamint néhány fajtájáról is. Inkább máris a lényegre térek. Ebben a fejezetben olyan szavakkal, mondatokkal vagy akár hosszabb szövegekkel foglalkozom – azt is mondhatnám: bíbelődöm, játszadozom –, amelyekben vagy a magánhangzók közül, vagy pedig a mássalhangzók közül csupán egy szerepelhet, tehát az ábécé betűit véve alapul a többi tizenhárom magánhangzó vagy a többi huszonöt mássalhangzó tilos jelzést kap. Persze lehet erre azt mondani, hogy ez nem játék, hanem a nyelv keréketörése, de az igazi nyelvi játékosok azt is tudják, hogy az ilyenfajta kemény erőpróbák nemhogy visszariasztanak, eltávolítanak a játszókat anyanyelvüktől, hanem – megmutatva, hogy milyen csodákra képes egy-egy nyelv – inkább még közelebb viszik hozzá, még inkább bűvkörükbe vonják a vele foglalatatoskodókat.

1.4.1. Eszperente és társai

Kezdjük a mustrát a magánhangzókészlet „egyhangúsításával”, annak is a legismertebb formájával! Köztudomású, hogy a magyar nyelv leggyakoribb magánhangzója az *e*. Olyan gyakori, hogy szinte bárki képes néhány mondatnyi szöveget úgy összeszerkeszteni, hogy benne a magánhangzók közül csak ez forduljon elő. Nem csoda hát, hogy elsőként ez ihlette meg játékos kedvű eleinket; ez csábította őket arra, hogy próbáljanak meg csak *e*, illetőleg eleinte még csak *e* és *é* magánhangzót tartalmazó beszédek szerkeszteni. E játékszenvedély első megszállottja alighanem Varjas János (1721–1786), a debreceni református kollégium tanára volt, aki sokévi munkával egy olyan 275 sorból álló bűnbánó éneket írt, amelyben keresve sem találunk más magánhangzót, mint az *e*-t és az *é*-t. Figyelemre méltó már az 1775-ben meg is jelent nevezetes vers címe is, amely a következő: *Megtért embernek énekje, melyet nem régen szerzett, és egy meg-keseredett, de reménységgel tellyes Lélek képében tett fel – egy nevezetlen ember – Debrecenben.*

Mint a címből is látható, a nevét, ha akarta volna, sem tudta volna feltüntetni Varjas professzor, mivelhogy abban történetesen éppen *e*-ből nincs egyetlenegy sem. (Diákjai egyébként egészen haláláig *Verjes Jénes*nek nevezték.) Ugyanígy járt *e* nyelvi játéknak egy másik hőse, Orosz Ádám egerszalóki plébános, egyházi író és költő is (1802–1872), aki azonban úgy oldotta meg a problémát, hogy – *e*-sítve – így nevezte magát: *lengyeleknek ellenese, emberek elseje.*

De hagyjuk a múltat, térjünk vissza, ha még nem is a mába, de a 20. század első felébe! Ugyanis költői játékból ekkor vált nyelvi játékká, s ekkor született meg ennek a játékszenvedélynek, illetve ennek a játékfajtának a neve, az *eszperente!* Nem kétséges, hogy a név az *eszperantó* tréfás kiforgatásából alakult, s az is bizonyos, hogy Karinthy Frigyes baráti köréből, gyaníthatólag magától a minden nyelvi játékra fogékony Karinthytól származik. Ettől kezdve, a név megszületése óta az *é* már nem számít a játék szerves részének. De ez egyáltalán nem nehezíti az „egyhangú” társalkodást, hiszen az *e* önmagában is elegendő szinte bárminek a kifejezéséhez. Íme, egy közismert gyermekvers első két sorának Karinthy által eszperente nyelvre átültetett változata: *Tehenek gyermeke, tehének gyermeke, fekete pettyekkel tele. Sem szerve, mellyel zengzeteket felvegyen, sem szerve, mellyel legyeket elhessegeessen. Bár bizonyára nincs rá szükség, de azért megadom a szöveg megfejtését is: Boci, boci, tarka, / Se füle, se farka.*

Ezek előrebocsátása után azonban most én adok olvasóimnak egy hasonló, de a visszájára fordított feladványt, amelyben nem az ismerős részt kell kitalálni, hanem éppen azt kell eszperentére fordítani. Tessék eszperente nyelvre átültetni a következő, szintén jól ismert, kétsornyi dalszöveget: Erdő mellett nem jó lakni, mert sok fát kell hasogatni! (Egy megoldást közlök a fejezet végén.)

Eszperente nyelven még a számokat is ki lehet fejteni. Egy matematika–fizika szakos, egyébként Apáczai Csere János-díjas tanár, Ujvári István néhány éve *Anyanyelvi matematikai játékaink* című munkájában 1-től egészen 100-ig felsorolta a számokat eszperente nyelven. Példának álljon itt az eszperente számsor egytől húszig!

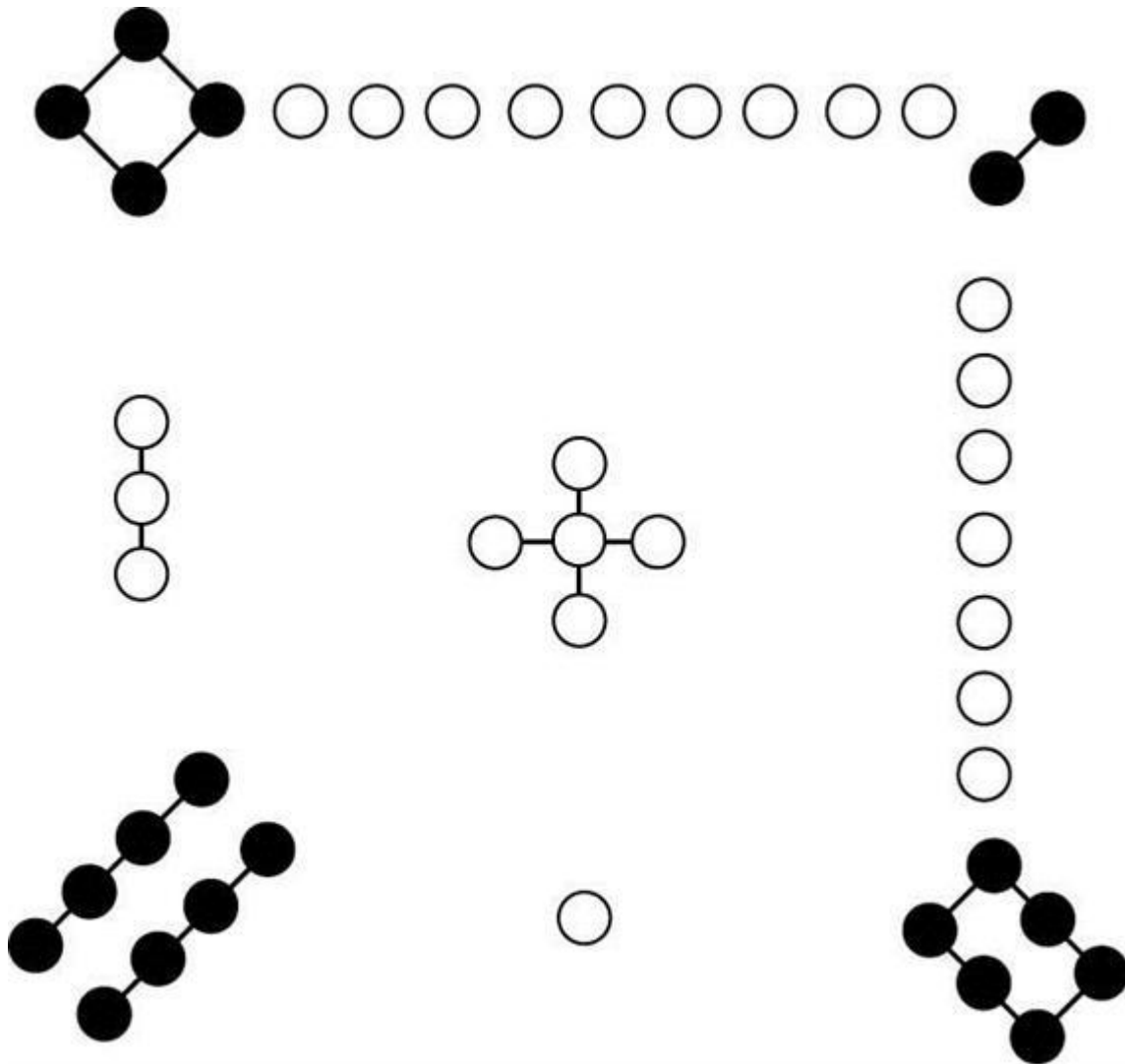
1. 1 = egy
2. 2 = egyes meg egyes
3. 3 = kettes meg egyes
4. 4 = kettes meg kettes
5. 5 = negyven fele negyede
6. 6 = negyvenkettes hetede
7. 7 = hetes
8. 8 = hetes meg egyes
9. 9 = hetes meg kettes
10. 10 = negyven negyede (hetven hetede)
11. 11 = negyven negyede meg egy
12. 12 = hetven hetede meg kettes
13. 13 = hetven hetede meg kettes meg egy

-
14. 14 = hetes meg hetes
 15. 15 = hetes meg hetes meg egy
 16. 16 = negyvenkettes hetede meg hetes hetede
 17. 17 = hetven hetede meg hetes
 18. 18 = hetven hetede meg hetes meg egy
 19. 19 = hetven hetede meg hetes meg kettes
 20. 20 = negyven fele

Eszperente olasz módra

Eszperente szövegekkel természetesen Dunát lehetne rekeszteni, a különféle kincses meg egyéb kalendáriumok teli vannak velük, én azonban itt nem rabolom az olvasók idejét ilyenek közlésével. Ehelyett arra hívom fel figyelmüket legalább néhány példa segítségével, hogy ez a fajta nyelvi játék a jobbra betűk beírásán alapuló ábrás rejtvények (hagyományos keresztrejtvények, skandik, olasz típusú rejtvények, szókeresők stb.), de azt mondhatom, egészében a rejtvények világába is betört, s ott is egyre kedveltebb. Elsőnek egy olasz típusú eszperente feladványt mutatok be.

Az ábra két, egymástól cikcakkban haladó vonallal elválasztott rejtvényt tartalmaz. Fekete négyzet a rejtvényben nincs. A meghatározásokat soronként adjuk. Amikor egy sorban vagy oszlopban két szó is szerepel, a meghatározásukat gondolatjellel különítjük el egymástól.

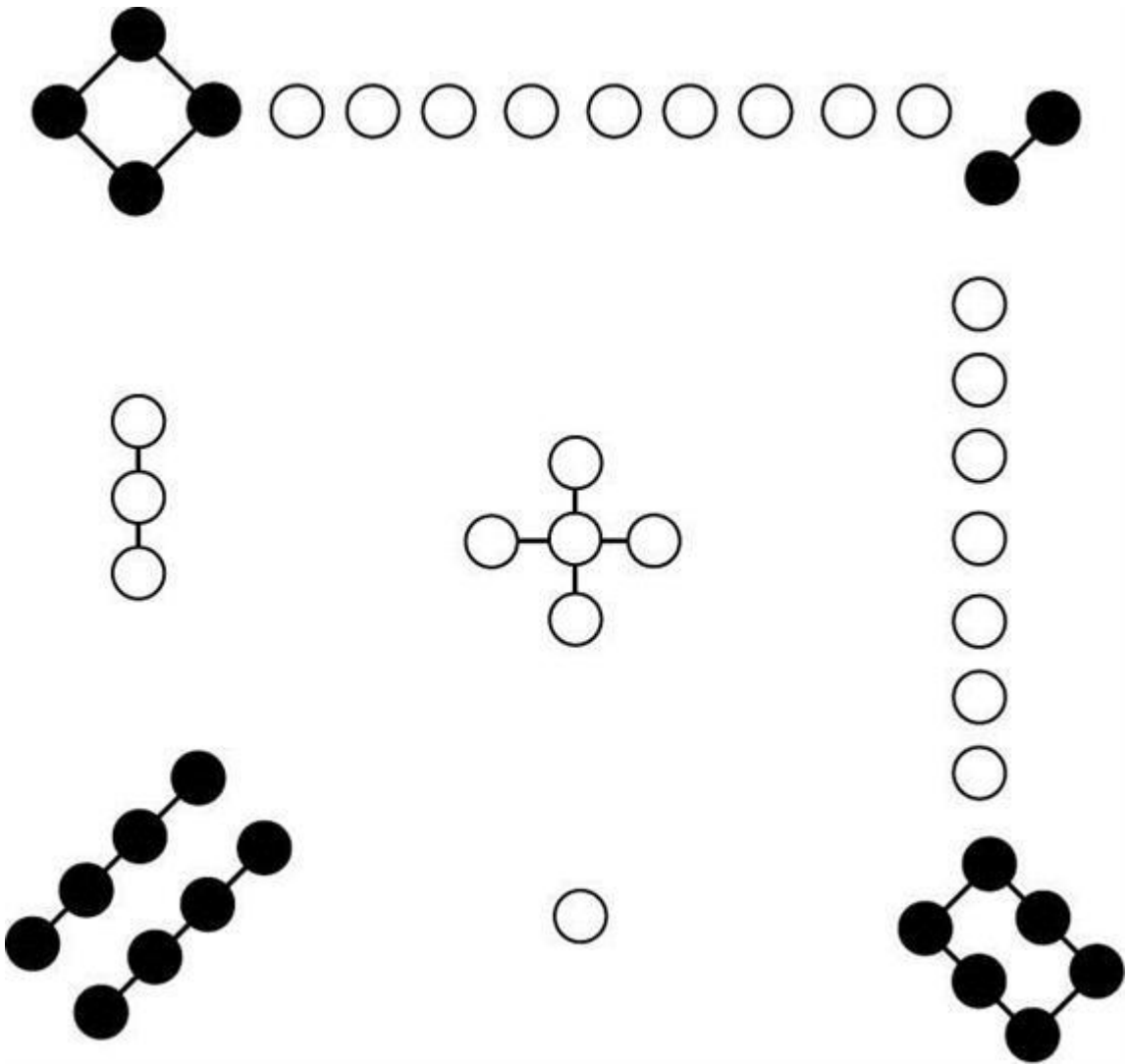

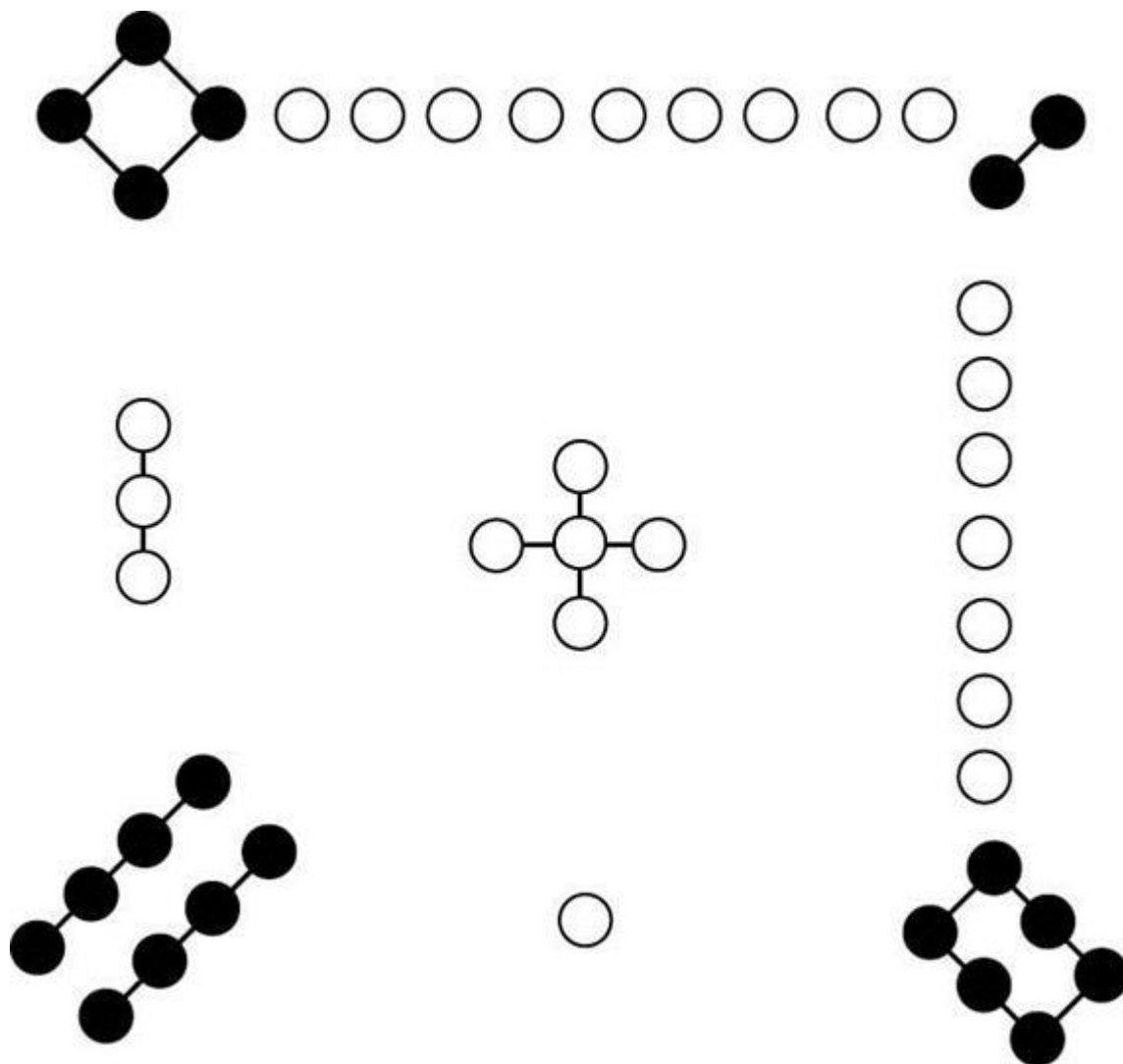
VÍZSZINTES: 1. ... László; színész, színigazgató, a magyar hivatásos színjátszás úttörője. 2. Étel, táplálék. 3. Bevonat fémen – Czuczor Gergely írói álneve. 4. A közelebbi, költői szóval – alkotórész. 5. Páros belső szervünk – talajművelő eszköz. 6. Messzire – elegyít. 7. Róma folyója.

FÜGGŐLEGES: 1. Heverő. 2. Titokban megszerez. 3. Híg étel – az egyik kicsinyítő képző. 4. Palindrom férfinév – elektronvált, röviden. 5. Mennyiségi egység, röviden – ab ovo. 6. A fordítottja is igekötő – csavar. 7. Népszerű hazai sci-fi-író (István).

Mestereknek – E-vel fejtse

Másodjára egy ún. „szókeresőt” közlök, amelyben a megadott szavakat nyolc irányban kell keresni s meg is találni. A lehetséges irányok: (1) balról jobbra, (2) jobbról balra, (3) felülről lefelé, (4) alulról fölfelé, (5) balról jobbra átlósan lefelé, (6) balról jobbra átlósan felfelé, (7) jobbról balra átlósan lefelé, végül (8) jobbról balra átlósan felfelé. Aki ismeri ezt a rejtvényfajtát, annak aligha okoz gondot a megfejtése, de aki még nem találkozott vele, iménti útbaigazító felsorolásom nyomán bizonyára szintén boldogul vele. A rejtvényünkben csupa olyan szó van elrejtve, amelyekben kizárólag E betű szerepel magánhangzóként. Ha olvasóm megtalálta őket az ábrában, és kihúzta betűiket, akkor a kimaradtakból egy, a magyar történelemből ismert kifejezést állíthat össze. (Segítségül elárulom, hogy az egyetlen kétszavas kifejezés – a Bee Gees együttes neve – folyamatosan, „egy szóként” olvasható az ábrában.) A megfejtést természetesen megadom a fejezet végén.

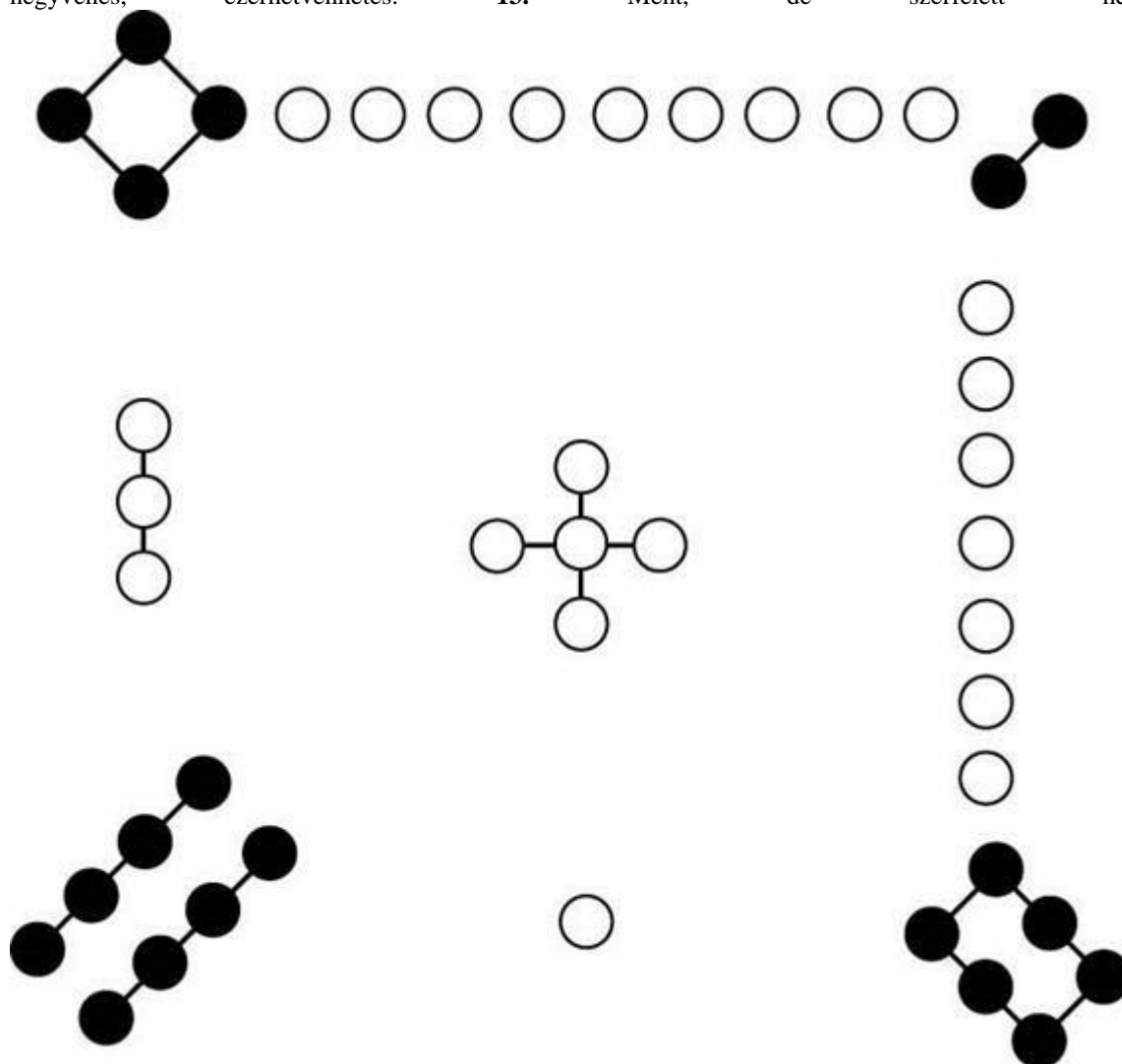

Eszperente

Harmadikként egy olyan kis keresztrejtvényt nyújtok át olvasóimnak, amelynek nem a beírandó szavai „eszperente nyelvűek”, hanem a meghatározásai! Azt remélem, megfejtése jó mulatságnak bizonyul majd, stílusosan szólva: *remek csemege lesz!*

VÍZSZINTES: **1.** Gyermekelemfenede. **6.** Nem keszeg, nem kecsege, nem tengerben leledz; Keszthely meg Lelle mellett „terem”. **7.** Embernek telephelye s megkettezett elevenveres szerve. **9.** Neves egylet Egerszegen, ehhez persze kell egy „e”. **10.** Kezembe helyezze egy szelet kenyeret. **12.** Lehet benne egyes, kettes, hetes,

negyvenes, ezerhetvenhetes. 13. Ment, de szerfelett hevesen.

FÜGGŐLEGES: 1. Ferenc: „Kezeskedem, ezen ember nem lehetett e tethelyen, mert e percben egy estfekete tehenet fejt Debrecenben” 2. Erjesztett tej, szeletelve. (!) 3. Negyven esztendeje szerb tenger terjeszkedett mellette. 4. Lelkesen tesz-vesz egy eszme mellett. 5. Megkettezve: embernek beceneve. 8. Nem mehatsz sem egyenesen, sem keresztben, de ferde helyzetben se. Egybevétve: semerre se mehatsz. 11. Ezt zenged reggel, delente meg este. 12. Menyecske rebegte hetven esztendeje.

Eszperente szinonimák

Végül egy olyan meghatározást közlünk az *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratnak immár három évtizede élő, Pontozó című rejtvényrovatából, amelyhez nem is feltétlenül szükséges valamilyen megszokott rejtvényábra. Elegendők pusztán a kérdések, némi magyarázattal!

Rejtvényünkben hét meghatározást közlünk. Mindegyikre egy-egy olyan háromtagú szóval kell felelni, amelyben csak egyfajta magánhangzó van: az *e*! Ha megfejtőink biztosak akarnak lenni abban, hogy helyesen válaszoltak a rejtvény kérdéseire, nem kell mást tenniük, mint felülről lefelé összeolvasni a beírt szavak kezdőbetűit. Helyes megoldás esetén egy berendezési tárgy neve lesz az eredmény!

1. Szürkésbarna tollú ragadozó madár:
2. Bevétel és kiadás különbsége:
3. Sárga virágú félcserje:
4. Idegenkedés:

5. Bűnhődik:

6. Szerencsétlen, nyomorult:

7. Róma híres folyója – ma:

Remélem, olvasóim megbirkóznak a feladattal. (Megfejtése a fejezet végén.)

E részfejezet címében az eszperente társait is említettem, illő tehát, hogy legalább röviden róluk is szóljak. Meg is teszem, de valóban csak utalásszerűen, mivel fölösleges volna sorban minden magánhangzóról bebizonyítani, hogy egy-egy mondatban képes lehet betölteni az egyetlen magánhangzó szerepét. Mindenekelőtt egy néhány évvel ezelőtti emlékemet elevenítem fel, mégpedig úgy, hogy idézek egy levélből, amelyet akkoriban kaptam egy középiskolás diáktól. Íme:

„Tisztelt Tanár Úr! Gyekiczki Balázs vagyok, a mezőberényi Petőfi Sándor Gimnázium tizenharmadikos tanulója. Pár héttel ezelőtt találkoztam Önnel az iskolánkban tartott előadásán, amelyen a magyar nyelv csodáiról beszélt. Többek között megemlítette az öszpöröntő nyelvet is, egy disztichont hozva fel például.”

Itt megszakítom a levél idézését, mivel egyrészt illő megemlítenem, hogy a disztichon az ókori görög és római időmértékes verselésnek egy jellegzetes kétsoros veresége, másrészt pedig jelezni kell, hogy mit is mondtam azon az előadáson, ami most ide tartozik. Nos, többek között megemlítettem az 1763 és 1847 között élt Édes Gergely költő nevét, s arra is utaltam, hogy ez a poéta számos olyan disztichont is írt, amelyben mindig csak egyféle magánhangzót használt. Jegyzeteimből látom, hogy felolvastam ezt a csakugyan öszpöröntő nyelvű disztichonját:

Bölcs, szörköntöst ölt, örömdhöz több örömet tölt

Könnyözönök közt jöjj: jöjjön öröm, könnyörögj!

S most legyen ismét levélírónké a szó!

„Röviddel az előadás után fogtam magam, és én is írtam egy öszpöröntő nyelvű disztichont, ráadásul olyan megkötéssel, hogy magánhangzóként csak és kizárólag a rövid ö szerepel benne, egyetlen ő sem. Pedig én nem is vagyok költő. Az én disztichonom, amely egy kerti malacsütés alkalmával hangozhatna el, a következő:

Ön pörköl? – dörmög Töhötöm. – Töltött dögöt öltött?

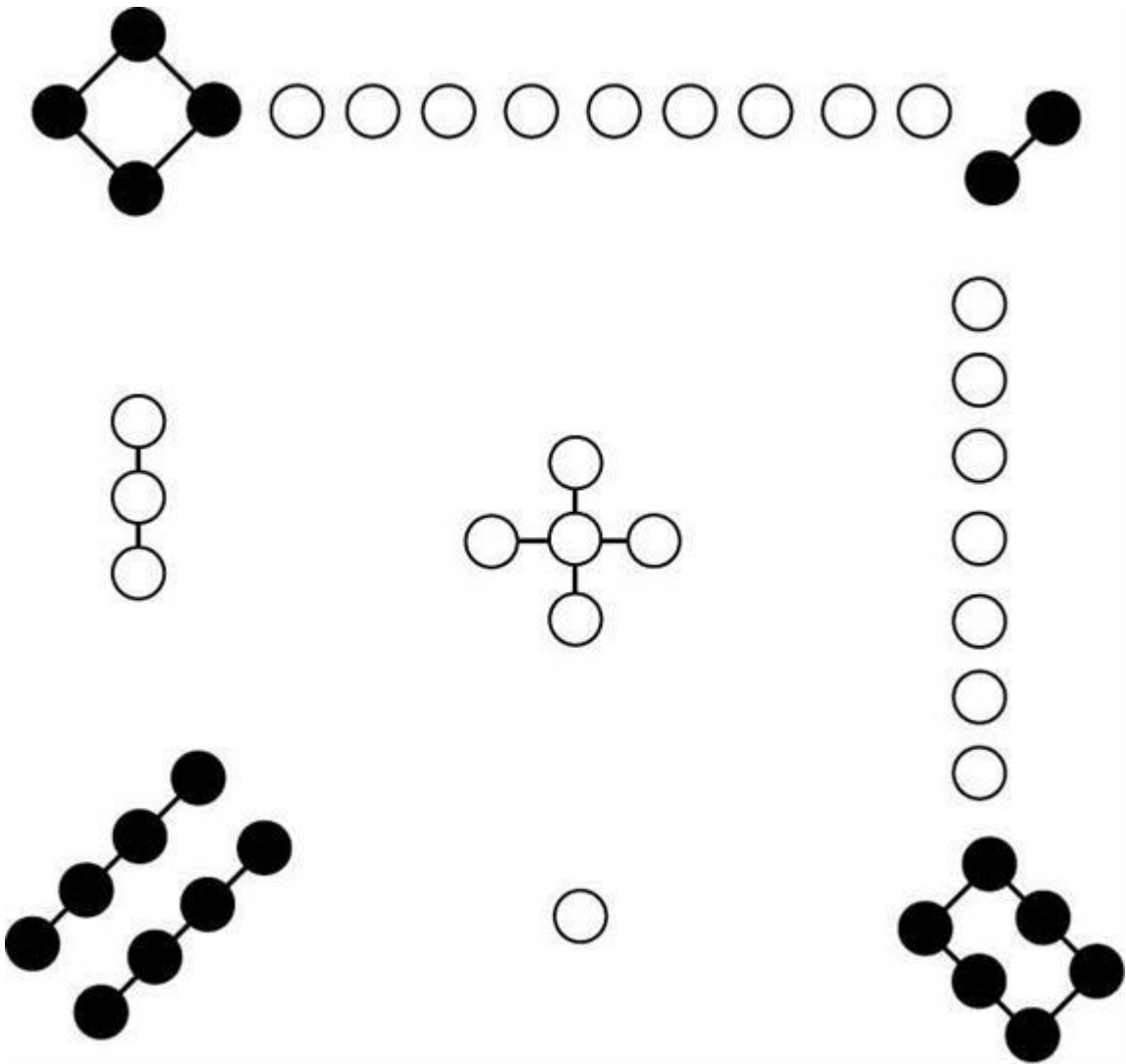
Töltsön, Ödön! – könnyörög. – S ösztönöm öl: dörgött.

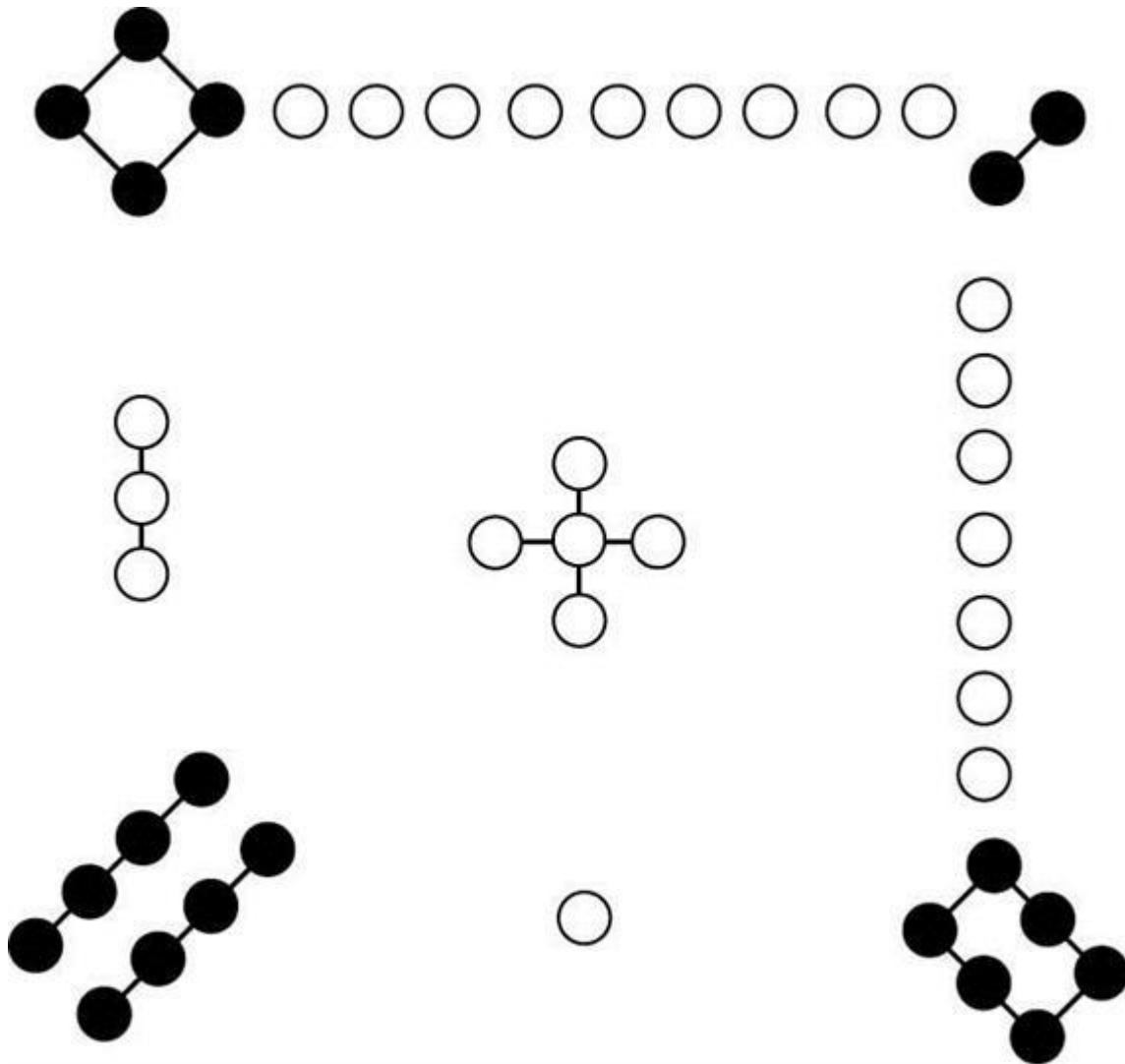
(Vagyis a házigazda, Töhötöm figyelmezteti Ödönt, a szakácsot, hogy azért töltött hús is kerüljön az asztalra, ráadásul minél hamarabb, mert már nagyon gyötri az éhség: korog a gyomra.)”

Most, évek elteltével itt köszönöm meg Gyekiczki Balázs egykori gimnazistának ötletes levelét, s azt, hogy íme, még túl is tett Édes Gergelyen, akinek disztichonjában egy hosszú ő is akadt a *szörköntös* szóban, nála viszont egy sem.

Csupa O!

Hogy az eszperente nyomán akár *oszpöröntő*nek is nevezhető, csak *o* magánhangzót tartalmazó rejtvenyváltozat se maradjon teljesen szemléltetés nélkül, erre ismét egy napjainkban igen divatos példát, egy szókeresőt mutatok be, emlékeztetőül legalább röviden jelezve, hogy az ábra felett megadott szavakat nyolc irányban kell keresni az ábrában. A fel nem használt betűkből összeolvasható városnevet a megfejtések között adom meg.

Hóbortos igazgató...

Ahhoz, hogy még más magánhangzókat is bemutatassunk olyanféle főszerepben, amilyenben az eddigiek is „domborítottak”, összeállítottam egy olyan kérdéscsokrot, amelyben a közölt meghatározások mindegyikét egy-egy megadott betűre kell hangszerelni. Mivel itt nemigen van magyaráznivaló, vágjunk máris bele! A megfejtéseket a fejezet végén szintén megadom.

1. Hóbortos igazgató gyermekkerékpáron tömény italt fogyaszt – csupa i-vel:
2. Vadászkutyaként jártasd eszed – o-val, ó-val:
3. Nem régi gazdájuk lejtőn hempereg – u-val, ú-val:
4. Elszakították a nővéremről készült, jól sikerült fotót – é-vel:
5. Akit szódavíz is felüdít, örökké vidám – i-vel, í-vel:
6. Locsolt termőtalajon dinnyéhez hasonló színes növény terem – ö-vel- ő-vel:
7. Osztatlan telek állandó veszekedésre vezet – ö-vel:
8. Ha gondjaid lesznek, senki sem áll melléd – a-val:
9. Az igazán ravasz vezető még a vezetőnek is vezetője – ö-vel, ő-vel:
10. Amit a kis Frigyes összepiszkol, Emmácska tisztává varázsolja – i-vel, í-vel:

Szinonimák – egy hangra

Végül egy olyan kérdéssort mutatok be, amelyik véleményem szerint a rokonértelműség tudatosításában, illetve a rokon értelmű szavak oktatásában is jól felhasználható. Célzott szinonimakeresés – ez a játék lényege. A játékvezető – vagy akár iskolában a tanár – mond egy szót, s egy olyan szinonimát vár rá válaszul, amelyben csak az általa megjelölt magánhangzó szerepel. Tehát például azt mondja: *Gyógykenőcs. Hogyan fejezhetjük ki úgy, hogy a magánhangzók közül csak az a-t használjuk?* A helyes válasz a kérdésre: *balzsam*. E példa után következnek egy egész példasor, de immár rejtvény formájában!

1. Horgony – a-val:
2. Csalafinta – u-val:
3. Sintér – e-vel:
4. Porció – a-val:
5. Dekorál – í-vel:
6. Archeológus – é-vel:
7. Betegség – a-val:
8. Nőgat – ö-vel:
9. Szelíd – é-vel:
10. Palástol – á-vel:
11. Terápia – ó-vel:
12. Tömör – ű-vel:
13. Jelmez – a-val:
14. Hull – o-val:
15. Boltív – á-vel:
16. Bekecs – ö-vel:
17. Világegyetem – o-val:
18. Préda – á-vel:
19. Beteges – ö-vel:
20. Akut – e-vel:
21. Bizsu – e-vel:
22. Hörpintget – o-val:
23. Kínoz – ö-vel:
24. Puszpáng – u-val:
25. Piszkos – e-vel:
26. Makrancos – ö-vel:
27. Piszmog – ö-vel:
28. Zavaros – a-val:

29. Cipel – o-val:

30. Holmi – ó-val:

Na és a mássalhangzók?

Igen, ez a nagy kérdés. Magánhangzókból 14 van az ábécében, mássalhangzókból azonban 26. Vajon ha azokból is csupán egyet próbálunk felhasználni, tudunk-e egyáltalán bármilyen mondatot, valamilyen értelmes szöveget összeállítani?

Válaszom az, hogy bár a lehetőségek valóban nagyon is korlátozottak, az ügyes nyelvi játékos azért nem teszi le egykönnyen a fegyvert. Íme, néhány olyan mondatocska, amely lényegében megfelel annak a követelménynek, hogy csupán egy mássalhangzó szerepelhet benne:

Add ide a didid, a didid add oda!

Kié e kókai kék kakukk, a kakukkok éke?

Ami ima, imámé, a mióma mamámé!

A tatai autóutat átítatta a tó.

Itt-ott a tót tata áttétetett öt tetőt.

Izzó öz íze üz.

Elismerem, ezek nem remekművek, nem is igen érdemes szót vesztegetni rájuk. De a Nyelvi Játékok Klubja egyik buzgó tagjának, dr. Csató Istvánnak jóvoltából mégis bemutathatok olvasóimnak egy olyan alkotást, amely méltán vívhatja ki mindnyájunk elismerését. Egy rövid mondatokból, de nem kevesebb mint kilenc (!) mondatból álló történet következik. Négy szereplője van: egy Ali nevű férfi, továbbá két nő, Ella és Lola, végül pedig egy derék háziállat, egy ló. És most következzeék maga a mű, amely egy valóságos szerelmi dráma!

Ló előáll. Ali elől ül. Ella öleli. Lola lila. Álló ló elé lő. Ló el. Ali áll. Lola ollóéllal öl. Ali elalél.

Hát nem nagyszerű játékeszköz a mi csodálatos anyanyelvünk?

*

Mielőtt ezt az „egyhangú” fejezetet végleg lezárnám, felhívom a figyelmet arra a játéklehetőségre, amely akkor adódik számunkra, ha nem egy, hanem két mássalhangzó felhasználását engedélyezzük magunknak. Elárulhatom: több mint negyedszázaddal ezelőtt kipróbáltam már ezt a lehetőséget, s akkor is úgy éreztem, ma is úgy érzem, érdemes volt. A következőkben egy az *Élet és Tudomány* című hetilapban meghirdetett pályázatra beküldött munkákból szemelgetve felsorolok egy sereg olyan mondatot, mondatrészletet, amelyek mindegyikében csupán kétféle mássalhangzó található. Remélem, olvasóim is úgy érzik, hogy nem érdektelen olvasmány!

B–H: Hébe-hóba hiba, ha bó a bú!

B–L: Bal lábbal balul áll a bál.

B–R: Bírói babér a bár óbora, a ború a rab orra bíbora.

B–T: Több bot többet üt.

C–L: A cél collal léc, éllel élc.

Cs–K: Kicsi a kocsi, kicsi a csikó.

D–R: Erdei óra: eróadó idő.

F–R: A fiú forr – a férfi ráér.

F–L: Felül ülő lefelé fülel, alul álló fölfelé.

G–Z: Az igaz ige igéző.

Gy–K: Egyik gyík, egyik kígyó.

Gy–N: Egy gyanú, négy gyanú ugyanegy: ugyanúgy gyanú.

H–L: A hálól a hal halála. / Ha hí a halál, elhal a léha hehehe!

H–S: Sohase siess, ha éhes a has!

K–L: Aki él, okkal él.

K–N: Ki kanonok, annak ikon kéne, ki a nőknek éke, annak kánkán.

K–R: A kerekék örök körök. / Erre ekkora, arra akkora a róka orra.

K–Sz: Kiszökik a szó: kész a káosz!

K–T: A kettő titka titok-e? / Ki kettőt üt, kettő üti.

L–N: Élen álló unna nulla lenni.

L–S: Lassú sas sose les. / Öléssel se, öleléssel se siess!

L–Sz: Állsz, ülsz, eszel, iszol, alszol, szólsz, ölelsz, szülsz: élsz!

L–T: A tiltott életet utálat illeti. / Étellel tele tálat a telt eltol.

M–R: Amarra Amur, emerre Mura. / Merő öröm a rím, maró mámor a rum!

M–S: Sose mossa, ami a másé!

N–V: Van véna: van név!

Ny–S: A sunyi anya sunyi anyós is.

P–R: A pór ipara répa, árpa, úré a pipa. / Pap ura a prior, prioré a pápa.

R–S: Sörös sírásó sorsa: sár.

S–T: Ittast sose itass!

Sz–V: Összevissza szó ész szava, összevesző szó a szívé.

Az iménti felsorolásban néha két példát is adtam, ezzel is jelezve, hogy a lehetőségek nem csekélyek. Hogy ezt még nyilvánvalóbbá tegyem, most, immár valóban e fejezet lezárásául, még egy kis rejtvényt is összeállítottam olvasóim nyelvi fantáziájának megindítására, annak reményében, hogy ez egyúttal némi szórakozást is jelent majd.

Rejtvény Rt.

Miért Rejtvény Rt.? Azért, mert ez olyan különleges részvénytársaság, amely mássalhangzóink közül csupán kettővel gazdálkodik, az *r*-rel és *t*-vel. Olvasóim akkor lehetnek a Rejtvény Rt. teljes jogú tagjai, ha az itt következő meghatározásoknak megfelelő értelmet úgy is ki tudják fejezni, hogy a mássalhangzók közül csak az *r*-et és *t*-t használják fel.

1. Büszke mongol lombikot földre ejt:
2. Arrafelé elhatalmasodik az erőszak:
3. A kopasz bikaviadornak a verőéren keresztülhaladó kése:
4. Teréz rákanyarodott kocsijával a Tata felé vezető útra:

5. A vörös hajú misszionárius adventi hajnali misét mond:

Legalább egy megoldást mindegyikre adok a kötet megfelelő helyén.

1.4.2. Megfejtések

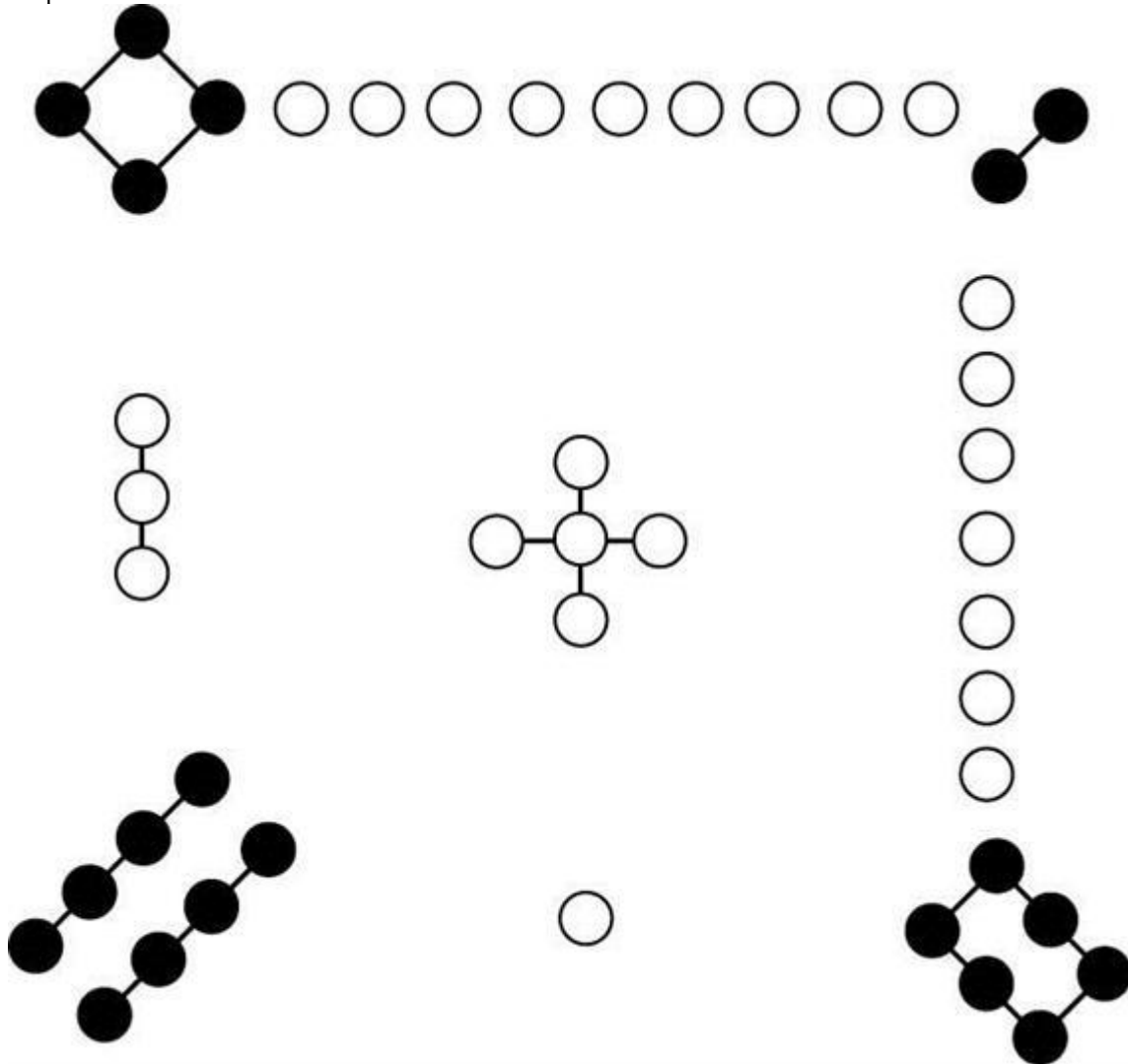
Eszperente és társai.

Erdő mellett nem jó lakni... Kerek fenyvesrengeteg pereme mellett nem lenne kellemes megtelepednem s berendezkednem, mert e fenyvesben termett, hegyes levelekkel telt hengeres testeket rendszeresen nekem kellene felszeletelnem.

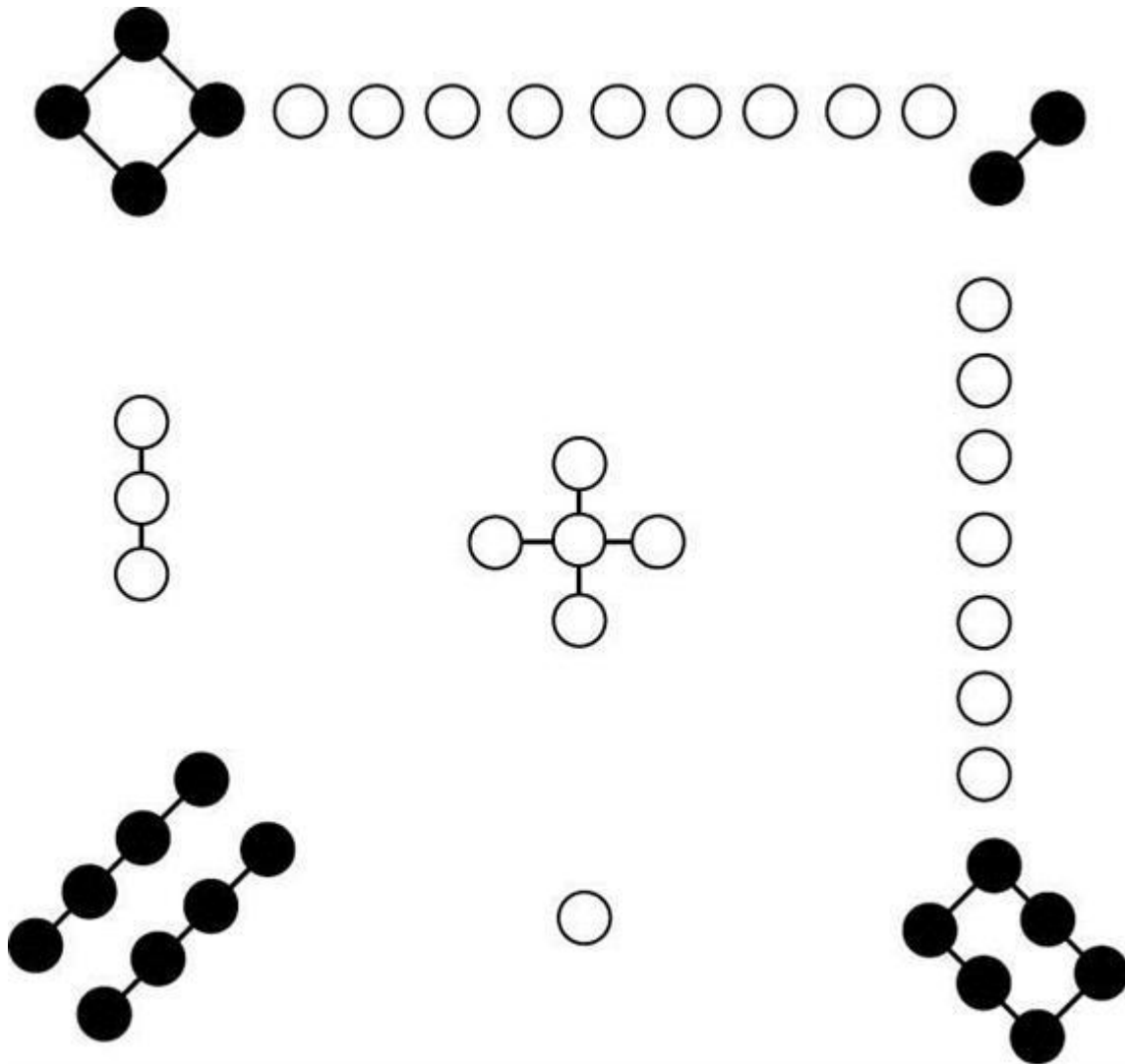
Eszperente

olasz

módra.

Mestereknek – E-vel fejtse. A keresett kifejezés: fekete sereg.

Eszperente.

Eszperente szinonimák. 1. Kerecsen. 2. Egyenleg. 3. Rekettye. 4. Ellenszenv. 5. Vezekel. 6. Elesett. 7. Tevere. A kezdőbetűkből összeolvasható szó: *kerevet*.

Csupa O! A keresett főváros: Porto Novo.

Hóbortos igazgató... 1. Dilis diri kisbiciklin gint iszik. 2. Kopómód okoskodj! 3. Új uruk gurul. 4. Széttépték néném szép fényképét. 5. Kit szikvíz is frissít, mindig víg. 6. Öntözött földön zöld tök nő. 7. Közös föld: örökös pör. 8. Ha bajban vagy, magadra maradsz. 9. Dörzsölt főnök főnökön főnök. 10. Mit Frici piszkít, Mici kitisztít.

Szinonimák – egy hangra. 1. Vasmacska. 2. Huncut. 3. Gyepmester. 4. Adag. 5. Díszít. 6. Régész. 7. Nyavalya. 8. Ösztönöz. 9. Békés. 10. Álcáz. 11. Gyógymód. 12. Sűrű. 13. Maskara. 14. Potyog. 15. Árkád. 16. Ködmön. 17. Kozmosz. 18. Zsákmány. 19. Göthös. 20. Heveny. 21. Csecsebecse. 22. Kortyol. 23. Gyötör. 24. Buxus. 25. Szennyes. 26. Csökönyös. 27. Szöszmötöl. 28. Zagyva. 29. Vonszol. 30. Cókmók.

Na és a mássalhangzók?

Rejtvény Rt. 1. Rátarti tatár retortát tör. 2. Utat tör ott a terror (vagy: arra tart a terror, úr ott a terror stb.). 3. A tar torréro artériát (vagy: ütőeret, eret, aortát) átütő (vagy: áttörő, érő) töre. 4. Teri rátért a tatai autóútra (vagy: Teri a Tatára tartó útra tért). 5. A rőt térítő rorátét tart.

1.5. Magán- és mássalhangzók vetélkedése

Játékoskönyvemnek számos olyan fejezete, része van, amely ilyen vagy olyan szempontból, illetve mértékben a magán- és mássalhangzók bizonyos szembenállásából fakad. Amikor az eszperentejátékról szólok, természetesen az *e* betűk (hangok, fonémák) védőügyvédjének szerepében tetszelgek, amikor ellenben arra biztatom olvasóimat, hogy találjanak ki nyelvtörő mondókákat vagy kifejezéseket – én történetesen éppen ma (2010. június 16-án) bukkantam rá egy nagy példányszámú napilapunkban erre a nyelvtörőket idéző cíkcímre: *Stresszeszt a spanyoloknál* –,szándéktalanul is a mássalhangzók mellett állok ki, török – ha nem is nyelvet, de – lándzsát. Ez természetes, hiszen a magán- és a mássalhangzók voltaképpen egymás nélkülözhetetlen társai, szövetségesei. Önmagukban mit sem érnek. Sajátos eseteket leszámítva sem kommunikációra, sem nyelvi játékokra nem is alkalmasak.

Olykor azonban mégis összevetjük, összemérjük a magánhangzókat a mássalhangzókkal. Helyesírási szabályzatunk például *Az ábécé* című fejezetében fel is sorolja magán- és mássalhangzóinkat, összesen negyvenet, s láthatjuk belőle, hogy arányuk a mássalhangzók fölényét mutatja: 26 mássalhangzónkra csupán 14 magánhangzó jut. Más nyelvek szabályzatai is tartalmaznak hasonló felsorolást. Ezeket a miénkkel összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy a mi nyelvünkben a betűk száma aránylag nagy az átlaghoz képest, az ábécéken belüli arányok pedig azt mutatják, hogy nálunk az átlagosnál valamivel több a magánhangzó a mássalhangzókhoz viszonyítva, mint más nyelvek ábécéiben. Aki ezekre az arányokra kíváncsi, az lapozza fel a Balázs Géza és Dede Éva által szerkesztett *Európai nyelvművelés – Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője* című értékes kiadványt (Inter Kht.–PRAE.HU, Budapest, 2008). Minden tárgyalt nyelv ábécéjét megtalálja benne. Mi – mármint olvasóim és én – e könyvben a magyar nyelv betűivel, hangjaival játszunk. Azt bátran kimondhatjuk, hogy nyelvünk hangállománya szinte minden nyelvi játéknak kedvez, s ez anyanyelvünknek már önmagában véve is nagy erénye. Ha ezen felül még arról is meg tudom győzni olvasóimat, hogy bizonyos esetekben pusztán a magán- és mássalhangzók szembeállítására, megszokott arányaik tudatos megváltoztatására, ezek vagy azok szerepének szándékos kiemelése is szerezhethet örömet, kelthet örömeztet, már érdemes egy kis fejezetben erről is szólnom. Tehát megpróbálom!

1.5.1. Magánhangzók főszerepben

Elsőnek nézzünk meg néhány olyan, többé-kevésbé értelmes mondatot, amelyekben a magán- és a mássalhangzók aránya eltér a szokásostól! Persze ehhez azt is tudnunk kell, mi a szokásos. Nos, nem az az arány, amely a 14 magánhangzónak a 26 mássalhangzóval való összevetéséből adódik (ez kb. 54 százalék), hanem ennél valamivel magasabb, vagy ha úgy tetszik, a magánhangzók szempontjából jobb, nagyjából 70 százalék. Lássunk csak néhány példát! Arany János *Toldija* első énekének első sora így vall magáról: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja.” Tizenkét magánhangzóra tizenhat mássalhangzó jut. Az arány: 75 százalék. József Attila *Betlehemi királyok* című versének első sora: „Adjonisten, Jézusunk, Jézusunk!” Az arány 10:16, azaz 62 százalék. Petőfi *Nemzeti dala* így kezdődik: „Talpra magyar, hí a haza!” Itt az arány 8:10, tehát 80 százalék. Vagyis körülbelül 60 és 80 százalék közötti arányokról beszélhetünk. Hogy ez miért így van, azt csak hosszasan fejthetném ki, de ez szempontunkból lényegtelen, így elhagyom.

Ezek tisztázása után most már hadd mutassak be néhány olyan – elismerem, kissé furcsán hangzó, de végül is elfogadható – példát, amelyben a magánhangzók vannak legalábbis többségben, de a példák egy részét illetően egyenesen főszerepben. A példamondatok mellett zárójelben mindig feltüntetem az arányokat is, mégpedig növekvő sorrendben, természetesen itt is a magánhangzókat vetve össze a mássalhangzókkal, még véletlenül sem megfordítva. A magán- és mássalhangzók egymáshoz viszonyított „szokásos” átlagát már ismerjük: kb. 70 százalék. Most kezdjük a felsorolást legalább ennek az aránnak a duplájával! Az első mondatban a magánhangzók száma több mint másfélszerese a mássalhangzókénak, az utolsóban pedig már kereken hatszorosa! (Zárójelben adom meg, hányszorosa arányban szerepelnek a magánhangzók a mássalhangzókhoz viszonyítva.)

Ráér-e a hiú Ria árváira Ida ügyelni? (1,54)

Ez az epikai mű Jókaié. (1,57)

A jeti ázsiai élőlény. (1,66)

Zsófia-e a kúria fúriája? (1,71)

Amióta Ali akadémiai aláíró, ágya alufólia. (1,91)

Ez az Európai Unió! (2)

Ede ideológiai ideája idióta idea. (2,22)

Leó kairói autói ideiek. (2,5)

Audi a jó autó! (2,66)

E fiú a hiú etiópiai előadó! (2,66)

Kié e hiú idea, Eugéniáé? (2,8)

Ó, ő a biai idei dió odaadó öre! (2,83)

Aida fiaie-e eme ó dia? (3,25)

Ó, e teória a Riáé! (3,33)

Bea áriái, autói, diái, oboái ázsiai iaifiaiéi-e? (4)

Övéié-e a diói? (4,5)

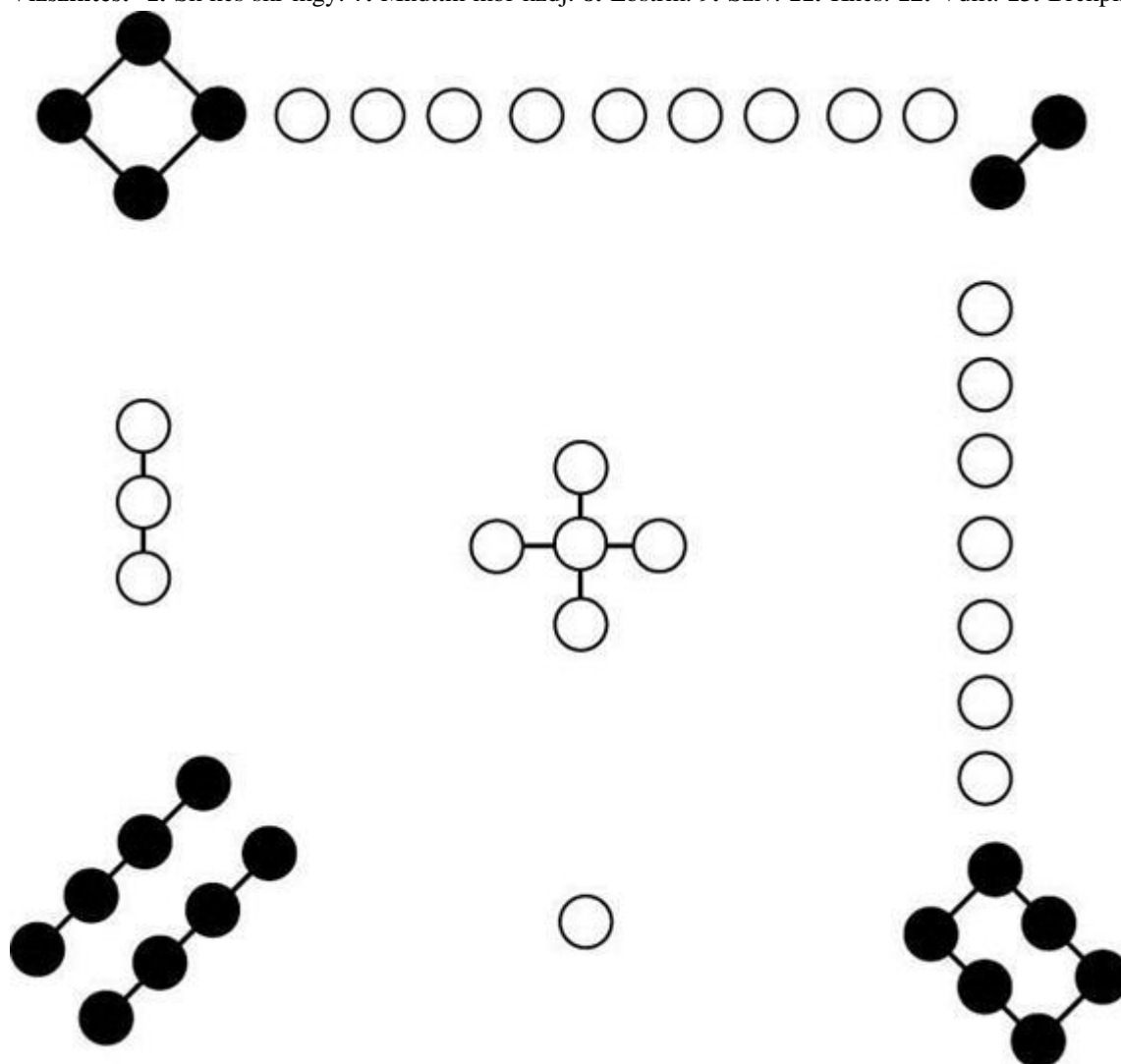
Ő a fiaie. (6)

És így tovább. Akinek tetszik, folytathatja.

Keresztrejtvény csupa magánhangzóból

Ilyen is létezik? – kérdezhetik olvasóim. Nyelvi játékos számára ez sem lehetetlen. Ennek igazolására be is mutatok egy ilyen rejtvényt. Ez a művecske – amely nem az én csinálmányom, hanem egy régi újságban bukkantam rá – voltaképpen nem „szabályos” keresztrejtvény, hiszen a fekete kockák elhelyezkedése a mai szokások ellenére nem szimmetrikus, a meghatározások nyomán kiolvasható megfejtés nemegyszer három-négy szóból áll stb., de mivel kuriózum, úgy érzem, ide kívánczik. (Ez egyébként javított változat. Három-négy helyen ugyanis, ahol ugyanaz a magánhangzó hol rövidként, hol hosszúként szerepelt, megváltoztattam az eredeti meghatározást, más szót helyezve bele. Egy-két helyen azonban – kényszerűségből – engedtem.) Tehát, kedves olvasók, fejtsenek meg egy olyan keresztrejtvényt, amely csak magánhangzókat tartalmaz, mégpedig olyanokat, amilyenekkel a vízszintes és a függőleges sorokban adott meghatározások értelmes szavakká, sőt olykor mondatokká állnak össze. A megfejtést természetesen megadom a fejezet végén.

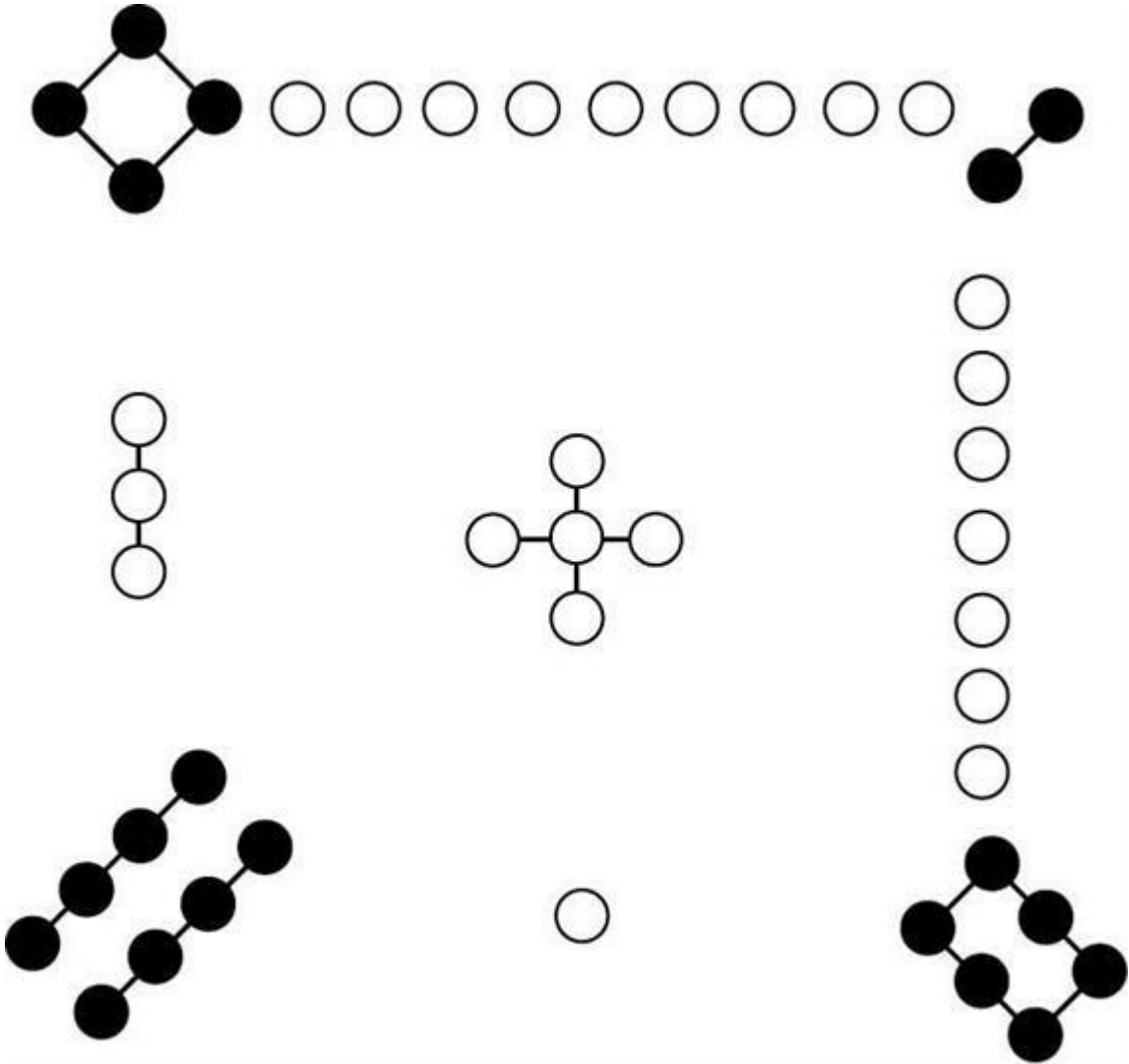
Vízszintes: 1. Sk kcs skr mgy. 7. Mndttm mbr kzdj. 8. Lbstrm. 9. Szlv. 11. Kncs. 12. Vdltt. 13. Brckplnk. 16. frdsg.

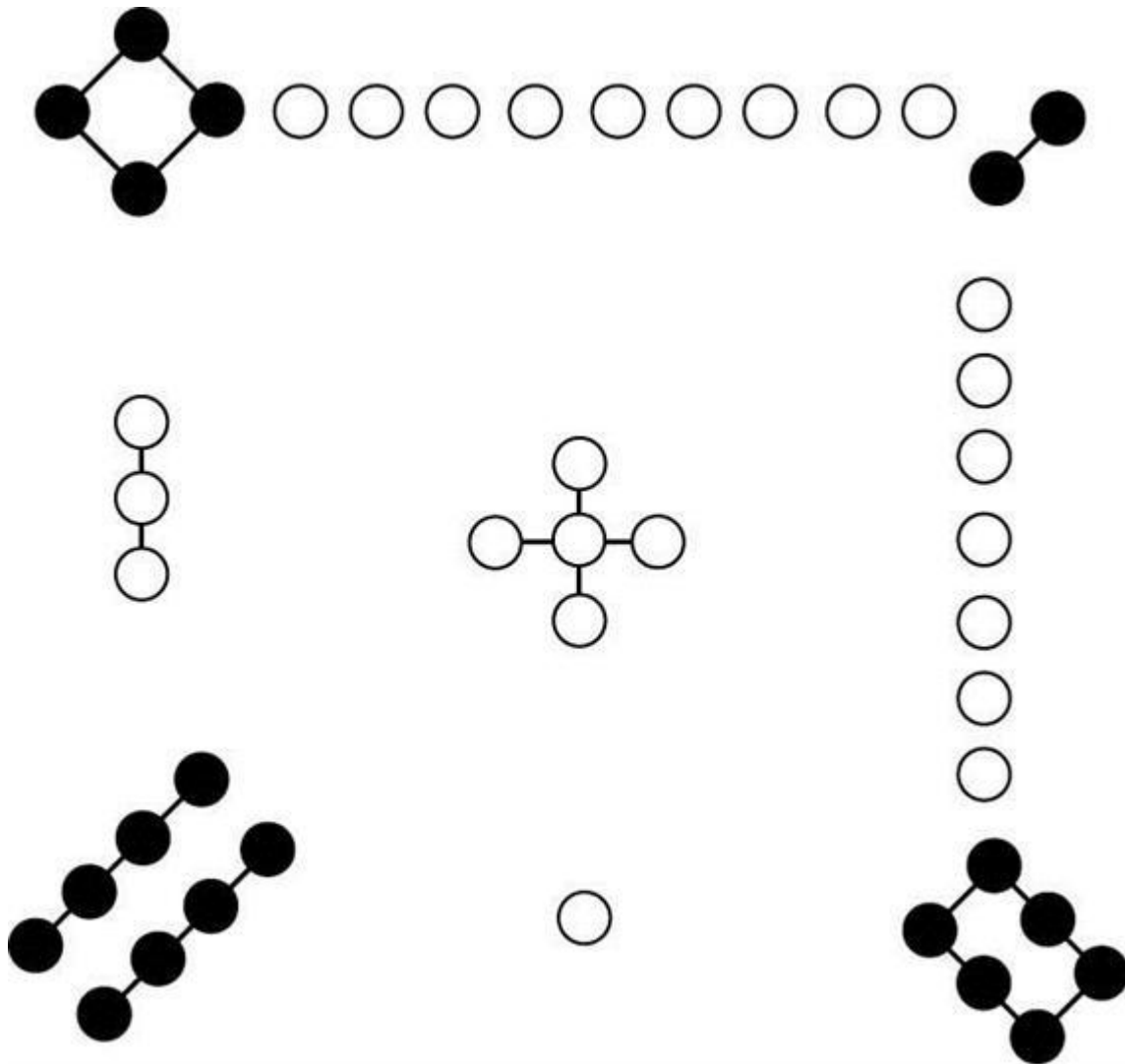

Függőleges: 1. Bldgtln vgyk. 2. Sks h szld szn. 3. Rtrr. 4. Tld. 5. Mltr. 6. Zst srlly. 10. Kpkkszrl. 12. Krtszbdsg. 14. Frdhttl. 15. Vdkt. 18. Bkcz Tms. 21. Szrlms. 23. Hgym. 24. Gny.

Magánhangzó-kereső szóláskereső

Aligha kell bizonygatnom, hogy az itt következő, az imént közölnél sokkal korszerűbb technikával készült rejtvényben is a magánhangzóké a főszerep. A rejtvényben szereplő, sorokba szedett mássalhangzók csupán a szavak csontvázát adják meg. Hogy e szavak életre keljenek, teljes pompájukban megmutatkozhassanak, ahhoz az itt csak kipontozott magánhangzók szükségesek. Ám ha ezekre rátaláltunk, akkor jön még csak a neheze! Akkor kell a meglelt szavakat a négyzetábra betűrengetegében megtalálni, mégpedig úgy, hogy nyolc irányban kutakodhatunk: balról jobbra, jobbról balra, alulról felfelé, felülről lefelé, átlósan balról jobbra, mind alulról fölfelé, mind felülről lefelé, végül ugyancsak átlósan jobbról balra, mind alulról fölfelé, mind fölülről lefelé. (Ez a szóvadász típusú rejtvények lényege.) S olvasóim, főleg akik még nem találkoztak ezzel a műfajjal, lássanak csodát! A négyzetben látható betűk legtöbbször már ki kellett húznunk. Ám maradt még néhány kihúzatlan betű. S íme, ez sem fölösleges lom, hanem a rejtvény szerves része, sőt koronája. A megmaradt betűket összeolvasva kapjuk meg ugyanis a megfejtést, egy magyar szólást. Én azonban hozzáteszem: ilyen rejtvényt megfejteni nagy élvezet, elkészíteni, összeügyeskedni azonban több ennél: valóságos művészet. Kérem olvasóimat: fejtsek meg ezt a rejtvényt! (A megoldást – az előbukkanó szólást – a fejezet végén megadom.)

Mondáscifrázó

Azok közül a nyelvi játékok közül, amelyek a magánhangzók dominanciáján, kreativitásán alapulnak, számomra ez a legkedvesebb. Olvasóim közül bizonyára sokan tudják, hogy az egykori föníciai írás – csakúgy, mint a sémi nyelvcsaládba tartozó számos más nyelv írása is – a magánhangzókat nem, csupán a mássalhangzókat jelölte, annak ellenére, hogy ez már betűírás volt. A mássalhangzók elé, közé vagy után kíváncsozó magánhangzókat mindig az olvasónak kellett megválasztania, mégpedig a mondatbeli jelentésből kikövetkeztetve. Az *mlk* hangcsoport például a következőket jelenthette: *malk* 'király', *malki* 'királyom', *malák* 'uralkodik', *malaka* 'uralkodott', *malaku* 'uralkodtak'. (Ld. erről Kéki Béla: *Az írás története*, Gondolat, Budapest, 1971.)

Ezen az elven alapul a mi játékunk is. Választunk valamilyen szólást, közmondást; olyat, amelyikben a mássalhangzók száma viszonylag csekély: 8–10, vagy legfeljebb 12–13. Voltaképpen regénycímet, verscímet vagy akár egy-egy hosszabb szót is választhatnánk, sőt akár értelmetlen mássalhangzó-együttest is, ugyanis e nyelvi játékunkhoz kiindulópontul csak a mássalhangzók szükségesek. Azért választottam közmondást, mert azt sokan ismerik, s így könnyebb a betűsört, vagyis a benne levő mássalhangzósört megjegyezni. Van például egy ilyen régi, illetve táji mondásunk: *Lúdtól tanul a liba*. „Eszmei” mondanivalója: a fiatalok általában a felnőtteket utánozzák, azok tanácsait követik. Megadhattam volna ezt a betűsört is: *LDLTNLLB*, de ez így nem elegáns, hanem száraz, kimódolt, riasztó. Maradjunk tehát a mondások mellett, ezúttal a *Lúdtól tanul a liba* közmondás mellett!

Miből áll a mondáscifrázás? Mondatok alkotásából, mégpedig olyan mondatokéből, amelyeket a kapott közmondás mássalhangzósorából, a betűk sorrendjét változtatlanul hagyva hozunk létre, a mássalhangzósört tetszés szerinti számú és elhelyezésű bármiféle magánhangzóval kiegészítve. Magánhangzót tehát akárhányat és akárhova be szabad szúrni. A cél az, hogy szellemes, érdekes mondatokat hozzunk össze ilyen módon. Azt hiszik olvasóim, hogy ez nehéz, sőt talán megoldhatatlan feladat? Ugyan dehogy! A fűrge magánhangzók,

amelyek ennek a játékos feladatnak – azaz mondjuk csak így: játéknak – éltetői, életre keltik a játék alapjául szolgáló mássalhangzósorot, s különös, bizarr, de legalábbis figyelemre méltó mondatok sorával ajándékoznak meg bennünket. A *Lúdtól tanul a liba* népi bölcsesség esetében például ilyenekkel: *Éled a tél, a tónál ül a bú. A ládatoló tanuló ó-lábú. Ül Edit, ül Tóni, áll Bea. A Lada tolatni áll be. A láda, a tál, a tó nála alibi. Lódit latinul Ali bá'! Eladó-e a tál, a tinó, olló, eb? Ludat öl a tanuló ölebe. A lidó atlétanói: Lili, Bea. Oldó ital után alél a bú.*

Noha ez a kis példasor az oldó – vagyis rosszkedvet elűző – italokkal nemigen veheti fel a versenyt, azt talán remélhetem, hogy olvasóimban már pusztán e példák olvastán is „alél a bú”. Azért is remélem ezt, mert – szintén büodlásul – vagy húsz ízes mai, régi vagy tájimonadás cifrázásával igyekszem egy kis vidámságot csempészni mindennapjaikba! A cifrázás céljából kiszemelt közmondásokat ábécérendben sorolom fel, s mindegyikre három cifrázatot is adok. Jó szórakozást!

1. **Alkalom szüli a tolvajt.** *A laki alma szeletelve jó étű. Elek álma széltől óvó ajtó. Elkel-e ma a szőlő, ital, vaj, tea?*
2. **A szekeret is kenni kell.** *Úszik a rét: eső kinn öklel. Ász a koreai ütése; a kínai nő kiáll. Szőke a rét és éke, Anna, aki ölel.*
3. **Dértől érik a vacokor.** *Dó, re, ti, la, re – kié e vacak ária? A diri itala úri: kávé, cukor. Odaértél, róka, a vacokra?*
4. **Eb a juhász bunda nélkül.** *Be' jó, ha a szó Bandónál kél! A baj a hiú Oszi bűne, de Ön lakol. Bejő a hó Szobon a dunai lak elé.*
5. **Éhes lónak zabon az esze.** *Ha ásol, nő közben az ész. A hús lián közé benéz a szüü. A hasaló Anikó az ében Ízisz!*
6. **Ép testben ép lélek.** *E poéta este béna, piáló alak. A pite a sütőben Pálé, Eleké. Apátia esetében ápollak.*
7. **Fáradság bér előtt jár.** *Fű, erdő, eső, égi ború: élet e tájra! Feró, édes e guba! – erőlteti a jó ara. A fürdés, Gábor, éltető, új erő!*
8. **Jóbból is megárt a sok.** *Jó a béles, meg a rétesek. Újbóli eső önmagáért esik. A jó eb ül, Soma agara tuskó!*
9. **Jó ló után porzik az út.** *Jelét népe őrszi: kezét. [Mármint Szent Istvánét. G. L.] Ej, ulti, nő, pia: rizikó ez, Ati! Ájul a tanú; a per, az okozta?*
10. **Ki mint vet, úgy arat.** *Ki mint vét, úgy árt! Aki „menő”, tévét gyárt! A koma int: Éva, te gyere át!*
11. **Közös munka sok siker.** *Éke ez is a mának: ősi, kis kúria. Kezes a mén, okos a kis ökör. A közös ima, ének, eskü ősi, ókori!*
12. **Mit ér a szép tál, ha üres?** *Emi, Teri szép, Etel híres. Mit ír a szép Itális hű óriása? A Metró szépe túl híres.*
13. **Nehezen tanul a vén ökör.** *E nő ha üzen, utána elvonókúra! Néha a zenetanulóé a vonók ára. E nő hízna tán, lévén kóró!*
14. **Ruha teszi az embert.** *Erő, hit, ész az emberi út. Órá hat a szó, az ima, a bor, a tó. Rihatsz Zámbóért! [E mondat 2001 januárjában, Zámbó Jimmy váratlan halála idején született. G. L.]*
15. **Sietség hozhat kárt.** *Isti és Ági, hazahí a tó, a kert! Esties ég hoz hótakarót. Séta a Sághoz: heti körút.*
16. **Szénégetőnek tőkén a szeme.** *Szung tana e két kínai eszme? A szán Ágié, a tinó a két kanászomé. Úszni? A guta nektek! Én iszom!*
17. **Talál a róka rést magának.** *Ital, ló uraké, a rosta meg a nőké. Teleg a rák, üres a tó még néki. Őt élő lurkó ri este, meg unoka!*
18. **Társa árulja el az embert.** *Teri súrolja le az emu bőrét! Eta írására elájul a zombai [Szekszárd mellett található község. G. L.]Rita. Tőri a saru eleje Elzám bőrét.*

19. **Terem ki mire terem.** *A túra ma kimerítő, uram! Ütőerem kimarta a rum. Úti örömök: ím, e rét, e rom...*

20. **Úrnak ura nem lehetsz.** *Írónak író Ön, ám élő-e a hite, esze? Áruink árán ámulhatsz! A róna kára nő, ám él a hű Tisza.*

1.5.2. Mássalhangzók főszerepben

Nem csupán az illem kedvéért iktattam könyvem e fejezetébe egy ilyen című részt, hanem azért is, mert igen gyakran csakugyan a mássalhangzók viszik a prímet még a nyelvi játékokban is. Más kérdés, hogy velük e fejezetben kevesebbet foglalkozom, mint a magánhangzókkal. Ha történetesen a mássalhangzók dominanciájának ecsetelésével kezdtem volna e fejezetet, már más arányok alakultak volna ki, hiszen olyanféle nyelvi játékokra, amilyen például a mondáscifrázó volt, a mássalhangzók is alkalmasak, csak másképpen, mint a magánhangzók. Elárulom: amikor a mondáscifrázás menetét, lényegét a *Lúdtól tanul a liba* mondás variálásával mutattam be olvasóimnak, fel is ötlött bennem, hogy nicsak, ez a példa a mássalhangzók kreativitásának jellemzésére is használható lenne, hiszen a mondáscifrázás fordítottja is bemutatható általa. Íme! *Lúdtól tanul a liba*. Nem lehetne-e vajon ebből a közmondásból egy másikat, egy eddig nem létezőt kreálni úgy, hogy a magánhangzókat tekintjük alapnak, megváltoztathatatlanak, s a mássalhangzókat változtatjuk meg? Dehogynem! Itt van például ez a közmondásváltozat, amelyet ezennel átnyújtok olvasóimnak a mássalhangzók védelmében, kreativitásuk igazolásaként: *Rúdtól vadul a bika!* Mindezek előrebocsátása után a fejezet e részében néhány olyan játékot, feladványt mutatok be, amelyben a mássalhangzók viselik a nagyobb terhet, az övék a „főszerep”.

A következőkben néhány olyan játékot – azaz ezúttal inkább rejtvényt, megoldásra váró feladványt – mutatok be, amelyben a mássalhangzók juttatják el az olvasókat a megoldásig. Mindenekelőtt két olyat, amelyből a mássalhangzók vagy teljesen hiányoznak, vagy csak ömlesztve találhatók meg, s a megfejtők helynévismerete, illetve szépirodalmi tájékozottsága is szükséges a helyes megoldáshoz (ezeket a *Füles* című népszerű rejtvénylap egy-egy régi számából veszem át), majd két olyat, amelyben „megtévesztésül” magánhangzók is szerepelnek, de nem azok az igaziak! A megfejtések természetesen megtalálhatók a fejezet végén.

Megszöktek a mássalhangzók!

Vannak olyan hosszú, több szótagból álló városneveink, amelyeknek csupán a magánhangzói azonnal árulkodnak. Önnek sikerül csak ezekről felismerni a településeket? (Segítségül itt kipontoztuk a hiányzó mássalhangzók helyét.)

1. . e . e . . . ó ú . . a . u

2. . a . . ú . ö . . ö . . é . .

3. . ó . . e . ő . á . á . . e . .

4. . a . i . . . a . i . a

5. . á . . a . ü . e .

6. . o . o . . a . . a . ó . á .

7. . . í . e . . . á . a

8. ő . i . . e . . . é . e .

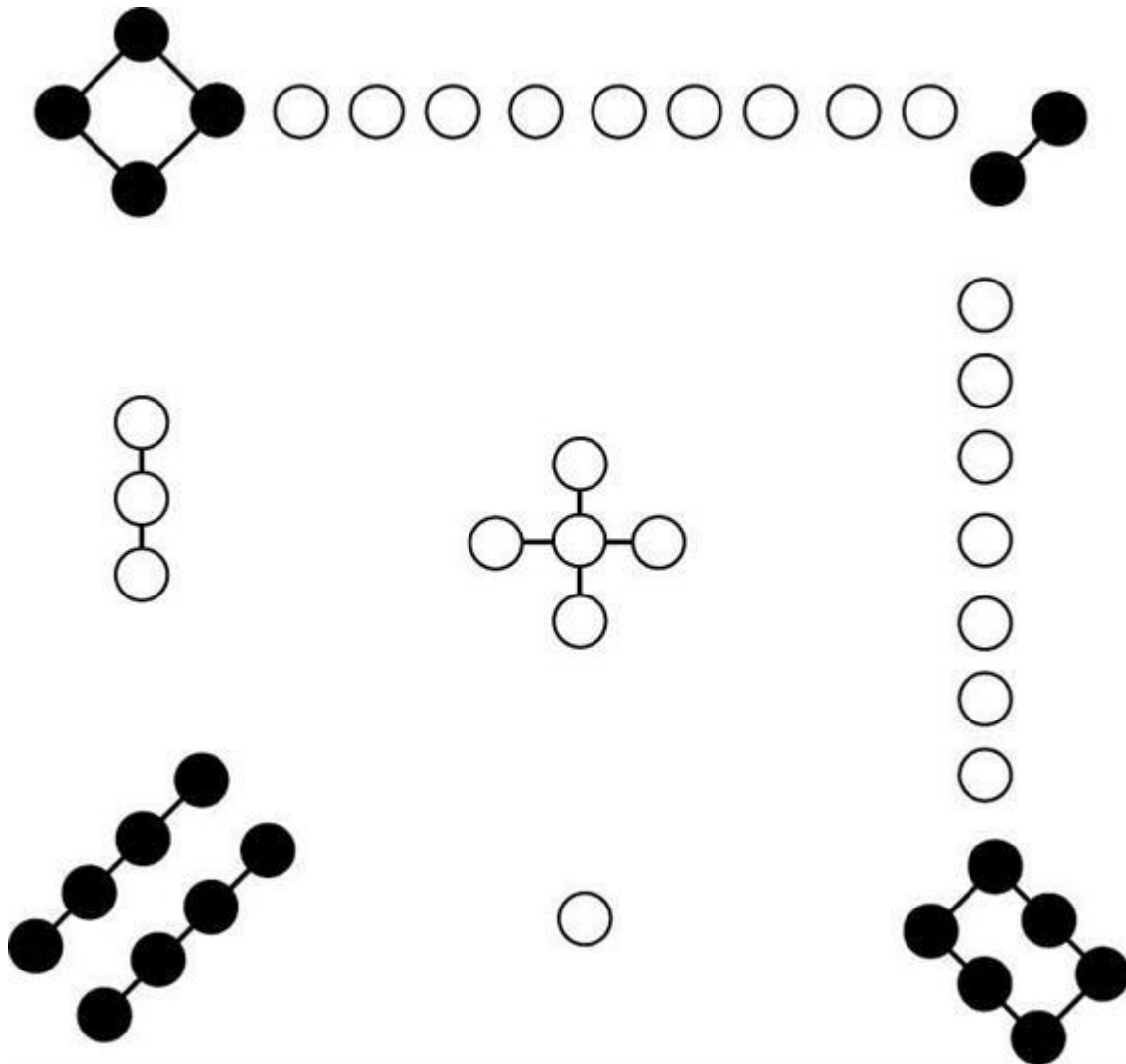
9. . a . á . . ü . . ő

10. . . á . o . a . . a ú . . e . .

Molière mássalhangzói

Feladványunkban öt irodalmi alkotás címét keressük. Ehhez megadjuk a művek címeiben szereplő összes magánhangzót, méghozzá azon a helyen, ahol a címben is szerepelnek, illetve ömlesztve közöljük a szökevény mássalhangzókat is. Az ön feladata így más nem más, mint megkeresni a mássalhangzók helyét, és kitalálni az

irodalmi alkotások címét! Segítségül eláruljuk, hogy valamennyi színpadi mű Molière francia vígjátékíró tollából született.

Megtévesztő regénycímek I.

E rejtvényünkben tíz neves magyar regényíró egy-egy művének címét közlöm, de furfangos, nyelvi játékos formában, úgy, hogy a megadott címben csak a magánhangzók az eredetiek, valóságosak, a mássalhangzók csupán olvasóim megtévesztésére szolgálnak. A feladat természetesen a minden beugratástól, félrevezetéstől mentes, eredeti címek megtalálása. Az általam kreált mássalhangzók száma és helye nem egyezik meg szükségszerűen a megtalálándókkal. Bár a megoldás nem nehéz, mert csak 19–20. századi szerzők egy-egy közismert művének címét forgattam ki eredeti mivoltukból, eligazításul – főleg annak a nemzedéknek a kedvéért, amelyiknek életében az olvasás érezhetően kisebb szerepet játszik, mint az előző nemzedék(ek)ében – az „álcímek” felsorolása után betűrendben közlöm a rejtvényben szereplő írók nevét is. A helyes megoldást a fejezet végén adom meg.

1. Két régi, rozoga hölgy
2. Eszter, te ostoba!
3. Arám szörnyű, álnok szirén
4. A vághatatlan kender
5. Kontyra lepedő

-
6. Végy sőt, mint a Sári!
 7. Ugatás a topolyák mögül
 8. Szeder a háznép készétele
 9. A panaszsorompó
 10. Káder a rejtjelekben

Fejes Endre, Gárdonyi Géza, Jókai Mór, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Sütő András, Tamási Áron

Megtévesztő regénycímek II.

Hogy a világirodalom felé is forduljunk legalább néhány perc erejéig, klasszikusnak számító külföldi írók egy-egy regényét is átcímkeztem. Gondolom, olvasóimnak nem esik majd nehezükre kiigazítani a címeket! A szerzők nevét a rejtvény végén szintén közlöm, ugyancsak betűrendben.

1. A párom fegyőr
2. Török és serege
3. Rab legyező
4. Haveri mai stratégia
5. Lisztes úti máz
6. Citerabérlet
7. A fejszebész nappalija
8. Ücsörgő gyerek
9. A lány kelepcében
10. Mar az a sok testféreg

Brontë, E., Bulgakov, M., Dosztojevszkij, F. M., Dreiser, Th., Dumas, A., Mann, Th., Mauriac, F., Salinger, J., Stendhal, H. B., Zola, É.

1.5.3. Megfejtések

Magánhangzók főszerepben.

Keresztrejtvény csupa magánhangzóból.

Vízszintes: 1. Sok kicsi sokra megy. 7. Mondottam, ember, küzdj! 8. Alabástrom. 9. Szilva. 11. Kancsó. 12. Vadállat. 13. Barackpálinka. 16. Sokat akar a szarka. 17. Babaruha. 18. Varázslat. 19. Parvenü. 20. Parmezán. 22. Szalma. 25. Kárba veszett fáradtság.

Függőleges: 1. Boldogtalan vagyok. 2. Síkos a hó, szalad a szán. 3. Irrattár. 4. Toledo. 5. Malter. 6. Ezüst sirály. 10. Kapa-kaszakerülő. 12. Akaratszabadság. 14. Fáradhatatlan. 15. Viadukt. 18. Bakócz Tamás. 21. Szerelmes. 23. Hagyma. 24. Gúnya.

Magánhangzó-kereső szóláskereső. Az ábra megmaradt betűiből összeolvasható szólás: mindenütt terem gaz.

Mássalhangzók főszerepben.

Megszöktek a mássalhangzók! 1. Berettyóújfalú. 2. Hajdúböszörmény. 3. Hódmezővásárhely. 4. Kazincbarcika. 5. Mátrafüred. 6. Mosonmagyaróvár. 7. Nyíregyháza. 8. Óriszentpéter. 9. Parádfürdő. 10. Sátoraljaújhely.

Molière mássalhangzói. 1. Botcsinálta doktor. 2. Férjek iskolája. 3. A mizantróp. 4. Tartuffe. 5. Úrhatnám polgár.

Megtévesztő regénycímek I. 1. És mégis mozog a föld (Jókai Mór). 2. Beszterce ostroma (Mikszáth Kálmán). 3. Anyám könnyü álmot ígér (Sütő András). 4. A láthatatlan ember (Gárdonyi Géza). 5. Rozsdatemető (Fejes Endre). 6. Légy jó mindhalálig (Móricz Zsigmond). 7. Utazás a koponyám körül (Karinthy Frigyes). 8. Rezeda Kázmér szép élete (Krúdy Gyula). 9. Az aranykoporsó (Móra Ferenc). 10. Ábel a rengetegben (Tamási Áron).

Megtévesztő regénycímek II. 1. A három testőr (Dumas, A.). 2. Vörös és fekete (Stendhal, H. B.). 3. Zabhegyező (Salinger, J.). 4. Amerikai tragédia (Dreiser, Th.). 5. Tisztes úri ház (Zola, É.). 6. Viperafészek (Mauriac, F.). 7. A Mester és Margarita (Bulgakov, M.). 8. Üvöltő szelek (Brontë, E.). 9. Halál Velencében (Mann, Th.). 10. Karamazov testvérek (Dosztojevszkij, F. M.).

4. fejezet -

1. 2. Betű- és képtalányok

1.1. Betűtalányaink bűvös birodalma

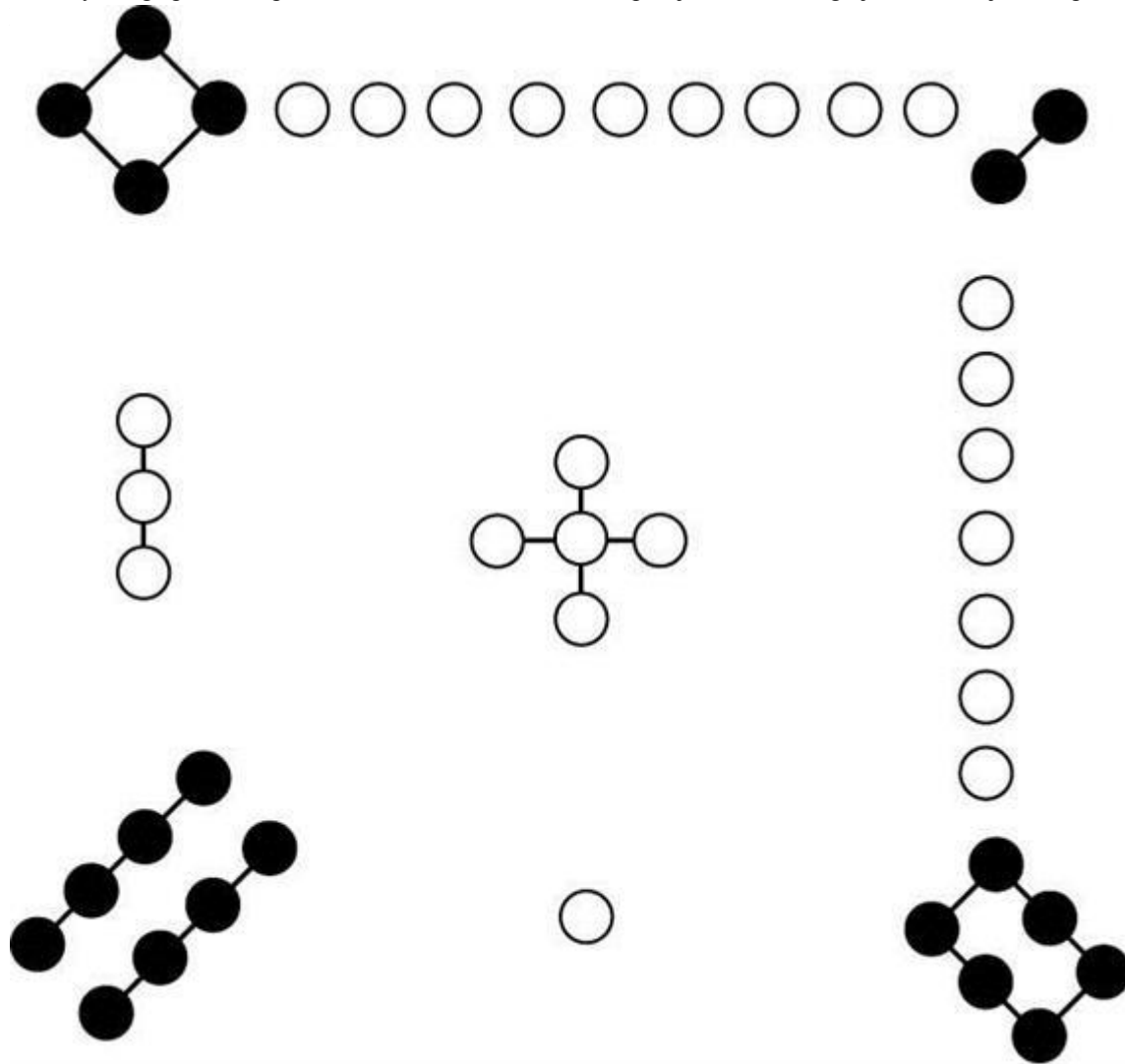
E címet nem csupán az alliteráció kedvéért formáztam ilyen cikornyásra, hanem azért is, mert ez a szokatlan *betűtalány* szó engem arra a sok évtizeddel ezelőtti eseményre emlékeztet, amely egész életemre kihatott. Talán része volt abban is, hogy nyelvész lettem, s voltaképpen rejtvényeket, feladatokat oldok meg szakmám, hivatásom gyakorlása közben is, de mindenképpen ez érezte meg velem a rejtvényfejtés varázsát, s tett a különféle nyelvi játékok, rejtvények kedvelőjévé, rabjává. Hogy mi volt ez az esemény? Az, hogy még kisgyerekként, hét-nyolc éves koromban kezembe került egy újságszerű folyóirat, amelyet édesapám járatott, s annak rejtvényrovatában szerepelt egy egyszerű betűrejtvény, mindössze ennyi: **E talány**. E „talányos” rejtvény valósággal megbabonázott. Napokon át törtem a fejem a megfejtésén, míg végre rájöttem, hogy ezt minden bizonnyal csak össze kell olvasni, így: „nagy E betű, talány”, majd fejben egy kicsit átrendezni ekképpen: „Nagy ebet üt a lány.” (Az akkori rejtvényekben az *ü* és *ű* közti eltérés még elhanyagolható volt.) Amikor egy vagy két hónappal később megjelent az újság egyik következő számában a megfejtés, s kiderült, hogy jó nyomon jártam, madarat lehetett volna fogatni velem örömben. Szó ami szó, rejtvénytípusomnak éppen egy „betűtalány” az elindítója.

A betűrejtvény napjaink egyik aránylag népszerű fejtörőtípusa. Műfaja voltaképpen a képtalányokból nőtt ki – ezt az is bizonyítja, hogy egy-egy betűrejtvény megfejtéséhez bizonyos képi szemlélet is szükséges –, de már annyira önállósult, hogy azzal legalábbis egyenértékű rejtvényfajtának számít. Nyelvi vonatkozása pedig még több van, mint a képrejtvénynek, hiszen az alkotórészeiül szolgáló betűk már eleve, rendeltetészerűen nyelvi funkciót töltenek be. Mindez indokolja, sőt szükségessé teszi, hogy ezt az érdekes rejtvénytípust – akár több fejezetben is – közelebbről is szemügyre vegyük.

Ahogy már más fejezetekben, más rejtvényfajtákról szólva is nemegyszer tettem, itt is jelezni kell, hogy a betűrejtvények határai sem húzhatók meg pontosan. Voltaképpen nincsenek is határok, legfeljebb keskenyebb vagy szélesebb mezsgyék, határsávok, amelyekben áthaladva a betűrejtvények kedvelője egyszer csak már egy más területen, a képrejtvények, a szórejtvények, a tipografológiai vagy egyéb játékok pontosan szintén nem körülhatárolható s szintén több részre osztható birodalmában találja magát. Éppen ezért a további határsávkutatás helyett maradjunk annyiban, hogy *betűrejtvényeknek általában az olyan – rendszerint téglalap formájú kerettel határolt, de mindenfajta keret nélkül is fellelhető, létező – ábrákat nevezzük, amelyekben bizonyos betűk, betűcsoportok, esetleg még számok, különféle jelek, szavak, szórészek láthatók, s ezeknek sajátos, a betűk, jelek stb. formájából, elhelyezéséből kikövetkeztethető, fortélyos összeolvasása adja ki a megfejtést*. Sok mindenre kell itt figyelni, éppen ezért egy ravasz, szellemes betűrejtvény alaposan próbára teszi kombinálókészségünket. A következőkben némi eligazításul, korántsem törekedve a teljességre, amelynek elérése amúgy is meddő óhaj maradna, bármilyen fontossági sorrendet mellőzve megpróbállok több-kevesebb munícióval szolgálni olvasóimnak a betűtalányok megfejtéséhez.

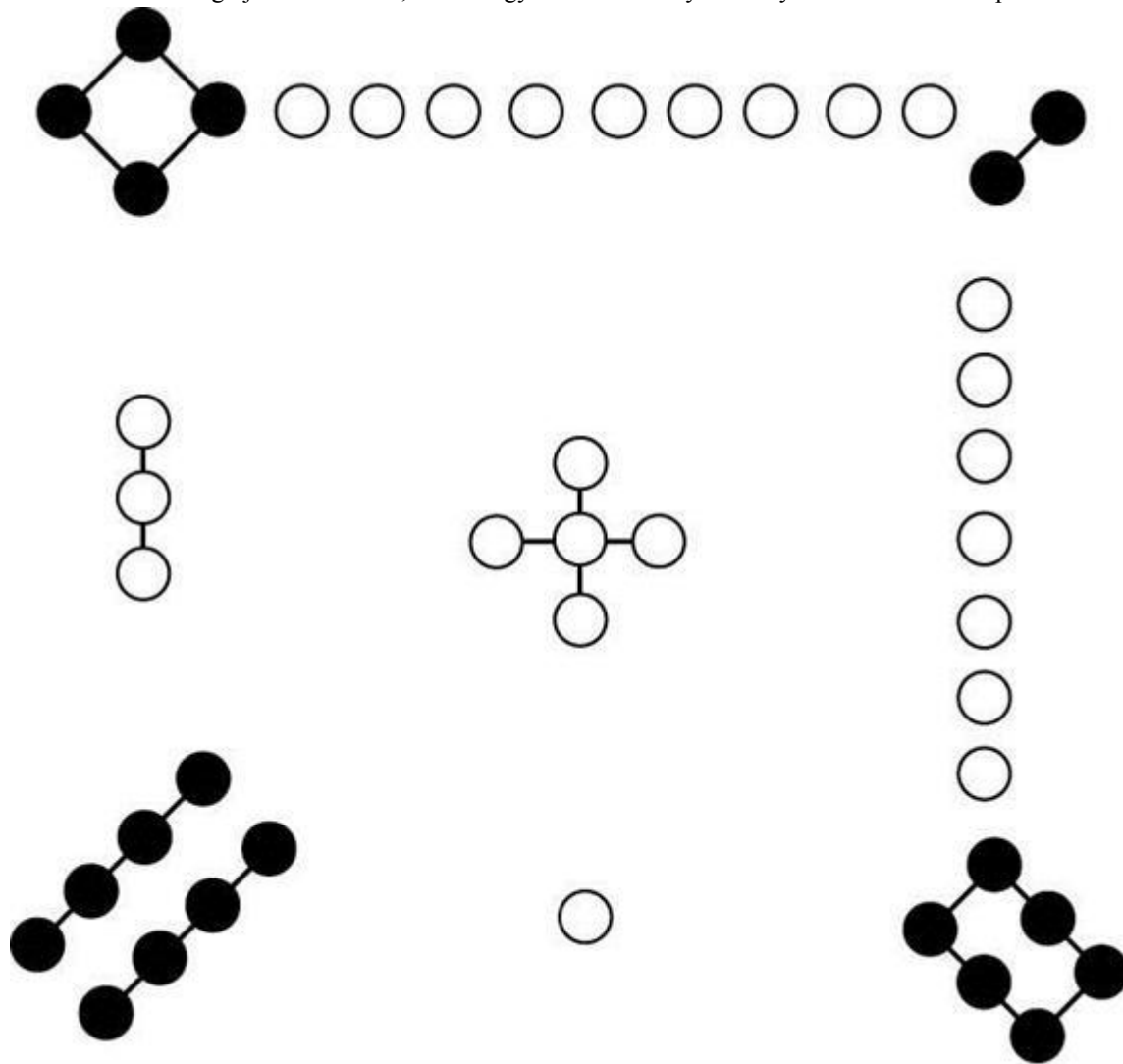
1.1.1. A betűrejtvényfejtés titkaiból

Bármily meglepő, már pusztán a betűk mérete is szerepet játszhat a megfejtésben. Álljon itt példának a rejtély!

Az elsőnek a megfejtése **glóriás**, mivel a G és az L a rejtvényben némi túlzással óriásnak nevezhető, a másodiké viszont **miniszter**, természetesen a rejtvény betűinek „mini” mérete miatt. A további háromé, hasonló okok alapján **nagy sikerű** (a két ű egészen természetesen nevezhető iker ű-nek), **kicsihol**, végül **aprólék**.

Kulcsot adhat a megfejtéshez a betűk, szavak egymáshoz viszonyított helyzete is. Ehhez is öt példát mutatok be. (is.)

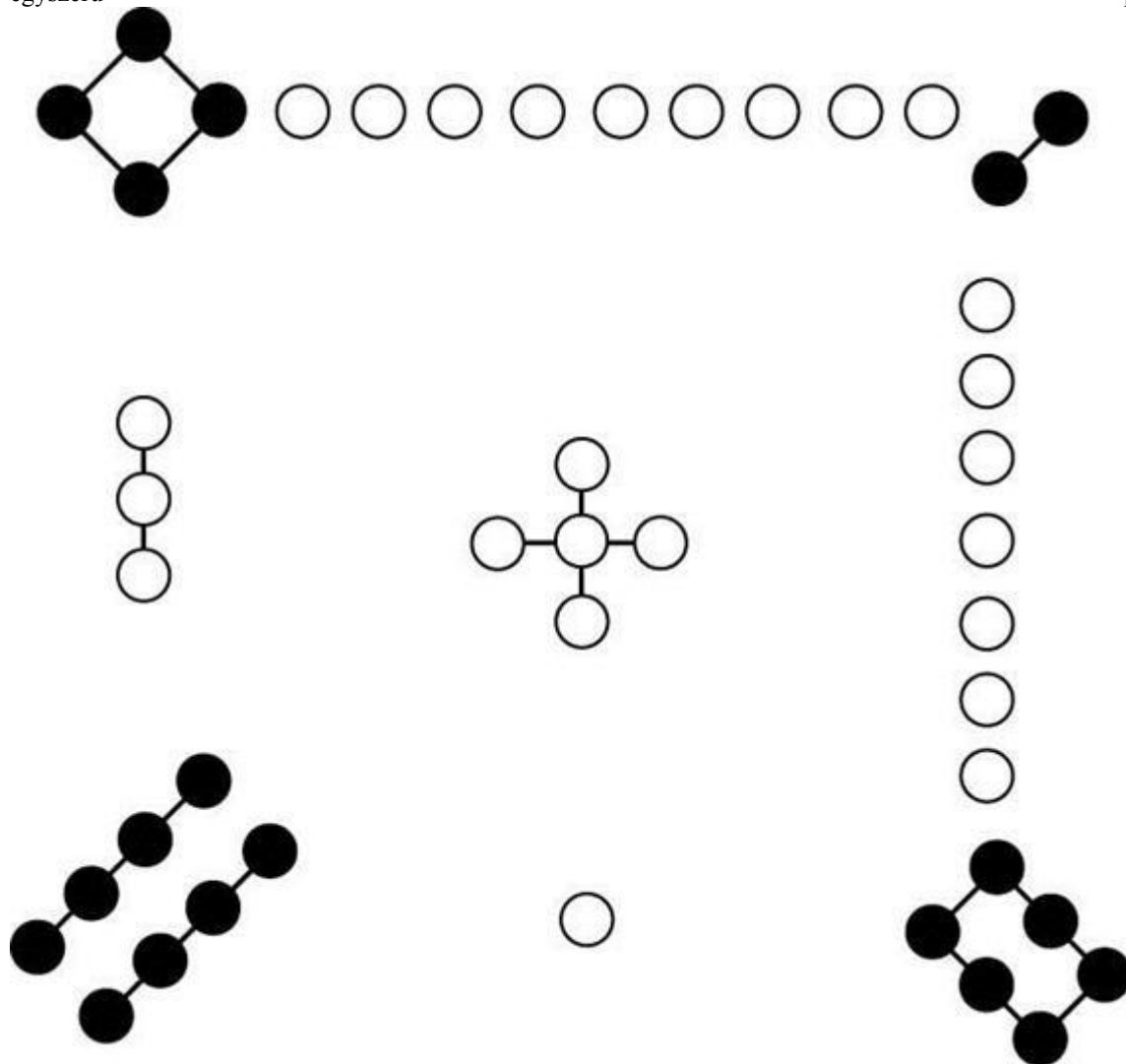

A megfejtések a rejtvények sorrendjében: **Helén** (*h* elé *n*), **adjutáns** (a *dj* után *s*), **hangszerelés** (hangszer elé *s*), **az évad végén** (a megfejtés több szóból álló kifejezés is lehet; itt ez így „jön ki”: a *z* vad végén), **káposzta** (ravasz rejtvény, mert az ’után’ jelentésű latin *post* > *poszt* szóval operál: *k* poszt *a*, azaz *k az a* után).

A betűrejtvényekben gyakran találkozunk törtvonallal. Ez is fontos helyzetjelző elem, hiszen általában alatta is, fölötte is betűk vannak. A törtvonalat sokféleképpen bele lehet kombinálni a rejtvénybe, mivel a betűrejtvények hagyománya szerint nemcsak a matematikából ismert szerepe lehet, hanem azt is kifejezheti, hogy valami valamin, illetőleg valami alatt van, valamire, illetőleg valami alá kerül stb. Szemléltetésül itt is közlök öt

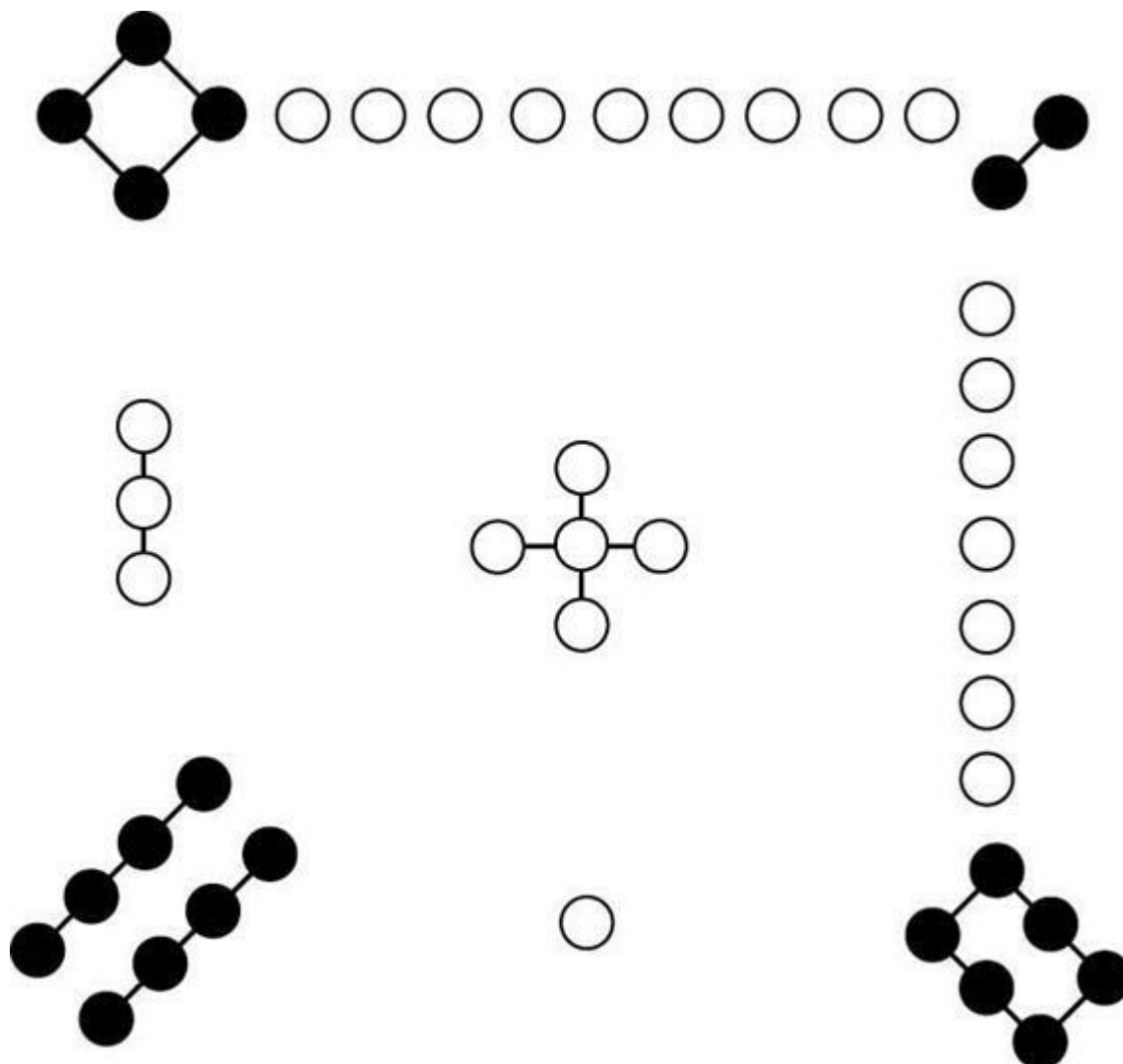
egyszerű

példát.

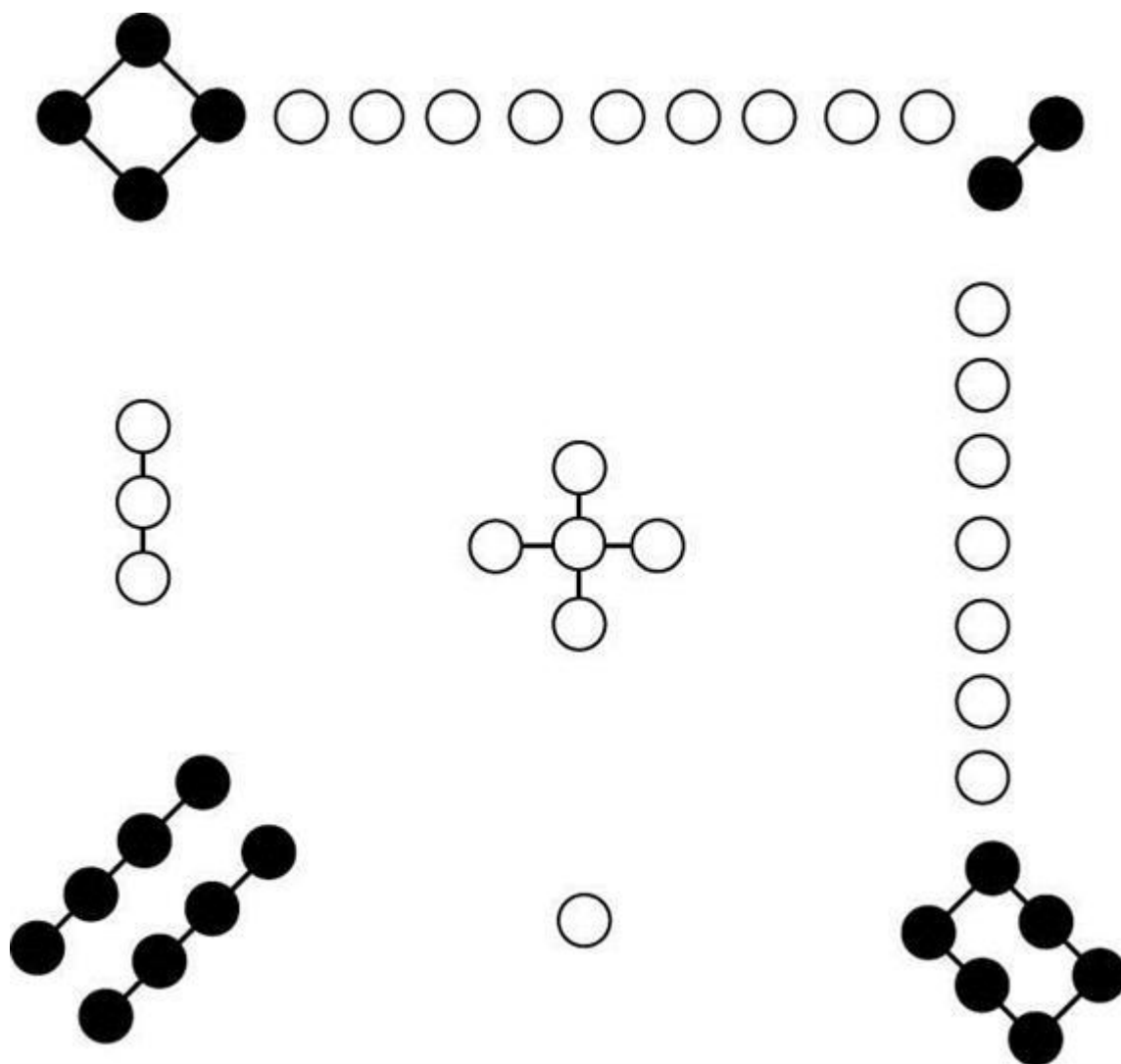
Megfejtésük: **család** (vagyis *cs* alá *d*), **órás** (*ó*, *rá s*), **viharmadár** (*vi*-harmad + *ár*), **felperes** (*f*, *el* per *es*, tehát bizonyos betűket kiejtett formájukban használunk fel, másokat nem), **egy kalap alatt** (egy *k* a lap alatt; ez is átmenet a szórejtvények felé).

Olykor lényeges lehet az is, hogy milyen kikövetkeztethető – akár ponttal jelölt, akár jelöletlen – betű hiányzik a rejtvényből. Erre is bemutatok öt példát.

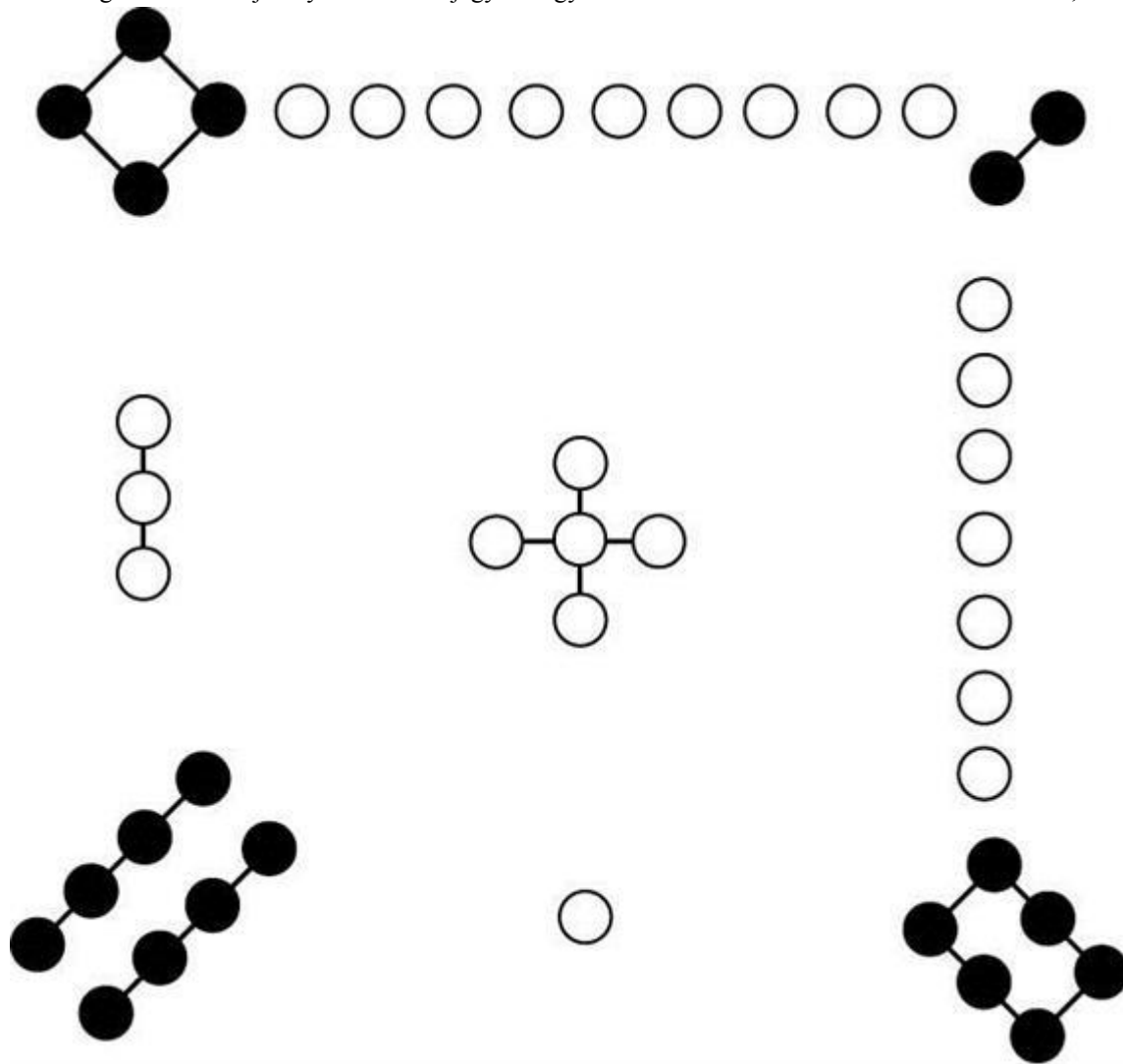
A megoldások: **engedetlen** (itt pont jelöli az *e* hiányát), **kedvetlen** (itt az *e* egyszerű elhagyása), **lankadatlan** (lankad *a*-tlan), **időhiány** (az *i*, a *d* és az *ő* hiánya), **Erkel Ferenchez** (ez tudomásom szerint egy 19. századi vers címe; a -l azt jelzi, hogy az egyik *l* fölösleges, elveendő; a megfejtés útja ugyanis ez: *r* kellFerenchez).

Természetesen szerepelhetnek a betűrejtvényekben különféle írásjelek s egyéb – akár kémiai, matematikai stb. – jelek, rövidítések is. Egy ilyen már legutóbbi példámban is szerepelt, a kivonás jele. További öt példát ismét bemutatok, megjegyzem azonban, a jelek gyakori előfordulása nem jellemző a betűrejtvényekre.

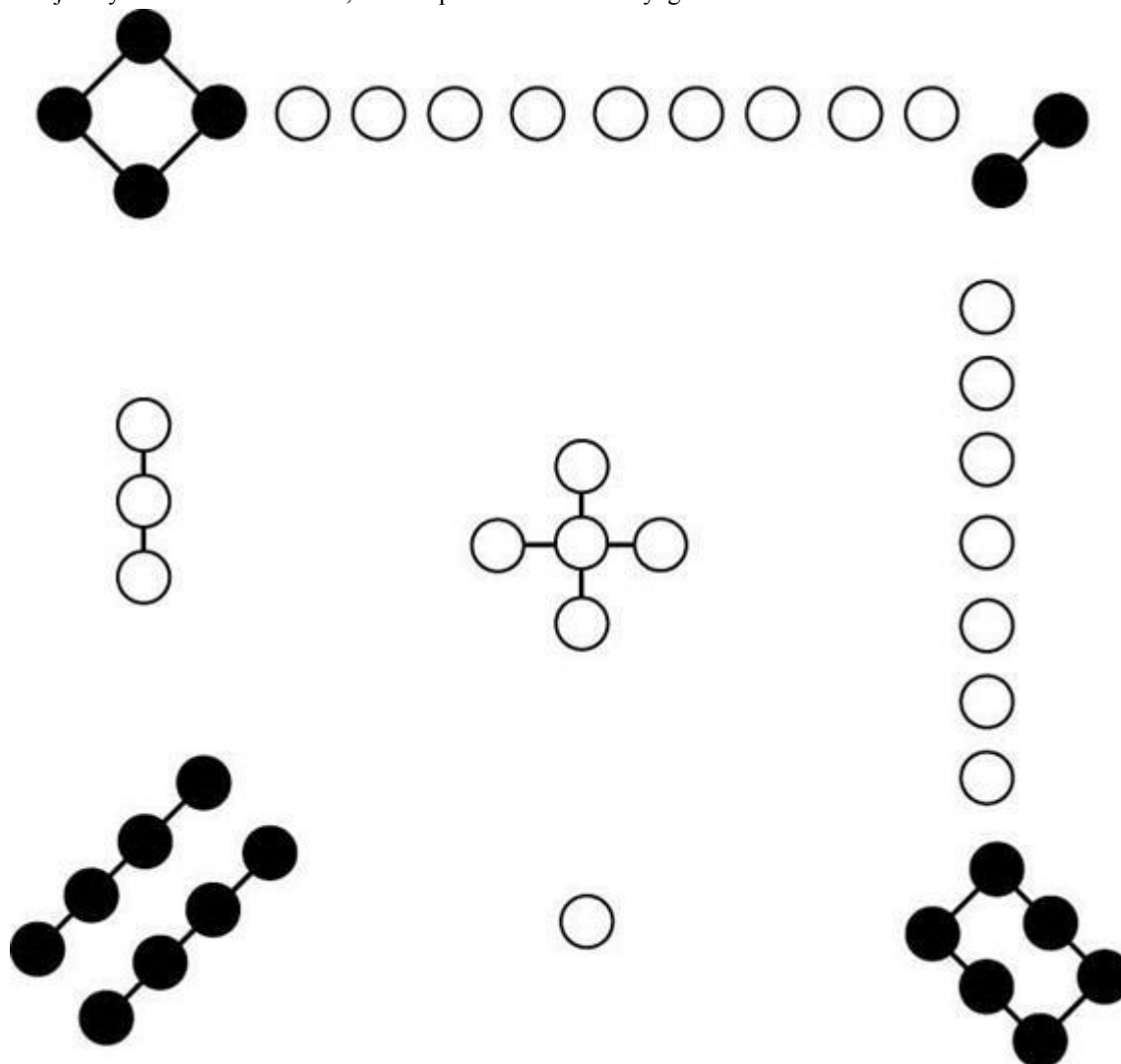
A rejtvények megoldása: **tükörponty** (tü + kör + pont + y), **kvíz** (k + víz!), **vasalás** (kiderült, hogy a FE itt a vas vegyjeleként szerepel, ez alá kerül a s), **eperbólé** (ez is szellemes jelrejtvény: e + per, azaz a törtvonal lehetséges neve + ból + é), végül **tizedesjelölt** (a vessző itt 'tizedesjel' értékben szerepel).

Nem idegenek a betűrejtvényektől a számjegyek vagy a nem latin írásrendszerhez tartozó betűk sem, de ezek is dával.

A megoldások: **kéthetes túra** (két hetes + *t* az *ú*-ra), **meghatva nézi** (meg + hatvan + ézi; a szóhatárok átrendezése természetes, maga a rejtvény azonban egy kissé erőltetett, mivel nem közkeletű kifejezés, csupán alkalmi szerkezet), **gépíró** (a görög *pi* és *ró* olvasatú betűk felhasználásával), **Heltai Gáspár** (a görög *delta* kezdőbetűjének átalakításával; az egyenlőségjel itt eredeti szerepében mutatkozik meg, ellentétben azzal a rejtvénytársorozattal, amelyet e fejezetben még bemutatok; a két igavonó megfelelője a rejtvényben *igáspár*; maga a rejtvény már átmenet a betű- és a szórejtvények között).

A rejtvényekben található betűk, betűcsoportok száma is lényeges lehet. Szemléltetésül erre is bemutatok egy pár

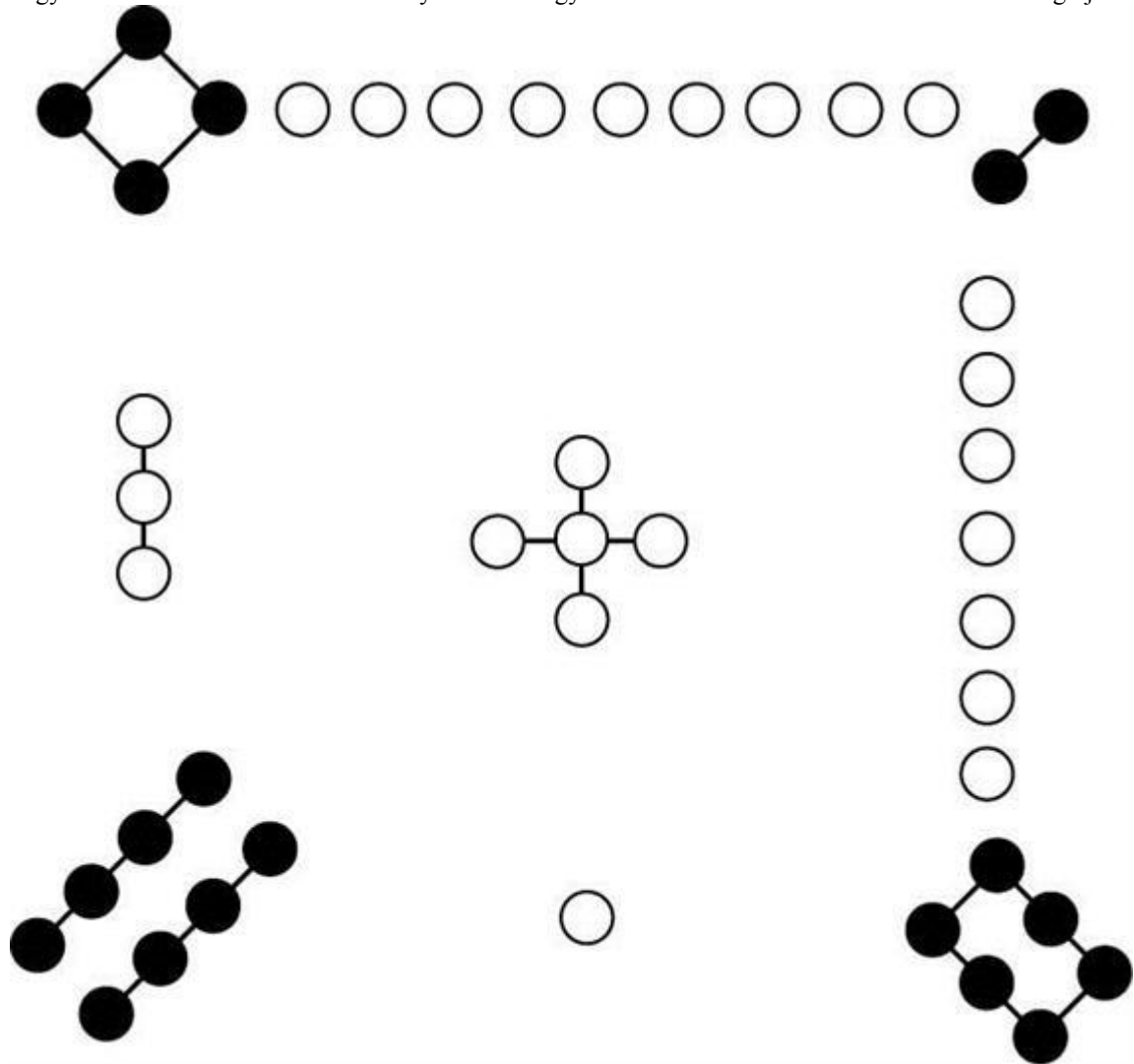
Megfejtés, illetve magyarázat: **seregszemle** (sereg *sz* + *M* le, azaz oldalára fordítva; az efféle, felfelé vagy lefelé fordított betűkből egy rejtvéncsoportot még közlök majd), **kétes egyén** (két *s* egy *é*-n), **ötöl-hatol** (ezúttal meg is kell számolnunk a betűket ahhoz, hogy rátaláljunk a megoldásra: öt *öl* + hat *ol*), **négyszemközt** (négy *sz* az *e* és *m* közt; erre a témára – arra, hogy mi van mik között – egy rövid rejtvéncsoportban még visszatérek).

Még sokáig folytathatnám a felsorolást. Az már az eddigiekből is látható, hogy a betűrejtvényfejtőnek igen sokféle megoldási lehetőséget kell számításba vennie. A jó kombinációs készségnek, az egyéni leleménynek, a nyelvi fantáziának mindenképpen nagy szerep jut a betűrejtvények megoldásában. Hogy olvasóim erről mindjárt meg is győződhetnek – azaz kipróbálhassák ilyen irányú találékonyságukat –, e fejezet további részeiben néhány megfejtésre váró, tíz-tíz darabból álló rejtvéncsoportot nyújtok át. Címük együttesen az lehetne: „Változatok egy témára”, ugyanis mindegyik csoport rejtvényein egy-egy azonos motívum vonul végig. Közülük egy-kettőre már utaltam is az eddigiekben, de ez nem is csoda, hiszen a motívumok gyakran együtt jelentkeznek; egyetlen rejtvényben akár négy-öt is. Ezeknek megfejtéseit azonban már nem közvetlenül a rejtvények alatt, hanem a fejezet végén, együttesen adom meg.

Egyre nagyobb, egyre kisebb!

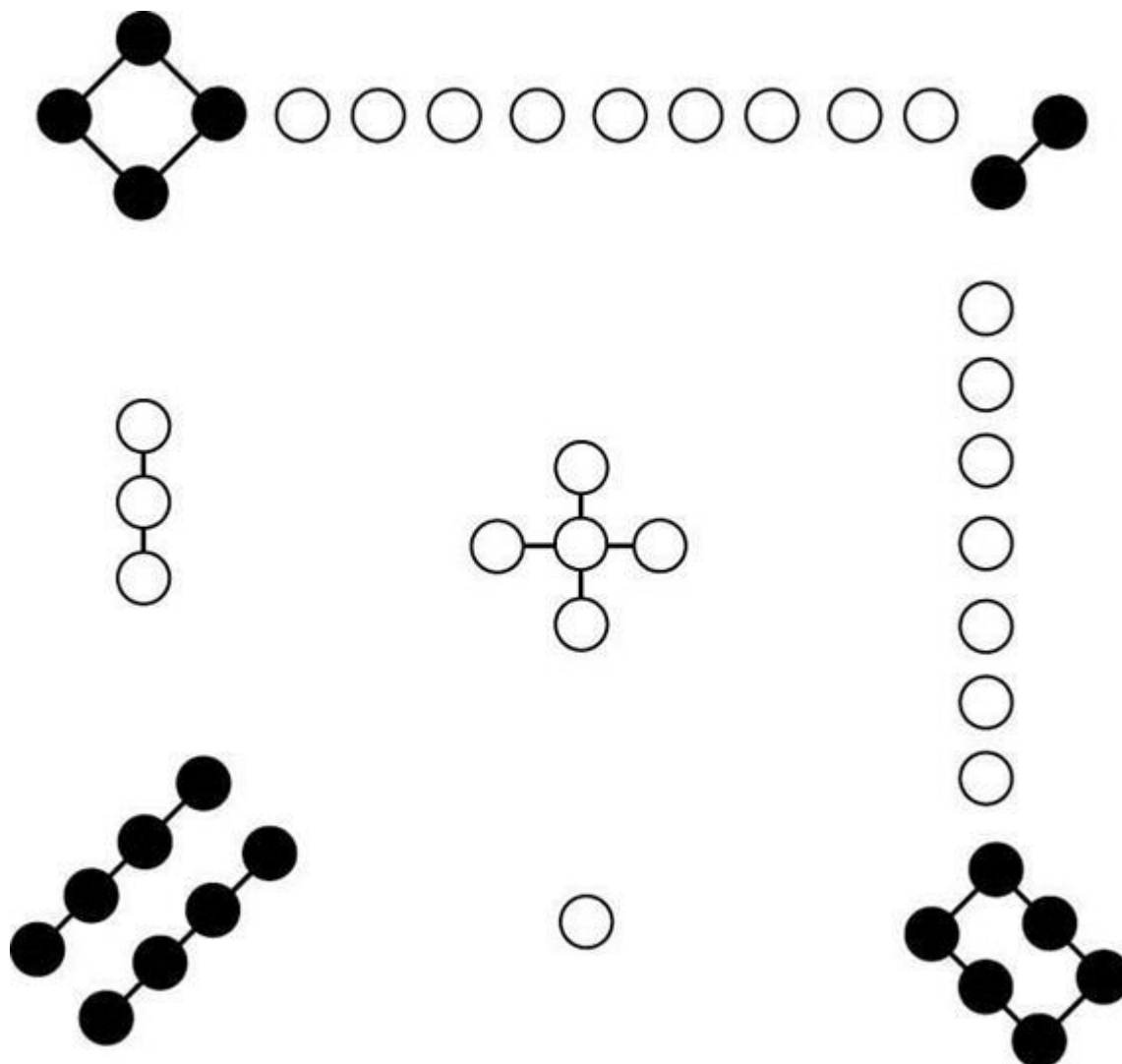
A következő rejtvényábrák nagyon jól mutatják, mire utal ez a cím. Mindegyik ide tartozó rejtvényben legalább egy olyan betűsor látható, amelynek tagjai egyre nagyobbak vagy egyre kisebbek. Most már csak az a kérdés,

hogyan ez a tény hogyan tükröződik a megfejtésekben!

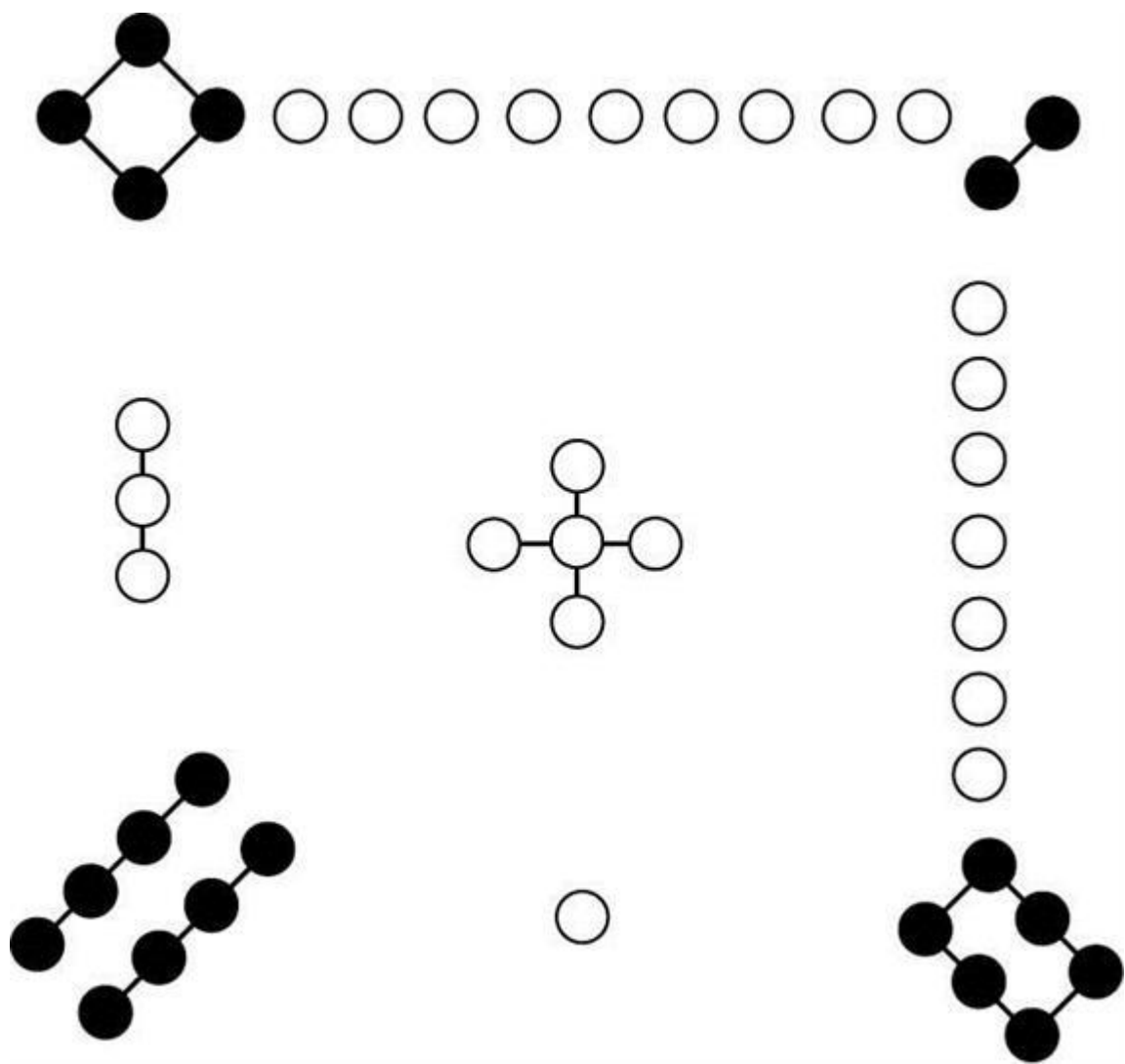

Mi van benne miben?

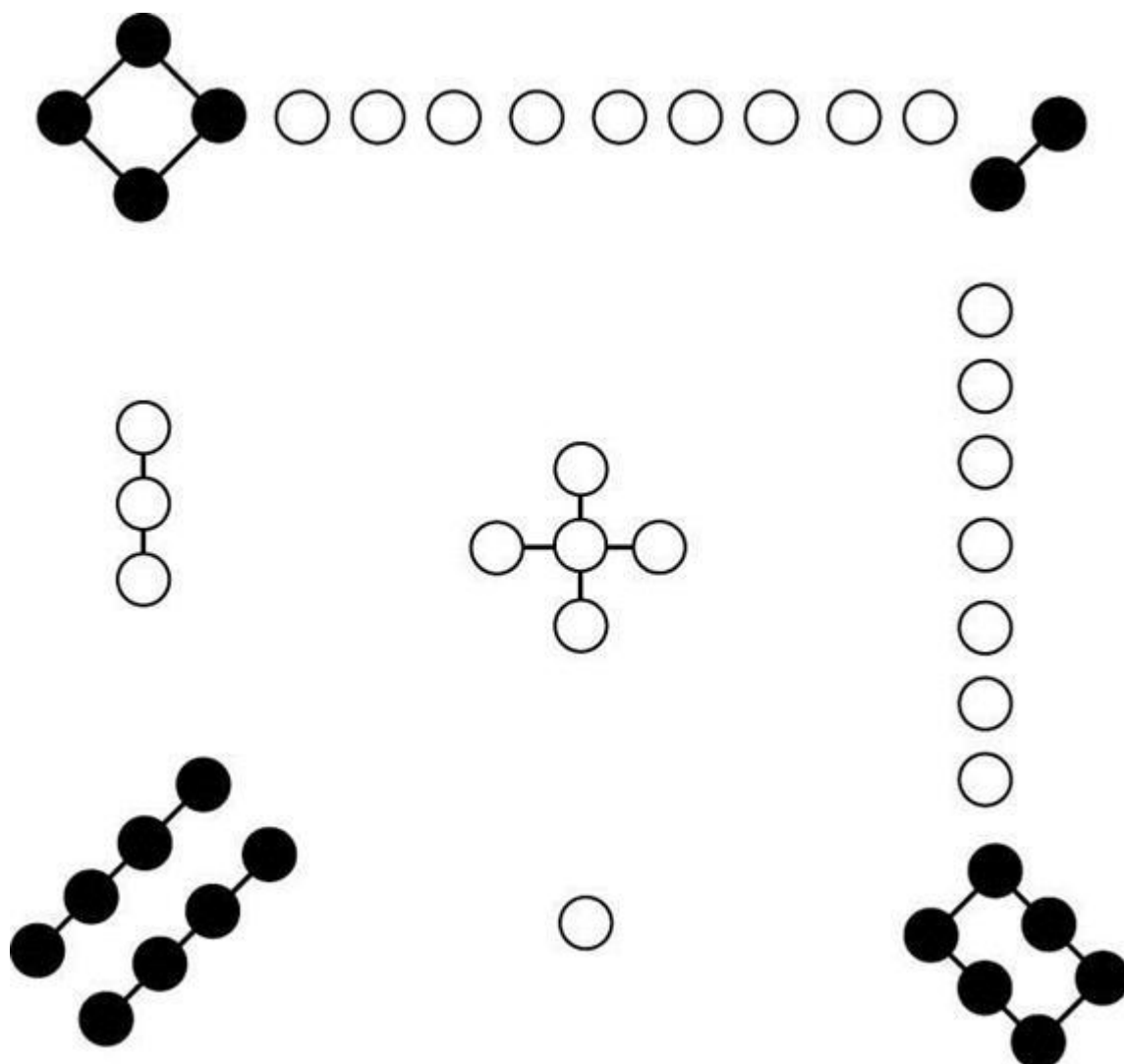
Mint a rejtvénycsokor címe is elárulja, az itt következő betűtalányok mindegyikére az jellemző, hogy valami (egy szó, egy szótag, egy betű) benne van valamiben (egy szóban, betűcsoportban vagy akár betűben), illetőleg belekerül valamibe. Azt gondolom, ezzel már éppen eleget segítettem. Most olvasóimon a sor. (Persze olykor azért számolni kell meglepetésekkel is!)

Nem nehéz észrevenni, hogy az itt következő rejtvényekben a legtöbb betű vízszintes helyzetben van, s ezáltal vagy fölfelé, vagy lefelé irányul. Olvasóim akkor remélhetnek sikert, ha ezt is belekombinálják a megfejtésekbe. Egyébként az sem ritka, hogy a lefelé irányuló betűket a rejtvényekben nem jobbra ledöntve, hanem fejfel lefelé állítva közlik. A lényegen ez mit sem változtat, sőt még zavart is okozhat azzal, hogy a felfelé irányulást nem tudja megfelelően jelölni. Íme egy példa egy régi rejtvénylapból:

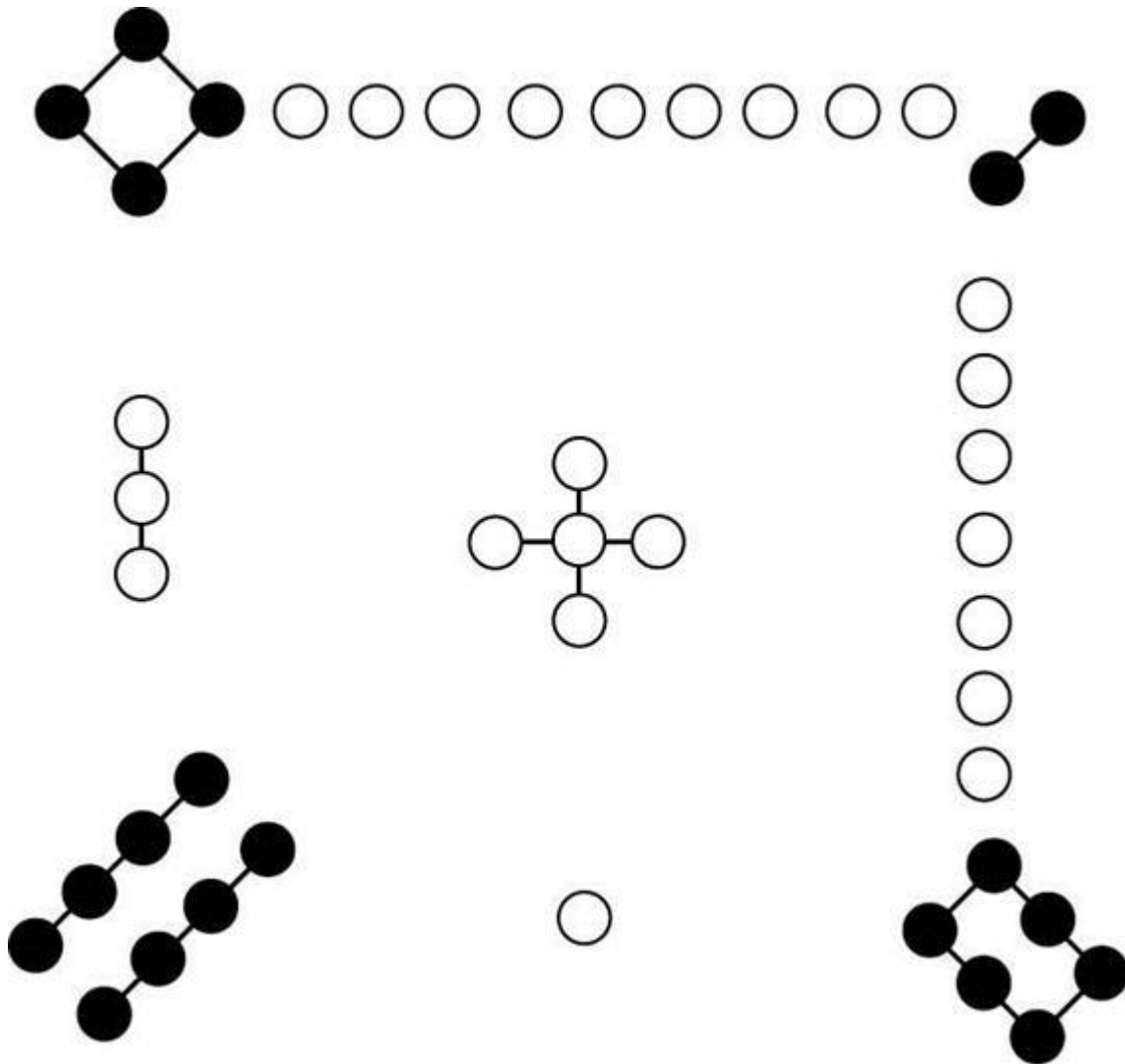

Megfejtése: *felület* (azaz fel ü + le t).

Az egyenlőségjel a kulcs!

E fejezet egyik korábbi részében már utaltam arra, hogy az egyenlőségjel még előkerül majd egy rejtvénytársorozatban, mégpedig úgy, hogy bár a jelentéstartalma lényegében mindig ugyanaz, mindegyik rejtvényt más módon kell megfejteni. Valóban az egyenlőségjel e betűtápanyok megfejtésének kulcsa, de ez korántsem egyetlen kulcsot jelent! Egyébként elárulhatom: ez a záró rejtvénytársorozat a legnehezebb, ez igényli a legszámnyalóbb nyelvi fantáziát. Aki e tíz rejtvénytől legalább ötöt megold, igen jó nyelvi játékosnak számít!

1.1.2. Megfejtések

A betűrejtvényfejtés titkaiból.

Egyre nagyobb, egyre kisebb! 1. Szembetűnő. 2. Fogyatékos. 3. Fogyókúra. 4. Munkapad. 5. Apadisznó (apad az *i*, a *z* viszont nő). 6. Fagykenőcs (fogy a *K*, az *E* nő). 7. Rámenős nő. 8. Felfogad (F + elfogy a *D*). 9. Pihenő a padon (nem teljesen rejtvénytiszta a megfejtés, de elfogadható). 10. Tapadós anyag (T apad + ósanya + G).

Mi van benne miben? 1. Jó színben van (a *lila* színben van a jó). 2. Autós bandita. 3. Kossuth-bankó. 4. Nehézbenzin. 5. Telibe talál. 6. Elbeszél. 7. Tisztaszoba. 8. Habanéra (HA-ban éra). 9. Babaszoba (*b* az A-ba, *sz* az O-ba). 10. Békebeli. Ez a legutóbbi volt a meglepetés, ugyanis ez megtévesztő rejtvény. Valójában csak el kellett olvasni a rejtvény betűit!

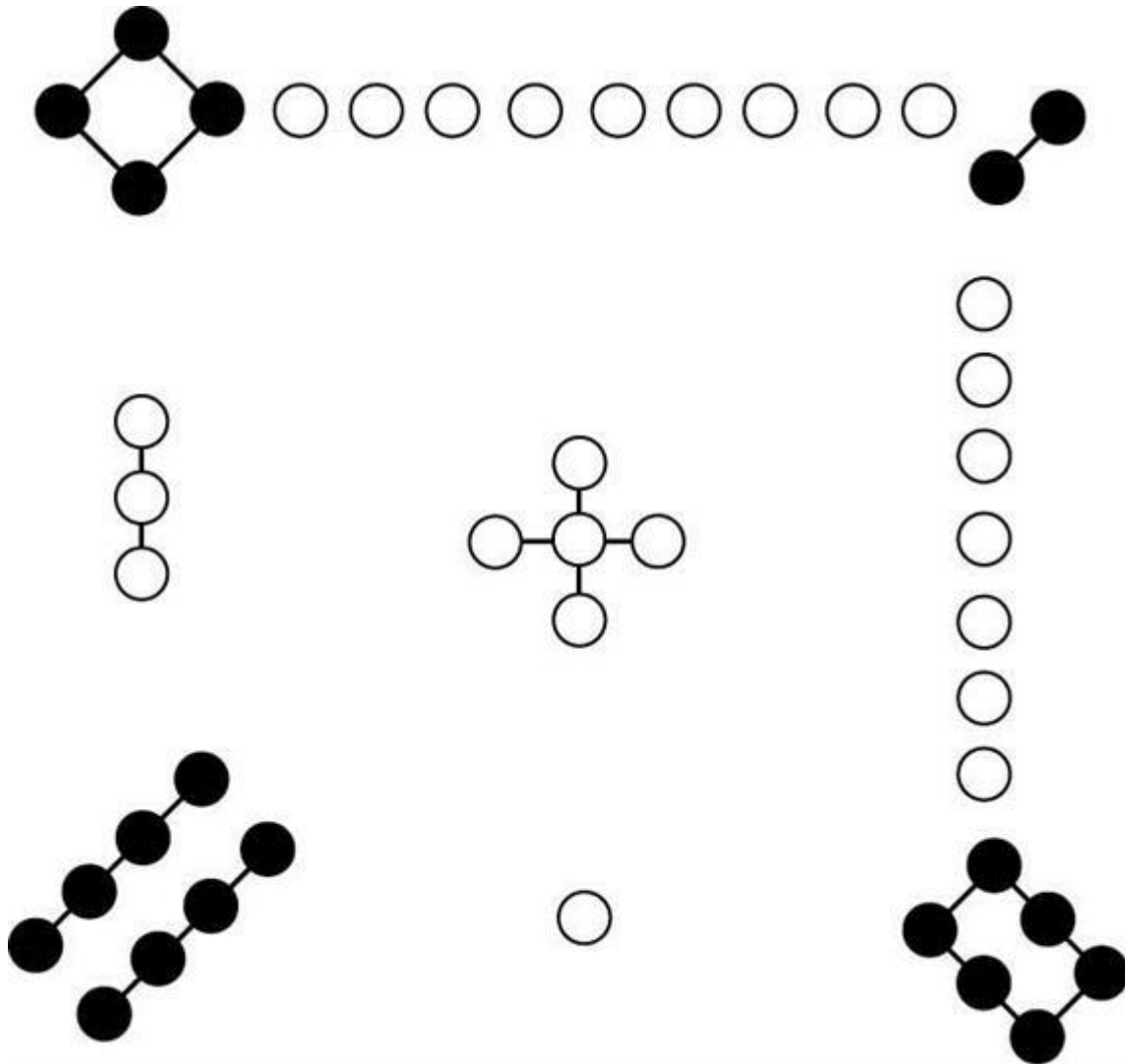
Egyszer fel, másszor le! 1. Felelet (fel E, le T). 2. Lekefél (le K, E fel). 3. Felesleges félelem (fel S, le G, S, fel E, le M). 4. Életlen. 5. Elföldel (L + föl D + L). 6. Élelem. 7. Elfeled (felfele D, belőle levonva egy *f*). 8. Felnégyel (fel négy L). 9. Felleg. 10. Véletlen lelet (V le, T le, N le, le T).

Az egyenlőségjel a kulcs! 1. Célegyenes (C legyen S). 2. Hegyező (H egyező). 3. Eperszem (E persze M). 4. Egyetért (egy E-t ér T). 5. Parizer (a *z* és az *r* pari; a *pari* a kereskedelmi nyelv értékazonosságot jelentő szava). 6. Pixis (P az X is; a szó helyes írásmódja újabban már *pikszis*). 7. Szenegál (Sz és N egál). 8. Tímea (T íme: A). 9. Két vegyértékű (a két V egyértékű). 10. Késhegyre megy (K és H egyre megy).

1.2. Tematikus betűrejtvények

Magáról a műfajról már szoltam az előző fejezetben, sőt szempontokat is adtam olvasóimnak – akár mint betűrejtvényfejtőknek, akár mint ilyen rejtvények majdani kiötlőinek – ahhoz, hogy a betűk alakját, méretét, elhelyez(ked)ését stb. hogyan lehet figyelembe venni egy-egy betűalány megalkotásakor vagy megfejtésekor. Emellett számos példát is bemutatam, alkotásmódjuk szerint többé-kevésbé csoportosítva is a rejtvényeket, de nem foglalkoztam e rejtvényeknek azzal a gazdag és szerteágazó csoportjával, amelyet itt *tematikusbetűrejtvények* névvel jelöltem meg, s amely véleményem szerint még sokkal színesebb, érdekesebb, rejtvénytörőbb az ott már megtárgyalt rejtvénytörő csoportnál.

Miket is sorolok ide? Azokat a betűrejtvényeket, amelyekről a megfejtő már eleve kap valamilyen előzetes információt, tájékoztatást; olyat, amely hozzásegíti a rejtvény megfejtéséhez. Nem is egyszerűen könnyítés az, amire gondolok, inkább elindítás, irányítás arra vonatkozólag, hogy milyen irányban lóduljon meg a megfejtő fantáziája. Bemutatok erre egy példát szemléltetésül, egyúttal bizonyosságul. Íme, itt van egy betűrejtvény!

Az a gyanúm, még a rejtvényfejtésben gyakorlott olvasóim is törhetik a fejüket akár órák hosszat is, nem találják rá a megfejtésre. Ha ellenben kapnak valamilyen tájékoztatást, hogy merre kutakodjanak, már hamar eszükbe villanhat a megoldás, amely ez esetben egy közmondásunk: *Mindenkinek megvan a maga keresztje* (természetesen: minden Ki-nek!). Hogyan lett volna érdekes, valóban megoldásra ösztönző a rejtvény? Ha ott lett volna mellette ez az útbaigazítás: „Egy közmondás”.

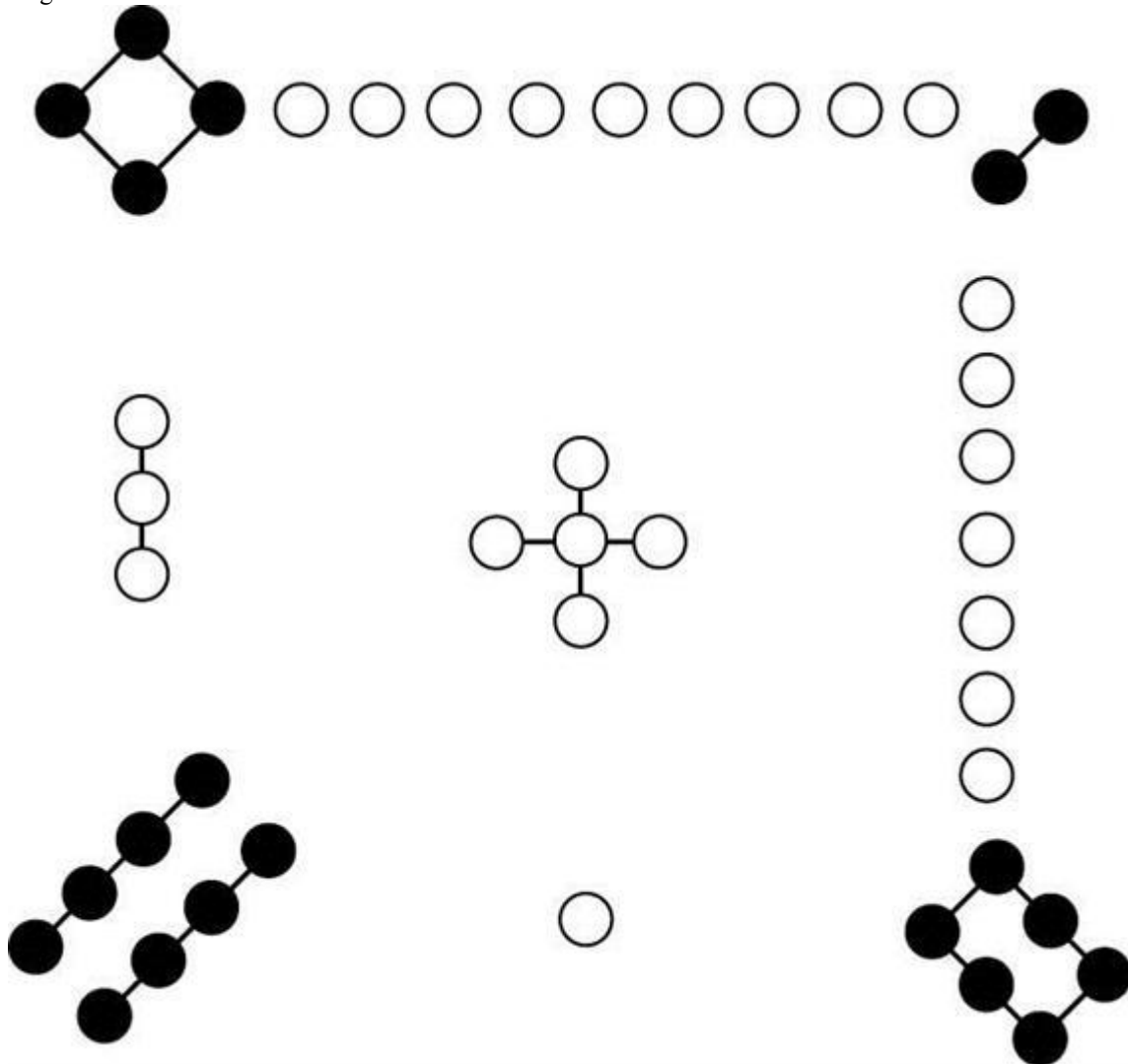
A téma jelzésének többféle módja van. Grätzer József, Karinthy Frigyesnek egy rövid ideig titkára, aki a múlt század harmincas éveiben a „rejtvénykirály” nevet vívta ki magának több újságban is vezetett kedvelt rejtvényrovataival, egy fiataloknak szóló, szintén népszerűvé vált könyvében, a *Sicc* címűben úgy tette érdeklődést keltővé betű- és képtalányait, hogy minden rejtvény fölé vagy alá odaírta a megfejtés fortélyát, a

megoldás

kulcsát.

Például

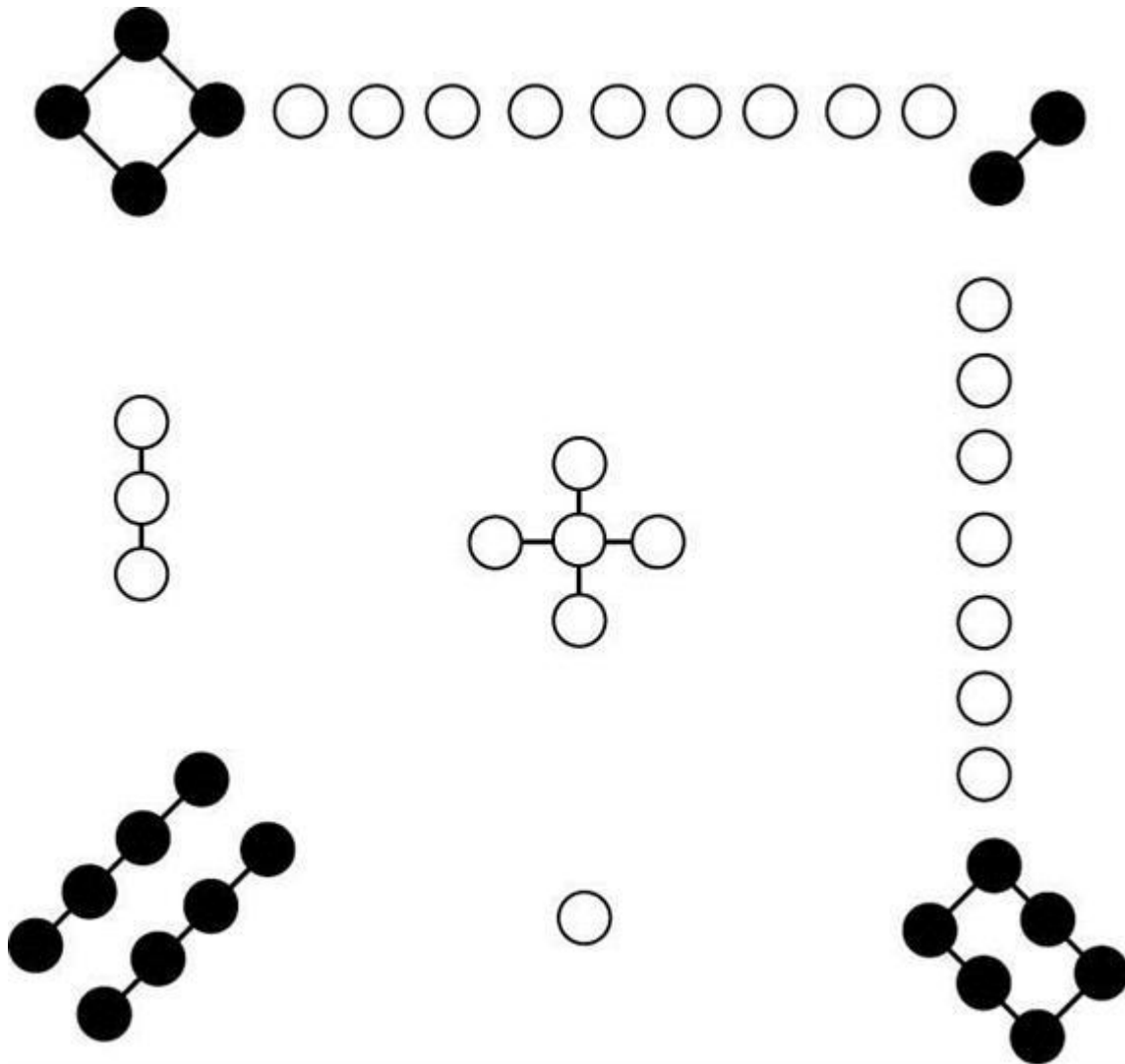
így:

A megfejtések: *visszaeső, esetlen óriás, párna*. Ezekben a könnyen megfejthető rejtvényekben voltaképpen nem is lett volna szükség semmilyen eligazításra, de mivel a szerző gyerekeknek szánta munkáját, ráadásul ilyen módon valóban megmutatta, miféle fortélyaik lehetnek a rejtvényeknek, módszere elfogadható, még akkor is, ha a rejtvény sava-borsa, jellegzetessége ezáltal voltaképpen eltűnt, szertefoszlott. Én azonban, noha a szerző szándékát megértem, s azzal egyet is értek, ebben a könyvben inkább más, a rejtvény titkait kevésbé feltáró, ugyanakkor eligazításra mégis alkalmasabb módokat próbálok feltáralni, megkedveltetni, elterjeszteni. Hogy milyeneket, arra egy példát már bemutattam (egy közmondásra kellett rábukkanni), a következőkben azonban igyekszem még további ötletekkel is szolgálni. Egyébként a rejtvényújításokban – nagy örömmre – előretörőben, terjedőben is vannak a „tematikus” betűrejtvények. Lássunk néhány tematikus csoportot!

Betűrejtvény-szinonimák

E hosszú összetett szóval olyan betűrejtvényeket jelölök meg, amelyek megfejtéséhez az olvasó egy szinonimát kap segítségül. Ez jelentős segítség, de mégsem veszi el a diadal ízét, mivel a rejtvény fífikájára a megfejtőnek kell rátalálnia. Higgyék el, egy-két perc fejtörést mindegyik rejtvény megér! Ha nem sikerül a megfejtés, tessék a fejezet végére lapozni!

Betűrejtvények mondatba ágyazva

Ez, vagyis a mondatba ágyazás is segíti a megfejtőt, mivel a szövegkörnyezet sok mindent elárul olvasójának. Megtudhatjuk belőle, hogy melléknevet, főnevet vagy igét, esetleg valamilyen igealakot kell-e keresnünk, s emellett a szöveg még egyéb körülményekről is tájékoztat bennünket. Véleményem szerint a betűrejtvények megjelenítésének nagyon korszerű, gyümölcsöző módszere a mondatba ágyazás. A következőkben bemutatok egy tíz darabból álló sorozatot ebből a műfajból. Annak érzékeltetéséhez, hogy milyen óriási lehetőségeket rejt magában ez a rejtvényforma, elég szigorú feltételeket szabtam magamnak. Csak olyan rejtvényeket adok közre, amelyek nem „emeletesek”, tehát nincs bennük törtvonal, ráadásul mindegyik csupán két betűből áll!

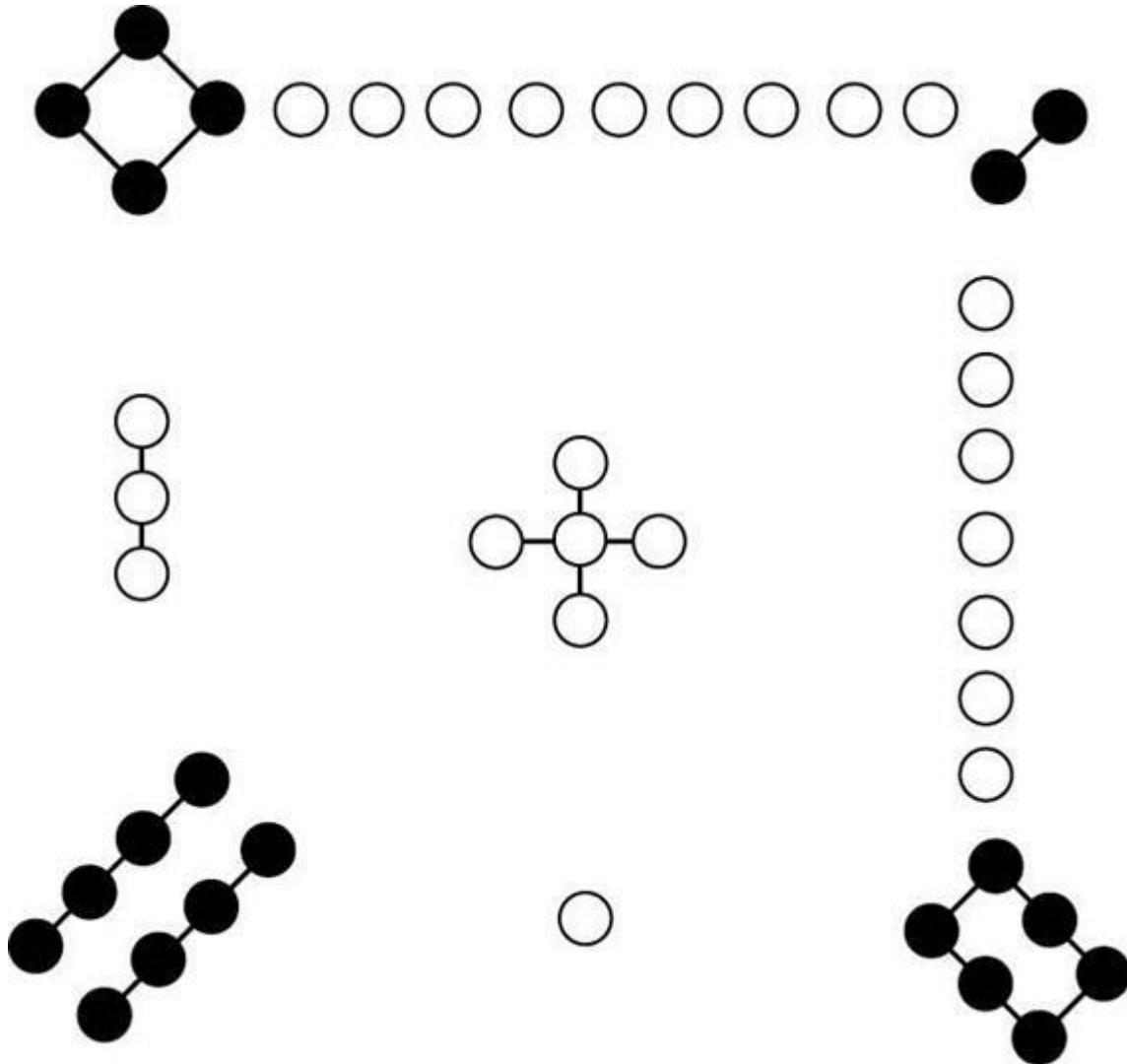
1. A jó tanár nemcsak tanít, hanem **NE** is.
2. Mindig van a retiküljében egy kis műanyag **FŰ**.
3. A gyanúsított **SE** letartóztatásba került.
4. Holnap **LD** okvetlenül felhívlak!
5. Ígérem, még ma **LY** a távirat.
6. A műkorcsolyázó párosnak nagyszerűen megy az **SM**.
7. A muskátli **ÉŐ** növény.
8. Nem jó, ha a vezető **LÉ** a hatalmával.

9. **KŐ** este mindig lehalkítom a tévét.

10. Azt ígérték, még ma **LK** a gyereket.

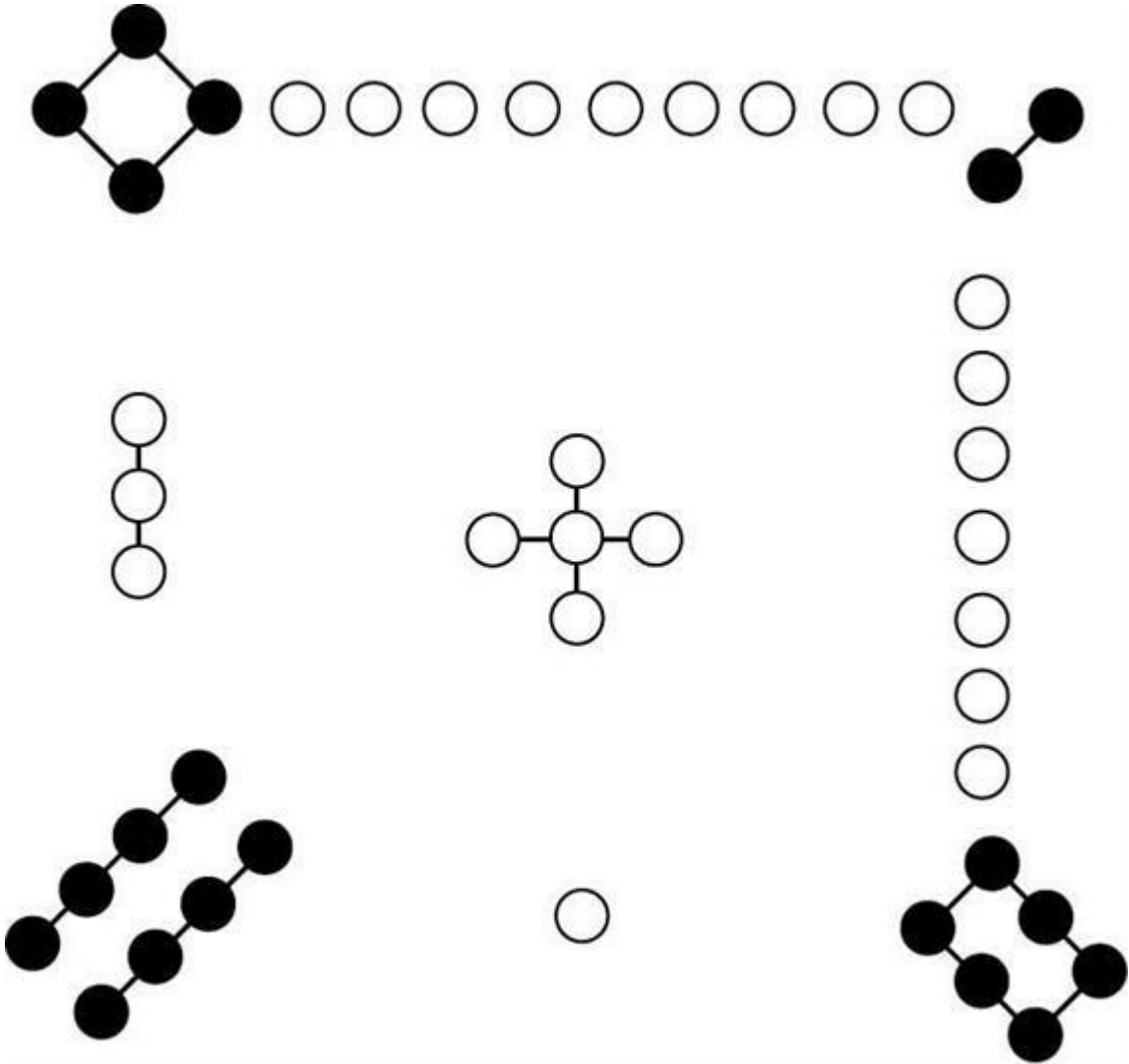
Földrajzi betűrejtvények

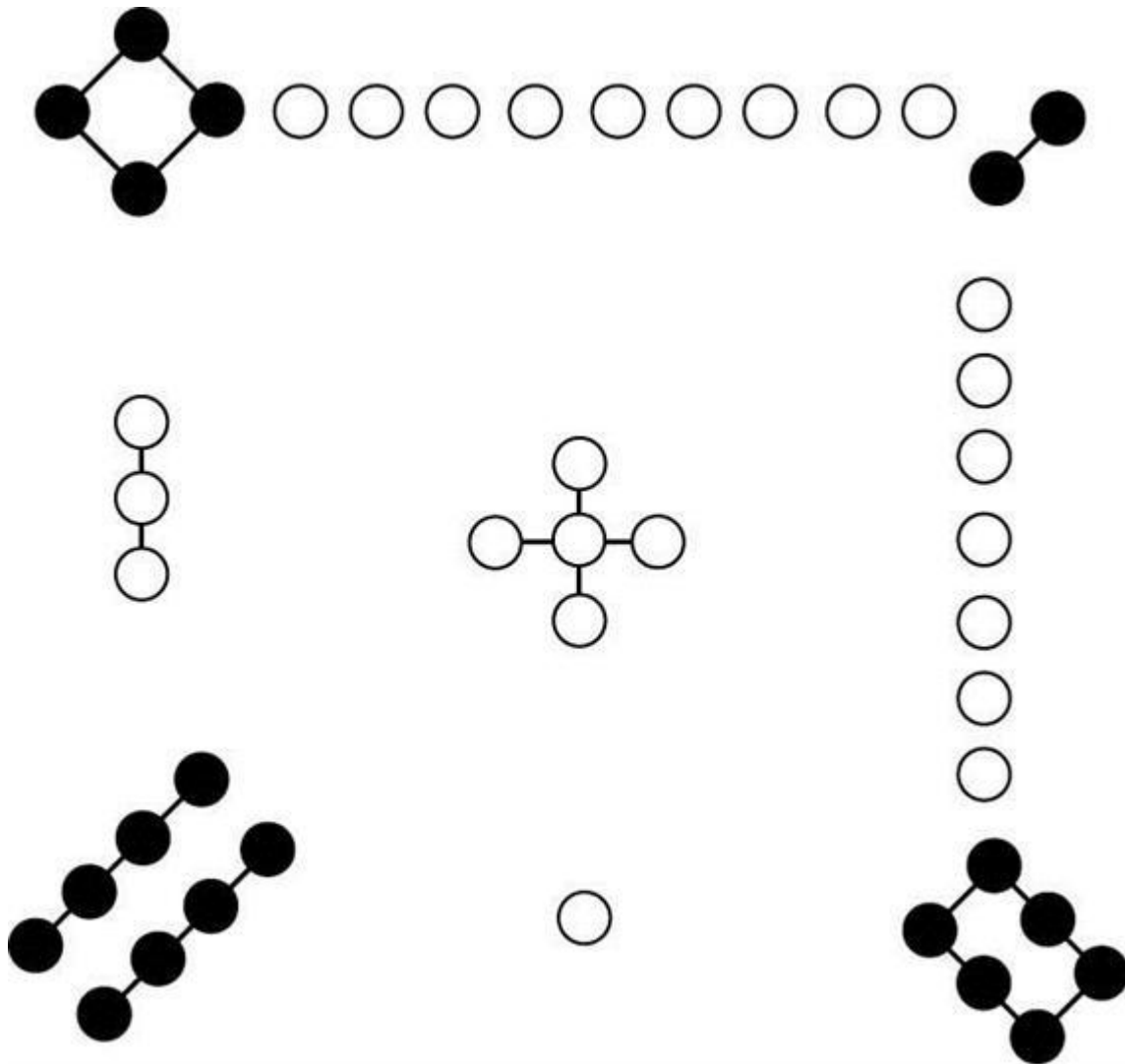
A tematikus betűrejtvények között megkülönböztetett helyet érdemelnek az olyan betűtalányok, amelyeket még a *Betűrejtvény-szinonimák* című szakaszban közölteknel erősebben is összeköt, egymáshoz kapcsol valamilyen közös jellemző. Ott az volt a közös, hogy mindegyik rejtvénynek a rokon értelmű megfelelőjét adtuk meg. Itt erősebb a kapocs, mert a rejtvények témája is közös. Ezekre tehát még azoknál is jobban illik e fejezetünk főcíme, vagyis ez: *Tematikusbetűrejtvények*. Következzék hát most tíz földrajzi névi, azaz valamely ország, város, falu, vidék stb. nevét felidéző betűrejtvény!

Rejtvényesített regények, operák

Ha azt hiszik olvasóim, hogy egy-egy regény- vagy operacím betűrejtvénybe szerkesztése már túl nagy falat, ezzel már nemigen birkózik meg még a nyelvi játékok legelkötelezettebb híve, rajongója sem, tévednek. Szavaim igazolásául, bizonyásként most bemutatok egy olyan betűrejtvény-sorozatot, amelyben – a változatosság kedvéért felváltva – regények és operák címe húzódik meg. Ezúttal, úgy vélem, a rejtvények fölött elkél némi eligazítás. De csupán annyi, hogy a szerzők nevét adom meg könnyítésül.

1.2.1. Megfejtések

Betűrejtvény-szinonimák. 1. Pakisztán (P + a kis z TÁ-n). 2. Paláver. 3. Ütközés (Ü és T közé S). 4. Ingenélő (I-n GY + E-nél Ó). 5. Zsoké (Z + sok É). 6. Pelikán. 7. Boszorkány. 8. Leértékelés (le érték, elé S). 9. Méretarány. 10. Magasugrás.

Betűrejtvények mondatba ágyazva. 1. Nevel. 2. Fésű. 3. Előzetes (előz E-t S). 4. Délután. 5. Elmegy (L meg Y). 6. Emelés. 7. Évelő. 8. Visszaél. 9. Késő. 10. Elhosszít (L, hozzá K).

Földrajzi betűrejtvények. 1. Nagyszeben. 2. Abaliget. 3. Balkán-félsziget (bal K-n a fél SZ-ig ET). 4. Eszék. 5. Herend. 6. Derecske (DE-re cs-ke; a képző a betű kicsi voltára utal). 7. Kisalföld (kis A + L + föl D). 8. Balaton-felvidék (B a laton + fel VI + D-k). 9. Ajka. 10. Szenegál.

Rejtvényesített regények, operák. 1. Egy ember élete (egy M-be R + É le + te, azaz & visszafelé olvasva, hiszen a fején áll). 2. Pásztoróra. 3. Sorstalanság (SORS-talan SÁG, a fölött ugyanis nincs SORS). 4. Rigoletto (R-ig O + le TT + O). 5. Az őz. 6. A telefon (a TE le + F az O-n). 7. Rab Ráby (rab, rá BY). 8. Az ezred lánya (az ezred L az Á-n + YA). 9. Rokonok. 10. Az ajtón kívül (az aj a Fertő tó betűin kívül áll; Balassa Sándor öt tételből álló operája).

1.3. Most pedig beszéljünk rébuszokban!

Természetesen eszem ágában sincs olvasóimat arra biztatni, hogy akár általában, akár valóban csupán most, e fejezet olvasása közben szándékosan titokzatoskodó, homályos értelmű kifejezéseket használva beszéljenek azzal, aki valamilyen kérdéssel vagy figyelmeztetéssel megzavarja olvasásukat. A szinte szólásszerű

rébuszokban beszél kifejezést csupán azért mesterkedtem bele e fejezet címébe, hogy ennek magyarázatából kiindulva foglalkozzunk a – nos, vajon mikkel is? – képrejtvényekkel.

A *rébusz* latin eredetű szó, noha mi francia, majd német közvetítéssel vettük át. A 'tárgy, dolog' stb. jelentésű latin *res* főnév toldalékos alakja. *Non verbis, sed rebus*, azaz 'nem szavakkal, hanem dolgokkal', mondták a latinok. Képtalányok megjelölésére Franciaországban használták először tudatosan a *rebus* szót, mégpedig a 15. században, de valaminek képpel vagy képekkel való kifejezése, illetve az erre való törekvés már évszázadokkal, sőt évezredekkel korábban sem volt ismeretlen. Ha végig akarnánk járni azt az elágazásokkal teli, tekervényes utat, amely a modern képrejtvények műfajáig elvezet bennünket, alighanem az ősember barlangrajzokba rejtett üzeneteinél kellene kezdenünk, majd a képírásnak, az írás e jellegzetes ősi módjának válfajain át közelíthetnénk a jelen felé. Ilyen képírást egyes amerikai indián népeknél és ausztráliai őslakóknál – legalábbis nyomaiban – elvétve még ma is találunk.

Igen, egész a barlangrajzokig vissza kellene nyúlnunk. Alig pár éve, 2007-ben egy Kanadában élő magyar honfitársunk, Dévényi Dénes, aki mérnök, fotóművész, pedagógus és filozófus egy személyben, egyúttal pedig a World Festival of Photography Society elnöke, vancouveri kutatóközpontjában mozgalmat indított „Put a picture in your cave”jelmonddal. Szerinte ugyanis a tanulás, a tudás, az igazság keresése – ami hiányzik az állatokból – akkor indult el bennünk, emberekből, amikor egy kőkorszakbeli ősrünk „művészi” célú rajza elkészült egy barlangban. Ez tette az állatot emberré, mert ezzel, ezen keresztül született meg az empátia, az a képességünk, hogy bele tudjuk képzelni magunkat a másik fél lelkiállapotába. Majd egy másik, *Empaty Deficit* című, 2009-es röpiratában ezt is hozzáteszi: „A jelenlegi kutatások még mindig nem adtak elégséges választ arra a kérdésre, hogy miért haltak ki a Neander-völgyiek. Az én válaszom egyszerű: azért haltak ki, mert nem tudtak rajzolni. Az ő agyuk még nem volt kész, a miénk már az. Mi négy és hét éves korunk között tanulunk meg rajzolni. De a kollektív, *társadalmiagyunk* (Social Brain) még nem érett meg.”

Jómagam nem kívánom a világ egy másik, távoli pontján élő – bár rendszeresen haza is látogató – honfitársunk gondolatait „sem cáfolni, sem megerősíteni”, mert ilyen irányú képzettségem nem hatalmaz fel erre, de ezen felbuzdulva 2008-tól kezdve az *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratnak minden címdoldalán egy-egy jeles – és már minden kétséget kizáróan klasszikus – magyar művész egy-egy szép és értékes alkotását tesszük közzé, ezáltal is jelezve, hogy a magyar képzőművészet megbecsülését ugyanolyan fontosnak tartjuk, mint anyanyelvünkét.

De térjünk vissza tárgyunkhoz! Az kétségtelen, hogy a fákba vésett rovások, a barlangrajzokba rejtett „üzenetek”, a piktográfiák, azaz képírások különféle jegyei egytől egyig a rébusz ősei. Ősei, de még nem igazi rébuszok, azaz nem képtalányok, hanem inkább csak képek, képletek. A fogalomírás ellenben már jóval fejlettebb, mint a képírás. Ez nem is csoda. A képírás jelei, a piktogramok csak konkrét tárgyakat ábrázolnak, ezzel szemben a fogalomírás ideogramjai már fogalmak felidézésére is alkalmasak. Így például a kínaiaknál a nap és a fa jele együtt a *kelet* fogalmat idézi fel (ugyanis a nap a fák mögül kel fel), a szemés a vízegyüttesen azt jelenti: *könny*; a zöldés az évpedig, amely mindkettő már önmagában is elvonatkoztatás eredménye, együttesen azt jelenti, *fiatal*.

Utunk fontos állomása volna a szó- és szótagírás is. Mielőtt olvasóim kétségbe vonnák, hogy a képrejtvények tág értelemben vett történetéhez ez is hozzátartozik, idézek két bekezdést a jeles írástörténésznek, Kéki Bélának *Az írás története* című munkájából:

„A beszédünket alkotó szavak kettős arculatúak. Egyrészt minden szónak részletesen körülírható jelentése van. (A képírás és a fejlődés magasabb fokán álló fogalomírás ezt a meghatározott jelentést fejezi ki.) Beszédünk szavainak másik jellemzője a hangalak, vagy más szóval: a hangtest. A jelentés és a hangalak szétválasztása döntő szerepet játszott az írás fejlődésében.

A régmúlt korok embere szűk körben mozgott, gyakran fordultak elő életében ugyanazok a fogalmak, s a képírás jeleihez legtöbbször ugyanazok a szavak kapcsolódtak. Lassanként azonban egyes jelek egyes szavakkal a sűrű használat folytán összeforrtak. E fejlődési folyamat végül arra vezetett, hogy a képírás vagy a fogalomírás bizonyos jelei bizonyos idő múltán már nemcsak a szavak értelméhez kapcsolódtak, hanem a szavak hangalakjával is szorosan összefonódtak. A jelek tehát egy-egy hosszabb-rövidebb hangsort, hangzócsoportot képviseltek. Így jutott el a fejlődés a szóíráshoz. S mihelyt a jelek már egyes szavak hangalakjára is utaltak, lehetőség nyílt arra, hogy több szótagból álló, hosszabb szavakat egyszótagú szavak jeleinek egymás mellé sorakoztatásával írjanak le. Így jutott el az ember a képrejtvényszerű megoldásokat eredményező szótagíráshoz. (Mintha a »silány« szavunkat csak úgy tudnók leírni, hogy egy sítalpat és egy lányt rajzolnánk egymás mellé.)”

És itt álljunk meg! A betűírások útvesztőjébe már ne keveredjünk bele! Csupán az időrend kedvéért jegyzem meg Kun Erzsébetnek *A rejtvény* című, már máshol is idézett rejtvénytörténeti munkája alapján, hogy az első rejtvénytípusba vehető képtalányok, más szóval rébuszok az ókor második részében bukkannak fel, akkor, amikor a képirások betűírássá alakulása folytán az ember lassanként elveszti közvetlen kapcsolatát a képekkel, s ilyen módon igyekszik tornáztatni vizuális fantáziáját. Az újkorban azután, főleg a 19. századtól kezdve a vizuális fantázia megmozgatására való törekvés örvendetesen találkozik a nyelvi fantázia próbára tevésének igényével, s ezzel máris megérkeztünk a jelenbe.

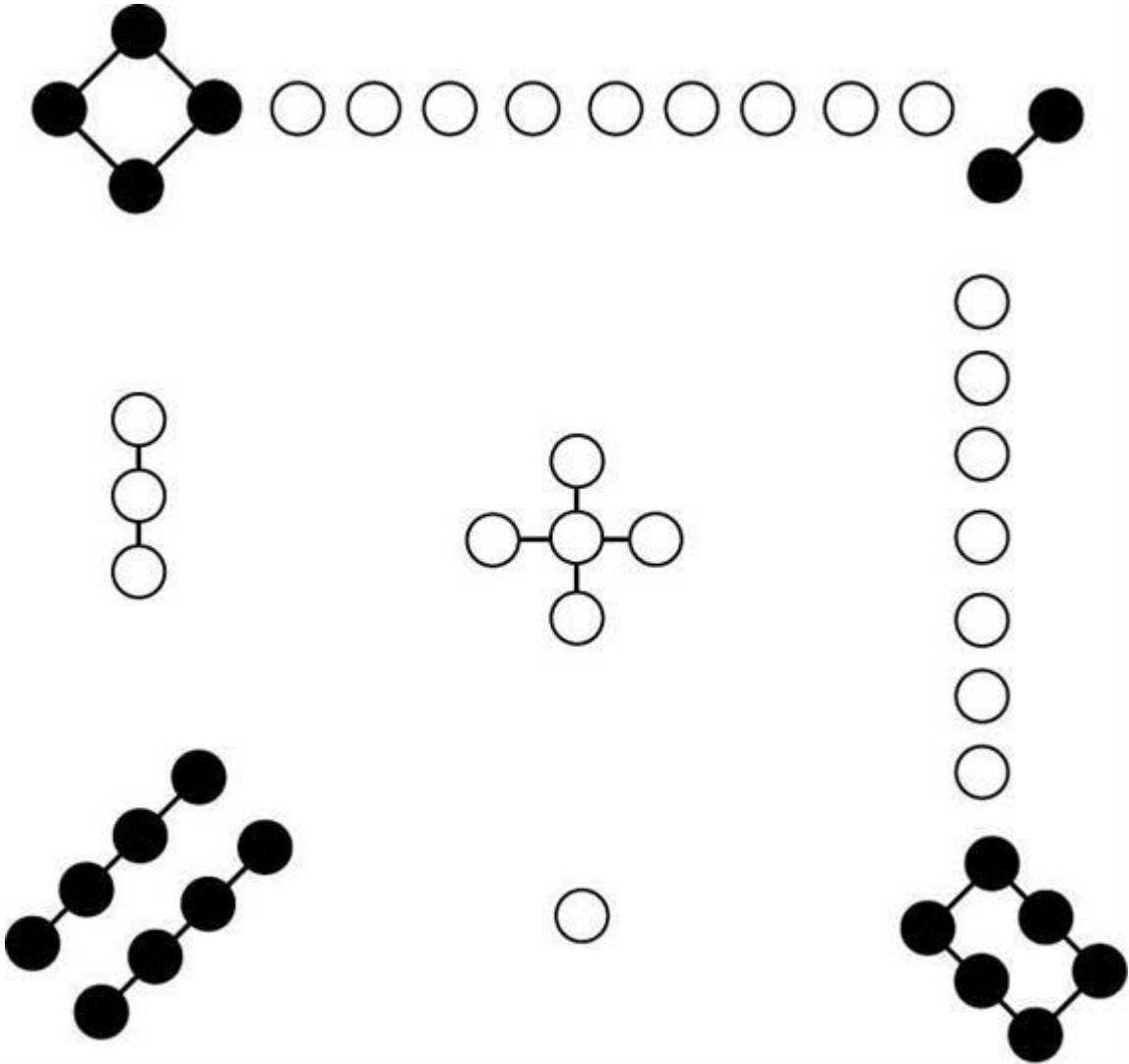
Azazhogy még egy megszorítást kell tennünk. A *rejtvény* szó, ugyebár, valamilyen fejtörőt, talányt jelent. Tévedés azonban azt hinni, hogy minden olyan fejtörő, amelyben rajz, kép is van, sőt akár csak az van benne, egyúttal képrejtvénynek számít. Szó sincs róla! Ha így volna, akkor a képrejtvény fogalomkörébe beletartozna több tucat, talán több száz különféle típusú talány, fejtörő. Hány apró különbség van a két látszólag teljesen egyforma rajz között? Melyik út vezet ki a rajzos labirintusból? Az úgynevezett varázsképeken hol fedezhető fel az egy vagy több rejtőzködő férfi, kislány, kutya stb. alakja? A bemutatott képet meg tudjuk-e rajzolni egyetlen vonallal anélkül, hogy felemelnénk ceruzánkat a papírról? Összesen hány négyzet – vagy háromszög, félkör stb. – látható a képen? Melyik embernek melyik az árnyéka? Tudunk-e három egyenes vonalat húzni a közzétett rajzon úgy, hogy mindegyik házhoz két fa tartozzék? Hány hiba van a képen?

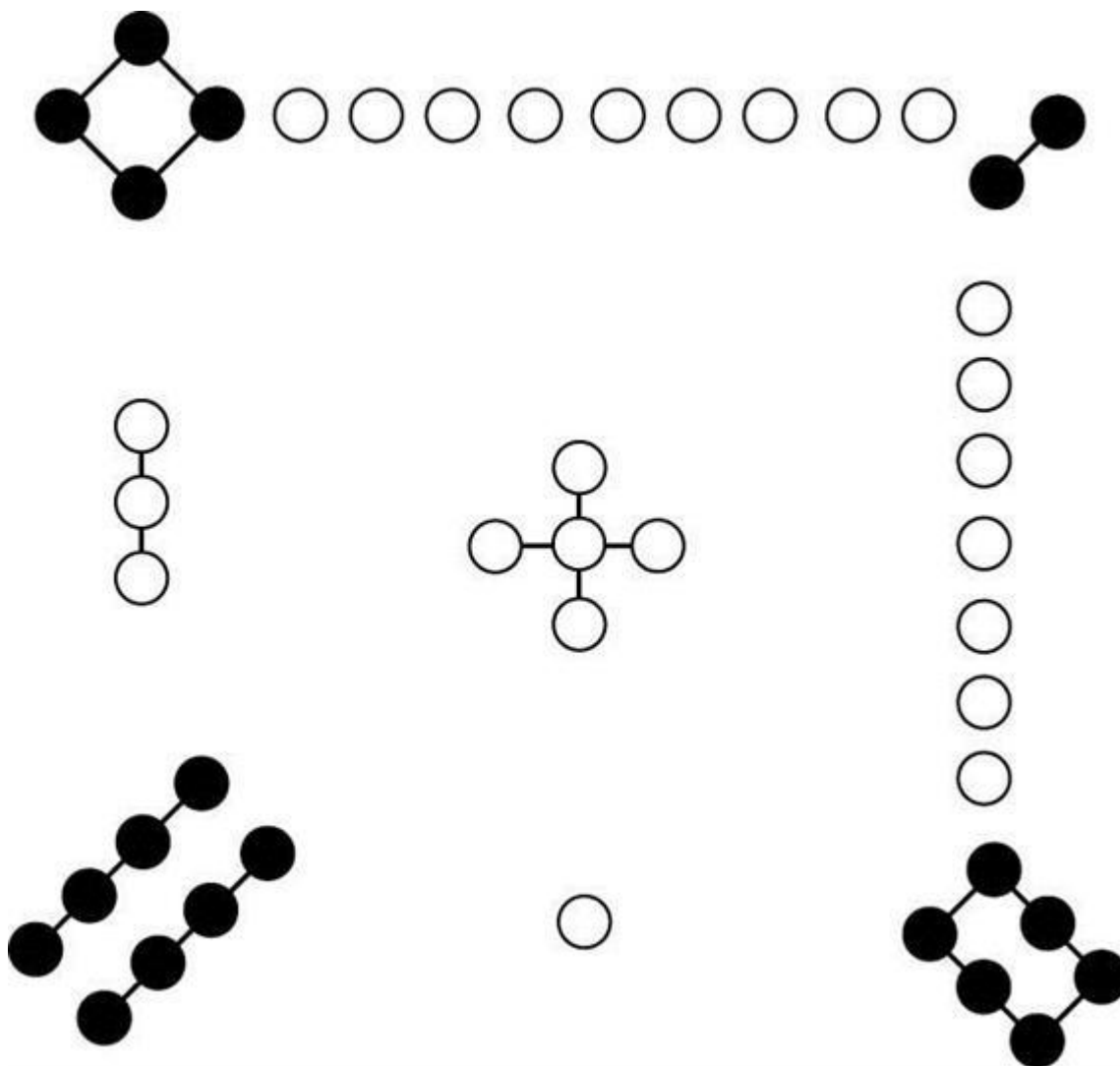
A végtelenségig folytathatnám a kérdések sorát, de azt hiszem, fölösleges. Biztos vagyok benne, olvasóim nagyon is jól érzik, hogy az efféle, újabban nagyon is népszerű rejtvények, bármennyire kedveltek is, bennünket közelebből nem érdekelnek, mert ezek rajzokat, képeket tartalmazó, tehát *képes rejtvények*, de nem *képrejtvények*. Ezek jó megfigyelőképességet és jó szemmértéket kívánó, egyébként nemegyszer igen ötletes talányok, de nem nyelvi játékok. Nem annyira fejjel, inkább szemmel kell őket megfejteni. Az igazi képrejtvény ellenben, noha rajz, kép formájában kerül elénk, nyelvi játék a javából. Egy-egy ügyes, szellemes képrejtvény megfejtéséhez – hasonlóképpen megalkotásához is – nem annyira éles szem, hanem inkább gazdag szókincs és nagyfokú nyelvi találékonyság, fantázia szükséges. A fejezet további részeiben az ilyen értelemben vett képrejtvények néhány típusára mutatok be példákat, akár csupán szemléltetésül, akár feladatként.

1.3.1. Milyen rébuszokat fejtettek dédanyáink?

Bevezető soraimban már említettem, hogy bár a képek már a kőkorszaki ember barlangrajzai óta végigkísérik az emberek életét, rejtvényként sokáig nemigen jöttek számításba. „Eszmélése hajnalán az ember számára a képtalány nem mesterségesen szerkesztett rejtvény, hanem természetes kifejezési forma, amellyel gondolatait közölheti”, írta fentebb már idézett művében Kun Erzsébet. Persze mondhatjuk azt, hogy már a jeles római szónok, Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43) is alkotott képrejtvényt, amikor tréfás kedvében aláírás helyett egy borsó rajzával szignálta leveleit (cicer = borsó), de tagadhatatlan, hogy a rébusz csak az újkorban érett rejtvénné igazán.

Nálunk a 19. század hozta meg a rébuszok divatját. Jókai *Üstökös* című élcslapjában és több más korabeli lapban már rendre felbukkannak az efféle fejtörők. Legtöbbjüket képek és betűk kombinációja jellemzi, s nem ritkák a különféle betűkorrekciók sem, például annak jelzése, hogy valamely betű vagy ékezet törlendő, valamilyen rajzocská által ábrázolt dolog nevének vége elhagyandó. Szemléltetésül, érdekességként csokorba gyűjtöttem olvasóimnak néhányat e ma már ásatagnak tűnő rébuszok közül; érdekességképpen még egy olyat is bemutatva, amelynek „megfejtése” egy teljes versszak. Dédanyáink idejében egyáltalán nem számítottak ritkaságnak ezek a „se vége, se hossza” típusú rejtvénsorok.

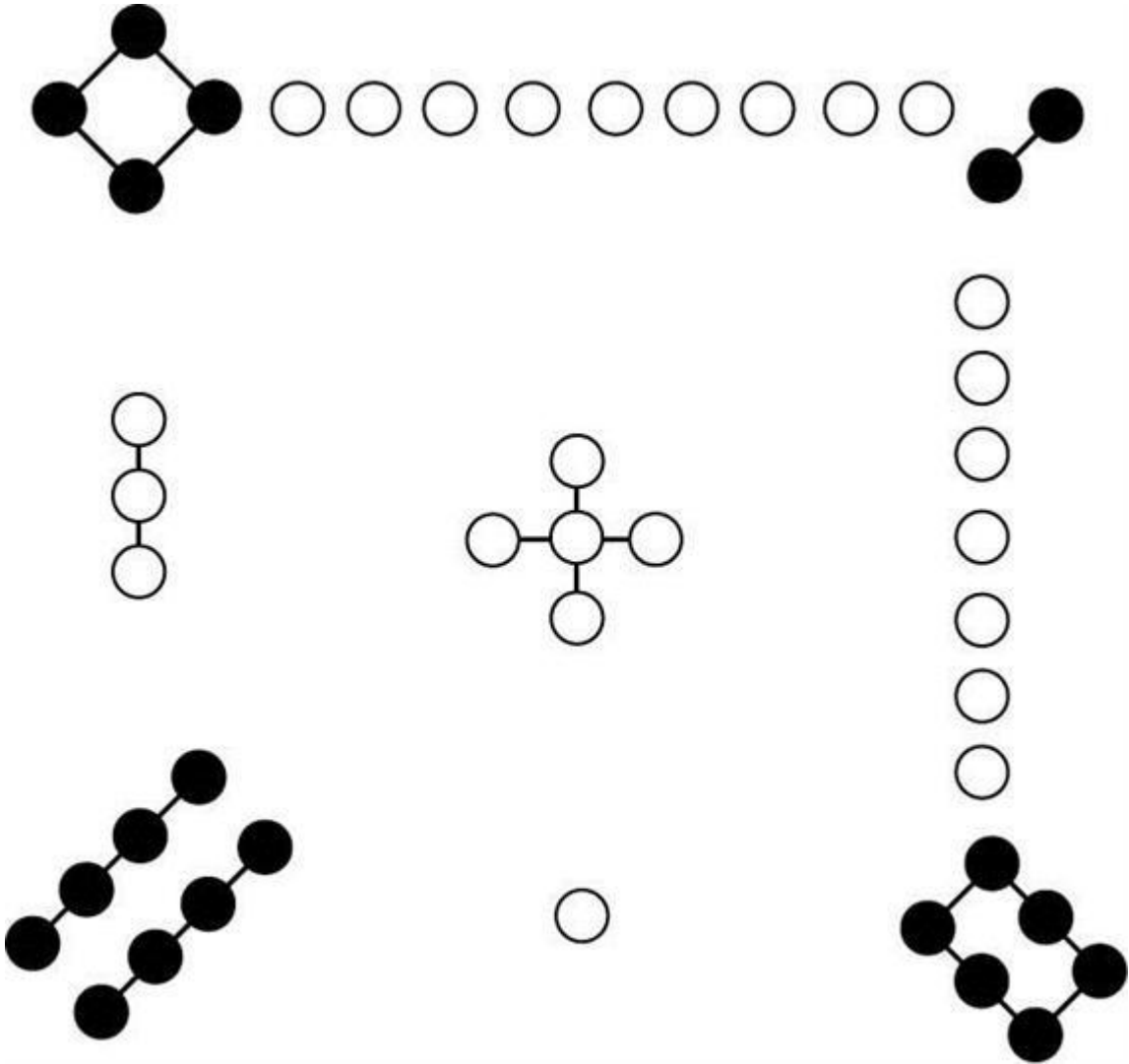
1.3.2. Napjaink rébuszai

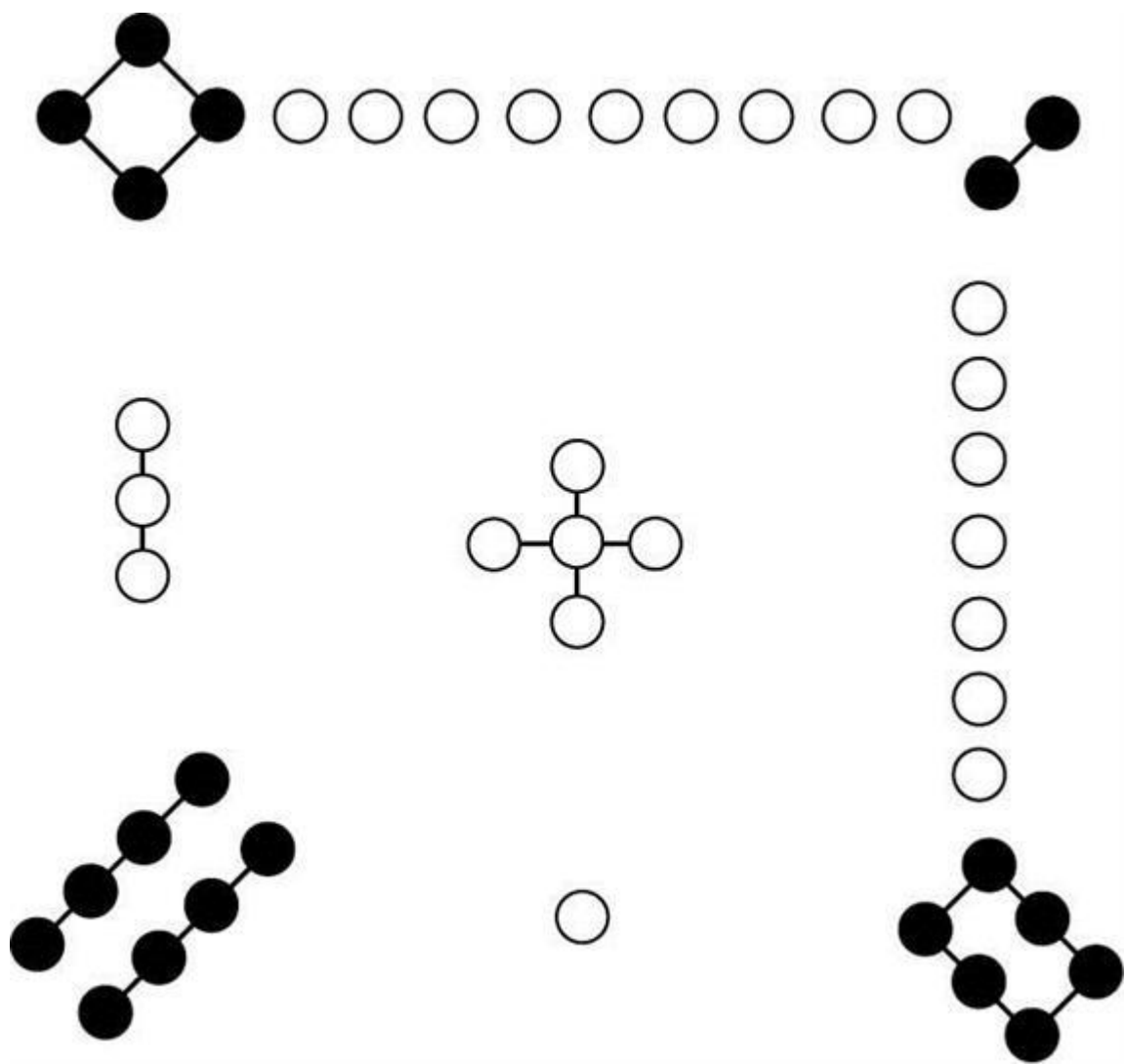
Ha olvasóim arra számítanak, hogy ezen a címen a modern képrejtvények színes, tarka kavalkádját fogom bemutatni, tévednek. A 20. század első felében – talán elsősorban a könyvem *Tematikus betűrejtvények* című fejezetében már említett Grätzer József jóvoltából – még folytatódott a rébuszfejtés divatja. Az említett Grätzer József, aki egy időben Karinthy Frigyes személyi titkára is volt, s a híres írótól akár ösztönzést, ihletet is kaphatott efféle, több lapban rejtvényrovatot is vezetett, sőt rejtvénykönyvet is írt. *Sicc* című, főleg fiataloknak szánt munkája, amelynek címe voltaképpen egy betűszó (ebből: Szórakoztató időtöltések, cseles csalafintaságok), 1935-ös megjelenése óta számos kiadást ért meg, s nemzedékeket ismertetett meg különféle nyelvi játékokkal, köztük betű- és képrejtvényekkel is. Nem kis részben ennek a kötetnek s a szerző említett rejtvényrovatainak köszönhető, hogy a képrejtvények divatja ha lanyhult is, de teljesen nem szűnt meg. Ma is van néhány olyan (rejtvény)lapunk, amelyik rébuszokat is közöl néha, de ezek száma nem nagy. Napjainkban a képtalányok helyét mindinkább a képes talányok foglalják el; olyanok, amilyenekből e fejezet elején már említettem példákat. De azért a képrejtvények műfaja nem tűnt el teljesen, sőt még egy elágazása is kifejlődött.

Újabban azt veszem észre, hogy a rejtvénykészítők (vagy a lapszerkesztők) egy-egy szinonimával vagy a megoldást megkönnyítő utalással segítséget igyekeznek nyújtani a megfejtőknek. Nem rossz módszer. Olvasóim e könyvem lapozgatásakor tapasztalhatták, hogy amikor valamilyen nyelvi játékot rejtvényesítve, feladvány formájában mutatok be, magam is nemegyszer próbálkozom valamilyen segítségnyújtással, például úgy, hogy egy rejtvényt sorozatot a megfejtések ábécérendjébe csoportosítva közlök, s erre nyomatékosan fel is hívom az olvasók figyelmét. A rébuszokkal foglalkozó fejezetnek most következő részében már eleve két képtalánysorozatot mutatok be, azazhogy „adok fel” olvasóimnak. Az első csoportban mindegyik kis képrejtvénynek címet is adtam; olyan címet, többnyire szinonimát, amely nagyban megkönnyíti a megfejtést. A másodikban viszont, amelyben némelyik rébusz művés megajzolásáért Gyulai Líviusz grafikusművésünknek

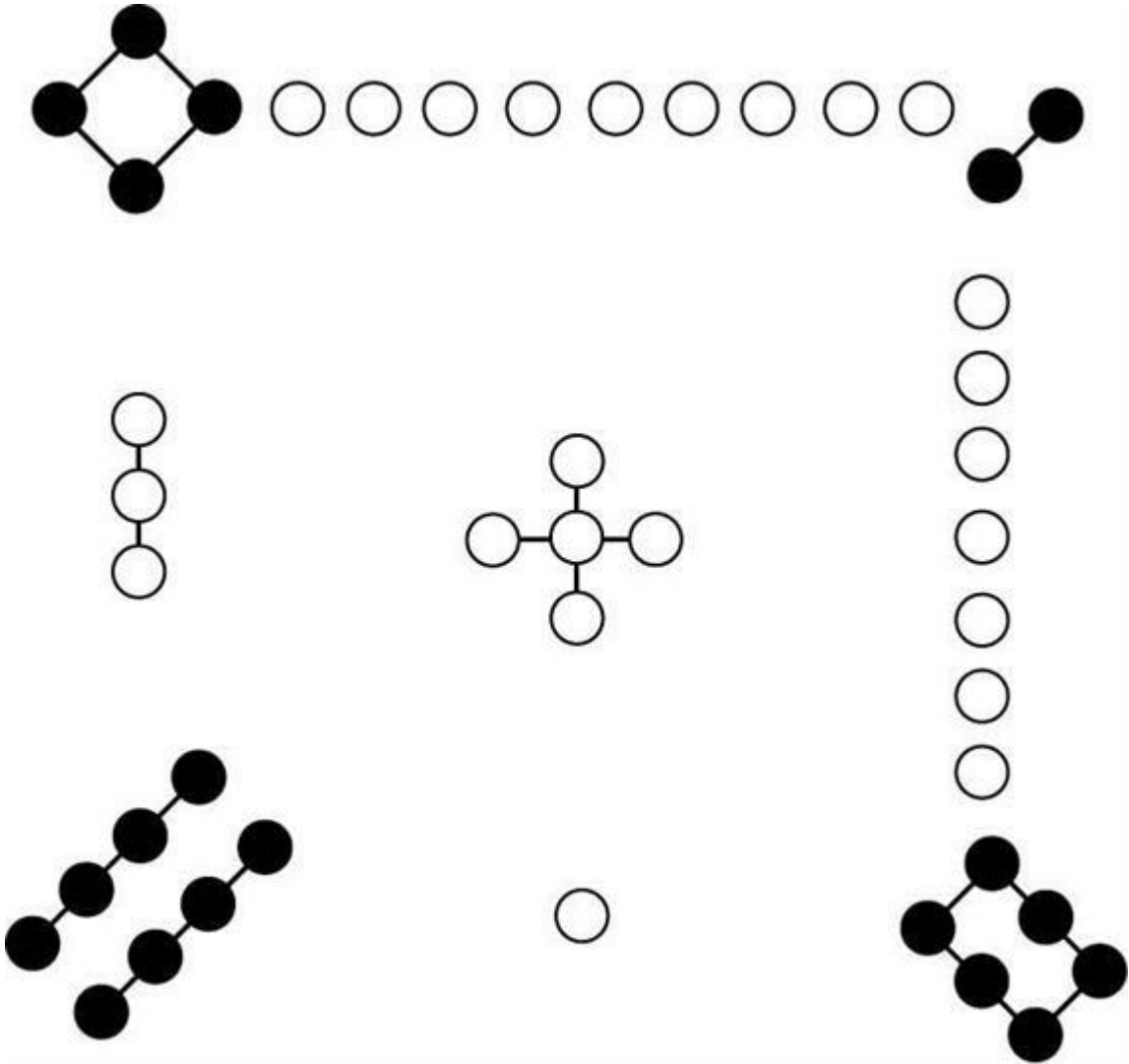
tartozom köszönettel, szabad a vásár. Azonban úgy vélem, a megfejtés itt sem okoz majd nagy gondot. Ám ha mégis, azaz olvasóim valamelyik agyafűrtabb rébusznak nem jönnek rá a nyitjára, a megfejtést elolvashatják a fejezet végén. Most tehát két példacsokor erejéig beszéljünk rébuszokban!

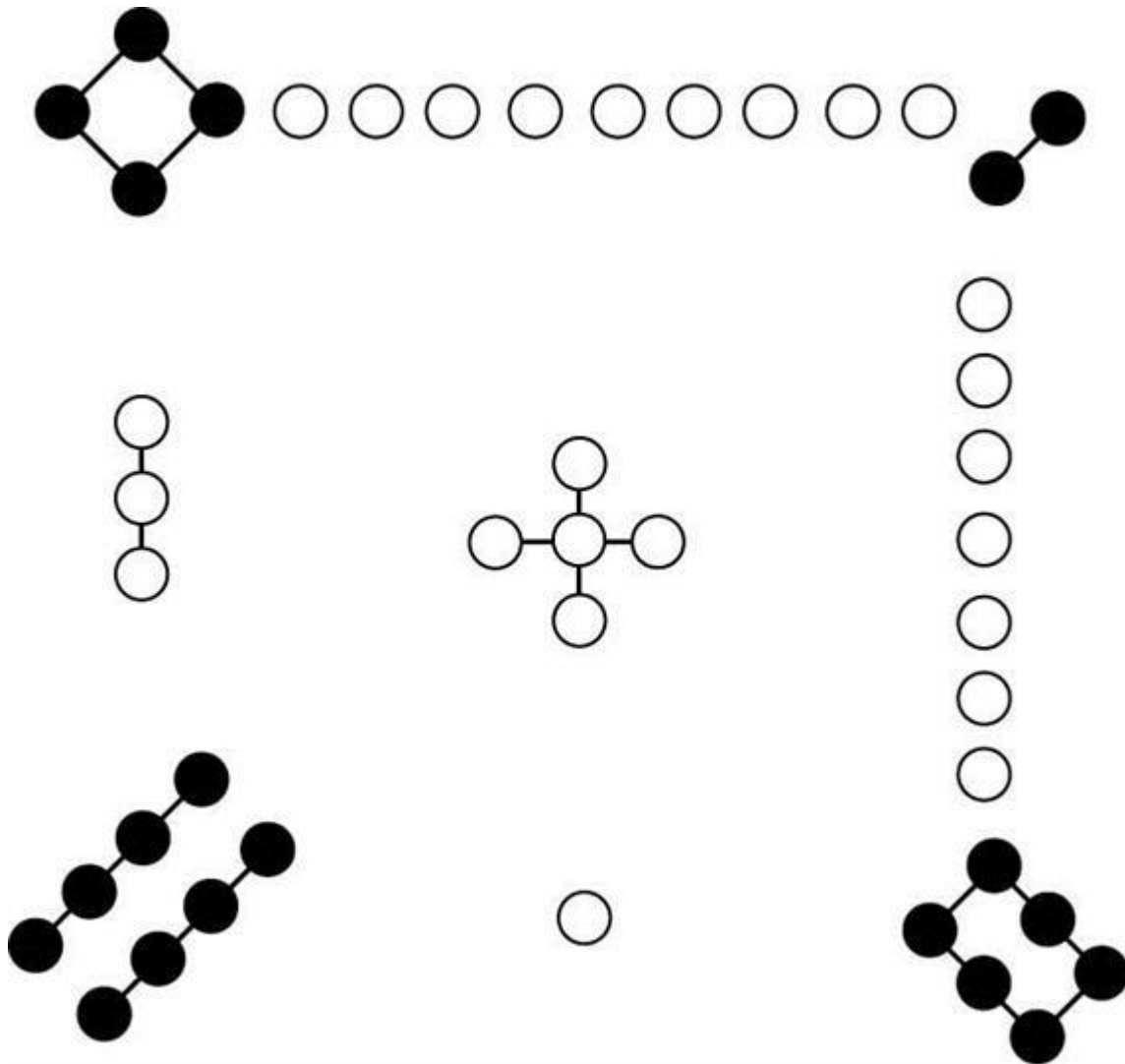
Képrejtvények „besegítéssel”

Rébuszok – sűgás nélkül

1.3.3. A limesen állva

A limes, mint olvasóim közül bizonyára sokan tudják is, a Római Birodalom erődökkel védett határvonalát jelentette, illetve jelenti. Mi most csupán képletesen állunk ezen a limesen, ugyanis egy más mezsgyére, a képtalányok és a képes talányok közti határsávra vetünk rövid, néhány példára kiterjedő pillantást. Mert arról e fejezet elején már szóltam ugyan, hogy az olyan képes játékok, sőt rejtvények, amelyek inkább jó megfigyelőképességet kívánnak, mint nyelvi fantáziát, minden érdekességük ellenére nem ebbe a könyvbe kíváncsoznak, azt nem hallgathatom el, hogy ezek különböző típusai között vannak olyanok is, amelyeknek nyelvi vonatkozásuk is van, s ezek – legalább pár mondatnyi áttekintés erejéig – ide, hozzánk is tartoznak.

Már a betűk alakjával, megformálásával kapcsolatos mesterkedések is – amelyeket a nyelvi játékos irodalomban *tipografológia* néven szoktak emlegetni – ide, helyesebben ide is tartoznak. Köztudomású, hogy vannak betűink, amelyek pusztán alakjuk, jellegzetes formájuk révén szóalkotásunkban is szerephez jutnak. Gondoljanak olvasóim például Petőfi *Hazámban* című költeményének következő soraira:

Rég volt, igaz, midőn e jegenyék

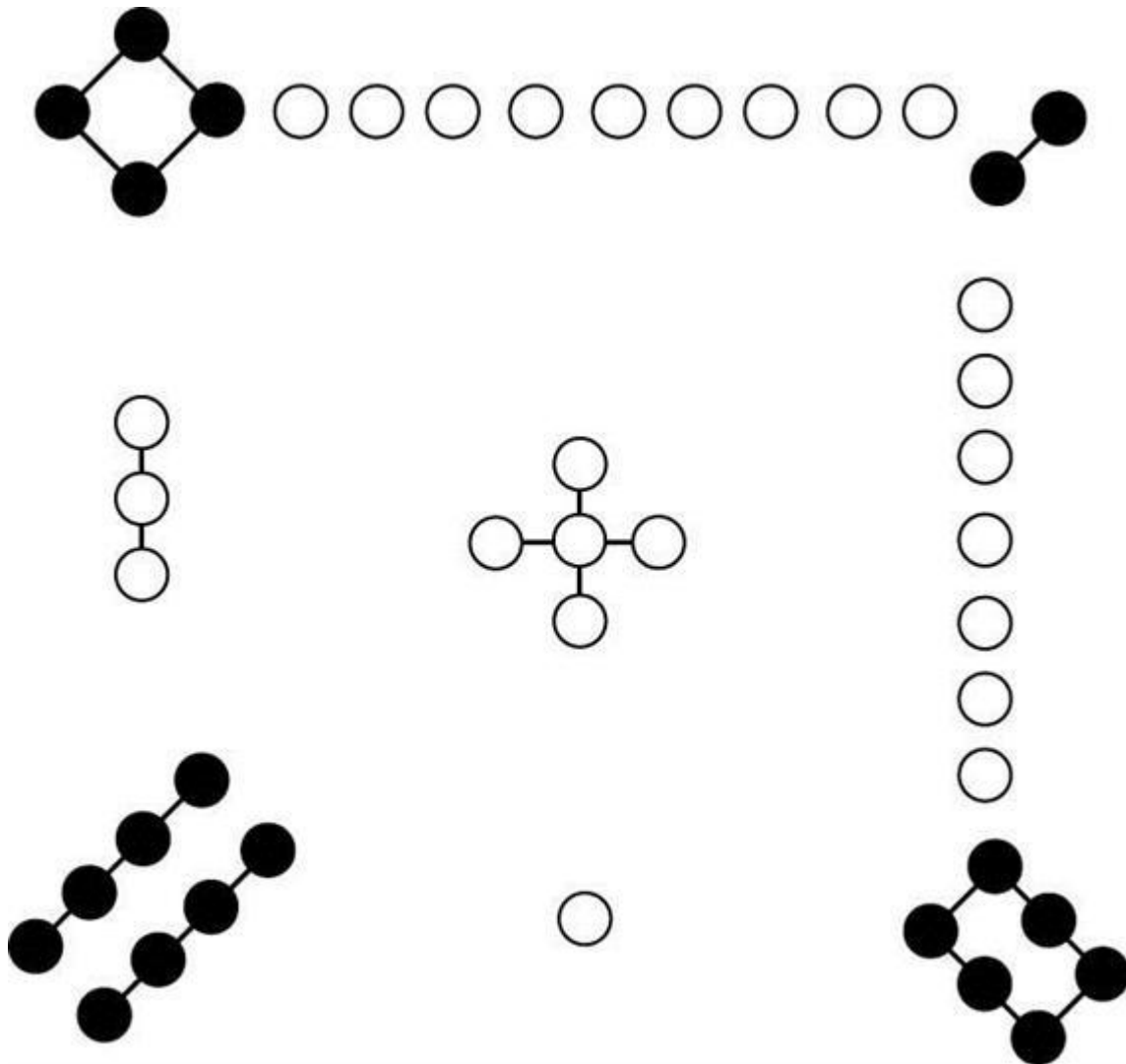
Árnyékában utószor pihenék,

Fejem fölött míg őszi légen át

Vándor daruid V betűje szállt.

Van még több más olyan betűnk is, amely már szóhasználatunkban is helyet vívott ki magának, például *S kanyar*, *x-lábú*, de most inkább azt nézzük meg két kis példásor segítségével, hogy ha valamilyen szót kellő

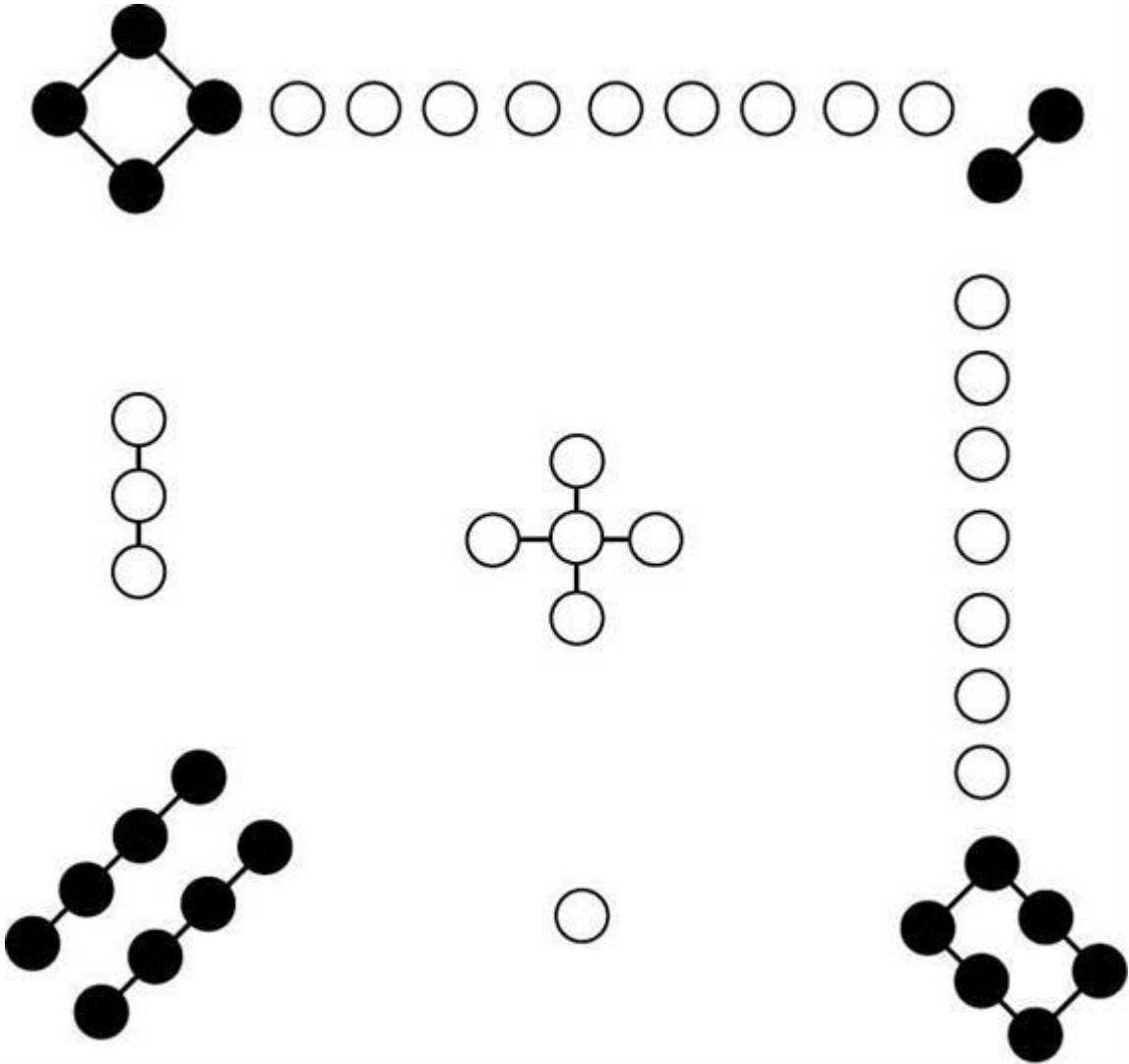
ügyeskedéssel, a szó jelentésének képi megerősítésével jelenítünk meg, akkor ennek a képi felidézésnek megelevenítő vagy nyomósító ereje van, tehát valamiféle stilisztikai szerepet tölt be.

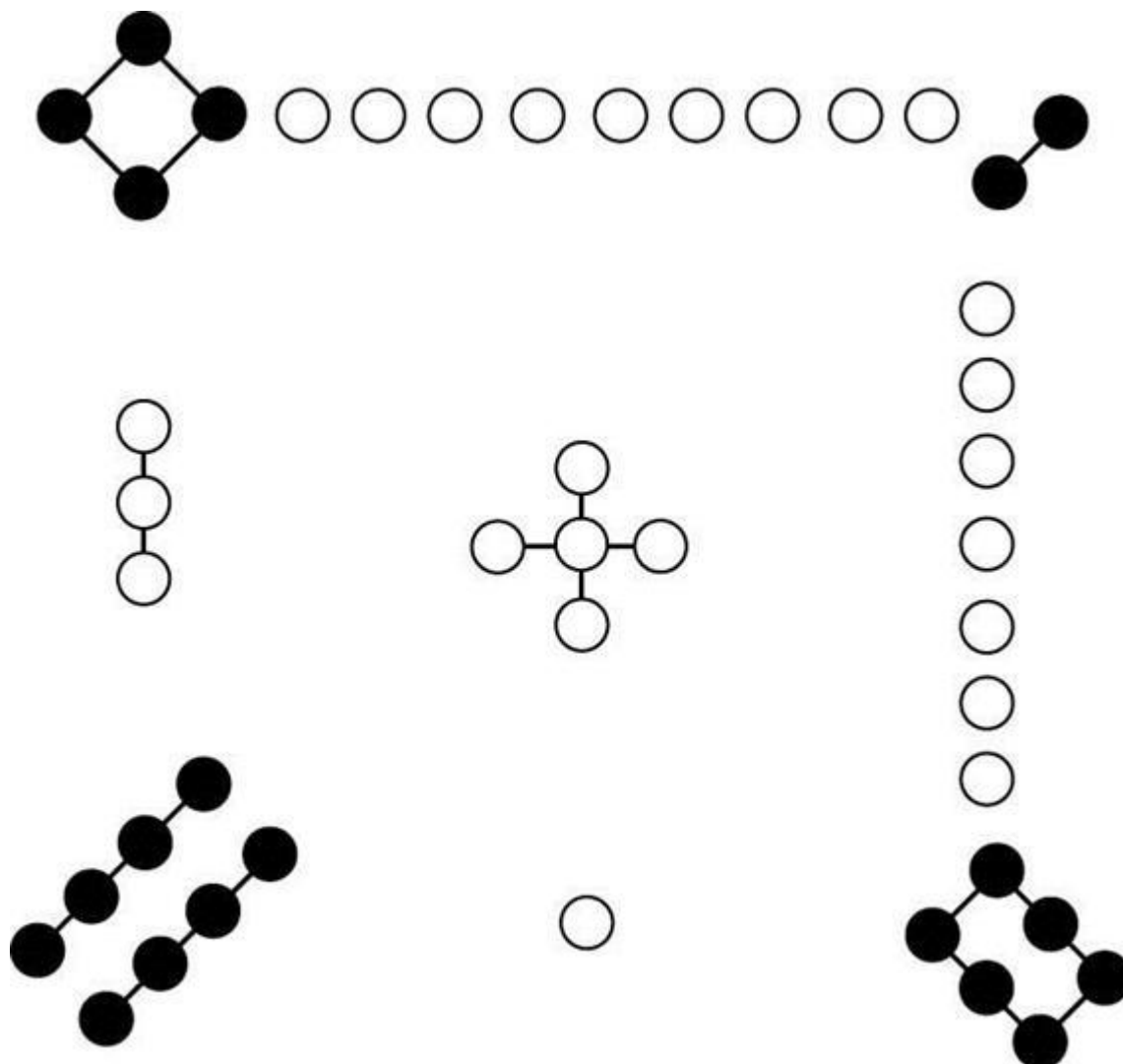

A betűkkel, azok formájával, elhelyezésével való játszadozásnak további nyelvi vonatkozásai is vannak, túl az imént elmondottakon, s természetesen túl azon, hogy írásban a betűk segítségével fejezzük ki gondolatainkat. Semmiképpen sem gondolok arra, hogy e helyütt a képversekre is kitérjünk, mert ez önmagában is óriási terület, s vizsgálata, elemzése nem a nyelvi játékok körébe, hanem a költészet világába tartozik. Persze a költészet és a játék is összetartozik, de ezt most hagyjuk, mert ez a gondolatsor messzire vezetne. Ellenben nézzünk meg közelebbről egy olyan, újabban elég népszerű képes feladatsort, amelynek tagjai nem képrejtvények ugyan e szó hagyományos értelmében, de legalábbis közeli rokonai annak. Azaz pontosan itt a helyük, a mezsgyén, a limesen!

Betűfejek

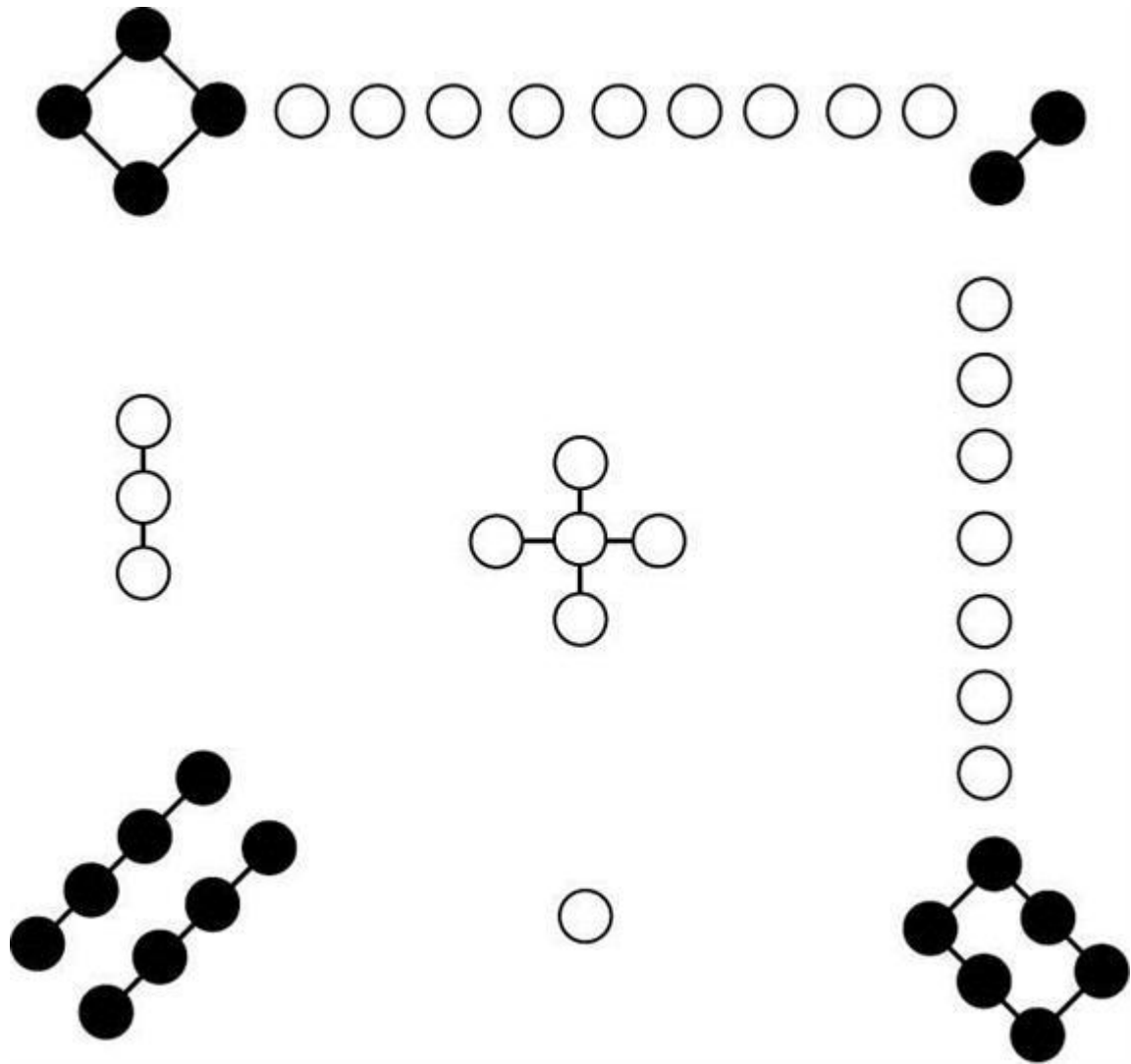
Általában könnyű feladat, a szó szoros értelmében „gyerekjáték” a betűfejeket alkotó betűkből kiókumlálni a betűalak nevét, foglalkozását, vagy amit a betűfej „alkotója” megkíván, de azért olvasóimra bízom a megoldást. A megfejtést csak a fejezet végén adom meg.

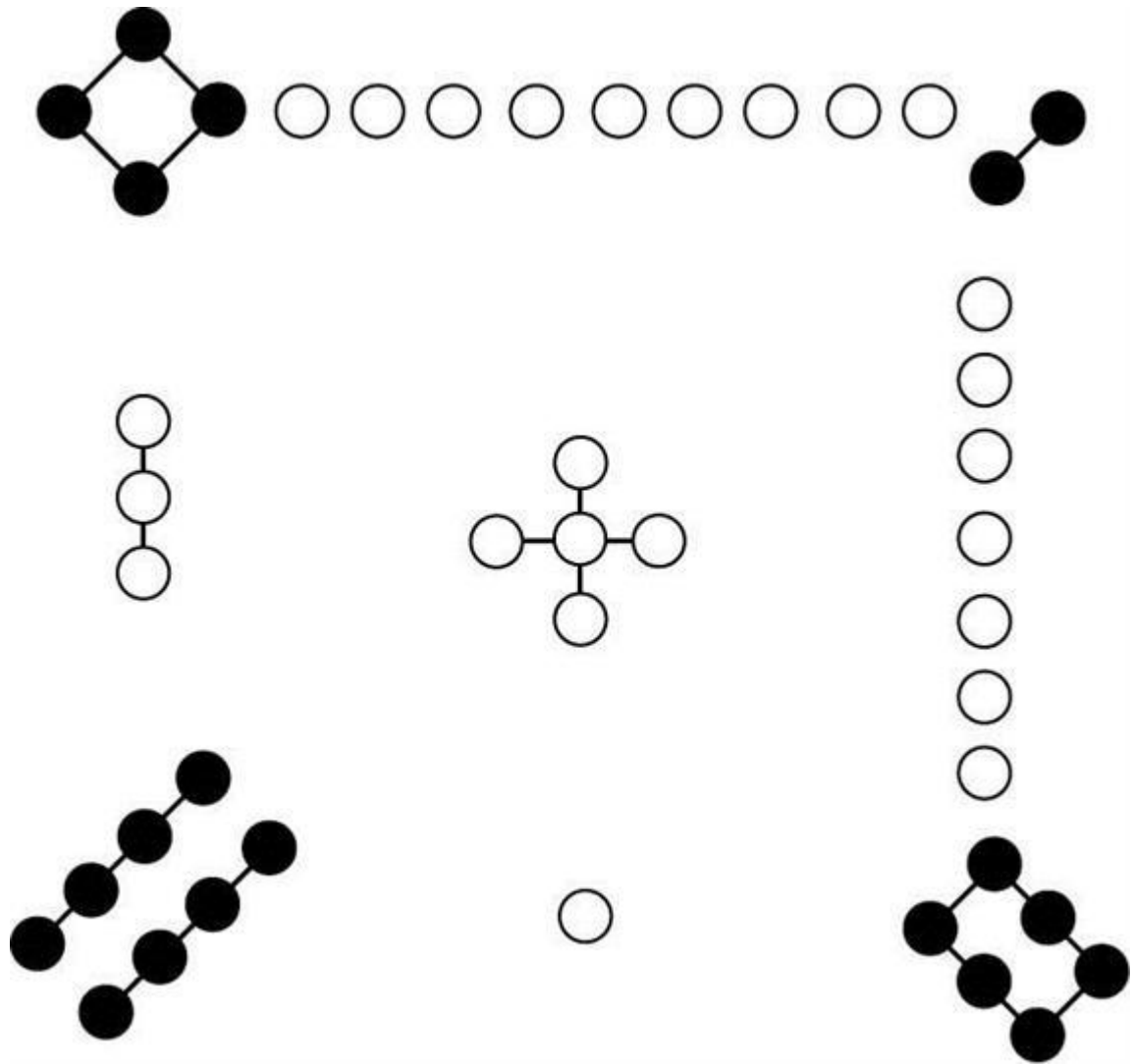

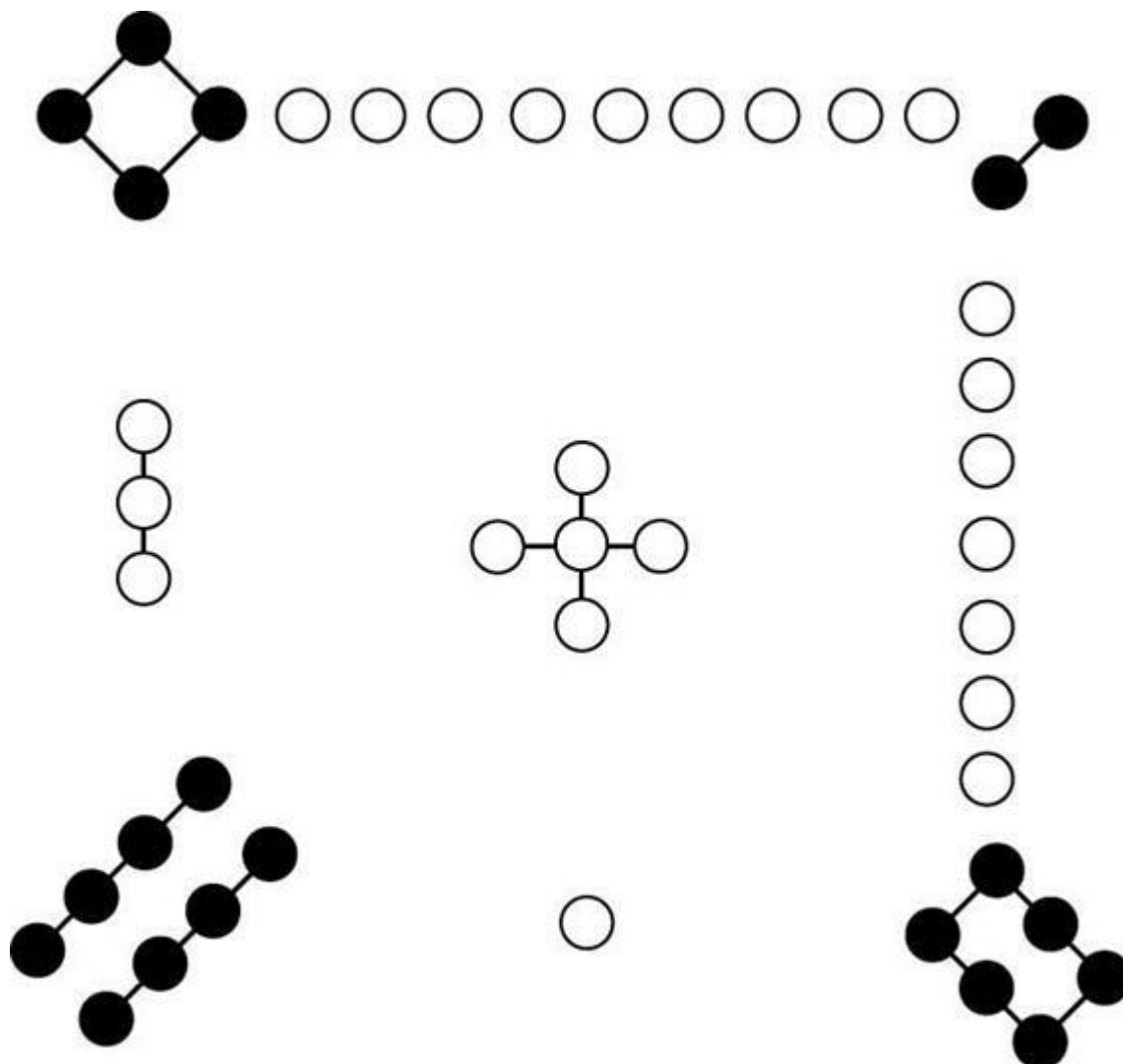

Képrejtvényes összetétellánc

Ez az inkább fiataloknak, tanulóknak szóló képes játék szintén egyúttal képrejtvény is, olyannyira, hogy akár könyvemnek valamelyik szóláncokkal foglalkozó fejezetébe is bekerülhetett volna. Kigondolója a komáromi Rabina Lászlóné, aki nyolc-tíz évvel ezelőtt az Anyanyelvápolók Szövetségének a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával közösen meghirdetett pályázatára küldte be azt a pályamunkáját, amelyben erről is szól. Az ötlet lényege az, hogy a játékosoknak képek segítségével kell szóláncot létrehozniuk. Kapnak egy három négyzetből álló ábrát, amelynek két szélső négyzetében már van egy-egy kép, a középső négyzet azonban még üres. Oda a játékosoknak kell egy nekik megadott képhalmazból azt a képet odailleszteniük, amely a bal oldali és a jobb oldali négyzetben látható képpel egyaránt értelmes összetétellé olvasható össze. Hogy hogyan fest ez a játék a valóságban, azt máris megláthatják olvasóim. Ugyanis bemutatok egy tíz darabból álló sorozatot úgy, hogy a középső négyzetet üresen hagyom, viszont a felhasználandó képeket összekeverve, egy csomóban megadom a tíz szólánc-sor alatt. Olvasóimnak csak az a feladatuk, hogy megtalálják a szóláncok középső négyzetébe kívánczó képecskéket. Ha jól dolgoztak, akkor minden zsák megtalálja a foltját! Az így kialakult összetételláncokat a fejezet végén megadom. Jó szórakozást!

1.3.4. Megfejtések

Napjaink rébuszai.

Képrejtvények „besegítéssel”. 1. Intenzív. 2. Paradoxon. 3. Musztafa. 4. Méregzsák. 5. Felekezet. 6. Kutya. 7. Redőny. 8. Inspirál. 9. Aranyeső. 10. Négy szemközt.

Rébuszok – súgás nélkül. 1. Serpenyő. 2. Nászajándék. 3. Taposómalom. 4. Lapzárta. 5. Két szék közt a pad alatt. 6. Romboló. 7. Keresztül-kasul. 8. Létérdek. 9. Adószám. 10. Barátfüle.

A limesen állva.

Betűfejek. 1. Gedeon. 2. Teodor. 3. Jonatán. 4. Donatella. 5. Kunigunda. 6. Főkönyvelő. 7. Gyógyszerész. 8. Cukrászmester. 9. Esztergom. 10. Olivér.

Képrejtvényes összetételánc. 1. Csap – szék – láb. 2. Kéz – fej – lécs. 3. Nyelv – hegy – tető. 4. Sas – szem – golyó. 5. Síp – csont – kovács. 6. Nadrág – szár – kapocs. 7. Kígyó – méreg – fog. 8. Főka – vadász – kalap. 9. Szúnyog – háló – zsák. 10. Felleg – vár – kapu.

5. fejezet -

1. 3. A betűjátékok fejedelme, az anagramma

1.1. Anagrammák régen és ma

Az évezredes anagrammajáték mibenlétéről, múltjáról könyvtárnyi adatot hordtak már össze a kutatók és a játék művelői. Az irodalomtörténeti munkákban nyomozva a Krisztus előtti harmadik században találkozunk vele először, egy görög grammatikus költő, Lükophrón kapcsán, aki Ptolemaiosz egyiptomi király nevének betűit szétszedve, majd új szavakká szöve kialakította az *Apo Melitosz* anagrammát, amely azt jelenti: 'mézből való'. De a királynét, Arszióét sem hagyta „anagrammatikus” átformálás nélkül a költő. Az ő nevéből ezt a dicsőítő kifejezést faragta ki: *Ion érasz*. Jelentése: 'Héra ibolyája'. Főleg különféle töréneti, mitológiai vagy más jeles személyekkel kapcsolatos hasonló példákat az anagrammatörténeti munkákban, tanulmányokban tallózva százával találunk, az említett Lükophróntól kezdve a múlt század világhírű, magyar születésű amerikai matematikusáig, Pólya Györgyig, Nagy Sándortól Rabelais-ig, Galileitől Voltaire-ig, Ponciustól Pilátusig... Nem túlzok, s nem is csupán a nyelvi játékokhoz való vonzódásom következtében jutottam el éppen Ponciustól Pilátusig. Hadd emlékeztessen olvasóimat egy bibliai példára, Pilátusnak János evangéliuma szerint Jézushoz intézett híres kérdésére: *Quid est veritas?* (= Mi az igazság?). A kérdés a későbbi magyarázatok szerint már önmagában hordta a feleletet is. Ha ugyanis a latin mondatot betűire szedjük, majd másképp csoportosítva ismét összerakjuk, ez a válasz olvasható ki belőle: *Est vir, qui adest* (= A férfi az, aki itt áll).

E példához érve immár itt az ideje, hogy – még ha olvasóim közül sokan már amúgy is többé-kevésbé tisztában vannak vele – meghatározzuk, mi is az anagramma voltaképpen. Közelíthetnék témánkhoz a stilsztika, a retorika felől is, hiszen például az *Alakzatlexikon* (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008) több oldalas Enigma szócikkében – amelyből megtudjuk, hogy az *enigma* 'talány, rejtély formában megjelenő gondolatalakzat', valamint az allegóriával, illetve a metaforával is kapcsolatba hozható – azt is olvashatjuk, hogy az *anagramma* az enigmának egy formájában kötött változata. Nem vonva kétségbe az említettek helyességét, én itt egy olyan meghatározást adok, amely az anagrammákhoz s magának az anagrammának a fogalmához a nyelvi játékok felől közelít, s szabályt is tartalmaz. Ennek megfelelően ezzel a görög eredetű szóval – *ana-grammata*, azaz 'új írás, még egy írás' – az olyan szavakat, neveket, szókapcsolatokat jelöljük meg, amelyek egy ugyane betűket tartalmazó más névből, szóból, szókapcsolatból születtek a betűk (az összes betű!) egyes átcsoportosítása révén.

Van többszörös anagramma is, s ez mint nyelvi bravúr még értékesebb. Persze ennek a többszörözésnek is vannak elemi, könnyű megvalósulási formái. Ha például azt ajánlanám olvasóimnak, próbáljanak, mondjuk, a *kántor* szó betűiből más szavakat létrehozni, zavarba jönnének? Aligha! Hiszen szinte kínálkoznak az olyan formák, mint *kontár* (mesterségét nem értő személy), (lovagi) *tornák*, (fegyvert) *rántok*, *orkánt* (azaz pusztító erejű szélvihart), *torkán* (akad a falat), *koránt* (sincs vagy -sem), *Trokán* (Trokán Péter színművészünk családneve), *trákon* (azaz trák nyelven), *Tárnok* (község Érd közelében), és még folytathatnám. De vannak olyan többszörözések is, amelyek bámulatra készíthetik a nyelvi játékok kedvelőit. Effélékkel a későbbiekben, talán más fejezetben még majd foglalkozom is, de két színes, szemléletes példát, olyat, amely már a játéktörténet része, mégis itt mutatok be, hogy olvasóim lássák, milyen lehetőségek rejlenek ebben a többszörözésben. Előbb egy három évszázaddal ezelőtti, latin nyelvű példát idézek fel. A lengyelországi Lissa város iskolájának Jablonský nevű rektora a 18. század elején oly módon köszöntötte a városban megszálló Leszczyński Szaniszló Ágostot (a későbbi Szaniszló Ágost királyt), illetve a Leszczyński-dinasztiát, hogy 13 betűből (A, C, D, E, I, I, L, M, N, O, S, S, U) egész sorozatra való latin nyelvű dicsérő anagrammát készített. 13 fiú aranybetűs pajzzsal táncolt az illusztris vendég előtt, s minden tánc után más sorrendben állt fel betűvel ékesített pajzsát maga elé tartva. A hétféle felállás játéktörténeti értékű:

DOMUS LESCINIA (Lescinski-ház)

ADES INCOLUMIS (Épségben vagy itt)

OMNIS ES LUCIDA (Teljes fényességgel ragyogsz)

LUCIDA SIS OMEN (Te ragyogó, légy jó előjel)

MANE SIDUS LOCI (Maradj a környék csillaga)

SIS COLUMNA DEI (Légy Isten oszlopa)

I SCANDE SOLIUM (Menj, lépj trónra)

A másik, ezúttal már magyar példa a múlt század második felében született, s az anagrammajátéknak egyik legkiválóbb művelőjétől, Likó Zoltántól származik. Alkotásaival bővebben is foglalkozom egy korábbi munkámban, de egyik legszellemesebb – s a többszörös anagrammák szemléltetésére kiváltképpen alkalmas – példáját itt is bemutatom. Az iménti klasszikus példában a kiindulópontul szolgáló kifejezés (DOMUS LESCINIA) betűiből további hat remek, egytől egyig beszédes mondatott ókumlált ki az iskola rektora, ebben pedig, hála Likó zsenialitásának, Bonaparte Napóleon francia császár nevének nem kevesebb mint nyolc anagrammáját csodálhatjuk meg, mégpedig ügyes keretbe ágyazva.

A katonai tanács ülésén, amikor az észak-olasz hadsereg Pó menti sikertelen működése miatt új hadvezért kerestek, szóba került Napóleon neve is. Volt olyan pártoló vélemény is, amely szerint ő rövid időn belül

Ó, a bal Pó-parton enne!

De volt Napóleonnak ellenzője is, ki nem bízott benne, s így vágott vissza:

Ó! Lopna! A porba tenne!

A kinevezés mégis sikerült, s egy dicső pálya ívelt mind magasabbra, a császárrá koronázáskor érve el tetőpontját. Persze a köztársaság hívei e tényt igen rossz néven vették, s némely lelkes republikánus, aki pedig azelőtt feltétlen híve volt, így sóhajtott:

Ó! Be' pórtalan e napon!

Természetesen az arisztokrácia tagjai sem fukarkodtak véleményükkel, amikor Napóleon palotája előtt haladtak el:

No, a palota! Benne a pór!

De minden dicsőség véges; Napóleon is elbukott. Számúzték Elba szigetére, s ő koronázásának tizedik évfordulóján így merenghetett magában:

Ó! E napon Elba-parton!

Még egyszer feljött a csillaga, s száz napon át ismét uralkodott. De vereséget szenvedett, s új száműzetési helyén már szigorúbb őrizet alá vették. Őrzője, a magas rangú angol tiszt igen furcsán beszélt róla. Például így:

Enne a napot lopó rab.

Többször szóba került még újabb visszatérésének lehetősége is, de fia erről így nyilatkozott:

No! A papa botor lenne!

Halála után hamvait Párizsban helyezték el, s sírhelyét így mutatja be az idegenvezető:

E panteonban a porló!

Talán itt, az anagrammákkal olvasóimat általánosságban, nagy vonásokban megismertető részben érdemes arról is szólni, hogy nyelvünkben melyek a leghosszabb, vagyis legtöbb betűt, betűjegyet tartalmazó anagrammák. A nyelvijáték-szakirodalom a röfhosszúságú anagrammák fejedelmének a 19. században élő jogászt, Sebestyén Gábort tartja. Bámulatra méltó munkásságának Ráth-Végh István külön fejezetet szentelt *A könyv komédiája* című művében, s Lukácsy András is részletesen foglalkozott vele több könyvében is. Tagadhatatlan, hogy a nyelvi játékok számos más területén is maradandót létrehozó Sebestyén, akinek néhány remekművével könyvem más helyén is találkozhat az olvasó, csakugyan e téren is nagyot alkotott. Hogy anagrammacsúcsát bemutassam, akarva-akaratlanul egy kicsit távolról kell indulnom; el kell mondanom a csúcs születésének körülményeit is.

Sebestyén Gábor kora számos jelességével tartott jó kapcsolatot. Többek között sűrűn levelezett Kazinczy Ferencsel és Fáy Andrással, akinek leginkább meséire emlékszünk vissza szívesen még ma is. Fáy különösen szerette Sebestyén; minden jubileumáról megemlékezett. Hetvennyolcadik névnapján például azzal tisztelte meg a jeles öreget, hogy az ő nevéből is anagrammasorozatot mesterkedett össze, mégpedig, stílszerűen, pontosan hetvennyolcat. Ez önmagában is páratlan teljesítmény, hiszen Fáy András neve túlságosan rövid ahhoz, hogy bárki is ennyi anagrammát alkosson belőle. De Sebestyén megoldotta ezt a feladatot, majd ezt az

anagrammahalmazt megtoldotta egy szinte emberfeletti tűnő ráadással is. Ugyanis fáradságot nem kímélve kikeresett a Bibliából egy olyan idézetet, amelyben előfordult a jeles ünnepele neve – igaz, nem *y*-nal, hanem *i*-vel írva, de ez a nyelvi játékokban általában megengedhető –, s azt azonnal ki is másolta ekképpen: „Örüljetekek! Mert az Úr mivelte ezeket! Örvendeztetek földnek első részei, hegyek énekeljetekek, erdők és azok minden **Fái**” (Ézsaiás 44,23; a Károlyi-féle fordítás szerint). Ezt az emelkedett hangú, himnikus szöveget Sebestyén Gábor elemeire szedte, majd újból összerakta, a következő köszöntőt fabrikálva belőle:

Fái András, földünk derék jelese, ez a remek író életének hetvennyolcadik évét megéré. Új egek, őrizzetekek őt kész, mentő kezekkel.

A témát ezzel be is fejezhetném, s rátérhetnék az anagrammajáték egyéb érdekességeinek szemléltetésére, de nem tehetem, mert a Sebestyén-idézetnek utóélete is van. 1975-ben levelet kaptam a Nyelvi Játékok Klubja egyik legkiválóbb tagjától, a könyvem más helyén is többször emlegetett Bencze Imrétől, s benne a következőket olvashattam:

„Úgy gondolom, illő, hogy az anagrammahosszúsági rekord 112 évvel Sebestyén alkotásának keletkezése után a mi klubunk birtokában legyen. Készséggel elismerem, hogy szövegem, amelyet mellékelek, egy kissé mesterkélte, de az vesse rám az első követ... Iszonytatóan nehéz mesterség a pontos betűrakás! Sebestyén – minden tiszteletem ellenére is – eléggé nagyvonalúan dolgozott!”

Levelének e részéhez Bencze Imre részletes táblázatot is közölt arról, hogy milyen eltérések vannak az Ézsaiástól származó idézet és Sebestyén köszöntője között. Az első, a bibliai 101 betűt tartalmaz, Sebestyéné 105-öt. Az elsőben egyáltalán nincs *c* betű, míg Sebestyénél van (a *hetvennyolcadik* szóban). Az elsőben öt *n* betű van, a másodikban hat. Stb. De nem ez a lényeges, hanem az, hogy kiváló játékosunk megjavította a hosszúsági rekordot, egy olyan szöveggel, amely 128 betűjegyet tartalmaz. Az anagramma alapjául szolgáló szöveg egy részlet Illyés Gyula *Anyanyelvünk* című kötetéből, annak *Magyar beszéd* című remek írásból, s így hangzik: „Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi. Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazánból: jellemkérdés.” Ez a szöveg anagrammatikus feldolgozásban a következő alakot öltötte:

Matild kérde: A házi liba is, a kislány is eladó? Beszélj, kell-é ezen elmélkedni! – Nem! Keress jó, eredeti, igaz gondolatokat. Írj keményen a szép hazugságról! Bizz!

Csakugyan mesterkélte egy kissé ez a szöveg, ahogy maga a szerző jellemezte írását, de nagyon is értelmes, akad erkölcsi tanulsága is, s ráadásul pillanatnyilag ez a leghosszabb anagramma hazánkban. Bátran megéljenzhetjük alkotóját: vivát! S aki képes arra, hogy felülmúlja ezt a csúcst, ám tegye meg!

1.1.1. Névanagrammák

Az anagrammakitalálósdiának számos fajtájuk van, legfőképpen aszerint, hogy miből, illetve mit kell megtalálni, kigondolni, például helynevet, vers- vagy regénycímet, közmondást vagy egyebet, de aszerint is, hogy milyen módon, milyen keretben zajlik le ez az anagrammaművelet: részanagrammákból való visszakövetkeztetéssel, beszédes névjegyek titkának megfejtésével stb. Nem részletezem e variációkat bővebben, mivel valamelyik szomszédos fejezetben még visszatérek rájuk, egyről azonban, mégpedig a leggyakrabban előforduló fajtáról itt, az „alapozó” fejezetben szólok: a névanagrammákról.

Az anagrammajáték legkedveltebb változata kétségtelenül a névelrejtés, azaz valamilyen személy nevének – családi vagy teljes nevének – a név anagrammájával való helyettesítése. Nem véletlen, hogy írók, költők is nemegyszer alkottak maguknak anagrammatikus nevet, akár csupán öncélú, de jóleső, magakellettő játékként, akár „tartós használatra” is. Így tett a *Gargantua* halhatatlan írója, François Rabelais, aki könyvének bizonyos körökre nézve nem éppen hízelgő vonatkozásai miatt ókumlálta ki nevéből az *Alcofribas Nasier* nevet, s művét ezen a néven adta ki. Saját maga mesterkedte ki magának a *Rose de Pindare* álnevet a 16. századi francia költő, Pierre Ronsard. Rudyard Kipling, *A dzsungel könyve* világhírű szerzője korai, ifjúkori műveit ezzel az anagrammaálnévvvel szignálta: *Lip King*. Magyarra így fordíthatnánk: *Ajakkirály*.

Nem vagyunk híján a hazai példákknak sem. Ady Endre, aki – főleg publicisztikai írásaiban – számos álnevet használt, nemegyszer élt az *Erdne Yda* írói álnévvvel, amely nevének anagrammája. Szécsi Margitköltő, aki más költők nevére számos anagrammaverset is írt, magára nemegyszer használta a *Tigram Icsész* anagrammanévet, sőt, saját nevére önálló verset is komponált, amelynek minden sora nevének betűiből állt össze. Emlékeztetőül ide is másolom az *Egy építkezés története Szécsi Margit nevére* című versének kezdő sorait:

Cím: Sársziget,
csizmát ígér, s
csirizt megás
miszter Csiga,
Missz Cigaret,
Magisz Tercsi,
Grízes Matics,
Mésztag Ricsi.

Radnóti Miklósnak egy érdekes, a kiejtésben érvényesülő anagrammanevére utalt nemrégiben egy napilapunkban a neves irodalomtörténész, Péter László. Idézem szavait: „Radnóti 1941. február 6-án ezt írta naplójába: »Őrjáratot írok a Nyugatnak az Eaton Darr-versekből. Ha van humorérzékük – hozzák. De van-é?« Nem volt, nem közölték. Radnótinak e tizenhárom versből álló sajátos ciklusa (Eaton Darr strófái) csak 1970-ben jelent meg az Új Írásban.” A továbbiakban még azt is kifejti Péter László, hogy az idézett anagrammanév (Eaton Darr) nem is csupán anagramma, hanem palindrom is: az eredeti név pontos megfordítása, angolt utánzó helyesírással. Péter még azt a feltevését is megemlíti, hogy Tandori Dezsőis Radnótitól, a családnevében hasonló betűket tartalmazó nevű költőelődétől kaphatta az ötletet nevének anagrammásítására. Ezt nem tudom, az azonban tény, hogy Tandori több anagrammanevet is használt. Számos bűnügyi történetét *Nat Roid* álnéven adta közre, ezenkívül használta a *Tradoni* és a *D'Tirano* anagrammanevet is. Ehhez még hozzáteszem, hogy egy sci-fiírónk – egy egykori névmagyarító pályázat immár feledésbe ment nyertes szava alapján úgy is mondhatnám: fantírónk –, FábriánZoltán is hasonló módon, *A. F. Bian* álnéven jelentette meg több könyvét, például *Üzen a nyolcadik bolygó* című, Kulin Györggyel közösen írt regényét. Ha pedig arra is kiterjesztenénk figyelmünket, hogy írók, költők a műveikbe milyen anagrammaneveket ügyeskedtek bele, se vége, se hossza nem lenne felsorolásunknak. Az oroszoknak született, de egy idő után franciául, majd angolul író Vladimir Nabokovpéldául több regénye hősének is saját nevéből alkotott anagrammanevet: *Vivian Darkbloom*, *Baron Klim Avidov*, *Adam von Librikov* stb. Németh László *Égető Eszter* című regényének kulcsfigurája *Méhes Zoltán*, ami egy *l* betűvel „szűkebb” ugyan az író nevének betűinél, de azért mégiscsak jelzi, hogy a szerző önmagát ábrázolja e művében. Megemlítem még, hogy a 19. századi költő, Tompa Mihály lakóhelyének, Kelemérnek a nevéből faragta ki ezt a furcsa álnevet: *Rém Elek*, s ezzel, mivel „tudni kell abbahagyni”, már véget is vetek az írói, költői anagrammanevék sorjázásának.

Annak igen, ám egy jelen- és múltbeli közismert személyiségek anagrammanevéből összeállított névsornak nem, sőt ezzel a listával voltaképpen olvasóim névkiolvasó, névfejtő képességét is szeretném mozgósítani. Ehhez előljáróban megemlítem, hogy ismert személyiségek nevéből anagrammát kovácsolni nemcsak jó – s szerintem kreativitásfokozó – időtöltés, hanem divat is, mind külföldön, mind hazánkban. Tony Augarde könyvem más helyén is többször idézett művében például ilyen angol nyelvű névanagrammákra bukkanunk:

Alec Guinness: **Genuine class**

Billy Graham: **Big rally ham**

Britney Spears: **Presbyterians**

Clint Eastwood: **Old West action**

James Watt: **A steam wit**

Margaret Thatcher: **Great charm threat**

Martin Luther King: **Line marketing truth**

Rasputin: **Puritans**

Tony Blair: **Tory in Lab**

William Shakespeare: **I am a weakish speller**

S most visszatérek az imént ígért névanagramma-listára, amelyet magyar írók, költők, tudósok, sportolók és más ismert és elismert személyiségek nevéből állítottam össze. Ha megoldásukhoz semmilyen támpontot nem adnék, akkor egy-egy bármily ismert név betűiből létrehozott, többé-kevésbé értelmes – persze csak módjával, helyelközzel értelmes – szövegből a lehetőségek miriádját tekintve szinte lehetetlen lenne rátalálni egy bizonyos névre, már csak azért is, mert a névanagramma-készítés gyakorlata szerint a rövid és a hosszú magánhangzók megfeleltethetők egymással. Tehát a szövegbeli *o* vagy *i* a névben lehet *ó*, illetve *í* is, és viszont. (Az *a* és az *á*, valamint az *e* és az *é* a korábbi szokással ellentétben ma már nem cserélhető fel egymással.) Nos, én nem is mindenfajta segítség nélkül zúdítom rá olvasóimra ezeket a szövegecskéket! Minden sorban közlök egy-egy, valamilyen jeles személy nevéből készített anagrammát, ám mellette feltüntetem az illető személy foglalkozását, szakterületét, hivatását, tevékenységi körét (ezek közül a legjellemzőbbet), születési – és ha már nem él, halálozási – idejét, végül pedig azzal is segítem olvasóimat a megfejtésben, hogy jelzem: ezt a névsort az anagrammák mögött megbúvó személyek nevének betűrendjében állítottam össze. Nagyon bízom abban, hogy ennyi adalék birtokában olvasóim nem lapoznak azonnal a megfejtésekhez, amelyekhez voltaképpen nem is igen kell lapozni, hanem mindegyik név megtalálására áldoznak egy-két percet az életükből, idejükből. Azt, sajnós, nem ígérhetem, hogy mindegyik szövegecske valamit már a tartalmával elárul a személyről is, akinek nevét meg kell találni – az ilyeneket jellemanagrammáknak nevezhetném –, de azért, hogy fölkeltssem érdeklődésüket, megjegyzem, ilyenek is jócskán akadnak ebben a névanagrammasorban. És higgyék el, egy-egy névre rátalálni igazi alkotói öröm!

1. **Idea? Rend?** (költő, 1877–1919):
2. **Ima és láva** (színművésznő, 1942–):
3. **Adriai gyöngy** (színművésznő, 1947–):
4. **Íme, lantra!** (tévés személyiség, 1935–2008):
5. **S arcod lázban** (sportoló, 1938–):
6. **Ki a kertbe!** (színművésznő, 1930–):
7. **Boldog a Gyuri** (színművész, 1934–):
8. **Cseveg bár, de író** (költő, műfordító, 1917–1971):
9. **A szód szálló** (színművész, 1942–):
10. **Dúrt szólok** (zeneszerző, 1934–):
11. **Oltári szeles egy cica!** (színművésznő, 1943–):
12. **Te falu-egyke!** (író, 1922–2010):
13. **Idei flört** (színművésznő, 1934–):
14. **Haknis haver** (tévés személyiség, 1949–):
15. **Ihlet a nője** (író, 1871–1957):
16. **Hindu ejti rád** (színművésznő, 1956–):
17. **Ég fia hoz** (előadóművész, 1936–2002):
18. **Pusztit érhet** (színművész, rendező, 1944–):
19. **Jó móka: ír!** (író, 1825–1904):
20. **Enyém s kendé** (sportoló, sportvezető, 1954–):
21. **S apánk deres** (tévés személyiség, 1948–):
22. **Kész a gépe** (költő, műfordító, 1909–1989):

-
23. **Rémekeket írsz** (író, 1929–):
 24. **Kert s rokolyánk** (festőművész, 1873–1940):
 25. **Kótán csiszol** (zongoraművész, karmester, 1952–):
 26. **Bort! – Liter? – Akó!** (színművész, 1943–):
 27. **Dallamos órák** (költő, irodalomtörténész, 1892–1980):
 28. **Ma ős sírodra kőrács** (tudós, 1784–1842):
 29. **Jó kun lakás** (színművész, 1958–):
 30. **Szóvillantó titán** (színművész, 1931–1976):
 31. **Elzárván ír** (író, műfordító, 1936–2006):
 32. **Lázás toll ró** (költő, műfordító, 1927–):
 33. **Oly vad, rög s gyom** (író, 1934–):
 34. **Lágyan szól** (költő, 1925–1978):
 35. **Dió piroslik** (színművésznő, 1947–):
 36. **Arab trón lep** (festőművész, 1880–1964):
 37. **Tapson éri** (színművésznő, 1929–):
 38. **Ó, dalom kint sír** (költő, 1909–1944):
 39. **Maradi siker** (író, 1921–1961):
 40. **Lón is kószál** (színművész, 1940–):
 41. **De bős a szó!** (író, kritikus, 1879–1945):
 42. **Bús gólya az!** (színművész, 1930–):
 43. **S van ász? – Á, egy...** (sportoló, 1988–):
 44. **Szeme sír ma** (színművésznő, 1932–1988):
 45. **Ni, e Dóra sztár!** (színművésznő, 1976–):
 46. **Ne keresd sorát!** (énekművész, 1921–1977):
 47. **Örök a csitrim** (színművésznő, 1935–):
 48. **Van s vitás** (költő, 1910–1991):
 49. **Eper és terv** (író, 1897–1970):
 50. **Az aranyos alt-alt** (énekesnő, 1947–):

1.1.2. Megfejtések

Névanagrammák. 1. Ady Endre. 2. Almási Éva. 3. Andai Györgyi. 4. Antal Imre. 5. Balczó András. 6. Berek Kati. 7. Bodrogi Gyula. 8. Devecseri Gábor. 9. Dózsa László. 10. Durkó Zsolt. 11. Esztergályos Cecília. 12. Fekete Gyula. 13. Földi Teri. 14. Havas Henrik. 15. Heltai Jenő. 16. Hernádi Judit. 17. Hofi Géza. 18. Huszti Péter. 19. Jókai Mór. 20. Kemény Dénes. 21. Kepes András. 22. Képes Géza. 23. Kertész Imre. 24. Kernstok Károly. 25. Kocsis Zoltán. 26. Koltai Róbert. 27. Komlós Aladár. 28. Kőrösi Csoma Sándor. 29. Kulka János. 30. Latinovits Zoltán. 31. Lázár Ervin. 32. Lator László. 33. Moldova György. 34. Nagy László. 35. Piros

Ildikó. 36. Pór Bertalan. 37. Psota Irén. 38. Radnóti Miklós. 39. Sarkadi Imre. 40. Sinkó László. 41. Szabó Dezső. 42. Szabó Gyula. 43. Szávay Ágnes. 44. Szemes Mari. 45. Szinetár Dóra. 46. Tekerés Sándor. 47. Törőcsik Mari. 48. Vas István. 49. Veres Péter. 50. Zalatnay Sarolta.

1.2. Ország, város... – Anagrammák témacsoportok szerint

Mindenekelőtt a címről néhány szót! Gyermekkorom egyik legkedvesebb társas időtöltése volt az „Ország, város...” című játék. Fogalmam sincs róla, hogy a mai fiatalok körében ismerős-e, legalább néha-néha felbukkan-e még ez az agyserkentő és – ami szintén nem lebecsülendő szempont – némi ügyességgel akár az iskolai órákon, főleg az unalmasabb órákon is „üzhető” játék. Mi, gimnazista diákok a múlt század negyvenes éveiben nagyon szerettük ezt az elmetornát, amelynek fogalomcsoportjai olykor változtak, módosultak, főleg bővültek, de a törzsük ez a fogalomsor volt: ország, város, hegy, folyó, növény, állat, fiú(név), lány(név), híres ember. Ha zavartalanul – értsd: nem az iskolában, tanórán! – folytattuk ezt a játékot, akkor az úgy folyt, hogy a résztvevők egyike ceruzájával rábökött egy újság vagy könyv valamelyik oldalának egy pontjára, s az a betű, amelyen a ceruzája hegye landolt, lett a következő játék főszereplője. Olyan szavakat, neveket kellett találni a felsorolt témacsoport mindegyik tagjára, amelyek azzal a betűvel kezdődtek, amelyet a ceruza hegye megjelölt. A szavakat, neveket mindig le is kellett írni. Rögtönözni nem volt szabad, még ha egy-egy könnyű betűnél ez is sikerülhetett volna. Ha valaki befejezte a sort, azt mondta: „kész!”, s erre mindenkinek azonnal le kellett tennie a tollát, ceruzáját. Ezután következett az összeolvasás, amely az eredmény szempontjából nagyon fontos volt. A megoldásokat ugyanis az olvasta fel, aki először lett készen, s aki ezáltal valami előnyre tett szert a többiek előtt. De nem biztos ám, hogy abban a fordulóban ő győzött! Ha ugyanis a játszók közül valakinek ugyanaz a szó, név szerepelt a saját papírján, amelyet az először elkészülő felolvasott, azonnal közbeszólt: „nálam is!”, s akkor mindkettőjüknek törölniük kellett megoldásukból az ismétlődő példát. Sőt, nem is csak nekik, hanem mindazoknak, akik úgyszintén azt a szót, nevet írták fel maguknak. Így előfordult, hogy valakinél, aki tudatosan nem a legkézenfekvőbb megoldásokat választotta, öt-hat szó is megmaradt, míg másnál esetleg egy vagy még annyi sem. Amikor a felolvasás befejeződött, s ki-ki elkönyvelte magának szerzett, illetve megmentett pontjait, már következett is az újabb betűválasztás, az újabb forduló.

De most nem ennek az egyébként nagyon érdekes és hasznos ismereteket nyújtó társasági játéknak az ismertetése a feladatom, hanem csupán a bizonyítványomat magyaráltam meg olvasóimnak, azaz e fejezet címének indítékát árultam el. A továbbiakban azonban már azt „nyújtom”, amit e fejezet valójában ígér: témacsoportok szerinti anagrammákat. Témacsoport persze annyi van, illetve lehetséges, mint csillag az égen, de én e fejezetben csupán ízelítőt akarok nyújtani belőlük olvasóimnak. Íme, mindenekelőtt néhány minicsoport:

Kutyafajták

Agfa rágná (afgán agár)

Don Korom (komondor)

Gaszton terel (angol szetter)

Magyar együttesek

Bandita tár (Tátrai Band)

Esőt elemel (Első Emelet)

Íme, no, fiatalon! (Neoton Família)

Fafélék

Ady M. állapot (datolyapálma)

Ernyős fővő (vörösfenyő)

Hesz rásüt (ezüst hárs)

Most, ehhez ráadásként, következzenek egy hosszabb sorozat, amelyet egyszer, több évtizede, de akkor rejtvényként már közzétettem egy *Füles Évkönyv*ben, *Sportágvetélkedő*címmel. A bevezetőben elmagyaráztam, hogy természetesen nem a sportágak vetélkednek egymással, hanem, legalábbis szándékaim szerint, az olvasók vetélkedhetnek, azaz tehetik próbára magukat abban a tekintetben, hogy mennyire ismerik a sportágakat. Akkor

ezt írtam: „A feladat: a következő szavakat, kifejezéseket, kis mondatkákat tessék úgy átalakítani – azaz betűiket úgy átcsoportosítani –, hogy mindegyikből egy-egy sportág elnevezése kerekedjék ki. A százszázalékos megoldás már maga is szép sportteljesítménynek számít!” Most nem rejtvényként közlöm a sportágak egy-egy anagrammáját, hanem színes, kedvcsináló szemelvényként, hogy a következőkben már olvasóimnak is legyen kedvük egy-egy témasorozat darabjait feladványként is ízlelgetni. S hogy még jobban felkeltsem érdeklődésüket, ezúttal még azt is hozzáteszem, hogy néhány esetben már maga a szöveg is utal valamicskét a megtalálandó sportágra! Kérem olvasóimat, figyeljenek fel erre is!

Sportágak

Boriszák (birkózás)

Dobás álzsákra (kosárlabdázás)

E vas átkél, csapat (kalapácsvetés)

Faátlyukadás (akadályfutás)

Hársmagárus (hármassugrás)

Kilövő sáv (ökölvívás)

Kis fás út (síkfutás)

Kozák sas (sakkozás)

Lakótársam orosz (salakmotorozás)

Léc szétlőve (céllövészet)

Mesél e súly! (súlyemelés)

Ősz testvér lop (sportlövészet)

Párkány szülésre (sárkányrepülés)

Poros utat (autósport)

Rajta, Tolna! (talajtorna)

Rugóváltás (távolugrás)

Sánta római fut (maratoni futás)

S rúg a lábad (labdarúgás)

Víztárolás (vitorlázás)

Zabtipró (tízpróba)

1.2.1. Anagrammaföldrajz

Ez az alfejezet voltaképpen szintén a főcímre „rímel”, hiszen már ott is „Ország, város”-t emlegettem. Ebben három olyan témakör szerepel, természetesen „anagrammatikus” feldolgozásban, amely tagadhatatlanul az *Anagrammaföldrajz* cím körébe tartozik.

Országnév-anagrammák

Nem mondhatom, hogy könnyű feladvány, mivel az országnevek gyakran változnak, az ember néha nem is tudja pontosan, hogy a történelmi viharok folytán létezik-e még egyáltalán ez vagy az az ország, illetve mi a ma használatos neve, de azért talán nem baj, hogy a most következő példasort már feladvány formájában tárom olvasóim elé. Viszont adok egy nagy segítséget, amelyet már az anagrammajáték alapjaival foglalkozó fejezetben, a személynév-anagrammákkal kapcsolatban is adtam. Olyan rendben sorolom fel a példákat, hogy

olvasóimnak már pusztán ez a sorrend is tájékoztató pontul szolgáljon. Az anagrammákba rejtett országnevek ugyanis ábécérendbe szedve találhatók meg a következő felsorolásban. Ugye ez csakugyan nagy segítség? Persze, aki így sem vállalkozik a fejtőre, a fejezet végén megtalálhatja a megfejtéseket.

1. Galéria
2. Egy kis türelem a lakói álma
3. Mérges-e a birka?
4. Reagan int
5. Ultra-Ázsia
6. Föld ára, kára kissé izgat
7. Ó, e cudar!
8. S fázón ring
9. Cafrangrázó is!
10. Ah, dalolni!
11. Honda s úr
12. Adóján rí
13. Nem urak
14. Egyre lángolsz
15. Sehol tó
16. Drága kamasz
17. Melegszik, vadít
18. Kapzsi tán?
19. Táguló ipar
20. A búzára is ad

A világ városai

Azért nem csupán városneveket említek e feladat címében, mert ilyen módon igyekszem jelezni, hogy a magyar városokat ezúttal figyelmen kívül hagyom. Ez is könnyíti a megfejtést. Ebből már kiderül, hogy ezt az anagrammasort is feladvány formájában nyújtom át olvasóimnak. A segítség itt is az, mint az imént: a megfejtésül szolgáló városnevek ábécésorrendjében mutatom be az anagrammákat. De nem vesztegetem a szót. Máris következnek a városnév-anagrammák!

1. Díszed a baba!
2. De stramm az!
3. Roncsbeli
4. Mondd: rút?
5. Ez a DDR!
6. Fene zrí

-
7. Gót bögre
 8. Lenge bor
 9. E lécvár korhad
 10. Autóipar
 11. S buliztam
 12. Szele már új!
 13. Nem borul-e?
 14. Príma a bora
 15. Jó-e a riói rend?
 16. Sor tenor
 17. Szesz pótolva
 18. Ni, tús!
 19. Lova s ipara
 20. Kap-e azon?

Tájék-játék

A cím talán meglepő, de ha más mentsége esetleg nincs is, egy mindenképpen van: az, hogy ez valódi anagrammacím, mivelhogy a *tájék* és a *játék* egymásnak anagrammája. Tudom, az olvasó azt várná, hogy a világ városai után most hazai településeink nevéből is átnyújtsak egy sor anagrammát. Nos, mindenkit megnyugtatok: voltaképpen azt teszem, csakhogy egy kicsit sajátos módon. A „normális” mód az volna, hogy felsorolok magyar helynevekből alkotott anagrammákat, mint ahogy a külföldiek esetében tettem. Hogy ebben is teljesítsem kívánságukat, be is mutatok egy kis sorozatot, de nem rejtvényként, hanem „csak úgy”, gyönyörködtetésül, s nem is a nagyobb, mindenki által ismert városok nevei közül válogatva, hanem a kevésbé ismert, kis településeket, falucskákat részesítve előnyben. Íme egy kis sorozat! Ezúttal, mivel nincs szükség segítségnyújtásra, az anagrammák betűrendjében mutatom be példáimat.

A gaz szervál (*Zalaszegvár*)

Bayer Anna jó (*Baranyajenő*)

Bújos Atanáz (*Abaiújszántó*)

Egy lentilót (*Lengyeltóti*)

Ez nemesi tej (*Istenmezeje*)

Hegy emigrál (*Mihálygerge*)

Lehet szálka (*Halásztelek*)

Motoros bánt (*Bátmonostor*)

Őszi ős lótáp (*Tápiószőlős*)

Pánok alsója (*Sajókápolna*)

Ez volt e rész bevezetője! Ugyanis a „központi téma”, amelyre a cím utal, még csak most következik. Néhány évvel ezelőtt, egy anyanyelvünkkel foglalkozó, hetenként kopogtató tévéműsorban ezzel a *Tájék-játék* címmel az anagrammakészítés és -alkotás rejtjelmeibe igyekeztem bevezetni a műsor nézőit. Minden alkalommal kijelöltem két magyar településnevet, s arra biztattam a nézőket, hogy a két helységnevét betűinek együtteséből

próbáljanak meg értelmes, sőt akár szellemes mondatot összemesterkedni. Természetesen elmondtam a szabályokat. Például azt, hogy az összes betűt fel kell használni; a kétjegyű betűk betűjegyeit akár szét is lehet választani; a rövid és a hosszú magánhangzók megfeleltethetők egymással; stb. A „siker” érdekében nem törődtem azzal, hogy a két helység, amelyet párba állítok, milyen távol esik egymástól, vagyis hogy 10 vagy akár 400 kilométer választja el őket. Csak arra figyeltem, hogy a két falunév betűinek együttese jó nyersanyag lehessen az anagrammakészítők számára, azaz megfelelő arányban forduljanak elő bennük a magán- és a mássalhangzók, együttvéve nagyjából 18, 20, 22 betűjegynyi terjedelműek legyenek, mivel ennyi se nem túlságosan sok, sem pedig túlzottan kevés ahhoz, hogy a játékos kedvű nézők sikeresen megbirkózzanak velük. S az eredmény? Nem akarok dicsekedni, de tény, hogy ez az egyszerű kis játék sok ezer embernek vált abban az időben kedvenc időtöltésévé; minden alkalommal legalább ezer, de inkább több ezer ilyen-olyan értékű mondatka megalkotására ihlette a nézők erre fogékony részét, s éppen ezért úgy érzem, annyit megér, hogy néhány példa felidézésével megőrizzük emlékét. Következzék hát egy kis múltidézés!

Alsószentiván + Kecel: *Ó, este van, cinke száll...* Ki álszent, neve: csaló!

Mátraszőlős + Aszaló: *Szőlő társa mazsola.* A szó aláz s mar. Sőt, öl!

Iharosberény + Gibárt: *Ah, régi nyár, bíbor est!* Bari béget, ri. Óh! Nyárs.

Mostantól már visszafogottabban idézek, csupán tíz névpárra egy-egy példát adva.

Németbánya + Gaszton: *Szegényt nyom a bánat.*

Rábafüzes + Kunsziget: *Kusván bizserget a fű.*

Hidvégardó + Nemeskér: *Adós kér, de nem ígér.*

Kozármisleny + Egerág: *Kel rigó, sármány, geze...*

Sorkikápolna + Zalabér: *Kalóz éra! Bankár is lop!*

Kiskunhalas + Pereszteg: *Lassú kan; reszket, piheg.*

Mátránovák + Bélmegyer: *Egy bank „átver”? Rémálom!*

Dencsháza + Zsarolyán: *Csend árnyas házzal, ó...*

Bükkaranyos + Dörgicse: *Sorra „dicső” bankügyek...*

Gellénháza + Kisnamény: *Ha lányka, néni lesz még!*

1.2.2. Verscímanagrammák

Az a példasorozat, amelyet itt mutatok be, különösen közel áll hozzám: anagrammák közismert verscímeiből. Világéletemben vonzódtam a versekhez, a költészethez. Évtizedekkel ezelőtt, amikor még a Nyelvtudományi Intézet volt a munkahelyem, s a felsőoktatáshoz hivatalosan még semmi közöm sem volt, egyetemi docensi minőségben poétikát is oktattam az ELTE-n. Verskedvelő mivoltomban csak megerősített, hogy intézeti közvetlen kollégáim közül többen is hasonló cipőben jártak: szintén nagyon szerették a verseket és a költőket, főleg a klasszikusokat. Lőrincze Lajos, aki a Nyelvtudományi Intézetbe kerülésem idején vezette azt az osztályt, amelynek tagja lettem – s amelyet később bő másfél évtizedig én irányítottam –, közkedvelt rádióműsorában, az *Édes anyanyelvünkben* különféle nyelvhasználati kérdések megtárgyalásakor rendszeresen idézett jeles költők verseiből. Áprily Lajos állt hozzá legközelebb; vele jó baráti viszonyban is volt. Kovalovszky Miklós kollégám pedig nemcsak nyelvész volt, hanem irodalomtörténész is – ráadásul mindkét szaktudománynak jeles művelője! –, többek között az egyik legkiválóbb Ady-szakértő. Nem csoda hát, már a versekhez eleve meglevő vonzódásomat is figyelembe véve, hogy magam is a versek rabja lettem és vagyok, s fontosnak tartom, hogy a költészet modern korunkban se veszítse el rangját, tekintélyét. Ez a magyarázata annak, hogy abban a két évtizedben (1970-től 1990-ig), amelyben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat égisze alatt létrejött s élt a Nyelvi Játékok Klubja elnevezésű civil csoportosulás, ennek vezetőjeként a klubtagokat is igyekeztem ezzel a versszeretettel megfertőzni. Legfőképpen ennek eredményeként születtek azok a verscímanagrammák, amelyekből a következőkben egy kis ízelítőt adok. Íme, néhány, megítélésem szerint jól sikerült anagramma legkedvesebb, legnépszerűbb költőink néhány közismert versének címéből, vagy ha úgy tetszik, címére!

Arany János

Mátyás anyja – Atyám nyájas

Tetemre hívás – Terhem e táv is

A hamis tanú – Ha int a Samu

Családi kör – Ácsi dalkör

Toldi estéje – Ijedést olt-e?

Petőfi Sándor

Szeptember végén – Gépteremben vész

Nemzeti dal – Lemezt adni

A puszta télen – Tétlen az apus

Egy telem Debrecenben – Tegyen el decemberben

Szerelem és bor – Él-e rossz ember...

Ady Endre

Párisban járt az ősz – Száraz japán birstő

Az ős Kaján – Őz a sajkán

Az Illés szekkerén – Ékszere lila szén

Őrizem a szemed – Ismerem az őzed

Héja-nász az avaron – Oh, az a rév a Szajján...

József Attila

A város peremén – Veresné a párom

Születésnapomra – Ré múlt e panaszos

Kertész leszek – Szeretlek! Kész.

Engem temetnek – Megment e kenet.

Ars poetica – Ó, e pacsirta...

Epilógusként – mármint e szakasz lezárásául – egy feladatsort is átnyújtok olvasóimnak: tíz jeles költőnk egy-egy közismert versének anagrammáját. Megjelölöm a szerző nevét, majd utána bemutatom kiválasztott verse címének anagrammáját. Nagy költők, jól ismert címek... Úgy érzem, bűn volna meg sem próbálkozni a megfejtéssel. De akinek nincs kedve rá, máris lapozhat e fejezet végére!

1. Ady Endre: *Rongy a maga ura!*
2. Arany János: *Disznóparéjt adok*
3. Berzsenyi Dániel: *Ez a költő ítél!*
4. József Attila: *Állt a szekér*
5. Kosztolányi Dezső: *Az éhség is rangjel*
6. Petőfi Sándor: *Nagy és örök ékszer*

-
7. Radnóti Miklós: *Aranyos vén szoknya*
 8. Tompa Mihály: *Házaid faormai*
 9. Tóth Árpád: *Zseni útja*
 10. Vörösmarty Mihály: *Boldog könnyárt ont a vak*

1.2.3. Közmondás-anagrammák

Még ezt is lehet? – kérdezhetik olvasóim. Válaszul csak ezt mondhatom: nagyon is! Sőt! Még arra is van nem is egy példám, hogy valamely ismert közmondásból az erre fogékony, nagy nyelvi fantáziával megáldott anagrammafáradó képes egy más, eddig nem ismert, senki által nem hallott, de mégis közmondás jellegű és értékű álközmondást alkotni. Én például, éppen ennek érzékeltetésére, jó negyed százada az *Élet és Tudomány* című ismeretterjesztő hetilapban, amelynek egyébként már évtizedek óta van egy Nyelv és élet című anyanyelvi rovata is, éppen e rovat keretein belül hirdettem egy olyan pályázatot, amely közmondások anagrammásítására biztatta a pályázaton részt vevőket. Címéül ezt adtam: *Hol cüg van, a ló is kehes!* Nem valami elmésnek látszó cím, elismerem, de ha hozzáteszem – és annak idején a felhívásban hozzá is tettem! –, hogy ez a kétségtelenül közmondás jellegű mondat valójában egy másik, valóban élő, létező közmondásnak az anagrammája, amely azzal betűjegyről betűjegyre megegyezik, nos, akkor, ugye, már egészen másképp tekintünk rá? Egyébként ennek a sajátos álközmondásnak a forrása – tessék bátran ellenőrizni a betűit! – ez a mindenki által ismert népi bölcsesség: Olcsó húsnak híg a leve.

Nem szaporítom a szót. Pályázati ötletem, amelyet egyébként a pályázatnak még az említett lapban való meghirdetése előtt, más körben is kipróbáltam, „teszteltem”, nagyszerűen bevált. Ennek eredményeként sok-sok olyan közmondás-anagramma van nyelvjáték-gyűjteményemben, amely bizonyítja, hogy nyelvünk egy ilyen alapjában véve valóban nehéz feladat megoldására is alkalmas. A következőkben ebből a gazdag termésből mutatok be egy kazalra valót. Nem talány formájában, mert 20-25 vagy még több betű(jegy)nyi szöveget egy más, többé-kevésbé szintén ép, értelmes szöveggé átalakítani túlságosan nehéz, túl sok energiát felemésztő feladat volna. Stílusosan, szintén egy közmondással élve azt mondhatnám: többbe kerülne a leves, mint a hús. De hogy bemutassak jó néhány példát arra, hogy egy-egy közmondást milyen ügyesen, furfangosan át lehet formálni, más szöveggé lehet alakítani, azt remélhetőleg jó néven veszik s örömmel fogadják olvasóim.

Ahol nincs, ott ne keress!

Ne kincsre less – ott a hon!

Okos, ha rest, nincstelen.

Nincsen halk, toros este.

Sok ló csen, ha tenni rest.

Ne less kincset, rohanót!

A harag rossz tanácsadó.

Csatorna szaga: rohadás.

A rossz csatár a hangadó.

Harangszó a csoda társa.

Hangos a szó: csárda arat.

A roncs-szó hatása dagad.

Alkalom szüli a tolvajt.

„Lila”, vak műszó jól altat.

Izmos alak jól vallat: üt.

Javallatom: sült, íz, kóla.
Aki jól almol, tavaszt ül.
Vaj, alma, sült: illatozók!
Egy bolond százat csinál.
Sebláz az gondot „csinyál”!
Csodás az ágytoll-benzin.
De lobog a száz lánytincs!
Csótányod az ingbe száll!
Álszent nagybácsi oldoz.
Ha ló nincs, (a) számár is jó.
Mára nincs jó sóshal-íz.
Hajnali rózsám csinos.
Rahón sincs jó szalámi.
Manci hasán olajos zsír.
Imára szól, sóhaja nincs.
Jó bornak nem kell cégér.
Bérenc morgókkal éljen.
Jelnek lóg a bormércénk.
Lenmag-bokron jérce kél.
Jó cégnek normabér kell.
Cérna kell, nem kóbor jég.
Jó tanács soha nem késő.
Hős csatákon jó a ménes.
E hastáncos jósnő a kém.
Tamás nője néha csókos.
Nem késő a táncos sóhaj.
Mesés a nő csókja háton.
Közös lónak túros a háta.
Okossá tanulhat az ökör.
Hol ősz a kakas, ott úr a nő.
A hatökör tanú soká szól.
A Kossuth-nóta láza örök.

Ahun kása, szőlő, ott róka.
Kétszer ad, ki gyorsan ad.
Rest ész gyakran adódik.
Disznóagyar kétes kard.
Kakasszóra tedd ingyér'!
Gyakran kér, szed is adót.
Ó, nagy sikert ad: ész, kard!
Krajcárból lesz a forint.
Korral fizet baljós ránc.
Sírból fel torz kanca jár.
A forintból krajcár lesz.
Borzas fej tarlón cirkál.
„Krajcárból” fintor lesz.
Más kárán tanul az okos.
Sok ámuló árt a násznak.
Másokon tanul a rákász.
Túl káros mán a kanozás!
Tanárosan úszkálók ám!
Unoka mászkál a rostán.
Megleli a zsák a feltjét.
Faló száj kelleti magát.
A jellem foga átlátszik.
Ki mázsál, feje latolgat.
Aki szolgál, fal ám tejet.
Állam szolgája feketít.
Olcso húsna híg a leve.
Hol cúg van, a ló is kehes.
A suhogó hal leve kincs.
E hús híg lecsónak való.
Ma nincs monda, pillemese.
Csillagok neve suhanó.
Tisztaság fél egészség.

Tisztes gazság – fél égés.

Felség! Száz géjét itass!

Tisztes aggság fél ész-é?

S légszesz és faág ég itt.

Fél tisztesség gazság-é?

Vak tyúk is talál szemet.

Lyukas lakást víz temet.

Atyám siket kuvaszt lel.

Szemes tyúk lát valakit.

Ma vizslakutyát lestek.

Klassz tyúk imával etet.

1.2.4. Megfejtések

Anagrammaföldrajz.

Országnev-anagrammák. 1. Algéria. 2. Amerikai Egyesült Államok. 3. Arab Emírségek. 4. Argentína. 5. Ausztrália. 6. Dél-afrikai Köztársaság. 7. Ecuador. 8. Finnország. 9. Franciaország. 10. Hollandia. 11. Honduras. 12. Jordánia. 13. Kamerun. 14. Lengyelország. 15. Lesotho. 16. Madagaszkár. 17. Maldív-szigetek. 18. Pakisztán. 19. Portugália. 20. Szaúd-Arábia.

A világ városai. 1. Addisz-Abeba. 2. Amszterdam. 3. Csernobil. 4. Dortmund. 5. Drezda. 6. Firenze. 7. Göteborg. 8. Grenoble. 9. Hradec Králové. 10. Irapuato. 11. Isztambul. 12. Jeruzsálem. 13. Melbourne. 14. Paramaribo. 15. Rio de Janeiro. 16. Sorrento. 17. Szevasztopol. 18. Tunisz. 19. Valparaiso. 20. Zakopane.

Vercímanagrammák. 1. A magyar ugaron. 2. Szondi két apródja. 3. A közelítő tél. 4. Kész a leltár. 5. Hajnali részegség. 6. A négyökrös szekér. 7. Vénasszonyok nyara. 8. A madár fiaihoz. 9. Az új isten. 10. Gondolatok a könyvtárban.

1.3. Rejtvényes anagrammák, anagrammarejtvények

Bár játékoskönyvemnek már két előző fejezetében is foglalkoztam a betűjátékok fejedelmével, vagyis az anagrammákkal, olvasóim talán elnézik nekem, hogy még egy fejezet erejéig visszatérek erre a kimeríthetetlen témára. Csakugyan kimeríthetetlen. Olyan, mint a feneketlen kút: belenézünk, s nem látjuk az alját. Nem csoda, hogy költőink közül is többen hódoltak annak a játékszenvedélynek, amelyre az anagrammák világa készítette vagy inkább kényszerítette őket. Egy-két költőnkre, például Szécsi Magdára vagy Tandori Dezsőre már utaltam is néhány mondat erejéig. Ehhez most még az ismert költő, Pákolitz István lányának, Pécsi Gabriellának nevét teszem hozzá. Apját követve ő maga is költő, azaz sajnos már csak az volt, mivel néhány éve, 2006-ban elhunyt. De annak igazolására, hogy az anagrammák szerelmese volt, kezembem tartom s olvasóimnak képletesen fel is mutatom egyik, immár halála után megjelent kötetét (Pannon Tükör Könyvek, Zalaegerszeg, 2007), amelynek címe: *Kvantumos nyelvtörténetek, magyarázó* – s a mi szempontunkból rendkívül fontos – alcíme pedig: *Anagramma versek a kilencvenes évek közepéről*. Nos, ez a könyv a maga teljességében anagrammasorokat, anagrammaverseket tartalmaz. Megszámoltam: 355 mai magyar költő és író „pécsigabriellás” lelkületű anagrammáját találhatjuk meg ennek a kötetkének a második felében, míg az első részben Arany János, Balassi Bálint, József Attila vagy Petőfi Sándor alakja bontakozik ki előttünk ugyancsak anagrammákból, akár több oldalnyi terjedelmű anagrammasorokból. Szándékosan nem idézek a kötetből, mert a könyv egésze és szemlélete ismeretének hiánya esetleg megzavarná az olvasót ezeknek az anagrammáknak a megítélésében. Inkább egy-két kortárs költőnek, írónak a kötetre vonatkozó néhány szavas méltatását iktatom ide a hátsó borítóról. Nadas Péter ezt írta róla: „nem értem, de élvezem”, Tandori Dezső ezt: „ad astra!”. Mi pedig – azaz én és reménybeli olvasóim – e pár elismerő sorral adózunk, adózzunk a költő emlékének! Most pedig következze e fejezetnek az a játékos, rejtvényes része, amelyet a cím ígér!

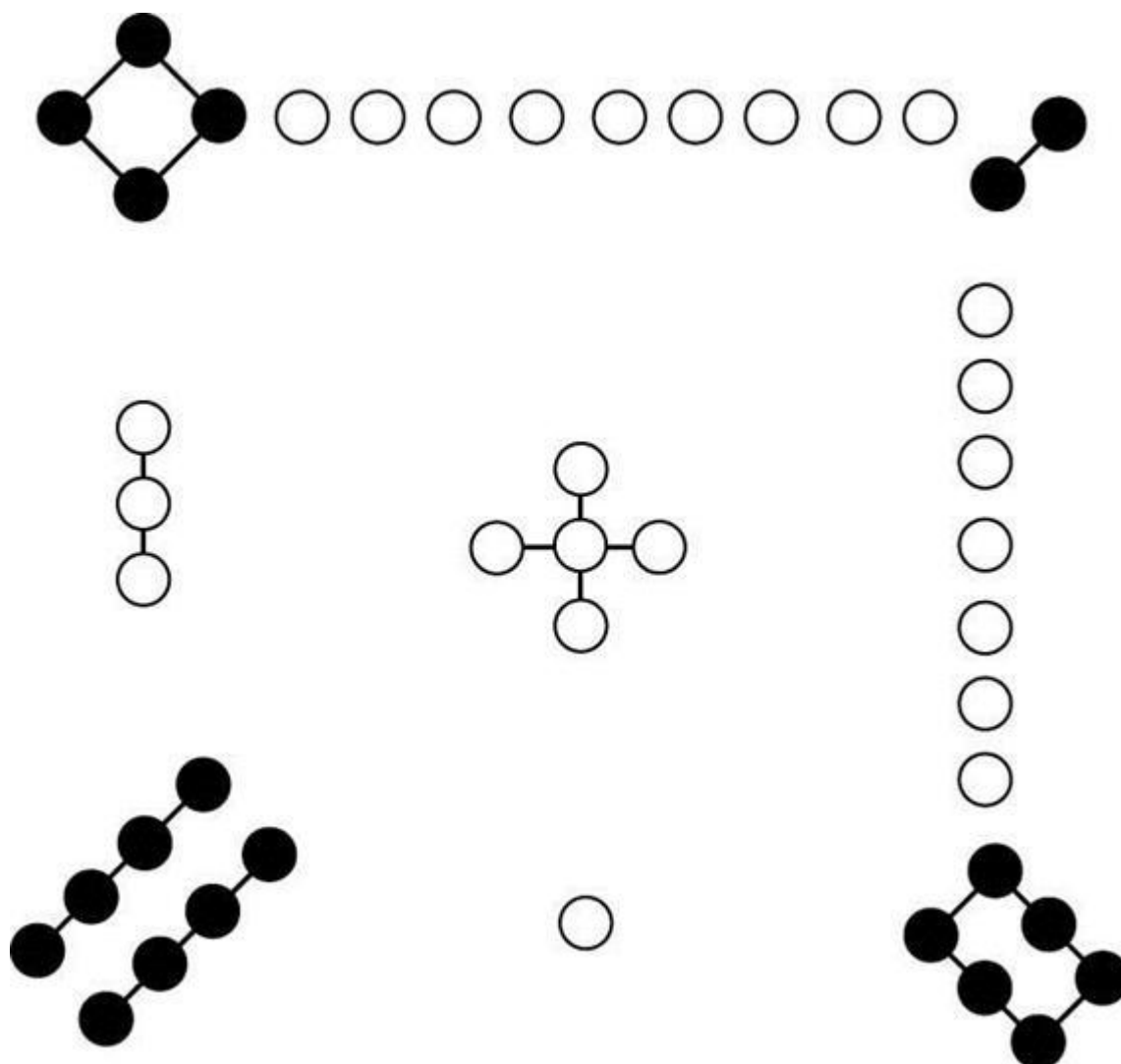
1.3.1. Anagrammában fejtse!

E cím alatt mindössze azt igyekszem néhány példával szemléltetni, hogy az anagramma mint játék vagy játékelem a rejtvény-szakirodalomnak is jelentős tényezője. Legalábbis nálunk. Ezt azért teszem hozzá, mert a külföldi rejtvénylapok ezreit nem vizsgáltam meg ilyen szempontból. És azért mondom, hogy ezreit, mert a különféle típusú, rendű és rangú rejtvények világszerte igen népszerűek, s a rejtvénytermés szinte áttekinthetetlen.

Ráadásul a divat is nagymértékben alakítja, formálja egy-egy nemzet, egy-egy nyelvközösség rejtvényigényeit! Ki gondolta volna például, hogy a *sudoku* elnevezésű számrejtvény, amely voltaképpen korántsem új, hiszen a világ számos helyén régóta kedvelt játék, bő fél évtized alatt – emlékezetem szerint csupán azóta, hogy beléptünk az Európai Unióba! – hazánkat is meghódítja, de oly mértékben, hogy nem csupán rejtvénylapokban, hanem nagy példányszámú egyéb újságokban is rendszeresen megjelenik, s bűvkörébe vonja, magához láncolja a rejtvények, feladványok kedvelőit? Persze, én e könyvben nem foglalkozom olyan rejtvényekkel, amelyek nem a nyelvvel kapcsolatosak, de a hazai rejtvénylapokat figyelemmel kísérem, már amennyire ez lehetséges. Magyarországon százötvennél is több rejtvényújság jelenik meg, kisebb-nagyobb rendszerességgel: hetente, havonta, kéthavonta, negyedévente stb. Még listát is vezetek róluk. Ábécérendben az első közülük az *Állati poénok* című, négyhetente megjelenő, főleg skandináv típusú rejtvényeket tartalmazó lap, az utolsó pedig a *Zsebrejtvény* című, szintén havonta jelentkező rejtvényújság, amelynek négy különböző változata is van, az alapváltozaton kívüliek *Extra*, *Olasz*, illetve *Plusz* alcímmel ellátva. Csupán néhány példa az ábécérendben köztük levők tömegéből: *Ebugatta Rejtvénymagazin*, *Eszes*, *Észjáték*, *Fejtörő*, *Füles*, *Fülesbagoly*, *Góliát*, *Kemény Dió*, *Mesterkoktél*, *Nagy Rejtvénylap*, *Olasz Módra*, *Örökzöld Rejtvények*, *Poénvadászat*, *Rejtvénykoktél*, *Rejtvényparádé*, *Skandináv Vadászat*, *Szókereső*, *Terefere*, *Uhu*, *Ügyes*, *Vidor*. Ezeket és fel nem sorolt társaikat lapozgatva bátran állíthatom, hogy az anagramma mint játékelem szerves része a magyar rejtvényirodalomnak, illetve rejtvénytermésnek. A következőkben – csepp a tengerben! – bemutatok néhány anagrammán alapuló rejtvényt.

Anagrammanégyzet

A rejtvény alján megadott meghatározásokra nem valamilyen, a definícióval nagyjából megegyező értelmű szóval kell válaszolni, hanem mindegyik szónak valamilyen anagrammáját kell beírni a négyzet megfelelő betűhelyeire. Ha a megfejtés helyes, akkor a kiemelt átlóban egy virág nevére lelünk rá.

A feladvány túlságosan egyszerű ahhoz, hogy megoldandó rejtvényként tálaljam fel olvasóimnak. Kérem, tekintsek inkább példának, az ez után következő feladványok bevezetőjének. Itt a helyes megfejtés a következő:
 1. Iparág. 2. Abrosz. 3. Szolga. 4. Szólás. 5. Zsálya. 6. Karima. Az átlóból kiolvasható virágnév: ibolya.

Anagrammatika

Hasonló feladat az előzőhöz, de mégis más, ahogy a címe is jelzi, ugyanis itt az anagrammákon kívül a grammatikának is van szerepe. Arra kérem olvasóimat, hogy a felsorolt tizenhárom szó mindegyikének keressék meg azt az anagrammáját, amely elvezet a megfejtéshez. Megfejtésük ugyanis csak akkor helyes, ha a beírt szavak kezdőbetűiből egy grammatikai, azaz nyelvtani fogalmat olvashatnak össze. Figyelem! A kétjegyű betű két betűnek számít, tehát elemeit szét is lehet bontani!

1. SZELVÉNY
2. LESÉTÁLÁS
3. RÁNEVET
4. KÉNYSZER
5. LENÉZÉS
6. CSÁKÓS
7. KOLOSTOR

8. KIUTALÁS

9. SZORGALMI

10. MOTOLLA

11. TISZTEL

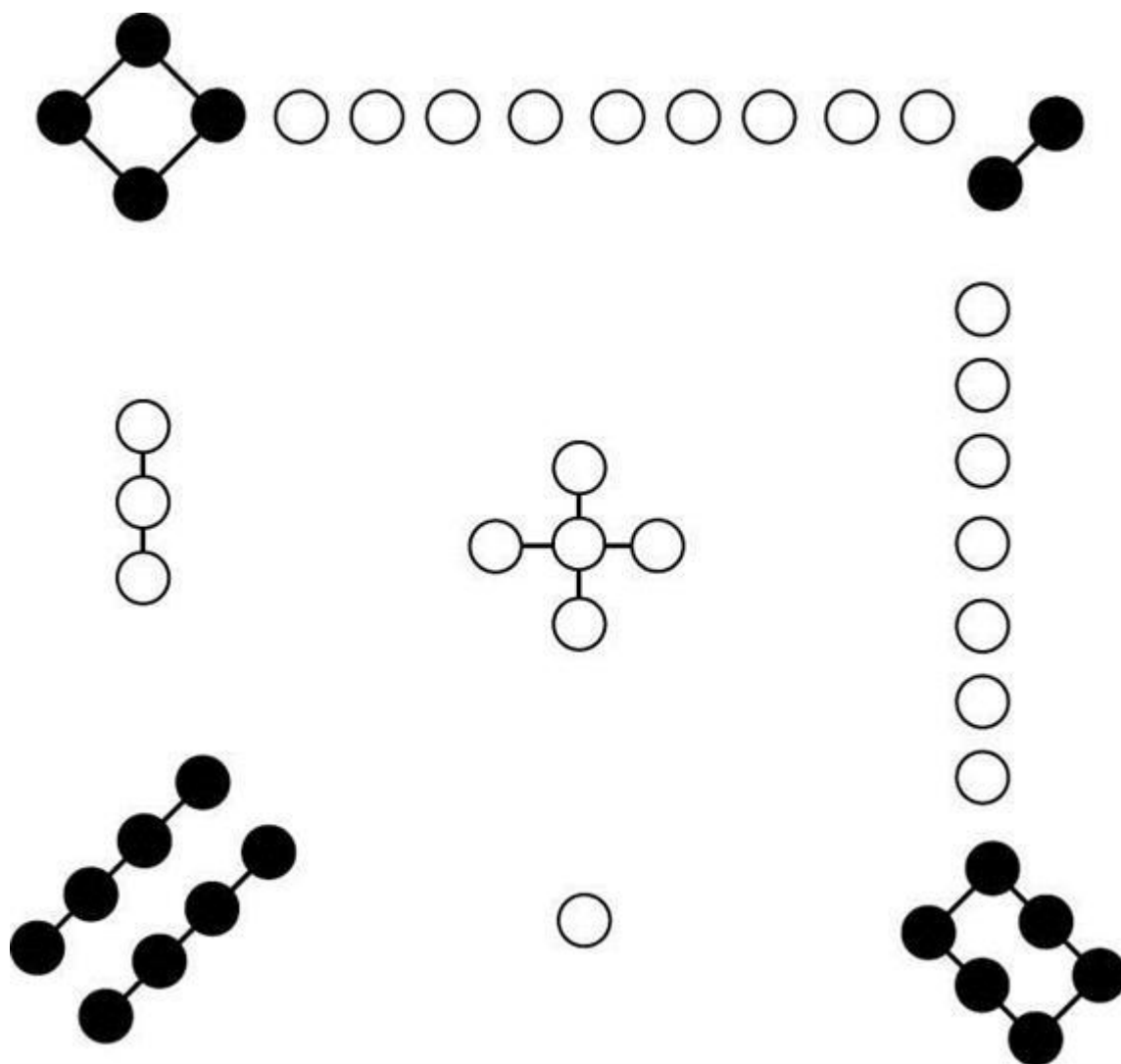
12. LAPÁTOL

13. MERÉSZEL

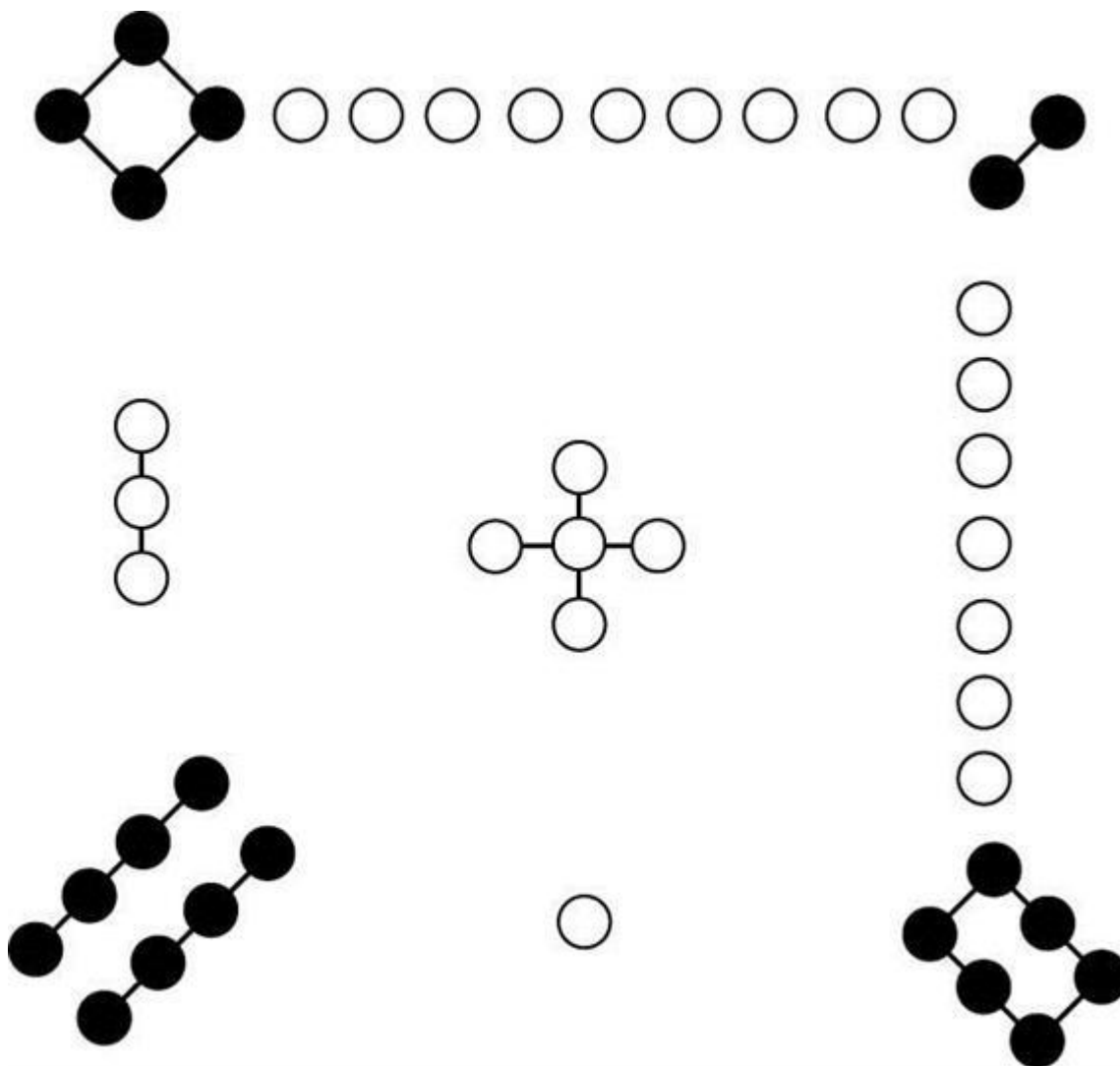
A rejtvény megoldását a fejezet végén adom meg.

Anagrammakereső

Erre a játékra, amely az úgynevezett szókeresők egyik sajátos fajtája, előbb egy egyszerű példát mutatok be, s csak utána teszem próbára olvasóimat egy hasonló típusú szókereső megoldásának erejéig. Egy rombusz formájú ábrát közlök, s mellette betűrendbe szedve 13 szót. Ugyanúgy tizenháromat, mint az előző feladványban. Csakhogy itt a megfejtés módja egészen más. Itt is mindegyik szónak valamilyen anagrammájára kell rátalálni, s a kettős betűk itt is két betűjegynek számítanak, tehát szabadon szétszedhetők és összerakhatók, de itt a megfelelőnek vélt anagrammák helyét meg kell találni a rombuszban levő betűhalmazban, mégpedig nem a betűket az ábrából tetszésünk szerint válogatva, hanem úgy, hogy az az ábrából kiolvasható legyen vagy vízszintesen, vagy függőlegesen, vagy pedig átlós irányban akár jobbról, akár balról, akár alulról, akár felülről! Amelyiket megtaláltuk, azoknak betűit ceruzával összekötjük, azaz kihúzzuk az ábrából. Lássuk csak! Az ECSEK anagrammája a rejtvényábrában CSERE. Ezt az alul látható C-től balra átlósan meg is találjuk, s már húzhatjuk is ki. Az ELRAK anagrammája esetünkben vagy LERAK, vagy KAREL, amely egy ismert idegen utónév, a Károly cseh változata. Az ábrában az iménti kiindulópont, a C fölött megtaláljuk az L betűt. Onnan kezdve felfelé olvasva máris megvan a LERAK szavunk, azt is kihúzhatjuk. A harmadik szó, az ERESZ az ábrában REZES formában bukkan elénk. A rombuszunk két alsó oldalát köti össze a REZES szó, azt is áthúzhatjuk. Keressük meg együtt még a negyedik szót is! A KELLETTLEN anagrammája rejtvényünkben LELKETTLEN. Meg is találjuk, ha az ábra jobb oldali csücskétől indulunk ki, s vízszintesen elmegyünk balra egész a bal oldali szögletig. A többi szónak az ábrabeli helyét már nem mind mutatom meg egyenként, csak maguknak a szavaknak a keresett anagrammáját. Ezek a betűrend szerint tovább haladva: KÉTSZER (legalulról fölfelé!), ZSÓKA (felülről jobbra átlósan lefelé), TÖREK, EGRES, LETESZ (a jobb sarokból átlósan lefelé), MESZEL (egész a felső sarokig), KELET, SZITA, TIROL. És ha ez mind megvan, akkor még következik a hab a tortán, hogy én is a divatos kifejezéssel éljek. Olvasóim láthatják, hogy az ábra néhány betűje érintetlen maradt. Nem volt rájuk szükség a megfejtés során. De nem vesztek ám el teljesen! Ha ugyanis felülről soronként lefelé haladva összeolvassák a megmaradt betűket, egy férfinevet kapnak eredményül, mégpedig egy olyat, amelyiknek két anagrammája is van! A név, amely a megmaradt betűkből kiolvasható: ANDOR, a két anagramma pedig RONDA és RADON, egy kémiai elem neve. De hogy olvasóim számára mindez teljesen világos legyen, azaz hogy a vázolt megfejtési műveleteket végre is hajthassák, e „rejtvénymagyarázat” után most már valóban bemutatom az anagrammásításra váró szavak sorát a bal oldalon, a jobb oldalon pedig magát a betűkkel teli rombuszt!

Ha olvasóim ezzel a feladattal – bizonyos fokig az én kalauzolásom révén – megbirkóztak, remélem, kedvük támad arra is, hogy ezek után már segítség nélkül is elboldoguljanak egy hasonló, semmivel sem nehezebb, legfeljebb egy kissé terjedelmesebb anagrammafeladvánnyal. Ezt ha helyesen fejtik, a megmaradt betűk egy kétszavas kifejezést adnak, amelynek betűit más sorrendbe rakva egy kortárs színész nevét kapják végső megfejtésül. Bátran kijelenthetem: ha megérezték a megfejtés örömének ízét, nem fogják sajnálni azt a húsz-harminc percet, amelyet a teljes megoldásra rá kell áldozniuk. De ha nincs rá érkezésük, lapozzanak máris a megfejtésekhez! Ott ugyan a szavakat külön-külön nem adom meg, de a végső megfejtést igen.

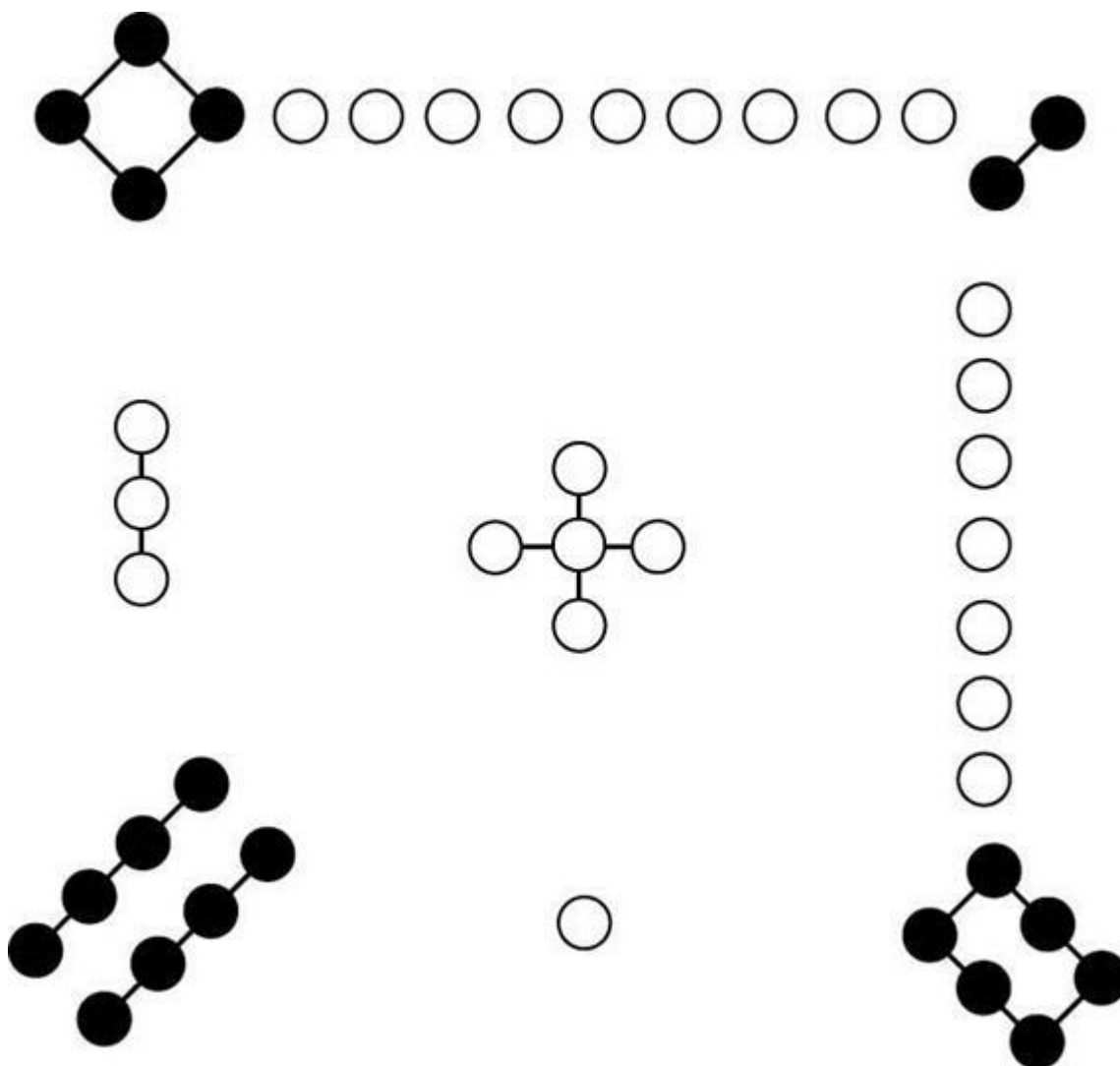
Betűcserebere

Az anagrammajáték rejtvénylapokban való gyakori szerepeltetésének igazolására még mindenképpen szükségesnek tartom annak a most következő rejtvénynek a bemutatását, amelynek típusa feltételezhetően az egyik legismertebb, legprofibb rejtvényűjság, a *Füles*alkotói műhelyében született meg már bő egy évtizede, de lehet, hogy még sokkal régebben. Magyarázatot ehhez már nem fűzök, hanem egyszerűen közlöm a rejtvényt azzal az eligazító szöveggel, amelynek kíséretében megjelent. Egy megjegyzést azonban mégis teszek. Érdemes felfigyelni arra, hogy az igazán jó, mondhatni, elkötelezett rejtvénytípusok nemegyszer csodálatra készítetik alkotásukkal a megfejtőket. Két négybetűs szót értelmes nyolcbetűssé összegyúrní, ráadásul úgy, hogy mindegyik nyolcbetűs szó megfelelő helyén két olyan betű legyen, amelyik egyúttal egy mondásnak, bölcsességnak a része: nem kis feladat! Én éppen ezért nagyon tiszteltem a rejtvénytípusokat, természetesen főleg szakmájuk legjobbjait. Az itt következő anagrammarejtvény Flórkievicz Ede alkotása. Sikeres megfejtést kívánok hozzá! A megoldást természetesen magam is megadom a fejezet végén.

A rejtvényhez csak vízszintes meghatározások tartoznak. Írja be a rájuk adandó négybetűs megfejtéseket a bal oldali és középső részbe, a számozásnak megfelelően! (Először mindig a bal oldali ábrához tartozó meghatározást közöljük.) A hálózat jobb oldali részébe kerülő nyolcbetűs szavak a velük azonos sorban található négybetűs szavak betűiből állnak össze. Ha jól oldja meg a feladatot, a két megjelölt oszlopban Vauvenargues 18. századi francia író, moralista gondolatát kapja végső megfejtésül.

négybetűsek: **1.** Szomjoltó folyadék – festő, a 19. századi hazai monumentális falképfestészet egyik vezető mestere (Mór). **2.** Fortély – becézett Ambrus. **3.** ... bán; Katona József drámája – hajdan, régen, latinul. **4.** Felőle, részéről – lóláb végén van. **5.** Tétet növel – zörej. **6.** Dologtalan méh – román származású olasz zeneszerző (Roman). **7.** Tudomány, a munkaterület meghatározott ága – a vas lágyításánál keletkező oxidréteg. **8.** Idős nő – teknővölgy, gleccservölgy. **9.** Ing legfelső része – tartósító oldat. **10.** Szüretel – itáliai festő (Guido,

1575–1642). **11.** Egyenletes felületű – kézművesség. **12.** Felszíni magaslat – egyenlő, bizalmas szóval. **13.** Tetőfedő lemez – helyező, rakó. **14.** ...-darja; folyó a Turáni-alföldön – erőtlen, sovány ló. **15.** Bizalmas köszönés – 1956-ban a kéziszer csapat tagjaként olimpiai bajnok tornász (Olga). **16.** Nyersgyapjú színű – Vasvár közelében lakik. **17.** Roskad, omlik – gémeskút része. **18.** Szabadkőműves-páholy – amerikai filmrendező, színész (Martin). **19.** Germán tűzisten – életünk menetének alakulása.

Nyolcbetűsek: **1.** A lábasfejűek közé tartozó tengeri állat (*sepia officinalis*). **2.** Húros-billentyűs hangszer, a zongora elődje. **3.** Elképzél, találgat. **4.** Ház lemezes fedele. **5.** A szarufákat alátámasztó vízszintes gerenda. **6.** Kókadtan hull alá a virág. **7.** Szántóeszköz fogantyús része. **8.** A levegő fő alkotóeleme. **9.** Tolna megyei község a Lajvér-patak mentén. **10.** Ügyvivő, meghatalmazott képviselő. **11.** William Gerald Golding regénye. **12.** Paradicsommal, kavicsal stb. hajigál. **13.** Elemi fontosságú. **14.** Zsibbadt végtag teszi. **15.** Jász-Nagykunszolnok megyei község. **16.** Kossuth-díjas rendező,ínházigazgató (Gábor). **17.** Stanley Kubrick rendezte film Jack Nicholson főszereplésével. **18.** Dombon, magaslaton álló kerti ház, lugas. **19.** Nyereménytárgyhoz tombolát húz.

1.3.2. Anagramma-fejtörők – innen-onnan

E fejezet záró részeként – ugyanis egyszer mindennek véget kell érnie – néhány olyan anagrammajátékot mutatok be, amelyet vagy magam gondoltam ki, vagy másoktól lestem el különféle helyekről; onnan, ahol éppen rájuk akadtam. Bízom benne, hogy olvasóim ezeket is szívesen fogadják; ugyanúgy látnak bennük fantáziát, ahogy én látok. Jó mulatást – azaz időmulatást – kívánok hozzájuk!

Rímelő anagrammák

Ez a játék a kiváló nyelvi játékos, Bencze Imre leleménye. A szó szoros értelmében tulajdonképpen nem vagy csak kevésbé rímelnék ezek az anagrammák, de rímhelyzetben vannak, azaz egy verssorpár végén található. Ennek ismeretében olvasóimnak aligha okoz gondot a „rímelő” anagrammák megtalálása, de mivel a könnyen megszerzett siker is örömet okozhat a siker elérőjének, a megoldást csupán kipontozom. A megfelelő szóalakok a fejezet végén találhatóak meg.

1.Nekem csak játék

E sívár

2.Károg a csóka,

Fázik a

3.Dagad a karom,

Zsibbad a

4.Mindenütt romok,

Száll-száll a

5.Nyílik a barka,

Méh szúr a

6.Ásít a tinta,

Alszik a

7.Zöldül az árpa,

Oszlik a

8.Rossz lett a relé (’jelfogó’),

Minden baj

9.Sziszeg egy kobra,

Zúgnak a

10.Ömlik a márka,

Üres a

Ki mit csinál?

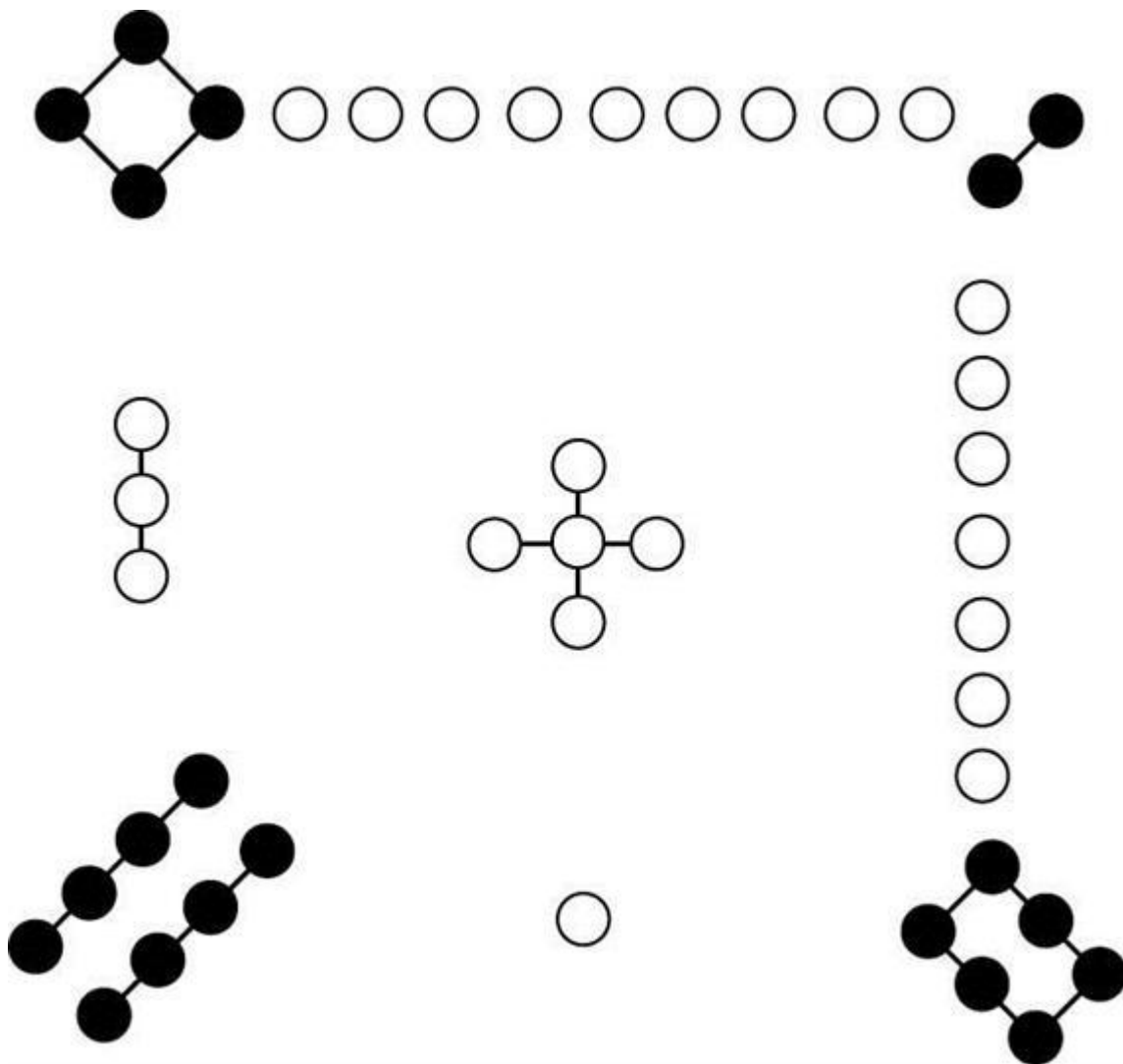
Nem kell bizonygatnunk, hogy keresztnéveink közt nagyon sok olyan van, amelyikből anagrammát is kovácsolhatunk. A Tekla női névből kirakható a *kelta* népnév, a Tamás férfinévből az *ástam* igealak stb. Én vagy negyed századdal ezelőtt arra gondoltam, hogy megpróbálok egy olyan sorozatot készíteni, amelyiknek minden darabja egy keresztnévből, valamint egy (esetleg két, sőt három) olyan, a keresztnév betűiből kirakható szóból áll, amelyik válaszol erre a kérdésre: mit csinál? Igaz, a mit csinál? kérdést, szabadon kezeltem. Az olyan „választ” is jónak tekintettem, amelyekre nem pontosan a mit csinál?, hanem a mit csináljon?, mit csinálna?, vagy akár a milyen? kérdés illik. Elvégre így is szabályos mondat kerekedik ki ebből a jónak ígérkező játékból. Amikor láttam, hogy a feladatmegoldható, ráadásul pedig elég érdekes – ugyanis öröm ám egy szónak, pláne egy névnek jó anagrammájára rátalálni! –, a nyelvi játékok iránt érdeklődők számára a *Füles* rejtvénylap hasábjain hirdettem is egy olyan pályázatot, amelynek tárgya éppen ez, vagyis keresztnévekből alkotott anagrammák kigondolása volt. De ahelyett, hogy ezzel még tovább untatnám olvasóimat, máris közreadok egy jókora betürendes listát, amelyből kiderül, hogy e játékban ki mit csinál! Vágjunk bele!

Adelmár már elad. – Álmos másol. – Amanda adna ma. – Anatol oltana. – Aranka akarna. – Armanda maradna. – Asztrid rizst ad. – Barbara arab rab. – Benedek de beken! – Bernát beránt. – Bettina betanít. – Bianka, ni,

baka! – Dezső szedő. – Donatella eldanolta. – Edit tied. – Elektra telerak. – Elfrida felriad. – Erzsébet béereszt. – Eszter szeret. – Franciska fara kincs. – Fülöp püföl. – Gabriella balga, elír! – Héla léha. – Herold lehord. – Hilda hidal. – Irma ma ír. – Jeromos, ej, romos. – Kelemen nem Elek. – Kemenes nem kese. – Kenéz kénez. – Klári irkál. – Lali lila. – László, ó, száll! – Lenke leken. – Lotár tárol. – Márta árt ma. – Nikoletta nekitolta. – Ottokár átkotor. – Polka pakol. – Rita írat. – Szalvátor varázsol. – Szidónia ózdi inas. – Szilveszter szert visz el. – Szórád rád szó. – Taksony taknyos. – Tamara arat ma. – Tasziló silózta. – Tivadar vadat ír. – Viktória aktív író.

Beszédes névjegyek

Elég kedvelt rejtvénytípus az úgynevezett névjegyfejtő, amely természetesen szintén anagrammázáson alapul. A névjegyrejtvény általában nem úgy készül, hogy egy név betűiből alkotunk valamilyen szókapcsolatot, hanem úgy, hogy egy szó, kifejezés betűiből állítunk össze kitalált nevet. A „szó, kifejezés” lehet például városnév. Ez esetben a „névjegytulajdonos” lakóhelyét kell kitalálnunk a név betűiből. **Patkós Sára** lakóhelye eszerint **Sárospatak**, ami mindjárt azt is megmutatja, hogy e játékban a hosszú és a rövid magánhangzók felcserélhetők (nemcsak e játéktípusban, hanem általában az anagrammajátékokban). Árulkodhat a névjegy a név viselőjének kedvenc sportjáról is. **G. Bús Aladár** szeretett sportága például nevéből kikövetkeztetve a **labdarúgás**. A névjegyfejtők kedvelt célpontja a névviselő foglalkozása, illetve annak kihámozása a névjegy betűiből. Hogy legalább egy kis rejtvéncsokor erejéig ezzel az anagrammafeladvánnyal is szembesüljenek olvasóim, összeállítottam számukra egy kis ízelítőt. A feladat annak megtalálása, hogy mi a foglalkozásuk az itt közölt névjegyek tulajdonosainak! Hogy segítséget is nyújtsak a megoldáshoz, a sorozatot a foglalkozások betűrendjében állítottam össze. Azt hiszem, ennyi sugás bőségesen elég! De ha nem, az sem baj. A fejezet végén ott találják a keresett anagrammákat!

Válaszok anagrammában

Egy anyanyelvi pályázat beküldőjének, Laczkó Erzsébetnek jutott eszébe néhány évvel ezelőtt, hogy föl lehet tenni olyan kérdéseket, amelyekre a válasz már eleve benne van a kérdésben, tudniillik az nem más, mint a kérdés egyik szavának anagrammája. Tehát erre a kérdésre: „Ki látta Borit ma puskázni dolgozatírás közben?“, a helyes válasz: *Tibor*, ugyanis ez a név a kérdés Borit szavának anagrammája. Könyvemben több más olyan játék is található, amelyben egy-egy kérdés valamilyen módon már tartalmazza az arra adandó választ is. Nos, ezúttal valamelyik szó anagrammája rejti magában a feleletet. Az említett szerző példáiból kiválogattam néhány kérdést, olvasóimtól kérve rá a választ. Mivel ez nem egyszerű feladat, könnyítésül a válaszfordozó szót dőlt betűkkel közlöm. Lehet, hogy így meg túlságosan könnyű lesz a megfejtés, de azért a fejezet végén az is megtalálható.

1. Milyen műremeket csiszolt *készre* ma az ötvös?
2. Milyen volt az a fogyatékos ember, aki *esküt* tett a bíróságon?
3. Hol végződött ma a *napod*?
4. Milyen tónál *hasal* Bence?
5. Melyik folyó partján élő emberek a legügyesebbek *szita* készítésében?
6. Mi az, aminek megírása csak pár *percetvesz* el az orvostól?
7. Mi nő *szépen* a pince legeldugottabb sarkában?
8. Milyen állat van most a cirkuszban dolgozó *orosznál*?
9. Mi mellett látta a fiú tegnap a *nőket*?
10. Milyen növény nő *akorpa* közt?

A haldokló holdlakó és társai

Olvasóimnak alighanem már fel is tűnt, hogy miért került a címbe épp a haldokló holdlakó. Elárulom: azért, mert ez a két szóból álló kifejezés kettős anagramma: a *haldokló* és a *holdlakó* szó betűi azonosak, csak a sorrendjük más. Ezúttal ugyanis úgy játszunk az anagrammákkal, hogy az adandó meghatározásokra mindig kettős anagrammával kell válaszolni, azaz két olyan szóval, szóalakkal, amelyeknek a betűjegyei azonosak. Egy példa, szemléltetésül: Jó erőben levő filmforgalmazó. Megfejtése: izmos mozis. Elismerem, ez nem habkönnyű feladat, de ha tudjuk, hogy mindegyik megoldásnak két szóból kell állnia, valamint hogy a meghatározásokat itt is a válaszok betűrendjében közlöm, akkor már talán sikerül több meghatározásra is jól válaszolni. A fejezet végén pedig mindegyik megtalálható.

1. A hegy levét dicsérő költeményeim világa:
2. Kutya által látogatott kapu:
3. Ötven százalékban megtakarít:
4. Állandóan boglya tetején tartózkodna:
5. Limlommal teli kamrámat rendezgettem:
6. Mesébe illő tiszta jövedelem:
7. Olasznak csőtészta:
8. Sziklazátonyokon vacogni:
9. Tilalom ellenére távozó személy ízületi betegsége:
10. Sutyomban kicsomagoltat:

Vissza a forráshoz!

Az a játék, amelyet e fejezet zárásaként leírok, nem igazi anagrammafeladvány, mégis ide tartozik, s nem is szívesen hallgatnék róla, mert nagyon hasznosnak, tanulságosnak vélem. A lényege az, hogy az efféle nyelvi játékok szerelmeseinek megadunk bizonyos számú részanagrammát, s a játékban részt vevőknek logikus következtetéssel ki kell találniuk, melyik az a kiinduló szó vagy név, amelyikből ezeket a részanagrammákat alkottuk. Aki először rátalál a kiinduló szóra, az a győztes.

Gyakorlásul lássunk egy egyszerű példát! Tegyük föl, hogy a következő részanagrammákat kaptuk meg: LATOR, AGY, AGYAR, TOK, ALAK.

A megfejtés során szóról szóra haladunk. Az első részanagramma, a LATOR a keresett szónak egyszerre öt betűjéről tájékoztat bennünket. A második szó, az AGY két új betűjeggyel gazdagítja betűkészletünket, a G-vel és az Y-nal. Ezt a kettőt külön, tehát betűjegyekként „könyveljük el”, mert nem bizonyos, hogy a kiinduló szóban is összetartoznak. Az A már nem új adalék a számunkra, hiszen már a LATOR elárulta, hogy a keresett szóban van A betű. Az AGYAR már csupán egy új betűt hozott a konyhára, még egy A betűt. Ha ugyanis a keresett szóban összesen csak egy A volna, akkor abból nem lehetne megalkotni az AGYAR szót. Most már tudjuk, hogy a keresett szóban két A található. A TOK főnév egy K betűvel gazdagította betűgyűjteményünket. Az utolsó szó, az ALAK ellenben már nem hozott semmi újat, mivel mindegyik betűjével már korábban találkoztunk. (Feladványokba ilyen nem is illik beletenni, most is csak a példa kedvéért illesztettem be a részanagrammák közé.)

Amikor így összeállt a betűjegykészletünk, nincs más dolgunk, mint belőlük kitalálni a keresett kiinduló szót. Én itt a jobb áttekinthetőség végett a mássalhangzókat balra, a magánhangzókat a jobb oldalra írom, a kétlaki Y-t pedig középre, mert az mássalhangzó része is lehet (pl. a GY vagy az NY betűben), de akár magánhangzó szerepet is betölthet (saját nevem ipszilonja is példa lehet rá). A készletünk tehát: GLRKT Y AAO. Ebből némi fejtörés után már kiolvashatjuk e gyakorló példa kiinduló szavát, vagyis ezt: GYAKORLAT.

Ennyi gyakorlat (!) után olvasóim már megpróbálkozhatnak önálló fejtéssel is. Egy anyanyelvi pályázat beküldőjének, Dobos Istvánné Szabó Szilviának ötlete nyomán tíz magyar, már nem élő híresség (festőművész, író, költő, politikus, tudós, zeneszerző stb.) nevéből készítettem részanagrammákat, mindegyik névre ötöt. Egészen bizonyosan könnyű lesz rájuk találni! Hogy még könnyebb legyen olvasóimnak, a megtalálendő nevek betűrendben következnek egymás után.

1.ABLAK, BAB, BÉKA, KÓLA, TAKAR:

2.DÖNT, LETÖR, NÁD, ROST, VÖRÖS:

3.DÉR, DRÁGA, GIGA, NYÁR, ZORD:

4.ÁDÁM, ATYÁS, DUMÁS, HADI, SANYI:

5.AKÓ, JÓ, KÓRÓ, MÓKA, RÓMAI:

6.DÁN, KÁNTÁL, LÁZ, OKOL, OLY:

7.CEFRE, CIN, LITER, NERC, SZERET:

8.ALSÓ, IDIÓTA, MÓLÓ, TINÓ, TRIKÓ:

9.CÁR, ERRE, FEZ, FICKÓ, NECC:

10.BÉR, KASZA, KERET, LEN, SZABLYA:

Megfejtések

Anagrammában fejtse!

Anagrammatika. 1. Nyelvész. 2. Éleslátás. 3. Veterán. 4. Szekrény. 5. Zenélés. 6. Ócskás. 7. Rostokol. 8. Aktuális. 9. Grimaszol. 10. Oltalom. 11. Zsilett. 12. Állapot. 13. Sérelmez. A keresett nyelvtani fogalom: *névszóragozás.*

Anagrammakerő. Az anagrammaszavak kihúzása után az ábrában megmaradt szavak betűiből összeolvasható kétszavas kifejezés: *epés ketrec*, e betűk pedig más sorrendbe rakva *Cseke Péterszínművész* és rendező nevét adják ki.

Betűcserebere. A négybetűs szavak megfejtése soronként, majd nyolcbetűssé formálva: 1. Ital + Than = Tintahal. 2. Csel + Ambó = Csembaló. 3. Bánk + Olim = Kombinál. 4. Tőle + Pata = Palatető. 5. Emel + Nesz = Szelemen. 6. Here + Vlad = Lehervad. 7. Szak + Reve = Ekeszarv. 8. Néni + Trog = Nitrogén. 9. Nyak + Sólé = Alsónyék. 10. Szed + Reni = Rezidens. 11. Sima + Ipar = A piramis. 12. Domb + Egál = Megdobál. 13. Pala + Tevő = Alapvető. 14. Szir + Gebe = Bizsereg. 15. Szia + Tass = Tizzasas. 16. Bézs + Kámi = Zsámbéki. 17. Rogy + Ágas = Ragyogás. 18. Loge + Ritt = Gloriett. 19. Loki + Sors = Kisorsol. A két megjelölt függőleges sorból kiolvasható Vauvenargues-gondolat: „Nem lehetsz igazságos, ha nem vagy emberséges.”

Anagramma-fejtőrők – innen-onnan.

Rímelő anagrammák. 1. Tájék. 2. Kacsó. 3. Marok. 4. Korom. 5. Karba. 6. Tanti. 7. Pára. 8. Elér. 9. Rabok. 10. Karám.

Beszédes névjegyek. 1. Alezredes. 2. Főrendező. 3. Kazánkovács. 4. Kisiparos. 5. Klarinétos. 6. Légtornász. 7. Magyaratanár. 8. Másodpilóta. 9. Szakácmester. 10. Teniszedző.

Válaszok anagrammában. 1. Ékszer. 2. Süket. 3. Padon. 4. Halas. 5. Tisza. 6. Recept. 7. Penész. 8. Oroszlán. 9. Teknő. 10. Kapor.

A haldokló holdlakó és társai. 1. Bordalaim birodalma. 2. Ebjárta bejárat. 3. Felerészt félretesz. 4. Kazalom lakozna. 5. Lomtáram rámostam. 6. Regényes nyereség. 7. Rómainak makaróni. 8. Szirteken reszketni. 9. Szőkevény köszvénye. 10. Titokban kibontat.

Vissza a forráshoz! 1. Bartók Béla. 2. Eötvös Loránd. 3. Gárdonyi Géza. 4. Hunyadi Mátyás. 5. Jókai Mór. 6. Kodály Zoltán. 7. Liszt Ferenc. 8. Radnóti Miklós. 9. Rákóczi Ferenc. 10. Székely Bertalan.

6. fejezet -

1. 4. Szótagok, szavak játéka, rejtvényei

1.1. Nyelv-ész-le-le-tek, nyelv-vész-le-le-tek – Kalandozások a szótagok világában

Figyelmesebb olvasóim talán már a fejezet élén álló, kötőjelekkel szétszabdalt vezércím láttán is rájöttek arra, amit az utána következő, pontosító cím világosan ki is mond, vagyis hogy ezúttal a szótagokkal kapcsolatos játékok állnak mondandóm középpontjában. A szótag mibenlétéről itt nem kívánok hosszabb értekezésbe bonyolódni, de a biztonság kedvéért azért mégis idézem a *Magyar értelmező kéziszótár* által adott meghatározást: eszerint a szótag „a szónak egy magánhangzót (néhány idegen nyelvben esetleg egy hangzóssági csúcsot alkotó mássalhangzót) tartalmazó kisebb hangtani egysége, illetőleg ilyen egységet alkotó szó”. Nem foglalkozom a szótagolás szabályaival sem, amelyek egyébként lényegében egybeesnek az elválasztás szabályaival, legfeljebb azt jegyzem meg róluk, hogy a hivatalos akadémiai helyesírási szabályzatnak *Az elválasztás* című fejezetében a magát e téren csak kissé is tájékozatlannak érző olvasó mindent megtudhat róluk. Arra, hogy a szótagolás avagy az elválasztás módja olykor a szóalakulat jelentésétől, elemeinek mibenlététől is függ, az e fejezet címébe kivetített példapárral már utaltam, s talán még a továbbiakban is lesz szó róla. Most azonban térjünk rá immár haladéktalanul a szótagokkal, szótagolással kapcsolatos nyelvi játékok szemügyre vételére!

1.1.1. Építkezés szótagokból

Az építkezésnek több formája is van. Az első, a legegyszerűbb az, hogy egy aránylag rövid közmondásnak, versidézetnek, szállóigének, bölcs mondásnak a szövegét szótagokra bontjuk, majd mindegyik szótagot felírjuk egy kis kockányi cédulára, s a kockákat összekeverve kirakjuk az asztalra. Játékosaink közül az lesz a győztes, aki az összedobált szótagokból elsőnek rakja ki az elrejtett közmondást, verssort, bölcsességet. (Ebben a játékban a technikai kellékek előkészítője természetesen nem vehet részt, hiszen ő ismeri a megoldást.) Szemléltetésül bemutatok itt egy Jules Renard francia regény- és drámaírótól származó velős mondást, először széttrancsirozva, szótagok halmazának formájában, íme:

POZ – A – VAS – IS – NI – SEM – A – VET – OL – MÉG – SZÉL – ZA – KÖNY – LA – TUD

Aki figyelmesen nézi a szótagokat, előbb-utóbb, gondolom, felfigyel olyan, a mondásban esetleg előforduló szavakra, szóalakokra, mint *olvas*, *lapoz*, *könyvet* stb., s akkor már talán nem is nehéz rátalálnia a megoldásra, amely a következő: *A szél is lapozza a könyvet, mégse tud olvasni.* De mivel egy korábbról nem vagy csak kevesek számára ismerős mondást jóval nehezebb megtalálni ilyen módon, mint egy már ismerősen csengőt, az a két rövid feladatsor, amelyet – immár megfejtésre – feltálok olvasóimnak, jóval könnyebbnek ígérkezik ennél. Ugyanis jól ismert közmondásokat és gyakran idézett verssorokat rejtettem el, ráadásul az utóbbi feladatsorban a szerzők nevét is feltüntetve. Sok sikert a megfejtéshez! (A helyes megoldás természetesen megtalálható a fejezet végén.)

Közmondások

1. UG – LA – NA – RIK – SZI – MACS – A – GYOT – MU – KA
2. DU – BAN – CSÁR – NEM – DÁ – KÉT – EGY – MEG – FÉR – DÁS
3. VE – NI – BAL – HET – RE – DOB – BET – LE – FOG – NEM
4. GYE – NEK – IN – NE – GÁ – KI – A – VE – RA – NEM – MA – GE
5. MET – KI – GA – BE – MÁŠ – A – VER – E – NAK – MA – ÁS – LE – SIK

Versidézetek

1.
 - a. I – LIK – RÁG – AZ – VI – LET – HULL – RAM – É – EL – A – EL (Petőfi Sándor)

- b. JA – LET – DO – RÁN – É – TÓ – MEG – RON – ÁB – AZ – ZÁS (Vörösmarty Mihály)
- c. AN – KI – TÉR – PEN – BE – TÁJ – FŐ – NAK – SZÁLL – E – GÉ – LÉ – KÉP (Radnóti Miklós)
- d. NEK – TOM – MIN – DEN – NEK – MON – SEN – EL – KI – HA – MOND – NEM – EL – HÁT – DOM – KI (Karinthy Frigyes)
- e. TEK – BÁT – SZÜ – KOR – DOL – MER – A – VOL – CSAK – AK – HA – NAGY – RAK – KIK – GOK – TAK – TEK – LET (Ady Endre)

Szótagszámítan 1.

A szótagokból való építkezésnek egy másik, az iméntinél játékosabb, rejtvényesebb formája az, amelyben bizonyos, nem ismert, de a meghatározások által megfejthető szótagokból értelmes szót, szóalakot kell összerakni. Bemutatok egy példát, így mindjárt minden világos lesz! Egy négy szótagból álló szóra kell rátalálnunk, de olyanra, amelyiknek mindegyik tagja önmagában is értelmes szó! Jelöljük e tagokat A, B, C és D betűvel! Most pedig tessék figyelni!

Ha A = alárendelő kötőszó, B = személynév, C = sporteszköz, D = lefolyástalan víztömeg, továbbá A + D = egy igitípus jelzője, A + C + D = metsző élességgel behatoló, akkor mi A + B + C + D?

A helyes megfejtés, amelyet némi fejtörés után véleményem szerint nem nehéz meglegelni, a következő: A = *ha*, B = *mi*, C = *si*, D = *tó*, ezzel összhangban pedig A + D = *ható*, továbbá A + C + D = *hasító*. Ezzel máris megtaláltuk a rejtvény végső kérdésére is a feleletet: A + B + C + D = *hamisító*. Ha olvasóim érdeklődését felkeltette ez a szótagfejtő, akkor azt ajánlom, próbálkozzanak meg a következőknek a megfejtésével! (A megoldást a fejezet végén közlöm.)

1. Ha A = személynév, B = házon kívül, C = népies megszólító, illetőleg nyomósító szó, D = növényrész, valamint A + B = néz, A + C + D = szabad valahova helyezni, A + D = legfelső rész, akkor mi A + B + C + D?
2. Ha A = mellérendelő kötőszó, B = vas a kémiában, C = a legelső fokozaton vagy rangban levőhöz, D = tüzel, továbbá A + C + D = ráakadó, A + D = fegyverrel eltalál, B + C = bizonyos hányada, B + C + D = valamiről számot adó, végül C + D = hely is van ilyen, akkor mi A + B + C + D?
3. Ha A = határozószó, B = kicsinyítő képző, C = görög betű, D = mutatószó, továbbá A + C = vegyi hatással roncsoló, A + D = pénz az argóban, B + C = vékony farúd, akkor mi A + B + C + D?
4. Ha A = igekötő, B = zenei hang, C = személyes név, D = ige, valamint A + C = egyik egyetemünk névbetűi, B + D = ráspolyoz, C + D = csinálsz, akkor mi A + B + C + D?
5. Ha A = csapadék, B = tantál a kémiában, C = kicsinyítő képző, D = ír, továbbá A + C = homlokán fehér foltot viselő (állat), C + D = cövek, B + C + D = pléd, akkor vajon mi A + B + C + D?
6. Ha A = határozószó, B = milliamper, C = a lítium vegyjele, D = a gallium vegyjele, ezeken kívül pedig A + B = becézett szülő, A + C = afrikai állam, B + D = ön, C + D = szövetség, Akkor mi A + B + C + D?
7. Ha A = kicsinyítő képző, B = protaktínium a kémiában, C = a curie jele, D = konyhai edény, továbbá A + B = kerti számszám, B + C = lovacska, C + D = idéz, akkor mi A + B + C + D?
8. Ha A = bűg (főnév), B = kérdés utáni népies nyomósító, C = műveltető képző, D = ipari növény, valamint A + C = éljenez, B + C = ... egy csapásra, B + D = angol Ilona, akkor mi A + B + C + D?

Tetszik olvasóimnak ez az értelmes szótagokból való építkezés? Ha igen, akkor bizonyára szívesen fogadják azt a néhány további is, amelyben nem négy, hanem öt, hat vagy akár hét szótagból kell rátalálni a megfejtésre. Íme!

Szótagszámítan 2.

1. Ha A = lakoma, B = indulatszó, C = fél nász!, D = német névelő, E = kicsinyítő képző, továbbá A + E = garatja, B + C = de mennyire!, C + D = vízínövénnyel benőtt terület, akkor melyik helység neve A + B + C + D + E?

2. Ha A = félig szabad!, B = tisztít, C = tantál vegyjele, D = nyit, E = épületszerkezet, F pedig = igenévképző, továbbá A + F = beszédre, C + D = török nyelvű nép, D + F = nyitva, akkor melyik helység neve A + B + C + D + E + F?
3. Ha A = helyrag, B = szolmizációs hang, C = tengeri halfajta, D = névelő, E = kicsinyítő képző, F = kínai hosszmeték, azonkívül A + E = gyalogos katona, B + F = becézett férfinév, D + F = keleti férfinév, akkor melyik helységünk A + B + C + D + E + F?
4. Ha A = visszajára fordított számnév, B = igekötő, C = igenévképző, D = szolmizációs hang, E = kicsinyítő képző, F = erdélyi város, továbbá A + B = fizikai test anyagbeli mennyisége, A + C = gyökere, A + D + E + F = iparkodás, B + D + E + F = veszteglésre kényszerülés, akkor mi A + B + C + D + E + F?
5. Ha A = egy számtani művelet szava, B = szerez, C = személyes névmás, D = gyakorító képző, E = népies nyomósító szócska megszólításkor, F = tétlen cselekedet!, G = kék virágú haszonnövény, továbbá A + B = előteremt, A + C + F = mással teljesített, C + E + F + G = gyámoltalan, E + F = egy bizonyos számot, akkor micsoda A + B + C + D + E + F + G?

A szótagokból való építkezésnek természetesen sok más fajtája is van. Érdekes feladat például olyan szókapcsolatokat kiötölni, amelyeket bizonyos helyen kétféleképpen is elválaszthatunk, s ennek következtében a szó, illetve kifejezés mást jelent így és amúgy. Egy régi játékoskönyvemben annak idején Gyulai Líviusz remek rajzai segítségével több ilyen, tehát kétféleképpen elválasztható szóalakot rajzban is bemutattam, mégpedig ezeket: *csa-tár – csat-ár*; *párba-jok – párbaj-ok*; *zse-belem – zseb-elem*; *ka-róra – kar-óra*. A legutóbbihoz nem is kellett két rajz; elég volt egy is. A rajz egy farudat ábrázol, amelyre rá van szíjazva egy karóra. Így került a *ka-róra* a *kar-óra*! Hasonló példákat még tovább is említhetnék, de talán elég, ha e fejezet főcíme utalok, ezúttal csupán a kérdéses helyet jelölve meg kötőjellel: *nyelv-észleletek – nyelvész-leletek*. További példákat azért nem sorolok, mert akkor már egy olyan területre tévednék, ahol nem annyira szótaghatárok, inkább szóhatárok változásával kellene számolnunk. Néhány példa, csupán ennek szemléltetésére: *oly-kor csa-ló – oly korcs a ló*; *jó lé-lek – jól é-lek*. Mivel az ilyenféle szóhatár-áthelyezések több nyelvi játéknak, fejtörőnek is fontos elemei, velük könyvem más helyén, sőt helyein majd külön is foglalkozom. A következőkben ellenben bemutatok három olyan, szintén a szótagokkal való építkezés körébe tartozó játékot, illetve rejtvenyfajtát, amely elsősorban ide tartozik, s minden bizonnyal örömet szerez olvasóimnak.

Szótagtoldó

A feladat egyszerű, de érdekes; szinte kínálja magát a megfejtésre. Lényege, hogy olyan két szótagos szavakkal játszunk, amelyek egy, a közepükön beljükből toldott, általunk megkeresendő szótag révén azzá a háromtagú szóvá alakulnak, amelynek meghatározása a rejtvényben már ott szerepel, vagyis megfejtésre vár. Mondanom sem kell, magát a kiindulópontul szolgáló kéttagú szót sem kapjuk meg készen, hanem azt is nekünk kell megtalálnunk a rejtvényben szereplő meghatározás alapján. Lássunk egy példát! Megadom a kéttagú, valamint a betoldás eredményeként megszülető háromtagú szó meghatározását, a betoldandó szót pedig egy csillaggal jelzem. Fedél + * = abrosz. A megoldás: *tető*, majd a *ri* szótag betoldásával *terítő*. Ugye nem nehéz? Nos, akkor tessék megfejteni a következő szótagtoldó fejtörőket! (Megoldások a fejezet végén.)

1. Auktor + * = menedzser
2. Kaszál + * = erős elhatározás
3. Szertartás színhelye + * = öntödei munkás
4. Élelmes + * = szégyenlős
5. Kelés + * = dülöngél
6. Maskara + * = minősít
7. Forrasztószerszám + * = papramorgó
8. Ló is, szamar is + * = cingár
9. Helyeslés + * = nem ismerős
10. Bucka + * = vezetésre való jog

Magától értetődően itt sem csupán egy szótagot toldhatunk be, hanem kettőt vagy akár még többet is, de ezt megint csupán azért fűzöm hozzá az eddigiekhez, hogy olvasóim lássák, milyen kiváló, képlékeny játékszer a mi anyanyelvünk. Ezúttal nem rejtvény formájában, hanem csupán szemléltetésül mutatok be néhány olyan szótagtoldást, amelyek mindegyikében két szótagnyi betoldás található: *pata* > *palacsinta*, *barkó* > *barlanglakó*, *idő* > *iszapfürdő*, *avar* > *anyacsavar* (vagy éppen *adászavar*, amelyik tetszik).

Szótagcserés szókapcsolatok

Noha e cím csak egyféle fejtörőt ígér, a szótagok cseréje, átrendezése ennél sokkal több játéklehetőséget is kínál számunkra. Számos példával tudom igazolni, hogy ugyanazokat a szótagokat többféleképpen is összekapcsolhatjuk egymással, s az eredmény mindig más. Csupán szemléltetésül felsorolok néhány példát: *marhavelő* – *hamar löve*; *rókaanya* – *a kanyaró*; *veresedő* – *veseredő*; *terítőmmel* – *tetőm rímél*; *Parádsavár* – *rád pasas vár*... E ponthoz érve nem állom meg, hogy ne idézzem minden nyelvi játékra fogékony kedves barátomnak, Vargha Balázsnak azt a kis kétsoros versikéjét, amely egyúttal a szótagátrendezésben rejlő lehetőségek egyik legremekebb példája. Mivel nem bizonyos, hogy mindenki ismeri, jelzem, hogy Dietrich Buxtehude, akiről szó van a kis szösszenetben, 17. századi jeles zeneszerző és orgonaművész. És most lássuk a kis remeket!

Zenei vetélkedő

Szerinted ez *Buxtehude*?

Hú, de buksz te!

Még akár hosszabb, mondatszerű szöveget is összeállíthatunk szótagcserék segítségével. Annak idején, a Nyelvi Játékok Klubjában születtek is ilyen megoldások. Ezekből idézek néhányat.

Karcsi kőművese jajgat – Veseműkő, jaj, csikargat!

Lomha marha, nesze! – Hamar halom szene!

Kelemen, tégedet siker nem vár – Sivár kerge, mentédet lekenem.

„Ég a napmelegtől a kopár szik sarja” – A kosara pár napja égtől melegszik.

Olvasóim bizonyára egyetértenek velem abban, hogy az efféle szótagcserék, szótagátrendezések nagyon érdekesek, és jól mutatják nyelvünk képlékenységet, mindenféle játékra való alkalmasságát, de talán még ennél is inkább kedvükre való volna, ha a szótagcserés megoldásokat is rejtvényesítenénk, fejtörökké alakítanánk. Mi sem könnyebb ennél! A következőkben olyan jelzős (mennyiség-, minőség-, vagy birtokos jelzős) kifejezéseket sorolok fel, amelyek szintén szótagcserén alapulnak, de magukat a kifejezéseket ezúttal nem mondom meg, csupán meghatározásokkal módot adok a kitalálásukra. Mivel legalább egy példa mindenképpen szükséges ahhoz, hogy látni lehessen a fejtörő megoldásának menetét, ezzel a példával nem maradok adós. Tehát nem olyan szópárokra gondolok, amelyeknek két tagja ugyanazokból a szótagokból áll, csak éppen felcserélve, mint például *Baku* – *Kuba*, *kacsó* – *csóka*, *róka* – *karó*, *tárca* – *csatár*, *tapos* – *posta*, hanem az olyanokra, amelyeknek tagjait szó szerkezetté kapcsolhatjuk össze, s ennek következtében akár rejtvényt is kovácsolhatunk belőlük, valahogy így: *ostoba babonás tilalom* – hogyan fejezhetjük ki egy szótagcserés szópárral? A feladat megoldása: *buta tabu*. A következőkben néhány ilyen szópár megtalálására buzdítom olvasóimat. (Megfejtések: a fejezet végén.)

1. Állóvízi eszmecsere:
2. Nehézkes mozgású földdarab:
3. Egykor közkedvelt gépkocsi éneke:
4. Műteremmel ellátott iparos:
5. Szótlanul elgondolkodó fényes selyemszövet:
6. Oktalan ránc:
7. Pusztulóban levő keserűfűféle gyomnövény:

8. Hajdani mezopotámiai fürdőalkalmatosságok:

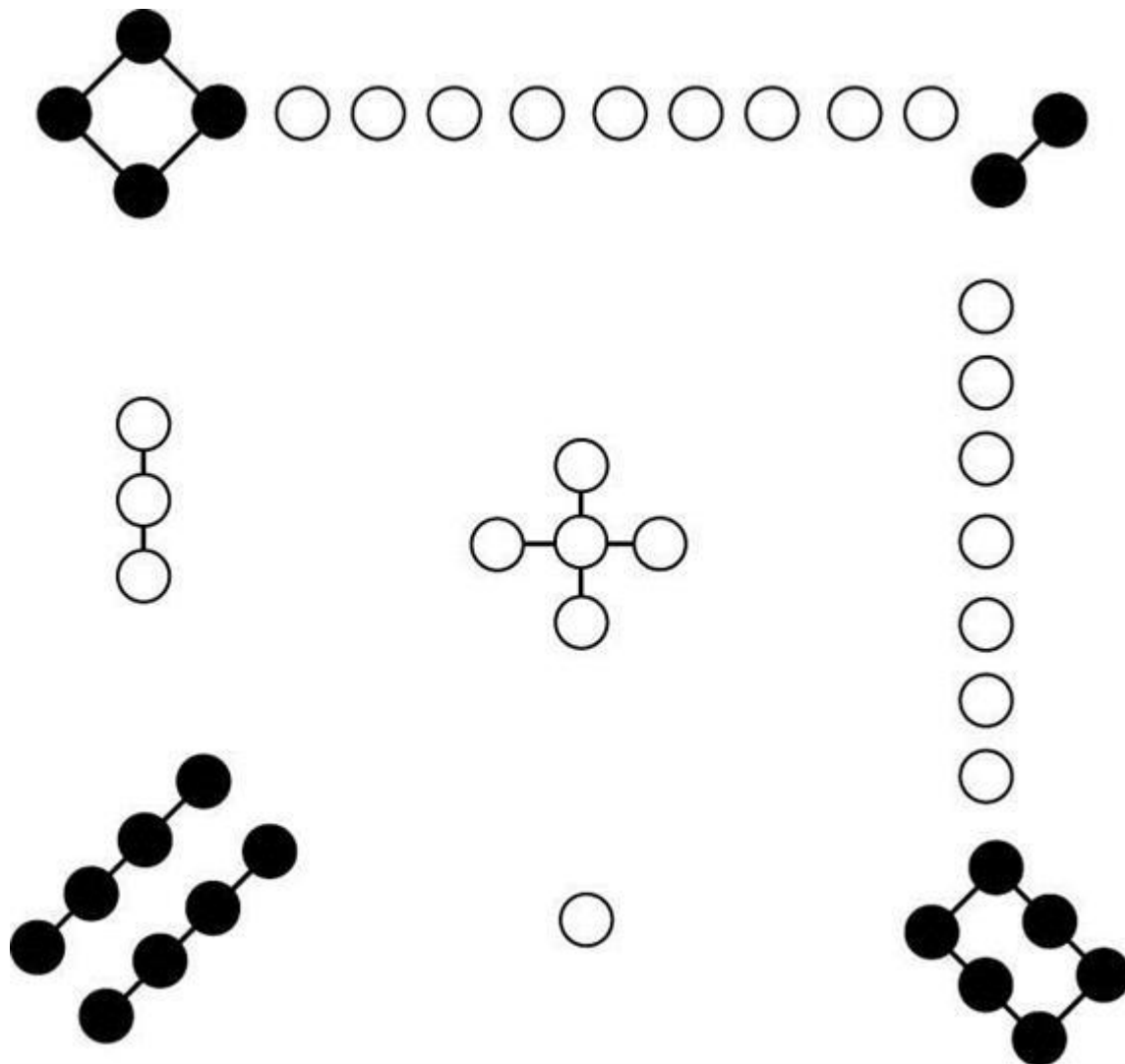
9. Újságok gyehennája:

10. Régimódi bejgliféle:

Szótagkirakós

Még egy érdekes szótagrejtvény, annak szemléltetésére, hogy íme, ilyen módon is lehet a szótagokkal játszani. Tíz szótagsort közlök, de a négy tagból álló sorok két középső tagjának csupán a helyét jelölöm meg. Ezek megtalálása olvasóim feladata. (Persze csak akkor, ha kedvük van hozzá. A megoldást természetesen közlöm a fejezet végén.) Úgy kell egy-egy szótaggal kitölteni az üresen hagyott helyeket, hogy ezáltal minden sorban három értelmes kéttagú szó keletkezzék. Tehát például a HA TÁR sort így tölthetjük fel szótagokkal: HA LOM HA TÁR. Ebből a következő három szó olvasható ki: HALOM (1. és 2. szótag), LOMHA (2. és 3. szótag), HATÁR (3. és 4. szótag).

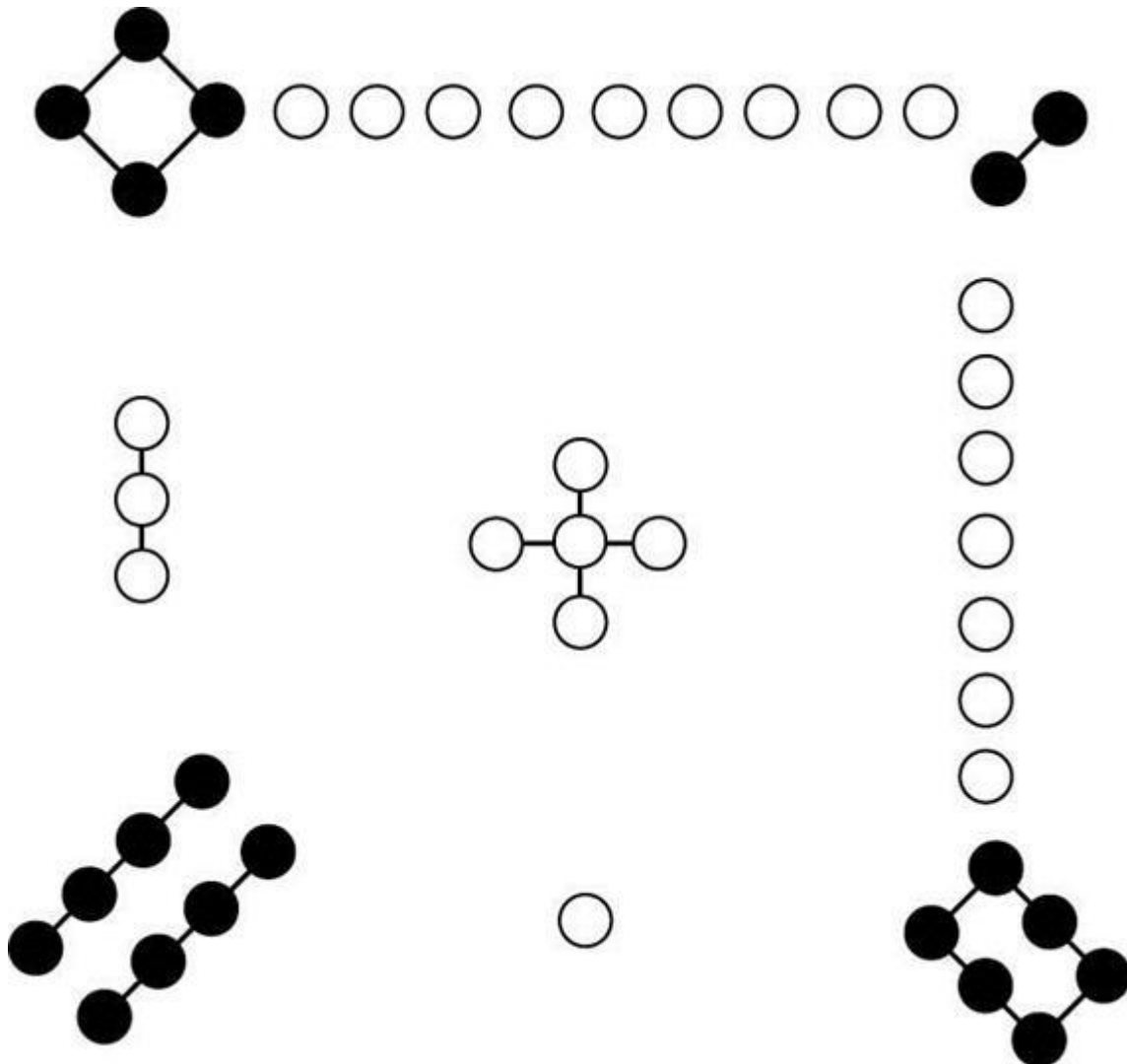
Igen, de mit tegyünk akkor, ha többféle megoldás is lehetséges? Hiszen az iménti szósort is többféleképpen megalkothatjuk, például így is: HA MAR HA TÁR. Nos, ennek elkerülésére öt szónak – az 1., 3., 5., 7. és 9. sor két középső szótagjából összeolvasható szónak – megadom a rövid, eligazító jellegű meghatározását. Ezek a következők: 1. virág. 3. ütközet. 5. legfelső rész. 7. állat. 9. népi háziipari eszköz. S hogy a meghatározásokból kirekesztett sorok helyes megoldásához is nyújtsak valami fogódzót, hát íme: a rövid meghatározással ellátott szavak második szótagja egyúttal a közvetlenül alattuk levő, megtalálendő szó első szótagjával azonos! Ennyi útbaigazítás után most már olvasóimon a sor!

Szótagkeresztrejtvény

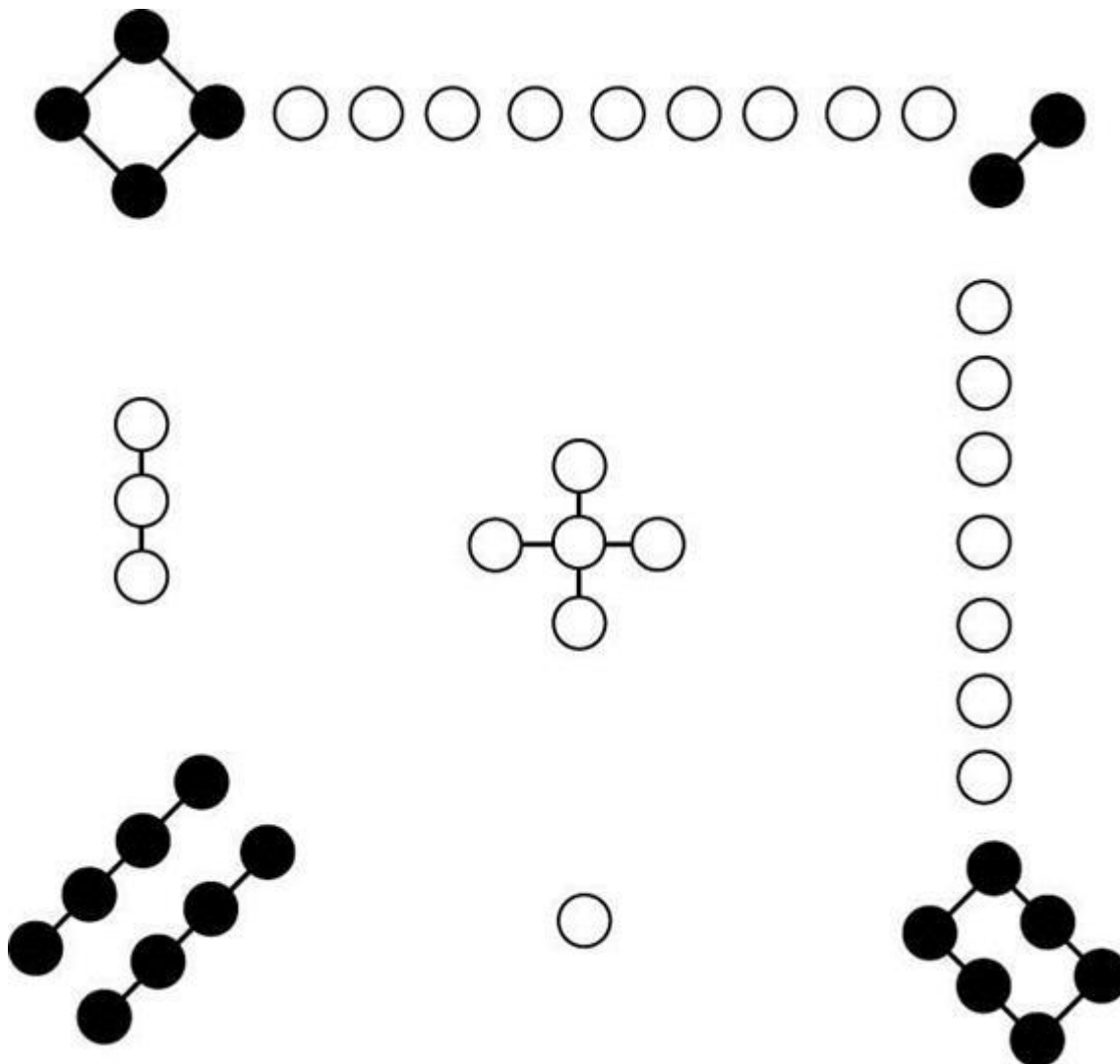
A műfaj nem régi. Ellentétben a hagyományos keresztrejtvénnyel, amelynek már vagy nyolc évtizedes múltja van – ezzel könyvem más helyén majd foglalkozom is –, olyan keresztrejtvényre, amelynek minden kockájába egy szótagot kell beírni, emlékezetem szerint a múlt század utolsó évtizedének kezdete táján akadtam először, mégpedig a *Fülesbagoly* című, havonta jelentkező rejtvenyűjságban. Noha nem tartom feladatommak, hogy könyvemben napjaink nyelvi anyagra épülő rejtvenyműfajaival is részletesen foglalkozzam, az érdekesebbekről nem egy helyütt szólok, természetesen mindig csak a szemléltetés kedvéért, s mindig azon a helyen, abban a fejezetben, ahova ez a rejtveny jellegéből következőleg illik. Így most, hogy a szótagokkal kapcsolatos nyelvi játékok állnak mondanivalóm középpontjában, hasznosnak, sőt szükségesnek érzem, hogy legalább két példát bemutassak ebből a műfajból is: egyet pusztán eligazításul, szemléltetésül, mindjárt a megoldásokat is beírva a „téglányokba”, egyet pedig azért, hogy olvasóim mindjárt próbára tehesék ilyen irányú rejtvenyfejtő képességüket is. (Az utóbbinak a megoldását természetesen szintén közlöm a megfelelő helyen.)

vízszintes: 1. Felhevül az arca. 3. Nyelvbottlás. 5. Jászai Mari-díjas színész, színműíró; Flórián. 6. Büszke megjelenésű, délceg járású ló. 7. Pléd, pokróc. 10. Vörös bundájú, ravasz állat kicsinye. 12. Földet kapálógéppel lazító. 14. Fürtösen összetett virágzat. 16. Nemrég visszavonult válogatott kézilabdázónő; Beáta. 17. Ételt szervírozó. 18. Kalap széle. 21. Megesik, előfordul. 23. Pártútó, rebellis. 25. Bódét durván összeró. 27. Diák is cipeli. 28. Nálánál lentebbi helyről. 29. Spanyol „pengeváros” a Tajo partján. 30. Mohó táplálkozás. 31. Érettségizik; idegenes szóval.

Függőleges: 1. Bútoráruhá-lánc. 2. Repülőgép vezetője. 3. Kis bárány. 4. Utazótáskát ürít. 6. Álhaj. 8. Növényt cövekkel támasztó. 9. Nagy településen élő. 11. Ékszerű szolgáló kapocs, csat stb. 13. Élénk színű kerti virág, másik neve oroszlánszáj. 15. Több fájában is erősen mérgező gomba. 17. Rohamozó. 19. Alarm. 20. Hiba elismerése. 22. Levelet tollba mondó. 24. Vonatkerekek ütemes kattogása. 26. Megszálló ellenséges hatalommal együttműködik. 28. Rövid csattanós történet.

vízszintes: 1. A triáosztól a krétakorig élt őshüllők összefoglaló neve. 6. Éles színével elüt a többbitől. 7. Japán bakteriológus, Paul Ehrlich a salvarsan felfedezője (Sahachiro, 1873–1938). 8. Enyhe intő szó. 9. Száj nagyra nyitása. 10. Kétkerekű járművön közlekedő személy. 11. Sodró lendületű, nápolyi eredetű olasz tánc. 14. Nagy erővel özőnlő. 16. Ritka ügyességgel, vakmerően végrehajtott. 18. Az USA repülésügyi és űrkutatási hivatalának rövid neve. 19. A Tarczal férfinév becézése. 21. Göndör hajfűrt. 23. Lovon mezőre vágat. 25. Egy ismeretlen személy.

Függőleges: 2. A Nóra a becézőjéből kialakult női név. 3. Párkapcsolatot felmond. 4. Gardróban dolgozik. 5. Állat idomítása. 8. Huszonnégy óránként. 9. Garázst hátramenetben elhagyó. 10. Út menti olcsó szálló. 12. Találka, légyott. 13. Liszt Ferenc-díjas opera-énekesnő (Erika). 15. Nagy folyónk áttörési völgye Esztergom és a főváros között. 16. São Paulo lakói. 17. Durva lyukú szita. 20. Magyar kártyával űzött, hazard jellegű kártyajáték. 22. A Lada terepjáró modellje. 24. Ing, kabát stb. nyak körüli visszahajtott része.

Lánc, lánc, szótaglánc

Szótagokból láncot is fűzhetünk, többféleképpen is. Ha versenyszerűen akarjuk ezt az igazán szórakoztató műveletet végezni, a versenyen azt értve, hogy megadott időn – például tíz percen – belül ki tud hosszabb láncot alkotni, akkor a legcélravezetőbb a következő játékmód. A játékban részt vevők közösen megállapodnak abban, hogy mi lesz az a kezdő szótag, amelyből kiindulva a játékosok a maguk láncát fűzik. Akkor igazán érdekes a játék, ha a kezdésre kijelölt szótag már eleve többféleképpen alakítható két szótagú szóvá. A *mat*-szótag például nem szerencsés, mert alig két-három szótag alkothat vele kéttagú szót (*matrac*, *matróz*, esetleg még *mattol*), s a folytatás szintén igen nehéz. De az *i*-, *la*-, *ko*-, *te*-féle rövid szótagok, azáltal, hogy sokféleképpen folytathatók, nyílttá és színessé teszik a versenyt. Ennek lényege ugyanis az, hogy a játékosok a kezdő szótagból kiindulva maguk döntenek el, hogy merre mennek tovább. Egy általuk választott szótaggal értelmes szóvá egészítik ki a kezdő szótagot, majd úgy fűzik tovább a láncot, hogy a következő lépésben már az

általuk választott szótag lesz a következő szó kezdő szótagjává, s akkor már ehhez keresnek hozzáillő második szótagot. Körültekintőnek kell lenni, s úgy alkotni meg következő szavunkat, hogy annak második szótagja a következő lépcsőben szókezdő szótagként is használható legyen. Az lesz a játék győztese, aki a megadott idő alatt több szótagból, azaz több értelmes kéttagú szóból álló láncot készített. A játékban szigorúan be kell tartani a szótagolás szabályait. Hogy ragos szavak is szerepelhetnek-e a láncban, az megállapodás kérdése. Ugyanaz a szótag többször is előfordulhat a sorozatban, teljes szót ismételni azonban nem szabad. A játék szemléltetéséül álljon itt példának egy olyan játék, amelyben négyen vettek részt, a kezdő szótag pedig a *pa-* volt.

A) *Pata – tanul – nulla – lakat – katlan – lanka – karó – róka – karaj – rajta – takar – karton – tonna – napi – piros – rostál – tálcá – cafat...* Ekkor lejárt az idő, az elért eredmény 18 szó.

B) *Papol – polka – kacsa – csahol – holnap – naptár – tárcsa – család = 8 szó.* (Itt a természetesnek látszó *láda* nem lett volna jó, mivel kapcsolása nem felel meg a szótagolás szabályainak.)

C) *Papa – paraj – rajkó – kósza – szabó – bódé – dékán – kántor – torzsa – zsalu – lumen – mente – teper – pergő – gőzöl – zöldül – dülled = 17 szó.*

D) *Pala – labor – bordó – Dóra* (közismert tulajdonnevek bátran elfogadhatók ebben a játékban) – *rali – liter – termel – mellé – léha – hatás – táska – kapor – pornó – nóta – talaj – lajhár – hármás – masni – nini = 19 szó.*

Honnan hová?

Szerintem a szótagokkal való játékok közül ez a most bemutatandó, vagyis az ellentét-áthidaló szóláncok készítése a legérdekesebb, ráadásul ez fejtörőként is jól megállja a helyét. Ebben a játékfajtában nem érdemes azt a megkötést alkalmazni, hogy a láncfűzés során mindig az eredetileg második szótagnak kell a következő a szó első szótagjává válnia, mint eddigi példáinkban. Az a fontos, hogy a meglevő kéttagú szó valamelyik tagját változtassuk meg, akár az elsőt, akár a másodikat. Szemléltetésül be is mutatom egy példán, hogy hogyan „működik” a kétféle láncfűzési módszer, akár külön-külön, akár keverve is. A feladat: jussunk el két szó közbeiktatásával az *ásótól* a *kapáig!* Az első megoldás ez lehet: *ásó – sógor – Gorka* (jeles keramikusunk, Gorka Livia neve) – *kapa*. Ebben az eddig szemléltetett módszerrel éltünk. A második: *ásó – korsó – korpa – kapa*. Itt a második szótag egyszer sem válik a következő szó első szótagjává. Végül egy kevert, mindkét módszert alkalmazó megoldási forma: *ásó – ácsi – csipa – kapa*. Ebben a szótagjátékban az a legkifizetődőbb, ha azt mondjuk ki, hogy a játékosnak mindig joga van a számára előnyösebb szótagcserével élni. Tapasztalataim szerint a kínálkozó szótagcserék túlnyomó többsége a meglevő kéttagú szó első szótagjában megy végbe. De hogy ne csak általánosságban szóljak erről, példákkal is szolgálok.

Ellentét-áthidaló szóláncok két lépcsőben. A két lépcső azt jelenti, hogy az ellentét kezdő és záró tagja közé csupán egyetlen szót kell beiktatni, vagyis a megfelejtés az ellentétpár tagjaival együtt is mindössze három szóból áll. Példám: *Hogyan lesz a csikóból gebe?* Így: *csikó – csibe* (első lépcső) – *gebe* (második lépcső). További példák:

Hogyan lesz a csatából béke? Csata – béta (a görög ábécé 2. betűje) – *béke*.

Hogyan lesz a malacból disznó? Malac – manó – disznó.

Hogyan lesz a kevésből elég? Kevés – evés – elég.

Hogyan lesz a szigetből tenger? Sziget – tenget – tenger.

Hogyan lesz a pávából pulyka? Páva – páka (forrasztószerszám) – *pulyka*.

Hogyan lesz a diákból tanár? Diák – dinár (pénznem) – *tanár*.

Hogyan lesz a bájosból csúnya? Bájos – bánya – csúnya.

Hogyan lesz a malacból koca? Malac – maca (szerető, egyúttal becenév) – *koca*.

Hogyan lesz a párducból birka? Párduc – párka (mitológiai istennő) – *birka*.

Hogyan lesz a gyávából bátor? Gyáva – báva (bamba) – *bátor*.

Ellentét-áthidaló szóláncok három lépcsőben. Ezt a sorozatot már rejtvénynek szánom. Ezek a szóláncok tehát összesen már négy szóból állnak. Az ellentétpár tagjai közé két szót kell betoldani. Legalább egy

kifogástalan megfejtése mindegyik feladványnak van, de némelyiknek három, négy vagy még több is. Biztos vagyok benne, hogy olvasóim megbirkóznak velük! (Egy megfejtéssort a fejezet végén közlök.)

1. Hogyan lesz *afaluból város*?
2. Hogyan lesz *azéletbőlhalál*?
3. Hogyan lesz a *hiányból többlet*?
4. Hogyan lesz az *üresbölteli*?
5. Hogyan lesz a *sűrűből ritka*?
6. Hogyan lesz a *csalóból igaz*?
7. Hogyan lesz az *áldásból átok*?
8. Hogyan lesz a *vizesből száraz*?
9. Hogyan lesz a *szókéből barna*?
10. Hogyan lesz a *borúból derű*?
11. Hogyan lesz a *piszkosból tiszta*?
12. Hogyan lesz a *gyerekből felnőt*?
13. Hogyan lesz *abutából okos*?
14. Hogyan lesz az *állatból ember*?
15. Hogyan lesz a *nehézből könnyű*?
16. Hogyan lesz a *részeből józan*?
17. Hogyan lesz a *szorzóból osztó*?
18. Hogyan lesz a *fazékból tányér*?
19. Hogyan lesz a *lazából szoros*?
20. Hogyan lesz a *fiúbólleány*?

Ellentét-áthidaló szóláncok négy lépcsőben. Ahogy hosszabbodik a lánc, egyre nehezedik a megfejtés, azaz hogy inkább így mondanám, egyre több úton lehet eljutni a célállomáshoz. Az e rejtvényfajta kedvet kapó olvasóim kedvéért egy feladványsorozatot itt is közlök, s a megoldást is megadom a kötet megfelelő helyén, de annak tudatában, hogy jó néhány esetben a megadottnál egy vagy akár két lépcsővel rövidebb megfejtések is lehetségesek. Annál értékesebb egy megfejtés, minél kevesebb szemből áll a lánc, azaz minél hamarabb eljutunk a célhoz!

1. Hogyan lesz a *játékból munka*?
2. Hogyan lesz a *tüzesbőljeges*?
3. Hogyan lesz a *szoknyából nadrág*?
4. Hogyan lesz a *koplalbólleszik*?
5. Hogyan lesz a *vastagból vékony*?
6. Hogyan lesz *atompából éles*?
7. Hogyan lesz *ahidegből forró*?

8. Hogyan lesz az *alából fölé*?

9. Hogyan lesz a *kívülből belül*?

10. Hogyan lesz a *semmiből minden*?

Még tovább is sorjázhathán a szótagláncos feladatokat, de nem teszem. Annak igazolására, hogy milyen jó kis fejtörőket lehet pusztán a szótagok megfelelő összekapcsolásával alkotni, úgy vélem, ennyi is elegendő. De e fejezet zárásául mégis bemutatok valami érdekességet: egy kereken száz láncszemből álló szótagláncot, amely vagy három évtizeddel ezelőtt született a Nyelvi Játékok Klubjában, az akkori Ellentét-áthidaló szőlánc elnevezésű pályázatra. Ez a tüneményes mű Bencze Imre alkotása. A szerző ebben a szőláncpályázatában az *angol* szótól jutott el a *németig*, de úgy, hogy a szőlánc tagjainak csaknem fele egy-egy népnév. A vállalkozás nagysága és sikere mellett csupán apró, szinte említésre sem érdemes szépséghiba, hogy itt-ott ragos szóalakok is előfordulnak benne, s olykor egy-egy indokolatlan magánhangzónyúlás vagy -rövidülés. Mivel az utóbbi évtizedekben megváltozott a nyelvek erőviszonya, azaz az angol mind a nyelvoktatásban, mind a nemzetközi érintkezésben alaposan fölébe nőtt a németnek, a szőláncot minden változtatás nélkül, de visszájára fordítva közlöm, azaz benne a *németből* kiindulva jutunk el napjaink első számú világnyelvéhez, az *angolhoz*. A népneveket mindig dőlt betűvel jelzem. Ezzel a remek alkotással veszünk búcsút a szótagok világától!

Német – néző – mező – melasz – *olasz* – *oszét* – *orosz* – *porosz* – abrosz – *abház* – bolház – *bolgár* – hangár – hantol – hatol – *habán* – *albán* – alvég – *norvég* – sorvég – sorvad – alvad – alga – *belga* – maga – *mari* – *mami* – *komi* – korán – *ukrán* – órán – óda – csuda – csupán – *japán* – *jakut* – akut – avar – *alán* – agyar – *magyar* – madár – sudár – *sumér* – kimér – kíván – *litván* – árván – árkád – *akkád* – aktor – lator – *latin* – rutin – *rutén* – *rumén* – *ruszin* – hajszin – hajtó – hintó – *hindi* – kandi – kantár – *tatár* – határ – habar – *kabar* – *kazah* – *kasub* – Kata – tata – tanya – gúnya – gúnyol – *spanyol* – ványol – vádol – idol – ige – lenge – *lengyel* – egyel – erény – görény – *görög* – csörög – csömör – tömör – *török* – tömény – *örmény* – örvény – örvén – *szlovén* – *szlovák* – szilvák – szilvát – *horvát* – horgol – *mongol* – *angol*.

1.1.2. Megfejtések

Építkezés szótagokból.

Közmondások. 1. Alamuszi macska nagyot ugrik. 2. Két dudás nem fér meg egy csárdában. 3. Dobbal nem lehet verebet fogni. 4. Akinek nem inge, ne vegye magára. 5. Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Versidézetek. 1. Elhull a virág, eliramlik az élet. 2. Ábrándozás az élet megrontója. 3. Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj. 4. Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek. 5. Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek.

Szótagszámítan 1. 1. Tekintheső. 2. Megfelelő. 3. Makaróni. 4. Elreteszél. 5. Hótakaró. 6. Mamaliga (a puliszka tájnyelvi neve). 7. Kapacitál. 8. Élhetetlen.

Szótagszámítan 2. 1. Tornanádaska. 2. Szamostatárfalva. 3. Balatonakali. 4. Tömegverekedés. 5. Megvesztegethetetlen.

Szótagtoldó. 1. Szerző – szervező. 2. Arat – akarat. 3. Oltár – olvasztár. 4. Szemes – szemérmes. 5. Tályog – támolyog. 6. Jelmez – jellemez. 7. Páka – pálinka. 8. Öszvér – Ösztövér. 9. Igen – idegen. 10. Halom – hatalom.

Szótagcserés szókapcsolatok. 1. Tavi vita. 2. Lomha halom. 3. Lada dala. 4. Termes mester. 5. Méla lamé. 6. Dőre redő. 7. Romló lórom. 8. Akkád kádak. 9. Lapok pokla. 10. Ósdi diós.

Szótagkírakós. A megfejtést segítő öt meghatározásra a válasz: 1. Mályva. 3. Csata. 5. Tető. 7. Róka. 9. Tiló. A tíz megfejtendő szótagsor a következő: 1. HO – MÁLY – VA – KOND. 2. SZIL – VA – KOL – BÁSZ. 3. KA – CSA – TA – TÁR. 4. TOR – TA – KAR – CSÚ. 5. KÖR – TE – TŐ – KE. 6. MEN – TŐ – ZEG – ZUG. 7. KA – RÓ – KA – MASZ. 8. BIR – KA – PAR – KETT. 9. PAR – TI – LÓ – RUM. 10. CSEL – LÓ – BÁL – NA.

Szótagkeresztrejtvény. (Vízsz.) 1. Dinoszauruszok. 6. Rikít. 7. Hata. 8. Nana. 9. Kítátás. 10. Motoros. 11. Tarantella. 14. Tóduló. 16. Bravúros. 18. NASA. 19. Tarika. 21. Lokni. 23. Kinyargal. 25. Valaki. (Függ.) 2. Norina. 3. Szakít. 4. Ruhatáros. 5. Szoktatás. 8. Naponta. 9. Kitolató. 10. Motel. 12. Randevú. 13. Miklósa. 15. Dunakanyar. 16. Brazilok. 17. Rosta. 20. Rikiki. 22. Niva. 24. Gallér.

Honnan hová? (három lépcsőben) 1. Falu – falás – válás – város. (De többnyire egyéb jó megoldások is vannak, olykor még egy lépcsővel rövidebbek is. Itt kivételesen még két további jó megfejtést közlök: falu – faló – váló – város; falu – fagott – vágott – város.) 2. Élet – évi – havi – halál. 3. Hiány – leány – lelet – többlet. 4. Üres – ütő – tető – teli. 5. Sűrű – derű – deka – ritka. 6. Csaló – csavar – ivar – igaz. 7. Áldás – szidas – szitok – átok. 8. Vizes – virít – szárít – száraz. 9. Szőke – béke – béna – barna. 10. Ború – boci – deci – derű. 11. Piszkos – pajkos – pajta – tiszta. 12. Gyerek – berek – benőtt – felnőtt. 13. Buta – torta – torkos – okos. 14. Állat – állít – említ – ember. 15. Nehéz – nevel – könyvel – könnyű. 16. Részeg – régi – jógi – józan. 17. Szorzó – porzó – portó – osztó. 18. Fazék – farol – tárol – tányér. 19. Laza – lakás – szokás – szoros. 20. Fiú – hiú – hiány – leány.

Honnan hová? (négy lépcsőben) 1. Játék – jászol – unszol – unka (egy békafaj neve) – munka. 2. Tüzes – füzes – füles – jeles – jeges. 3. Szoknya – szoktat – vitat – virág – nadrág. 4. Koplal – koptat – altat – alszik – eszik. 5. Vastag – vaskos – mákos – mákony – vékony. 6. Tompa – répa – révül – ével. 7. Hideg – ideg – ima – forma – forró. 8. Alá – aga – alga – allé (fasorral szegélyezett út) – fölé. 9. Kívül – révül – réteg – beteg – belül. 10. Semmi – gumi – guta – minta – minden.

1.2. Szavak, csodálatos szavak

Mielőtt bármit is mondanék e fejezetről, idézem a Nyugat-nemzedék egyik kimagasló költőjének, Juhász Gyulának (1883–1937) *Szavak* című gyönyörű versét.

Szavak, csodálatos szavak.

Békítenek, lázítanak.

Eldöntenek egy életet.

Följárnak, mint a kísértetek.

Szárnyalnak, mint a gondolat.

Görnyedve hordnak gondokat.

Világot jelentenek,

Meghaltál, ha már nincsenek.

Dalolnak és dadognak ők,

Gügyögnek, mint a szeretők.

Ölnek és feltámasztanak.

Szavak, csodálatos szavak.

Mint látható, de olvasóim közül sokan bizonyára eddig is tudták, a fejezet élén álló cím e költeménynek kezdő, egyúttal befejező sora. Ezt választottam indításként, mert noha a szavak, nyelvünk csodálatos szavai ennek az egész könyvnek legfőbb ihletői, ebben a fejezetben világosan, hangsúlyozottan róluk szólok. Nem a betűk, nem a szótagok, nem is a mondatok vagy a versek, nem is bizonyos nyelvi játékok felől közelítve hozzájuk, hanem magukról a szavakról, persze azért a könyv céljainak megfelelően. Olyan emberként, aki a szavak szerelmese. Mint amilyen például Karinthy Frigyes volt, aki így írt: „Én bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom – játszom vele, mint macska az egérrel, csak azután kapom be. ... Mert nekem a szó, azon kívül, amit jelent, érzéki gyönyörűség is, külön, önálló életű zengése nyelvnek, száznak, fogynak, toroknak...”

1.2.1. Egyjelentésű szavak

Az emberek nagy része, amikor egy nyelv szavaira gondol, ösztönösen azt hiszi, hogy a szavaknak általában csak egy jelentésük van. Ez a vélekedés csak nagyjából felerészben igaz. A való helyzet megismeréséhez érdemes fellapoznunk *A magyar nyelv szóvégműtató szótárának* függelékében azt a részt, amelyben a szerkesztő, Papp Ferenc erről is szól. A múlt század közepén megjelent, hétkötetes értelmező szótárnak – ennek alapján készült az említett szóvégműtató szótár – valamivel kevesebb mint 59 000 önálló szócikke van. (Pontos

számot azért nem mondok, mert a szóvégmutato szótár függelékében közölt adat és az értelmező szótár utolsó kötetében olvasható összesítő adat között némi eltérés van; ez azonban bennünket lényegében nem érint.) Ebből az ötvennyolcezer-valahány szóból 29 375-nek van csupán egy jelentése, tehát a szóanyag felének. 15 454 szónak két jelentése van, 6856-nak három, 3008-nak négy, 1421-nek öt, és folytathatnám a felsorolást egész az *is* kötő-, illetve határozószóig, amelynek az értelmező szótár 101 jelentését, jelentésárnyalatát sorolja fel.

Mi most e fejezet elején az egyjelentésű szavakkal játszunk. Pontosabban kifejezve: olyan szavakkal, amelyeknek értelmezése csupán egyetlen szót idéz fel: azt, amelyiket értelmeztük. Tehát például nem volna jó ebben a játékban a következő értelmezés: '(orrán keresztül) érthetetlenül szól', mert nemcsak a *dünnög* szóra gyanakodhatnánk vele kapcsolatban, hanem a *motyogra* vagy akár a *mormogra* is. S akkor még nem is szóltam arról, hogy a *dünnög* azt is jelenti: 'dohog, zsörtölődik', a *motyognak* a tájnyelvben 'píszmog' jelentése is van, a *mormog* pedig a medve dörögésére is utal. De jól felhasználható e játékban ez a jelentésmeghatározás: 'a széltől szállított porból leülepedett sárgás közet, ill. talaj(nem)'. Az így értelmezett szó nem lehet például *dűne*, mert az az egyik oldalán lankás, a másikon meredekebb homokdombot jelent. Nem lehet *homoktalaj*, mert az így megjelölt talaj talajnemnek felfogható ugyan, de nem közetes, hanem tipikusan laza talaj. Ez az értelmezés csupán egyetlen szóra illik tökéletesen: a *löszre*.

Öt szóból egy hatodikat!

Ennyit el kellett mondanom, de efféle részletező felsorolással nem untatom tovább olvasóimat. Helyette inkább egy rövid játékos gyakorlatot ajánlok olvasóim figyelmébe. Adok öt meghatározást a 2003-as kiadású *Magyar értelmező kéziszótár* megfogalmazásait követve. Ha a meghatározásokat figyelmesen átgondolják olvasóim, mindegyiknek megfelelőjéül csupán egyet, egyetlen szót fognak találni. S hogy ennek a kis feladványnak miért adtam az *Öt szóból egy hatodikat!* címet? Nos, azért, mert ha a meghatározásoknak megfelelő szavak kezdőbetűit az előfordulás sorrendjében összeolvassák, egy hatodik szót kapnak. Ez lesz a megfejtés, s egyúttal ez lesz a bizonyíték arra, hogy megoldásuk helyes volt! A keresett szót ettől függetlenül a fejezet végén is közlöm.

1. Sportolásra vagy szórakozásra használatos, lakható, kisebb vitorlás vagy motoros hajó.
2. Herélt sertés.
3. Túlevelű őserdő Európa és Ázsia északi részén.
4. Nagyobb földrajzi egység jellemző időjárása.
5. A muszlimoknál bíró, törvénytudó.

Bizonyára sikerült megoldani a feladatot. Készítsenek olvasóim is hasonlókat! Hiszen nemcsak egy fejtető megfejtése, hanem összeállítás, megszerkesztése is izgalmas, érdekes játék.

Ki hányat ismer?

Ennél a meghatározásokon alapuló szókeresésnél sokkal gyakoribb – s napjainkban rendkívül divatos – az a fajta értelmezősdí, amelynek során a megfejtőknek nem bizonyos szót kell megtalálniuk, hanem a feladványt kigondoló szerző által megjelölt szavak jelentésére kell rálelniük, pontosabban azt kell kiválasztaniuk a megadott három vagy akár négy értelmezésváltozat közül. Televíziós vetélkedőkben, kvizekben is ez az elterjedtebb, megszokottabb forma. Mivel ez nem különösebben érdekes játék, s mivel találgatni is lehet, nem is igazi tudáspróba, csupán egy kis sorozatot állítottam össze olvasóim számára. Olyan, többnyire régi(es) vagy táji ízű szavakat válogattam ki, amelyek nem tartoznak az általánosan ismertek közé. Mindegyik szó mellett három meghatározást közlök, de közülük csak egy jó. Remélem, olvasóim nagyobbrészt rátalálnak ezekre. A helyes megoldást a fejezet végén közlöm.

1. **Aszat** – A) Elkenődött nedves piszok. B) Napon szárított gyümölcs. C) Tüskés gyomnövény.
2. **Ázalag** – A) Gázolaj. B) Egysejtű állat. C) Vízben álló kadal.
3. **Berbence** – A) Bődönszerű faedény. B) Száradásra összegyűjtött szénacsomó. C) Egészen fiatal bárány.
4. **Ciha** – Párnahuzat. B) Búzakorpa. C) Szajha.
5. **Bokály** – A) Kuruc hírvívó. B) Egyfülű agyagkancsó. C) Bokavédő.

-
6. **Gánica** – A) Permetező. B) Krumplis galuska. C) Lépcső.
 7. **Kaszab** – A) Kaszatok. B) Mészáros. C) Szabósegéd.
 8. **Semlyék** – A) Nógrádi ételkülönlegesség. B) Fejőszék. C) Ingoványos rét.
 9. **Sulyok** – A) Dióverő karó. B) Súlymérték. C) Mángorló.
 10. **Szuszék** – A) Hintaszék. B) Altatószer. C) Gabona vagy liszt tartására való láda.

1.2.2. Poliszémia hálójában

Remélem, nem zavaró, hogy e szakasz címében a többértelműséget, vagyis a poliszémiát – amiről a következőkben röviden szólni igyekszem – megszemélyesítettem, női névként kezelem. Igaz, ilyen női keresztnévünk nincs is, de *Polixéna* van. Ez egy görög, mitológiai eredetű név, amelynek még becéző változatai is élnek nyelvünkben: *Póli*, *Pólíka* s még egy-kettő. Persze, aki azt is tudja, hogy az idézett formák egyúttal az *Apollónia* névnek is lehetnek becéző alakjai, úgy érezheti, elfogult vagyok Polixéna iránt, ezt azonban nem is tagadom. Miért is ne lennék elfogult, amikor a Polixéna névnek a jelentése is kedves – azt jelenti: 'vendégszerető' –, egyúttal pedig szinte felhatalmazást ad arra, hogy a valamely szó egyjelentésű voltát kifejező monoszémiával szemben álló poliszémiával is az „öt” megillető játékosággal foglalkozhassak e kötetben, a nevezett hölgy mesterkedéseivel olvasóimat is Poliszémia hálójába ejtve...

Az nem lenne érdekes, s ezért nem is való e könyvbe, hogy itt a többjelentésű szavaknak valamiféle példatárát, gyűjteményét nyújtsam át. De az elég érdekes és egyúttal elég tanulságos is, hogy bemutassam a többjelentésű szavak jelentéseinek egymáshoz való viszonyát. Csaknem egy évszázada már annak, hogy az 1872-ben alapított, tehát 140 esztendő (!) *Magyar Nyelvőr* című folyóirat negyvennegyedik évfolyamában (209–216. o.) megjelent egy tanulmány ezzel a címmel: *Adalék a szójáték jelentéséhez*. Szerzője, Kövér Ilona többek között így ír benne: „A szójátékok sokan lebecsülik. A nevetető elem – mondják – pusztán a szóban, a szónak úgyszólván hangalakjában van, és ha e szó helyébe mást tennénk, akár szinonimáját, elveszne az éle. Ez igaz. De megokolásnak különös. Nem értjük, miért kellene a szót annyira lenézni és pusztán külsőségnek tekinteni. Hisz a szójátékok éppen az teszi érdekessé, hogy miért éppen az a bizonyos szó szükséges a létrejöttéhez; vajjon csakugyan pusztán a szó teszi-e a szójátékokat, vagy valami egyéb is kell hozzá? ... a szójátékban nem annyira maga a szó a fontos, inkább a hozzáfűződő értelem, a jelentése. És ezt nem pusztán a hangalakja határozza meg, hanem helyzete a szólásban, mondatban, a környezetéhez való viszonya, kapcsolata. ... A szokatlan grammatikai, logikai, érzelmi kapcsolat teremt: az újság ingerével hat. Tudatunk háttérben azonban ott ólálkodik a régi, az eredeti jelentés is, s ez az ellentét érzését kelti bennünk. E kettő: a szokatlanság és az ellentét – melybe azonban mindig belevegyül a megszokottnak mintegy az emléke, – valami megmagyarázhatatlan pszichofizikai állapotba sodor bennünket: nevetünk – és a jelenséget, mely okozta, közönségesen szójátéknak nevezzük” (i. h. 210–211).

Az 1917-ben megjelent dolgozat szerzőjének okfejtése egy kicsit körülményes – nem utolsósorban azért, mert a sokak által már akkor is lenézett szójátékokat mint műfajt próbálta megvédeni a támadásoktól –, de a mondandója így is érdekes számunkra. Az általa elmondottaknak lényegét én úgy fogalmaznám meg, hogy egy-egy szó többjelentésű volta önmagában még nem humorforrás, de bizonyos helyzetekben, bizonyos összefüggésekben – a szerző szavait idézve – „az újság ingerével hat”, nemegyszer a használó tudatos erre való törekvéseinek következtében. Remek példával szolgálhat erre számunkra a magyar nyelv egyik legnagyobb művésze, Kosztolányi Dezső, aki a *kiváló* szó eredeti és átvitt jelentésének egymásra vetítésével így fricskázta meg azt a jelentéktelen íróársat, aki élete alkonyán kilépett, azaz kivált az egyik irodalmi társaságból: „Ekkor az újságok mind ekképpen emlékeztek meg róla: N., az irodalmi társaságból *kiváló* író... Így lett belőle *kiváló* író. Ez volt a pályabére.”

Ez a példa arra is jó, hogy segítségével rámutassunk: humorforrásul leginkább akkor szolgál valamely szó poliszém volt, ha a szó valamelyik konkrét értelmét állítjuk szembe ugyanannak a szónak valamelyik átvitt értelmével. Ennek szemléltetésére bemutatok néhány olyan példát, amelyben egy mondatba kétszer foglaltam bele ugyanazt a szót, mégpedig egyszer konkrét, egyszer pedig átvitt értelemben.

Elfüstöl: *Elfüstölt* egy szivart, azután gyorsan *elfüstölt* ('elinalt, kerekét oldott').

Elhagy: Amiért a felesége *elhagyja* magát, most teljesen *elhagyja* magát (elcsügged)?

Kacsa: *Kacsa* volt, hogy az ünnepekre nem lesz *kacsa*.

Kiborul: A szakácsnő *kiborult*, mert a leves *kiborult*.

Kifog: A pontyon *kifogtam* azzal, hogy *kifogtam*.

Leég: Mindene *leégett*, teljesen *leégett* (azaz leküzdhetetlen anyagi helyzetbe került).

Letör: Tökéletesen *letörtem* (elszontyolodtam), mivel a vázám fülét *letörtem*.

Még többtagú kifejezésekkel, szókapcsolatokkal is eljátszhatunk így! Erre is bemutatok néhány példát.

Be van sózva: Sürög-forog, *be van sózva* ('izgatott, türelmetlen'), mert a hús már *bevan sózva*.

Eltörött a mécses: Könnyek hullnak, *eltörött a mécses*, mert leesett s *eltörött a mécses*.

Kútba esett: Mivel pénztárcám a *kútba esett*, az egész házvétel *kútba esett*.

Olajra lép: Amikor a kiömlött *olajra lépett*, dühbe gurult, s *olajra lépett* ('megszökött'). Alighanem az *olajra lép* szólas is ilyenféle módon alakult ki!

Vajon nem lehetne polyszém szavak segítségével valami jó kis nyelvi játékot is kieszelni? – kérdezhetik olvasóim. Nos, bő két évtizeddel ezelőtt, a Nyelvi Játékok Klubjában, amelyet többször is emlegetek ebben a könyvben, megpróbáltuk, de az eredmény nem volt igazán sikeres. Arra kértük a klub tagjait, tegyenek egy állatkísérletet, azaz próbáljanak egy olyan kis történetet, életképet összeállítani, amelyben minden felhasznált állatnév csak átvitt értelemben fordul elő, eredeti jelentésében nem. Tehát, mondjuk, a *mackó* nem fiatal medvét jelent benne, hanem páncélszekerényt, a *béka* pedig nem leveli- vagy varangyos békát, hanem kidomborodó karizmot, azaz bicepszet. Kéréssem nem bizonyult ugyan teljesen hiábavalónak, de nagy durranást nem hozott. Hogy legalább valamit bemutathassak a „termésből”, alaposan megrövidítve idézek egy kis példázatot.

Tücsök és bogár avagy: gondolatok a könyvtárban

Tudós **bagoly** ül a könyvtárban, **könyvmolyok** és szorgalmas **hangyák** (értsd: egyetemisták, főiskolások) társaságában. Belibben egy néprajzos lány, egy kecses **őzike**, de nyomban átalakul gyűjtögető **méhecskévé**. Betéved egy részeg **disznó** is. Észreveszi **méhecskét**, s máris lecsap rá. Kis **bogaram**, kis **tücsköm** – bújja neki. Szerencsére épp ott van a portás, a rendszabályokat szigorúan betartató **cerberus** (a görög mitológiában az alvilág kapuját őrző háromfejű kutya), s kitessékeli a rendbontó **vaddisznót**.

Az egyik sarokban egy **haspók** mogyorót ropogtat. Micsoda nevetlen, dagadt **mókus!** – sóhajt fel a könyvtáros kisasszony. Szürke kis **egérke** – méregeti őt az a **mókusnak** álcázott **víziló**. Most egy túlápolt dáma – egy tipegő **japántyúk** – lép a kölcsönzőpulthoz. „Még egy ilyen **paradicsommadarat!**” – gondolja **Lajhár**, a könyvtárral szomszédos iskola kiérdemesült tornatanára. Ekkor egy furcsa pár jelenik meg az ajtóban. „Hogy járhat ez a pihés kis **cica** ezzel a szőrös, vén **majommal?**” – kérdezi magában nemcsak az imént emlegetett **lajhár**, hanem még több más **ürge** is, akik nem sejtik, hogy ez a **csimpánz** félelmetes **tigris** is tud lenni. „Biztosan valami **nagykutya!**” – pislog rá egy kopott farmeres, félénk **nyuszi**. „Rátarti **gúnár!**” – véli egy bölcsészkar **liba**. „Közösleges **kaméleon!**” – dörmög magában egy hajóstérképet tanulmányozó vén tengeri **medve**.

Eközben valaki feláll asztala mellől, s **egérke** elé vág egy könyvet: „Csere lesz!” A könyvtárosnő átveszi a könyvet, de agyán eközben ez fut át: „Ez a **féreg** elsős korában alázatos kis **pondró** volt. S én, amilyen **birka** vagyok, az ilyen **kakasokat** is türelemmel szolgálom ki. Ó, miért vagyok szürke kis **egérke?**” Vágyódva nézegeti az ablakon túli világot: „Lennék inkább szürke kis **veréb!**”

Ki hogyan... mit is csinál?

Több olyan nyelvi játékos sorozat is ismeretes nyelvünkben, s hallható széltében-hosszában kis hazánkban, sőt azon kívül is, amely a szavak többértelműségén alapul. Túl sok időt nem érdemes fordítanunk rájuk, de egy-két példásor, úgy érzem, ide kívánkozik. Első kérdésem, amelyre mindjárt meg is adom a foglalkozásokra bontott tíz választ, így hangzik: *Ki hogyan beszél?* Lássuk csak!

1. Bukott diák: ismétlésekbe bocsátkozva.
2. Céllovó: célzatosan.
3. Ebtenyésztő: kutyaftában.

-
4. Folyamőr: mint a vízfolyás.
 5. Kocsmáros: hosszú lére eresztve.
 6. Börtönlakó: zárkózottan.
 7. Rovargyűjtő: összebeszél tücsköt-bogarat.
 8. Hentes: velősen.
 9. Besurranó tolvaj: lopva.
 10. Vegyész: maró gúnnyal.

A második kérdés legyen ez: *Ki hogyan hal meg?* Következzék erre is tíz válasz!

1. Búvár: örök álomba merül.
2. Díjbirkózó: maga alá gyűri a halál.
3. Földműves: eljön érte a kaszás.
4. Házmester: beadja a kulcsot.
5. Lovász: elpatkol.
6. Matróz: az örök nyugalom tengerére hajózik.
7. Muzsikus: elhúzzák az utolsó nótáját.
8. Órás: üt az utolsó órája.
9. Szabó: elszakad az élete fonala.
10. Virágáros: alulról szagolja az ibolyát.

1.2.3. Valódi és álellentétek

Ahol a szavak jelentéséről beszélünk, ott menten fölmerül az a kérdés is, hogy ennek vagy annak a szónak van-e ellentéte, és ha igen, akkor mi az. Nem véletlen, hogy a 20–21. századfordulón megjelent nagy sikerű munka, a *Magyar szókincstár* egyúttal az ellentétek szótára is, a magyar szótáriradalomban elsőként. Nagyon ésszerűen jártak el a szótár készítői, amikor a szinonimák felsorolása végén egy ún. tele káró jellel elkülönítve a szavak ellentéteit is felsorolták. Nem valamennyit, hanem legfeljebb hármat. Ez azonban pontosan elegendő ahhoz, hogy az érdeklődő rátaláljon azokra a szócsoportokra, amelyek az ellentétek teljes arzenálját tartalmazzák. Mert hogy szavaink ismeretéhez kimondatlanul ugyan, de szükségszerűen hozzátartozik az egyes szavak antonimáinak, ellentétpárjainak ismerete is, azt aligha kell bizonygatnom. Talán elég, ha ennek költői igazolásául, egyúttal pedig érzékeltetésül Lucifert idézem Madách örökbecsű tragédiájának első színéből:

Az élet mellett ott van a halál,

A boldogságnál a lehangolás,

A fénynél árnyék, kétség és remény.

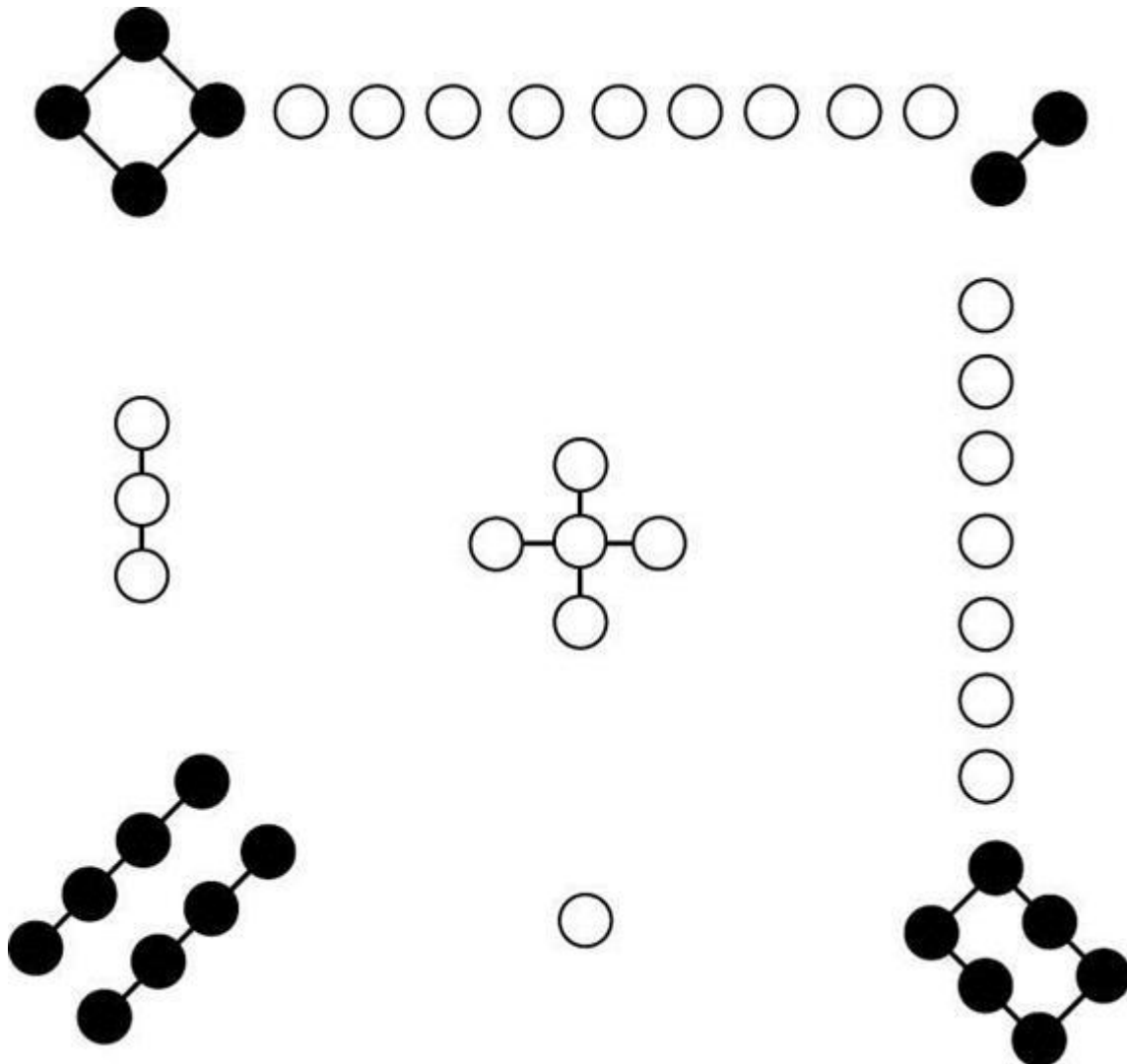
E szakasz címében valódi és álellentétekre utalok. Nem ok nélkül, ugyanis mind az előbbieket, mind az utóbbiakat alkalmat nyújtanak különféle nyelvi játékokra. Nem is szaporítom tovább a szót; erre is, arra is bemutatok egy-két példát.

Ellentétek egy szóban

Nem csodálnám, ha egyik-másik olvasóm fejében már fel-felbukkanna s ott motozna a kétely arra vonatkozólag, hogy a valódi ellentétekkel lehet-e egyáltalán valamiképpen játszani. Igyekszem meggyőzni őket, hogy igenis lehet, de előljáróban azt azért el kell mondanom, hogy annak megítélésében, mi számít ellentétnek, s mi nem, a

nyelvi játékok során nem szabad szigorúnak lennünk. Hogy a *bánat* vagy a *gazdag* szónak ellentéte az *öröm* és a *szegény*, az persze vitán felül áll, de – legalábbis a nyelvi játékokban – ellentétnek számíthatók az olyanszó párok is, amelyeknek tagjai szigorú mércével mérve nem ellentétek, de mégis bizonyos fokig szemben állnak egymással: bizonyos helyzetekben egymás ellenpólusainak számítanak. Olyanokra gondolok, mint *kéz* és *láb* (noha a természetesebb szembenállás ez lenne: *fej* és *láb*), *kétkéz* és *négykéz* (noha az ellentétet csak a föléjük rendelhető közös szó, a *zongorajáték* szentesíti, illetőleg hitelesíti) stb. Mindezek előrebocsátása után következhet az e szakasz címében megjelölt játék!

Hogyan lehet egyetlen szóban két egymással ellentétes szó? Úgy, hogy egy bizonyos szóban intarziászerűen bújjik meg az a bizonyos keresett két szó. Foglalkozhatnék effélékkel könyvem más fejezeteiben is (elsősorban az *Elrejtőzött nevek, szavak*, valamint az *Intarziák – ingyenceknek* címűben), de mivel az ellentét hangsúlyozását velük kapcsolatban még fontosabbnak tartom, mint annak érzékeltetését, hogy milyen úton-módon találhatóunk rá a keresett antonimákra, helyesebbnek vélem ezt a játékot itt bemutatni. Mindenekelőtt mondom egy egyszerű s ezért mintának nagyon is alkalmas példát: *feljelent*. Milyen ellentétpár húzódik meg ebben a rövid, összesen kilenc betűből álló szóban? A megoldás nyilvánvaló: *fel* és *le*, tehát a két egymással ellentétes irányra utaló igekötő. Ha ez olvasóimnak elegendő eligazítás – és miért ne lenne az? –, akkor már következhet is ellentétjátékunk, mégpedig rejtvény formájában, ami azt jelenti, hogy a megfejtéseket nem itt, csak a fejezet végén adom meg. Tehát tessék rátalálni, milyen ellentétpárok lapulnak meg a következő szavakban!

Ellentét – egy betűnyi változtatással!

A változtatás itt nemcsak más betűvel való kicserélést, hanem elhagyást vagy hozzátevést is jelenthet. A lényeg az, hogy a szó, amelyre rá kell találnunk, csupán egyetlen betű erejéig térjen el a megadottól, s jelentése tekintetében mégis ellentéte legyen – vagy lehessen – annak. Jó előre megmondom, olyan feladattal, amelynek megoldása gyerekjáték, nem terhelem olvasóimat. Nyilvánvaló, hogy a latin eredetű *szociálisnak*,

*szimmetrikusnak, tipikusnak és még több tucatnyi társának már ab ovo ellentéte az aszociális, aszimmetrikus, atipikus stb. Az sem tekinthető komoly feladatnak, hogy az elvonul, eltűnik, elmegy stb. igekötős igéknek keressük meg az ellentétként is elfogadható megfelelőjét (felvonul, feltűnik, felmegy). De még azokat a szavakat is kirekesztem ebből az ellentétkereső játékból, amelyekben a szó belsejében kellene megváltoztatni valamelyik betűt ahhoz, hogy a szó az ellentétébe forduljon, mint *limitál* 'korlátoz, megszorít' – *licitál* 'növeli a tétet', *mivel* '(a *művel* régies formájaként) cselekszik, valamit végez' – *mímel* 'csak színleli, utánozza a cselekvést', *vidít* – *vadít* (vidámítás helyett dühösít, mérgesít) stb. A következő tíz szónak úgy kell rátalálni a valamilyen szempontból ellentétes megfelelőjére, hogy csak a legelső betűjüket változtathatjuk meg (a bekezdés első mondatában jelzett módon). Jó fejtörést kívánok! (A megoldás természetesen megtalálható a fejezet végén.)*

1. Avul
2. Fosztogat
3. Fütés
4. Gyász
5. Hajdan
6. Igazság
7. Öröm
8. Tárt
9. Tenyészik
10. Vereség

Ellentétes közmondások

Bár a közmondások általában valóban bölcsességeket fejeznek ki, legalább pár példával igyekszem bebizonyítani, hogy mégsem egészen így áll a dolog, ugyanis nemegyszer a közmondás igazságtartalmának az ellentéte is igaz. Csupán érdekességként bemutatok tíz olyan közmondáspárt, amelyben a párok tagjainak jelentése lényegében éppen ellentéte egymásnak, s még sincs okunk egyikük igazságát sem kétségbe vonni. Lássuk csak!

Több szem többet lát. – Sok bába közt elvész a gyerek.

Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. – Holnap is nap lesz.

A jó barát drágább az aranyból. – Jobb egy erszény, mint két barát.

Mindent lehet, csak akarni kell. – Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka.

Ahová nem tettél, ott ne keress! – Aki keres, az talál.

A pénz nem boldogít. – Pénz beszél, kutya ugat.

Ami a szívemen, az a számon. – Szólj igazat, betörök a fejed!

Kétszer ad, aki gyorsan ad. – Hamar munka ritkán jó.

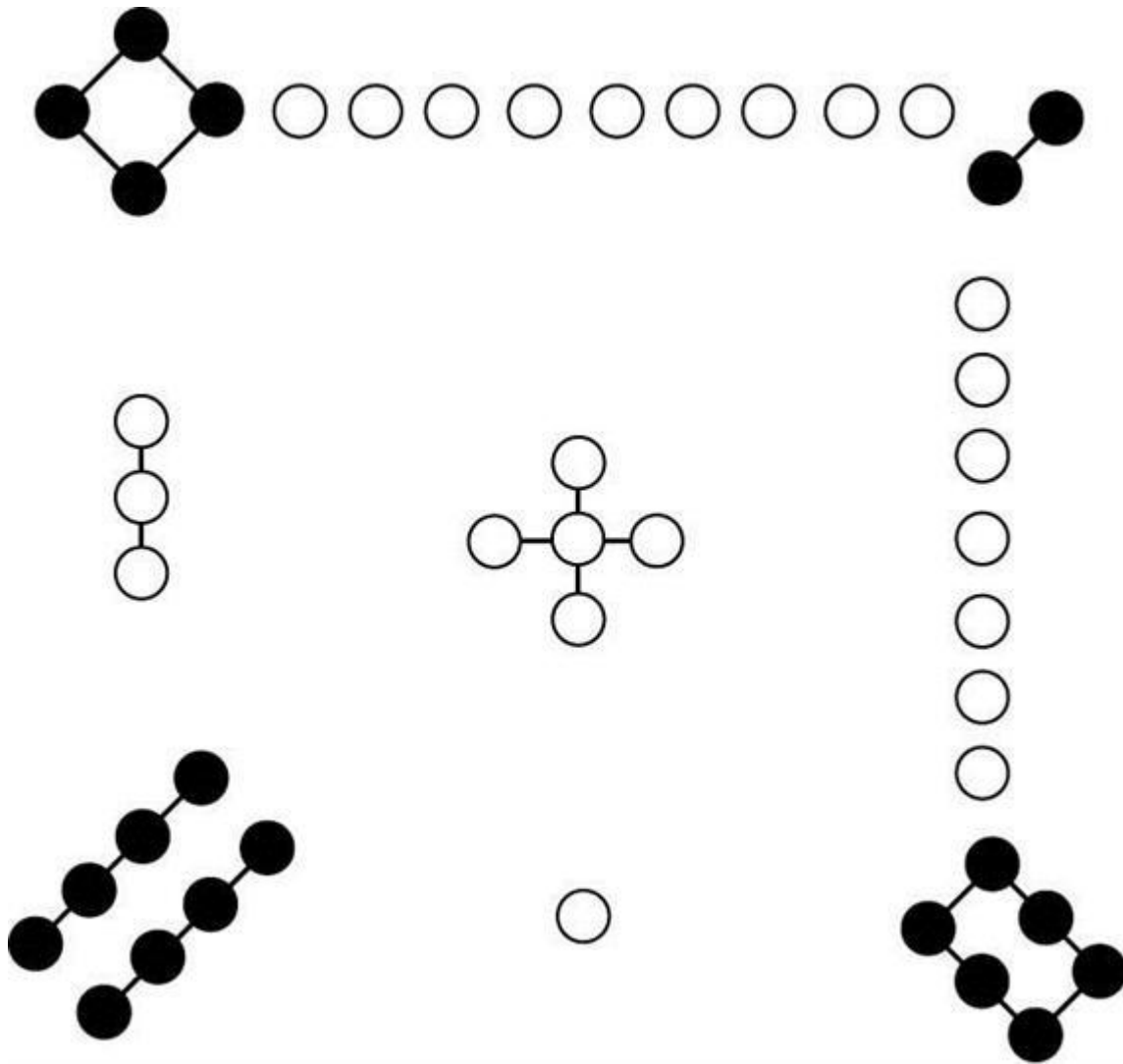
Késő bánat eb gondolat. – Jobb későn, mint soha.

Nincsen olyan út, hogy vége ne legyen. – Útnak, szónak nincsen vége.

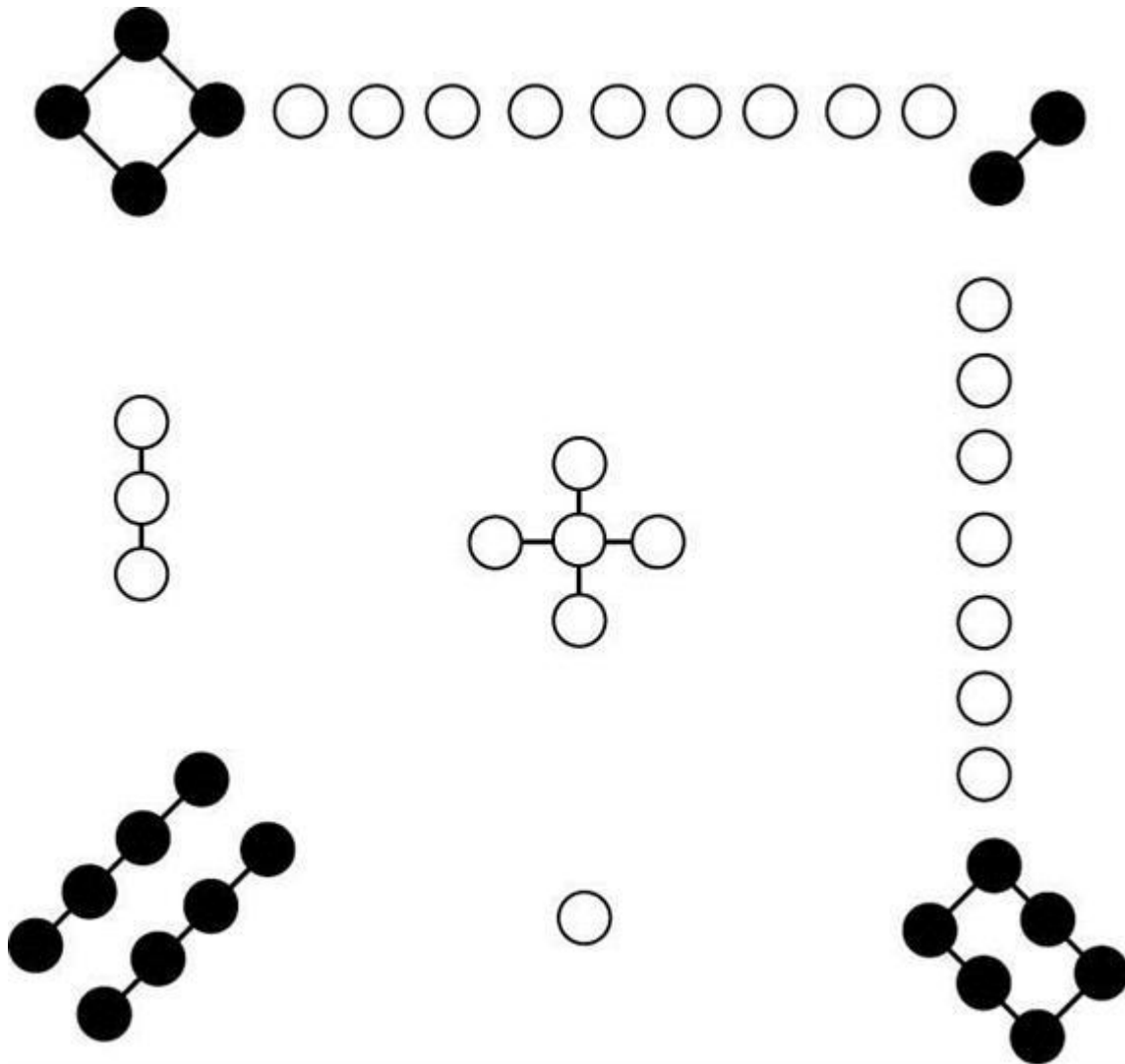
Ellentétek szójátékos módra

Most érkeztünk el az ellentétjátékoknak ahhoz a kétségtelenül nem kis kreativitást feltételező, sőt követelő módjához, amelyre már a szakasz címében is utaltam: az állentétekhez. Ez a játékforma valójában a szőrejtvények világába tartozik, s nem csupán a szavak jelentése számít, hanem az is, hogy a szavakat,

amelyekkel játszunk, hogyan tudjuk játékosan átértelmezni, a szóhatárok áthelyezésével – de a hangalak megtartásával – más szavakká, szóalakokká varázsolni, s annak megfelelően értelmezni. Mivel a játéklehetőségek szinte kimeríthetetlenek, szabhatunk határokat is. Összeállíthatunk például olyan feladatsorokat, amelyekben minden feladat állandóan egyúttal egy keresztnév. Lehet, hogy ez a magyarázatom szinte hihetetlennek tűnik, de mivel egyáltalán nem az, sőt a feladat nem is nehéz, szemléltetésül éppen ilyenekből mutatok be egy csinos kis csokrot! Minden esetben megjelölöm a megoldás útját is. Legyen ez amolyan tanulópenz!

Kimondhatjuk még azt is, hogy mindig egy határozószó a megfejtés. Erre már csak néhány példát mutatok be, szemléltetésül, s most már a közbülső fok megadása nélkül, mert azt az eddigiek után már fölöslegesnek érzem. Íme: Régi innen – újonnan; Bánatreggel – örömet; Kezdet áll – végül; stb. Megállapodhatunk abban, hogy olyan állandókat alkotunk, amelyeknek megoldása egy-egy városnév. Erre is bemutatok 2-3 példát! Mondat lánya – Szófia; Nagy ár – Kisbér; Dicsér holnap – Róma; stb. De ahelyett, hogy még tovább is sorolnám a lehetőségeket, most már csak két állandósorot mutatok be, azaz hogy adok fel, immár rejtvényként. Az első tíznek megfejtése egy-egy főnév, a második tízé pedig egy-egy ige. Úgy érzem, ez is hasznos információ, s ezért jó segítség a megfejtéshez. (A megoldások a fejezet végén találhatóak.)

1.2.4. A szinonimák világa

A szinonimák, azaz a rokon értelmű szavak világa hatalmas, szinte beláthatatlan világ. Aki sok szinonimát ismer, annak szókincse sokkal, sőt sokszorta gazdagabb annál, akinek mindenre csak egy szava van. *Stilisztikai lexikon* című munkájában jogosan állapította meg a kötet jeles szerzője, Szathmári István, hogy „egy-egy nyelv gazdagságát, kifejezőerejét nem utolsósorban az illető nyelv szinonimarendszere mutatja”.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége éppen ezért megalakulásától kezdve nagy figyelmet fordított arra, hogy felhívja a figyelmet a szinonimák fontosságára. Pályázatot hirdetett például *Hogyan beszél a mai ifjúság* címmel, s a pályázat anyagának legjavát könyv alakjában is megjelentette. Ez volt a Kardos Tamás és Szűts László szerkesztésében megjelent *Diáksóder* című szótár, amely külön gondot és figyelmet fordított a diáknyelv szinonimáinak témakörök szerinti bemutatására. A *cipő* szinonimái közül ezeket sorolja fel a szótár: *cipedli, csellótok, csónak, csuka, hegedűtok, ladik, pataborító, surranó, tipegő, topogó, tyúkszemtok*. A szemdiáknyelvi megfelelői ugyane szótárban: *bilux, csipa, gülü, kémlelő, kukklyuk, kuksi, kukucsi, kukucskáló, luk, nézőke, periszkóp, radar, skubi*. Parapatics Andrea 2008-ban megjelent *Szlengszótár*ában ugyancsak találunk egy ügyesen szerkesztett fogalomköri szinonimamutatót. Az Anyanyelvápolók Szövetsége célzatos szinonimapályázatot is hirdetett 1997-ben, amikor a következő három kérdésre kért választ a pályázóktól: 1. Hányféleképpen veszekszik a magyar ember? 2. Minek nevezzük azt a szerkezetet, gépezetet, amelyet vagy nem tudunk, vagy nem akarunk pontosabban megnevezni, körülírni? 3. Milyen ember az arrogáns ember? Ez a pályázat is sikeres, eredményes volt, de mivel az erről és az egyéb kezdeményekről való beszámolás nem e játékoskönyv feladata, a továbbiakban már csupán a játékok felől közelíték e témához, néhány játékötlet és játékos feladat erejéig. Már csak azért is így teszek, azaz csupán visszafogottan szólok e kérdésekről, mert a szinonímia mint téma a kötet több más fejezetében is jelen van, szerepet játszik. Legfőképpen Az „*egyhangúság*” *igézetében* című fejezetben, amelyben *Szinonimák – egy hangra* címmel egy meglehetősen

gazdag feladatsort is bemutatok. Azért ott, mert legalább úgy oda is tartozik, mint ide. De térjünk közvetlenül is a tárgyra! Következzék néhány kis játék a rokon értelmű szavakkal!

Állati!

E fejezet elején, a poliszémiáról szóló részben már bemutattam egy olyan „állatos” példasort, illetve rövid szöveget, amelyben minden állat kizárólag átvitt értelemben szerepelt. Itt most igéket kell szerkeszteni állatneveket felhasználva, ami nem is mindig könnyű feladat, de olvasóimnak bizonyára nem okoz nehézséget. Aki nyersen, harsányan bolondozik, arra ugyebár azt szokás mondani: *marhászkodik*. Mint példám mutatja, a meghatározásnak megfelelő szó egy állatnévre épül. Tessék a következő meghatározásokra is egy-egy „állati”, de már szintén létező igét keresni! (A megoldásokat a fejezet végén közlöm.)

1. Kicsinyesen akadékoskodik:
2. Elzsibbad, megmerevedik (a lába):
3. Tekervényes vonalban halad, kanyarog:
4. Elcsen, elemel:
5. Egész testével ránehezedik:
6. Csámpásan jár:
7. Betegen, szomorúan gunnyaszt:
8. Cifra ruhában tetszeleg:
9. Lassan, pepecselve készülődik:
10. Bemagolt szöveget gépiesen ismételtet:

Egy kettesért három hármast!

Miféle alku folyik itt? Micsoda tisztességtelen ajánlat ez? – kérdezhetik olvasóim. Méltatlankodásuk jogos, de csak addig, amíg el nem árulom, hogy itt is csupán egy ártalmatlan szinonimajátékról van szó. *Nógat* – ez ugyebár két szótagú ige. Tudnak-e rá olyan szinonimát, amely három tagból áll? Persze, hogy tudnak. Ilyen például az *öszökél*. Hát a *zajong* helyett? *Lármázik*. Ezek után már könnyű a feladat. Olvasóimnak a következőkben felsorolt kéttagú szavak mindegyikére három olyan szinonimát kell keresniük, amelyek három szótagból áll. (Megoldásukat természetesen ellenőrizhetik a fejezet végén általam megadottal összevetve. Ha az nem egyezik meg teljesen az olvasók által kigondolt, megtalált megoldással, az egyáltalán nem baj, mivel nyelvünk gazdagságára, sokszínűségére mutat.)

1. Durva:
2. Fáradt:
3. Fekhely:
4. Foglár:
5. Harag:
6. Iszony:
7. Léha:
8. Makacs:
9. Ravasz:
10. Redő:

Melyik összetételre gondoltam?

Ennek a kedves, játékos feladványnak egy jászapáti könyvtáros a kigondolója. A játék lényege az, hogy a játékosoknak – ez esetben olvasóimnak – tíz közismert összetett szóra kell rátalálniuk, mégpedig három-három olyan, valójában nem létező, csupán a játék kedvéért mesterségesen megalkotott szó alapján, amelyek mindegyike elő- és utótagjában is emlékeztet arra a szóra, amelyik a megtalálendő összetételben szerepel. Hogy ne áruljak zsákbamacskát, egy példát szemléltetésül máris bemutatok. Íme: *tarisznyábacica*, *tasakbacirmos*, *zacskóbamacsek*. Azt kérdezik, melyik összetételre gondoltam? Dehogyan kérdezik, hiszen a három kitalált szó már sugallja, megadja, sőt harsogja is a választ. Természetesen a *zsákbamacska* a keresett szó, épp az, amelyet két mondattal előbb már bele is csempészttem magyarázatomba. Ugye ügyes, szellemes játék? Ha olvasóim is annak érzik, akkor már keressék is meg azt a tíz ismert összetett szót, amelyet e tízszer három rávezető szó alapján egészen bizonyosan könnyen meg is találnak. (A tíz szósort a megkeresendő szavak betűrendjében közlöm – ez is segítség! –, és természetesen a fejezet végén meg is adom.)

1. Mamabillog, muterbélyeg, szülejel:
2. Csecsemőtragacs, pólyástaxi, bébijárgány:
3. Csőszhajlék, pályaórlakás, váltóórépület:
4. Lábbelibalzsam, lábtyúpaszta, csukakenőcs:
5. Jércemarkoló, pipimegragadó, tyúkfiszorító:
6. Lógópark, csüngőtelek, fityegőudvar:
7. Pórfelkelés, farmerzendülés, szántóvetőpuccs:
8. Mintamegszólalás, tanulágduma, útmutatásközlés:
9. Fuvallatkópé, viharégbekiáltó, légmozgáskukori:
10. Bottáltos, pálcamén, virgácsló:

1.2.5. Megfejtések

Egyjelentésű szavak.

Öt szóból egy hatodikat! 1. Jacht. 2. Ártány. 3. Tajga. 4. Éghajlat. 5. Kádi. A kezdőbetűik összeolvasásából adódó hatodik szó: játék.

Ki hányat ismer? 1. C); 2. B); 3. A); 4. A); 5. B); 6. B); 7. B); 8. C); 9. C); 10. C).

Valódi és álellentétek.

Ellentétek egy szóban. 1. Zár – nyit. 2. Bú – öröm. 3. Cukor – só. 4. Fény – árny. 5. Föld – ég. 6. Hal – él. 7. Hím – nő. 8. Kap – ad. 9. Kar – láb. 10. Nő – fogy. 11. Ki – be. 12. Von – tol. 13. Orr – tat. 14. Itt – ott. 15. Mi – ti. 16. Ép – hibás. 17. Te – én. 18. Új – ó. 19. Ad – vesz. 20. Áll – ül.

Ellentét – egy betűnyi változtatással! 1. Javul. 2. Osztoogat. 3. Hűtés. 4. Nász. 5. Majdan. 6. Gazság. 7. Üröm. 8. Zárt. 9. Enyészik. 10. Nyereség.

Ellentétek szójátékos módra. **I.** (főnevek) 1. Sokadalom. 2. Hőség. 3. Tótágas. 4. Szakajtó. 5. Villamos. 6. Egyesülés. 7. Halott. 8. Leszámítás. 9. Felekezet. 10. Hagyma. **II.** (igék) 1. Sikerül. 2. Kicsikar. 3. Értesül. 4. Bútoroz. 5. Ingázik. 6. Vakkant. 7. Szavatol. 8. Ütemez. 9. Matat. 10. Kárhozott.

A szinonimák világa.

Állati! 1. Kukacoskodik. 2. Megmacskásodik. 3. Kígyózik. 4. Meglovasít. 5. Rátéhénkedik. 6. Kacsázik. 7. Darvadozik. 8. Pávaskodik. 9. Bolhászskodik. 10. Szajkóz.

Egy kettesért három hármast! 1. Alpári, otromba, útszéli. 2. Kimerült, megviselt, törődött. 3. Fekvőhely, heverő, kanapé. 4. Börtönőr, fogházőr, porkoló. 5. Bosszúság, haragvás, indulat. 6. Borzadás, irtózás, utálat. 7.

Csapongó, kikapós, könnyelmű. 8. Csökönös, makrancos, önféjű. 9. Agyafűrt, furfangos, körmönfont. 10. Barázda, gyűrődés, rovátka.

Melyik összetételre gondoltam? 1. Anyajegy. 2. Babakocsi. 3. Bakterház. 4. Cipőkrém. 5. Csirkefogó. 6. Fügőkert. 7. Parasztlázadás. 8. Példabeszéd. 9. Szélkakas. 10. Vesszőparipa.

1.3. Egybecsengő hangsorok

A homonímiáról, más szóval az azonosalakúságról a csak közepesen iskolázott emberek is tudnak, mivel foglalkoztak vele a magyarórákon, különösebb érzelmet azonban aligha váltott ki belőlük ez a téma. Azt viszont bizonyára megjegyezték, hogy azonos alakú szópár meglehetősen sok van nyelvünkben. Nemcsak más jelentésű, hanem eltérő eredetű is a *bár* főnév és a *bár* kötőszó, a *csap* főnév és a *csap* ige, a *görög* népnév és a *görög* ige, a *hal* főnév és a *hal* ige, a tevével rokon állatot jelentő *láma* és a buddhista szerzetes jelentésű *láma*, a hangszert jelentő *orgona* és az az *orgona*, amelyik az ismert virágot, illetve bokrot idézi fel stb. A nyelvtankönyveknek gyakori példája *ár* szavunk, amely valójában nem egy, hanem négy szó. Az árunak pénzben kifejezett értékét jelentő *ár*, az áramló, hullámozó víztömeget felidéző *ár*, a cipésszorszám jelentésű *ár*, végül pedig a területmérték-egységet jelentő *ár* mind más-más eredetű, a többitől független szó; csak hangalakjukban csengenek, esnek egybe.

Olvasóim bizonyára azt gondolják magukban: persze, hogy derűre-borúra ezt a példát idézik a nyelvészek! Azért ezt, mert ez kivételesen ritka egybeesés! Bezzeg más ilyen példájuk nincs!

Nem tagadom, a többszörös egybeesés valóban nem mindennapos jelenség, de arról szó sincs, hogy nyelvünkben ne akadna még jó néhány hasonló szép példa. Bizonyoságul csupán egyet idézek, de olyat, amely még az *ár* szón is tútesz. *Tus* szavunkat említem, amely nem is négy, hanem öt különböző eredetű szót testesít meg! Hogy érdekesebb legyen a dolog, egy olyan, mindössze kétmondatnyi terjedelmű szövegkörnyezetben mutatom be, amelyben ötször fordul elő a *tus*, s mind az öt *tus* más eredetű és más jelentésű szó. Hogy mit jelentenek, azt zárójelbe téve menet közben mindjárt jelzem is, noha erre valójában nincs is szükség, hiszen anélkül is tudják. De azért érdemes ennek a fejezetnek a végére is rápillantani, ott ugyanis mindegyik szóhoz fűzők némi magyarázatot is.

Attila, aki alig fél órája tussal (= 'kétvállal') győzött a versenyen, most a meleg tus (= 'zuhany') alatt áll, s már az foglalkoztatja, vajon a szervezők elküldték-e barátainak a ma esti előadásra szóló meghívót, amelyet ő tussal (= 'rajztintával') még tegnap este oly szépen megrajzolt. Sietnie kell, mert a zenekar nemsokára tust (= 'belépőt') húz, s neki puskája tusát (= 'agyát') oldalához szorítva, feszes díszlépésben be kell vonulnia a színpadra.

Ám eddig csak arról szóltam, hogy a szavak alapalakja, szótárainkban rögzített formája milyen gazdag tárháza a homonímiának. Még sokkal nagyobbak, szinte korlátlanok azonban a lehetőségek akkor, ha kitágítjuk a kört, s figyelmünket kiterjesztjük azokra az egybecsengő szóalakokra is, amelyekben a homonimapároknak akár egyik, akár mindkét tagja nem szótári szó, hanem jelekkel, ragokkal vagy szavak összepárosításával létrehozott szóalak, szókapcsolat. Ez ugyanúgy homonímia, mint az igei és főnévi *hal* vagy az állatot és a szerzetest jelentő *láma* párhuzamba állítása. Márpedig ez óriási gazdagodást jelent! Tessék csak elgondolni! Az évszakot jelentő *tél* szónak nincs azonos alakú párja, de e szó többes számának már van, mivel a *telek* többes számú forma ugyanúgy hangzik, mint a 'parcella' jelentésű *telek*. A falnak vízszintesen kiugró részét jelentő *párkány* szónak szintén nincs homonímája, de ha birtokos személyragot – újabban így mondjuk: személyjelet – függesztünk hozzá, máris van, mivel a *párkánya* szóalak játékszabályaink szerint így is értelmezhető: *pár kánya*, azaz 'néhány ragadozó madár'. A hangsoroknak ez a sokszor meghökkentő egybeesése egy nem is akármilyen tiszta rím, hiszen, mint ezt egyik iménti példámmal már jeleztem is, nem csupán szórészekre, szóvégekre terjedhet ki, hanem akár egynél több szóra is. Más kérdés, hogy sokan összetévesztik a költészetet a csengő-bongó rímek összecsendítésével. A rímen mérük le a verset, holott nem is csak az unalomig elcsépelet, hanem még az egyéni, meglepő rímek is ártalmára válnak a versnek, ha eltávolítják az olvasót a vers lényegétől, ha rossz irányba terelik a figyelmét. Persze ha a bravúros, egyszersmind az újdonság varázsával ható rím a vers szolgálatában áll, kétszeresen is érték: úgy is, mint nyelvi lelemény, úgy is, mint a költői mondanivaló egyik kifejezése. Elárulhatom, számomra a magyar nyelv egyik legművészebb használatjának, Kosztolányi Dezsőnek az olyan kétsorosai sem egyszerű klapanciák, hanem igazi versek, mint például ezek:

Napóleoni buzdítás katonáihoz

Rátok tekint két félteke,

hogy féltek-e?

Vallomás

Volt nők miatt egy pár bajom

s egy párbajom.

De hagyjuk a költészetet, s térjünk vissza a homonímiához mint a nyelvi játékok egyik legbővebben buzgó – nem *buzgó!* – forrásához! A következőkben különféle megközelítésekből több olyan játék-, illetve fejtörőtípus mutatok be, amelynek alapja, lényege az azonosalakúság, célja pedig az olvasók rácsodálkoztatása a sajátos összecsengésekre; röviden szólva: szórakoztatása. Az, hogy néhány homonimapár több helyütt is felbukkan, kérem, ne vegye el kedvüket!

Két kérdésre – egy szóval!

Mindenekelőtt egy az olvasókat „takarékoságra”, „gazdaságosságra” szoktató játékot mutatok be fejtörő formájában. Remélhetőleg olyat, amely a megfejtőnek szellemi élvezetet is jelent. Kérdéseket teszek fel, de mindig egyszerre kettőt; két olyat, amely teljesen másra irányul, másra vonatkozik, ám az egyetlen helyes válasz mégis ugyanaz a szóalak. Hogy senkitől se vegyem el a megoldás megtalálásának örömét, fenséges érzetét, a megfejtéseket nem itt adom meg, de a fejezet végén minden megtalálható.

1.Mire ácsingóznak szüret idején az arra járók?

Mi a katonai szemle, a sorozás régi neve?

2.Mije koppan egyet-egyét a hazafelé tartó hadirokkantnak?

Egy erdélyi várnak mely részébe építettek be egy asszonyt?

3.Mi van sok ember csuklóján?

Mire kapaszkodik fel száraival a futóbab?

4.Mi az, amivel előjön, aki a legfőbb érvét játssza ki?

Hova adják az orvosok, illetve a nővérek a legtöbb injekciót?

5.Minek kell lenni ahhoz, hogy valaki versenyző lehessen páros műúszásban?

Mit tesznek eső után a szokottnál is gyorsabban a gombák?

6.Mije van Zrínyi Miklósnak Szigetváron?

Hova utazzon, aki a Börzsöny Múzeum kincseire kíváncsi?

7.Miközben a malacnép sír-rí, mit csinál a borjú, bárány Aranynek a *Toldi* második énekében adott megfogalmazása szerint?

Szulimán szultán szép leánya, Cumilla milyen rangú férjet kapott a Szigeti veszedelem szerint?

8.Mi a legszebb egy nő arcában a szemén kívül?

Melyik az a bakonyi város, amelynek lakói évtizedeken át az ország legszennyezettebb levegőjét szívták?

9.Hogyan nevezték a görög mondákban szereplő, a harcnak élő, férfias nőt?

Hogyan fejezzük ki mutató névmással, hogy a távolabbi asztalon van az a tárgy, amelyet keresünk?

10.Hol született Türr István tábornok?

Amikor konzíliumot tartanak az orvosok, többnyire a betegnek mijén vitatkoznak?

11.Minek nevezzük a puskát, a kardot, az ágyút?

Melyik az a község, ahol megtalálható az 1500 körül épült késő gótikus templom tornya, a romos Pusztatorony?

12. Mi a számár legjellegzetesebb páros testrésze?

Mi a neve a Polgárdi szomszédságában levő községnek?

13. Min folyik le az olvadt sztearin?

Mi a neve az egyenes törzsű, fűrészkes levelű erdei fának?

14. Mi az egyre gyorsuló tempójú román kőrtánc neve?

Hova szokták tenni télen a tisztítandó szőnyeget?

15. Mi az iszlám vallás szent könyvének neve?

Általában mikor nem öröm a felkelés?

16. Hol lakik az az ember, akinek az otthona egy Püspökladánytól és Berettyóújfalutól egyforma távolságban levő faluban van?

Min osztozik az, aki tisztességtelenül szerzett jövedelemből részesül?

17. Melyik szláv eredetű szó jelent a magyarban tanulót?

Mik őrzik sok családban még mindig az egykori nyarak emlékeit?

18. Mit csinál az az edény, amelyikből kiszivárognak a folyadékok?

Mit épít a kőműves esővédőül a házra?

19. Mi az első világháború idején elterjedt, afro-kubai eredetű, hangsúlyozott csípőmozgással járt páros tánc neve?

Milyen, szintén kubai eredetű italba fojtja sok ember a bánatát?

20. Ha a bridszjátékban kevés treffünk van, fekete színek túlsúlya esetén mivel érdemes indítanunk a licitet?

Mit tesz, aki ellenszenvét éreztetve kirúg valakire?

Mit csinál a micsoda?

Jó előre jelzem: ezzel az olvasóim számára esetleg ismerős címmel nem az egykori New York Kávéházban, a múlt század húszas éveinek a derekán született költői játékokra gondolok, amelynek lényege az volt, hogy egy ismert versidézettel kellett kitalálni egy olyan kacifántos, de nagyon is precízen fölített kérdés alapján, amely a versidézet minden szavára rákérdezett, a megtalálendő szavaknak a grammatikai helyét, szerepét is megjelölve, érzékeltetve. Bár ebben a játékoskönyvben bővebben nem foglalkozom ezzel a játékkal, szemléltetésül idézek egy beszédes részletet Lukácsy András *Elmés játékok, játékos elmék* című könyvéből. A színhely tehát: a New York Kávéház!

„Esős őszi este volt, a kedélyekre ráfeküdt az időjárás, a társaság ellaposodott, s ami ritkán fordult elő – unatkoztak. Végül a társaság egy tagja – Kosztolányi Dezső – szórakozottan megszólalt. Mintegy maga elé beszélve ezt mondta:

Micsináltam a micsodába,

Micsináltam a micsodára?

A körülötte levők tágra meresztették a szemüket – nem értették. Csak egyvalaki nem csodálkozott – zömök, markáns arcú férfi –, felemelte a fejét, és anélkül hogy odafordult volna, hanyagul és előkelően, gondolkodás nélkül így felelt:

Befordultam a konyhába,

Rágyújtottam a pipára.

– Úgy van – mondta Kosztolányi nyugodtan, mert csakugyan erre gondolt.

S csak egy perc múlva vette észre, hogy úgyszólván kitalálták a gondolatát.

A kitaláló – ki is lehetett volna más – Karinthy Frigyes volt.

És ezzel útnak indult a legújabb játék, hogy közkedvelt maradjon mind a mai napig. Megállapították szabályait, s egy kis idő múlva már szenvedélyes játékosai és matadorai születtek a legkiválóbb írók között, akikre, ha valaki egyszerűen rákérdezett, hogy teszem fel: »Micsodába micsinált a milyen micsoda?«, szemrebbenés nélkül, csalhatatlan bizonyossággal kivágták, hogy: »Felhőbe hanyatlott a drégeli rom...«»

Elképzelhető, hogy napjainkban is vannak olyan társaságok, baráti körök, amelyekben csakugyan ma is „közkedvelt” ez a szellemes költői játék, de attól tartok, ez hiú remény. A jelen oktatási rendszere nemigen kedvez olyan – bármennyire is elmés, ötletes – nyelvi játékoknak, amelyeknek feltétele nagynevű költők jeles verseinek – vagy legalábbis versrészleteinek – ismerete. Ezért úgy gondoltam, nem szentségtörés, inkább egy kis jóleső nosztalgizálás olyan címet választani egy nyelvi – ezúttal azonban korántsem költői – játéknak, amely cím erre a klasszikus irodalmi játéokra emlékeztet.

A mi játékunk ennél sokkal egyszerűbb, de a cím ehhez is illik. Egyszerű, de azért lehetőleg pontos meghatározásokkal olyan, mindössze két szóból álló minimondatokat kell kitaláltatnunk, amelyekben az egyik szó arra felel, hogy mit csinál, a másik arra, hogy micsoda, de – és ez a lényeg – a két hangsornak azonosnak kell lennie. Tehát homonimajáték ez a javából, ráadásul olyan, amellyel a memoriterek korától vett búcsú után is bárki el tud játszani: felnőtt is, gyerek is, továbbá alkotó és megfejtő is. Szemléltetésül, egyúttal talán étvágygerjesztőül, íme néhány!

1. Nem áll szilárdan a fehérenemű: *ing ing*.
2. Fej huzamosan forr: *fő fő*.
3. Bolgár város lesné jöttödét: *Várna várna*.
4. Belső szerv előrehalad: *lép lép*.
5. Lakásrész megneszel: *hall hall*.
6. Ütőhangszer elhajít: *dob dob*.
7. Rémalakod borzad: *szörnyed szörnyed*.
8. Talpakon csúszó jármű részvétet érez: *szán szán*.
9. Arc jellegzetes része vesztegel: *áll áll*.
10. Méhek hatszögletű kamrácskája gyanít: *sejt sejt*.

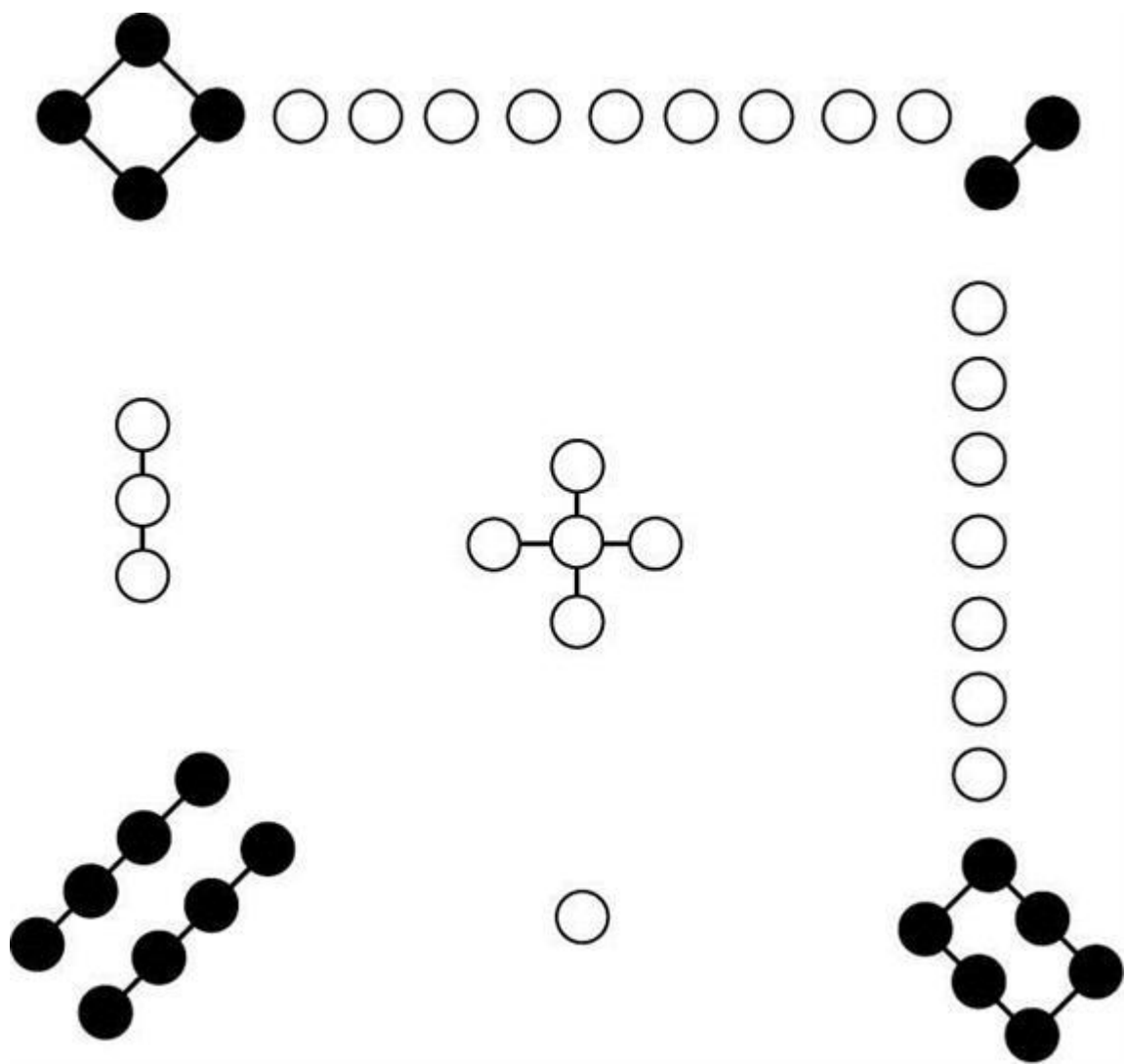
Tetszik olvasóimnak ez a játék? Ha igen, akkor kérem, fogadják szívesen a következő kis sorozatot is, de ezt már feladványként! (Megoldásuk a fejezet végén.)

1. Rágószerv megragad:
2. Taksád kilép a medréből:
3. Folyadék áramlását szabályozó szerkezet suhint:
4. Mennybolt lángol:
5. Bejárati helyiség hirtelen felbukkan:
6. Káposztaféle konyhakerti növény felszerken:
7. Legyek lárvája viseléssel koptat:

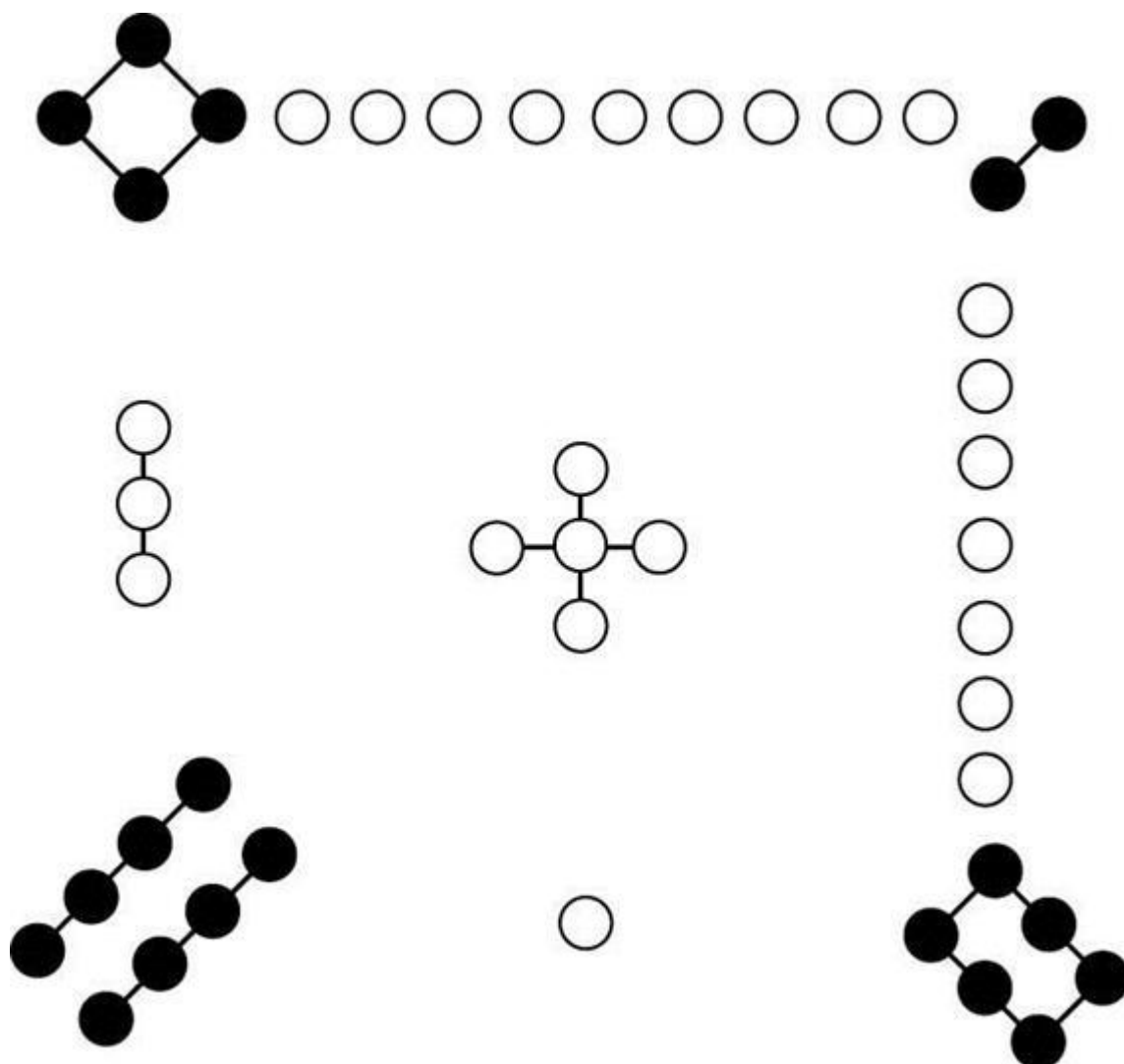
-
8. Szorító himbálódzik:
 9. Síkvidék vésne:
 10. Dabas melletti falu megvallja bűneit:
 11. Diplomata utánam jön:
 12. Tüskés rágcsáló zsírban pirul:
 13. Francia forradalmár savval megmunkáltat:
 14. Erődítmény rostokol:
 15. Dunántúli község eltulajdonít:
 16. Kliens aggódik:
 17. Állatnak lapocka fölött kidomborodó része roncsol:
 18. Encshez közeli település sajog:
 19. Leszármazottad kihajt:
 20. Puzdra pertuban van veled:

Ha akarom...

Noha már az eddigi példasorokban is számos homonimapárral találkozhattak olvasóim, annak további szemléltetésére, hogy az azonosalakúság milyen távoli jelentéstartalmakat sodorhat egymás mellé, összeállítottam még egy gazdag feladatsort. Remélem, olvasóim nem bánják, hogy ezt a sorozatot is rejtvény formájában mutatom be, azaz a megoldásokat csak a fejezet végén adom meg. A példagyűjtemény címe azért *Ha akarom...*, mert ezeket a homonimapárokat szántszándékkal azért állítottam össze, hogy olvasóim rácsodálkozhassanak a tágabb értelemben vett azonosalakúság lehetőségeinek szinte korlátlan voltára. Például arra, hogy a *parti*, ha akarom, azt jelenti: 'víz mellett levő', ám, ha akarom, azt: 'játszma' vagy akár 'előnyös házasság'. Azaz, leírva:

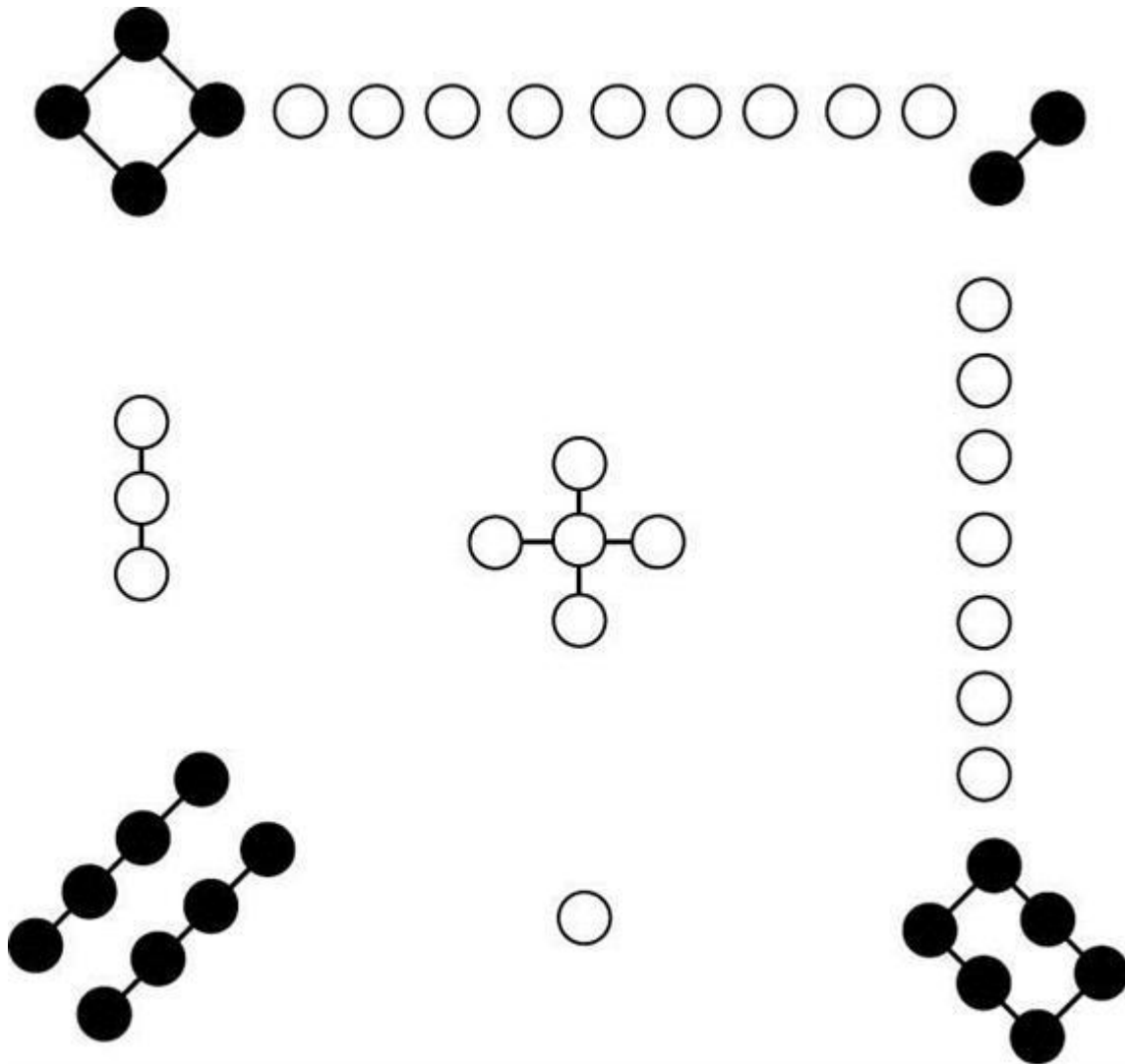

A továbbiakban az olvasóké a szó!

Állati homonimák

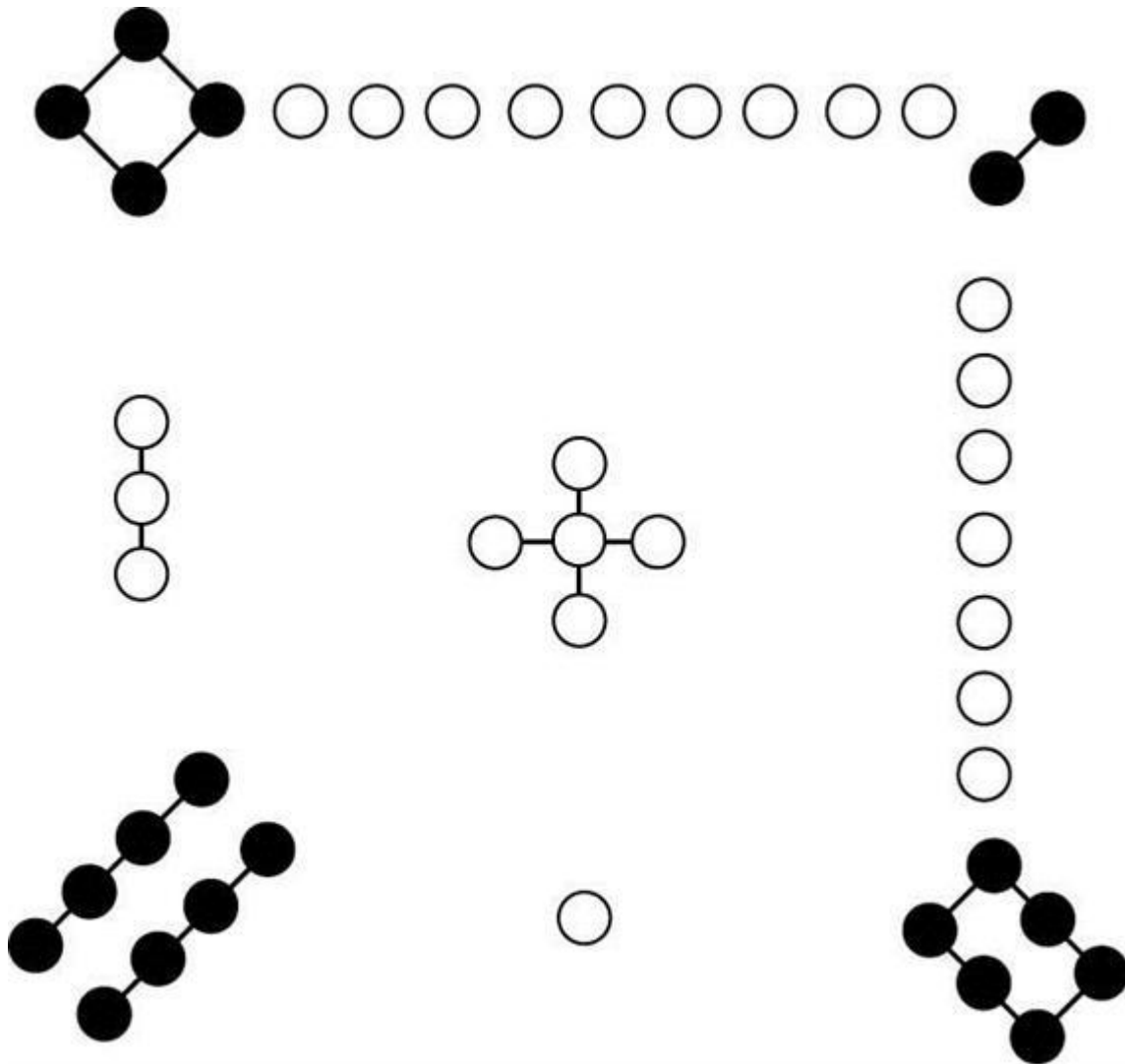
Nem azért „állatiak”, mert remekek, nagyszerűek, hanem mert e párosításunkban a homonimapárok egyik tagja valamilyen állat: hal, madár, rágcsáló stb. Ha olvasóim azt gondolják, hogy ennyi segítség után könnyű lesz rájuk akadni, azt hiszem, ezúttal egy kissé tévednek. De remélem, ez nem baj. A megoldásokat a fejezet végén adom meg.

Ha egyszerű... ha összetett...

Olvasóimnak semmi újat nem mondok akkor, ha azt állapítom meg, hogy számtalan olyan szavunk van, amelyet egy kis játékosággal összetett szónak is tekinthetünk, holott valójában nem az. A nyelvi játékok kedvelői számára nemegyszer épp ezek az igazi csemegék! Tehát például annak észrevétele, hogy noha a *Bálint* név a latin *Valentinus* megmagyarosodott változata, nem pedig összetétel, a nyelvi játékos ezt a nevet így is értelmezheti: 'táncmulatság jelt ad', mivelhogy ügyesen kettévágva így fest: *bál int*. Vagy az arra való rácsodálkozás, hogy a *Borbála*, amely ugyebár a görög eredetű *Barbara* megfelelője, s így nem összetett szó, nálunk játékosan mégis elemezhető így is: *bor + bála*, azaz egy egész göngyöleg a szőlőből készült finom italból. Hasonlók még: *Lázár* (= *láz + ár* 'a hőemelkedés pénzben kifejezett értéke'), *Dalma* (játékból: *dal + ma*, vagyis 'ének e napon') stb. Mint látható, pusztán a keresztnevék közül válogatott példákkal remekül lehet „igazolni”, hogy ugyanaz a hangsor más akkor, ha egyszerű szóként, és más, mégpedig egészen más, ha összetételként bánunk vele.

Ezen a nyelvi játékos elgondoláson alapul most következő játékunk, amelyet az érdekesség kedvéért ezúttal is rejtvényformába öltöztetek. Így tett már dr. Szilvási Csaba gimnáziumi magyartanár is, aki kb. egy évtizede, egy az Anyanyelvápolók Szövetsége által kezdeményezett anyanyelvi pályázat keretében számos ilyen feladványt készített. A most következő definíciópárok bal oldalán az eredeti, szabályos alak meghatározása áll, a jobb oldalon pedig az a definíció, amelyet a játékos elme hozhat létre azáltal, hogy az egyszerű szót összetételként értelmezi. Jó mulatást a megfejtéshez! Könnyítésül elárulom, hogy a megfejtendő szavak ábécérendben követik egymást. (Megoldások a fejezet végén.)

Szókapcsolat- és mondathomonimák

Az iménti játékban – vagy fejtörőben? – olyan homonimapárokra kellett rátalálni, amelyekben egy egyszerű szó egy „álösszetétellel” hozható párhuzamba. Remélem, jó játék volt, s olvasóim, akár vállalkoztak a megfejtésre, akár csak a fejezet végén olvasták el az „eredményt”, jól elszórakoztak vele. Nos, elárulhatom, a homonimákkal való effajta játékoknak még most sem értünk a végére. A már többször, történetesen ebben a fejezetben is említett kiváló nyelvi játékos, Bencze Imre jött rá arra, hogy voltaképpen akkor is beszélhetünk homonimiáról, ha egy szónál vagy szóalagnál nagyobb egységre terjed ki az azonosalakúság. Akár szókapcsolatokra, sőt egész mondatokra is. E fejezet elején volt egy ilyen című rejtvénytörőnk: *Két kérdésre – egy szóval!* Most ezt a címet így fogalmazom át: két meghatározásra – egy hangsorral! Azaz a megfejtés ugyanaz a hangsor, ugyanaz a betűcsoport, de más tagolásban! Ugye világos? Ha igen, akkor következék itt, szemléltetésül, néhány meghatározáspár. Azért csak néhány, s azért nem megoldandó feladványként, mert könyvemnek következő fejezetében, ahova ugyanúgy beleillik, mint ide, átnyújtok olvasóimnak ilyenekből egy kis rejtvénytörőt. Legyen ez itt csupán a figyelemfelkeltő ahhoz!

Az egykori rómaiak időmérőjének hamis utánzata: *állatin óra*

„Oltári” Eleonóra: *Állati Nóra*

Egy bagdadi vénül: *egy arab őszül*

Egy mátká egyre haragosabbá válik: *egy ara bőszül*

Merő bozont: *csupa szőr*

Pucér felügyelő: *csupasz őr*

Testrész párol: *áll abál*

Tart a vigalom: *áll a bál*

Eszköz, tova, messze távolodsz!: *Szer, el, messze mész!*

Az imádott nő után vágyódó szemorvos: *szerelmes szemész*

Szemléltetésül ennyi, úgy gondolom, bőven elég.

Homonimaversikék

Végigtekintve e fejezet részein, mindinkább az jár eszemben, hogy a homonimákkal foglalkozva a versekről esett ugyan szó, de csupán mellékesen, amikor néhány példával, egy-két idézettel utaltam a múlt század egyik kedvelt költői játékára, amely Karinthy, Kosztolányi és nem kevésbé jeles társaik köréből indult el, s tett szert népszerűsége. Az azonban elképzelhetetlen, mondogatom magamban, hogy e fejezetnek ne legyen legalább egyetlen olyan része, amely a versek – nem a komoly költészet, hanem a versek, a varázsos rímek – felől közelít e fejezet témájához. Hiszen a homonimáknál jobb sorvégi összecsengés nincs a világon!

Azon nyomban el is döntöttem: igenis, összeállítok egy takaros csokrot a homonimarímeken alapuló versikékből. Ezt a csokrot, amelyet ezennel át is nyújtok olvasóimnak, nem rejtvénynek, megfejtendő talányok sorának szánom, noha annak sem lenne semmi akadálya. Évekkel ezelőtt, fiataloknak szóló anyanyelvi vetélkedőket vezetve nemegyszer ki is próbáltam ezt a feladványfajta, s bátran mondhatom: sikeresen. Minden versenyző fiatalnak felolvastam egy kétsoros versikét, de úgy, hogy a két sor utolsó szavát nem mondtam meg, hanem egy kis szünettel helyettesítettem. Tehát például ezt mondtam: „Amíg reggel nem..., / Nehezen fog az...” Vagy: „Amikorra kész a... / Feldíszítve áll a...” A vetélkedők résztvevői minden alkalommal örömmel fogadták az efféle feladatokat, s többnyire meg is oldották őket. (Idézett két példában a hiányzó szó: *eszem*, illetve *fánk*.) Itt most nem rejtvényesdit játszunk, hanem olvasóim szórakoztatására közlök egy sorozatot a homonimaversikékből. Hogy valamiféle „rend” legyen bennük, a rímpárok ábécérendjében teszem közzé e kis versezeteiket. Figyeljék meg: mindegyiknek a végén homonimák csengenek össze!

A nagy hálószoba elég rozzant *ágyú*,

A háziasszony meg süket, mint az *ágyú*.

Rúzsfoltosak férjem *ajkai*,

Nők kenték rá, és mind *ajkai*.

Az áratat egyre-másra emeli az *állam*.

Az éhhalál fogja egyszer felkötni az *állam*.

Noha hangyaszorgalommal textíliát *bolyhoz*,

Nincsen köze egyáltalán semmiféle *bolyhoz*.

Mester, miért szabta ruhámat ily *bőre*?

Nem szégyelli magát? Oly vastag a *bőre*?

A legények hejehuját *csapnak*,

Van keletje ilyenkor a *csapnak*.

Másét soha el ne *csend!*

De ha mégis, akkor: *csend!*

Nem töltheted a puskádat *csőre*,

Mert kinyílik, mint a madár *csőre*.
Kevés ruha, csak pár ékszer volt a kecses *díván*,
Be is rendelte magához azonnal a *díván*.
Hogyha ennyi szenünk *elég*,
Holnapra már nem lesz *elég*.
Talán azért vagy ma ilyen *fád*,
Mert nem terem gyümölcsöt a *fád*?
Érik a meggy kertem *fáin*.
Kóstold csak meg! Ugye, *fájin*?
Míg le nem megy torkomon a *falat*,
Révetegen bámulom a *falat*.
Nem fog ki a szesz az életvidám *gallon*.
Napi fogyasztása egy-két angol *gallon*.
Bögreshám adta a bort, ki tudja, *hánynak*.
Közülük heten most óbégatva *hánynak*.
Rácsap a cirkusz *idomára*
A cirkusznak az *idomára*.
Mert én is a nősek rögös útját *járom*,
Húzza is nyakamat föld felé a *járom*.
Két jó testvér veszett össze az apai *jusson*.
Mindkettő azon volt, hogy a másiknak több *jusson*.
Eladtam a *kolompért*
Csengő hangú *kolompért*.
Ha mondom, igaz: tart és *kopaszt*
Csak abnormális borbély *kopaszt*.
Amikor jönnek a *koptok*,
Elsőként le majd ti *koptok*.
Táncot csak egyetlen pár *lejt*.
Az se kap, csupán egy pár *lejt*.
Nem jök ezek a *méretek*.
Vigaszul rumot *méretek*.
Felhallik a város *nesze*.

Ez a tied! Fogjad: *nesze!*

Megegyeztek, hogy a pénzt háromfelé *osztják*,

Ám végül az egészet elvitte egy *osztják*.

Már nyitnak a *síboltok*,

És ti mégis *síboltok?*

Sokáig kezelték *sokkal*,

De ez megtörtént már *sokkal*.

Csókos ugyan a te *szád*,

De akkora, mint egy *szád*.

Míg a kocsid fürgén *szerelem*,

Elborít a nagy-nagy *szerelem*.

Észrevette ám az *urán*,

Hogy árt neki a sok *urán*.

1.3.1. Megfejtések

Egybecsengető hangsorok.

1. *Kétvállal*. (A találatot, győzelmet jelentő francia eredetű *tus* a birkózás és a vívás nyelvében egyaránt élő sportműszó. A *tussal győz* szókapcsolat egyértelműen a birkózósportra utal.)

2. *Zuhany*. (Hangutánzó szó, amely nyelvújítói szóalkotásként keletkezett 1834-ben.)

3. *Rajztintával*. (Esetleg: *kihúzó tintával*, *koromfestéssel*, *kínai festéssel*. Ennek a német eredetű *tus*nak nincs nyelvünkben igazán meghonosodott rokon értelmű megfelelője.)

4. *Belépőt*. (Esetleg: *köszöntőt húz* vagy – egy kissé módosítva az egész kifejezést – *ünnepélyesen jelt ad*, *üdvözlő akkordokat játszik*.)

5. *Agyát*. (A valószínűleg ősi, finnugor eredetű *agy* szónak a 16. század végétől van 'kézi lőfegyver tusa' jelentése is.)

Két kérdésre – egy szóval! 1. Mustra. 2. Falába. 3. Karóra. 4. Farba. 5. Nőnek. 6. Szobra. 7. Béget. 8. Ajka. 9. Amazon. 10. Baján. 11. Fegyvernek. 12. Füle. 13. Gyertyán. 14. Óra. 15. Korán. 16. Sápon. 17. Diák. 18. Ereszt. 19. Rumba. 20. Pikkol.

Mit csinál a micsoda? 1. Fog fog. 2. Árad árad. 3. Csap csap. 4. Ég ég. 5. Előterem előterem. 6. Kel kel. 7. Nyű nyű. 8. Ring ring. 9. Róna róna. 10. Gyón gyón. 11. Követ követ. 12. Sül sül. 13. Marat marat. 14. Vár vár. 15. Csór csór. 16. Fél fél. 17. Mar mar. 18. Fáj fáj. 19. Sarjad sarjad. 20. Tegez tegez.

Ha akarom... 1. Szád. 2. Nyestek. 3. Kolompért. 4. Vajon. 5. Tesztek. 6. Díván. 7. Koszt. 8. Jusson. 9. Barikád. 10. Ocsúdnak. 11. Járom. 12. Kend. 13. Bocsat. 14. Verem. 15. Állat. 16. Telelő. 17. Amazon. 18. Ennél. 19. Üstök. 20. Őre. 21. Fürkészek. 22. Urán. 23. Csalit. 24. Mentében. 25. Osztják. 26. Fent. 27. Bután. 28. Lejt. 29. Írnak. 30. Tubák.

Állati homonimák. 1. Ökle. 2. Sül. 3. Rája. 4. Héja. 5. Csík. 6. Menyét. 7. Pikó. 8. Ara. 9. Kacsa. 10. Busa.

Ha egyszerű... ha összetett... 1. Áramlik. 2. Bakelit. 3. Bocskor. 4. Felcserél. 5. Gallér. 6. Hajlék. 7. Hangár. 8. Kancsuka. 9. Kolompár. 10. Kosár. 11. Lágycék. 12. Művész. 13. Papír. 14. Pipitér. 15. Sóvár. 16. Tanár. 17. Tantál. 18. Tarló. 19. Torkos. 20. Zabláz.

1.4. Hinteleresztvény

Ez meg miféle csodabogár? – kérdezhetik olvasóim gyanakodva, midőn elolvassák ezt a címet, melyből a szerző zavarodott, széllelbélelt voltára lehetne következtetni. Megértő elnézésüket kérem, ugyanis nem valami értelmetlen és érdektelen dologgal akarom untatni olvasóimat. Éppen ellenkezőleg! Amiről a következőkben szó lesz, az a nyelvi játékok egyik legérdekesebb válfaja. A téma ugyanis a szórejtvény, s a műfaj követelményeinek megfelelően erre utal a csakugyan eszementnek látszó, de a maga módján kifejező, sőt agyafűrt cím is: *hint = szór; elereszt = ejt, a vény pedig továbbra is vény*. Tessék csak összeolvasni!

Szórejtvénynek persze sok mindent nevezhetünk, szűkebb, „szakmaibb” értelemben azonban e rejtvényfajtának is megvannak a jellemzői, szabályai. Hogyan is alkotunk szórejtvényt? Valamely szót, szókapcsolatot oly módon rejtünk el, rejtvényesítünk, hogy az illető kifejezést szóhatárok önkényes kijelölése vagy a meglévő szóhatárok áthelyezése révén értelmes, mondattanilag egymással szerves kapcsolatban levő, szerkezetet alkotó elemekre bontjuk, s ezeket az elemeket – vagy akár ezeknek csak egy részét – szinonimákkal helyettesítjük. A címül írt *hinteleresztvény* ebben az egybeírt, mehökkentő formában címnek alkalmas, igazi szórejtvénynek azonban az iménti meghatározásból kitetszőleg voltaképpen nem tekinthető, mivel a benne egymás mellé kerülő szavak mondattanilag nem kapcsolódnak szervesen össze, legalábbis semmi sem jelzi az összekapcsolódás módját. Ha a *szórejtvény* szónak ezt az elrejtési módját választottam volna: „széjjelhint, majd elereszt a vény”, akkor már jogosan nevezhetnénk ezt a feladványt szórejtvénynek – egy-egy névelő, kötőszó stb. többletként ilyenkor általában bekerülhet a rejtvény definíciójába –, de az meg nem lett volna eléggé címszerű.

A szórejtvény közeli rokona a képrejtvénynek, amellyel könyvem más fejezetében foglalkozom. Ott is, itt is az elrejtett szónak, kifejezésnek az ügyes átértékelése, átértelmezése a lényeg; ez mozgatja meg mind a rejtvény készítőjének, mind (meg)fejtőjének nyelvi fantáziáját. Egy képrejtvény alkotójának lehetőségei persze jóval kisebbek, hiszen a képi ábrázolásnak korlátai vannak, nem is szólva arról, hogy a képrejtvénykészítő rajzkészsége, rajzolni tudása sem elhanyagolható tényező. Ezért is alakult ki az a gyakorlat, hogy a képrejtvényt teljes értékűnek tekintjük akkor is, ha különféle betűbetoldások és -kihúzások tarkítják, míg szórejtvényben csak akkor nem vesszük zokon a különféle korrekciókat, ha a rejtvény egyébként különösen szellemes, vagy ha valamilyen egyéb szempont indokolja a korrekciót, például hogy egy szórejtvényt sorozat mindegyik darabjában egy-egy betűkorrekció található. Ez még akár külön értéke is lehet egy rejtvényt sorozatnak. Olvasóim – még azok is, akik a betű-, kép- és szórejtvényeknek különösebben nem barátai, még csak nem is közelebbi ismerői – bizonyára láttak már bulvárlapokban, népszerű rejtvényűjságokban olyan rejtvényeket, amelyben kis rajzocskák, szavak meg önmagukban álló betűk egyaránt előfordulnak. Ezek a keverék műfajú rejtvények is lehetnek ügyesek, szellemesek; száz-százötven évvel ezelőtt eleink főleg ilyenekkel találkoztak az egykori újságokban. Az „igazi” szórejtvény azonban teljes egészében a szóhatárok megváltoztatásán alapul, éppen ezért a következőkben erről külön is szólok, még mielőtt olvasóimat próbára tenném szórejtvények megfejtése „tárgyában”. Haladjunk csak sorban, lépésről lépésre!

1.4.1. A szóhatárok áthelyezése

Amikor azt hangsúlyozom, hogy a valódi szórejtvény a szóhatárok szellemes megváltoztatásán, áthelyezésén alapul, tulajdonképpen nem sokat, sőt nagyon is keveset mondtam, mivel a nyelvi játékok, szójátékok számos más fajtájának is ez az alfája és az ómegája. Igen. Hogy is írta Karinthy? „Én bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom – játszom vele, mint macska az egérrel...” (Könyvem más helyén ezt a részt bővebben, részletesebben is idézem.) Itt is erről van szó. A jó szójátékos valóban játszik a szavakkal, amikor egyéni, új szójátékot gondol ki, illetve amikor szórejtvényt alkot vagy éppen fejt. Gondolatban szétszabdálja a szavakat, s megpróbál beléjük rejtett értelmet vinni, vagy belőlük ilyet kiolvasni. Anyanyelvünk kárára volna ez? Ugyan! Talán ártott például Arany János, aki az Akadémia főtitkáraként a görögök nevelészetéről szóló előadás hallgatása közben unalmában ízekre szedte ezt a nyelvújítás kori – egyébként ’neveléstudomány’ értelemben használt – szót, s tréfás versikét faragott rá? Döntsék el olvasóim! Arany ezt írta egy papírfecniére:

Jaj, biz ez a *nevelészet*

Csak piano *nevel észet*,

Írójának *neve lész et-*

Től nem nagyra *nevelészett*.

Ha már Aranyt, nagy költőnket idéztem a szóhatárok áthelyezését ecsetelve, úgy érzem, ide kívánczik az a kedves példa is, amelyet egy ismert és népszerű múlt századi prózaírónk, Fehér Klára *Magyar Nemzet*-beli, sok éven át megjelenő *Apró-cseprő* című, csakugyan érdekes apróságokat tartalmazó s az olvasók elé táró sorozatából ollóztam ki s tettem félre magamnak egy majdani nyelvi játékoskönyv számára a lap 1975. július 31-i számából. Mivel éppen ez a mostani a legmegfelelőbb hely és alkalom az író szösszenetének felidézésére, máris közlöm, mégpedig minden kommentár nélkül, *Artézi víz* című kis írást.

„A kedves történetet egy alföldi városban hallottam. Az artézi kúthoz esténként csapatostul jártak az asszonyok. Egy alkalommal azonban a víz szennyeződött, az egészségügyi hatóságok elrendelték a kút lezárását. Valaki rá is tűzött egy figyelmeztető táblácskát. De mivelhogy a helyesírásban kissé járatlan volt, azt, hogy

NEM IHATÓ VÍZ

így írta fel:

NEMIHATÓ VÍZ.

És nem értette, hogy aznap este miért a férfiak állnak sorban korszóikkal a kútnál?”

Persze ez csak játék. Annak kell venni, ami valójában, vagyis fantáziafejlesztő, anyanyelvünket megszerettető kedvtelésnek, függetlenül attól, hogy – mint Fehér Klára példája bizonyítja – olykor valamivel mégiscsak több pusztá játéknál.

Efféle szóhatáreltolásra természetesen nem csak egy-egy viszonylag rövid „szórejtvény”-méretű kifejezésben van mód. A különösen ügyes és idejét sem sajnáló szójátékos ennél tovább is mehet. Megpróbálhat akár hosszabb mondatokat is alkotni ilyen kötöttséggel. Könyvem egyik rímjátékokról szóló fejezetében idézek egy-két olyan verssorparát, amelynek tagjai betű-, illetve hangállományuk tekintetében – s természetesen betűik, hangjaik sorrendje tekintetében is – tökéletesen azonosak, csupán a szóhatárok helyét illetőleg térnek el egymástól. (Itt most hadd utaljak Weöres Sándornak erre a két játékos sorára: „Aj, e nő-kebelű Lidi óta / A Jenőke belül idióta.”) Tudom, ilyet alkotni rendkívül nehéz feladat. De hogy nem lehetetlen, arra hadd idézzem bizonyítékul azt a klasszikus példát, amely a már máshol is említett 19. századi jogász, Sebestyén Gábor nevéhez fűződik. (A példát más játékoskönyvek szerzői is nemegyszer idézik, de oly tökéletes a maga nemében, hogy megérdemli az ismételt közlést.) Tessék csak elolvasni a következő pajzán, évődő hangú versikét!

Boris te! Nem Ámor ostoba

Nyila zörömböl. Csője

Megtompult a lángon.

Domború tán Bora kedvellője.

Lehet, hogy olvasóim nincsenek elragadtatva ettől a népies ízű, egyszersmind meglehetősen homályos értelmű versezettől. Ám ne siessenek az elmarasztaló ítélettel! Ez a négy sor ugyanis a maga egészében csupán látszatvers, amely eltakarja a valódit. Ha az igazit is meg akarjuk ismerni, át kell helyeznünk a szóhatárokat. Akkor – anélkül, hogy néhány magánhangzó időtartamának módosításán kívül egyetlen betűt is megváltoztatnánk – előtűnik a rejtett vers is, egy furcsa kis bordal. Lássuk a verset ebben a formájában is!

Bor Istene! Mámoros tóba

Nyíl az öröm bölcsője.

Megtompul talán gondom

Bor után. Bor a kedv ellője.

Szórejtvény-kiállítás

Ennyi előkészítés után, az előkészítésbe beleértve a szóhatár-áthelyezések egy-két csúcsteljesítményének olvasóimmal való megismertetését is, úgy gondolom, hogy a továbbiakban leginkább érdekes, szellemes szórejtvények bemutatásával kelthetem fel vagy tarthatom fenn olvasóim figyelmét és érdeklődését e nyelvi játék iránt. A szórejtvények népszerűsége napjainkban nem valami nagy, de nem is csekély. Ma is vannak olyan rejtvénylapjaink, amelyek időnként – elsősorban feladványok, rejtvények formájában – teret engednek ennek a

műfajnak. A következőkben én is átnyújtok olvasóimnak egy szőrejtvényekből kötött csokrot, s azt remélem, nem lapoznak azonnal a megfejtésekhez, hanem egy-két percet maguk is szánnak arra, hogy rájöjjenek a megoldásra. Előbb azonban néhány példát mutatok be, előzetes magyarázatul, bemelegítésül! Közlök tíz szőrejtvényt, s mellettük azonnal megadom a megfejtést. Következzék a szőrejtvényiskola!

Kenyérlepény-lakoma

Megfejtése: *lángostor* (ebből átigazítva: *lángos-tor*).

Vízi jármű lapot ad

A megoldás: *komp oszt*, egybeolvasva *komposzt*.

Talajművelő szerszám idéz

Azaz *kapa citál*, majd ebből *kapacitál*.

Hamis kacat földet túr

Más szavakkal: *ál lom ás*; mind egybehúzva: *állomás*.

Mindenki szalonnát főz

Másképp: *ki-ki abál*. Egybeolvasva: *kikiabál*.

Holttestem zokog

E morbid meghatározás másképpen megfogalmazva *hullám sír*, s ebből már kiolvasható a megfejtés: *hullámsír*.

Kezében tart az énekem

Más szavakkal: *fog a dalom*. S ebből: *fogadalom*.

Köszörül e kislejű

Másképp fogalmazva: *fen e gyerek*. Átértékelve: *fenegyerek*.

Após eszik

Ennek megfejtéséhez tudni kell, hogy az após megnevezése népiesen *ipa*. Ebből következőleg a megoldás: *iparág*, azaz egybeolvasással: *iparág*.

Ez a bálna egy estének a csúcsa

Mivel a bálna egy kis jóindulattal *cemek* is nevezhető – valójában inkább *cethal* –, a megfejtés: *e cet est orma*. A szóhatárok eltüntetésével, illetve egyúttal áthelyezésével a megfejtés: *ecetes torma*.

Ezzel a legutóbbi példával mindjárt azt is érzékeltettem, hogy a megfejtés korántsem mindig egy szó. Lehet akár három-négy is, de a szavaknak szervesen össze kell függeniük egymással. Például lehet a megfejtés egy verscím vagy egy szólás is, az azonban lényeges, hogy valami összetartsa a benne levő nyelvi elemeket. Ennek részletezésével azonban most már nem rabolom olvasóim idejét, hanem ezennel megnyitom a már megígért szőrejtvény-kiállítását. Harminc szőrejtvényt „állítok ki”, s arra kérem olvasóimat, egy-egy percet áldozzanak rájuk, vagy legalább némelyikre közülük. Megvallom, amatőr sakkozóként – bár inkább csak sakk-kedvelőként – hasonlóképpen szoktam tenni én is, ha valamilyen sakkfolyóiratból vagy bármilyen lapnak sakkrovatából egy-egy sakkfeladvány tekint rám, alatta a megjelöléssel, hogy például „matt két lépésben”. Egy vagy két percet ösztönösen rászánok egy-egy feladványra, hadállásra, mert a megoldás sokkal érdekesebb akkor, ha mi magunk jövünk rá, mint ha csak végigkísérjük a folyamatot, amint az olvasóim tehették az e bekezdést megelőző tíz szőrejtvény megfejtésének útját-módját illetően. De két segítséget könnyítésül mégis adok, ez ugyanis nem veszi el a megfejtés örömét, hanem inkább hozzásegít ahhoz. Mindenekelőtt azt, hogy a rejtvényeket két csoportra bontom. Az elsőbe tartozóknak megfejtése mindig csupán egy szó – még ha többnyire összetett is –, a másodikba, a kisebb csoportba tartozóké pedig egynél több, a legtöbb esetben két szó.

A másik segítség, amelyet olvasóimnak a megfejtéshez nyújtok, az, hogy a rejtvényeket mindkét csoportban a megfejtések betűrendjében közlöm. Tudom, apró kis fogódzó ez, de hasznát lehet venni. Különösen akkor, ha valaki nem sorrendben próbálja megoldani e kis rejtvényeket, hanem ahogy épp a kedve tartja. Ilyenkor egy először kihagyott, mellőzött rejtvény megoldásához jó tudni, hogy ennek vagy annak a rejtvénynek a megfejtése mely betűkkel kezdődhet, vagy éppen melyekkel nem. De most már egy szót se! Térjünk a tárgyra! (Egyébként a helyes megoldásokat természetesen közlöm a fejezet végén.)

EGYSZAVASAK

1. Hamis a fürdőtrikó
2. Az újság rágószerve kacat
3. Az a szűrőfegyver
4. Ha mama jól viseli magát
5. Jegyes fagyizik e napon
6. Rojtos függelék disznótoros csemegén
7. Fegyházat gyilkolt e folytonossági hiány
8. Tehéntől tejet szerzett e varrószerszám
9. Amennyiben a kellő időben néz
10. Nyugszik a bankó
11. Persze háborog a Balaton
12. Megfelelő a cövek
13. Kitűnő jövendőmondó
14. Kis Katalin pakolta
15. Tüskés állat robajlik
16. A cigarettázás aljas dolog
17. Díszítmény és kelme kacsót fed be
18. Barátod a kacat
19. Évszakot gyilkolt
20. Világtalan hímet temet

TÖBBSZAVASAK

1. Testrész párol
2. Nyilvánvalóan nem lyuk
3. Alacsony hőmérsékletű tolózá
4. Erdélyi folyó, ott gyalogolsz
5. Folyton leeresztem a torkomon
6. Tönkrement páncél utódot hoz világra
7. A kopasz védelmez, míg a kórusig jutok

-
8. Csöves kukoricát majszolsz
 9. Varróeszköz, hibázol!
 10. Férje szemétre kerül

Tilitoli

Ez a kissé bizalmas hangulatú, játékos szó általában valamilyen ügynek, iratnak elintézés helyetti ide-oda tologatását jelenti. Én azonban ezúttal a szórejtvényekkel való játszadozásnak egy érdekes fajtáját értem rajta. Egy ügyes nyelvi játékos ugyanis számos – mit számos, több ezer! – olyan több szóból álló kifejezést tud összemesterkedni, amelynek tagjai mást-mást jelentenek aszerint, hogy hol húzzuk meg a szóhatárokat. Egy példát erre attól az erdélyi nyelvi játékostól, a kovásznai Mánkó Szilviától idézek, akinek a fenti címet is köszönhetem, ugyanis egy az Anyanyelvápolók Szövetsége által meghirdetett pályázatra ő küldött be „Tilitoli-játék” címmel néhány olyan kifejezést, amilyenre utaltam. Íme, egyik példája: *Viganó takar* (jelentését így adta meg: 'régi alsószoknyába rejtőztem') és *Víg a nótakar* (azaz 'jókedvű a dalárda'). Szellemes, ügyes nyelvi játék, a szórejtvényeknek egy sajátos változata. Mindenképpen érdemes arra, hogy egy rejtvénytársaságot összeállítsunk s bemutassunk belőle. Csak mi szigorítunk a szabályokon. Olyan példákat keresünk, amelyekben a magánhangzók hosszúsága vagy rövidege sem tetszőleges, azaz nem módosítható. Azonban itt következő összeállításomban a magam ötletein kívül így is felhasználom Mánkó Szilvia több példáját, valamint a talán legsokoldalúbb nyelvi játékosnak, Bencze Imrének több remek adatát is, már csak azért is, mert ennek az érdekes játéknak (vagy feladványnak) emlékezetem szerint ő az elindítója, ahogy az előző fejezetben már utaltam is rá. Ott csupán néhány példát mutattam be, itt viszont rejtvényként nyújtok át belőlük olvasóimnak egy csokorra valót. Mindegyik rejtvény két meghatározást tartalmaz. Ezeket egymás alatt közlöm, a megfejtésekkel viszont adós maradok, azaz helyüket üresen hagyom. A fejezet végén azonban olvasóim természetesen azokat is megtalálhatják!

1.Meg vagyok elégedve a sorsommal:

Segítőkéz ember:

2.Harap a pesztonka:

Szájpereme nem távozik velem:

3.Izabellának ő udvarolt:

Felmenőim kártyajátékot játszanak:

4.Csupasz szénavágó eszköz savaztat:

Színpompás csacsit:

5.E balti származású hím birka:

Kitűnő minőségű „fej alá való”:

6.Apró a rágószerv:

Csecsemő nyugóskodik:

7.Ezeknek a lustáknak feleségük is van:

Véredényekkel megáldott páncélos hullók:

8.A fölösleges holmival galoppolt:

Páncélos nemes, védelemmel:

9.A lelkesz létrehoz:

Az édesapa meghúzza magát:

10. Az összes félévben:

Valamennyi tekintet Esztert keresi:

11. Csibuk szára:

Piros szirmú mákféle felvigyázója:

12. Közeledvén eltulajdonít:

Csenj nadrágszíjat!

13. Menyasszony értetlenül néz:

A fogoly nagyon elcsodálkozik:

14. Kicsiny anyapótló:

Fegyverhordozó szája:

15. A muzulmán próféta már nagyon öreg:

Barna erdőlakón kezdetleges növényzet:

16. Annak a szűrőeszköznek vasa:

Nem hivatásosnak feltett szándéka:

17. Kellemetlen ízű, gyenge bor:

Vegyület a félénk állat strázsája:

18. Menyasszony málhákkal:

Egy kairói a kakasnéval:

19. Ügyetlen skóciai:

E napon üveget:

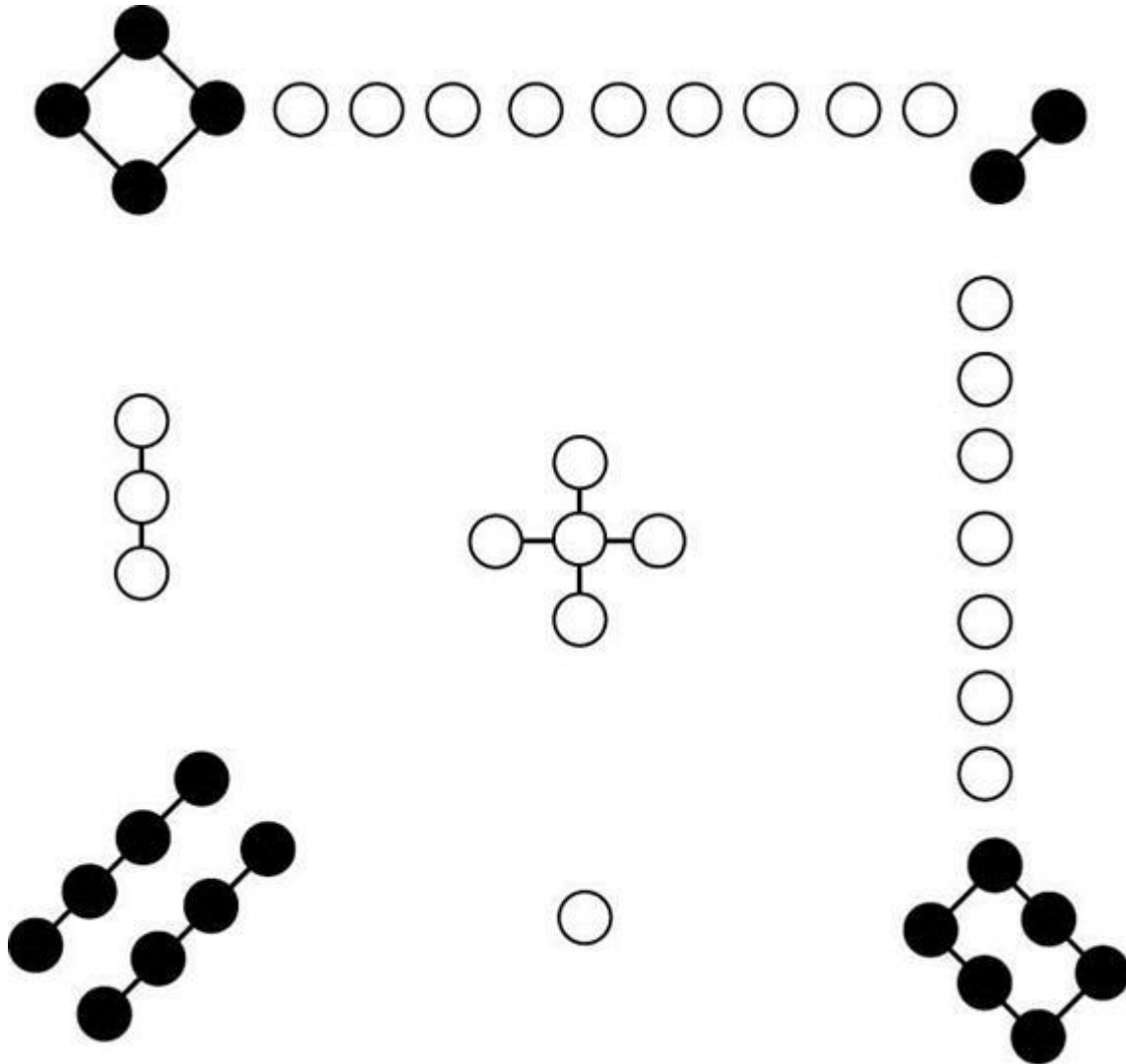
20. A hosszú flaskóval közvetlen szemközt:

Az ön csúcsos fejfedője nyitott tüzet:

Betűkorrekciós szórejtvények

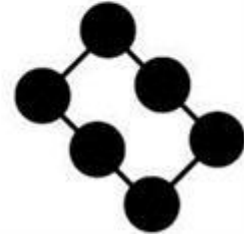
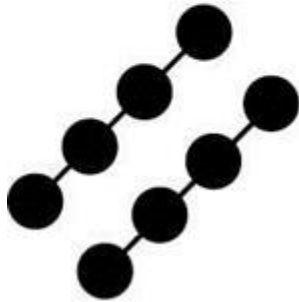
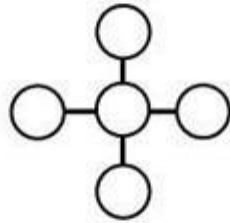
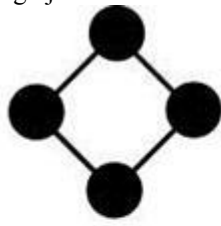
Az a rejtvényfajta, amelyről most szólok, valójában átmenet a betűrejtvények és a szórejtvények között. Én azért sorolom mégis inkább ide, s mutatom be néhány példa erejéig itt őket, mert kevésbé van szükségük arra, hogy olyan szabályokhoz igazodjanak, amilyenek a betűrejtvényekben szokásosak: valamilyen betű (vagy betűsor) valamilyen más betű (vagy betűcsoport, szó stb.) alatt, felett előtt, mögött stb. helyezkedik el; lent van vagy fent; kisebb vagy nagyobb a másiknál; stb. A betűrejtvényekben több a szabály, illetve a szabályok adta lehetőség, míg ebben a rejtvénytípusban még szabadabban szárnyalhat a fantázia. Tévedés ne essék! Én magam is nagyon szeretem a betűrejtvényeket. Nem egy típusuknak bizonyos fokú fejlesztésében magam is igyekeztem részt venni, tehát semmivel sem érzem, tartom őket alacsonyabb rendűnek a szórejtvényeknél, pusztán a jellegük alapján ítélem a most itt következőket inkább a szórejtvények csoportjához közelebb állóknak. *Betűkorrekciós szórejtvények* címmel foglaltam össze őket, s voltaképpen már utaltam is rájuk e fejezet elején. Ám ezeket elsősorban nem is rejtvényeknek, hanem szójátékoknak érzem, amelyekben egy-egy szónak minél tágabb, minél szélsőségesebb, minél meghökkentőbb értelmezése vezet el bennünket a megoldáshoz. Elárulhatom: voltaképpen nem is szükségszerű, hogy ezekben az egyszavas játékokban legyen betűkorrekció. Én szívem szerint az olyanféle szójátékos ötleteket is idesorolnám, mint **ventilátor** („megfejtése”: *széltoló*) vagy **fodrász** (játékos értelmezése: *főrendező*). Ezekben nincs betűkorrekció, s ezért talán még jobban érezzük, hogy itt nem betűkkel játszunk, hanem szavakkal, egy-egy olyan szóval, amelynek sajátos, egyedi szinonimáját kell megtalálnunk, sőt megalkotnunk ahhoz, hogy a rejtvényt megoldhassuk. Mint már az idézett két példából is

látható, itt még a szóhatárokat sem kell áthelyezni, hiszen nem többtagú kifejezésekkel van dolgunk, hanem csupán szavakkal, egy-egy szóval. Azonban mivel valamilyen rendre végül is mindenképpen szükség van ahhoz, hogy kellően el tudjunk igazodni a nyelvi játékok útvesztőjében, most, szemléltetésül, egy olyan rejtvényt sorozatot mutatok be, amelynek mindegyik tagjában csakugyan van valamiféle betűkorrekció (többnyire betűváltoztatás, néhány esetben betűelhagyás vagy betűhozzátoldás). Ám a döntő mégis a szokatlan, merész képzettársítás, amely a „szabályos” betűrejtvényekre valamivel kevésbé jellemző. Ezeket a szójátékos fejtörőket éppen ezért nem is feladványnak szánom, hanem szójátékokként mutatom be, rövid magyarázat kíséretében, remélem, olvasóim kedvében járva ezzel. Következzék hát tíz betűkorrekciót kívánó – s ez okból sajátos csoportot alkotó – szórejtvény, azazhogy szójáték!

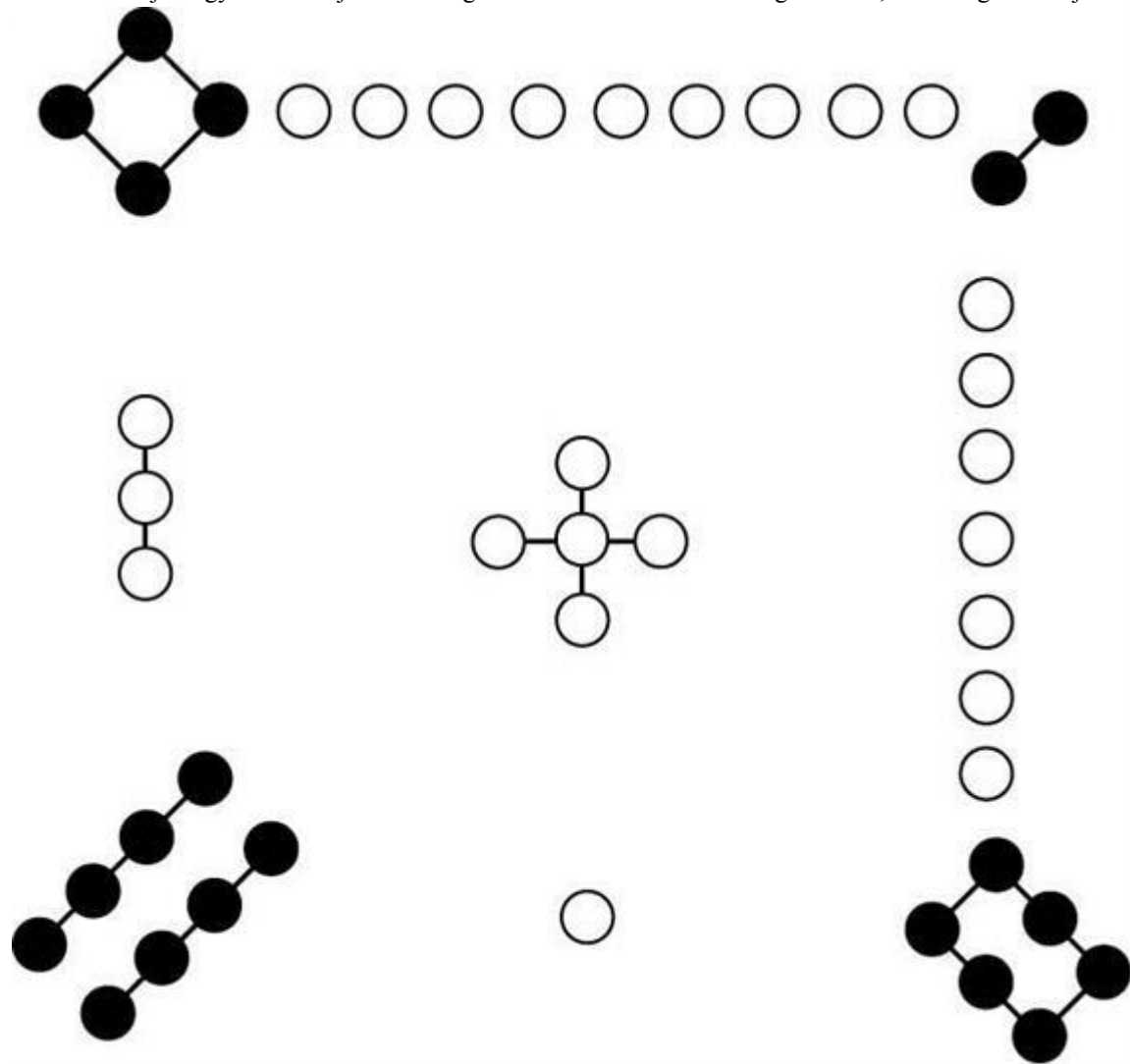

Egy olyan példával kezdem a sort, amelyben még nincs szükség a képzeletnek valamiféle nagyfokú szárnyalására. A *tettetárs*nak a *bűnsegéd*, *bűntárs* stb. mellett a *cinkos* is közismert szinonimája. E rejtvény

megfejtése a betűkorrekciót figyelembe véve természetesen Cinkota.

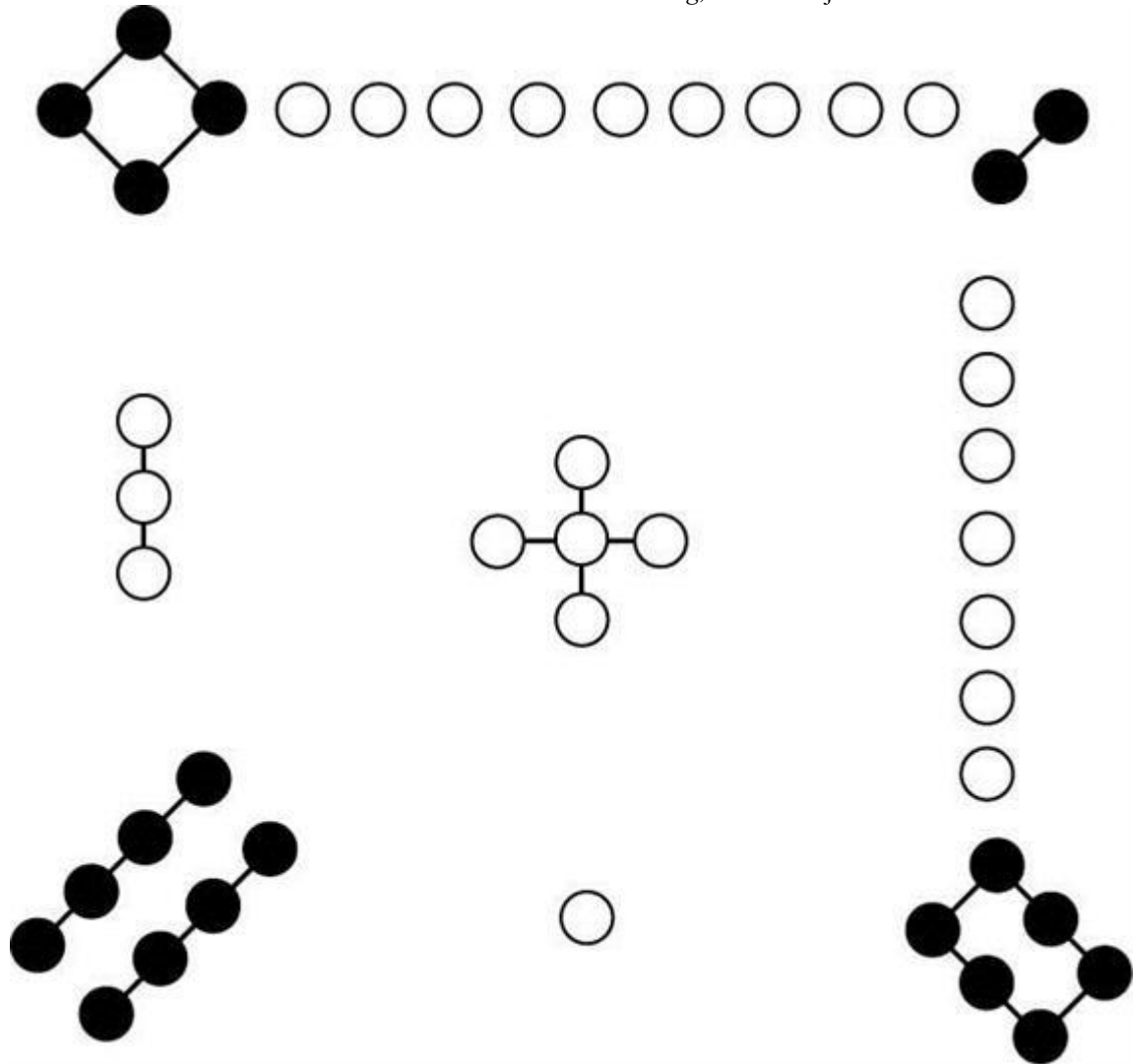

Itt már törhetjük egy kissé a fejünket a megfelelő rokon értelmű szó megtalálásán, de a megoldás útjára itt sem zöžön.

Ezúttal is új szót kell alkotnunk ahhoz, hogy a betűkorrekciót figyelembe véve eredményre jussunk, azaz rátaláljunk a 'címek, rangok túlzott tisztelete vagy hajszolása' jelentésű *címkórság* szóra, de azért a feladat nem

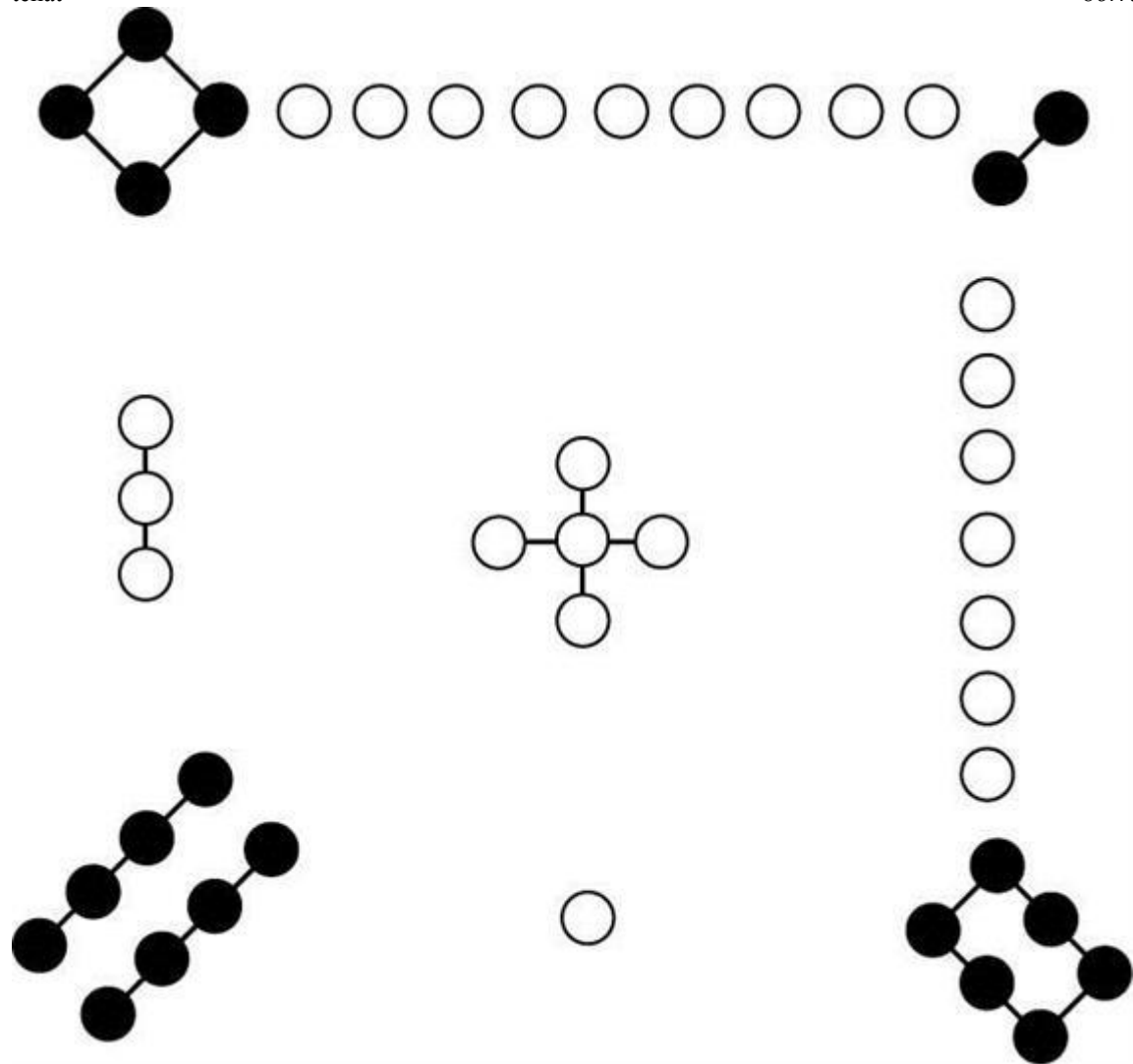
látszik különösebben nehéznek: *rímkórság,* majd ebből *címkórság.*

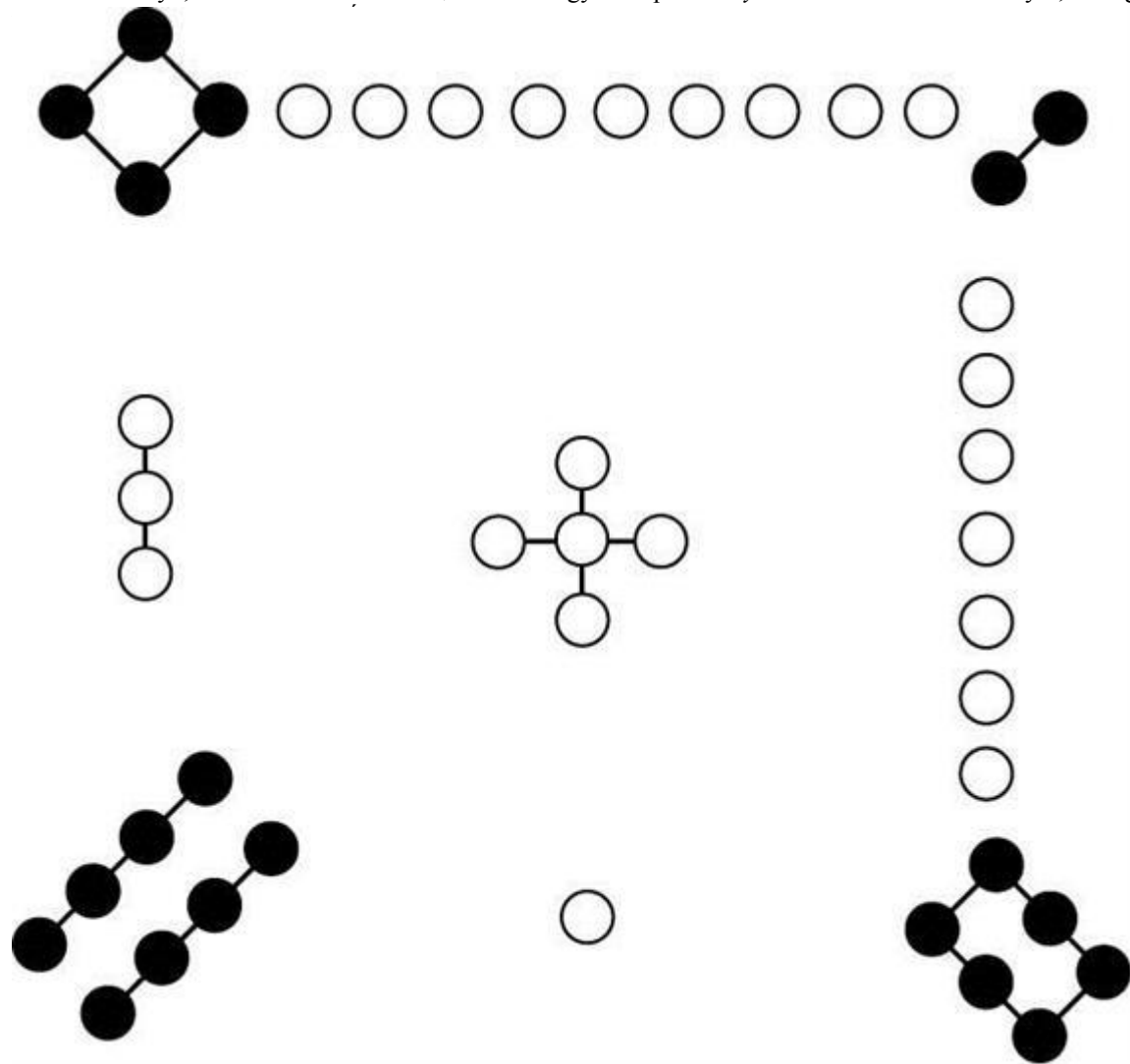
Azt hiszem, ez már egy kissé fogós, mert a megfejtőnek először önkéntelenül a *szemüveg*, a *pápaszem* vagy a régies *ókula* jut eszébe, s csak ezután akad rá a kézenfekvő, de mégis egyedi megoldásra: *orra való*. A megfejtés

tehát

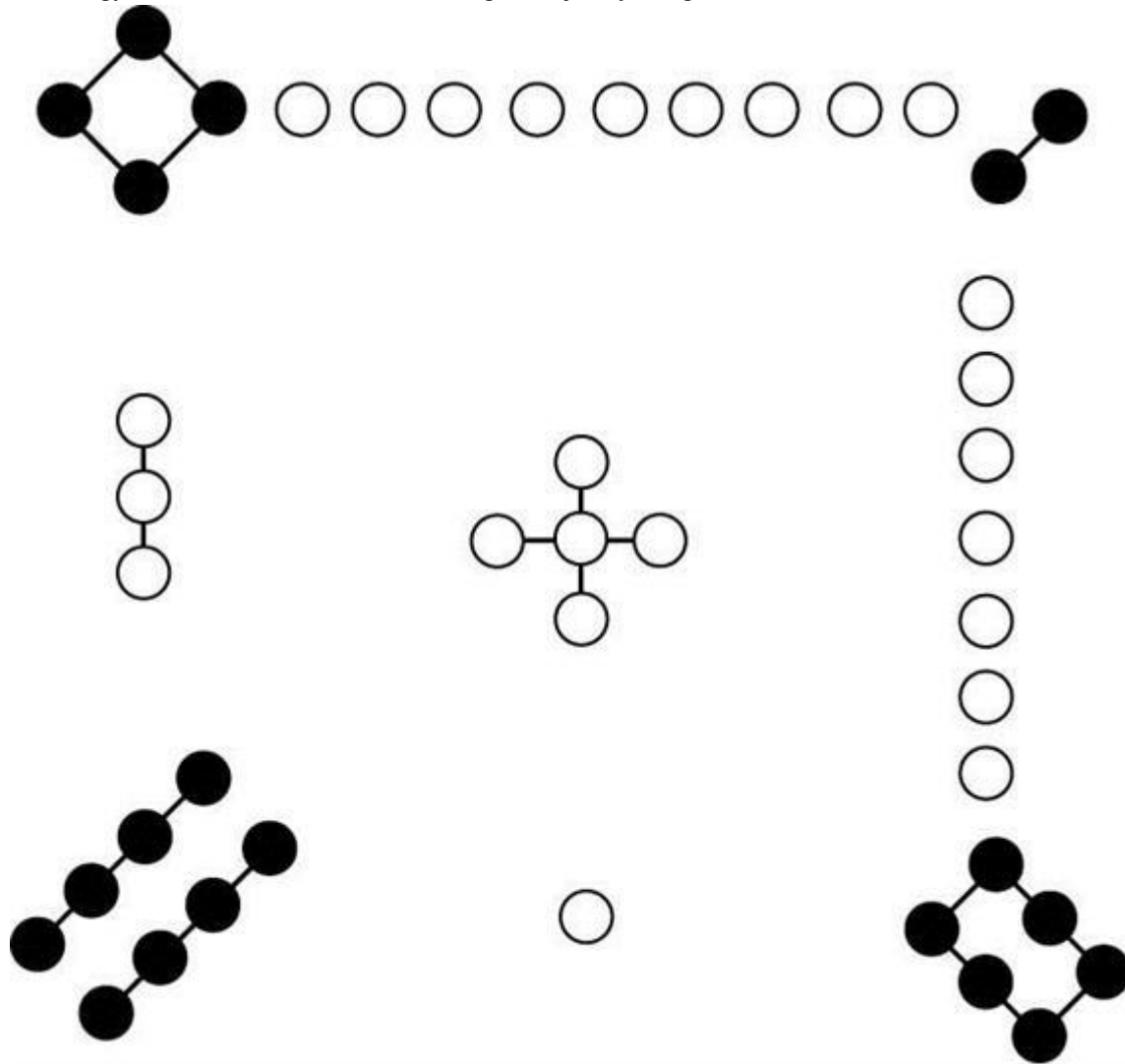
borravaló.

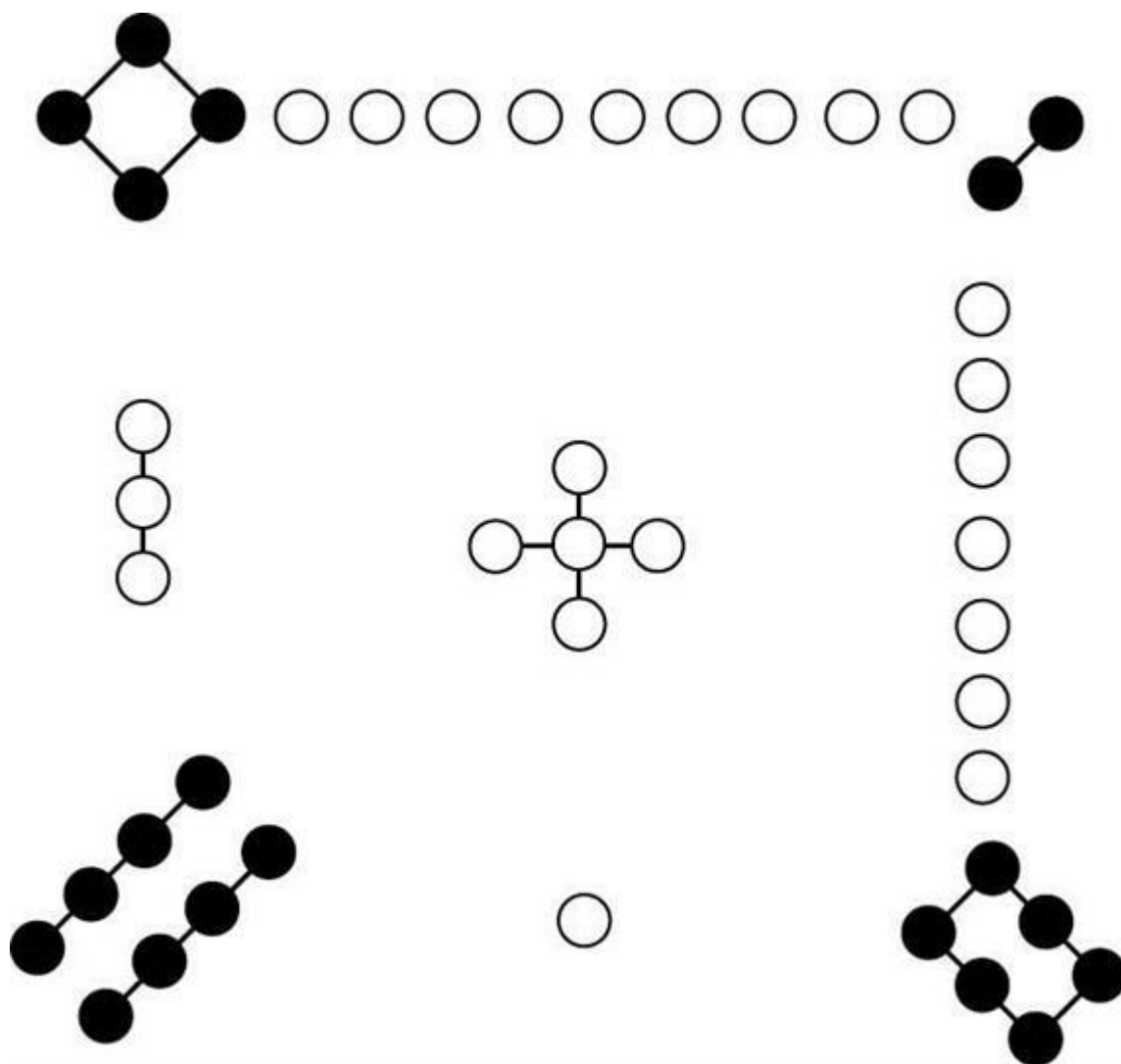
Ez sem könnyű, mivel az adódó *szóda*, *szikvíz* vagy a népies *kányavíz* nem vezet eredményre, de egy kis *ótlék*.

Itt is egyéni alkotású szóra van szükség a rejtvény megoldásához, hiszen kész szinonima nem áll szony.

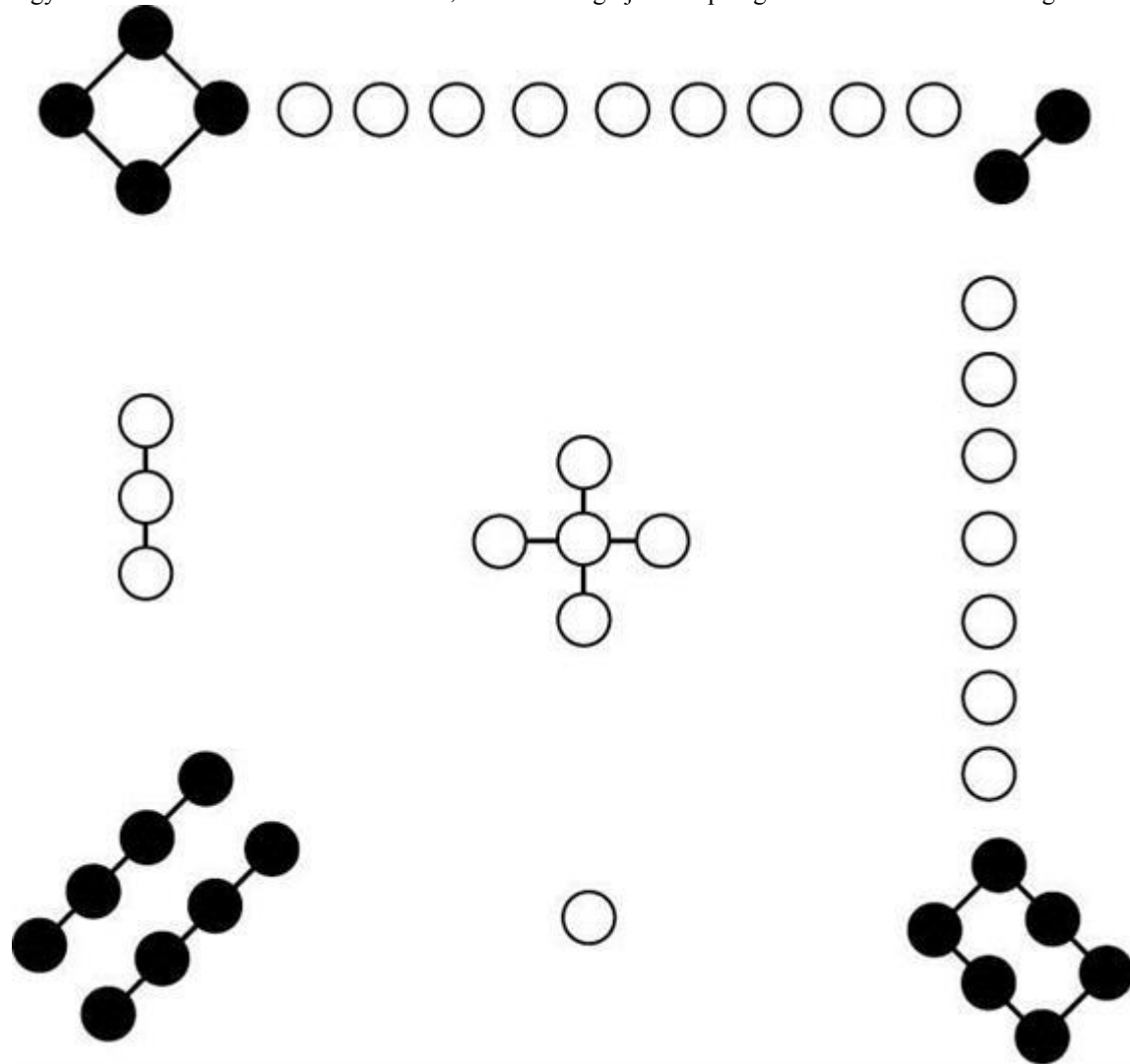

Hasztalanul nézzük át a *Magyar szókincstár*ban megjelölt, többnyire régies vagy táji jellegű olyan szavakat, mint *evet*, *evetke*, *cibabó*, *cibóka*, *monyóka*, *csahó* vagy *kelempászmadár*, nem jutunk velük dűlőre. De ha elkezd szárnyalni a fantázia, akkor már nincs baj! A megoldás: *kúszómester*, illetve ebből: *úszómester*.

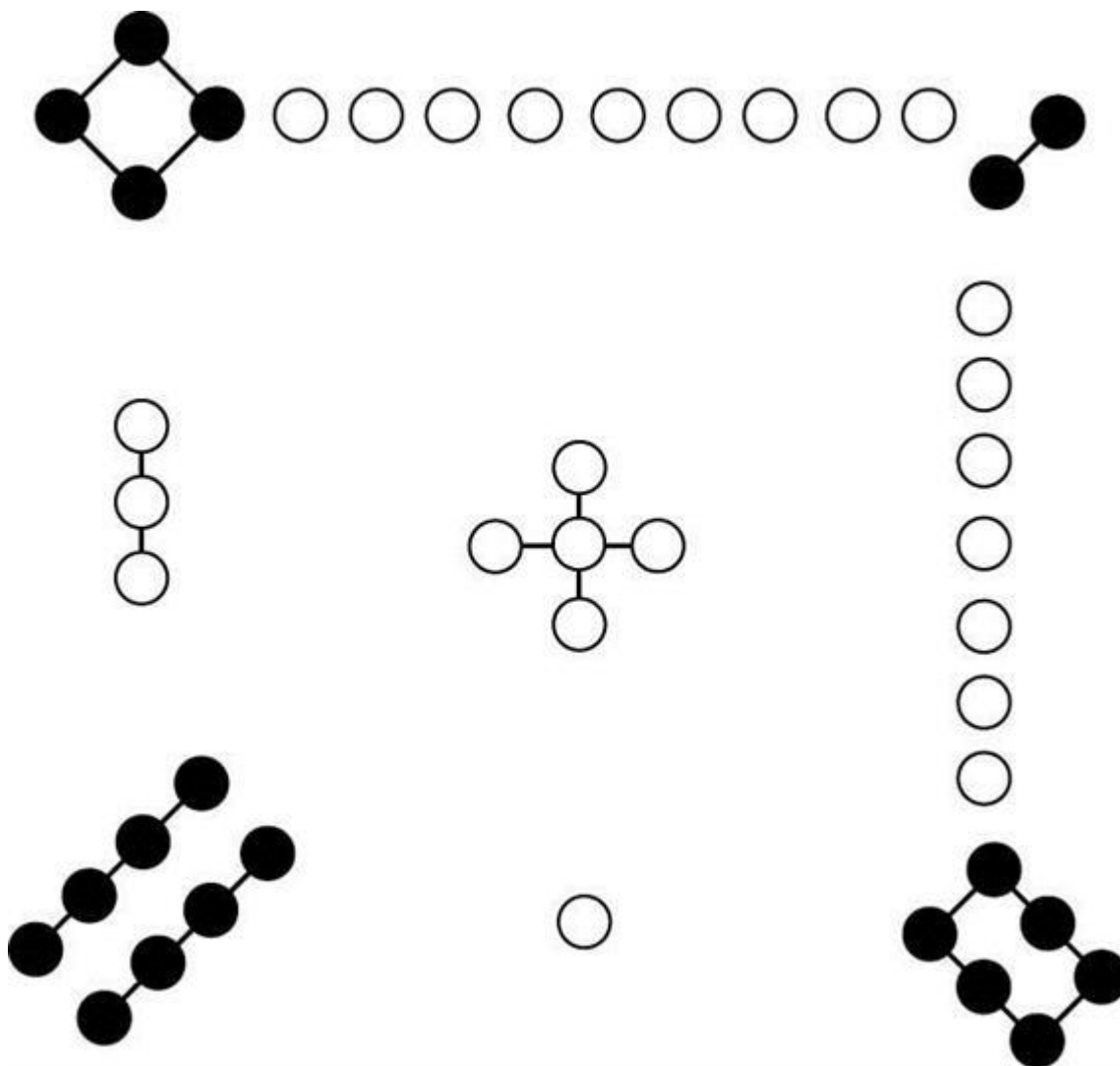

Bár a kínálkozó szóanyag itt is bőséges: *kancsó, köcsög, amfora, butykos, krigli, ibrik* stb., helyes megoldásra csak akkor találunk rá, ha az „Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik” közmondás is eszünkbe villan.

Ugyanis a korsó kútra való, a megfejtés pedig ebből következőleg útravaló.

Ezúttal nem elég a fantázia szárnyalása, a megfejtőnek azt is tudnia kell, hogy a bécsi mesternek ez az idős kori alkotása milyen zenei mű: szimfónia, nyitány, zongoraverseny? Nos, *oratórium*, a szükséges betűpótlással *moratórium*. Ez a megfejtés.

Nem könnyű feladvány! A *törek* nem különösebben ismert szó, a városi ember számára különösen nem az. A *Szókincstár* ezeket a szavakat adja meg szinonimájaként: *ocsú, pelyva, polyva, pozdorja, aprólék*. A helyes megfejtésre azonban csak az találhat rá, aki az értelmező szótár jelentésmegadása alapján ('szalmának és üres kalásznak csépléskor keletkező, takarmánynak használatos törmeléke') megalkotja ezt a szellemes és valóban nagy nyelvi találékonyságra valló szót: *szalmalom*. A megoldás tehát: *szélmalom*.

Én pedig, e fejezet végére érve, remélem, nem szélmalomharcot vívok, amikor azt valloim és hirdetem, hogy az ilyenféle nyelvi játékok, rejtvények megszépítik, sőt tartalmasabbá teszik az erre fogékony emberek életét. Mindazokét, akiknek írom ezt a könyvet.

1.4.2. Megfejtések

Szórejtvény-kiállítás.

(Egyszavasak) 1. Adresszál. 2. Alapfogalom. 3. Amatőr. 4. Anyahajó. 5. Aranyalma. 6. Bojtorján. 7. Börtöntöltelék. 8. Fejtetű. 9. Hajókorlát. 10. Hálapénz. 11. Hátborzongató. 12. Jóakaró. 13. Jóvátesz. 14. Katarakta. 15. Sündörög. 16. Színigazság. 17. Takarékszövetkezet. 18. Társadalom. 19. Teletölt. 20. Vakkantás.

(Többszavasak) 1. Áll a bál. 2. Eleven emlék. 3. Hidegre tesz. 4. Oltott méz. 5. Örök kényelem. 6. Rossz vért szül. 7. Tarka rigó. 8. Tengeri naszád. 9. Tűvé tesz. 10. Uralomra jut.

Tilitoli. 1. Jól élek. – Jó lélek. 2. Mar a dajka. – Marad ajka. 3. Ő simult Izának. – Ősim ultizának. 4. Tar kasza marat. – Tarka szamarat. 5. E litván kos. – Elit vánkös. 6. Piciny a fog. – Pici nyafog. 7. E restek nösök. – Eres teknösök. 8. Lovagolt a lommel. – Lovag oltalommel. 9. A pap alapít. – A papa lapít. 10. Minden szemeszteren. – Minden szem Eszteren. 11. Pipa csöre. – Pipacs öre. 12. Lop jövet. – Lopj övet! 13. Ara bámul. – A rab ámul.

14. Apró dajka. – Apród ajka. 15. Mohamed vén. – Moha medvén. 16. Ama törnek acélja. – Amatőrnek a célja. 17. Savanyú lőre. – Sav a nyúl öre. 18. Ara batyukkal. – Arab a tyúkkal. 19. Mafla skót. – Ma flaskót. 20. A magas üveg előtt. – A maga süvege előtt.

1.5. Szórejtvények, de ezúttal másképpen

A tulajdonképpeni szórejtvényekről épp az ezt megelőző fejezetben szóltam, ezért alakítottam így ennek a mostaninak a címét. Azt szeretném vele érzékeltetni, hogy noha az e fejezetbe soroltak is bátran tekinthetők szórejtvényeknek, vagy tematikus voltak, vagy formai felépítésük, vagy a megoldandó feladat jellege miatt mégis karakteresen eltérnek tőlük. Ezért döntöttem úgy, hogy a másik mellé rendelt külön fejezetben mutatom be őket. Remélem, olvasóimnak is kellemes perceket sikerül majd szerezniem velük.

1.5.1. Szóegyenletek

A szóegyenlet kétségtelenül a szórejtvény közeli rokona. Ez a fejtörőtípus is a szóhatárok önkényes megvonásán alapul. Lényege az, hogy a szavakat, amelyeknek a szóegyenletben csupán definíciói, meghatározásai szerepelnek, matematikai műveleteknek vetjük alá. Persze csak alapműveleteknek. Többnyire összeadásnak, de elég gyakran kivonásnak, néha pedig szorzásnak, osztásnak is. A játékot, amely egyúttal fejtörő is, emlékezetem szerint Vargha Balázs irodalomtörténész kollégámmal közösen alakítottuk ki a Nyelvi Játékok Klubjában majd' négy évtizeddel ezelőtt. Ám éppen Vargha Balázs, akit *Szójátékklub* című televíziós vetélkedősorozatomba többször is meghívtam vendégnek, beszélgetőtársnak, a sorozatnak abban a – mondanom sem kell, élő – adásában, amelyiknek a szóegyenlet volt a témája, engem jelölt meg a szóegyenlet kigondolójának, s tréfásan még meg is feddett, amiért erről – idézem szavait – „szerénytelenségnek tartod saját magad szólni”. Mivel nem sokkal később egy írásában a játéktörténész Lukácsy András is az én nyakamba varrta a játék kiötlését, már nem mentegetem magamat tovább, s inkább magának a játéknak a szemléltetésére fordítom figyelmemet. A szóegyenletet akkor tudjuk megoldani, ha bebizonyítjuk, hogy az egyenlet bal és jobb oldalán található részek valóban egyenlők egymással. Szemléltetésül hadd mutassak be erre két egyszerű példát. Az első:

ALAPFELTEVÉS + GALLY = KETTÉMETSZ

Ha rátalálunk a megfelelő szinonimákra, s elvégezzük az összeadást, a bizonyítás sikerül is. Íme: *elv + ág = elvág*.

Másodjára egy olyan példát mutatok be, amelyben egyéb műveletet is el kell végezni, ez esetben kivonást. Lássuk!

ÍRÓLAP – ARCSZÍN + TYÚKTOLVAJ = FEJDÍSZ

A megfejtés: *papír – pír + róka = paróka*.

Ennyi magyarázat után most már úgy közlök szóegyenleteket, hogy a megoldást olvasóimra bízom. Az osztás műveletét az egyszerűség kedvéért kettősponttal, a szorzását az esetleges félreértések megelőzésére pont helyett a hagyományos szorzójellel tüntetem fel. A megoldásokat természetesen megtalálják a fejezet végén.

1.KOROS + ARRA A HELYRE + KACAT = SZORONGÁS

2.KOCSIALKATRÉSZ – FESZÍTŐESZKÖZ + MÓKUS = HEVERŐ

3.CSOPORTOS NŐI TÁNC : 2 + ÉTELTARTÓ EDÉNY = ELNYÚJTVA ÉNEKEL

4.TÁRGYAK, SZEMÉLYEK ÖSSZEFÜGGŐ RENDJE + NEM NEMESÍTETT + A FÖLDRE MÉLYEDÉST VÁG = BETEGES VÉGELGYENGÜLÉS

5.ESZKÖZ + ELŐRE MENVE UTAT MUTAT + KÉK VIRÁGÚ ROSTNÖVÉNY = IRÁNYYÍTÁS NÉLKÜLI

6.OKTONDI – ÖREG SZÜLŐ : 2 + 2 × RÓMAI ÖTSZÁZ + KÖTŐSZÓ = VALLÁSALAPÍTÓ

7.ELCSENYEM : 2 + VÉREDÉNY = FÉRFINÉV

8.2 × SZEMÉLYES NÉVMÁS + CSEVEG – ÉLETBEN VAN = JÓKORA

9.EGYIK OLDALÁHOZ + ÓHAJTOTT + ELCSÓROM : 2 = MÁSODLAGOS JELENTÉS

10.2 × SZEMÉLYES NÉVMÁS + BŰNÜGYI REGÉNY – SZEMÉLYES NÉVMÁS = ALAKUTÁNZÁS A BIOLÓGIÁBAN

11.KAPCSOLÓESZKÖZ + EURÓPAI NÉP = KÓSZÁL

12.SZEGÉLY – FOHÁSZ + CSOKOLÁDÉS CUKORKA : 2 + LELKÉSZ + KENŐCS = INDIGÓ

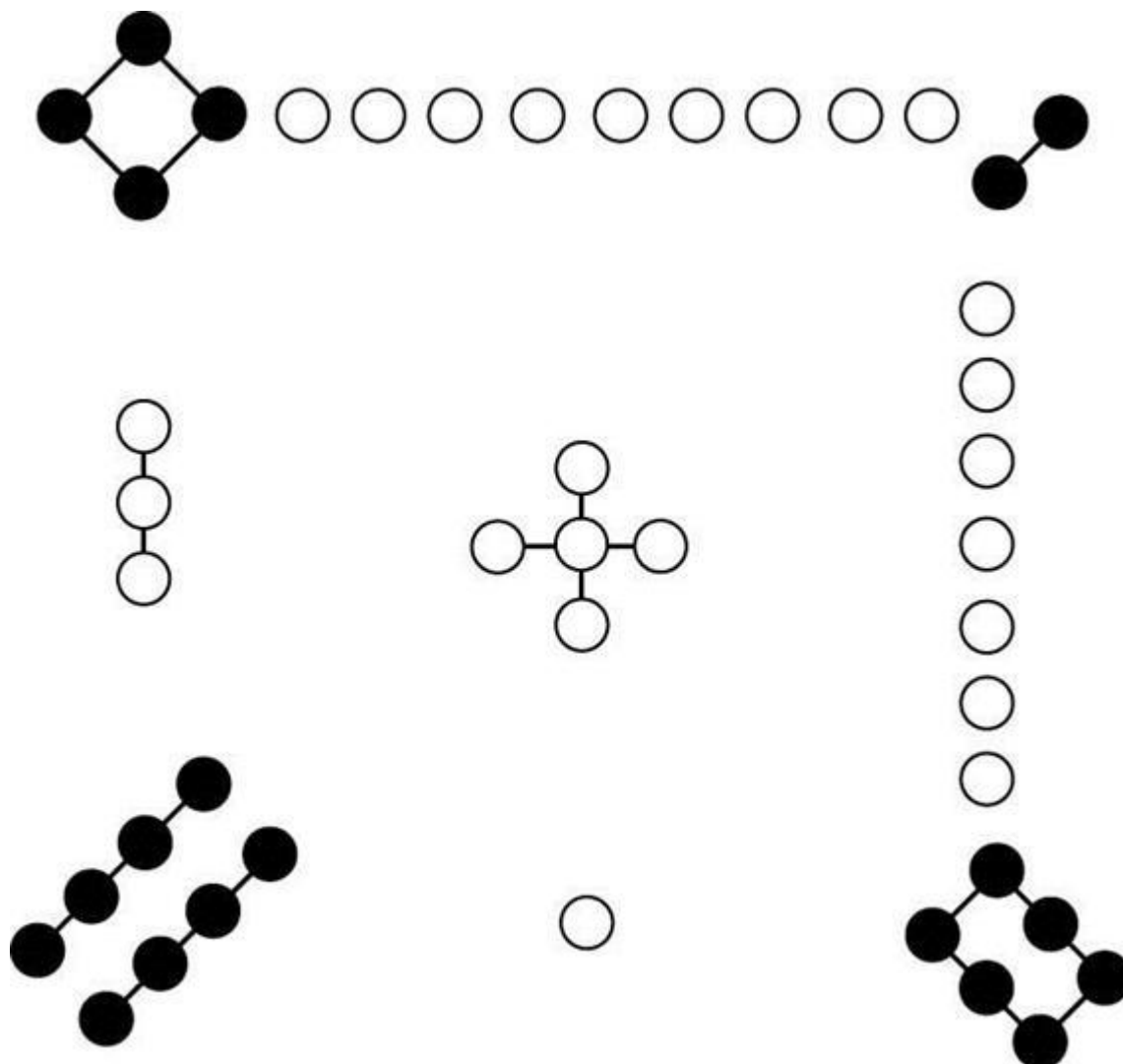
13.CSIRKE : 2 + NÖVÉNYI SEJT + LEKVÁROS = KÁRTYALAP *(két szó)*

14.MÁTKA + AFRIKAI FADOB : 2 + HATALMAS SZEMFOG = ADY EGYIK VERSÉNEK CÍME *(három szó)*

15.KÓRUS + VÉDELMEZ + SZOKNYA + 1 HÍJÁN FÉL TUCAT + ÉVSZAK = JÓZSEF ATTILA EGYIK VERSÉNEK CÍME *(két szó)*

A szóegyenleteket szemléltető (s egyúttal fejtőrőül is szolgáló) szakasz végére mindenképpen ide kívánczik egy példa annak érzékeltetésére, hogy ez a nyelvi játék – jó néhány mással egyetemben; könyvem megfelelő helyein azokra is utalok – beépülhet más rejtvényekbe is, leginkább keresztrejtvényekbe. Bemutatom olvasóimnak az ismert rejtvénytípusokhoz, Schmidt Jánosnak egy olyan keresztrejtvényét, amelynek minden meghatározása voltaképpen egy csonka szóegyenlet. Azért csonka, mert az egyenlőségjel jobb oldalán elhelyezkedő szót a szerző nem írja körül, nem ad rá meghatározást. Ez érthető is, mert itt magának a szónak a rejtvénybeli helye, környezete igazítja el a megfejtőt abban, hogy biztosan rátaláljon a keresett szóra. A rejtvényvel együtt megadom a rejtvény szerzőjének bevezetőül írt magyarázó sorait is. Ha olvasóimnak mégsem lenne kedvük e könyv olvasása közben keresztrejtvényfejtőkké is válniuk – amit nem csodálnék, hiszen a megfejtés akár egy órát is elvehet idejükből –, nincs más teendőjük, mint e fejezet végére lapozni. Ott megtalálják a kitöltött ábrát is!

Az ábra számozott soraiba irandó szavakat úgy kapja meg, hogy elvégzi az összeadási vagy kivonási műveletet. [Például: Megfagyott víz (jég) + kerek, lapos tárgy (korong) = jégkorong; vagy téli kéziszerszám (hólapát) – fehér csapadék (hó) = lapát].

vízszintes:

1. Honvéd vagy határőr + fedeles tárolóeszköz = ...
10. Szivaccsal szárogat – gyakorító igeképző = ...
14. Kalitkalkakóknak szórt táplálék – a veréb is ez = ...
15. Foggal őrlő + radír anyaga = ...
17. Jó a szeme + Omszk egyik folyója + kerti talajt forgat = ...
19. Varjúbeszéd! + kázus = ...
20. Szakmára felkészít – festmény = ...
21. A pincébe + fészket épít = ...
23. Mianmar (Burma) fővárosa – Top ...; Tom Cruise filmje = ...
24. Műsorszóró eszköz – bejglitöltelék = ...
25. Szundít a baba – könnyűfém rövid neve = ...
27. Otthonáig kerget – hon = ...

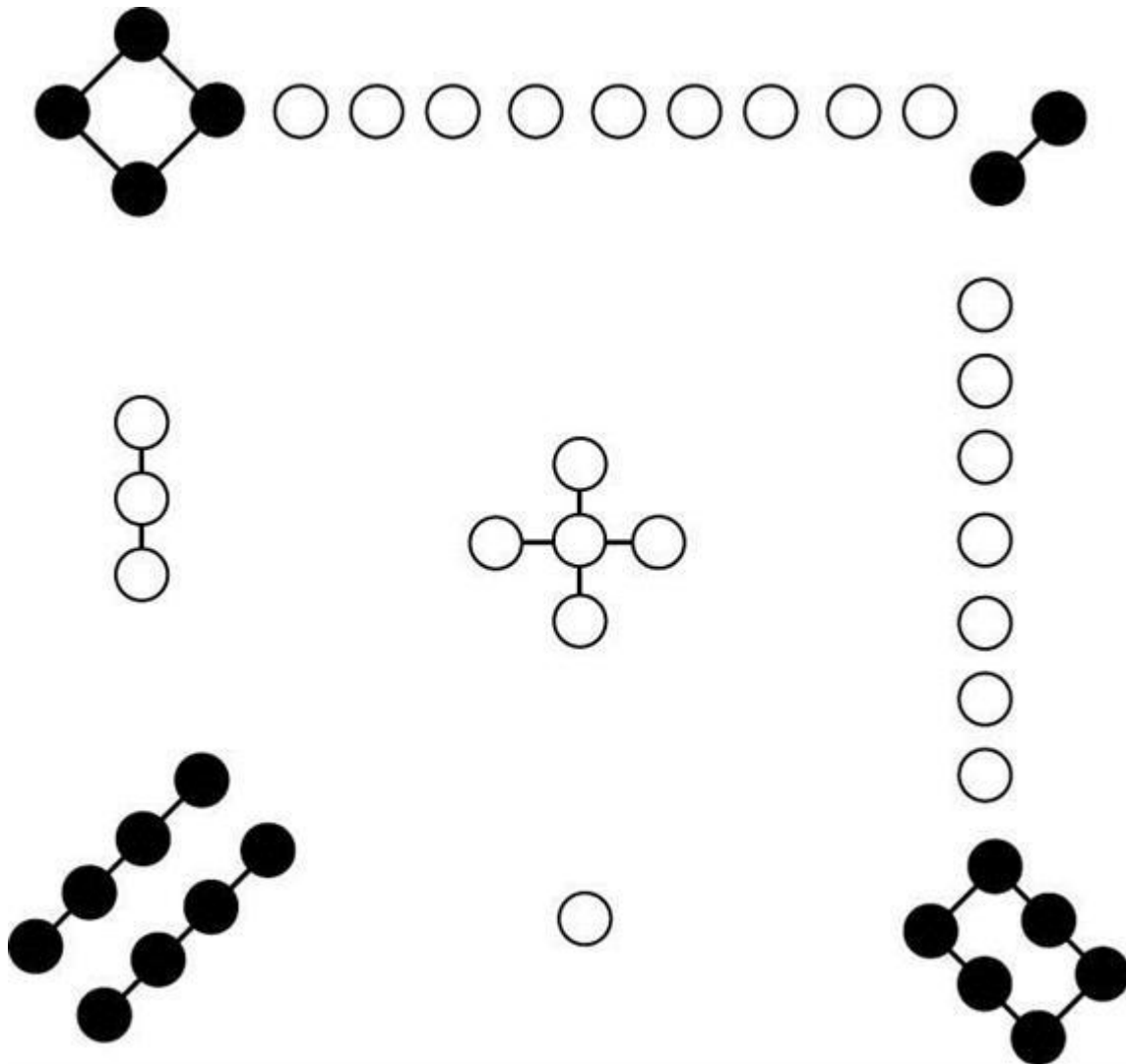
-
29. Ütőhangszer – étkezéslet része = ...
30. Elmozdítható vagyontárgy – férfi fehérmű = ...
32. Vízesés, zuhatag, irodalmi szóval – iratcsomó = ...
34. Népviseletéről híres nógrádi község lakosa – buci fele! = ...
35. Megrovást érdemlő személy; díszpinty – vázába is tesszük = ...
37. Ásványi fűszer + királyi kincstár = ...
39. Nyúlánk – elvette kikel = ...
41. Labdát szélről középre ívelő – szolmizációs hang = ...
43. Hivatali masina – regények szerzője = ...
44. Mézgáék szomszédja! – ilyen hamar? = ...
46. Ő éneklő a Millió rózsaszál című slágert (Kata) – római 1-es = ...
50. Katonai logisztikai bázis Somogyban – a hét vezér egyike = ...
52. Tizenkétszeres világcúcstartó közép- és hosszútávfutó, 1955-ben a világ legjobb sportolója (Sándor 1930–1966) – az ozmium vegyjele = ...
53. Labdarúgó, mesteredző, volt szövetségi kapitány (József) – olasz autók jelzése = ...
55. Névutó, röviden + mértékegységrendszer = ...
57. Informálódik, érdeklődik – juhok szálláshelye = ...
59. Vésővel megmintázott – azon a helyen = ...
61. Divatnadrág erős vászonból – jármű hátsó része = ...
62. Káin áldozata – tova = ...
63. Kitöltendő ív – számszerű tény = ...
65. Erősen csípő + kötőszó = ...
67. Ennyi a magyar igazság! – düledék = ...
68. Föntről + bravúrosan gurít a tekéző = ...
71. A bizmut vegyjele + bosszút áll, irodalmi szóval = ...
73. Kancellária + kacat = ...
75. Tengernyi + Ádi párja! = ...
76. Kis harapásnyi ételdarab – térelválasztó elem = ...
77. Vízi jármű + esőn állás = ...
- Függőleges:**
1. Fekete István gólyája + üdítőital = ...
2. Lelket tipor + az -és képzőpárja = ...
3. Palántáz – széken pihen = ...

-
4. Ady egyik álneve + a Hold közepe! = ...
 5. Tagadószó + e közeli = ...
 6. Az aljához + cserépkályhát épít = ...
 7. Támadójátékos – öv kapcsa = ...
 8. Biliárdozók lökőrúdjá – régi = ...
 9. ... Péter; Heltai Jenő néma leventéje – római 501-es = ...
 10. Meglehetősen – csupán = ...
 11. Ütem – a mélyebbik órahang = ...
 12. Annyi mint, röviden + Zoltán ...; popénekesnő + a jó d vegyjele = ...
 13. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, röviden + ... Máni; Bella István vershőse = ...
 16. Dél előtt fogyasztott étel – hús fele = ...
 18. HCl van benne – ételízesítő = ...
 22. Negatív elektród + villanyvezetékben kering = ...
 26. Világítóeszköz – pascal, röviden = ...
 28. Anyagkiadó munkahelye – géppisztoly tartozéka = ...
 29. II. Katalin is ez volt – magasodik = ...
 31. Rövid libavélemény! + a bikavér is ez = ...
 33. Düh – feltéve = ...
 34. Igen, németül + ógörög pásztoristen = ...
 36. Ugráló erszéyes állat – indiai vallási vezető = ...
 38. Nagy cukortartalmú (pl. dinnye) – Az ... élet; Fellini-film = ...
 40. A szkandium vegyjele + germán eredetű férfinév = ...
 42. Egymás után függesztő – Lamartine költeménye = ...
 45. Csavarvonal + ugyancsak = ...
 47. Reped – Lindsay Anderson híres filmje = ...
 48. Szőlőkötöző anyag – prima áruk jelzése = ...
 49. Igen, több szláv nyelven + fogoly = ...
 51. Kártyajáték – zabkedvelő állat! = ...
 52. Információ táblai betűjele + görög mitológiai (múzsai) eredetű női név = ...
 54. Erősen csíp + bizony, ősi szóval = ...
 56. Szintén ne + melyik helyre? = ...
 58. Egykori megyei, városi hajdú – csomagot nyit = ...

60. Szögletes betűtípus + indíték = ...
63. Kádár Kata is ez – a szív felőli oldal = ...
64. Köteteket tartó állvány – ... Kálmán; Árpád-házi király = ...
66. Végtelen sor! + Kipling kígyója = ...
69. Hétpecsétés dolog – magatok = ...
70. Néhai színművész (György) – agyó, kedves! = ...
72. Terinek is becézik – személyed = ...
74. Olimpiai bajnok öttusázó (István) – ösztökélő szócska = ...

1.5.2. Tematikus szórejtvények

Tematikusnak az olyan szórejtvények számítanak, amelyeknek a megfejtéséhez a rejtvény készítője támpontot ad arra nézve, hogy hol kell keresni a megoldást. Ez jelentős segítség. Tegyük fel például, hogy valahol erre a néhány szórejtvényre bukkanunk:

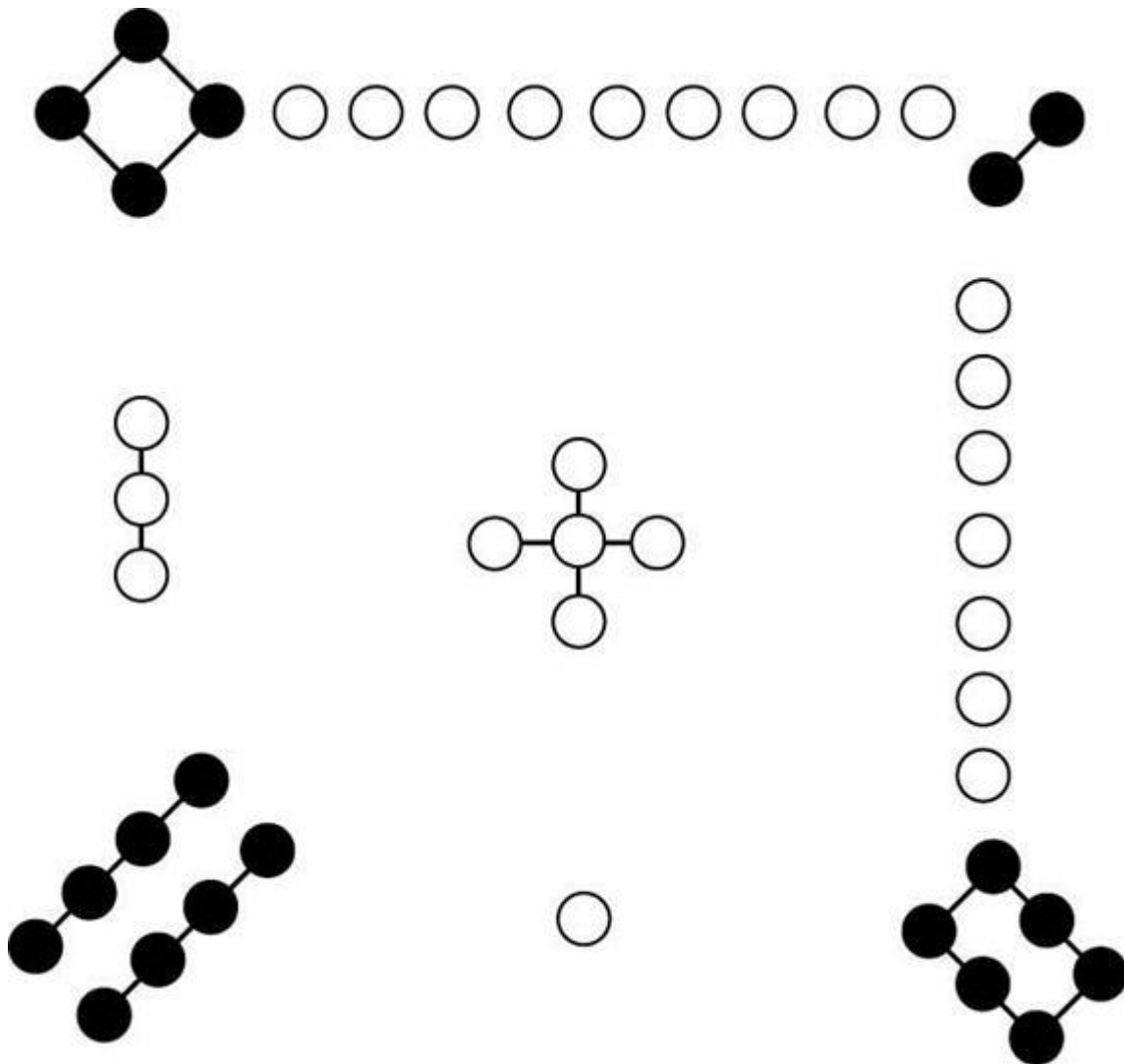

Lehet, hogy rövid fejtörés után minden egyéb fogódzó megadása nélkül is meg tudjuk fejteni őket, de az egészen bizonyos, hogy nagyban megkönnyíti a megfejtést, annak örömét pedig egy csöppet sem kisebbíti, ha ezt találjuk föléljük írva: *Ételnevek*. Meg vagyok győződve róla, hogy akkor mindenkinek pár perc alatt eszébe

villannak a megoldások, vagyis ezek: *mamaliga*(a puliszka tájnyelvi megjelölése), *maróni*(nagy, nemes gesztenye), *pörkölt* (hiszen a pörk ölt!), végül pedig *csörögefánk*. Ha e néhány példával sikerült olvasóimat meggyőzőnöm arról, hogy a tematikus szórejtvények megoldása legalább olyan érdekes feladat, mint az olyanoké, amelyekről semmit sem tudunk, már elértem célomat. Ennyi előzetes után most – immár megfejtendő rejtvényként – bemutatok két témacsoportot!

Keresztnevek

A keresztnevek – mondhatjuk így is: utónevek – megfejtése általában nem tekinthető nehéz feladatnak, de egy-egy ritka név azért megtréfálhatja a fejtőt, ezért nem árt a témát előre megjelölni. Ha pedig aránylag sok ilyen tárgyú rejtvényt nyújtunk át egyszerre, talán még érdekes is annak megmutatása, hogy egyetlen viszonylag egyszerű témakör is milyen sok rejtvényt tartalmazhat. Ezt a most következő gyűjteményt tehát rejtvények formájában tálalom olvasóim elé, de segítséget – szokásom szerint – még a téma megjelölésén kívül is adok. Itt is elárulom, hogy a rejtvényeket a megfejtett utónevek ábécérendjében közlöm. Akadnak a szórejtvényesített nevek között aránylag ritkák is, de mindegyik használható, anyakönyvezhető név. (A fejezet végén természetesen megtalálhatók a megfejtések is.)

Helynevek

Aligha kell bizonygatnom, hogy a helynevek is rendkívül jó témái – stílszerűen úgy is mondhatnám: terepei – a szórejtvényesítésnek. Nemcsak ennek, hanem sok más nyelvi játéknak is, de most maradjunk csak meg szűkebb tárgyunknál, a szórejtvényeknél! Százával alkothatunk szórejtvényeket helyneveinkből. Íme néhány, csupán szemléltetésül!

Sej, ökelme szülésznő! (*Hejőbába*)

Fiatal női puszi (*Lánycsók*)

Düledék hajjágál (*Romhány*)

Szerecsenfekehely (*Mórágy*)

Fináncfamília (*Vámoscsalád*)

Kastély hívogat (*Várpalota*)

A háziszárnyason deszka (*Alibánfa*)

Érzékszerv véredénye (*Szemere*)

Ázsió szurdoka (*Becsvölgye*)

Szájszéle (*Ajka*)

És így tovább. Sorolhatnám a példákat a végtelenségig, de én a következőkben egy Mezőkövesd környékén élő pedagógus, Szócsné Antal Irén ötlete nyomán egy helynévfejtő rejtvényt sorozatot nyújtok át olvasóimnak. Azért teszek így, mert ezzel egyrészt ismét bizonyíthatom, hogy a helyneveket milyen könnyű szórejtvényesíteni, másrészt pedig – és ezt érzem fontosabbnak –, mert jelentősen megkönnyítem a kis rejtvények megfejtését, ha azt is jelzem, hogy az elrejtett település az ország melyik megyéjében van. Ezzel olvasóim, ha nem sajnálják az autótatlaszuk fellapozásához szükséges kis időt, ellenőrizhetik megoldásuk helyességét. Tetszőlegesen kiválasztott tíz megyénk helyneveiből, településneveiből közlök ötöt-ötöt. A rejtvények nagyjából könnyűek, a közölt szavak, szóalakok szinonimái szinte kínálják magukat olvasóimnak, de azért, ha valaki mind az ötven kis szórejtvényt hibátlanul megoldja, elismerést érdemel. (Egyébként a fejezet végén ott található a megfejtések is.)

Bács-Kiskun megye

1. Fájdalma
2. Feneketlen víznyelő

3. Kísértet

4. Ruhafogas

5. Tengerész

Békés megye

1. Erdei agancsos

2. Fegyveres vízforrás

3. Skatulya

4. Egy rakás hegyes rudacska

5. Jókora kincstárnok

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

1. Ócska ruha

2. Gyümölcsöt szárító

3. Nem érdes

4. Öreg házhely

5. Becézett cigányvezér

Csongrád megye

1. Terjedelmes ház
2. Cserjés
3. Apró házhely
4. Tornácos
5. Kopár síkság dühös

Győr-Moson-Sopron megye

1. Tapsifüles
2. Fegyvert elsütő
3. Aggok
4. Apró településed
5. Csúcsos domb

Heves megye

1. Merész
2. Nyári cipellőd
3. Beszédhibás
4. Apró karikája
5. Korbácsos

Komárom-Esztergom megye

1. Száját nyit
2. Kevés fizetés
3. Mekegő állatod
4. Alsó végtag nélküli
5. Puha tapintású

Nógrád megye

1. Kopasz
2. Fordító
3. Zavaros síkság
4. Pici pamacs
5. Fizetés

Somogy megye

1. Gyermeked

-
2. Vén házikó
 3. Retikül
 4. Vékony sugárban folyó
 5. Vesztesége

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

1. Férje
2. Szájszél
3. Tejterméke
4. Tesz a másik
5. Elhullott állata

1.5.3. Melyik az a két szó?

A különféle betű-, szó- és képrejtvényekben, szóegyenletekben stb. általában egyetlen szót, egyetlen – persze akár több szóból álló – kifejezést keresünk megfejtésként. E fejezet záró szakaszaként most egy olyan nyelvi játékról szólok, amely szintén tekinthető szórejtvénynek is, de a megoldása nem egy, hanem két, sőt esetenként akár még kettőnél is több szó. A játék alapanyaga nem az enyém, hanem a könyvemben másutt is többször idézett, sajnos közülünk néhány éve már végleg eltávozott íróé, Timár Györgyé. A nyelvi, főleg verses nyelvi játékok kiemelkedő művelője volt Timár György. Hogy ennél az imént alkalmazott *író* megjelölésnél valamivel beszédesebben jellemezzem, hozzá, a legilletékesebbhez fordulok. Egyik könyvében – a *Válogatott agryémeim* című kötet előszavában – így vallott magáról:

„Sokszor megkérdezték tőlem, voltaképpen minek is vallom magam. Költőnek? Műfordítónak? Parodistának? Netán kritikusnak, prózaírónak, humoristának? Ezúttal is csak azt válaszolhatom: írónak tartom magam. Az pedig sehol nincs megszabva, nemde, hogy írónak csak egyetlen műfaja lehet. Vagy csak négy. Mindenesetre tény, hogy olyan embernek, aki kerek négy évtizede foglalkozik versfordítással, s úgyszintén évtizedek óta irodalmi paródiák készítésével, egyik legfontosabb humorforrása – pontosabban eszköze – maga az anyanyelv, melynek szinte kimeríthetetlen játékos lehetőségei mindig is izgattak, új meg új fölfedező utakra sarkalltak, amint erről egyebek közt *Nevető Lexikon*om két kiadása is tanúskodik. De itt közölt agrém-szótáramnak és agrém-rímeimnek is csupán egyik szülője vagyok. A másik – nos, igen – édes anyanyelvünk, melynek hűségese szerelmese maradok végső leheletemig.”

Könnnyű belátni: nekem, egy nyelvünk játékaikról szóló kötet szerzőjének sem feladatom, sem jogom ennek a nyelvi játékok több területén is kiválóan teljesítő, értékes alkotásokat létrehozó írónak gazdag életművéből túlságosan sokat, az illendőnél többet meríteni. Végére is: aki Timár Györgynek Karinthy Frigyes egykori remekeihez mérhető irodalmi paródiáira vagy éppen válogatott agryémeire kíváncsi, agyontechicizált, modern világunkban könnyen hozzá is juthat ezekhez. Ezért én inkább egy olyanféle tolmácsolásra vállalkozom, amelyben nekem, a nyelvi játékok és rejtvények bűvárának is megvan a sajátos szerepem. Aki – velem együtt – a rádió kabaréműsoraiban hallgatta, az említett *Nevető Lexikon*ban pedig olvasta Timár szellemes, nemegyszer morbid meghatározásait, értelmezéseit, felfigyelhetett arra, hogy ezek a mókás definíciók igen gyakran épp azért olyan frenetikus humorosak, mert két – vagy akár több – hasonló hangalakú, de jelentésükben egymástól jó távol eső szót idéznek fel a tudatunkban, mégpedig úgy, hogy a kettőnek a fogalmi jegyeit vegyítik. Ebből a felismerésből már szinte kikívánczik a játékos nyelvi feladat: ne lexikoncikket adjunk, hanem pusztán sajátos humorú, „duplafenekű” értelmezéseket, s az olvasó helyét ezúttal foglalja el a rejtvényfejtő! Találja meg, melyik az a két szó, amelyiket ez vagy az a humoros definíció felidéz! Tehát, hogy a *Nevető Lexikon*ból merítsem példám, e helyett a lexikoncikk helyett: „**Csuszpájz**. Éléskamra, főzelékfélék tárolására”, csak magát a definíciót adjuk meg, s tegyük az olvasók feladatává annak kitalálását, hogy *melyik az a két szó*, amely ott munkál e meghatározás hátterében! Vagy itt van ez a másik Timár-féle lexikoncikk: „**Kimonó**. Japán cselédlányok szabadnapja.” Szellemességét nem veszíti el, ugyanakkor pedig játékos feladvány is, ha a címszót elhagyjuk, s csupán a meghatározásból kell rájönni, *melyik az a két szó!* A valóban játékos szellemű olvasók tudni fogják, hogy az elsőben a keresett két, egymáshoz valamiképpen hasonló szó a *spájz* és a *csuszpájz*, a másodikban pedig a *kimonó* és a *kimenő*. Most pedig, e meglehetősen bő lére eresztett, de lényegesnek érzett előzetes után következzenek egy sereg címszó nélküli, pusztá meghatározás. A kérdés mindegyiknél az: „Melyik

az a két szó?”. A válasz lehet néha három is (pl. a „Lengyel ápolónők fejkendője” definíció minden szava idevonozhat valamilyen hasonló szót: *fisztula*, *fityula*, *Visztula*), de én a meghatározások kiválogatásakor nem törekedtem ilyesmire, ezért a fejezet végén az egy-két esetben szinte elkerülhetetlen „túlteljesítésen” kívül mindegyikhez csupán kettőt adok meg, a definíciókat itt is a hozzájuk kapcsolható „háttér”-szavak betűrendjében. Mit tehetek még ehhez hozzá? Jó szórakozást Timár György címszavuktól megfosztott, de mégis nagyon beszédes definícióinak háttérvizsgálatához!

1. Egykori görög nyúlpiac
2. Kicsapongásairól nevezetes, mély hangú mitológiai istenség
3. Megvesztegethető csitri
4. Magas szárú, vastag bőrű, bokában kétoldalt elegánsan behorpasztott csizma
5. Caesar gyilkosa, aki elsőnek viselte Rómában az egyiptomi tógafajtát
6. Mindössze egyetlen kis dunántúli faluban föllelhető légyfajta
7. Sétálás közben hozzávetőlegesen fölbecsül
8. Másnaposság, amelyből vödörbe szoktak esni
9. Kanapén összeülő török államtanács
10. Lekvárrá ment vidám parki kisautó
11. Égetett borókafenyő palackjából kiszabaduló szellem
12. Izraeli borospincékben kifizetett, igen alacsony napszám
13. Gyakori férfinév volt a múlt századforduló idején, de csak átmenetileg
14. Légcsavarral ellátott szárnyaló bölcsező
15. Rendkívül sovány repülőgépek garázsa
16. A borjú vontatta villanymozdony feltalálója
17. Ízletes befőtt, amelyet hulladék gyümölcsökből készítenek
18. Drámai összeütközés egy bérkocsit húzó lóban
19. Papirosízű Delibes-opera
20. Kötéllel vívott csörte
21. Sebről tapaszt leránt
22. Biliárdfejű hotelszolga
23. Többnyire vasak összeszedésére alkalmazott hajdani gazdag nemes
24. Erősen rövidlátó havasi juhász
25. Duna menti csomagkihordók egykori kedvelt labdajátéka
26. Kőszvényes kutyák fajtatizta származását igazoló okmány
27. Az ókori római arénák fűtőberendezése
28. Bibliai királyné, Salamon király felesége, akinek állandóan hexensussza volt
29. Tiroli zenészek által használt alacsony ülőalkalmatosság

30. Ritka férfinév. Gyakorlatilag már egy sincs belőle

1.5.4. Megfejtések

Szóegyenletek. 1. Aggodalom. 2. Kerevet. 3. Kántál. 4. Sorvadás. 5. Szervezetlen. 6. Buddha. 7. Elemér. 8. Tetemes. 9. Mellékértelem. 10. Mimikri. 11. Csatangol. 12. Karbonpapír. 13. Piros tízes. 14. Arat a magyar. 15. Karóval jöttél.

Tematikus szórejtvények.

Keresztnevek . 1. Ádám. 2. Adél. 3. Anna. 4. Áron. 5. Árpád. 6. Bálint. 7. Baltazár. 8. Benő. 9. Boglárka. 10. Borbála. 11. Dalma. 12. Dóra. 13. Egyed. 14. Elza. 15. Ernő. 16. Félix. 17. Gyöngyvér. 18. Itala. 19. Iván. 20. Karméla. 21. Lázár. 22. Lenke. 23. Lóránt. 24. Lukács. 25. Marcella. 26. Márta. 27. Noémi. 28. Vanda. 29. Verbéna. 30. Zsófia.

Helynevek. *Bács-Kiskun megye:* 1. Baja. 2. Mélykút. 3. Rémsziget. 4. Akasztó. 5. Hajós. *Békés megye:* 1. Szarvas. 2. Kardoskút. 3. Doboz. 4. Szeghalom. 5. Nagykamarás. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye:* 1. Gönc. 2. Aszaló. 3. Sima. 4. Aggtelek. 5. Vajdácsony. *Csongrád megye:* 1. Nagylak. 2. Bokros. 3. Kistelekek. 4. Pityvaros. 5. Püspökladány. *Győr-Moson-Sopron megye:* 1. Nyúl. 2. Lövő. 3. Vének. 4. Kisfalu. 5. Hegyeshalom. *Heves megye:* 1. Bátor. 2. Sarud. 3. Selye. 4. Kisköre. 5. Ostoros. *Komárom-Esztergom megye:* 1. Tát. 2. Kisbér. 3. Kecskéd. 4. Lábatlan. 5. Bársonyos. *Nógrád megye:* 1. Tar. 2. Tolmács. 3. Zagyvaróna. 4. Kiscset. 5. Bér. *Somogy megye:* 1. Fiad. 2. Öreglak. 3. Tásk. 4. Csurgó. 5. Kára. *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye:* 1. Ura. 2. Ajak. 3. Vaja. 4. Rakamaz. 5. Döge.

Melyik az a két szó? 1. Agora – angóra. 2. Bacchus – basszus. 3. Bakfis – baksis. 4. Bilgeri – grüberli. 5. Brutus – burnusz. 6. Cece – cecelégy. 7. Círka – cirkál. 8. Csömör – csöbör. 9. Díván – dívány. 10. Dodzsem – dzsem. 11. Dzsinn – gin. 12. Éhbér – héber – hébér. 13. Elemér – efemer. 14. Filozopter – helikopter. 15. Hangár – cingár. 16. Kandó – frikandó. 17. Kompót – komposzt. 18. Konflis – konfliktus. 19. Lakmé – lakmusz. 20. Lasszó – asszó. 21. Lekopaszt – leukoplaszt. 22. Londiner – mandiner. 23. Mágnes – mágnés. 24. Okuláré – pakulár. 25. Paks – paksaméta – méta. 26. Pedigré – podagra. 27. Radiátor – gladiátor. 28. Sába – zsába. 29. Sámli – sramli. 30. Zénó – zéró.

7. fejezet -

1. 5. Egyéb klasszikus játékok (palindrom, intarzia)

1.1. Egy ősi nyelvi játék: a palindrom

Az anagrammához hasonlóan, amelyről könyvem más helyein bőségesen esik szó, ebben és a következő fejezetben ismét egy ősi, több évezredes játékról szólok, illetve ennek is nagyjából nálunk és napjainkban használatos, sőt kedvelt változatairól. Mint az anagramma, ez is a betűk helycseréjén alapul, de van közöttük egy igen lényeges különbség: itt ugyanis meg kell tartani a betűk eredeti sorrendjét. Egyszerűen és világosan: olyan szavakat kell találni, olyan mondatokat kell szerkeszteni, összeügyeskedni, amelyeknek visszafelé olvasva is van értelmük.

Olyan szavakat, mondatokat, amelyek oda- és visszafelé olvasva ugyanúgy – vagy nem ugyanúgy, de szintén értelmesen – hangzanak, már az ókori görögök, rómaiak is kigondoltak, sőt ősi keleti palindrom varázsszövegekről is tudunk. A régiek ugyanis pusztán annak a ténynek, hogy egy mondat visszafelé olvasva is értelmes, titkos erőt tulajdonítottak. Ezzel kapcsolatban most hadd utaljak elsősorban a SATOR – AREPO – TENET – OPERA – ROTAS szavakból összeállított közkeletű palindrom négyzetre, amelyet annak idején amulettekre és házak falára írtak védőmondásul, s amelyről *A betűk mágiája* című fejezetben bővebben is szólok. Mivel azonban ennek „értelmét” nem egyszerű kihámozni (erről is írtam a jelzett helyen), hadd utaljak egy talán kevésbé ismert, de „tisztá” példára. Mint egyik egyházi lapunk hírül adta, a régészek Róma egyik legnagyobb bazilikájának, s Santa Maria Maggiorének föld alatti helyiségeiben egy faldarabon a következő felíratra bukkantak: ROMA SUMMUS AMOR. Azért nevezem tiszta példának, mert oda-vissza ugyanúgy olvasható, s ugyanúgy hangzik. Jelentése: Róma a legnagyobb szerelem, vagyis Rómát szeretni a legmagasztosabb szerelem.

Noha a magyar ábécé sokkal több betűt tartalmaz, mint a latin – az 23-at, a miénk 40-et –, érdekes módon a mi betűsorunk is nagyon alkalmas az efféle visszafordításra. Legföljebb annyi a különbség, hogy ebben a nyelvi játékban is, mint még jó néhányban nálunk, megengedhetőnek számít néhány kisebb következtelenség. Például az, hogy a hosszú magánhangzó a visszafelé olvasott szövegben értékelhető rövidként is, a rövid pedig hosszúként. A nálunk klasszikus példának számító „a sári pap írása” formulát visszafelé hajlandóak vagyunk ugyanígy olvasni, holott a pontos olvasás „eredménye” ez volna: „a sári pap írása”. Hasonló „lazaság”, hogy a kétjegyű mássalhangzók jegyeit tetszés szerint értékelhetjük, aszerint, hogy a szöveg melyik értékelést kívánja meg, tehát az *Aszód-dózsa* olvasásformát ugyanúgy eltűrik a palindrom játékszabályai, mint a *szék-kész-félt*. De azt örömmel állapíthatom meg, hogy a különféle nyelvi játékokban, valamint a rejtvényekben egyre inkább háttérbe szorulnak az olyan megoldások, amelyek a pontatlanság szeplőit viselik magukon. Ma már egy igazán jó keresztrejtvényszerző nem ad ki kezéből olyan munkát, amelyet a magánhangzók rövidegének vagy hosszúságának figyelembe nem vétele vagy bármilyen egyéb betűhiba „ékesít”, s az eszperente nyelven megfogalmazott mondatok közül is sandán tekintünk azokra, amelyekben az *e*-k mellett *é*-k is találhatóak, holott száz-kétszáz évvel ezelőtt ez szinte természetesnek számított. Ez így is van rendjén. Annak a Karinty Frigyesnek tulajdonított szellemes aforizmának mintájára, amely szerint „Lelkiismeretes humorista humorban nem ismer tréfát”, akár azt is kimondhatjuk, hogy vérbeli nyelvi játékos még a játékban sem ismer – és nem fogad el – lazaságot, pontatlanságot. Némely nyelvi játékban azonban, így a palindrom, intarzia, anagramma típusúakban bizonyos pontatlanságokat érdemes elnézni s elfogadni, mert különben többet veszíthetünk a réven, mint amennyit a vámon nyerhetnénk, vagy – hogy még egy ideillő szólást „elsüssek” – a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntenénk.

Most pedig néhány szót az itt tárgyalt játék nevééről, valamint fajtáiról! A *palindrom*, vagy a használatból lassan kihulló *palindroma* elnevezés a görög *palindromoszra* megy vissza; jelentése voltaképpen ’visszafolyás, visszafelé futás’. Nyelvünkben az idők folyamán számos más elnevezéssel is illették ezt a játékot: *rákmondat*, *tükörmondat*, *sátidrof* (= a *fordítás* visszafelé olvasott formája) stb. Én a továbbiakban jobbra a görög eredetű, hozzánk egyébként a németből átvett szót használom, legfőképpen azért, mert ez a játék minden fajtájára utal, míg a többi csak korlátozottan teszi ezt. (A *tükörmondat* és a *rákmondat* elnevezésbe nem férnek bele az oda-vissza egyaránt értelmes szavak vagy szókapcsolatok – tehát mondatnak nem feltétlenül tekinthető egységek –, a *sátidrof* pedig csak olyan formákra utal, amelyek oda-vissza egyaránt értelmesek ugyan, de nem azonosak.)

A játék szakirodalmában jobbra három típusról olvashatunk. 1. **tökéletes palindrom**, amely oda-vissza olvasva ugyanaz, például *gárdanadrág*; 2. **felemás palindrom**, **félpalindrom**, illetőleg **átköltő palindrom**, amely oda-

vissza egyaránt értelmes, de nem azonos értelmű, például *mozi* (visszafelé: *izom*); végül 3. **kinrímes palindrom**, amely szintén „tökéletes” abból a szempontból, hogy a hang-, illetve betűsor oda-vissza ugyanaz, de jelentése tekintetében – szóhatár beiktatása vagy áthelyezése következtében – az oda- és a visszafelé olvasott forma mégsem teljesen azonos. Erre két példát mutatok be. Elsőként Szabó Lőrincnek azt a kétsorosát, amely a kinrímes palindrom legismertebb példája: „*Kosarasok / kosara sok.*” Másodikként pedig azt a kinrímpárt, amelyet rejtvényesítve fogalmazok meg, annak szemléltetésére, hogy a játék és a rejtvény szorosan összetartozik. Egy-egy nyelvi játék megalkotásának élménye és az eredményben való gyönyörködés ugyanolyan élvezet, ugyanolyan jó érzés lehet, mint a megfejtés örömeinek érzése. Nos, az ígért kinrímpárt így fogalmazhatjuk meg: „Számos hímbirka súlyos testi-lelki megrázkódtatásban szenved”. A megfejtés a következő: *Sok kos / sokkos.* (Csupán zárójelben jegyzem meg: remélem, ezzel a sokkoló példával nem tettem ki olvasóimat semmiféle megrázkódtatásnak, sokkhatásnak!)

E kissé talán hosszúra sikeredett, de szükségesnek érzett általános tájékoztató után most már jobbra a példák következnek, maguk a palindromok, hiszen ezeknek bemutatását, olvasóimmal való megismertetését tekintem legfőbb feladatommak. Ebben a fejezetben olyan palindromokról szólok, amelyek oda-vissza ugyanúgy olvashatók – ezek tehát az úgynevezett *tökéletes* (én inkább úgy mondom: *tiszta*) palindromok, a következőben pedig majd az *átköltő* palindromok kerülnek terítékre.

1.1.1. Oda-vissza ugyanaz!

Ez az ismertebb és kedveltebb palindromfajta. Nem untatom olvasóimat azzal, hogy felsorolom azokat a magyar szavakat, szóalakokat, amelyek oda-vissza ugyanúgy olvashatók. A legegyszerűbb, hárombetűs szavakkal kezdve, mint amilyen az *apa, aga, bab, báb, búb, epe, góg, jaj, kék, lel* stb., százával idézhetném a tiszta palindromokat, de ezt még nem érzem elég érdekesnek, igazi nyelvi játéknak. Persze, azért megmozgatja a vérbeli nyelvi játékos fantáziáját, ha arra biztatják, hogy gyűjtsön össze minél több, mondjuk, öt, hat vagy akár kilenc betűből álló palindrom szót. Csupán szemléltetésül ide is iktatok néhány példát mindezekre.

Ötbetűsek: *alóla, döföd, görög, kajak, kezek, konok, könyök* (ez ugyan hat betűjegyűből áll, de ötbetűs, mivel az *ny* visszafelé is csak *ny* lehet!), *legel, lepel, lohol* stb.

Hatbetűsek: *gittig, kannak, kellek, lánynál, lappal, láttál, Lóttól, mellem, odaadó, tettet* (a hosszú mássalhangzók bátran tekinthetők két betűből állóknak) stb.

Kilencbetűsek: *integetni, kalózólak, kanásának, kelepelek, kendődnek, kilehelik, lakkokkal, mesélésem, nemezemen, túlevelűt* stb.

Az igazi ebben a műfajban, valljuk be, a teljes, épkézláb mondatok alkotása. Ez mindig is izgatta elődeink fantáziáját. Régi kalendáriumokban nemegyszer bukkanunk olyan népi eredetű, de ma már többé-kevésbé közszájon forgó mondatokra, mint „*Géza, kék az ég!*” vagy „*Indul a kutya s a tyúk aludni*” (ez utóbbi egyúttal példája a hosszú és rövid magánhangzók e játékban gyakori keverésének). De még ennél is jobban mutatja e nyelvi játék vonzerejét, hogy megszállottjai is voltak, sőt vannak is. A műfaj legnagyobb szerelmese kétségtelenül Dolányi-Kovács Alajos, a Központi Statisztikai hivatal egykori elnöke, aki Lápi Pál palindrom álnéven 1922-ben egy kis füzetkékben ki is adott 380-at visszafordítható mondatai közül. Egy másik jeles palindromgyártónak, a sziporkázó szellemességű tanárnak és közírónak, Kunszery Gyulának egyik cikkéből tudjuk, hogy Lápi Pál palindromalkotó kedve később sem lohadt, s rákmondatainak száma haláláig 1667-re gyarapodott. Hogy e töméntelen mondat kigondolása hány órai fejtörésébe került Lápi Pálnak, arról nem szól a krónika.

De folytathatnám a sort mások méltatásával is, kezdve az egykori jugoszláviai Péterrévén élő – sajnos már elhunyt – Berecz Kálmánnal, akit sok-sok órai elmetornára ihletett egyetlen cikkecske, amelyben Lápi Pál rákmondatgyártó tevékenységéről értesült, majd továbbmenve Bedő Istvánnal, Bencze Imrével, Timár Györggyel és másokkal, magamat is közéjük érte. A múlt század hatvanas éveinek végétől kezdve több fórumon is – a televízióban, a Nyelvi Játékok Klubjában, sajtóorgániumokban – nyílt alkalmam e szórakoztató, egyúttal a nyelvi fantáziát megmozgató nyelvi játékot bemutatni, népszerűsíteni, s ezáltal nem is kevés embernek örömet szerezni. De nem szeretnék elveszni a részletekben, ezért a következőkben mindenképp egy csinos kis példasort mutatok be a tiszta palindrom mondatokból, s ahelyett, hogy külön-külön jelezném, ez vagy az a mondat kinek a fejből pattant ki, inkább azokat jelölöm meg egy dicsérő, elismerő csillaggal, amelyek helyesírási szempontból is kifogástalanok, tökéletesek. Következzenek hát a példák! Remélem, olvasóimnak ugyanolyan örömet szereznek majd, mint szereztek azoknak, akik tíz, ötven vagy akár nyolcvan évvel ezelőtt kigondolták őket.

A fasori pap papirosa fa. *

A fedeled e fa. *

Ah, énekelek-e néha? *

Ah, tán nátha?*

A ménes s a dán nádas se néma. *

Angol anya fanyalogna. *

Anna sikere kis Anna. *

Antalka zaklatna. *

Arám, e gyűrű kerek ürügy-e mára?

A tálamba' bab, maláta. *

A tíz ara parazita.

Az a hat ló Bartókot rabolta haza.

Az a hideg nem engedi haza. *

Csak a mama makacs. *

Dávid sógorom morog: ósdi vád! *

De kéne tú tenéked. *

Derék Editemet ide kéred. *

Eb él e zökkenő nőnek közelébe'! *

Edit nem erre ment ide. *

Edit, ni csak, rád e mord, konok dromedár kacsint ide! *

E jel, e véset nem a famentes év eleje. *

Ej! Ím, mezítlábas a bál tíz Emmije.

E két apacs a csapat éke. *

E két répát, na, vedd, Agárdi; drága, de van tápértéke.

Emi eledele négy egyén eledele, íme!

E Misi lázít, ír, kritizál is, íme!

Ered Garam smaragd ere. *

Erőszakos kannak sok a szőre. *

Évák eledele kávé. *

Evelt e kis konok, siket teve? *

Ez népeké, béke pénze. *

Goromba rab morog.*

Ím, ott loholt Tomi.
Indok a lúd dulakodni.
Indul a görög aludni. *
Írásával Lilla vásári.
Írást lelt Sári.
Iszákos Ákos tütüt soká, soká szí.
Kelemen nem Elek. *
Kis Elek elesik. *
Lakkos a bál, tíz emelete tele mezítlábasokkal. *
Lapp alak merev távolsági konok igáslovát verem kalappal. *
Levendula, falud nevel. *
Lurkó, csak én tehetnék a csókrul. *
Már kettőt ütöttek rám.
Már selejtje les rám. *
Még ég a gégém. *
Meg ne lássál engem! *
Modorom oka: komorodom. *
Muki, Nusi is unikum. *
Nálatok az az akó talán?
Neve lett itt eleven. *
Ó, tag, jaj, nehéz a lét, aludni kín, dúl a tél, az éhen jajgató.
Ó, vigye távolabb a lovát egy ivó! *
Ön, Agárdi Anikó, icipici ókínai drága nő!
Ön ejtette ki talán már a kisadi-hidasi karámnál a tikettet, Jenő?
Rám német nem lel, elmentem én már. *
Rémes tóga, bagót sem ér. *
Rét, a kos egészsége sokat ér!
Római finánc Náni fia, Mór. *
Rút Ella vállával letúr. *
Seper Gyuszi, hisz úgy repes!
Simogatta hat tagom is. *
Sír a hullott tollú haris.

Sorával ürül a város. *

Tán Imre hitegeti Herminát. *

Te mező, neveled eleven őzemet. *

Te, Mirai költészete szétlöki a rímet!

Te, rezedámat locsoltam, ád ezeret! *

Teszem a Netti ebédébe itten a meszet. *

E kis sorozat végéhez még három tiszta palindrom mondatot, illetve palindrom szöveget illeszték, hármát a csúcskísérletek közül. Akadnak ezeknél még jóval terjedelmesebbek is, de úgy vélem, a mennyiség, azaz a terjedelem mellett a minőség, vagyis a szöveg értelme, érthetősége is fontos. Mindkét szempontot figyelembe véve én a leghosszabbak közül a következő három „palindrom varázslatot” tartom leginkább kiemelésként érdemesnek.

Kis erek mentén, lép sík ölén oda van a bánya rabja; jaj, Baranyában a vadon élő Kis Pálnét nem keresik.

E remek, többszörösen összetett mondat szerzője Demők Béla, a *Füles* rejtvényűjság egykori jeles rejtvényyszerzője. Hogy a vér nem válik vízzé, azt érzékletesen bizonyítja, hogy a *Füles* utóbbi évekbeli számaiban rendszeresen találkozunk egy Demők Attila nevű szerző ügyes, szellemes rejtvényjeivel. Gyanút fogva felvettem a telefont, s jól sejtettem: Demők Attila az imént közölt, szinte művészi palindrom mondat szerzőjének a fia. Na persze, az alma nem esik messze a fájától!

A másik feltétlenül ide kívánczó csúcspalindrom napjaink alighanem legkiválóbb nyelvi játékosának, dr. Bencze Imrének az alkotása. A szerző – igen ügyesen, ezzel is könnyítve a hosszú mondat megértését – címet is adott művének. A cím, amely természetesen nem szerves része a nem kevesebb mint 105 betűből álló mondatnak, ez: *Egy különleges textiltartósító eljárás*. Maga a mondat, azaz a mű pedig ez: **A Pap Robit előző Gerődnek lakkot ád Balla Fatima, a jó Gara fakó mókafaragója, amit a fallabdátokkal kendőre gőzöl e Tibor papa.**

A harmadikra, amelyet bemutatásra kiszemeltem, történetesen éppen az iménti mondat kigondolója, Bencze Imre hívta fel figyelmemet. E kétségtelenül lenyűgöző, harmincnál is több mondatból álló palindrom szövegnek a szerzőjét egyébként – ha nem is személyesen, mert én csak halála után jó egy évtizeddel születtem – magam is jól ismerem, de nem mint nyelvi játékost, hanem mint a 20. század első negyedének egyik legragyogóbb sakkzóját. Breyer Gyuláról van szó, aki annak ellenére, hogy a sors rövidre szabta élete fonalát – mindössze 28 évet élt –, több kiváló sakkbeli teljesítményével is beírta magát a sakk történelembe: új megnyitási eszméket dolgozott ki a királycselben, a spanyol megnyitásban és a budapesti cselben; 1921-ben 25 résztvevő ellen vakszimultán-rekordot állított fel, s korának több kiválóságát is legyőzte egy-egy csodálatos játszmában. Itt most hadd idézzem azt a több mint 180 szóból s jóval több mint 900 betűből álló alkotását, amely, ha egy kissé csapongó, talányos megfogalmazásban is, de valójában egy szép szerelmi vallomás.

Nádasi K. Ottó Kis-Adán, májusi szerdán e levelem írást. A mottó: Szívedig íme visz írás, kellest író! Színelő szív, rám kacsintál! De messzi visz szemed... Az álmok – ó, csaló szíredek ezek, ó, csodaadók – élés. Írok, íme, messze távol. Barnám! Lám, e szívindulat Öné! S ím, e szív, e vér ezeket ereszt ki: Szívem! Íme, leveled előttem, eszemet letevé! Kicsike! Szava remegne ott? Öleli karom át, Édesem! Lereszket „Éva-szív” rám. Szívem imád, s áldozni kér réveden, régi gyerekistenem. Les, ím. Előtte visz szíved is. Ég. Érte reszketek, szeret rég, és ide visz. Szívet – tőlem is elmenet – siker egy ígérne, de vérré kínozod (lásd ám: íme, visz már, visz a vétek!) szerelmesedét. Ámor, aki lelőtt, ó, engem, e ravasz, e kicsi! Követeltem eszemet tőled! E levelem íme viszi... Kít szeretek ezer éve, viszem is én őt, aludni viszem. Álmán rablóvá tesz szeme. Mikor is e lélekodaadó csók ezeken éri, szól: „A csókom láza de messzi visz! Szemed látni csak már! Visz ölelni! Szoríts!” Emellek, Sári, szívemig. Ide visz Ottó. Ma már ím e levelen ádrész is új ám.
Nádasi K. Ottó Kis-Adán

Az ilyen példák láttán talán nem tetszik túlzónak sem az a megállapítás, hogy a palindrom remek nyelvi játék, sem az, hogy anyanyelvünk nemcsak egyik legfőbb nemzetösszetartó erőnk, hanem egyúttal csodálatos játékszer is.

Fejezze be palindrommal!

A palindrom remek nyelvi játék – írtam néhány sorral feljebb. Most, hogy már bemutattam seregnyi példát – köztük csúcsteljesítményeket is –, illő, hogy a szórakoztatáson, az oda-vissza ugyanúgy olvasható szavakra, mondatokra való rácsodálkoztatáson túl interaktivitásra, kereken kimondom: játékra is rábírom, rávegyem olvasóimat. Ennek az interaktivitásnak számos formája van, illetve lehet. Mondok is egy példát, csupán szemléltetésül. Baráti társaságok tagjai, amikor a mindennapi bulizáson, internetes chatelésen, tévézésen stb. kívül valami másra, egyébre is vágnak, megtehetik, hogy például azt mondják: ma palindrom mondatokat, azaz tükörmondatokat fogunk alkotni, mégpedig versenyszerűen! Az erre vállalkozók közös megegyezéssel kijelölnek egy olyan palindrom szót, szóalakot, amely oda-vissza ugyanaz. Mondjuk, például ezt: *láttál*. Ezt a szót egy megalkotandó mondat tengelyének tekintik. A játék résztvevőinek két irányban való bővítéssel ebből a szóból, szóalakból kell megadott idő, mondjuk, tíz, húsz vagy akár harminc perc alatt olyan tükörmondatot szerkeszteniük, amelynek az általuk kijelölt szó, ez esetben tehát a *láttál* igealak áll a tengelyében. Mivel ezt most nem faladatnak szánom, hanem, mint már említettem, csupán szemléltetésnek, mindjárt be is mutatok néhány példát arra, hogy a résztvevők által kijelölt „tengely”-szót hogyan lehet mondattá bővíteni: *Tibor, láttál Robit? Te pék, láttál képet? Te, te nem láttál menetet? Rám láttál már? Tetemén, Ákos, láttál soká németet?*

Aki a leghosszabb, legszellemesebb mondatot építi fel, az a győztes, de az sem baj, ha holtverseny lesz, és mindenkit győztesnek hirdetnek ki. Ezt a játékot egyébként lehet „bokrosítva” is játszani, vagyis úgy, hogy a játékvezető (aki ilyenkor nem vesz részt a játékban) egyszerre több tengelyt jelöl ki, s a játékosok maguk választhatnak közülük egyet a maguk számára. Azután húsz vagy harminc perc elteltével értékelik az együttes eredményt, s közösen állapítják meg a sorrendet. Felsorolok néhány lehetséges „tengely”-szót, egy-egy rövid példamondattal:

KEREK – A Jákob kerek bokája.

GÖRÖG – Ikreket görög teker ki.

KENDNEK – Tegyek kendnek kegyet?

LEVÉVEL – Netti som levével mos itten.

TÖKÖT – Eleven tököt nevele.

KITEHETIK – Te mező, kitehetik őzemet!

DAGAD – Mónika, dagad a kínom!

INTEGETNI – S e pék rám integetni már képes?

Arra nézve szemléltető példának, hogy a nyelvi játékok többnyire nagyon alkalmasak arra is, hogy interaktívá váljanak, s hogy a palindrom szintén ilyen nyelvi játék, úgy gondolom, elég is ennyi. Most azonban következzen az a palindromjáték, amelyet a címben már fel is tüntettem ekképpen: *Fejezze be palindrommal!* Olyan mondatokat szerkesztettem, amelyeknek az utolsó szava – tehát csupán egyetlen szó, szóalak! – hiányzik. Olvasóimnak nincs más feladatuk, mint hogy megkeresik és meg is találják azt a szóalakot, amely befjezi a mondatot, s amely tökéletes palindrom szó, ugyanis oda-vissza ugyanaz! (A mondatok végén látható kipontozások minden pontja egy betűjegyet jelez.) Úgy ítélem, kellőképpen érdekes, s ráadásul nem is nehéz ez a feladat, de azért elképzelhető, hogy egyik-másik mondat befejezésére nem sikerül azonnal rátalálniuk. Nos, mindössze egyet kell lapozniuk, mivel a fejezet végén ott találják a megfejtéseket. Jó szórakozást!

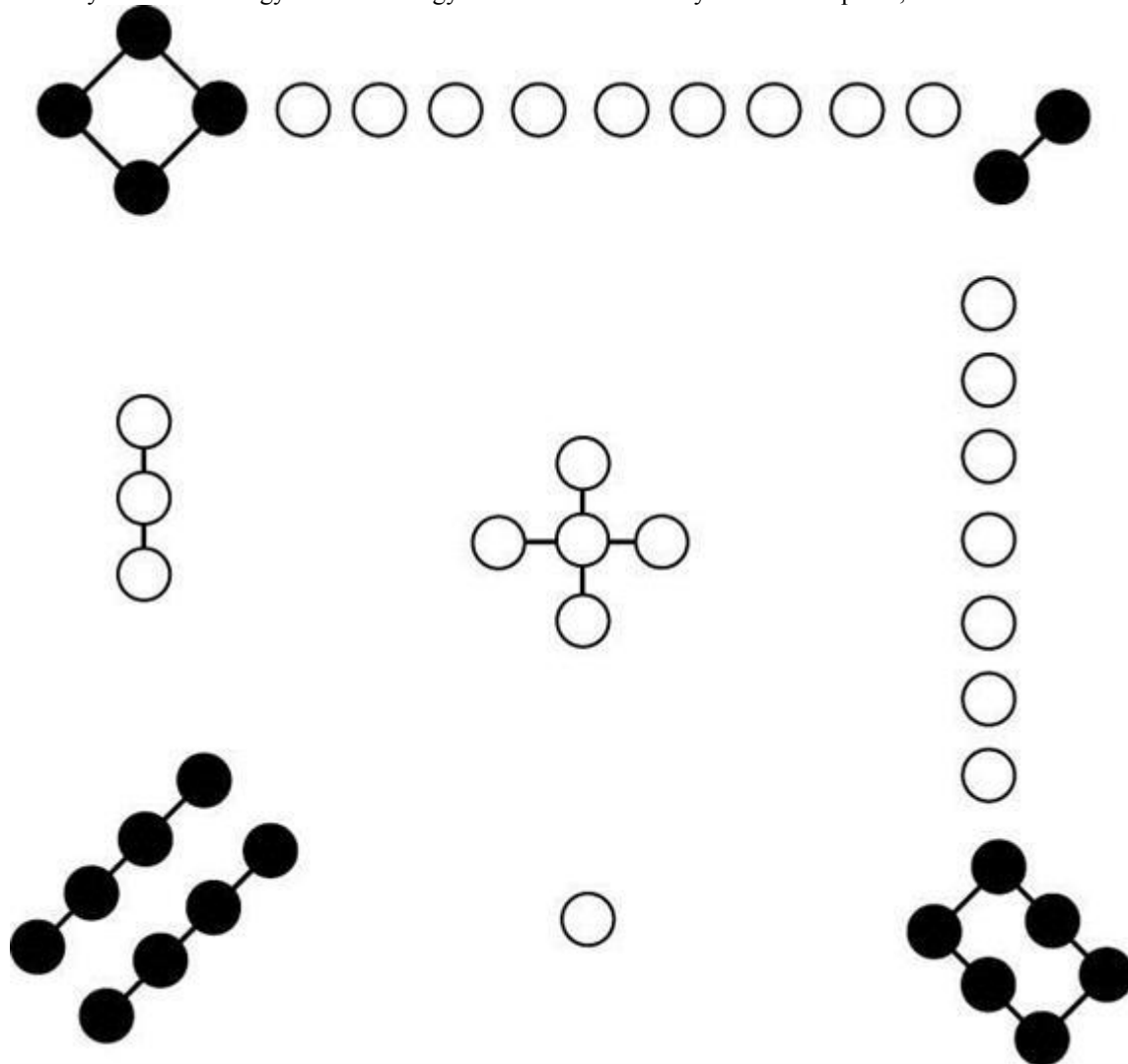
1. Nehéz lesz megnyerni a partit ilyen
2. A vegetáriánusnak zöldség meg gomba az
3. Jó a sárgadinnye, de még jobb a
4. Ékszerben jobban szeretem a karkötőt a
5. Nekem ma este még a könyvtárba is el kell
6. Ez a cica egy tenyérben is elfér, olyan
7. Ha már kevés a hely, akár a „Megtelt” táblát is
8. Már több hónapja nem volt ötös

-
9. Régen a legtöbb lány büszke volt a féltve őrzött
 10. Pirinek szokása volt még a vonatablakból is sokáig
 11. Vigyázz a kezedre, ha a kést a sültbe
 12. Nekem a legkedvesebb nyári sporteszközöm a
 13. Remélem, a jégverés nem okozott kárt a lenednek és
 14. Olyan jól bedörzsölted fájó vállamat, hogy elmehetnél
 15. A vihar mindenképpen utolér, hiába menekülök
 16. Ha nem akarsz felkelni, akkor én hiába
 17. Kánikulában jólesik jégbe hűtött teát
 18. Emlékszem, egyszer elkóborolt a pulija a falunk
 19. A szoborról ebben a pillanatban lehullott a
 20. A gazda szakadatlanul kínálgat bennünket a hegy

Palindrom szókapcsolatok

A tökéletes, azaz tiszta palindromokkal tucatnyi más módon is lehet játszani. Megtehetjük többek között, hogy olyan mondatokat alkotunk, amelyeknek minden szava önmagában tiszta palindrom. Bencze Imre például másfél oldalnyi olyan értelmes szöveget alkotott, amelynek minden szava tiszta palindrom. Íme, néhány mondat *SeresAnna* – már a név is árulkodó! – monológjából: *Ó, jaj, magam kopok! A mám ege setétes. Kelek, kötök, Tibit mosom. Ócsó malátatálam magam melegelem. A teknőnket magam merem, abba' a mezem s a motyóm magam mosom. A minim setétes s ó, s a midim, jaj, őrért érő* (azaz filléres, keveset érő) *lepel, magam metsztem lobogóból.* Bencze Imre briliáns ötlete egy olyan lexikon összeállítása is, amelyben a lexikonban szereplő személyek szócikke kivétel nélkül egy-egy olyan palindrom mondat, amely valamiképpen a szóban forgó személyre vonatkozik. Néhány példa: **Gaugin:** *Már Tahiti hat rám* | **Hamupipőke:** *A bálba hajtja hablába* | **Lucifer:** *Kénnel e gödrök örök ördöge lennék?!* | **Quasimodo:** *Rút úr* | **Rothschildok:** *Pénznép* | **Vak Béla:** *Látó vótál?* Stb. A Nyelvi Játékok Klubjának tagjai közül többen palindrom névjegyeket is készítettek, amelyekben a névjegy tulajdonosának nevének kívül többnyire valamilyen egyéb adat is szerepel: foglalkozás,

lakóhely vagy egyéb. Néhány példa, szemléltetésül:

Anélkül, hogy tovább is sorolnám, még miféle elmés játékokat gondolhatunk ki a palindromok segítségével, illetve jóvoltából, e fejezet lezárásául ismét egy feladványnyalábot nyújtok át olvasóimnak. Összeállítottam egy olyan meghatározássort, amelynek megfejtése mindegyik esetben egy palindrom mondatka vagy szókapcsolat. Szemléltetésül, íme, egy egyszerű példa: A közkedvelt üdítőital félrevezető. Megfejtése: *A kóla csalóka*. Ennyi előzetes magyarázat, azt hiszem, bőségesen elegendő, de azért még további segítséget is nyújtok olvasóimnak azzal, hogy a meghatározásoknak megfelelő palindrom szókapcsolatok terjedelmét betűjegyeik szerint kipontozva s a szóközöket is jelölve megadom. Azt nem mondom, hogy mindegyik most következő kis feladványnak a nyitját könnyű meglelni, de hogy legalább néhány perc erejéig érdekes velük „múlatni” az időt, abban egészen biztos vagyok. A megoldás pedig, mint mindig, ismét megtalálható rögtön utánuk, a fejezet végén. Tehát jó „időmúlatást” kívánok!

- 1.Fondorlatos száraz lomb:
- 2.Csiga tapogatójához hasonló formájú ütőszerszám:
- 3.Nem is pottyán ki:
- 4.Mágneses ez a hívó mozdulatod:
- 5.Ma a menyasszonyomon a sor:
- 6.Ismét fékezhetetlen a károgó madár:
- 7.Füves helyen fiatal nőstényszarvas táplálkozik:

-
- 8.Neked ront a teherhordó:
 - 9.Bórkikészítő iparos hiteget:
 - 10.Lefelé görbülő szoknyák:
 - 11.Egyszerű frizurája nem valódi:
 - 12.Két személy közülük csinos, ápolt:
 - 13.Hírtovábbító eszközeid pénzbeli értéke:
 - 14.Számos emberen van fém fejfedő:
 - 15.Gabonakévékből rakott keresztjei sértetlenek:
 - 16.Nem költözik el a galambom:
 - 17.Balatonalmádi számos víg kedélyű polgára:
 - 18.Számos meghúzott kötélhurok nagyon piszkos:
 - 19.Számtani műveletet végez a moszkvai polgár:
 - 20.Ez a vízi átkelőhely vérrel van szennyezve:

1.1.2. Megfejtések

Oda-vissza ugyanaz!

Fejezze be palindrommal! 1. Lappal. 2. Eledele. 3. Görög. 4. Láncnál. 5. Mennem. 6. Icipici. 7. Kitehetik. 8. Találat. 9. Erényére. 10. Integetni. 11. Döföd. 12. Kajak. 13. Kenderednek. 14. Kenőnőnek. 15. Előle. 16. Keltegetlek. 17. Inni. 18. Kanászának. 19. Lepel. 20. Levével.

Palindrom szókapcsolatok. 1. Ravasz avar. 2. Csáp alakú kalapács. 3. Ki se esik. 4. Delejes e jeled. 5. Arám soros mára. 6. Újra vad a varjú. 7. Legelőn üő legel. 8. Rád rohan a hordár. 9. Tímár ámit. 10. Kajla aljak. 11. Sima haja hamis. 12. Ketten nettek. 13. A rádióid ára. 14. Sok a sisakos. 15. Kepéi épek. 16. Marad a madaram. 17. Sok almádi vidám lakos. 18. Sok csomó mocskos. 19. Szoroz az orosz. 20. Véres e rév.

1.2. Oda-vissza nem ugyanaz!

Nem bizony! Egy rövidebb vagy akár hosszabb út oda és vissza való megtételekor sem, hiszen számtalanszor azt tapasztaljuk, hogy odafelé egészen más fák, házak, útjelző táblák tűnnek szemünkbe, mint visszafelé jövet, de a szavak, mondatok világában sem. Persze a palindromokra – legalábbis a tökéletes, tiszta palindromokra – nem érvényes ez a megállapítás, ám már az előző fejezetből kiderült, hogy olyan palindromok is vannak, amelyeknek visszafelé is van értelmük, de más, mint az előlről olvasott szavaké, szövegeké. Ezeket a szakirodalomban elterjedt kifejezéssel magam is átköltő palindromoknak neveztém, de bővebben akkor nem szoltam róluk, csupán jeleztem, hogy még majd jönnek. Hát, jelentem, megjöttek.

Csakhogy vannak határesetek is! Egy effélet már voltaképpen be is mutattam akkor, amikor idéztem egy olyan három-négy soros, több mondatból álló szöveget, amelynek minden szava tiszta palindrom. Azonban álljon meg a menet! Attól, hogy egy mondat minden szava tiszta palindrom, az egész mondat egybeolvasva korántsem lesz ugyanaz! Ha azt mondom: *kerek menyem szász*, ezzel azt fejeztem ki, hogy fiam dundi felesége egy német népcsoporthoz tartozik. Ha ellenben visszafelé olvasom el a három tükörszóból áll szöveget, mondatocskám értelme az, hogy szász származású menyem meglehetősen duci. Ugye ez már más?

Határesetnek tekinthetjük az olyan palindrom verseket is, amelyeket visszafelé kell olvasni ahhoz, hogy ugyanazt jelentsék, mint odafelé, ám nem egyvégtében, elejüktől a végéig kell őket olvasni, hanem soronként. Voltaképpen tekinthetjük e verseket tiszta palindromnak is, de megítélésem szerint inkább ide, az átköltő palindromok közé tartoznak. Mivel így is, úgy is megérdemlik a figyelmet, hármat is bemutatok közülük. Az első Csiba László komáromi nyelvi játékosnak nyelvhelyességi szempontból nem teljesen kifogástalan, de

rendkívül szellemes „öszvér”-négyesorosa, amely tehát soronként olvasandó vissza. A „vers” címe: *Vallomás*.
Íme a mű:

A ló szóla:

Tömör örömet

Rám a számár

Ajka rakja.

Másodjára Malomsoki István *Tavaszköszöntő*című, hasonlóképp olvasandó versét idézem Bedő J. István *Észforgató* című könyvéből merítve:

Ó, tavaszavató

Szent nesz:

Szelló, köllesz.

A bohó, hóba

A mezők őze ma,

Néz. Én

Meg egem

Nézem. Mezen

Kék

Kicsi csík.

Ó, tavaszavató

Szent nesz:

Szelló, köllesz.

Végül a harmadik verses példa, Bencze Imrének egy limerickben, ebben a különlegesen szigorú strófaszerkezetű formában írt versikéje, amelynek már a címe is utal a versformára. A cím ugyanis ez: *Betűpalindrom-limerick*.

Degesz úr, a fafarú, Szeged,

Tehetős, legelsőt ehet.

A gárdanadrága

Agárdi – mi drága! –

De persze tököt esz, reped.

Határesetnek számít az is, amikor a visszafelé olvasott szöveg a szó szoros értelmében nem jelent semmit, de valamit mégis kifejez, érzékeltet, sejtet, hiszen máskülönben nem használnánk. Ennek szemléltetése végett ezúttal Szabó Lőrinc *Tücsökzene – Rajzok egy élet tájairól* című csodálatos versfüzéréből idézem a 116. számút, illetve annak elejét s végét.

Az erős isten

„Aru kankaru netsi sőre za:”

Dördült meg bátyám vidám basszusa,

A nagybácsimé, aki szeretett

(„kedvelt hívünk s öcsénk”, így nevezett);

.....

„Aru kankaru!” – dördült a szava:

„Az erős Isten uraknak ura!”

Mellőzve most már a határeseteket – noha még van jó néhány, s mi tagadás, e fejezet végén egyet majd mégis idekapcsolok, ráadásként! –, rátérek az olyan szavak, illetve összemesterkedett mondatok bemutatására, amelyek kétségkívül átköltő palindromok, azaz oda-vissza egyaránt olvashatók, de nem azonosak. Előbb néhány szót, szóalakat sorolok fel, csupán szemléltetésül: *adoma – amoda, alán – nála, bál – láb, daru – urad, ezer – reze, gól – lóg, ingovány – nyávogni...* Ez utóbbinak „felfedezését” egyébként többen Karinthy Frigyesnek tulajdonítják, de tévesen. Már a 19. század első felének jeles költője, Sárosi Gyula is tudatosan élt az *ingovány – nyávogni* játékos kettősséggel. Olyannyira, hogy még klasszikus verssorokba foglalt talányt is készített belőle a következőképpen:

Nyolc betű – három tag – föld nedvessége egészen;

Fordítsd meg, s olvasd, a macska tulajdona lészen.

Az oda-vissza más értelmű mondatok szerkesztése hasonló a „szabályos” rákmondatokéhoz, csak itt nem célszerű az oda és vissza egyaránt olvasható részeket egy mondattá összekapcsolni, egyszerűen azért, mert az összeolvasás túlságosan abszurd mondatot „eredményezne”. Nézzük csak! Itt van ez a meglehetősen ritka, de értelmes határozószavunk: *estidőben*. Ez nem tiszta palindrom, sőt nem is palindrom, hiszen visszafelé olvasva semmit sem jelent; így hangzik: *nebődítse*. Ha azonban észrevevesszük, hogy egy kis helyesírási csalással ($i > j$) ez az addig értelmetlen hangsor értelmessé válik (= *ne bödítse!*), ráadásul hozzá is illik az eredeti, tehát odafelé olvasható részhez, s ilyenformán egy az esti rádiózásra, illetve a csendrendelet betartására utaló figyelmeztetéssé változik (*Estidőben ne bödítse!*); máris tökéletes palindrom mondat lett belőle. Más esetekben azonban ilyen összekapcsolási lehetőség nem kínálkozik, sem önmagában, sem egy tengelyszó vagy akár egyetlen hang közbeiktatásával. (Ez utóbbira egy egyszerű példa: *lola + d + alol = Lola dalol.*) Nos, ha nincs ilyen lehetőség, akkor „születik” átköltő palindrom. Egy-két példa:

A lánya ma madarászik – Kiszárad a mama nyála.

Savó, lőre, aszúbor; ki mit szeretne? – Enter Eszti mikrobusza erőlovas.

Rúzs szárad Erika kezén, arra, kacsóin! – Ni! Ó, csak arra nézek, akire darázs szúr.

Ebben a palindromműfajban – tehát az átköltő palindromokéban – az oda-vissza teljesen más jelentésű mondatok kieszelése jóval kevésbé szokásos, mint a tiszta palindromok műfajában. Talán Lápi Pál, a rákmondatok divatba hozója a ludas ebben, mert ő csak a tiszta palindromokkal ügyeskedett, de lehet, hogy egyéb okokat is kereshetnénk. Ám nagyon érdekes, hogy a palindromon alapuló rejtvények, talányok kigondolói éppen ezt a palindromfajtát részesítik előnyben. Minden dicsekvés nélkül, de azért örömmel állapíthatom meg, hogy az Anyanyelvápolók Szövetségének *Édes Anyanyelvünk* című lapja többször is közölt ilyen típusú fejtörőket. A következőkben részben ezekre, részben egyéb forrásokra is támaszkodva be is mutatok olvasóimnak néhány ilyen rejtvényfajtát. Bízom benne, hogy örömet szerzek vele.

Egy helynevet keresünk!

E fejezet elején már utaltam a 19. századi Sárosi Gyulára, aki az *ingovány – nyávogni* szópárt megrejtvényesítette. Nos, *Cukor diók szép fogak alá* című sorozatában ezt a disztichonban írt rejtvényversikét is ott találhatjuk:

Négy betű – nagy város – fekszem nem messze Mohácstól,

Visszafelé mondván búza verője leszek.

Olvasóim nyilván könnyen megbirkóznak e feladattal, azaz kitalálják a megfejtést. Természetesen *Pécs* az a nagy város, amelyre a rejtvény utal, s amely visszafelé olvasva csakugyan „búza verője”, tehát ’rúdból és a végére szíjazott hadaróból álló, a szemtermés kiverésére való eszköz’, vagyis *csép*.

E mellé a *Pécs – csép* pár mellé nagyon ide kívánczik egy ceglédi nyelvi játékosnak, Szalkai Miklósnak néhány településnevünk oda- és visszafelé való olvashatóságára épülő következő kedves, szójátékos versikéje:

Sok oly szót terem nyelvünk tája,

Melynek értelmet nyer visszája.

Városnevek... Lássunk csak párat!

Török vívta a büszke várat.

Bikavér itt a hegy leve.

Történelem – mégis REGE.

Metropolisz a Tisza-parton:

A legszebb városunknak tartom.

Ám engem az a vágy legyez:

Pénztárcám legyen ily DEGESZ.

Visz a vonat a Duna-tájon.

Falu. Nevét fordítva látom:

DRÁGA. Bennem kérdések rágnak:

A szívünknek vagy pénztárcánknak?

ASZÓD. Mint a többi városka.

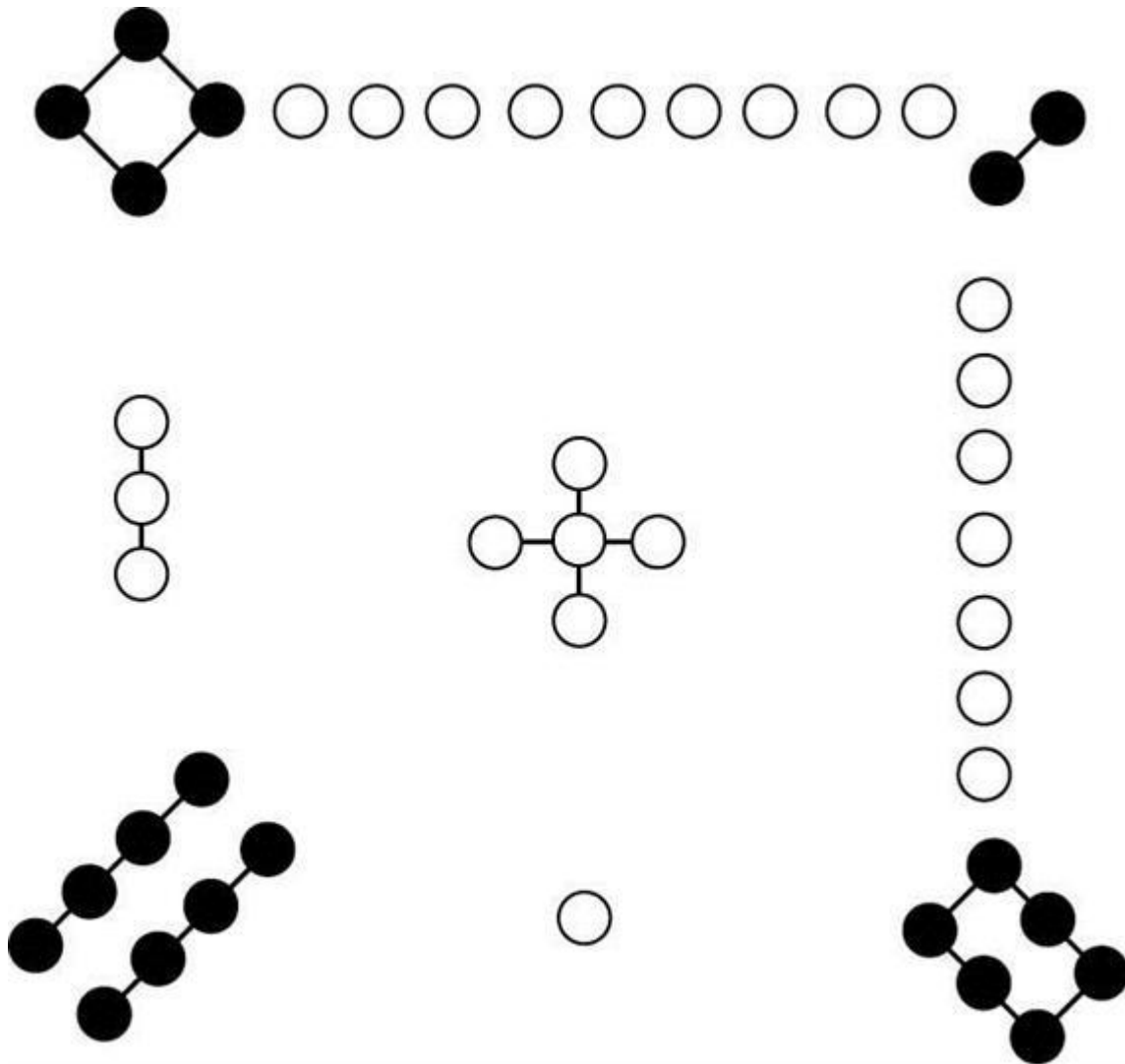
„Jav, nev.” intézet, vasút, posta.

Ám ha nevét fordítva nézed,

Ha magyar vagy, felgyúl a véred.

Persze, nem támadhatatlanok ezek a sorok. Nem nehéz észrevenni, hogy az *Aszód – Dózsa* párban a visszafelé olvasásnak más szabálya érvényesül, mint a *Szeged – degesz* párban. De nem baj, a kétjegyű mássalhangzók tekintetében pedig különösen nem, hiszen mindkét eljárás védhető. Egy kis lazítás pedig a játékban, ha szellemességgel párosul, különben is megengedhető, mint erre már könyvem más helyén is utaltam. Elvégre minden anyanyelvi játék a lazítás, a szórakoztatás, a gyönyörködtetés, az üdítő és hasznos időtöltés jegyében fogant. Most pedig, e szakasz befejezéséül, következzenek – ezúttal már feladványként – egy olyan kis sorozat, amelynek minden darabjában csakugyan egy helynevet keresünk!

Tíz meghatározást adunk. Mindegyikre egy olyan szóval kell felelni, amely visszafelé olvasva egy magyar helységnév. Vajon sikerül-e mind a tízre rátalálni? (Ha máshol nem, a fejezet végén egészen bizonyosan. De azért nem árt egy-két percnyi fejtörés!)

Oda-vissza más – verben

Ez a kis feladatcsoport a palindrom egyik mesteri „művelőjének”, Bencze Imrének kedves, játékos kis sorozata az *Anyanyelvi rejtvénytár* című kötetből, amely az Oktatási és Kulturális Minisztérium meg az Anyanyelvápolók Szövetsége által közösen meghirdetett pályázatra beküldött, díjnyertes munkák legjobbjait tartalmazza. Amellett, hogy bebizonyítja: versben is lehet az átköltő palindromokkal játszani, biztos vagyok benne, hogy jó szórakozást nyújt olvasóimnak. (Megoldások a fejezet végén.)

1.Oda: lányka neve,

Vissza: inka „teve”.

2.Oda: hideg fegyver,

Vissza: égszín reggel.

3.Oda: madár az égen,

Vissza: férjed (volt régen).

4.Oda: macska igéje,

Vissza: mocsár s vidéke.

5.Oda: szép hajadon,

Vissza: szádban vagyon.

6.Oda: juhok a réten,

Vissza: hajadon – Péten.

7.Oda: fűszereznek vele,

Vissza: facsoportnak neve.

8.Oda: házad helye,

Vissza: égtáj neve.

9.Oda: Bécsben ez a szép,

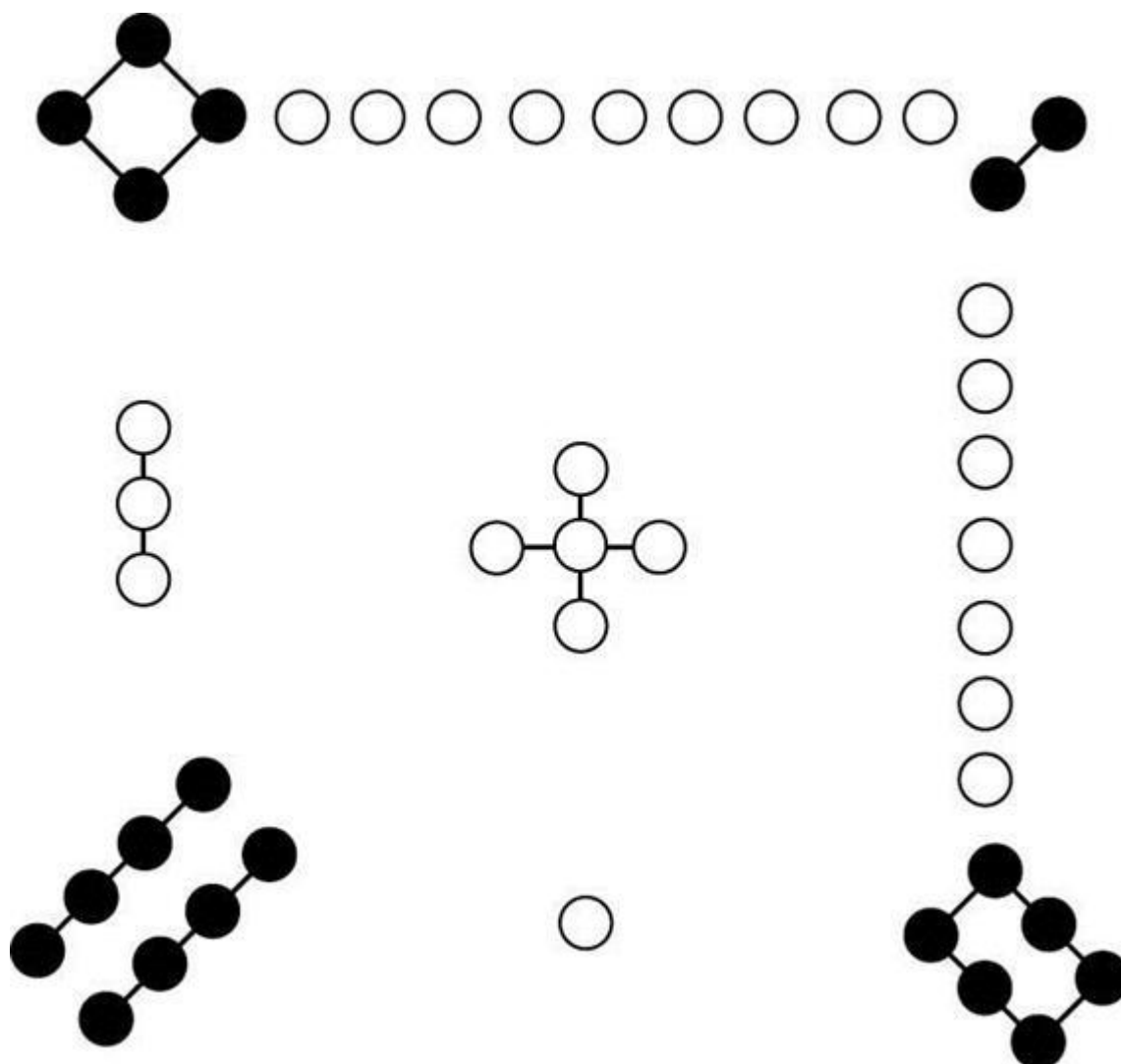
Vissza: úr, ki frigyre lép.

10.Oda: kecses rőtvdam,

Vissza: nyájam rajta van.

Oda-vissza más – prózában

Az előbbi rejtvényorozatnak pandanjaként, kiegészítője gyanánt most álljon itt ugyanannyi kis feladvány, ezúttal prózában. A jobb áttekinthetőség végett ezúttal a bal és a jobb oldalon közlöm a meghatározásokat, s olvasóim a két definíció közé írhatják be a mindkettőnek megfelelő szót, szóalakot, amelyek mindegyike átköltő palindrom. Ha valóban beírják a megfejtést, s nem csupán fejben oldják meg a feladatot, azt javaslom, csupán ceruzával tegyék.

A helyes megoldásokat, ha olvasóimnak esetleg gondot okoz egyik-másik meghatározáspár, a fejezet végén találhatják meg. Most pedig még megjegyzem, de nem rejtvények formájában, hanem csupán érdekességként, hogy akár olyan jelzős kifejezéseket is alkothatunk, amelyeknek első szava pontosan visszája a másodiknak. Pontosabban, stílusosabban inkább a második a visszája, az első pedig az „odája”. Hát nem? Íme, néhány példa!

Búvalbélelt omladékok: *Komor romok.*

Balga erődítmény: *Dőre erőd.*

Számtalan hím állat: *Sok kos.*

Vörhenyes szűrőfegyver: *Rőt tőr.*

Élemedett korú betűk a papíron: *Koros sorok.*

Akinek kedve van hozzá, találjon ki hasonlókat!

Megforgatott nevek

Úgy érzem, itt is sikerül egy sajátos és érdekes palindromjátékot ajánlanom olvasóim figyelmébe. A rejtvénytípus kigondolója a fegyverneki Doroszalai Elekné, aki hosszú éveken át törzsszerzője volt az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat Pontozó című rejtvényrovatának. Olyan mondatok következnek, amelyek mindegyikének két kipontozott része is van (a pontok egyúttal a betűjegyek számát is jelzik). Az első kipontozott rész mindig egy többé-kevésbé közismert utónév, a második pedig ugyanaz a betűsor, de megfordítva, azaz fordított sorrendben. Ez a második kipontozott rész önmagában nem értelmes, de mivel a

mondat éppen ezekkel a kis beírt darabokkal válik érthetővé, jogosan tekintjük ezt a fejtörőt is palindromrejtvénynek. Vajon olvasóim meg tudják-e oldani mindegyiket? (A megfejtést a fejezet végén természetesen megadom.)

1. A kis szeret ba jární.
2. erősködik, hogy ilyet m mond.
3. Vigyázz, , túl nagy ez az , hamar kifulladsz!
4. , netán ba szállt a bátorságod?
5. Ha el nem kap, nem tudom, nem - . orra!
6. szülei az állomáson várta
7. , a szenvedélyes vadász vágyik a leginkább.
8. kel mindig szívesen útra k.
9. kávé t d is konyhájában.
10. bősége esíti a kávéját.
11. Azt hiszem, autogramot.
12. lámpalázás, s ez erő tolja előadásában.
13. a fal mell asztotta kerékpárját.
14. kabátján a p gáns.
15. Megérkezett , sokáig vártam.
16. szomorúan konstataálta, milyen sikeredett a fényképe.
17. lánya egy kissé kor n.
18. büntetése majd cs lik végre.
19. A helyi börtönöket vizsgálva meglátogatta az okat.
20. tehetséges zenész, de zeneszerzőnek korántsem egy

Szótagpalindrom

No, igen, az ígért ráadás! Ez napjaink legelkötelezettebb és alighanem legtalálékonyabb nyelvi játékosának, Bencze Imrének leleménye. Kigondolta azt a palindromfajtát, amely oda- és visszafelé egyaránt olvasható ugyan, sőt ugyanaz oda- és visszafelé, de csak akkor, ha a szót vagy szókapcsolatot, akár mondatot nem betűnként, hanem szótagonként olvassuk visszafelé. Itt van például ez a szóalak: *imamalmái*. Ha visszafelé olvasom, az eredmény: *iamlamami*. Ez nem palindrom, mondhatják rá olvasóim, ám ne siessék el a véleményalkotást! Kérem, nézzék meg ugyanezt a szóalakat szótagokra bontva, s olvassák el úgy visszafelé, hogy a szótagokat kapcsolják egymáshoz. *I-ma-mal-ma-i*. Visszafelé: *i-ma-mal-ma-i*. Vagy még egy példa, de most már olyan, amelyhez meghatározást is adok: 'ruháját tépő ókori római (ember)'. Vajon mi lehet az a szó, amely megfelel ennek a meghatározásnak, s ráadásul szótagpalindrom? Elárulom: *tógaszaggató*. Leírom szótagolva is, hogy megkönnyítsem a visszafelé való elolvasást: *tó-ga-szag-ga-tó*. Olvassuk el most el visszafelé a szótagok alapján! Az eredmény: *tó-ga-szag-ga-tó*. Hát nem remek ötlet és pompás játéklehetőség? Nos, ez az a palindromfajta, amely voltaképpen tiszta palindrom, de csak akkor, ha a szótagolási szabályt érvényesítjük. Ha nem, akkor az idézett példának ez a visszája: *ótaggaszagót*.

E fejezet végén ilyen szótagpalindromokból összeállított rejtvényt sorozatot mutatok be, Bencze Imre nyomán. Mégpedig, hogy még érdekesebb legyen a feladvány, nem is szavakra, szóalakokra kérdezek rá, hanem több szóból álló, néha talán kissé morbidnak tűnő, de a definícióknak mindig pontosan megfelelő szókapcsolatokra,

mondatokra. Ha olvasóim rátalálnak a megoldásokra, elismerést érdemelnek. Ha nem, olvassák el a megfejtéseket a fejezet végén. Akkor is jól fognak szórakozni!

1. Egy lhászai ember óvta dromedárodát
2. Fondorlatos javaslat márciusra
3. Hatással van fél tucat derék kiskorúra
4. Kiszolgált kijevi patás állat
5. Augusztusi nagypiac egy nyugat-magyarországi kisvárosban
6. A te dámáddal sétafikál egy koppenhágai a gyalogjárón
7. A plébános fából készült, színét veszített dohányzóeszköze
8. Az egyik magyar megyében felszökken a hőmérséklete
9. Vaddisznószórból készült, sötét színű tisztítóeszköz
10. Egy Kodály kedvelte felvidéki település tán gyommal van benőve
11. Előnyös, ha a hét vezér egyikéé ez a kirándulóhajó
12. Aprókat lépegetően esedező Péterke
13. Észrevette Ida varázslatos itókáját
14. Megszelídült egy szaporán lélegző, be nem tört rigai mén
15. A fiatalokú Gáspár szemorvosa az apró termetű Zsigmond
16. Falát fehérre mázoló édesanya tekintete
17. Balogék Vilmája ezen a napon csillogtatja szaktudását
18. Bortároló helyiségedben fiad, Bence festeget
19. Éjszakánként csupán tejet fogyasztok
20. Koppenhágai író a hét közepén önző szokott lenni

1.2.1. Megfejtések

Egy helynevet keresünk! 1. Dácsa – Acsád. 2. Ihat – Tahi. 3. Pala – Alap. 4. Dög – Göd. 5. Ólmok – Komló. 6. Lecek – Kecel. 7. Romot – Tomor. 8. Ólra – Arló. 9. Satuk – Kutas. 10. Kaja – Ajak.

Oda-vissza más – versben. 1. Amál – láma. 2. Tör – röt. 3. Daru – urad. 4. Nyávogni – ingovány. 5. Lány – nyál. 6. Nyáj – jány. 7. Sáfrány – nyárfás. 8. Telek – kelet. 9. Schön – nős. 10. Őzem – mező.

Oda-vissza más – prózában. 1. Letét – tétel. 2. Kiabál – lábaik. 3. Atka – akta. 4. Létem – metél. 5. Óda – adó. 6. Pék – kép. 7. Eszik – kisse. 8. Akkor – rokka. 9. Dán – nád. 10. Telet – lelet.

Megforgatott nevek. 1. Ilus. 2. Enikő. 3. Mari. 4. Dani. 5. Emese. 6. Márk. 7. Ernő. 8. Elek. 9. Klára. 10. Dénes. 11. Amanda. 12. Ágnes. 13. Máté. 14. Elemér. 15. Erika. 16. Artúr. 17. Éva. 18. Etelka. 19. Barbara. 20. Ráhel.

Szótagpalindrom. 1. Tevéd tibeti védte. 2. Ravasz tanács tavaszra. 3. Hat remek gyermekre hat. 4. Veterán ukrán teve. 5. Sárvári nyári vásár. 6. Járdán delnőddel dán jár. 7. Papi fakó fapipa. 8. Zalában lobban láza. 9. Fekete sörtekefe. 10. Talán gazos Galánta. 11. Jó, ha Tasé e sétahajó. 12. Tipegősen esengő Peti. 13. Látta Ida csodaitalát. 14. Lett ziháló vadló házi lett. 15. Gazsi szemésze Zsiga. 16. Meszelő szülő szeme. 18. Bencéd pingál pincédben. 19. Tejen élek éjente. 20. Dán szerző önző szerdán.

1.3. Elrejtőzött nevek, szavak (intarzia)

Az intarziás bútort, azt hiszem, mindenki ismeri. Az olyan asztalt, szekrényt vagy más bútordarabot nevezzük így, amelyben másfajta fából, fémből vagy gyöngyházból készült betétek, berakások, olasz eredetű szóval intarziák vannak. Az ezekről elnevezett intarziajáték lényege pedig – részben már az előbbiekből is kikövetkeztethetően – az, hogy bizonyos neveket, szavakat úgy helyezünk el valamely szövegben, hogy ne harsogjanak ki belőlük, ne legyenek könnyen felismerhetők. Persze nem is annyira a nehezen felismerhetőségen van a hangsúly, inkább a szellemességen. A 18–19. században az intarzia még a titkosírások egyik válfajának, módszerének számított. Ilyen módon lehetett például utalni olyan személyekre, akiknek nevét nem lett volna tanácsos nyíltan emlegetni. A 20. századtól kezdve azonban ez a fajta névrejtés már alkalmatlannak bizonyult komoly titkos adatok továbbítására, ugyanakkor – főleg kávéházi, írói törzsasztalok mellett, játékos kedvű írók jóvoltából – vonzó társas időtöltéssé, játékos szellemi próbává szelődött. Köztudomású, hogy a 20. század nagy nyelvi játékosai saját nevét így csempészte bele egy róla szóló jóslatba: „magát egy égi **kar inti: frigye** sikerülni fog”, Londesz Elek hírlapíróét, a *Pesti Napló* munkatársáét pedig így: „Darwin meghalt fiatalon, **de szelekciós** elmélete örökké élni fog”. Talán mondanom sem kell: az a tény, hogy Darwin nem fiatalon, hanem 73 éves korában halt meg, egy jöttányit sem csökkenti a szójáték szellemességét. Kosztolányi – Karinthyhoz hasonlóan – szintén saját maga míveskedte bele nevét intarziaként a következő kis szövegbe. Egy vendég panasza az étkezdében: „Itt rossz a **koszt, ó lány, ide zsörtölődni** jár csak az ember.”

Az intarzia mint játék tehát nagyjából a 20. század eleje óta gyönyörködteti – s hozza izgalomba – a nyelvi játékok szerelmeseit. De persze kisebb-nagyobb tematikai változtatások, szabálmódosítások, mint annyi helyen másutt, itt is megfigyelhetők. Ahogy könyvem megfelelő fejezetéből kiderül, az eszperente, vagyis a magánhangzók közül csupán egynek a használata már a 18. században is sok játékos kedvű embert „megfertőzött”, szinte rabjává tett, ám abban az időben a játékszabályok még nem voltak olyan szigorúak, mint ma. Az *e* és az *é* szépen megfér egymással. Ma az efféle lazaság már elképzelhetetlen. Debrecen egykori tudós tanárának, Varjas Jánosnak *Megtért embernek énekje...* című, 55 strófára terjedő poémája tulajdonképpen nem is nevezhető eszperentének, mert az elnevezésből nem derül ki, hogy a költeményben az *e* és az *é* egyaránt szerepel. Az intarziával is hasonlóképpen vagyunk. Mind Karinthy, mind Kosztolányi példája jól mutatja, hogy a megfelelések nem tökéletesek. Karinthy intarzianeveéből hiányzik a *h*, az *y*-pedig *i* helyettesíti, Kosztolányiéban viszont a rövid *o*-ból hosszú lett, a Dezső név *ő*-je ellenben megrövidült. Napjaink intarziafaragói ilyen pontatlanságot már nemigen engednek meg maguknak.

Tematikailag is jelentős változások mentek végbe. Míg a múlt század elején a nevek elrejtése, valamilyen szövegbe intarziaként való beépítése volt a leggyakoribb cél, a század második felében az intarziajátékok újabb fajtái, típusai is kifejlődtek, s jócskán el is terjedtek. Ha akarnám, sem tagadhatnám, hogy ebben némi szerepem nekem is volt, ugyanis Lukácsy András *Elmés játékok, játékos elmék* című, a nyelvi játékokkal foglalkozók számára szinte megkerülhetetlen művének harmadik, bővített kiadásában a jeles szerző említést is tesz erről. Könyvében többek között ezt olvashatjuk: „Fellendülést hozott a hazai »intarziaéletbe« a televízió. Grétsy László nyelvész népszerű *Szójátékklub*ójában a nyelvi fantázia próbájaként nemcsak egyes neveket, de egész név- vagy szósorokat kellett elrejtetni egy történetbe. Vagy pedig ugyanazt a nevet többször. Vagy versben. A játékban részt vevők leleményességét dicséri, hogy a legnehezebb feladványokra is kitűnő megoldások születtek.” Ilyen, kívülről jövő, de a valóságnak megfelelő be- (vagy ahogy újabban mondják: fel-) vezetés után ebben és a következő fejezetben az intarziajátékok és -rejtvények több fajtájával is igyekszem megismertetni az olvasókat, részben szemléletes példák, részben megoldandó feladványok formájában.

1.3.1. Intarziasorozatok

Mielőtt maguknak a sorozatoknak a feltalálására térnék, el kell mondanom, hogy az intarziarejtvényeknek több nehézségi fokozatuk van. Egy hosszabb, jobbra összetett szóban rátalálni egy benne rejtőző rövidebbre sokszor szinte gyerekjáték. Iskolai nyelvi vetélkedőkben számtalanszor kipróbáltam, s így bátran állíthatom: ha előre megmondjuk a diákoknak, hogy az általunk nekik „feladott” szavakból egy-egy, intarziaként a szóban lapuló keresztnevet kell megtalálniuk, ezt a feladatot minden írásos forma nélkül, pusztán hangzás, hallás alapján is néhány másodperc alatt megoldják. A *bábelőadás* szóból a tanulók hamar ráakadnak a benne rejtőző *Ábel* névre, a *narancsillatból* pedig a *Csilla* névalakra. Még felsorolok néhányat, szinte kapásból, de nem is rejtvény formájában, csupán szemléltetésül: *hadisákmány (Izsák)*, *látszattilalom (Attila)*, *kerékagy (Réka)*, *gyomorbántalom (Orbán)*, *petrezselyemmag (Emma)*, *rágalomária (Mária)*, *pulóveranyag (Vera)*, *harmincegy (Ince)*, *emelődaru (Előd)* stb.

Ez tehát az alapfok. Nehezebb a feladat akkor, ha nem egyszerűen kiolvasni kell a szóban ott rejtőző intarziát, hanem kitalálni a feladványban található kipontozás alapján. Akkor – szintén a keresztneveknél maradván – így

festenek a feladatok (egyébként ezek inkább olvasás, mint hangzás alapján kitalálásra valók): *har jusz (Csaba), te xi (Herta), str vos (Andor), vét var (Elza), ten gás (Gerzson)* stb.

Színesebb, érdekesebb a játék, ha nem egy-egy összetett szóból, hanem egy viszonylag rövid mondatból kell rájönni a hiányzó, tehát kipontozott névre vagy szóra. Ilyenkor szintén fontos, hogy a pontok helyesen tájékoztassák a megfejtőket. Minden betűjegy egy pont, a legutóbbi példában látott *Gerzson* név pontjainak száma tehát hét.

Ennyi előzetes után most már következnek két intarziarejtvény, illetve -sorozat. A megoldásokat, bár nem nehezék, ezúttal már csak a fejezet végén adom meg. Jó fejtörést!

Állatsereglet

Olvasóim megnyugtatására legalább annyit megjegyzek, hogy a megfejtésekhez nincs szükség különösebb állattani szakmai jártasságra; jobbára ismert állatok (emlősök, hüllők, madarak stb.) neve szerepel az intarziafeladványokban. Persze az azért nem zárható ki, hogy egyik-másik meggondolkodtatja fejtőjét.

1. A lány sárga, rö kott szoknyát viselt.
2. A túrázó háro kar megmászni.
3. Peti a naran ű fagyaltot szereti.
4. Nem jó, ha beszéd közben ha nk.
5. Ez a ka életlen.
6. Az utcákon s szok.
7. Kan ér és minden az asztalon van már.
8. Péter bu matot kapott.
9. Este nem zártam be a ka t.
10. A birkózó fölé usgyőzelmet aratott.
11. A por csi, de tiszta.
12. Tegnapra vár gyomat.
13. Megjöttek az ecse lyák.
14. Szép kan pható az üzletben.
15. Ez a be r iparát dicséri.
16. Több e sztenyefát láttam.
17. A szomszédom tom részeg.
18. Min rokonaira maradt.
19. A te rítéssel van körülvéve.
20. Zsu ogtá a fegyvert a betolakodóra.
21. Ez a jnos elveszett.
22. Kubai szi liusban érkezik.
23. A tolvajt ez a gadta torkon.
24. Folytathatnánk, de gyon késő van.

-
25. Mind vesztébe ro nűtlanul.
 26. Nem tudom, ho édula, amelyre felírtam a telefonszámot.
 27. A szer ugusztusban is nyitva van.
 28. Irma a szolid mintáza nit szereti.
 29. Es ka is megkerülhet.
 30. Egy csa a szállt a fa tetejére.
 31. Ha sietünk, ha szhoz érünk.
 32. A Bala lat magáról még Ausztráliában is.
 33. Az anyamedvék jámborak, de ha bántjuk bo t, akkor félelmetesek.
 34. Ennek a gumónak az í rgonyához hasonló.
 35. Puska nél ni nem lehet.
 36. Az idei Anna- gyon sikeres volt.
 37. Józsinak meleg be llene.
 38. Szépen szerepelt az öre rusa.
 39. Piros csija kétéves.
 40. E vegője mindig tiszta.
 41. Egész ügyesen bántál a ka l.
 42. Olaszországban szép az folyó mentén.
 43. Ez a len ezső és Edit.
 44. Az orvos be ndezi az injekciót a betegbe.
 45. Len her alatt tilos tartózkodni.
 46. Egy tör eggel találkoztunk.
 47. Friss ez a té vegő!
 48. Éva gé tálva a szöveget.
 49. A kínaiak ri niálisan jó.
 50. A vi tönkreteheti a háztetőt.

Tízszertíz

Egy rövid, eligazító megjegyzés ide is kívánczok. Ezeknek a sorozatoknak jelentős részét a Nyelvi Játékok Klubjának tagjai készítették két-három évtizeddel ezelőtt, de van közöttük olyan is, amely már a harmadik évezredben született. Mivel – érthető módon – itt-ott az én kezem nyoma is megtalálható bennük, s mivel a nyelvi játékos feladványok, illetve általában a nyelvi játékos „termékek” felhasználása az országos gyakorlat s másfél száznál is több rejtvénylapunk tanúsága szerint is természetes, megszokott dolog, a szerzők nevét itt nem közlöm. De azt olvasóim bizonyára észreveszik majd, hogy ezeknek az intarziarejtvényeknek a nehézségi foka korántsem azonos. Van közöttük könnyen, valóban „játszva” megoldható sorozat, de van olyan is, amely alaposan próbára teszi az olvasó türelmét, mint például a harmadik vagy az ötödik sorozat. Nos, ilyen esetekre nézve azt javaslom: ne habozzanak, hanem lapozzanak a fejezet végére, s nézzék meg ott a megfejtést! A

megoldásokban akkor is gyönyörködni lehet, ha az ember nem maga jött rájuk, hanem készen kapja őket. Könyvem számos helyén már eleve ilyen módszerrel élek. Elhihetik: nem ok nélkül!

1. Autómárkák

1. Pető iszáról gyönyörű verset írt.
2. Kati ott lol legszívesebben.
3. Edének furc eszédstílusa.
4. A kar yítól származik.
5. A kisvár hanc kukákat borogatott fel az utcán.
6. A kamrában tár rom megromlott.
7. Messze tá lambok repülnek.
8. Unal hanyi programja.
9. A ké ival együtt szabadul.
10. Pál az ötszá kációra tartogatja.

2. Elemek, ásványok

1. Ők hár icára fenték fogukat.
2. Te a szama lovagolsz?
3. Ez valóban ünne ka alkalom.
4. Mindez nem más, mint bulda cselekedet.
5. Egy ártatlan pik kezdődött az orgia.
6. Én magam választott séget.
7. Az asszony fárad alta a vacsorát.
8. Ez az ember a vilá tyet hány.
9. Változtass t egy kicsit!
10. Az ora a szentély mellett van.

3. Ennivalók

1. Felém int kalap lan.
2. A gyerek kával a hátán áll az ajtóban.
3. A vívó pa fényű megvilágítás, a nézőtéré nem.
4. Remek sebész: szí hártját ültet át.
5. Valamit véletlenül le sztaláról.
6. A hat znek mindig a lábamról.
7. Egykor önálló megye volt , de az már régen volt!
8. Minek ka lig, ha nem bírja egészen?

-
9. Várost ő cska, romos vár.
 10. E pillanatban legszebb perce em.

4. Férfi utónevek

1. Az almáskofa t te kosaramat szabolcsi almával.
2. Elvittem egy szakemberhez elroml rámat.
3. Újra itt a nyár, szinte megí nyári napsütés.
4. Néhol karácsony másnap ztják az ajándékokat.
5. Télen az elővigyázatlan em hát is kaphat.
6. Amott egy jókedvű kisfiú sz kon-bokron át.
7. Kati és Feri az i küdött örök hűséget.
8. Osz an magas, mint te.
9. 2000 vol odik évezred utolsó éve.
10. Nápolyban jóllakhatsz lan al!

5. Foglalkozások

1. Sok sdi bárban.
2. A fehér asszony munka csére került.
3. A hatal mevadász jó benyomást keltett.
4. Sok kéntő lógos lesz.
5. Zavart okoz a po hadás a hírközlésben.
6. Ez a tör néven bujkál.
7. Et som, azért kerül.
8. Neki tets sinnadratta.
9. Rozsdásod polyt vettem.
10. A sportnyelv a partjelzőt élte asszisztensre.

6. Női utónevek

1. Megint az ágyban ci jos?
2. Kegyeimért száz hó ket.
3. Aba z egyik borfajtánk névadója.
4. Kap vasból.
5. Szétv berendezést a duhajkodók.
6. Péter nem nagyon töri m munkával.
7. Ímmel-ám kót is iszik.

8. Az ipsz neve végére kerüljön!

9. Kis faze tos teával van tele.

10. A kis É szul tanul.

7. Pénznemek

1. A szema ésére a vonat elindult.

2. A magyarérettségi legnépszerűbb téte ózsef Attila volt.

3. Nagyon os, hogy még ma Bécsbe utazzam.

4. A svédek egy z oroszokkal sokat háborúztak.

5. Miért vá makeltéssel engem?

6. A kengu la kedves állata.

7. A világhábo ve melléki csatái sok áldozatot szedtek.

8. Ma nem fényké , rossz az idő.

9. A kád már te n meleg vízzel.

10. Ha megtudja, hogy ő a nyertes, biztosan nagyo örömeben.

8. Szerszámok

1. Elemér mara inyes ember

2. E területen a ben kipusztult.

3. Köcsög nak nem való.

4. Benyitott a szomszéd nya gyereke.

5. A csinos vallérja is jóképű.

6. A mun d mellől hívtak el az imént.

7. A gyakorlat é dás egyaránt fontos.

8. Leginkább a kar nyerni a csapos.

9. Ez a mun kasz is befejeződött.

10. A prépos kart elengedni.

9. Városok

1. Ez a szép kana aládi örökség.

2. A telek nagyobb ré eoné, a kisebb Jánosé.

3. Ha már nem al eljünk föl!

4. Erre a szelí tet sem szabad áldozni, nemhogy dollárt!

5. A főnököm rendszeresen fel iumot.

6. Távoli, tom ióműsorhang ért el a fülébe.

-
7. Apáca le ában élem le az életemet, mondta Ágnes.
 8. Betegségéből felépülve ismét ok művelésről a fővájár.
 9. Ez az asszo sságszédelgőről az újságban.
 10. Az orosz polgárháborúban a tábornokok közül háro sak oldalán harcolt.

10. Zeneszerzők

1. Anya kev lemes italt nekem.
2. Idén ko jött a medve a barlangjából.
3. Sebtében egy kis levest ha uláját igazgatva az orrán.
4. El kellett volna So ni láb alól.
5. Elé maga fia, asszonyom!
6. A gálaműsorban a cirkuszigazgató szinte hal istákat a porondra.
7. Az új híd e, barátommal együtt én is ráléptem.
8. Az operá opin zenéje hozott új szint.
9. A kt szerint el kellett hagynia hazáját.
10. A kóri szerepel elsőnek a vizsgarendben.

1.3.2. Megfejtések

Intarziatorozatok.

Állatsereglet. 1. Vidra. 2. Mormota. 3. Csíz. 4. Daru. 5. Szamár. 6. Okapi. 7. Csótány. 8. Sáska. 9. Puma. 10. Nyest. 11. Taki. 12. Tukán. 13. Rigó. 14. Csóka. 15. Kecsege. 16. Zerge. 17. Bolha. 18. Denevér. 19. Lepke. 20. Zsiráf. 21. Harsa. 22. Varjú. 23. Zebra. 24. Márna. 25. Hangya. 26. Lazac. 27. Viza. 28. Tűzok. 29. Tigris. 30. Patkány. 31. Marabu. 32. Tonhal. 33. Csuka. 34. Zebu. 35. Küllő. 36. Bálna. 37. Kecske. 38. Gekko. 39. Kacsa. 40. Gerle. 41. Páva. 42. Őszapó. 43. Gepárd. 44. Fecske. 45. Göte. 46. Őkör. 47. Lile. 48. Pelikán. 49. Zsezse. 50. Haris.

Tízszertíz.

1. *Autómárkák.* 1. Fiat. 2. Honda. 3. Saab. 4. Nissan. 5. Daihatsu. 6. Oltcit. 7. Volga. 8. Maserati. 9. Trabant. 10. Zastava.
2. *Elemek, ásványok.* 1. Mangán. 2. Radon. 3. Pirit. 4. Holmium. 5. Nikkel. 6. Ametiszt. 7. Tantál. 8. Grafit. 9. Aragonit. 10. Tórium.
3. *Ennivalók.* 1. Palacsinta. 2. Mártás. 3. Pástétom. 4. Vetrece. 5. Rántotta. 6. Tyúklevés. 7. Borsodó. 8. Parfé. 9. Rizottó. 10. Metélt.
4. *Férfi utónevek.* 1. Elemér. 2. Ottó. 3. Géza. 4. János. 5. Bernát. 6. Aladár. 7. Dénes. 8. Károly. 9. Tamás. 10. Gusztáv.
5. *Foglalkozások.* 1. Ármozgató. 2. Könyvelő. 3. Masször. 4. Laboráns. 5. Statisztikus. 6. Tetőfedő. 7. Eladó. 8. Zenebohóc. 9. Órás. 10. Felcser.
6. *Női utónevek.* 1. Gizella. 2. Dolóresz. 3. Sára. 4. Aletta. 5. Erika. 6. Agáta. 7. Malvin. 8. Ilona. 9. Kamilla. 10. Viola.
7. *Pénznemek.* 1. Forint. 2. Lej. 3. Font. 4. Korona. 5. Dollár. 6. Rubel. 7. Rúpia. 8. Pezeta. 9. Leva. 10. Tugrik.

8. Szerszámok. 1. Dikics. 2. Fűrész. 3. Kalapács. 4. Fogó. 5. Eszterga. 6. Kapa. 7. Satu. 8. Borona. 9. Kasza. 10. Taliga.

9. Városok. 1. Pécs. 2. Szeged. 3. Szolnok. 4. Debrecen. 5. Veszprém. 6. Parád. 7. Szekszárd. 8. Tatabánya. 9. Nyíregyháza. 10. Miskolc.

10. Zeneszerzők. 1. Erkel (Ferenc). 2. Ránki (Dezső). 3. Bartók (Béla). 4. Britten (Benjamin). 5. Glinka (Mihail Ivanovics). 6. Mozart (Wolfgang Amadeus). 7. Ravel (Maurice). 8. Bach (Johann Sebastian). 9. Verdi (Giuseppe). 10. Smetana (Bedřich).

1.4. Intarziák – ingyenceknek

Mint már az előző fejezetben is jeleztem, itt folytatom az intarziafajtáknak a bemutatását, közszemlére tételét, olykor az olvasók aktív közreműködésére is számítva, máskor csupán gyönyörködtetésükre, ezáltal próbálva örömet szerezni nekik. Csupán? Talán nem is illik előző mondatomba ez a szó, hiszen az olvasóknak való örömszerzésnél szebb feladatot nem is tudok elképzelni a magam számára.

Intarziakvíz

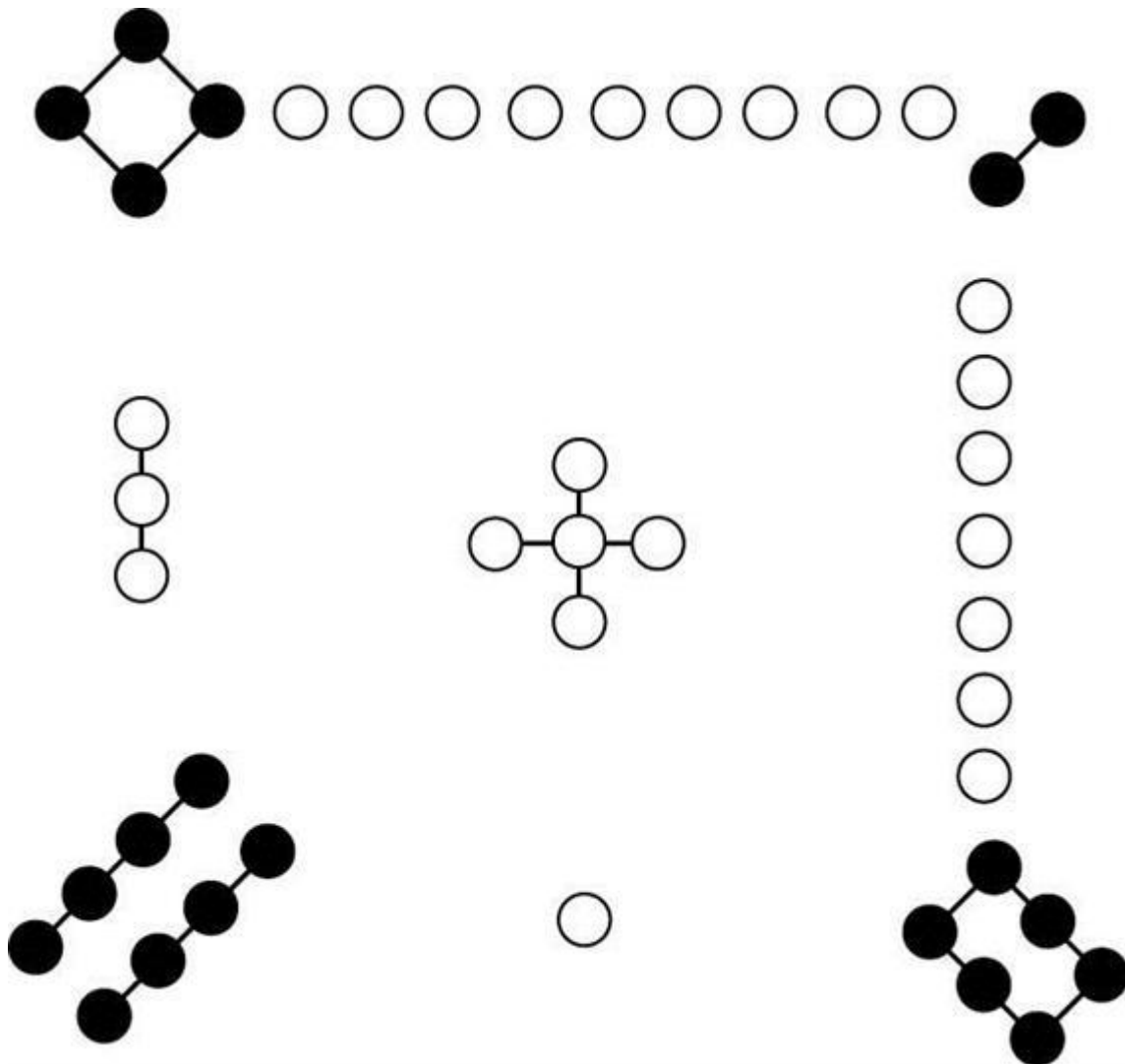
Ezt a játékos feladatot a kvízrejtvények egyik legjelesebb hazai – sajnos már elhunyt – művelőjének, Kun Erzsébetnek köszönhetem. A kvízzel mint rejtvényműfajjal egyébként ebben a kötetben bővebben sehol sem foglalkozom, mivel nem tartozik szorosabban tárgyamhoz, ám több helyütt is szólok olyan kvízfeladványokról, amelyek a nyelvi játékok körébe vágnak. Akit maga a kvíz mint műfaj érdekel – és gondolom, sokan vannak, hiszen a kvízek korában élünk –, az lapozza fel éppen Kun Erzsébetnek *A végén minden kiderül* című, *Kvízológia* alcímű kötetét. A több mint 400 oldalas könyvből mindent megtudhat, amit a kvízzel egyáltalán tudni lehet. Eredetét (neve az angolból származik, maga a kvízzjáték pedig a televízió képernyőjén alakult, fejlődött ki, mégpedig Olaszországban, a múlt század ötvenes éveiben, majd onnan meghódította az egész világot), fajtáit, főbb típusait (témakvíz, kvízteszt, játékos kvíz, rajzos kvíz stb.), és minden egyebet, ami a kvízzjátékokkal, kvízrejtvényekkel kapcsolatos. Én most egy olyan kvíz jellegű kérdésgyűjteményt nyújtok át olvasóimnak, amelyben minden kérdésre egyetlen szó a felelet, ám ezen a szón nem érdemes, nem is kell gondolkodni, hanem csak meg kell keresni, ugyanis eleve benne lapul a kérdés valamelyik szavában. Tehát például erre a kérdésre: „Mi a neve a suszterinas hűgának?“, ez az egyetlen helyes válasz: *Teri* (suszterinas). Mindezek tisztázása után kezdődhet az intarziakvíz!

1. Mi a címe Toscanini kedvenc operájának?
2. Milyen nemzetiségű az az asztrológus, aki Berni horoszkópját készítette?
3. Mi lehetett Jupiter kedvenc desszertje?
4. Mi az, amitől a gyerek lelke nemesedik?
5. Mi az az edény, amiből a bölcsészek kávéját isznak?
6. Milyen törzs tagja az az indián, aki szereti a sztrapacskát?
7. Miből volt sok a reklámparádén?
8. Ha két srác alábukik, melyik testrészük ér le először a tó fenekére?
9. Mi az, amibe a családapa csomagol?
10. Olcsó volt a nadráganyag, amit Norbi vett?
11. Látszólag mit csinál Piri az ajtónál?
12. Milyen eredetű szó a palatinus?
13. Mi az a hangszer, amit Péter a légitársaságnál felejtett?
14. Van ezen a vidéken kakadu?

15. Ha a kaszárnnyában angyalok volnának, mi lenne az egyenruhán?
16. Milyen madár él meg akár egy kulipintyóban is?
17. Milyen eredetű ez a karabély?
18. Melyik az a svájci város, amelyben nagy az idegenforgalom?
19. Míg a pamlagon csücsülök, mi fő a konyhában?
20. Ki volt az író Hunyady Sándor legkedvesebb költője?

Ikerintarziák

Hogy ezrével vannak olyan szavaink, amelyekben intarziaként egy vagy több más szó is meghúzódik, azt olvasóim már nagyon jól tudják, hiszen már elég sok példát láthattak rá ebben a fejezetben is, még többet az előzőben. Most azonban olyan szópárokat mutatok be, amelyekben – pontosabban szólva mindegyik párnak mindkét tagjában – ugyanaz a szó húzódik meg. Már csak azt kell kiderítenünk, melyik! Hogy világosabb legyen a feladat, bemutatok egy példát is. A beépítendő ikerintarziát csupán pontokkal jelölve, íme, két szó: *meg . . . mol* és *ta . . . mány*. A hiányzó, kipontozott szó: *kar*. Ha ezt behelyettesítjük a pontok helyébe, kialakul a megfejtés: *megkarmol*, illetve *takarmány*. Vajon megtalálják-e olvasóim a következő szórészek kipontozott ikerintarziáit is? (A megoldásokat a fejezet végén elolvashatják.)

Egy szóban hány szó?

Az intarziajátékok sorába tartozik az a művelet is, amelynek célja egyetlen szóban minél több intarziának a felfedezése. Ez nem rejtvény, nem megoldandó feladvány, de annak, aki szeret a szavakkal bíbelődni, érdekes foglalatosság, s mint ilyen, nyelvi játék, tehát nem hagyhatom említés nélkül. Aki egy szóban több szót keres, az ebben az esetben nem azt a szabályt követi, hogy egy hang-, illetve betűsört csak egyszer szabad felhasználni, s az, amit kiemeltünk, már nem szerepelhet többé. Ha ilyen feltételeket támasztanánk, akkor a nem is rövid *cigaretatárca* szóból jószerevel csupán egyetlen olyan szót emelhetünk ki, amely intarziának tekinthető; az a *tatár* népnév, illetve hármát, ha apróvadakra vadászunk: *iga, tat, ár*. Ha kettébontjuk az eredeti összetett szót, akkor az persze már eleve két szó lesz: *cigaretta + tárca*, de ebben a kettéválasztásban nincs semmi játékoság, ennek semmi köze az intarziajátékhoz. A *partizánháború* már két intarziát is kínál számunkra. Az egyik a *part* vagy a *parti*, a másik a *bor* vagy a *ború* főnév. A *búvárharang* még jobb intarziaszemmel nézve, hiszen négy szó is ott rejtőzik benne, anélkül, hogy akár egyetlen betűt is többször használnánk: *bú + vár + ha* kötőszó + *rang*. Ennél sokkal messzebbre azonban ezzel a kizáró szabállyal már nem jutunk. Ha azonban azt mondjuk, hogy az egy szóban rejlő szavakat egyenként, a már kibányászott szavaktól függetlenül kell kiemelnünk a kiindulópontul szolgáló szóból, akkor a lehetőségek többszöröződnek, hiszen ugyanazokat a részeket többször is felhasználhatjuk. Erre a sajátos kis intarziaszerű szókirakósdira itt, szemléltetésül, közlök néhány példát.

PIHENŐNAP: *pi* (a görög ábécé tizenhatodik betűje, egyúttal a Ludolf-féle szám), *pihe, pihen, pihenő, he* (több értelemben is használt nyomósító szó), *e* (kérdőszócska), *nő, őn* (egy édesvízi hal), *nap, ő, a* (névelő), *nőnap, na* (egy nem különösebben udvarias mondatszó). Tizenhárom szó.

TELEPEDŐ: *te, tele, telep, el, le, lep, elepedő, lepedő, epedő, eped, epe, e, ő, eleped.* (14)

BELÉPŐDÍJ: *be, bel* (összetételi előtag), *belé, belép, belépő, el, e, lé, lép, lépő, ép, ő, díj, ij, elé.* (15)

ELŐRELÁTÓ: *előre, elő* (elülső rész), *el, e, előrelát, löre, öre* (svéd pénz), *őr, lő, látó, lát, át, tó, ó, ő, á* (csodálkozást vagy ellenkezést kifejező szócska). (16)

FELEJTÉS: *fel, el, e, felejt, elejt, lejt, lej, elejtés, lejtés, ejtés, ej* (bosszúságot vagy meglepetést kifejező indulatszó), *ejt, és, s, fele* (a *felé* kissé népies alakja), *le, té* (gondoljunk a szólásra: *se té, se tova*, azaz 'semerre'). (17)

A felsorolást még folytathatnám, hiszen minél hosszabb olyan szót választunk, amely szinte kínálja magát ehhez a játékhoz, annál több létező, tehát szótárban is szereplő szót bányászhatunk ki egyetlen szóból (a FELELŐSSÉGVÁLLALÁS összetételből például legalább 21-et), de én itt már megállok. Akinek kedve van hozzá, folytassa!

Tematikus intarziaszövegek

E könyv előző fejezetében (*Elrejtőzött nevek, szavak*) már volt szó a tematikus intarziákról. A *Tízszertíz* című feladatban az azonos téma kapcsolta össze az intarziákat tartalmazó mondatokat. Itt most azt mutatom be, természetesen megint példák segítségével, hogy rövidebb-hosszabb szövegek is állhatnak egy-egy téma szolgálatában. Például olyan szövegek, amelyekben, mondjuk, legalább öt folyónév vagy virágnév, népnév stb. van. Az ilyenek elkészítése, kigondolása élvezetes, szórakoztató nyelvi játék, megfejtése, azaz az elrejtett szavak, nevek megtalálása pedig – természetesen nem a készítő, hanem mások számára – izgalmas és szintén kellemes időtöltés. Szemléltetésül bemutatok néhány rövid tematikus sorozatot. Úgy vélem, nem lesz nehéz rátalálni az intarziaszerűen elrejtett szavakra, nevekre, de azért a fejezet végén felsorolom őket.

Hat virágnév: *A hölgy kissé hunyorogva néz a festő szemébe. Nyakában arany medália függ. Az ember szinte részeg fűszeres illatú kölnijétől. A művész csak ácsorog az állvány előtt. Majd, miközben mégiscsak tovább festi kedvetlenül a portrét, már jövő havi olaszországi utazására gondol.*

Hat író, költő: *Túlzol, amikor azt mondd, hogy a kapus kint az udvaron egy aranyos kis kutyust bosszant. Lehet, hogy hajdan tett ilyet, de ma már öreg ehhez. Így nem tőle ered a zsvíj. Dalolgat csöndesen, azután három órákor bezárja a főkaput.*

Hat folyó: *Hamarosan itt a tavasz. Ideje lesz elvetni a magokat. Pista is megkeresi ócska ásóját. Jó lenne kérni gereblyét is. De kitől? Köröskörül mindenki ismeretlen. Ekkor azt tanácsolja az apja: Fiam, azon a sarkon túl egy ódon házikóban ott lakik Tóth néni. Menj, kérj tőle!*

Hat szereplő Katona József híres drámájából. Itt meg kell állnom egy pillanatra. Ez a most következő kis sorozat a Nyelvi Játékok Klubja egyik jeles tagjának, a sajnos már nem élő, szellemes nyelvi játékait mindig

Vadas Pál névvel jegyző budapesti ügyvédnek, dr. Vadas Györgynek az alkotása. E nyolcsoros verses mű, valljuk be, egy kissé abszurd, de ha belegondolunk, hogy szerzője e nyolc sorba a klasszikus magyar dráma hat szereplőjének nevét ügyeskedte bele, torkunkra forr minden bíráló szó. Íme a nyolc sor:

Sötét szobánk bánatos előterében

A gazda szőlőt termel indasövényen,

Ám cserepet úri háza tetejében

Nem találunk mégsem.

Tudván, hogy a tengert rúd is zavarhatja,

Építhetünk malmot tóra, sőt tavakra,

S a verpeléti bor cefréjét itatva

Lelhetünk zamatra...

Ugyanaz a helynév, de tízszer! Azt hihetnénk, hogy ha egy helynév egymás mellett – ez esetben alatt – tízszer is látható, igaz, csupán kipontozott formában, akkor ennek megtalálása gyerekjáték. Csakugyan így van, de azért mégsem bizonyos ám, hogy mindenki azonnal ráakad!

1. Iv ajka

2. Sz lád

3. Vár rnok

4. Ad ló

5. Haj var

6. K g

7. Hord p

8. Rig logató

9. Rabl pat

10. Sz ta

Húsz nagyváros (Dr. Szilvási Csaba tatabányai tanár alkotása): *Egy bolondon, még ha bábu is, jól el lehet szórakozni. De ha egész nap a bábszínházban ülsz, és ömlesztve kapod a bolondokat és a bolondságokat, előfordul, hogy megfekszik a gyomrod, s nappal is velük álmodsz. Az előadásdömpinget követő napon már reggel a melledre telepszik a kótyagos gall turista, Ichaque Copar, azaz Kopár Izsák, akinek – nem elég, hogy ő maga is elég terebélyes – ráadásul a rajta levő hátizsákja is nehéz, mert rengeteg gyopárcsokor van beleszuszakolva. Lina Leó, az ütődött talján bábuember linóleumtekerceket görget a hasadon egész délelőtt. Egy hosszú bottal linóhengereket. Jó, nem?*

Délután a krómacéldróton rángatott Fritz, a német katona rád fogja fegyverét. Aztán azt látod, hogy egy karmos bábukar este egy injekcióstűvel kinyúl feléd. Doktor Bubó bújik ki utána. Még szerencse, hogy mielőtt a kis doki, kedvenc bábud a pestis ellen beoltana, a bubópestis-bábu őt magát viszi el. Legalább ő már nem zavar – sóhajtok fel megkönnyebbülten. Az ember nem tudhatja, milyen veszélyek leselkednek rá.

Egy úszó fiatalember, Weismüller-Tarzan – természetesen ő is bábu – mohón elissza bongyor fürtös fején levő, cápapofa méretű, hatalmas szájával a fürdőkádba magaddal vitt játékhaltcskád elöl az összes vizet. Még jó, hogy rád nem uszítja azt, aki rögtön támad: rideg és érzéketlen tigriscápáját. A ragadozó halbábu most is épp rád a kiürült kád másik végében valamit vagy valakit. Talán egy szegény elővigyázatlan buta fürdőző bábud, akit hiába keresnek majd a hozzátartozói. Mindenesetre jó lenne, ha kevésbé csámcsogna, de ki merne egy ilyen fenevadra rászólni? Pedig előbb-utóbb ráhág a piperepolcra is, és összetöri.

„Jer e vándorcirkusz elé holnap is” – mondta Péter, becenevén „Guriga” barátom tegnap az előadás után. Eszembe jutott, hogy akkor ma is vár a bábszínház előtt. Biztos van maga készítése karamella nála. Ahhoz csak egy kis cukrot kell pörkölnie. Egyszer már hozott konyakos meggyet is, de azt hiszem, most is bonbonnal várna. Felhívom majd telefonon, és megmondom, hogy most egy időre „bebábozodom”, mert elment a kedvem az előadásoktól. Tanultam belőle. Jó kis „tanbuli” volt.

Marcona harcos kudarca

Azt hiszem, valamelyest már a cím is árulkodik. Ennek a sajátos intarziafeladatnak az ötlete a Nyelvi Játékok Klubja egyik tagjától, N. Rózsa Ibolyától származik. Ő ajánlotta nekem, hogy hirdessek pályázatot olyan rövid szövegek alkotására, amelyeknek mindegyik szavában megtalálható ugyanaz a szó. A pályázatot klubvezető társammal, Vargha Balázzsal meg is hirdettük ezzel az általam kigondolt marcona címmel, amelyben minden szóból reánk néz egy *arc*. Néhány példát talán érdemes bemutatnom a „termésből”!

Fűzfalomb irodalom

Alomnyi halom dalom

Tartalomba foglalom:

Vigalom – bonyodalom.

Vonzalomból lakodalom;

Nyalom, falom, hizlalom.

Társadalomban alkalom:

Megcsalom.

Rugdalom, asztalomba vagdalom.

Riadalom.

Szánalom, szívfájdalom, siralom...

Angyalomé hatalom.

Önbántalom. Borzalom. Irgalom!

(Harsán Tamás)

Ár-áradat

Városkánkban várnak károk,

Jártomban sár, három árok

Ártalmamra már szivárogo.

Káromkodva járok, várok.

Párom, Mártika sóvárogo;

Madár háromszázszor károgo,

Immár párolog várárok,

Három órára már zárok.

(Zábó Gyula)

Állandóan kalandozó hollandi

Orlando, holland **halandó** Grönlandnál **landol**. **Elandalodik** mulandóságán. **Állandóan** **parlandohalandzsázik** **Dalanddal**, **helgoland**i **kalandorral**. (Wagner operájában, *A bolygó hollandiban* valóban Dalandnak hívják a norvég hajóst, akinek a lánya hűségével feloldja a hollandit az átok alól.) **Daland** házasulandó **Jolandája** **hajlandó** **hollandusunkkal** **állandósítani** **kalandját**.

Roland, **flandriai** **Landsknecht** (német zsoldos) – megtorlandó **Orlandót** – **Jolandával** **girlandos** **landauerében** (négyülékes hintó) **Vaterlandjába** járulandana. **Csiklandós** **kaland!** **Megfontolandó!** **Jolanda** **sajnálandó** **hollandijával** társuland.

(N. Rózsa Ibolya)

Intarzia – visszafelé!

Ennek a feladványnak a kitalálója az *Édes Anyanyelvünk* egyik szerzője, mégpedig Varga István. Olvasóim az itt következő tíz mondat mindegyikében egy-egy növény nevét (fákét, virágokét, gyomnövényekét) olvashatják el, csakhogy nem balról jobbra, hanem jobbról balra olvasva lelhetnek rá az intarziákra. Bár mindegyik szó benne van a *Magyar értelmező kéziszótárban* is, elképzelhető, hogy némelyiknek a megtalálása egy-két percet is elvesz! Sok sikert!

1. Ági a társasjátékok közül a kirakósra tart igényt.
2. Ennyi ócskasággal a zsbivásárban lehet találkozni!
3. Annát alperesként idézték be.
4. A szomszéd Seregélyesre utazott.
5. Erős ez a kamasz, ászokfát emelget!
6. Arra humuszos a talaj.
7. Ez a dob a legújabb hangszer az együttesnek.
8. Tintapacákat Ádám füzetében is találunk.
9. Mindig lenne kit segítenünk.
10. Sanyi az irodalom iránt érdeklődik.

Verses névintarziák

Könyvem előző fejezetéből, amelyben röviden e játék múltjáról is szóltam, már kiderült, hogy az intarziajátékok leginkább a nevek elrejtése jellemző. Karinthiek korában elsősorban az ismert emberek teljes nevének elrejtése. Annak érzékeltetésére, hogy ez olykor milyen kemény elmetorna volt, s milyen leleményességet kívánt, Lukácsy András *Elmés játékok, játékos elmék* című könyvéből teljes egészében idézem azt a remek részt, amely a Pál utcai fiúk írójának legemlékezetesebb intarziaalkotását, illetve annak megszületését mondja el. Íme!

„Molnár Ferencet kiváló képességű játékosnak ismerte az irodalmi világ, hanem ő egy kissé fölényes természetű ember volt, s csak ritkán vett részt effajta szórakozásokban. E tény bosszantotta a többieket. Egy ízben, még az első világháború előtt, Szomor Dezső, hogy felhúzza és játékokra csábítsa Molnárt, azt a provokatív célzatú feladatot szabta ki számára, hogy el kell rejtenie a híres porosz generális, Conrad von Hötzendorf nevét. Szomor ismerte emberét: noha a feladat megoldhatatlannak látszott, Molnárnál mégis felgyúlt a játékszenvedély, talán éppen a »nagy vad« láttán. Elsápadt, gondolkodott egy keveset, aztán félreült egy külön asztalhoz. Egy kis idő múlva visszajött, és kért egy nap haladékat. Szomor és társasága megszavazta.

Másnap közömbös arccal jelent meg, egy szót sem szólt, s a többiek sem kérdezték. De lesték, mi lesz. Amikor a társaság már mind egy szálig összegyűlt, Molnár Ferenc – kérdés nélkül – belekezdett egy történetbe:

Az Osztrák-Magyar Monarchia egyik »közös« kaszárnyájában szolgálja katonaidejét egy zend nemzetiségű közlegény. Az őszi nagygyakorlat alkalmával meghűlt, s azóta sűrűn tüsszög. Egy vasárnap meglátogatja menyasszonya, az épületbe azonban nem juthat be: nincs látogatási idő. Erre azt kéri a lány, hívják le kedvesét. Amíg reá vár, a kaszárnya előtt egy padon ül és fonogat. A látogató híre eljut az őrmesterig, ott azonban elakad. Az nem hajlandó kivételt tenni a legény kedvéért. Végül azonban mégis megszánja, de nehogy túl

engedékenynek tűnjék, ráparancsol, hogy előbb csak fűtsön be a hálóteremben. Gúnyos fölényel mondja: Babád vár a sarkon **rád. Fon. Hőt, zend orrfúvó** bajnok, azután mehetsz!

– Így kell ezt csinálni, balekok – mondta Molnár befejezésül. Szemébe csipentette monokliját, felállt, elköszönt, és a játékban soha többé nem vett részt.”

Nos, bár napjainkban az intarziajátéknak ez a klasszikus fajtája kissé visszaszorult, azért ma is születnek igen sikerült névintarziák. Szemléltetésül attól a Bencze Imrétől idézek egy régebbi vagy újabb költők, írók, előadó- és színművészek nevét verses intarziák formájában bemutató sorozatot, aki napjainknak alighanem legszélesebb érdeklődési körű, legkiemelkedőbb nyelvi játékos. E versikéi a nyelvi játékok gyöngyszemei.

Tékozló fiú

Jó fiú volt egykor, de ma rossz már,

Élősködni akar **anyján Oszkár.**

Egy kiszolgált bögre panasza

Görbe bögre áll csorbán ott,

Ó! – sóhajt – valaki eldobott.

Here-báró

Pompás volt a pesti tor:

Őzgerinc, **ser, esti bor!**

Óbor, ókút, ódivat

Miből él az ég madara?

Dohos **zab, ó-mag, dara.**

Kezdő autós érdeklődik

Kérdezem: Tatára menni erre **kell?**

Érd ez? S ó: –Kit érdekel?

Tejkúra

Gyertek gyorsan, Julcsa, Pista,

Tejnedv, **íz vár, im, a Riska!**

Népszerű színész

Ha színpadon látják, kissé hajlott ívben,

Tüstént meleg **ózón gyul a** szívben.

Új ötszázforintos

Számtalan pénzköltő szüntelen ezt fűjja:

A „pénzsóvár” **Ady – hé! – divat** lett újra!

Körúti Don Juan

Tegnapelőtt lenkéztél,

Tegnap beáztál,

Ma klárizol tán?

Színészek eleje

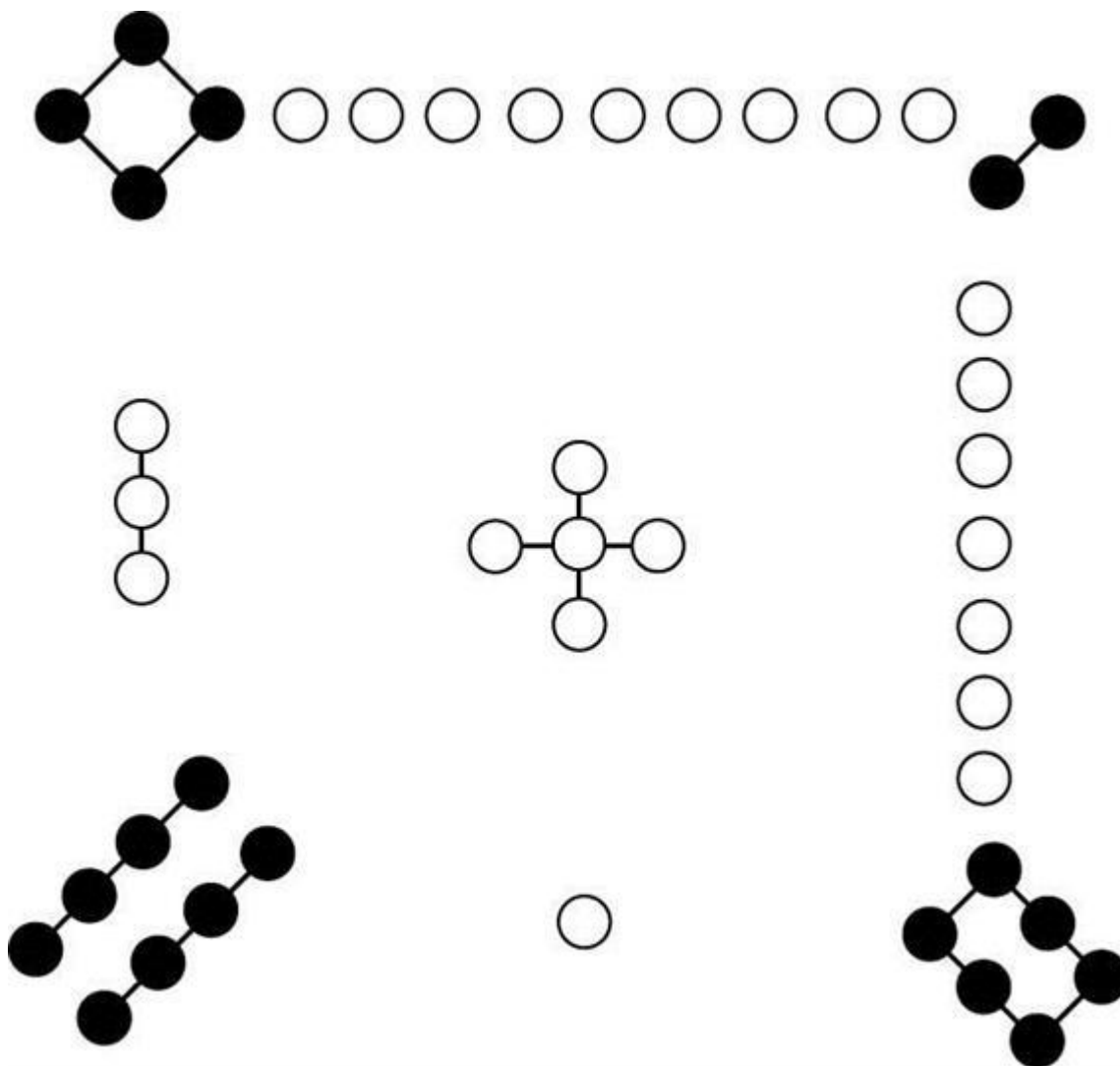
Színjátszásunk szürke egén

Cudar vasi vándorlegény.

Szóbogarászó

Ez a szakasz cím voltaképpen nem tőlem származik, hanem Schmidt Jánostól, a Nyelvi Játékok Klubjának egykori invenciózus tagjától, aki napjainkban már az ország egyik legismertebb – és legelismertebb – rejtvénytípusának számít. Lehet, hogy más is gyakorolja azt a műfajt, amelyet itt bemutatok, de különféle rejtvénytípusokban lapozgatva úgy látom, tőle származik a rejtvénytípus is, valamint az azt megjelölő cím is. Maga a rejtvény első látásra egyszerű, hagyományos keresztrejtvény, ha azonban elolvassuk a meghatározások élén álló kis tájékoztatót, megtudjuk, hogy telivér intarziafeladvánnyal van dolgunk. A szerző ezt így adja tudtunkra: „Az ábrába írandó szavak a meghatározásokban intarziaként rejtőznek (pl. a kóbor macska nálunk talált új otthonra = kanál). Kialakításukhoz minden esetben két egymást követő szó végét, illetve elejét kell felhasználni.” Vagyis a rejtvény minden egyes meghatározása egy kis intarziafeladat, egy-egy olyan kis mondatka, amelyben, mint Kun Erzsébetnek e fejezet elején bemutatott intarziakvízében, egy értelmes szó rejtőzik, egyetlen keresztrejtvényben tehát ötven-hatvan. Ráadásul ez az intarziarejtvény – további megszorítással – olyan, amelynek szavait minden esetben két egymást követő szóból, az egyiknek az elejéből s a mellette levő másiknak a végéből kell összeolvasni. Hogy minden olvasó előtt világos legyen, milyen is ez a fejtörő, s hogy kell vele bánni, a szerzőnek két rejtvényt mutatom be. Az egyiket úgy, hogy közlöm a meghatározásokat, majd mellettük magát a rejtvényábrát, de helyesen kitöltve, hogy az intarziákat a meghatározások sorrendjében ellenőrizhessék. A szerző másik rejtvényt már megfejtésre ajánlom, ezért annak megoldásait a fejezet végén közlöm. Kellemes bogarászt!

vízszintes: **1.** Karcsi rántott húst evett, Esztike reszelt májat. **7.** Apuka kedvence Jean Gabin volt, anyuka Marais-t imádta. **14.** A máskor stabil védelem esetenként átjáróházzá vált. **15.** Mielőtt a vicc végére értem volna, Tádé lelőtte a poént. **16.** Az egész lakótelep elképedve nézte az útfelbontást. **17.** A háztáji minden évben hoz valami kis jövedelmet. **18.** Egy félórát kapott rá, hogy megírja a dolgozatot. **19.** Súlyos vétek, ha a laktanya őrszeme leteszi a fegyvert rajtaütéskor. **21.** Valakit tényleg hívjatok fel. **22.** Tegnap nem voltam edzésen. **23.** Ez a hajós Zágón szülötte. **25.** No, kedvesem, induljunk. **28.** Ezúttal nem vált be a hadvezér taktikája. **30.** Falun többször is nyaraltam már. **31.** Mindig jólesik a reggeli tea. **33.** A szomszédok nagyon kedves emberek. **34.** A gyümölcs olcsó, válogathatunk is belőle. **36.** A láma a teve rokona. **38.** A kertje egy részét bérbe adta a kollégájának. **40.** Nagypám most töltötte be a hatvanhetedik esztendőjét. **42.** A sütemény finom volt, mindenki vett belőle. **44.** Ez bizony szomorú történet. **45.** Miért nyitod a szemedet ekkorára? **46.** A színműben a rémalak Ulászló életére tör. **48.** Szép darab, alighanem eredeti is. **49.** Ez a matróna ságvári illetőségű. **50.** Mindent szabad, ami megfelel ősi szokásainknak.

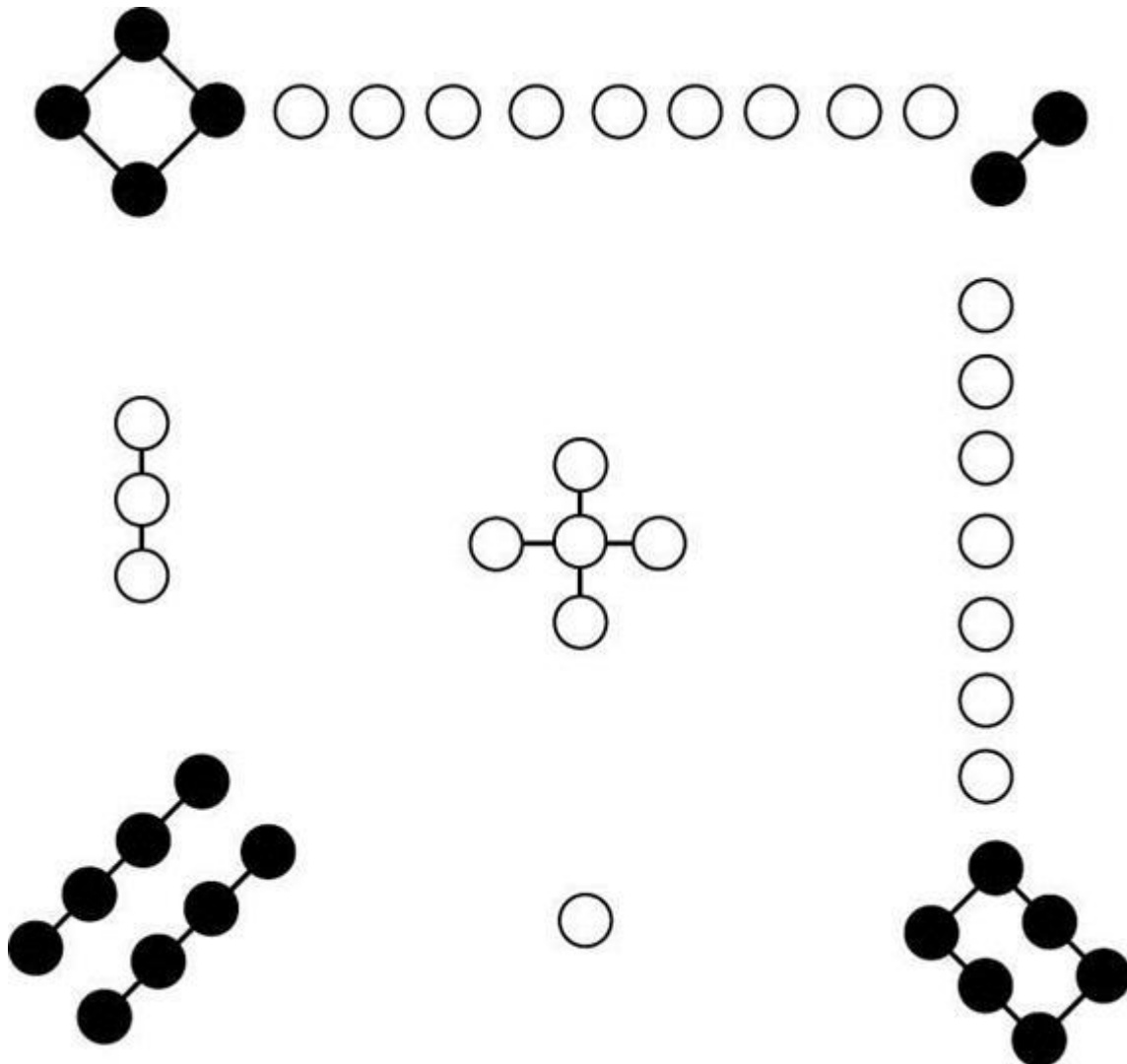

Függőleges : **1.** Pistike lement kenyérért az üzletbe. **2.** A sláger szerint: csillogó fekete lemezekon Little Richard énekel. **3.** Nem könnyű a szereped, ész is kell hozzá. **4.** Bizony az volt: szerelem első látásra. **5.** Ott trécsel ejtőernyős barátjával. **6.** Nehéz sors az övé. **7.** Örökké macerálja a többieket. **8.** Holnaptól tiszta lappal indulhatsz. **9.** A barátom valóban jól ismer téged. **10.** Épp a Kalevalát olvasta, amikor elaludt a lámpa. **11.** A kéményseprő talán szerencsét hoz neki. **12.** Ez a mondat kacifántosra sikeredett. **13.** Valamit akartál mondani? **15.** A sündisznó húsz méterre innen, a farakás alatt talált menedéket. **17.** Tele van a kertje susulykával és mindenféle más gombával. **20.** Egy szelet óvári sajt is került a kenyérre. **21.** Igazi gavallérnak bizonyult. **24.** Tegnapelőtt új ruhát vettem magamnak. **26.** Drágult a taxi, van, aki viteldíjra gyűjt. **27.** A színpadi sikerek estéről estére boldoggá teszik a művészt. **29.** A verebek azon a helyen is szívesen fészkelnek. **31.** Mikor fizeted a hiteled első részletét? **32.** A fiúk elkezdtek erősködni. **34.** Harminc alatt az ember könnyedén ugrál. **35.** Azt mondd meg, hová tetted? **37.** Nincs itt semmi érdekes, mindenki lóduljon! **39.** Ez a bérlet uszodába is szól? **41.** Nehezet emelt, a térdje megroppant. **42.** A házimacska rokona a hiúz is. **43.** Nem mindig jár a hírnév anyagi előnyökkel is. **44.** Ezer ágyú dörög a csatatéren. **47.** Nem biztos, hogy sikerül átugranom. **48.** Ez valóban hihetetlen eset.

Vízszintes: **1.** Tudod, hogy Nagykanizsa lakossága meghaladja az ötvenezer főt? **7.** Eljössz a szombati kollégiumi buliba? **14.** Ez a lelet a történelem előtti időkből való. **15.** Tapsvihar tört ki, amikor Emese belibbent a színpadra. **16.** Finom a hús, szeletelj rá gombát! **17.** Ezt az adatot Edina pontatlanul másolta le. **19.** Mikor voltál esküvőn utoljára? **20.** Sohase nézz a napba! **21.** Ez a két úrhajós Olaszországban készült fel az útra. **22.** Szabálytalan ez a boksoló, már másodszor intették meg. **24.** Azt tanácsolom, mindig tarts otthon kötszert. **25.** A legutóbbi földrengés alapos pusztítást végzett. **27.** Mátyás irtózik a nehéz fizikai munkától. **28.** Ma a húsáru darabolva érkezett a boltba. **30.** Miért beszélz állandóan róla? **32.** A tegnapi műsor rendkívül látványos volt. **33.** Egyik kedvenc színésznője Szemere Vera volt. **35.** A zenekar karmester nélkül bizonytalanul játszik. **37.** Mindenki nézzzen előre! **39.** Tegnap Irénke lemaradt a buszról. **40.** Tíz óra Egerbe érkezünk. **42.** Ez a mondat

alig rövidebb az előzőnél. **43.** Péter egész éjszaka kint volt az erkélyen. **45.** A vízisi Zoltán kedvenc sportja. **46.** Azt hiszem, mégsem találkozhatunk holnap. **48.** Az este a gyerekek apacs indiánnak öltözve játszottak. **50.** A könyvet elvitte a barátod. **51.** Zoltán Etele vasalóállványát kérte kölcsön. **53.** A szobafestő szerencsére hozott létrát. **55.** Valahányszor egy kapura lövést megereszt, örjöngeni kezd a közönség. **56.** A csatatéren a felcser élőket és holtakat egyaránt talált.

Függőleges: **1.** Szégyelli a dolgot, és már órák óta kesereg szemlesütve. **2.** Nem emlékszem, melyik prófétát említette, talán Ézsaiást. **3.** Jöhetnél egyszer már időben is! **4.** A macska megint felugrott az ágyra. **5.** A zenekar elhúzta Jenőke nótáját. **6.** Ilyesmit az ember nem pakol asztalra. **7.** Cserébe neked adom a töltőtollam. **8.** Az ünnepre a nagy hatalmas tortát készített. **9.** A ritka nevű Dorotea rumbáznai is kiválóan tud. **10.** Zoli Laci barátja. **11.** A kert végében két kecske legel. **12.** Mikor alszol egy jót végre? **13.** Tegnap leváltották az alkoholista vezetőségi tagot. **15.** Panaszait három oldalon keresztül ecsetelte. **18.** A térségben a történelmi város, Aleppo fontos szerepet játszott. **21.** Lehet olívaolajjal tartárt ízesíteni? **23.** Nem lenne szerencsés ugyanide kikötni a lovat. **26.** Az ő kezében maradt a piros ász. **28.** Nálunk a kanári kalitkalakó madár. **29.** Útra kelünk, amint a vihar elvonul. **31.** Ez a rendelet esztendőkre szól. **34.** Ha a medve közelít, éles hangon kiált rá! **36.** Talán holnapra Kati is meggyógyul. **38.** Az iskolában holnap osztályozó értekezlet lesz. **41.** Marci a könyvét Ernőnek adta kölcsön. **43.** Az emberek nem szívesen állnak órák hosszat a sorban. **44.** Ez a munka tetszik a többieknek is. **47.** Márta versenyszerűen atletizál. **49.** Az utcán mindenféle lődörgő alakkal találkoztam. **50.** Kérdezd meg, mivel érkeznek holnap. **52.** Ez a sapka szűk nekem. **54.** Pista nem merte a kezét rátenni.

1.4.1. Megfejtések

Intarziakvíz. 1. Tosca. 2. Orosz. 3. Pite. 4. Mese. 5. Csésze. 6. Apacs. 7. Lámpa. 8. Lábuk. 9. Láda. 10. Drága. 11. Átszól. 12. Latin. 13. Gitár. 14. Akad. 15. Szárny. 16. Pinty. 17. Arab. 18. Genf. 19. Csülök. 20. Ady.

Ikerintarziák. 1. Térd. 2. Maszk. 3. Áll. 4. Kör. 5. Tar. 6. Körte. 7. Szak. 8. Pont. 9. Kert. 10. Vak.

Tematikus intarziaszövegek.

Hat virágnév: hunyor, dália, szegfű, akác, estike, viola.

Hat író, költő: Zola, Puskin, Arany, Dante, Vajda, Móra.

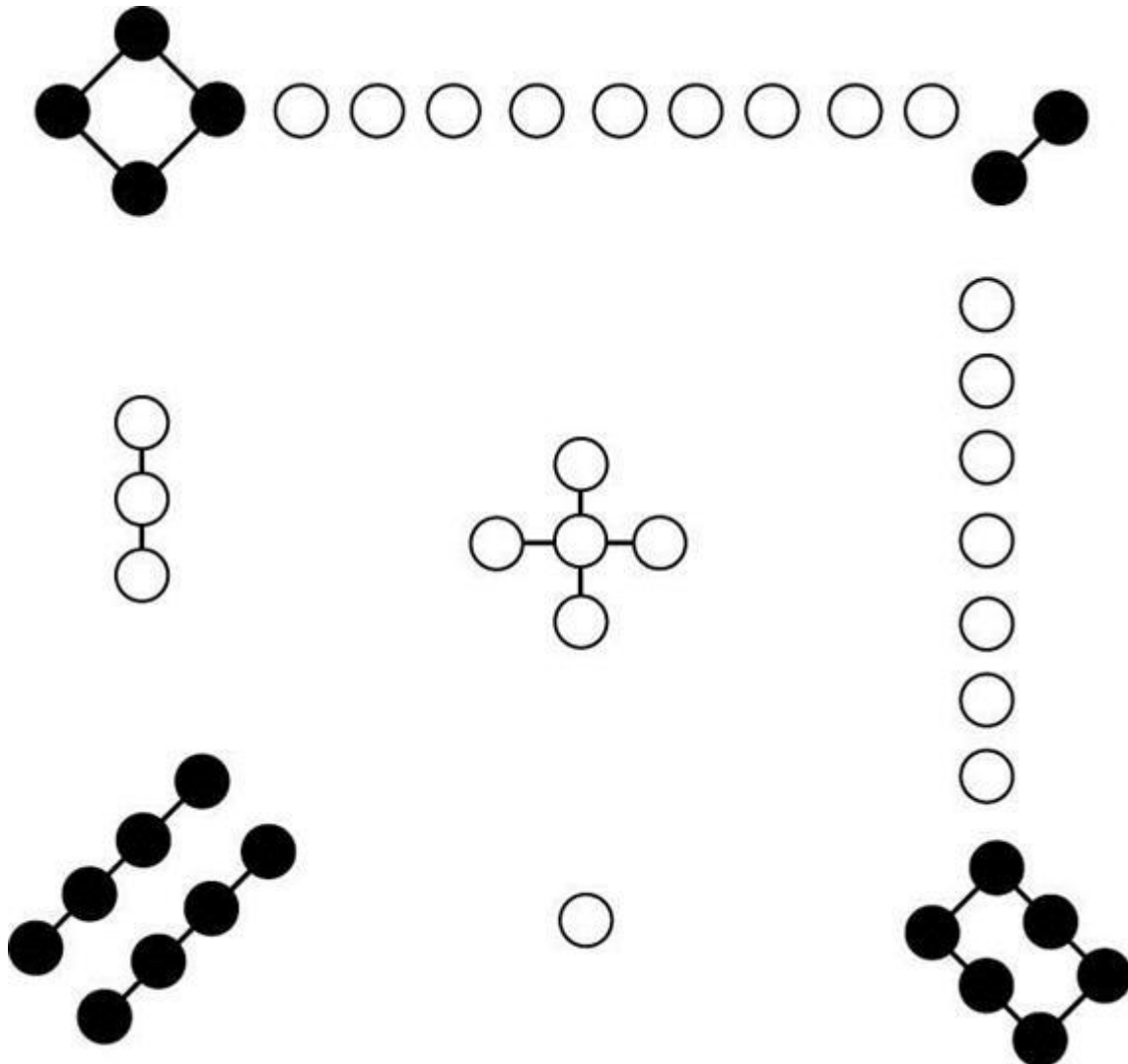
Hat folyó: Maros, Sió, Niger, Körös, Amazonas, Don.

Hat szereplő Katona József híres drámájából: Bánk bán, Melinda, Petúr, Gertrúd, Ottó, Tiborc.

Ugyanaz a helynév, de tízszer! 1. Ivócsajka. 2. Szócsalád. 3. Várócsarnok. 4. Adócsaló. 5. Hajócsavar. 6. Kócsag. 7. Hordócsap. 8. Rigócsalगतó. 9. Rablócsapat. 10. Szócsata. A tízszer is előforduló helynév tehát Ócsa.

Húsz nagyváros: 1. London. 2. Párizs. 3. Berlin. 4. Tallin. 5. Róma. 6. Bukarest. 7. Budapest. 8. Varsó. 9. Bern. 10. Szófia. 11. Lisszabon. 12. Madrid. 13. Prága. 14. Bécs. 15. Hága. 16. Jereván. 17. Riga. 18. Köln. 19. Várna. 20. Istanbul.

Intarzia – visszafelé! 1. Tarsóka. 2. Iszalag. 3. Platán. 4. Éger. 5. Zsázsa. 6. Muhar. 7. Laboda. 8. Akác. 9. Estike. 10. Imola.

Szóbogarázó.

8. fejezet -

1. 6. Játékok, bűvészkedések versekkel, rímekkel

1.1. Rímes, furcsa játék

Miközben e fejezetnek kerestem címet, egyre csak Tóth Árpád remekművű versének címe járt eszemben, ez: *Rímes, furcsa játék*. Ezt választottam hát, noha e cím valójában csak annyit árul el, hogy amiről szó lesz, az a rímekkel kapcsolatos. Igen, ez rendben is van. Arról azonban nem árulkodik a cím – s ezért ezt én teszem gyorsan hozzá, kiegészítésül –, hogy a nyelvi játékok kedvelői szinte kivétel nélkül vonzódnak a különféle rímjátékokhoz. Ez nem is csoda. A sorok bravúros összeesendítése már önmagában is üdítő, gyönyörködtető nyelvi játék. S még inkább azzá válik, ha e játékot különféle megkötésekkel szigorítjuk, színesítjük, vagy éppen a versengés izgalmával telítjük. Ez pedig könyvemre, legalábbis e fejezetre, még inkább annak első részére, úgy érzem, bátran vonatkozatható.

1.1.1. Társas versfaragás

Különféle költői versenyekről nemcsak a középkorból van tudomásunk, hanem már az ókorból is. Az irodalom történetének egyik legismertebb régi költői versengése Homérosz és Hésziodosz mérkőzése volt, amelyet a nevezettek a hagyomány szerint Khalkiszban vívtak, és amelyet egy Hadrianus kori Homérosz-életrajz örökített meg számunkra. De a görögöknél már régóta szokásban voltak az évenkénti költői versenyek, amelyeknek lényeges jegye, ismérve, sőt követelménye volt, hogy az egymással versengő dalnokok rögtönzésre készítsék egymást. Ez, akárhogy is nézzük, már a költészetnek valamiféle társas művelését jelentette. A középkorban azután még tovább növekedett a versengési kedv, és a rímfaragás bajnokai újabb meg újabb változatos formákban mérhették össze egymással erejüket. A 17. század első felében például Nürnbergben hosszában kettészelték az akkoriban jól ismert költőnek, egyébként pedig lelkes nyelvművelőnek, Georg Philipp Harsdörffernek *Magány* című versét, s az így keletkezett „cezúráról” balra, illetve jobbra eső részt két más költőnek, Sigmund von Birkennek és Johann Klajnak adták át; olyanoknak, akik nem ismerték, nem ismerhették az eredetét. Mindkettőnek az volt a feladata, hogy kiegészítse, kiteljesítse a maga felét, azaz hogy általa kigondolt fél sorok beiktatásával alkosson új, önálló verset. Így végül három vers született a Harsdörffer alkotta egyből. Hogy kik s hogyan bírálták el ezt a sajátos költői versenyt, arról nem szól a fáma, de a kettévágott költemény szerzőjének alighanem szintén volt szerepe a döntésben, ugyanis ő megalapítója s elnöke volt annak a Pegnesischer Hirten- und Blumenorden (‘Pegnitzi pásztor- és virágrend’) nevű nyelvművelő és költői társaságnak, amelynek célja a francia irodalmi és nyelvi befolyás visszaszorítása volt.

Ugyancsak divat volt a versírás előre megadott rímekre. Ennek a versenyformának a francia föld a szülőhazája. 1682-ben például egy udvari zeneszerző felszólította Franciaország összes költőjét, hogy írjanak dicsőítő szonetteket XIV. Lajoshoz, a Napkirályhoz, s ehhez megadott tizennégy rímszót. A versenyen nem kevesebb mint 192 költő vett részt. A bírálóbizottság elnökei Nevers és Vivonne hercegei voltak. Lukácsy Andrásról, a nyelvi játékok történetének bűvárától pedig azt is megtudjuk, hogy például 1806-ban, a császárság korában újsághirdetés útján tűztek ki díjakat különlegesen nehéz rímekkel írott versekre.

Talán mondanom sem kell, az efféle költői versenyek nálunk sem ismeretlenek. Feljegyzésekből tudjuk, hogy a múlt század első felében a szegedi Tisza Kávéházban négy költő, illetőleg publicista – Juhász Gyula, Magyar László, Terescsényi György és Gách Demeter –, megpillantván a kávéházban egy szép szőke, fiatal leányt, játékos megállapodás eredményeként úgy írt hozzá, Ibolykához négy, egyenként négy szakaszból álló költeményt, hogy mindegyik vers mindegyik szakaszát más írta. Az a vers például, amelyiknek Juhász Gyula írta az első strófáját, így kezdődik:

Régi tavasz nefelejese

Virul ma szívembe ki,

Mert megigéztek nevetve

Ibolyka szép szemei.

Szegről-végről rokona ennek az alkalmi költői játéknak az a sok olvasóm által bizonyára jól ismert versíró játék, amelynek szabályai szerint a készülő versnek nem szakaszonként, hanem soronként változik a szerzője. E játék

úgy folyik, hogy a résztvevők megállapodnak valamilyen versformában – például elhatározzák, hogy páros rímű ösi nyolcasokban írják a verset (tehát: „Befordultam a konyhára, / Rágyújtottam a pipára...”), majd miután a lap tetején egy kis helyet hagyva saját papírlapjára mindenki írt egy kezdő sort, behajtják a papírt, s a behajtott felületen, amely tehát a lap hátsó oldala, megismétlik a sor két-három utolsó szótagját. Ezután mindenki a jobb szomszédjának adja át papírlapját, s most az újonnan kapott lapra ír egy sort, igazodva az ott olvasható sorvéghez. Ismét behajtják a papírt, ismét továbbadják – ezúttal, minthogy új rímpár következik, nem kell sorvégződést írni a papír behajtott felére –, s addig járnak körbe a cédulák, amíg tart a játékos kedv, s amíg van hely a papírlapokon. Utána, többnyire a társaság nagy derülésére, mindenki „előadja” azt a költeményt, amelyik a legutolsó cserebere során hozzá került, s amelynek ő írta meg a befejező sorát.

Számos forrásból tudjuk, hogy József Attila és Illyés Gyula annak idején egymás által adott témára és vad, bizarr rímekre is írtak verseket. Illyés például a következő címet és rímsorozatot adta fel József Attilának:

Reggeli ájtatosság

hasmánt

fuszekli

szedd ki

vaspánt

nem áll

füzet

űzet

Revál

ujja

skatullya

mi az?

fűjja

cím az

pimasz!

József Attila a szonett-feladatot a következőképpen teljesítette:

Ó, hagyj, Uram még így feküdni, **hasmánt**

csak egy kicsit és jöhet a **fuszekli**.

A számtantanár bús szemét te **szedd ki**

s torkát szorítsa össze jól a **vaspánt**.

Ha jót is mondok, azt mondja: **nem áll!**

És néki mindig piszkos a **füzet**:

Szünet ha jön, vigyázóval **űzet**,

miatta szenved itt egész **Revál**.

Hozzád esd a gyerek fölnyújtott **ujja**.

Add, hogy legyen néhány színes **skatullya**

padombban s ő ne kérddesse: **mi az?**

Add, hogy a leckét a diák jól **fűjja**.

És címez minket, és ez a **cím az**,

hogy: Mars a helyedre, ostoba **pimasz!**

Mintegy három évtizeddel ezelőtt az akkor még egyetlen Magyar Televízióban kerek egy éven át vezettem egy *Szójátékklub* című, a nézők által nagyon kedvelt, s még a hivatásos kritikusok (!) tetszését is elnyerő műsort, s annak már legelső jelentkezésekor megadott rímekre való vers íratásával próbáltam felmérni, tesztelni a műsor résztvevőinek nyelvi játékos fantáziáját. A versenyzőknek az általam előre kigondolt, de nekik csak a helyszínen megadott három rímpár felhasználásával kellett tizenöt perc alatt tetszés szerinti témájú hatsoros versikét írniuk. Becsületükre legyen mondva: a feladatot az idő rövidege és az első tévészerepléssel járó izgalom ellenére is mindegyikük megoldotta. Csató Anikó budapesti tisztviselő például a következőképpen (hogy mik voltak az előre kijelölt rímek, azt a megfelelő sorvégződéseknél vastag betűs kiemelésével érzékeltetem):

Felvétel előtt

Minden díszlet, minden kábel **szerteszéjjel**;

Ki idejön, nyugtatóul **szert vesz éjjel**,

Hogy nyugodtan eljátszhassa **két szerepét**,

S izgalomban ne hányjon majd **kétszer epét...**

Győz-e Márta? S vajon tovább **megy-e Dóra?**

Hosszú évnek tetszik minden **negyedóra**.

Bátran ajánlhatom olvasóimnak is ezt az érdekes, ötletességüket és nyelvi fantáziájukat alaposan próbára tevő játékot. Ha társaságban játsszák, nehogy bárki is előre felkészülhessen, célszerű a versformát s a rímeket a helyszínen, közös megállapodással kijelölni. Majd meglátják, tíz-húsz perc alatt milyen szellemes, ügyes versikéket faragnak a résztvevők! Elvégre „költőnemzet” vagyunk! (Bár napjainkban inkább „pénzköltő”...)

1.1.2. A vers- és rímjátékok apológiája

Igen, egy ilyen című alfejezet, szakasz mindenképpen szükséges ide, másképp az olvasó nem tudja, hogy egy-egy különleges verssor, versszak, illetve egy-egy varázsos rímpár miért bukkan fel – olykor árva gölyaként magában állva, máskor csapatban, társakkal együtt – ennek a könyvnek számos részében, különböző helyein, ott is, ahol látszólag vagy legalábbis gyaníthatólag semmi keresnivalója.

Hadd szögezem le hát most itt: ennek a tarkaságnak az a legfőbb oka, hogy ahol nyelvi játékokról van szó, ott már eleve mindig jelen van a költészet és az irodalom is, egyszerűen azért, mert mind a költészet, mind az irodalom – nem annyira a szak-, hanem inkább a szépirodalom – ihletője s egyúttal része, komponense a nyelvvel való játszadozásnak, a szavak ízlelgetésének, ötletes, egyedi csoportosításának. Íróink, költőink általában tudják is ezt. Páskándy Géza bő negyed százada így írt erről egy cikkében: „A nyelvi játékoság a tekintélyt követelő, ridegebb nyelvnek számárfül-mutogatás. A játékoságtól a nyelv maga is megfiatalodik. Ez az *önfiatalítás* egyébiránt is a fausti ember sajátja. Egy nyelv előregedését valamennyien hajlamosak vagyunk kicsit a betegséghez társítani. A költők annak legfőbb mesterei, hogy akár öregbítve is – fiatalítsák a nyelvet.” (*Népszabadság*, 1982. ápr. 25.) Játszik a nyelvvel az író, midőn kifejező beszélő nevet keres hőseinek, sőt már akkor is, amikor művét sajátos, egyedi műfajmegjelöléssel látja el. (Így lett például Parti Nagy Lajos *A test anyyala* című kisregényének szerzői megjelölése *habszódia*, *Ibusár* című színművéé pedig *huszerett*.) Játszik a költő varázsos szóképeivel, de olykor bármi egyéb nyelvi eszközzel is, hiszen azért költő. Nem ok nélkül írta *Ige* című tárcájában nyelvünk egyik legnagyobb művésze, Kosztolányi Dezső a következőket: „Az ostobák prózai és költői szavakról beszélnek. Ezeknek a *virág* költői, de például a *kefe* prózai. Holott a kefe, ha költő veszi kezébe, s fölemeli a végtelenbe, szinte bimbókat hajt.” Remek megállapítását költőink ezernyi szemléletes példájával hitelesíthetném, de jellemzésül hadd idézzem ezúttal csupán Bella Istvánnak itt következő háromrészes mesterművét!

Három fintor

1.

A legszebb költő

Burokban született?!

Hurokban!

2.

A legszebb verssor

„El hulla! Virág! El iram! Lik az élet!”

3.

A legszebb sakkvers

„Szabadság, szerelem

E 2 kell nekem.”

Természetesen nemcsak az írók és költők játszanak a nyelvvel, hanem – hasonló buzgósággal, sőt akár megszállottsággal – a legkülönfélébb nyelvi játékok kedvelői, rajongói, fanatikusai is: a debreceni református kollégium nagy hírű tanára, Varjas János (1721–1786), az eszperente-játék egyik korábbi változatának megszállottja; a neves jogász, Sebestyén Gábor (1794–1864), aki a nyelvi játékok számos fajtájában szerzett halhatatlan érdemeket; Lápi Pál, igazi nevén dr. Dolányi Kovács Alajos (1877–1963), aki az oda-vissza ugyanúgy olvasható mondatoknak volt a legnagyobb mestere; továbbá Karinthy Frigyes, Timár György, a ma is körünkben élő és alkotó Bencze Imre, valamint a jeles rejtvénytípusok egész sora, akiknek a rejtvénytípusok a hivatásuk, egyúttal pedig – legalábbis a legelkötelezettebbeknek – a szenvedélyük, a hobbiuk. És magától értetődően kedvelői a nyelvi játékoknak a rejtvénytípusok „termékeinek” fogyasztói, a rejtvénytípusok is, akik a ma már szinte „kötelező” SMS-ezésen kívül általában hagyományos vagy skandi, olasz stb. típusú keresztrejtvénytípusok, feketekereső, szóvadász és egyéb nyelvi feladványok mefejtésével ütik agyon azt az időt, amely alatt a vonat eldöcög velük vagy munkahelyükre, vagy éppen hazafelé, lakóhelyükig. És még tovább folytathatnám a sort... Játsszik a reklámkészítő, midőn szójátékos formában igyekszik népszerűsíteni valamilyen terméket, szolgáltatást, például „*Szállunk rendelkezésére!*”, „*Fel a tejjel!*”, „*A jegeslegjobb*” stb. S hogy a legfontosabbat el ne felejtsem: játszik a kisgyerek, midőn ösztönösen szót alkot, vagy értelmetlen, de ritmikus versikéket „költ”? Röviden szólva: aki szereti anyanyelvét, annak nemcsak segítőtársa, hanem bármikor rendelkezésére álló játszótársa is a nyelv. Hogy is vallott erről a nyelvi játékok szerelmese s egyik legjobb értője, a már említett Karinthy Frigyes? Így:

„Én bevallom, hogy én minden szót, ami eszméletembe kerül, mielőtt felhasználnám, előbb megszagolom, feldobom, leejtem, kifordítom – játszom vele, mint macska az egérrel... Én, ha egy angol regényben tizenegy borostyánfésűről van szó, pillanatig se felejttem el, hogy ezt magyarul kell olvasni, így: »eleven embercomb«. És »harisnya«, ez a szó mindig feltételes marad nekem. Ha risnya – de nem ris.

Mert nekem a szó, azonkívül, amit jelent, érzéki gyönyörűség is, külön, önálló életű zengése nyelvnek, szájnak, fognak, toroknak...”

De immár éppen ideje, hogy végét vessem ennek az anyanyelv-dicsőítő szóáradatnak. A következőkben most már csupán tárgyilagosan, tényszerűen közlöm, hogy ebben a hazai nyelvi játékok széles körét áttekinteni kívánó könyvben – persze ezt nem a könyv kívánja, hanem én, a szerző – több helyütt is bukkanhat az olvasó olyan fejezetre, amelynek valamilyen „rímes, furcsa játék” vagy a lényege, vagy legalábbis az eszköze, lényeges eleme. Önálló fejezetben foglalkozom például a *charade* nevű verses nyelvi fejtörővel (*Verses talányok – talányos versek*), a *csacsipacsi* játékkal, amely szintén rímeken alapul (*Szamárkézfogás*), a kancsal- és a kecskerímekkel (*Kancsalul festett egek?*, illetve *A Marcsa hája és a kóbor Julcsa*), továbbá nem is csekély szerepet kapnak a rímek és a verselés egyéb eszközei több más fejezetben is, amelyeket itt most nem is sorolok fel. Ez a könyv azonban, noha versjátékok, rímjátékok bőven szerepelnek benne, nem tekinti feladatának, hogy különféle rímtípusokkal (füzerrím, halmazrím, kúsórím, ölelkező rím, tompa rím stb.), verselésformákkal (időmértékes, hangsúlyos, szótaghanglejtéses, szótagszámláló stb.) vagy jellegzetes versformákkal, versszakokkal (Balassi-versszak, glükóni versszak, Himfy-versszak, Nibelung-strófa, Lermontov-strófa, Sándor-vers, szaphói strófa stb.) módszeresen foglalkozzék, még akkor sem, ha mindezek valamiképpen nyelvi játékok

is. De egy-egy versforma, vers- vagy rímtípus, mint már az eddig felsoroltakból is kiderülhetett, mégis helyet kér, sőt követel magának ebben a nyelvi játékokat bemutató, tárgyaló könyvben, s mi ez elől nem térünk ki. Ennek igazolására e fejezet további részében épp egy sajátos, újabban divatos, s részben épp a szigorú nyelvi szabályai által divatossá vált játékos versformáról ejtek szót, nevezetesen a limerikről, majd a következőben – mint majd látni fogják – folytatom is a sort.

1.1.3. Jöjjön, várja Limerick!

Ennek a kétféle írásmódnak – mármint annak, hogy a címben *ck*-val írom a kérdéses szót, pár sorral előtte azonban csupán *k*-val – az a magyarázata, hogy a közszónak tekintett *limerik* egy játékos versformának a neve, a címbeli változat ellenben egy írországi városké. De amúgy is ingadozik még az írásforma. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* című kitűnő munkájában még a közszó is *limerick* formában szerepel, a Várady Szabolcs szerkesztésében öt évvel korábban megjelent *Magyar badar* című gyűjteményben azonban – noha a szerkesztő az előszó 8. oldalán még maga is kétségeit fejezi ki imígyen: „bizonytalankodom a helyesírásban: hol limericket írok, hol meg limeriket” – már nagyoobb rész a *limerik* írásmóddal találkozunk. Úgy érzem, helyes döntés volt. A következőkben, ha nem a városnévről szólok, én is ezt a formát használom.

Különböen is: semmi bizonyíték nincs arra, hogy e játékos versforma nevéhez valójában bármilyen köze is lenne a Shannon folyó partján fekvő kisvárosnak, Limericknek. Kétségtelen csupán az, hogy angol nyelvterületen fogant az az *a-a-b-b-a* rímképletű, játékos, ötsoros versforma, amely eleinte jobbadán gyerekeknek szóló, bolondos versikékre korlátozódott – Lewis Carroll, az *Alice Csodaországban* szerzője írt ilyen bohókás ötsorosokat –, majd ebből a huszadik század elején alakult ki a felnőtteknek szánt limeriktechnika és -tematika. Ez utóbbit azért teszem hozzá, mert a limeriknek nem kötelező ismérve, de eléggé jellemző vonása a pajzán, sőt obszcén hangnem és tematika. Várady Szabolcs könyvéből tudom, hogy magát a *limerick* elnevezést közszóként csak 1898-ban iktatta be az angol nyelvbe a nagy Oxford-szótár, s már ugyanabban az évben egy bizonyos J. H. Murray „illetlen nonszensz vers”-ként határozta meg a limerik műfaját. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a limerik egészében ebbe az irányba fejlődött volna. Mint Várady, a szerkesztő írja, a limeriknek a publikálható *clear* és a csak szájhagyomány útján terjedő *bawdy* változata egyaránt elterjedt a múlt század első felében. Az utóbbi, tehát a malac, a trágár változat csak a század második felében jutott nagyobb nyilvánossághoz, nagyjából azóta, „amióta a négybetűs szavak eltűrik az angol nyomdafestéket”.

Én a továbbiakban nem is foglalkozom a limerik történetével és fejlődésének irányával. Ha a hagyományos verstani munkákból nem is (Szepes Erika és Szerdahelyi István 1981-ben megjelent impozáns *Verstanában* például egyetlen szó sem esik róla), más munkákból bőven szerezhetek olvasóim erre vonatkozó ismereteket. Ezek közül főleg kettőre hívom fel a limerik múltjára és jelenére kíváncsi olvasóim figyelmét. Egyrészt Lukácsy Andrásnak *Elmés játékok, játékos elmék* című, könyvem más helyén is többször idézett munkájára, pontosabban e munka harmadik, átdolgozott és bővített kiadására (1985), ugyanis ennek 334–346. oldalán *Amatőr limerickbajnok Magyarországon* címmel értékes adatoknak juthatnak birtokába. Másrészt pedig a már szintén említett *Magyar badar – 300 limerik* című kötetre (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002), s benne főleg a szerkesztő, Várady Szabolcs harmincoldalas előszavára. Én a továbbiakban inkább arra szorítokozom, hogy minél szemléletesebb példákat mutassak be az e versformában készült sikeresebb darabok közül. Előtte azonban, mivel nemzetenként vagy még inkább nyelvterületenként jelentős eltérésekkel kell számolnunk, röviden jelzem, nagyjából milyen a Magyarországon, magyar nyelvterületen kialakult limerik. Mint már említettem, ötsoros, *a-a-b-b-a* rímképletű, s az *a* rímű sorok a rímadó tulajdonnév hosszától függően 8-10 szótagosak, a *b* ríműek jellegzetes hossza pedig 5-6 szótag. A sorok gyakran anapestikusak (azaz két rövid és egy hosszú szótagból álló időmértekes verslábakból állnak), de ez nem alapkövetelmény. Ennél fontosabb, hogy mindegyik ötsoros versikében egy rövid, kerek történetnek kell elférnie oly módon, hogy az első sor megnevez egy személyt (gyakran öregurat, asszonyt vagy fiatal lányt) vagy egy várost, települést (esetleg a személyt és lakhelyét egyaránt), majd a második sor megadja a legfontosabb tudnivalókat, ezután a rövidebb harmadik és negyedik sor a megnevezette(ke)t valamilyen képtelen helyzetbe hozza, míg az utolsó sor a szokatlan, különös helyzetet frappánsan, ám szellemesen, könnyedén megoldja, és az egész verset egy elegáns rímjátékkal lezárja.

Költőink közül sokan vonzódnak ehhez a műfajhoz, s mind fordítóként (talán leginkább Gergely Ágnes, Orbán Ottó, Timár György), mind eredeti alkotások szerzőjeként (köztük Nádasdy Ádám, Várady Szabolcs, Varró Dániel), vagy pedig ilyen és olyan minőségben egyaránt gyakran és szívesen „művelik”. Én a következőkben – ha szabad így mondanom: kedvébresztőül – először néhány „igazi” írónak, költőnek egy-egy kis remekét mutatom be, majd a virtigli, azaz tősgyökeres nyelvi játékosok felől közelítek e témához, tőlük is merítve néhány szemléletes példát.

Volt egy úr, lakhelye Mozambik,

fenéken harapták a zombik.

Faggatták: „Nagyon fáj?”

Azt mondta: „Ugyan már.

Eleve is volt már azon lik.”

(Varró Dániel)

Tavaly babám Nörcsöpingbe’

spiccesen várt egy csöpp ingbe’.

S én is, amint keblihez

Nyúlt a kezem – ej, mi ez? –

Levél máris becsöccsintve.

(Timár György)

Messzire van ide Szentes.

Lakik ott egy üde hentes.

Köténye csupa vér,

a szája fülig ér:

Marhája marhakórmentes.

(Kántor Péter)

Volt egy úr, úgy hívták: Jónás,

ráfért egy jókora gyónás.

El is ment; darálta,

a pap meg halálra

rémült, és azóta kómás.

(Nádasdy Ádám)

Van egy nő, úgy hívják, Etel.

Egész nap a Neten csetel.

Akadtt egy kérője,

de magát mér’ ölje:

„Vegyen csak téged a Net el!”

(Várady Szabolcs)

Volt egy ős, úgy hívták: Botond.

Kanállal ette a betont.

Egyszer úgy begerjedt,

két kézzel bevert egy

bizánci érckaput... „Ne mondd?!”

(Bertók László)

Van egy nő, úgy hívják, Dóra.

Nagy pénzt tett kártyára, lóra.

Nyert is, de elitta,

s kiállt a sarokra –

Dóra, ez nem vezet jóra!

(Szabó T. Anna)

Duna mentén híres község Apostag,

a Diners Clubban minden helyi lakos tag.

Gond egy szál se, probléma

csak abból van, hogy néha

hetekig nem talál oda a posta(g).

(Orbán Ottó)

Hódít a nudizmus Keszthelyen.

A léghőrendkívül fesztelen.

Persze a kastélyban

néhanap estély van,

s a terem teljesen plebstelen.

(N. Kiss Zsuzsa)

Álmomban rejtvényt ad Kölcsey:

„O betű formáját öltse I.”

Rébusszal, Ferencem,

tele a kredencem:

fejtsék meg a haza bölcsei.

(Halasi Zoltán)

Limerikék az Anyanyelvápolók Klubjának terméséből

Mindenekelőtt Császár Zoltánnak azt a három limerikjét idézem, amelyeknek azonos zárósort már fel is használtam ebben a kötetben azzal, hogy a limerikével foglalkozó fejezetrész címévé tettem.

Ír kisváros Limerick.

Nevét sokan rímelick.

Ha ön nem ír,

de verset ír,

Jöjjön, várja Limerick.

Ír a sebre Limerick,

mondják, akik ismerick.

Ön ír s fia skót?

Ilyen fiaskót!

Jöjjön, várja Limerick!

Bővízű kút Limerick,

vödörszám ha kimerick.

Holnapra Önnek

új rímek jönnek.

Jöjjön, várja Limerick!

Két limerik dr. Vasshegyi Tivadarnétól:

Pesti húgom nem jár soha bálba,

Kinrimeket farigcsál szakmányba.

Istenem, mivé lett.

mióta belépett

A Nyelvi Játékok Klubjába!

Államtitkárt akasztanak Budán,

Kísérik a miniszterek mulyán.

Egyszer csak hátraszól,

gálánsan meghajol

– Pardon uraim, csak önök után.

Végül pedig a limeriknek mint játéknak és mint műfajnak egyaránt szerelmesétől, Bencze Imrétől egy számomra rendkívül becses, ugyanis nekem szóló, 77. születésnapomra készült természetesen nyelvi, nyelvhasználati „töltésű” hetes sorozat. Az elsőnek címe is van: *Kezdő nyelvművelő*. A többi már cím nélkül is magáért beszél!

Vihar az ablakot betörte.

Vihar az ablakot kitörte.

A ki- vagy betörte

Kérdése letörte,

S állandó fejfájás gyötörte.

Annyukám! – It vagyunk Balyán,

magyarbol átmegey talánn.

Tilos az égszer,
Mekszöktem kéccer.
Csókoll a kisslányod
Lyolán
Kódkórós újnylvész Tódor,
Ragályos divatnak hódol.
Szöveget, nyerset
s bűbájszép verset
töksivár számokká kódol.
Fejetlen nagydiák Fejes,
A helyes-t így írja: hejes.
Írása röhejes,
Beszéde közhelyes.
– Mi lesz így belőled? – Felyes!
Mutatós kisváros Dorog.
Benne sok idegen forog.
Száz fontos mongol,
tíz pontos angol
s tizenhét pontatlan gorog.
Finnugor professzor, osztrák,
társa egy észet meg egy osztják.
Szól a prof hanyagul,
törve, de magyarul:
„Nem tudod, hol az észet osztják?”
Hirdetést adott föl Balogh:
„Tapasztalt Titkárnök vagyok,
Képelek hubátlan,
lyány vagyok, babátlan,
Mellyem az eszenné' Nagyob.”

1.2. Amikor a nyelvi játékos verset ír...

Hogy a versekkel való játékos foglalkozás, bibelődés egy nyelvi játékos számára milyen varázslatosan szép, csudálatos dolog, azt könyvemnek már más helyén, nevezetesen az előző fejezetben kifejtettem, legalábbis jeleztem, ezért most nem hozakodom elő vele újból. E fejezethez voltaképpen nincs is szükség semmilyen bevezetőre. Legyen elég annyi, hogy ezúttal néhány különleges versformáról és verselési technikáról lesz szó,

természetesen a nyelvi játékok és játékosok szemszögéből, továbbá egy jótékony célú – az egészségvédelmet segítő – nyelvi játékos tevékenységről számolok be.

1.2.1. Cento

Szívem szerint inkább megmagyarítva, illetve a magyaros kiejtéshez igazítva, *csentó* formában írnám, de ez nálunk még szokatlan lenne. Maradok hát a címbeli változat mellett. Ez az elnevezés a középkori olasz és francia vásári színjátékok harlekinjének foltokból összefércelt tarka ruhájára utal, a költészetben pedig az idegen verssorokból és részletekből összerótt versezetet jelenti. Tolcsvai Nagy Gábor szótára szerint a *cento* a 'fércmű' jelentésű latin szóval azonos, más magyarázat szerint a görög *kentron* 'rongyszőnyeg' szóból alakult. A két magyarázat voltaképpen nem is mond ellent egymásnak. A mi szempontunkból nézve a *cento* nem más, mint akár egyetlen szerző művein alapuló, akár több szerző verssoraiból, versrészleteiből összeállított verskompiláció.

A *cento* múltjáról, történetéről nem szólok bővebben, mert ezt megtette *Kiment a ház az ablakon...* című, *Költészet és játék* alcímű remek művében Lukácsy András (Gondolat Kiadó, Budapest, 1981). Ennél hasznosabbnak érzem néhány elismerésre vagy legalább érdeklődésre készítő példa közlését. Amikor több mint három évtizeddel ezelőtt a Nyelvi Játékok Klubjának tagjai „feladatul” kapták efféle „idézatköltevények” létrehozását, számos egyéb mellett született egy már terjedelmével is kiemelkedő munka, az, amelyet Vásárhelyi István készített, mégpedig úgy, hogy Juhász Gyula *Egyedül* című szonettjéhez alkotott egy a cento szabályainak megfelelő szonettkoszorút. Gondolják csak meg, olvasóim! A vers minden sorához egy önálló szonettet, amelyek mindegyike különböző költők (Kosztolányi, Szabó Lőrinc, József Attila, Babits, Tóth Árpád, Illyés Gyula vagy a külföldiek közül Petrarca, Verlaine, Ronsard, Shakespeare, Rilke, Keats stb.) valamelyik költeményének valamelyik sorával azonos! Annak idején, sokszorosított formában, a játékosok öröme ki is adtuk Vargha Balázssal, klubvezető társammal közösen ezt a bámulatra méltó művet, de ennek a kötetnek a kereteit szétfeszítené az itteni közzététel. Ezért e helyett, szemléltetésül, két másik verset, valamint egy különlegességet mutatok be. Elsőnek Hertelendy László némileg morbid versikéjét, amelynek talán az lehet az érdekessége, hogy az összesen tizenkét soron József Attila vezérletével mindössze négy szerző osztozik, ráadásul olyanok, akik lényegében kortársak: mindegyikük tevékenysége főleg a 20. század első harmadára esik.

Centó Ady, József A., Juhász Gy. és Kosztolányi verseiből

A gazdag undok anya-béka Kosztolányi: *A rút varangyot véresen megöltük*

Nem középiskolás fokon József Attila: *Születésnapomra*

Találkoztam velem süvöltve Ady Endre: *Párisban járt az ősz*

Az eszme-barrikádokon Ady Endre: *Magyar jakobinus dala*

Kékítőt old az ég vizében József Attila: *Mama*

Nyelvtant tanul, sekély e kéj József Attila: *Születésnapomra*

Véres szemével visszánézett Kosztolányi: *A rút varangyot véresen megöltük*

Hogy úszik el a dinnyehéj József Attila: *A Dunánál*

Nővére szépség és szabadság Juhász Gyula: *A munka*

De nekem új ruhát veszen Ady Endre: *Proletár fiú verse*

Szájából édes volt az étel József Attila: *A Dunánál*

A szellem és a szerelem József Attila: *Ars poetica*

Másodjára dr. Csató István *Magányos merengés* című verskompilációját mutatom be, amelynek forrása tizennyolc ismert és elismert költőnek húsz verse. Hogy olvasóim előtt teljes pompájában mutatkozzék meg ez a teljesítmény, a sorok eredetijét az iméntihez hasonlóan nem külön jegyzékben sorolom fel, mint annak idején a szerző kényszerből tette – ez a mű még a számítógépek hőskorában született –, hanem kisebb betűkkel ugyan, de közvetlenül az idézett sorok mellett (zárójelben adva meg a fordító nevét a külföldi szerzők esetében). Következzék hát az idézett költemény!

Magányos merengés

Magányosan bolyongok ideleln, Erdélyi József: *Magányos csillag*

A nyitott ablakok alatt, Somlyó Zoltán: *Bölcsődal*

Megnőtt a jég a szívemen, Apollinaire, G.: *Amegcsalt szerető éneke* (Vas I.)

Szavad szívemre rászakadt, Shelley, P. B.: *Mary Wollstonecraft Godwinhoz* (Tóth J.)

A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni? Kosztolányi Dezső: *Akarsz-e játszani?*

Belehalok abba, hogy úgy kívánlak, Neruda, P.: *Nemcsak azért* (Somlyó Gy.)

Hát jöjj, és fogd meg a kezem, Várady Szabolcs: *Háló fölött*

Hiszen oly félve megyek utánad, Sárközi György: *A távoli kedveshöz*

Hogy' bírjam tovább így magányosan, Tu Fu: *Ruhasulykoló* (Illyés Gy.)

Sötét napjáig a halálnak? Valiente, S. P.: *Az emlék* (Tótfalusi I.)

Maholnap itt a hó, a dér, a harmat, Végh György: *Őszi akvarell*

Szerte járok, s nem talállak, Mistral, G.: *Strófák* (Tótfalusi I.)

Tele van a város akácfavirággal, Szabolcska Mihály: *Ákácfavirág*

Párizsba tegnap beszökött az ősz, Ady Endre: *Párisban járt az ősz*

Vacog a fogam, s füttyörészek, Ady Endre: *Jó Csönd-herceg előtt*

Gyenge létemre így vagyok erős, József Attila: *A Dunánál*

A radványi sötét erdőben, Arany János: *Tetemrehívás*

Letört az egyik lombos ág, Tompa Mihály: *Pünköst reggelén*

Lelkem édes mély álomba szédült, Petőfi Sándor: *A Tisza*

Ezüstté bűvöl minden pocsolyát, Kosztolányi Dezső: *Könyörgés az ittmaradókhöz*

Most pedig következzen az ígért különlegesség! Mivel említettem, hogy cento több szerző vagy egyetlen szerző műveiből egyaránt összeállítható – sőt, Lukácsy András szerint régen az utóbbi volt szokásosabb –, bemutatok egy részletet egy olyan műből, amelyik egyetlen szerző munkáiból készült, s érdekességképpen nem is verses, hanem prózai alkotás. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium egyik legutóbbi, 2008-as pályázatára, amelynek tárgya ez volt: „Az anyanyelv az ember(ek) életében”, érkezett egy csaknem húszoldalas – egyébként érthető módon díjra is érdemesített – pályamű a következő címmel: *Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében*. Meglepő cím, hiszen Széchenyinek nem tudunk ilyen című tanulmányáról, de az alcím mindent megmagyaráz, az ugyanis így hangzik: *Széchenyi lappangó írása a magyar nyelvről*. Csak néhány sort idézek a beküldött pályamű elejéről:

„Az egész munka veleje”¹

Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szívesen, s ha megjelen is néha különös alkalmaknál, úgy szólván kivétel gyanánt, csak úgy lövell a számos külföldi szózatn keresztül, mint villám a borult ég hasadékin. A szegény számkivetett csak előszobákban s istállóknál cselédek közt tartózkodik inkább. S a ház ékessége – az asszony –, ki mindent elevenít s a legszárazb dolgokra is bájt hint, nem érti, s ha érti is, hátat fordít neki.² *Okos elme pedig nem tagadhatja, hogy a nemzet jövődősége szoros kapcsolatban áll nyelvének fiatal s kifejtendő, vagy fejthetetlen s holt létével.*³

¹ In: Világ, Ön- és körülményismereti töredékek.

² I. m.

³ In: Világ, Vallomások: A magyar nyelv.

És így tovább, hosszú oldalakon keresztül. Az olvasó valóban úgy érzi, Széchenyinek anyanyelvünkről szóló munkáját tartja a kezében, holott az egész írásmű Széchenyi különböző munkáiból – legnagyobbbrészt a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* című művéből, kisebbbrészt leveleiből, cikkeiből – kiemelt, összesen nem kevesebb mint százegy idézetből összeállított kompiláció, azaz cento. (További részeit lásd Grétsy L. – Balázs G. [szerk.]: *Az anyanyelv az életben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 277–296.) A pályázat beküldőjétől, Svindt Veronikától csupán azok a dölt betűvel szedett szavak származnak, amelyek a szöveg gördülékenyebbé válását segítik elő. Az elismerés, úgy érzem, mindenképp kijár érte. Talán olvasóm is így gondolják.

1.2.2. Haiku

A nyelvi játékosok körében érdekes módon elég kedvelté vált egy japán, úgynevezett moraszámláló vers is, a *haiku*, amely az újabb kori japán lírának műfajként is elkülönülő versformája. Ez az Európában és Amerikában a 16. századtól ismert versforma mindössze három, mégpedig 5-7-5 mora terjedelmű sorból áll, ám nem könnyű a japán haikut a magyarba átmenteni, mivel a mora nem teljesen esik egybe a mi szótagunkkal (a hosszú magánhangzó például két szótagnak számít), továbbá az is lényeges eleme, hogy minden sorban két hangsúly van. A haiku Japánban már a 13. század elején megjelent, de mai formája közvetlen előzményeinek a 16–17. századi rövidült variációk tekinthetők. Ennek a könnyed eleganciájú, szójátékokkal sziporkázó, de jobbára csak felszínes hatásokra törekvő versformának és műfajnak igazi, nagy reformját a haiku talán legnagyobb mestere, Macuo Basó kezdeményezte, illetőleg alapozta meg a 17. század végén. Reformjának lényege tematikai volt: a műfajt teljesen megfosztotta korábbi felszínes humorától, természetábrázolását, szimbólumvilágát pedig megújította, kiteljesítette. A 19. században a haiku másik nagy művelője, Maszaoka Siki további stiláris változtatásokat vezetett be, s mindezeknek eredményeként a 20. századra a haiku a hagyományos versformák egyik legkedveltebbjévé vált. A haikuk kedvelt szimbólumai: a vízen tükröződő telihold (azaz a létben önmagát hiánytalanul megismerő, a külső világgal tökéletes harmóniát kialakító emberi tudat), az utazás (a világon való átkelés zen buddhista eszméje), a kakukk (a magány szimbóluma), az erdei fenyőfa (az együttlét, a hosszú élet és a tiszta béke szimbóluma). A *Világirodalmi lexikon* haikuszcikkeiből merítve idézek egy-egy példát a két jeles japán költőtől Mártonfi Ferenc fordításában.

Tiszta zuhatag!

Hullámokon hibátlan

most a nyári hold.

(Macuo Basó)

Hideg holdvilág.

Kőpagoda árnyéka.

Egy fenyőfa-árny.

(Maszaoka Siki)

A haiku magyarországi felbukkanásával s életével nem kívánok itt foglalkozni, de azt megemlítem, hogy nálunk a természeti képek s a szimbólumok nem annyira alapvető elemei a haikunak, mint a japánban, viszont gyakori az első és a harmadik sor rímes összecsendítése. Ennek szemléltetésére bemutatok két példát hazai költőinktől, majd ugyancsak kettőt a haiku nem hivatásos művelőitől, azaz nyelvi játékosainktól. Úgy érzem, érdemesek az itteni közzétételre!

Varró Dániel: Változatok egy gyerekdalra

(Macuo Basó-s változat)

Illyés Gyula fordításában

Se-fül, se-farok

Tehén kószál a réten.

Ma este meghalok.

Tandori Dezső fordításában

Sánta lovacskám

havas rizsföldre tévedt –

ó, mulandóság.

Bertók László Ablak

1

Zörgő csontokra

menyasszonyfátyol elkelt

november bokra.

2

Égi fuvallat,

lélegző temetőre

nyílik az ablak.

3

Nem elkapkodni!

Az avar tiszta súlya

mindenütt annyi.

4

Ahol asszony van,

az összes többi elfér

egy ásónyomban.

5

Új s új vitézek,

s ugyanaz a hómező.

Minden más képzet.

Bencze Imre: Éljen a haiku!

Egy sápadt, kopott

kis kokott estelente

kószálni szokott.

Víg a fess bakó;

a zakó Ödönödön

feslett és fakó.

Molettel mulat

egy mulatt; Mary kéri:

ne fogjunk nyulat?

Lágy égi manna.

Jó Hanna, Tódor sógor

hozzá suhan ma.

Nagyné Rózsa Ibolya:

Közmondáshaikuk

(Szerény koldusnak...)

Szégyenlős legény;

restell magának kérni,

Így marad szegény.

(Sok szakács elsózza...)

Ha sok a kukta,

S mind kuktálkodni akar,

Sós lesz a bukta.

(Ne szólj, szám...)

Ha a száj kicsiny,

S nem szól mindenbe bele,

Nem kell aszpirin.

(Néma gyerekek ...)

Málé csemete:

Hogy mit akar, nem érti

Még az anyja se.

1.2.3. Pantun-lánc

Be- vagy inkább rávezetésül a Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstanból* idézem azt a részt, amely e versformát megismerteti olvasóimmal.

„Az egyetlen maláj versforma, amelyről Európa is tudomást vett, a pantun (nálunk neve torzult alakban, pantumként ismeretes). Eredeti maláj alapformájában (amely mellett a térség más népei körében több formaváltozat is ismert) négy soros epigrammatikus költemény; első két sora természeti kép, a második kettő a képhez kapcsolódó gondolati tartalom megfogalmazása. Sorai kötetlen szótagszámúak (8–12 szótag közötti ingadozással), négy hangsúllyal, középen (mondatszerkezeti egység utáni) sormetszettel. Rímképlete: *a-b-a-b* (keresztírim), de gyakori, hogy *a-a-a-a* képletű félsoríme is van a metszet előtt, sőt az sem ritka, hogy az első félsorok (olykor pedig a teljes sorok) magánhangzói végig egybecsengenek. Ez a holorím-jelleg [= teljes ríamazonosság] gyakorlatilag lefordíthatatlanná teszi a pantunokat; illusztrációként magunk tettünk kísérletet a formával:

Remélve élted || holdvilág-világod,

s ezért nem érted, || milyen világ van.

Mesékben szépek || az igazságok,

Mesék nem szépek || az igazságban.”

Azért idéztem ezt a valóban csupán illusztrációként elfogadható négysorost, hogy olvasóim lássák, hogyan mutatkozik meg bennük az első felsorok magánhangzóinak egybecsengése, valamint hogy e kis szemléltető anyagból kiindulva vázoljam, hogy a pantun-vers hogyan él tovább az angol, német, francia költészetben, s hogyan mutatkozik meg nálunk is. Egyrészt: nálunk nem terjedt el az első felsorok magánhangzóinak összhangba hozása, s a természeti képpel való indítás sem kötelező. Másrészt: az említett népek költészetében nem maga a pantun-vers, hanem ennek pantun-lánc néven megkülönböztetett válfaja honosodott meg. Ez a vers nem összesen négy sorból áll, hanem egy pantun-versszakokban írt, kötött szótagszámú sorokat tartalmazó hosszabb költemény, amelyben minden versszak 2. és 4. sora visszatér a következő versszak 1. és 3. soraként. Azaz két kötöttség elmaradt belőle, kettő pedig megjelent. Büszkén jelenthetem, hogy ennek az „európai” pantunnak, a pantun-láncnak egy remeke már több mint másfél évszázada megszületett: Aranyinak *Bor vitéz* című balladája. Szemléltetésül a 14 strófából álló versnek első három szakaszát idézem, a rímképletet is feltüntetve:

Ködbe vész a nap sugára,a

Vak homály ül bércen-völgyön.b

Bor vitéz kap jó lovára:a

„Isten hozzád, édes hölgyem!”b

Vak homály ül bércen-völgyön,b

Hús szél zörrent puszta fákat.c

„Isten hozzád, édes hölgyem!”b

Bor vitéz már messze vágta.c

Hús szél zörrent puszta fákat,c

Megy az úton kis pacsirta.d

Bor vitéz már messze vágta,c

Szép szemét a lány kisírta.d

Ezek után illő, hogy legalább egy-kettőt bemutassak a Nyelvi Játékok Klubja tagjainak pantun-láncaiból. Elsőként dr. Varga Péternek és feleségének közös alkotását, illetve, mivel Arany János *Bor vitéz*ének is csak az első három szakaszát idéztem, ebből is csak ugyanekkora részt.

Antibor vitéz

(Bocsáss meg, Arany János!)

Borgózós az ódon kocsmá,

Énekelnek a vendégek.

Antibornak nagy a gondja:

„Szeszbe fűlnak az eszmények.”

Énekelnek a vendégek,

Dülöngélnek kapatosan.

„Szeszbe fűlnak az eszmények!”

Szól Antibor nagy bosszúsan.

Dülöngélnek kapatosan,

Keservesen káromkodnak.

Szól Antibor nagy bosszúsan:

„A naplopók dorbézolnak!” Stb., stb.

Másodjára Jani Jánosnak azt a pantun-láncát, amely éppen arról szól, amiben írja!

Pantun-lánc a pantun-láncról

A pantun-lánc verses formát

Ez ideig nem ismertem.

Csak most látom, hogy száz korlát

Sokasodik velem szemben.

Ez ideig nem ismertem,

Hogy milyen sok szabály, törvény

Sokasodik velem szemben,

Mint viharban vészes örvény.

Hogy milyen sok szabály, törvény

Jellemzi a pantun-verset?

Mint viharban vészes örvény

Keresztülhúz minden tervet.

Jellemzi a pantun-verset

Ismétlések sokasága.

Keresztülhúz minden tervet

Keresztrímek csengő árja.

Ismétlések sokasága

Arany lantján formatökély.

Keresztrímek csengő árja

Tóth Árpádnál az őszi éj.

Arany lantján formatökély

A pantun-lánc sok-sok bája.

Tóth Árpádnál az őszi éj

Halk szavakkal felel rája...

1.2.4. Halandzsaversek

A halandzsza a nyelvi játékok kedvelői szemében tiszteletet és elismerést érdemlő műfaj. Karinthy Frigyes, a halandzsanyelv legnagyobb hatású népszerűsítője annak idején így vallott róla: „... nekünk még fogalmaink sem voltak (miután a régieket elvetettük), úgy gondoltuk, nincs más feladat, mint megalkotni a szót, hogy teljék meg tartalommal: így született meg a halandzsza, a világ legtisztább nyelve, mely csak szavakat ismer, s a beszélő vagy hallgató ízlésére bízta, mit gondoljon, s mit értsen a szó mögött.” A rangos költő, Vas István pedig így ír: „a nemlétező, pontosabban a semmiféle szótárban nem található szavakból készült vers, tehát a nemcsak egészében, hanem alkotóelemeiben is érthetetlen vers, vagyis ahogy mindközönségesen mondják, a halandzsavers nem szorul védelemre, igazolásra.”

Talán mondanom sem kell, a nyelvi játékosok tematikájából sem hiányoznak a halandzsaversek. Ezúttal azonban talán az a célravezetőbb, ha a vérbeli költők műveiből idézek egy-egy érdekes példát, részletet. Kassák Lajos a legkülönbözőbb halandzsaszavakat keverte verssoraiba, olyanokat, mint *hadzsura*, *dzsiramári*, *turatómó*, *latabagomár*, *papagallum*... Kassák – Zolnai Béla nyelvész, irodalomtörténész kérésére – egy 1957-ben kelt magánlevelében magyarázatot is fűzött e szavakhoz. Többek között ezt írta: „Az idézett szavak fiktív csinálmányok, nem léteznek, nem fogalmi, hanem *indulati tartalmúak*. Ahogyan a költői indulat feszítő ereje szétveti e versben az eddig ismert versformák bármelyikét, úgy a fokozódó szenvedély legszívesebben az összes létező szavakat félredobná, hogy legsajátosabb érzelmeit a maga csinálta nyelven fejezze ki!”

Természetesen nem csupán Kassákra hivatkozhatunk. Gondoljunk csak Karinthy *Fájdala* című versének szinte közismert első két sorára: „*A pő, ha engemély, kimár, / De mindegegy, ha vildagár...*” Vagy emlékezzünk Kálnoky László *XIX. Henrik* című (képzelt) drámájának soraira, amelyekben a halandzsaszavak a valóságosakkal tarka egyveleget alkotva jelennek meg:

Fenség, a franc föld künyső parlatán

Elült a hadvasok zadorlata.

Bék ül kevély-csornáló Mars helyén;

S a nép, a tél-túl potnát, csart, suját,

Pohontyot vesztő, dögsanyarta nép

Tallót subál, polyhót vet parlagon,

S ha pönty aszalva, surboly ha beért,

Újpezn fejében vesterát lakik,

Zengő pakád szavára jár hokornyást,

S dibározik Bonárdus ünnepén...

A halandzsavers műfajának jeles ismerője, egyúttal művelője Weöres Sándor is. Azt a három tételből álló versét idézem, amelyben a címen és az alcímeiken kívül egyetlen értelmes magyar szó sincs. Később majd elárulom, miért épp ezt választottam.

Hangcsoportok

Puha, forró hangok

Ange amban ulanojje

balanga janegol

mo hítula e mante

u kuaháj imanan.

Jekale munní temme

a jajja mimenó
golopandu amenija
u kuaháj imanán.
Gyors, gyöngyöző, vidám hangok
Vikulili hejriri sziggaga
mukofoki kupukájlili vikufuja
kej robu lofu-lofu
rudozori klitpipa kejrila
Áradó, sugárzó hangok
Khúnái áfháiszthái mengoh
álkhén ovái láí!
Mánéshgoli ken unnuloj mopi
aljoj ken oszándeszthái!

Hogy miért éppen ezt a halandzsaversét választottam Weöresnek? Nos, azért, mert ugyanennek a versnek a „segítségével” vizsgálta a halandzsaszövegek hanghatását *A pecsétek feltörése* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983) című könyvében a jeles nyelvész-irodalomtörténész, Török Gábor is. Nem megalapozás nélkül tette ezt. Előbb ismertette Fónagy Ivánnak azokat a múlt század közepén végzett önálló kutatásait, amelyek minden korábbi kételyt eloszlatva bebizonyították, hogy a beszédhangoknak igenis van némi önálló, a szavaktól független jelentésük, hangulatuk, kifejező erejük. (Csak egy-két példa Fónagy Iván óvodásoknak, iskolásoknak, felnőtteknek egyaránt feltett „ravasz” kérdéseiből: „Melyik a fürgébb hang, az *i* vagy az *u*?”, „Melyik a verekedősebb: az *l* vagy az *r*?”, „Melyik a nedvesebb: az *n* vagy az *ny*?” stb. A válaszolóknak több mint 90 százaléka egyetértett abban, hogy a megfelelő párokban az *i*, az *r* és az *ny* a fürgébb, verekedősebb, illetve nyálásabb a társánál.) Török Gábor az említett munkájában, Gergely Évának egy a költői „halandzsáról” szóló tanulmányát is felhasználva például azt mutatta ki, hogy a Weöres-vers idézett első tétele nem gyűlöletet, haragot, hanem kedvességet, szeretetet, szerelmet fejez ki. Huszonöt megkérdezett felnőtt közül huszan így érezték, s a maradék öt sem volt velük ellentétes véleményen, csak nem tudott határozott véleményt mondani. Részletezhetném, hogy mi idézte elő ezt az eredményt (pl. hogy az orrhangokat, amilyen az *m* vagy az *n*, édesebbnek, melegebbnek érezzük a szájhangoknál, mint amilyen a *b*, *d*, *p*, *t*; vagy hogy a zöngés hangokat puhábbnak, forróbbnak érezzük a zöngétleneknél), de ez már nem ennek a könyvnek a feladata, ezért ettől eltekintek. A lényeg viszont az, hogy igenis, a halandzsaversekben is lehetnek hangulatok, csak éppen meghatározott emberi viszonyok nélkül; továbbá lehetnek bennük érzelmek is, de alany és tárgy nélkül, azaz annak kifejezése nélkül, hogy ki érzi, és ki vagy mi iránt, illetve kivel vagy mivel szemben érzi. Ennek a szakasznak a befejezéséül két kis halandzsaszöveget idézek, ezúttal már nyelvi játékosoktól. Elsőnek Győry István *Abélamu* című versének első szakaszát. Ez a következő:

Do tum meném zemid eszor gyona.

Asomja fǎgó zóni tom monya.

Harám rómár lágam né men gyavok.

Smemesz etől mesém ka ilsagok.

A másik idézet Házy László *Kobárlás* című, étellel teli halandzsaprózája.

„Egy ronta vitlározott a héren. Bár koltái még nem redéleztek, rámos kattyúja már csomborodott, mellette géres zebérek dengereltek. Verhes digáján bős cselenték kényereltek. A latus csámok verelyén szanda temerék kömöröltek. Jó vádos remegyé zatárolt a kormáján. Renyék zsovályán se tort a terengés. Azután zserem lett és kőszen zsigorlott a gerény.”

Mivelhogy időközben itt, nálam is „zserem lett”, arról már nem is szólva, hogy „etől mesém ka ilsagok”, sürgősen végét vetem ennek a szakasznak. De az a gyanúm, hogy olvasóim a különféle vers- és rímjátékoktól ezzel még nem szabadulnak meg véglegesen.

1.2.5. Versparódiák, travesztiák

A kettő egy töről fakad. Voltaképpen mindkettő valamilyen irodalmi mű – esetünkben vers – tréfás, torzító utánzása. Talán az a legfőbb különbség a kettő között, hogy a travesztia főleg nagyszabású és nagy terjedelmű irodalmi műveknek, eposzoknak tréfás, komikus formában való átköltése. Lukácsy András szerint a travesztia „a paródiának idősebb, de ki sohasem halt rokona”. A kettő közti különbségek elemzésébe nem kívánok belemenni, mert a mi szempontunkból ez nem lényeges. Annak bemutatását s néhány jól sikerült példával való szemléltetését azonban elengedhetetlennek tartom, hogy az a nyelvi játékos klub, amelyről könyvem számos helyén tettem már említést, hogyan próbálta a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben feleleveníteni a Csokonai korában nálunk oly népszerű travesztia mulatságos-szép hagyományát. Íme néhány klasszikus vers paródiája, travesztált, gúnyos, de inkább öngúnyos változata, valamint egy névrímsorozat Arany János ihletése nyomán.

Füstbe ment út

(Petőfi Sándor Füstbe ment terv című versére)

Egész úton – hazulról el –
Azon törtem fejem:
Mivel töltsen el pár napom,
Hogy tartalmas legyen?
Mit néztek meg először is
E gyönyörű helyen?
De volt egy kis pénz nálam és
Sok bolt a Kärtneren.
S jutott táskámba számtalan
Kisebb-nagyobb darab,
Míg várt sok régi épület,
S nézésük elmaradt.
S kis országomba toppanék
(Várta már a fiút),
S rádöbentem: telt kofferem,
De füstbe ment az út.
(Dr. Molnár Gyula)

A Tértől az Óvodáig

(Ady Endre Az Értől az Óceánig című versére)

A Tér nagy, álmos, furcsa árok,
Daruk és kotrógépek lakják.

De mérnökök és kőművesek
Toronyházak falait rakják.
S ha rám dől is e nagy magasság,
Ha száz ház is felnő a Téren,
Ha gátat túr ezer zetor,
Az Óvodát mégis elérem.
Akarom, mert ez bús merészség,
Akarom, mert világ csodája:
Valaki a Tértől indul el,
S befut a szent, nagy Óvodába.

(Győry István)

Meddő hányó

(Tóth Árpád Meddő órán című versére)

Gazdagodom.
Nagyon.
Van kocsim és villám.
Vagyon.
Gyémántos gyűrűk az ujjamon.
Spekulálok nyugati úton.
S végül, idővel mi leszek én?
Én, én?
Üres fejű és – ostoba vén!

(Vadas Pál)

Variációk Arany Családi körének két sorára

(Miért mindig csak Sára fáradjon?)

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Bence**:
Hívd be, várja őt a jó meleg kemence!
De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Frigyes**:
Engedd be, de vigyázz; légy óvatos, ügyes!
De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Jenő**:
De nincs szabad ágyunk, ez itt a bökkenő!
De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Józsi**:

Tán megjött Erdélyből Áron s a kis Mózsai?

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Judit**:

Mondd meg, kiadtunk már kutyaólat, budit!

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Kálmán**:

Ki az ördög, aki ilyenkor mászkál mán?

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Miska**:

De legyen kezében kinyitva a bicska!

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Nóra**:

Segítsük a szegényt, hívjuk be egy szóra!

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Ottó**:

Ha tudunk, segítünk, ez nálunk a mottó!

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Sándor**:

Talán szállást keres egy elfáradt vándor!

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Titusz**:

Hogyha számlát hoztak, mondd: elvitt a tifusz.

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Viktor**:

Tán képeket árul egy nyomorgó piktor.

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Vince**:

Tele van a kamránk, s nem üres a pince.

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Walter**:

„Senki, csak a falról potyog a friss malter!”

De vajon ki zörget? Nézz ki, fiam, **Zoltán**:

Kérdezd meg a vándort: „Éhes vagy? Fázol tán?”

(Jámbor J. Géza)

1.2.6. Nyelvi játékos rigmusok egészségünk védelmében

Ennek a szakasznak érdekes története is van. Jó három évtizeddel ezelőtt *A nyelv világacím*mel Szépe György nyelvész kollégámmal együtt egy határozottan sikeresnek mondható, a nézők által kedvelt, egy évtizednél is tovább élő – s csakugyan élő, egyenes helyszíni adásokból álló – műsort vezettem az akkor még egyetlen „királyi” televízióban. A műsornak volt egy nyelvi játékos rovata is, s ebben – az Országos Egészségnevelési Intézettel (OENI) előzetesen egyeztetve – pályázatot hirdettünk a nézőknek olyan jelmondatok, szlogenek, versikék beküldésére, amelyek valamilyen hasznos egészségvédelmi tanácsot tartalmaznak. Több mint 2000 jelmondat érkezett be, s „eredménye” nem csupán az volt, hogy a legjobbakat bemutattuk a műsor nézőinek, hanem még inkább az, hogy a népegészségért felelős egészségügyi szervezők hatékonyak, eredményesnek érezték munkánkat. Az *Egészségnevelés* című szaklap 1981. évi harmadik számában hosszas méltatás is jelent meg róla. Néhány sort idézek is belőle:

„Ezek a jelmondatok jól kapcsolódnak az egészségnevelés időszerű súlyponti témáihoz is, tehát a rendszeres testmozgást, a korszerűen mértékletes és változatos táplálkozást népszerűsítik, illetve a káros szenvedélyek

(dohányzás, alkoholfogyasztás) elleni propagandát igyekeznek segíteni. ... Az egészségnevelés részéről örömmel köszöntjük *Grétsy dr.* kezdeményezését, amely a fent mondottak szerinti hatékonyságában – aktivizáló egészségnevelési módszerként – is igen eredményesnek bizonyult.”

Ennyi háttérmagyarázat után nincs más teendőm, mint hogy bemutassak egy kis csokrot az egészségvédelem jegyében készült jelmondatokból. Annak érzékeltetésére, hogy mennyire össznépi volt ez a játék – ugyanis ez hasznossága ellenére nyelvi játék is volt! –, eleinte arra gondoltam, hogy mindegyik közzétett jelmondatnak a szerzőjét is feltüntetem. Erről azonban végül leteremttem, de mindmáig hálás szívvel gondolok mindazokra a pályázókra, akik nyelvi játékos lelkesedéssel és ötletességgel életükből esetleg sok órát, sőt napot fordítottak arra, hogy minél hasznosabb, szellemesebb jelmondatot, rigmussal szolgálják népünk egészségvédelmének jeles ügységét. (Nevük s lakóhelyük egyébként megtalálható az említett szaklapnak erről az eseményről beszámoló cikkében.) Az itt következő kis felsorolásban nem tartalmi, hanem betűrendi csoportosításban közlöm a bemutatásra kizemelt darabokat.

A füst öl – ne füstölj!

Az egészség drága kincs: ne akkor tudd, ha már nincs!

Az erős pálinka helyett igyál erőt adó tejet!

Dobd ki romló ételed – többet ér az életed!

Egészséges életforma: reggel, délben, este torna!

Ereidben nem lesz méz, ha kocogni gyakran méz!

Este könnyű étkezés – reggel derűs ébredés!

Fölösleges gyógyszeresedés – nem egyéb, mint önmérgezés.

Főzeléket eszel? Erős ember leszel!

Füstöd ontod: tüdőd rontod!

Hogyha ésszel eszel, magaddal jót teszel!

Hogyha gyakran szellőztetsz, sok nyavalyát mellőzhetsz!

Kevesebb zsír – messzebb a sír.

Ki-ki maga egészségének kovácsa!

Mese után már nincs mese: gyerekek ágyban a helye.

Minden héten gyalogtúra – nem kell akkor fogyókúra!

Napi séta – nemcsak néha!

Nem szégyen a futás – hasznos!

Ne szívj, szám: nem fáj fejem.

Óvatos légy az evéssel, érd be mindig a kevéssel!

Piszkos kézzel étkezel? Magad ellen vétkezel!

Sokkal tovább doboghat szíve, ha dohányzásnak nem lesz híve!

Többet ésszel, mint evéssel!

Vitamindús a gyümölcs: csoki helyett erre költs!

Zárd el jól a gyógyszereket, ne találja meg gyermeked!

1.3. Kancsalul festett egek?

Azt hiszem, mindenekelőtt arra nézve kell magyarázatot adnom, mi indított erre a furcsának tűnő címadásra. Elárulom: egy levél, amelyet bő negyedszázada kaptam egy rádióhallgatótól, mégpedig a *Magyarán szólva* című rádióműsor szerkesztőségébe. A levél a következő:

„Igen tisztelt Tanár Úr! Az újságírók gyakran idézik cikkeik címében klasszikusainkat. Ez önmagában még nem hiba, hanem érdem. Ha azonban az idézet tévedést, félreértést sugall, akkor már baj van. Soraim igazolásául csatolok egy újságkivágást. Mint látható, a Népsport 1985. november 23-i számában megjelent egy cikk ezzel az öles betűkkel szedett címmel: »Kancsalul festett egek«. Tetszetős a cím, csak hogy van egy kis bökkenő, mégpedig az, hogy Vörösmarty örökzöld versében az eget nem kancsalul festik, hanem csupán kancsalul nézik!

Tisztelettel: Gyurkovits István,

Budapest, Pengő u. 6–8. (1024)”

Lehet, hogy csak pontoskodás a részemről, hiszen *A merengőhöz* című verset, Vörösmarty egyik legszebb költeményét reményeim szerint a csak valamennyire is iskolázott fiatalok és idősebbek még ma is egyaránt ismerik, de azért, biztos, ami biztos, mégis felidézem olvasóimnak azt a szerintem szállóigének is tekinthető két sort a versből, amelyik az újságíró az imént idézett cím adására ihlette. Vörösmarty ezt írta:

Ábrándozás az élet megrontója,

Mely, kancsalúl, festett egekbe néz.

Ugye világos olvasóim számára, hogyan kell értelmezni a dőlt betűkkel szedett sort? A benne található vesszők nyilvánvalóvá teszik, hogy a levélírónak igaza van: szó sincs kancsalul festett egekről, hanem arról van szó, hogy az ábrándozás kancsal, hamis látásmódra vezet, amelynek következtében festett eget lát az ábrándozó a valódi helyett. S íme, mindössze az okozta a félreértést, hogy az az apró kis írásjel a *kancsalúl* szóalak után, vagyis a vessző elkerülte az újságíró figyelmét.

Nos, mindössze azért választottam ezt a talányosnak látszó címet – természetesen kérdőjellel ellátva, nehogy én is félreértés okozója legyek –, hogy egyrészt visszautalhassak erre a régi, de tanulságát tekintve ma sem érdektelen történetre, másrészt pedig, hogy valamiképpen felkeltsem olvasóim érdeklődését könyvem e fejezetének tárgya iránt, amelyben a kancsalságnak igencsak nagy szerepe van. Ugyanis ebben a részben a kancsal rímekkel s az ezeken alapuló nyelvi játékokkal foglalkozom.

Mi is valójában a kancsal rím? Egy vérbeli szójátékos rímfajta. Lényege az, hogy a sorvégződéses mássalhangzói pontról pontra megegyeznek – itt nincs helye asszonáncnak, azaz csupán részleges mássalhangzó-egyezésnek, ami a nem kancsal rímek használatakor egészen természetesnek számít –, a magánhangzók azonban minél jobban, lehetőleg még hangrendjük tekintetében is eltérnek egymástól. Azt persze nem mondhatjuk, hogy a valódi költészetben nincs is semmi szerepe a kancsal rímnek. Remek kancsalrímsorozatot találunk például Kosztolányinak a *Csacsi rímek* ciklusába tartozó *Tréfás ujjgyakorlat*ában. Szemléltetésül csupán néhány sorvégződéspárt idézek a versből: *gerendje – kalandja, csendje – varangya, kelengye – kalandja*. Vagy álljon itt példának Arany János kancsal ríme a *Tinódi redivivus* című paródiából:

Röttentő hadakban ki forogtál *akkort*:

Dúdolsz mai napság omnibuszt, *fiakkert*.

Ugyancsak ide kívánczik a kitűnő költőnek és műfordítónak, Devecseri Gábornak az a versszaka, amelyet már súlyos betegsége idején vetett papírra az *Elszáll az idő* című versben:

Sokat nem ér e *porhüvely*,

lehetsz erős, mint egy *bivaly*,

a víz alá, hol a *hal él*

szorít le a hülye *halál*...

S talán még inkább ide tartozik Weöres Sándornak már címével is árulkodó kis verse a *Harminc bagatell* című sorozatból:

Kancsal rím

Egy hívő s egy *eretnek*

feles földön *aratnak*

hergeli két *amazon*

mint a hang a *lemezen*.

Még tovább is sorolhatnám a „magas” költészetből vett példákat, továbbá megemlíthetném jó néhány költőnek vagy akár tudós szerzőnek a kancsal rímmel foglalkozó munkáit – például Várady Szabolcs költőnknek *A kancsal rím* című, az interneten is hozzáférhető alapos tanulmányát, amelyben a szerző a kancsal rímek fajtáit külön-külön is elemzi (pararím, kibicsaklott rím stb.) –, de nem teszem, noha tagadhatatlan, hogy ez a különös rímfajta nemcsak a verstani munkák körébe, hanem legalább annyira a nyelvi játékok sorába tartozik, mint ahogy oda tartoznak a kánrímek is. Persze ezt ilyen formában sem általánosíthatom, mert nem írnék igazat. Bizonyítékul s egyúttal szemléltetésül idézek néhány sort Várady Szabolcs tanulmányából. Többek között ezt írja a szerző a kancsal rímről:

„Komoly versben ez igen hasznos eszköz lehet, ha a pátoszt akarjuk visszavenni. Mint például Orbán Ottó, amikor Blake *Tigrisére* az elvesztett ifjúság képét vetíti, majd a nosztalgikus önsajnálát heves rohamát egy elegáns ripszttal így védi ki: »Csíkos ékkő, tündökölsz, / Művészi, ahogy te ölsz. / Noha nem tudatos döntés: *öszton*, / Hogy nem élsz növényi *koszton*.« (Mint egyik kritikusa írta: »A pátoszt és szentimentalizmust megtöri egy kancsal rím«, és szerintem is nevezzük csak kancsalnak az »öszton–koszton«-t, a pararímet hagyjuk meg a tudománynak.)”

Folytatva tehát a megkezdett gondolatot: a kancsal rím túlságosan harsány, túlzottan is magára vonja a figyelmet, s ez a költemény rovására mehet, a nyelvi játékokban azonban épp ez a jó. Ott érthető, hogy ez áll a középpontban, hiszen voltaképpen ez is a cél. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a nyelvi játékokban a kancsal rím nem is korlátozódik csupán a sorok végére, hanem kiterjed – vagy inkább így mondom: kiterjedhet – akár az egész sorra. Az elmondottak igazolására lássunk most már olyan kancsal rímes versikéket, szópárokat, amelyek már eleve azért születtek, hogy örömet szerezzenek a nyelvi játékok kedvelőinek, s egyúttal megmutassák, hogy nyelvünk e téren, ilyen megmértetésben is milyen csodálatos játékszer mindnyájunk számára. A kis versikék, amelyeket idézek, jobbra a nyelvi játékok szerelmeseinek szüleményei. Közülük külön is kiemelem Bencze Imre és a néhány éve, sajnós, már elhunyt Timár György nevét.

Egy kis bibi

– Mi Ali baja?

– Nincs alibije.

Borissza vélemény

Laktatóbb a paksi tömény,

mint a pesti péksütemény.

Orvosi jó tanács

Esti bőség:

ostobaság.

Kánikula

Nógrádban sok palóc között

fogy a sör, a palackozott.

A szép és a csúf

Szép e kocsi bőrülése,
csúnya volt a borulása.

Egy kis gasztronómia

Azt vallják a barkácsolók,
nincs jobb, mint a birkaesülök.

Kaukázusi bölcsesség

Minden igaz dagesztáni
tud kenyeret dagasztani.

Autós túra a Felvidéken

Elfogytak a benzintalonok,
Lőcsén lettünk benzintelenek.

Blóddi

Azt mondja az indonéz házaló:
fák mögül egy indóház néz elő.

Egyenlőtlen fejlődés

Isten hozzád, hardver, szoftver,
kiskocsmában pörköltzsaft vár.

Okirathamisítás

Hamis tanú, kancsal okmány,
hát ez bizony bűncselekmény!

Egy epigon sírverse

Nem volt ő egy Lope de Vega,
haláláig lopa, de vége.

Féltékeny férj a HÉV-en

Lassúbb ez a vicinális
még az öreg vicinél is!
Mikor leszek Micinél?
Jaj, ki tudja, micinál?

Honi könyvkiadás

Zola: Nana
Olvasó: Nini!

Kritikus: Ne, ne!

Erénycsósz: Nono!

Kiadó: Naná!

Természetesen nem csupán verssorpárokban derülhetünk ezeken a kancsal rímeken, hanem például kínálkozó, nemegyszer akár morbid jelzős szókapcsolatokban is, mint *állati ellető, bőséges besúgás, bűzös bázis, csipás csapos, csökönyös csákányos, dőre diri, dudorodó didiredő, epés após, felületes falulátás, fecsegő facsiga, göthös gáthős, gyanús gyónás, gyermekes gyurmakés, hatásos hátesés, hihető hahota, hűbéri háború, ibér óbor, iráni úrinő, izléses özlesés, járatos jurátus, kelta költő, közös kázus, kutató kötőtű, lüke lakó, mankós munkás, napozó népűző, nőderítő nádarató, ógörög igerag, óvodás évődés, örmény ármány* stb. Vagy például regénycímekben, amelyeknek kancsalrímes kiforgatása, átköltése, bátran állíthatom, remek szórakozás annak, aki ilyenek alkotására késztetést érez. Talán ez utóbbira még bemutatok egy-két példát! Előbb az igazi címet közlöm, majd az abból megálmodott, illetve fabrikált kancsal rímet.

Gárdonyi Géza: Ábel és Eszter>A bál és a sztár

Jókai Mór: Mire megvénülünk>Mára még van ólunk

Kaffka Margit: Színek és évek>Szánok és óvok

Krúdy Gyula: A vörös postakocsi>A véres pesti kacsa

Mikszáth Kálmán: A fekete város>E főkötő veres

Most azonban legyen vége a pusztá felsorolásnak, és következzenek a kancsalrímes fejtörők!

1.3.1. Rejtvényes kancsalságok

Kancsalrímes szókapcsolatok

Meghatározásokat sorolok fel. Mindegyik meghatározásra egy-egy kancsalrímes jelzős szó szerkezet a „válasz”. (Egy példa, szemléltetésül: Botor flamand: *balga belga*.) Segítségül még elárulom, a rejtvénytörő elején még egyszerűek, két szótagúak a megoldások, de azután akadnak bonyolultabbak, hosszabbak is.

1.
 - a. Mindenre eltökélt szenteskedő:
 - b. Szelíd vereség:
 - c. Vízben lebegő fiatal tehén:
 - d. Hozzá nem értő egyházi alkalmazott:
2. Kissé pisze fényképész:
3. Csúnya légyott:
4. Elhízott pénzember:
5. Derűs erdőmunkás:
6. Ostoba örlemény:
7. Kacsázva járó burkoló:
8. Sötét női fejfedő:
9. Puhuló mérgező gomba:
10. Engedélyezett fűfogyasztás:

-
11. Kacagó szófaj:
 12. Csuumvizessé váló turista:
 13. Perzsa nemesasszony:
 14. Humoros hatást keltő vegyész:
 15. Adókról folytatott régimódi disputa:
 16. A meleget jól viselő félvilági nő:
 17. Minden erejét megfeszítő monarchikus államfő:
 18. Termékeny regényalkotó:
 19. Szándékos nagyotmondás:
 20. Tájékozott ügyvédjelölt:
 21. Undorodó bíró:
 22. Kitüntetett kisiparos:
 23. Gyermekkori dévajkodás:
 24. Tengeri halat kergető egyházfi:
 25. Finnyás globetrotter:
 26. A megszokottól eltérő nyomatékos kérés:
 27. Liftként is használható csalogány:

Tíz férfi, tíz nő

Ezúttal húsz szót sorakoztatok fel. Mindegyiknek van legalább egy kancsalrímes keresztnévi megfelelője. Azidomszóé például ez lehetne: *Ádám*. Ennyi segítség után olvasóim bizonyára megtalálják mind a húsz utónevet, tíz férfié és tíz nőét!

1. Állás. **2.** Avított. **3.** Buli. **4.** Burnót. **5.** Cselló. **6.** Dézsa. **7.** Dúvad. **8.** Elváró. **9.** Jelen. **10.** Kongó. **11.** Mértan. **12.** Műhely. **13.** Ódon. **14.** Örök. **15.** Ráta. **16.** Rezsi. **17.** Róka. **18.** Sűrű. **19.** Tábor. **20.** Verő.

Kancsalító hármasok

Ez a rejtvény az egyik legkiválóbb, legagyafűrtabb nyelvi játékosnak, Bencze Imrének az ötlete. Ebben a megfjétk feladata az, hogy mindegyik meghatározást egy hármas, azaz három szóból álló, de az eddigiekhez hasonlóan szintén kancsalrímes szókapcsolattal fejezzék ki, amelyben minden szó mássalhangzói ugyanazok, sőt helyükön is maradnak, a magánhangzók azonban tetszés szerint cserélhetők más magánhangzókra. Szemléltetésül álljon itt is egy példa, a megoldással együtt! Meztelen Piroska bírósági tárgyalása: *Pőre Piri pere*. E szükségesnek látszó bevezető után most már jöhetnek a megoldásra váró fejtörők is. A fejezet végén természetesen fellelhetők a megoldások is, de arra kérem olvasóimat: ne adják fel könnyen!

1. Szélhámos kajla mesterkedése:
2. Cseles csónakos rávezet:
3. Kese mesterember bútordarabja:
4. Rigai üzletben kapható favágószerszám:
5. Jó kedélyű, őszes halántékú szakmunkás:
6. Zárszerkezet féleszűt lebilincsel:

-
7. Előkelő miskarolt kos taksája:
 8. Díszes lovas kocsin járó, szélhámoskodó húsiparos:
 9. Élősködőktől gyötört, botrányokat okozó táncmulatsági főszereplő:
 1. Zalai helységben (8771) felcsendülő, elképzelhető kacagás:
 1. Fullánkös nyelvű, álmos képű kocsmáros:
 2. Mohács környéki község gyászhuszárjának panaszkodása:
 3. Rosszmájú nőbolond előtűnik:
 4. Kármán József fő művének hősnője guzsalyozna, köszörülne:
 1. Erőfeszítéseket tevő, júdaskodó nagyfejedelem:
 2. Lihegő, viperaként hangoskodó köpönyegforgató:
 3. Lassan csillapodó, világhálón ügködő harci mén:
 4. Némajátékkal foglalkozó, anyás természetű kísértet:
 5. Unatkozó régész ügye:
 6. Mogorva csatlós bevásárlóalkalmatlansága:

Kancsalrím-keresés

Végül egy olyan verses fejtörőt ajánlok olvasóim figyelmébe, amelyben a hiányzó kancsalrímeket az olvasóknak kell megtalálniuk. Könnyítésül az első verssorokban dőlt szedéssel jelzem azokat a sorvégeket, amelyek rímpárjukra várnak. Jó fejtörést, jó mulatást!

1.Áll már az *odúja fala*,

De ráment . . .

2.Amiért *négyen dühösek*,

A szobák . . .

3.Cserfes madár *erre csörög*,

Náthától az . . .

4.Szekrény sarkában *szú rág*,

A pók meg hálót . . .

5.E házban *szemtelen, lökött*

Már eddig . . .

6.Kelemen lyukas *foga túrte*,

Hogy belement a . . .

7.A levegő *száraz, tudom*,

S betegséget . . .

8. A rézbányászarca *varas*,

Kibányászott . . .

9. Az életunt madár: *fásult szarka*,

A fodrászolt számár: . . .

10. Hogyha fáj a *lüktető pata*,

Vigasztal a . . .

1.3.2. Sanda rímek – és egyéb sandaságok

A sanda rím voltaképpen nem illik ide, mivel nem kancsal, azaz nem a mássalhangzók azonossága, ugyanakkor pedig a magánhangzók különbsége, harsány eltérése jellemzi, de mégis itt szólok róla, mivel a *sanda* és a *kancsal* szó a jelentése(i) alapján némiképpen összetartozik. Értelmező szótáraink a *sanda* szónak feltüntetik 'kancsal' jelentését is, igaz, azt is jelezve, hogy ilyen értelmű használata nem általános; inkább csak a népnyelvre meg az irodalmi nyelvre korlátozódik.

A sanda mészáros, mint tudjuk, máshova sújt, mint ahova néz. Nos, a sanda rím pedig azért sanda, mert vele egészen másképp fejeződik be a verssor, mint amit a rímhívó szó alapján várunk, de – és ez az egészben a legérdekesebb – a várt, „normális” rím is ott van a háttérben, s benne foglaltatik a sanda rím, kimondatlanul. Ha a hajdani diákverselésre vagy a 20. században bőven termő kabaréköltészetre gondolunk, akkor leginkább vaskos kétértelműségek bukkannak emlékezetünkbe, de a sanda rímek e területére itt most nem szeretném elvezetni olvasóimat. Azt azonban célirányosnak s e nyelvi játékoskönyv szelleméhez nagyon is illőnek érzem, hogy legalább néhány példa erejéig szóljak erről a tagadhatatlanul játékos rím néhány fajtájáról.

Kezdjük a becsapós versikékkel! Ezek esetében mindössze az a cél – s a lényeg –, hogy a hallgató vagy az olvasó ne azt a rímet kapja, amelyet vár, illetve hogy ne is rímet kapjon. (Ez utóbbit, azaz a várt rímet zárójelben mindig jelzem is.)

Ne töltse idejét a lábasok mellett,

vásároljon inkább félkész csirke...combot! (mellet)

Adriai tündérország, finom mívű szelence,

falaid közt kóborolnék most is, kedves... Dubrovnik! (Veleence)

Akarja, hogy testsúlya az ideálist elérje?

Fogyasszon több baromfihúst, sok benne a... vitamin! (fehérje)

Mikor az a kedves mosoly megcsillant a szemedén,

Úgy éreztem, most tudom csak, mi is az a... barátság! (szerelem)

Az előbbieket fordítottjának tekinthetők az ún. hibás versek, amelyek tudomásom szerint az 1836–1916-ig élt újságíróknak, Ágai Adolfnak a jó Misiről és a rossz Marciról szóló, Forgó bácsi néven írt gyerekverséből eredeztethetők, s amelyeknek az a lényegük, hogy a verssorok sugallta kancsal rímeket a „költő” játékosan kiegyenesíti. Maga a kitaláló, Ágai például így:

Misike jó kisfű volt,

Kis könyvéből mindig tanolt.

De im nézzétek a Marcit,

Mindig vágott fura arcit.

Jaj, hogy néz a nevetlen,

Szeme úgy ég, mint a ketlen.

És így tovább.Napjaink nyelvi játékosai pedig így:

Kicsi nekem ez a peron,

Hazamegyek kerékperon.

Fú a szél, süvölt a ciklon,

Jaj de fázom a biciklon.

Végül pedig hadd említsem meg azt, hogy a kancsal rímek, amelyekre a fejezet címe utal, még ha ennek a fejezetnek itt most végét is vetem, könyvemnek egyéb helyein hol itt, hol ott feltűnnek majd, különösen olyan játékos, szellemes és egyúttal csattanós versikékben, amelyek – jeles nyelvi játékosaink ördögi találékonyságának köszönhetően – szinte tobzódhatnak a különféle kín-, kancsal, kecske-, sanda és egyéb rímekben, s amely versikéknek szinte mindegyik darabja egy kis nyelvi varázslat. Persze azt, hogy tárgyilagosan ítélem-e meg ezeket az itt csak ígért „remekműveket”, vagy csupán a nyelvi játékok iránt elfogult szerző rózsaszín szemüvegén át látom őket ilyenek, úgylis az olvasó dönti el, nem én.

1.3.3. Megfejtések

Rejtvényes kancsalságok.

Kancsalrímes szókapcsolatok. 1. Elszánt álszent. 2. Békés bukás. 3. Úszó üsző. 4. Kontár kántor. 5. Fitos fotós. 6. Ronda randi. 7. Tokás tókés. 8. Vidor vadór. 9. Dőre dara. 10. Csámpás csempés. 11. Fekete főkötő. 12. Lágyuló légyölő. 13. Legális legelés. 14. Nevető névutó. 15. Átázó utazó. 16. Iráni úrinő. 17. Komikus kémikus. 18. Ódivatú adóvita. 19. Hőtűró hetéra. 20. Erőlködő uralkodó. 21. Szapora szépíró. 22. Tudatos tódítás. 23. Járatos jurátus. 24. Utálkozó ítélkező. 25. Koszorús köszörús. 26. Óvodás évődés. 27. Heringűző harangozó. 28. Válogatós világotas. 29. Kivételes követelés. 30. Felemelő fülemüle.

Tíz férfi, tíz nő. 1. Illés. 2. Ivett. 3. Béla. 4. Bernát. 5. Csilla. 6. Dezső. 7. Dávid. 8. Elvira. 9. Jolán. 10. Kinga. 11. Márton. 12. Mihály. 13. Ödön. 14. Erik. 15. Rita. 16. Rózsa (a „tíz nő” kitételhez ez szükséges, de valójában egy férfinév is lehet: Rezső!). 17. Réka. 18. Sára. 19. Tibor. 20. Vera.

Kancsalító hármások. 1. Csaló csalé csele. 2. Ravasz révész rávisz. 3. Szóke szaki széke. 4. Balti bolti balta. 5. Derús, deres darus. 6. Lakat lükét leköt. 7. Úri ürü ára. 8. Hintós hintás (vagy: hantás) hentes. 9. Bolhás, balhész bálhős. 10. Hahóti hihető hahota. 11. Csípős, csipás csapos. 12. Sárosi sírásó sírása. 13. Kaján kujon kijön. 14. Fanni fonna, fenne. 15. Erőlködő, árulkodó uralkodó. 16. Szuszogó, sziszegő szószegő. 17. Csituló, chatelő csataló. 18. Mímes, mamás mumus. 19. Ásító ásató esete. 20. Keserű kíséző kosara.

Kancsalrím-keresés. 1. ... ideje fele. 2. ... nagyon dohosak. 3. ... orra csorog. 4. ... szó rég. 5. ... számtalan lakott. 6. ... fügetorta. 7. ... szerez tudóm. 8. ... érce vörös. 9. ... fészült szürke. 10. ... laktató pite.

1.4. A Marcsa hája és a kóbor Julcsa

Vajon hogyan kerülhetett ez a két nőszemély, Marcsa és Julcsa e fejezet élére? – töprenghetnek el olvasóim, amikor megpillantják ezt a címet. Ám azzal hízelgek magamnak, hogy a legjátékoskedvűbbek közül bizonyára többen is akadnak, akiknek a fejében megfogalmazódik a felismerés, hogy ni csak, egy-egy ravasz betűcserével mindkét név eltűnik, ködbe vész, mégpedig úgy, hogy metatézis, azaz hangátvetés révén más, de szintén értelmes kifejezéseket kapunk cserébe. Lássuk csak! A Marcsa hájából a két kezdőbetű felcserélésével ez lesz: *a harcsa mája*, a kóbor Julcsából pedig ez kerekedik ki: *a jó bor kulcsa*. Egészen bizonyos – gondolhatják ezek a minden nyelvi játékra kihegyezett fülű és figyelmű olvasók –, hogy ebben a fejezetben ilyenféle hangcserés nyelvi játszadozásokról lesz szó.

Akik így okoskodtak, jó nyomon járnak. Csakugyan egy betűcserén alapuló nyelvi játékról szólok a következőkben, de nem mindenfajta metatézisről, hanem annak egy sajátos változatáról, amely a nyelvi játékok és játékosok körében meglehetősen nagy népszerűsége tett szert: *a kecskerímekről*. A hangátvetés, ha szabad ilyen lekcinsnylőn mondanom, voltaképpen mindennapos dolog. Szavaink múltját vizsgálva számos olyan szóra bukkanunk, amelyben az idők folyamán hangátvetés ment végbe. *Teher* szavunk eredeti alakja minden bizonnyal *tereh* volt. A *mazsola*, amely az olasz *Malvasia* tulajdonnévre vezetető vissza, *malazsa*, illetőleg *malozsa* formából alakult ki, szintén hangátvetés révén. *Szőcske* szavunk korábbi alakja *szőkcske* volt, amely ’ugrál’ jelentésű egykori *szőkös* igénk melléknévi igenévi alakjából formálódott imígyen: *szőköse* > *szőkse* >

szökcse, majd ez vált hangátvetés útján *szöcskévé*. A népnyelvben mindmáig gyakoriak a *kalán*, *csanál* stb. formák a köznyelvi *kanál*, *csalán* stb. mellett. Egyik kiváló magyar nyelvészünk, a nemrég elhunyt Deme László egyébként már 1943-ban, huszonkét éves korában könyv méretű tanulmányt írt erről a hangtani jelenségről *A hangátvetés a magyarban* címmel. Míg azonban a hangátvetésről szólva elsősorban egy-egy szón belüli változásra gondolunk – bár ez nem szükségszerű! –, addig a kecskerímáltalábantöbb szót foglal magába, több szóra terjed ki. Nem is könnyű megmondani, hogy micsoda tulajdonképpen. Tekinthejtjük retorikai alakzatnak is, de talán jobb, ha egy rímfajtának, s még jobb, ha egy sajátos rímes nyelvi játéknak tekintjük. A Tinta Könyvkiadó *Alakzalexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve* című nagy művében önálló címszóként ugyan nem szerepel, de a hang-, szó- és gondolatalkazatokat tárgyaló *Metabolé* szócikk egész oldalas táblázatában a palindróma, anagramma, metatézis és egyebek társaságában a kecskerímis megtalálható. Mivel én e könyvben elsősorban a nyelvi játékok felől közelíték hozzá, egy vérbeli nyelvi játékosnak, Karinthy Frigyesnek a kecskerím mibenlétére vonatkozó meghatározását idézem. 1927-ben, *Az Est* hármaskönyvében, közelebről e kötetnek *Tíz elmúlt év pesti társasjátékai* című fejezetében a következőket írta Karinthy:

„Az a rímjáték, amivel pár évvel ezelőtt foglalkoztatta egy tréfás társaság a közönséget, nem új – a németek »schüttelreim«-nek, »zöcskölörím«-nek nevezik. *Kecskerím* ennek a költői műfajnak a magyar neve. Kötöttsége egyetlen szabályból áll: az első sor két utolsó szava oly módon rímel a második sor két utolsó szavára, hogy a két szó kezdőbetűje felcserélődik. Egyike a legmeglepőbb rímhatásoknak, a hivatásos költészet éppen azért tagadta ki és vetette meg, mert túlságosan jó és hatásos rímjátékkeret, komikusan hat, a tartalom rovására megy, elárulja a versnek azt a nyílt titkát, amit minden költő tud, de amit ha bevallunk magunknak, rögtön felébredünk az illúzióból: hogy a forma, a rím adja meg a gondolatot és nem fordítva.”

Karinthy mindjárt példákkal is szolgál, mégpedig jobbára olyan verssorparókkal, amelyeknek címük is van. Írásában külön kifejti, hogy az ilyen típusú rímpároknak, ahogy ő nevezi, kecskerím-aforizmáknak a hatását nagyban fokozza a testes, szabatos cím. Íme néhány példája!

Közismert afféromnak rövid és tüzetes története

Engem kétszer csapott kupán,

S ő egy pofont kapott csupán.

Gyilkosság történt egy hotel fürdőszobájában

Ügyész halált kér a vádban.

Bizonyíték: vér a kádban.

Hidegvér az akasztófa alatt

Vajon mit akarhat tőlem e fura bakó?

Tán felakaszt? Üsse a kő! Eb ura fakó!

Talán mondanom sem kell(ene), nem Karinthy az egyetlen íróféle ember, akit megfertőzött a kecskerímgyártás bacilusa. Ha nem is mindnyájan fogadták meg a mesternek azt a tanácsát, hogy a kecskerímpár elé címet is érdemes és illik tenni, azért többen is létrehoztak efféle művecskéket. A hangjátékok, mesék, tévéjátékok, színdarabok népszerű szerzője, a Kossuth-díjas Csukás István például ezt:

Családi háborúság

Túladdott nején Fábián

Anyósán, továbbá fián...

Az írói pályáját riportokkal, színdarabokkal, ifjúsági regényekkel kezdő, hamar népszerűvé váló írónak, Fehér Klárának köszönhetjük ezt a remek kecskerímpárt:

Optikai csalódás

Azt hittem, hogy csillámpala.

Pedig csak a pillám csala.

A munkaszolgálatosként a Don-kanyart is megjárt, rendkívül termékeny író, akit regényei és hangjátékai egyaránt kedvelté és ismertté tettek, Hegedűs Géza a sziglieti alkotóházban ezt a rímpár faragta ki:

Egy műkedvelő színjátszó kör sikerületlen előadására

Rikítók, mint a réti pipacsok

Ezek a szörnyű péti ripacsok.

Az elsősorban irodalomtörténészként és műfordítóként, illetve a *Bábel* című nemzetközi folyóirat főszerkesztőjeként ismert Radó György ezzel a cím nélküli négysorossal remekelt:

Elöl megy a kopott lengyel,

Lova lábán lopott kengyel.

Lova lábán tompa pata:

Minek ez a pompa, tata?

A szórakoztató kisregényeiről és humoros színdarabjairól ismert Tabi László, aki vagy két évtizedig a *Ludas Matyi* főszerkesztője is volt, az *Élet és Irodalomban* ezt a bravúros kecskerímpárt tette közzé:

Szexis nő

Rám annyira hat a Mari,

Mint valami Mata Hari.

Végül egy úgyszintén virtuóz versike a számos nyelvi játékra, különösen irodalmi paródiákra rendkívül fogékony költőtől és műfordítótól, Timár Györgytől:

Szakmai szenvedély

Csillagásznak a Cassiopeia

Nem is csak holmi pesszió: kék a'!

A szemelvényként idézett irodalmi példák után, de még az előtt, hogy e rímjátéknak legalább két jól elkülönülő fajtáját részletesebben is bemutatnám, szükségesnek tartok némi magyarázatot fűzni a kecskerímekről már eddig elmondottakhoz, egyúttal már egy kicsit előre is tekintve, a fejezet további részei felé.

Karinthy, mint olvasóim bizonyára emlékeznek is rá, a kecskerímről ezt írta: „Kötöttsége egyetlen szabályból áll: az első sor két utolsó szava oly módon rímel a második sor két utolsó szavára, hogy a két szó kezdőbetűje felcserélődik.” Nem akarom e kristálytisztán megfogalmazott „szabály” helyességét megkérdőjelezni, hanem – a nyelvi játékok kedvelőinek, sőt elkötelezettjeinek lelkiállását jól ismerve – csupán azt a népi bölcsességet szeretném a Karinthy által leírtakhoz hozzáfűzni, hogy „kivétel erősíti a szabályt”! Ha egy megoldás nagyon ötletes, igazán szellemes, akkor elnézhető benne egy-két apró eltérés a rögzített szabálytól. Például elfogadható kecskerímpárnak az olyan rímösszecsengés is, amelyben nem két szó kezdőbetűje cserélődik fel, hanem egyetlen betű vándorol át a másik szó élére, onnan viszont nem jön vissza semmi, azaz az egyik betű egy zérus értékű betűvel (hanggal) cserél helyet. Egy példa: „Bükkös, tölgyes, *fenyves apad*, / Lesz belőlük *enyves fapad*.” Vagy: a kecskerímpárnak nem mindkét tagja áll feltétlenül pontosan két szóból. Elfogadhatjuk kecskerímnek az olyan rímpárt is, amelyeknek az egyik, sőt akár mindkét tagja csupán egyetlen összetett vagy akár egyszerű szó. Egy-egy példa mindkét fajtára: „Sötét királyt *mattozza*, / S királyokkal *jattol ma*.”, illetve: „Égbe száll a *kémfohász*: / Mért nem lettem *fémkohász*?”. Vagy: a kecskerímpár egyik vagy akár mindkét tagja állhat a kettő helyett akár három szóból is, persze csak akkor, ha a rímpár olyan elmés, olyan szellemes, hogy még e kis szabálytalanságával együtt is érdemes a megőrkítésre. Erre jó példa akár a Karinthytól idézett három példa közül az utolsó (*e fura bakó – eb ura fakó*), akár a Tabi Lászlótól idézett rímpár: *hat a Mari – Mata Hari*. Vagy: kár volna egy frappáns, fölöttébb szellemes kecskerímpárt félredobnunk pusztán azért, mert benne nem csupán két kezdőbetű cserél helyet, hanem egymás melletti két-két betű. Például: „Meglepett egy *show-ötlettel*, / Meghálalom *öt sólettel*.” Vagy: oktalanság – legalábbis túlzott precízesség – volna figyelmen kívül hagyni egy olyan bravúros kecskerímpárt, amelyben egy betű történetesen nem egy, hanem két betűvel cserél helyet: „Nem fogja *Ilonkát szaván*, / Inkább fog *szalonkát Iván*”.

Még sorolhatnám tovább a „vagy”-okat, de nem teszem, mert úgy vélem, ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy egy igazi, vérbeli kecskerímben (vagy akár egyéb játékos rímben) akkor is gyönyörködhetünk, ha valamilyen apró szépséghiba is fölfedezhető rajta. Éppen ezért most már csak arról ejtek egy-két szót, hogy a kecskerímekhez hasonló, metatézisen alapuló versjátékok más országokban, más nyelvekben sem ismeretlenek. A németek „schüttelreim”-jeire már Karinthy utalt, arról pedig, hogy Franciaországban is volt divatjuk, kellőképpen tájékoztat Luc Etienne *L'art du contrepet* című, több mint háromszáz oldalasmunkája, amelyben a szerző nemcsak számos, részben nyelvbotlás, részben tudatos „elszóláson” alapuló, „duplafenekű” mondattal örvendeztet meg bennünket, hanem még a különféle játékos két-, sőt egyértelműségek kidolgozásának technikáját, „elméletét” is részletesen kifejti. Nálunk a nyelvijáték-szakirodalom szerint Vikár Béla, a neves etnográfus, a *Kalevala* első fordítója a játék megalapítója, s a *kecskerím* elnevezés is tőle származik, igazi magyarországi elterjesztője azonban, ahogy erre már e fejezet elején utaltam, Karinthy Frigyes és baráti köre. S ennyi „előzetes” után most már csakugyan nem bölcselek tovább, hanem – természetesen azért arra törekedve, hogy az elkerülhetetlen apró szabálytalanságok száma minél kisebb legyen – rátérek a kecskerímjátékok két nagy csoportjának bemutatására és szemléltetésére, sőt, hogy az interaktivitás jegyében valamiképpen az olvasók is részesei lehessenek az „alkotás” folyamatának, a kecskerím-aforizmák rejtvényesített tálalására!

1.4.1. Össze ne tévessze!

A nagyvárosi folklór jóvoltából szinte mindegyikünk ismer jó néhány e szavakkal kezdődő, a benne rejlő kecskerímpárnak köszönhetően általában tréfás, humoros, s mi tagadás, nemegyszer pajzán szójátékot. A klasszikus példa így hangzik: „Össze ne tévessze az allegóriát a filagóriával!” Senkit ne tévessen meg, hogy éppen a legelterjedtebb példa, az *allegóriának* a *filagóriával* való összevetése nem is igazi kecskerím. Mint ahogy nem igazi kecskerímes mondások ennek a szólásfélének szintén a honi flaszteren termett olyan társai sem, mint például: „Össze ne tévessze a szezont a fazonnal, Kossuthot a vasúttal, Gizikét a gőzekével” stb., amelyek „humorban pácolva” mind azt fejezik ki, hogy akinek mondják, az olyan dolgokat is összekever, összetéveszt, amiknek semmi közük sincs egymáshoz. Hasonló példákért egyébként sem kell a szomszédba mennünk. Hogy a témánál maradjunk, az a szintén nagyon jól ismert két sor, amely szerint „olyanok a kecskerímek, / mint mikor a kecske rí: mek!”, a kecskerímről szól ugyan, de mégsem kecskerím, hanem kírím, s még csak nem is a javából. Ám volt egy lelkes nyelvi játékos, Vadas Pál (eredeti nevén dr. Vadas György), aki a szintén nem valami szellemes *allegória – filagória, szezon – fazon, Gizike – gőzeke* párhuzamokból kiindulva egy egész műfajfejlesztett ki, s ennek darabjai már valóban kecskerímpárok. Szabad óráiban (nem is tudom, hogy lehettek egyáltalán szabad órái, hiszen jó nevű, keresett ügyvéd volt!) több száz olyan versikét ügyeskedett össze, amelyeket a bennük rejlő kecskerímpár tett emlékezetessé. Íme egy kis csokor, amelynek számai nagyjából az ő alkotásai, s amellyel ezúttal reá emlékezünk! A felsorolást a fejezetcím két darabjával kezdem, amely szintén tőle származik.

Össze ne tévessze a Marcsa háját a harcsa májával!

... a kóbor Julcsát a jó bor kulcsával!

... a toka báját a boka tájával!

... a verekedő bandát a berekedő Vandával!

... a csárda zaját a zárda csajával!

... a csokorban adott bókot a bokorban adott csókkal!

... a bódító léget a lódító béggel!

... a keletlen buktát a beletlen kuktával!

... a fémes recsegést a rémes fecsegéssel!

... a koma sérelmét a Soma kérelmével!

... a remete csuháját a csemete ruhájával!

... a varázsló piktort a parázsló Viktorral!

... a pontos féket a fontos pékkel!

... a fogászok jogát a jogászok fogával!
... a hős ember nevét a nős ember hevével!
... az Andok urát az undok arával!
... a foltos bölényt a boltosfölnnyel!
... a fartót a tar fővel!
... a nyíró bakát a bíró nyakával!
... a szigeti legénységet a ligeti szegénységgel! Stb., stb.

Egy olyan sorozatot is kidolgozott Vadas Pál, amelynek darabjaiba egy szórendi cserét is beépített. Minden további magyarázat nélkül – hiszen a sorok második tagjai amúgy is árulkodnak magukról – ezek közül is idézek néhányat.

Össze ne tévessze a zsványok dandárát a zsandárok díványával!
... a sanda bírót a síró bandával!
... a vak bérest a véres bakkkal!
... a főnormást a formás nővel!
... a ronda kutat a rút kondával!

1.4.2. Kecskerímek a javából

A kecskerímek fejezetének ezt a szakaszát kivételesen egy aránylag hosszú idézettel kezdem. Az idézet az e könyvben máshol is nemegyszer említett, ismert publicistának és kritikusnak, Lukácsy Andrásnak *Elmés játékok, játékos elmék* című kötetéből származik, a munkának abból a több mint negyvenoldalas fejezetéből, amelynek címe: *Nyelvi Játékok Klubja*. A fejezet így kezdődik: „1970 őszén a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kebelén belül működő magyar nyelvi szakosztály elnöke és egyik vezetőségi tagja – maguk is szenvedélyes játékosok – a nyelvtudós Grétsy László és az irodalomtörténész-nyelvész Vargha Balázs egy klubot hívott életre, amelynek deklarált célja a nyelvművelés és a nyelvi fantázia ápolása játékos eszközökkel. A *Nyelvi Játékok Klubja* igen hamar népszerűvé lett, és azóta is folyamatosan működik. Összejöveteleiket – ők úgy nevezik: üléseiket – két-három havonként tartják, s ilyenkor a mintegy másfélszáz bejegyzett tagból legalább ötvenen-hatvanan mindig összejönnek. A klub összetétele a lehető legvegyesebb, található benne tanár, orvos, mérnök, matematikus, diák, fizikai munkás és háziasszony; nemcsak pesti, de szép számmal vidéki is. Egy ülés abból áll, hogy a résztvevők benyújtják (a vidékiek levélben beküldik) az előző összejövetelel ismertetett feladvány megfejtését, ezeket az egyik vezető (többnyire Grétsy) értékeli, s a legjobbkat sokszorosítják, és a tagoknak megküldik. Ezután újabb feladatot beszélnek meg a nyelvi és a szójátékok – mint nyomban látni fogjuk ugyancsak széles – köréből.”

Örülök, hogy mindezt egy több kiadást megért, rangos munkából idézhettem, s nem nekem kellett megfogalmaznom, mert az esetleg még dicsekvésnek hatna, márpedig annál mi sem áll tőlem távolabb. De a *Nyelvi Játékok Klubjáról* könyvem valamelyik részében mindenképpen szólnom kellett volna, hogy jelezhessem: amit leírok, közreadok, korántsem mind a saját leleményem. Sajnos az, amit e részben Lukácsy ír, vagyis hogy a *Nyelvi Játékok Klubja* „azóta is folyamatosan működik”, mára már érvényét veszítette, ugyanis a klub csak 1990-ig élt – klubalapító társam egyre jobban elhatalmasodó, súlyos betegsége késztetett erre a lépésre, a beszüntetésre –, ám amit a klub tevékenységéről ír Lukácsy, az mindenben megfelel a valóságnak. A „feladatokat” általában valóban én jelöltem ki, s az értékelést is én végeztem, de a feladványötletek jelentős része kollektív munka eredménye, s a briliáns megoldások java is a klubtagok közös igyekezetének terméke. Az e fejezet előző részében található, „Össze ne tévessze!” típusú kecskerímpárokra például Vadas Pál klubtársunk volt a legjelesebb „alkotója”, a most bemutatandó, szintén kecskerímpárokra alapuló versikéknek legavatottabb, legihletettebb szerzője pedig kétségtelenül a klub egyik vezéregyénisége, Bence Imre. Ez nem azt jelenti, hogy e sorozat darabjai mind tőle származnak, de a többségük az ő szellemi műhelyében született. Remélem, olvasóim szívesen fogadják ezt a kis kecskerímgűjteményt!

Legényekkel passzív Márta,

Fejét fedi masszív párta.
Füstöt ont sok kopár gyárunk.
Tetemes a gyopárkárunk.
Menyasszonyát Simon Dani karolta.
Lágyan szokta kimondani: Sarolta!
Amíg Csák fent csáklját fent,
Öccse lent egy fáklyát csent.
Elszakadt a spárga, Dániel!
S megszökött a drága spániel.
Váltott három bolti zsetont,
S kapott érte Zsolti betont.
Ha kerted végébe epertőt teszel,
Életed végéig tepertőt eszel.
Leruccan Ottó kincses Tatára,
Rátalál ott, ó, tincses Katára.
Idejárt egy kóbor jampec,
S kifogyott a jó bor. Kampec!
Kocsmákat jár Berta sorba,
Részegen dönt sert a borba.
Ötven fölött járó bába
Szerelmes a bárójába.
Kimerült a szokott keret,
S eltűnt, kit a kokott szeret.
Ha a macskák Egérnének írnának,
Egérutat ígérnének Ernának.
Nincs helye a vömnek nálunk,
Mondtam is a nőmnek: válunk!
Bronzot nyert Vince párosban
Pécsett, a pincevárosban.
Ezrest tett egy nett lóra,
S milliomos lett Nóra.
Kihez fusson Melitta enyhért?

Konyhapézt elitta Menyhért!

Süvit nénje felé Zsolt:

„Ingemen négy zseléfelt!”

Amikor a kador habos,

Mélabúsan hadar Kabos.

Anyja előtt Dorka tagad,

Pedig már a toroka dagad.

Eladólány begyes volt,

Virágzott a vegyesbolt.

Jaj, micsoda várór kend,

Mások kárán kárörvend!

Alkossunk kecskerímpárokat!

Most, e fejezet záró részeként következik az az interaktív játék, a kecskerím-aforizmák „rejtvényesített tálalása”, amelyet fentebb már megígértem. Ennek lényege az, hogy én egy-egy kecskerímes sorpárnak csupán háromnegyedét – az első sort s a második sor első felét – közlöm, a hiányzó részt olvasóimnak kell ki-, helyesebben megtalálniuk. Elárulhatom: könnyű feladat, hiszen csupán a szükséges betűcseréket kell végrehajtani, azaz kiolvasni az első sorból, de azért már ez is játék, ez is elmetorna. A helyes formára való rátalálás élménye talán már itt is megérinti olvasóimat.

1.Eltörték a széked négyen.

Nekik játék,

2.Rárivall egy fríz a gallra:

Hogy került a ?

3.Kell-e minden csámpás lónak

Átkeléshez ?

4.Azért olyan fakó Lia,

Mert csalja a

5.Egy lusta és nyakas kuvaszt

Két kis bátor

6.Nem lesz most, Béla, motozás,

Csak egy kis

7.Nem hiszem, hogy ott isztok,

Mert én vizet

8.Ki hallja e fene zajban,

Mi a szép e ?

9.Kisöcsémnek karamell,

Nekem, vénnek,

10. Kedvet ad a tangó Pestnek,

Gyógyír ez a

11. Vajh, mennyit szán divattyúkra,

S mennyit új ?

12. Mi az Ön Achilles-sarka, fordító?

– A sarki hideg, ha

13. Fenyőmagtól rigó dagad,

Magyar leányt

14. Kérdezi egy hellén masször:

Mért van az Ön ?

15. A vaddisznótorban Sarolta

A díjakat

16. Ment-mendegélt Gyuszi nyomán,

S eltévedt egy

17. Tetőled csak kömény tellett,

Pedig nekem

18. Most, hogy végre bent a széke,

Legyen immár !

19. A főnök a portán terem:

„Miért nincs a ?”

20. Ékes beszéd gall hatás.

Többet ér a

1.4.3. Megfejtések

Kecskerímek a javából.

Alkossunk kecskerímpárokat! 1. Néked szégyen. 2. Gríz a falra. 3. Lámpás csónak. 4. Lakó fia. 5. Kakas nyuvaszt. 6. Méla botozás. 7. Itt osztok. 8. Zenefajban. 9. Mara kell. 10. Pangó testnek. 11. Dán szivattyúkra. 12. Farkasordító. 13. Digó ragad. 14. Mellén hasször. 15. Sorban tarolta. 16. Nyuszi Gyomán. 17. Tömény kellett. 18. Szent a béke. 19. Tortán perem. 20. Hallgatás.

1.5. Verses talányok – talányos versek

Ha az e fejezetben tárgyalandó nyelvi játék(ok) múltját is legalább röviden érinteni akarjuk, akkor a 19. századig kell visszamennünk az időben. Ha a külföldi játékirodalomra is figyelmet fordítunk, akkor egy évszázaddal még messzebbre, még távolabbra. Tony Augarde például, akinek *The Oxford Guide to Word Games* című, gazdag tartalmú könyvére már másutt is hivatkoztam, egy teljes fejezetet szentelve ennek az érdekes nyelvi játékfajtának, már 18. századi, angol nyelvű példákat is szép számmal idéz. Én azonban, nem akarván

könyvemet idegen nyelvű példákkal megterhelni, a játékba való bevezetésül Arany Jánostól idézek egy tanulságos versikét, mégpedig ezt:

Fogj össze kettőt, s már többen leszünk,

Más hármat, akkor börtönben veszünk.

Siralmas sóhaj az ottmaradó –

Vedd az egészet, s olvasd:

A pontok helyébe kívánczó s egyúttal az előző sorra rímelő megfejtés kiejtés szerint írva és a sorok szerint tagolva: *mi-rab-ó*, azaz a francia forradalom neves személyiségének és legnagyobb szónokának, Mirabeau-nak a neve. A 19. században elég gyakori és kedvelt volt nálunk ez a rejtvényfajta, amelynek nemzetközi neve: *charade*. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* című munkája így adja meg a szó jelentését: 'szójáték, szórejtvény, amelyben egy szónak önálló tagokra, szótagokra bontott változatából kell kitalálni az eredeti szó rejtett értelmét'. Mivel a franciában, angolban *charade*, a németben *Scharade* névnek magyar megfelelője mindmáig nem született, én a továbbiakban *verses talányok* elnevezéssel illetem e rímes rejtvényeket, megjegyezve, hogy bennük a szótagok nem feltétlenül tényleges szótagok, hanem szórészek, ahogy arra már Arany rejtvénye is példa. Ugyanennek szemléltetésére egy másik nagy költőnkől, Vörösmarty Mihálytól is idézhetek egy két disztichonból álló, klasszikus verses talányt, amelynek a *Szózat* költője már címet is adott.

Rejtett szó

Három tagja elől könnyen forog a vizek árján,

A két végsővel gyáva csalásra mutat.

Bús az egész, ha hideg kezeit mellünkre lenyújtja,

Elhül benne szívünk, s lágy dobogása megáll.

A versikének, amelyben a Vörösmarty által emlegetett „tagok” betűket jelentenek, megfejtése: *halál*.

Ennyi „múltidézés” után a továbbiakban hadd szóljak arról, a példákkal sem fukarkodva, hogy a 20. század második felétől kezdve ez az addigra már eltűnőben levő, tetszhalottnak látszó, a hazai rejtvényűjságokból kiszoruló rejtvénytípus egyszerre csak feléledt, új erőre kapott, s ha nem is a rejtvénylapokban, de a nyelvi játékos körökben elég népszerűvé vált. Ebben talán nekem is volt némi részem, mivel egy-két televíziós anyanyelvi műsorban megpróbáltam népszerűsíteni, de nálam jóval nagyobb szerepe volt a Nyelvi Játékok Klubja egyik legjelesebb játékosának, a „civilben” földrajztudós Bencze Imrének, aki egymaga több száz remek verses talánnyal lepte meg a nyelvi játékok kedvelőit, szinte újjávarázsolva a műfajt. Erre később még visszatérek, de most, annak szemléltetésére, hogy *A nyelv világa* című, csaknem egy évtizeden át élő egykori tévés ismeretterjesztő sorozat nézői hogyan váltak nézőkből résztvevőkké, s hogyan alkottak még negyedszázaddal később is élvezhető s talán olvasóim szerint is megörökítésre érdemes verses talányokat, az ő rejtvényeiből mutatok be egy kis csokrot. Noha a rejtvénykönyvek és egyéb kiadványok képletes illemléke nem írja elő, hogy a szerzők nevét is fel kell tüntetni, én ezt mégis megteszem, s biztos vagyok benne, hogy az alkotók, az itt következő verses talányok szerzői is örömmel emlékeznek vissza arra a belső örömré, amely minden bizonnyal elfogta őket egy-egy ilyen nyelvi játékos verszet megalkotásakor. A megfejtéseket azonban már nem adom meg; azok megtalálhatók a fejezet végén!

A nyelv világa tévéműsor verses talányaiból

1. Egyik tagja bús lakoma,

Másik meg e napnak neve.

Együtt pedig csak egy gyökér;

Könnyet ejt, ki bánik vele.

(Varga Ferenc, Debrecen)

2. Az elején B-vel: dőre.

G betűvel sem lesz löre,
Hanem egy cserháti patak.
Magában meg kis zöld moszat.
(Bitter Piroska, Csallóközarányos)

3.Egyik része gyümölcs,
Másik része állat.
Ha a kettőt veszed,
Mint a Sion, állhat,
S ha levét ízleled,
Megnyalhatod szádat.

(Lázár Lajos, Budapest)

4.Végtag, kettő van belőle,
Hozzá nyelvünk névelője.
Újra végtag, most egy másik,
S ha ehhez kérdőszót társítasz,
Egybemondva zöltség lesz,
Melyet bátran megehetsz.

(Dr. Lukáts Borbála, Pécel)

5.A szemébe sugár nem ér,
Majd: egy honfoglaló vezér.
Rendszer nélkül széjjeldobál,
Földet forgat, árkot csinál,
De az állat, melynek ez a háza,
Szintén a földet forgatja, ássa.

(Dr. Czeglédy-Jankó Géza, Budapest)

6.Hat betűből állok: munkásember vagyok,
De kiknek dolgozom, arcuk sose ragyog.
Első két betűm egy sporteszköznek neve,
A hátulsó kettőt ételbe szórd bele!
Két középső betűm, ha összeolvasod,
Azt jelenti: 'föle'. Mondd meg hát, mi vagyok!

(Dékány Erzsébet, Pannonhalma)

7.Első tagja eleven,

A második elől jár.

Remélem, e kettő együtt

Sok embertársunkra vár.

(Dr. Várkonyiné Hazai Márta, Budapest)

8.Első szó bor színe lehet,

Majd fogával eb tép sebet.

Kettős betűnk lesz a vége,

S feltűnik nagy költőnk neve.

(Doroszai Elekné, Fegyvernek)

9.Nem jut el a tengerig,

A nagyobbak elnyelik.

Tégy egy betűt eléje,

Fizetés lesz belőle.

Írj egy betűt hozzája,

Ez a fémek „tanyája”.

Olvasd össze az egészezt:

Tetejéről messze nézhetsz.

(Kalóz Imre, Tiszapalkonya)

10.Borsófüldön is van, ám ez mégsem borsó;

K-val az elején: ide jár a korsó.

Sóhajts még elébe, s mit olvashatsz végül?

Szabó Magda művét kapod eredményül.

(Éles Izabella, Eger)

Első tagom...

Említettem már, hogy Bencze Imre ebbéli munkásságára még visszatérek. Nos, ő az, aki e nyelvi játékot formailag megújította, a maga képére formálta; úgy alakította át, hogy a megfejtő számára mindig teljesen világos legyen, milyen szóra kell rátalálnia, s hány részből tevődik össze az a bizonyos szó. Jobbára úgy alkotta meg verses talányait, hogy szinonimák is segítsék a talányok olvasóit a helyes formára való ráakadásban. Persze a kellő eligazítás mindegyik hasonló versezetben benne van, hiszen másképp nem lehetne a talányt megfejteni, de Bencze Imre ebben mindenki másnál következetesebben járt, illetve jár el. További magyarázat helyett a következőkben tőle idézek egy „Első tagom...” kezdetű sorozatot, abban bízva, hogy olvasóim ugyanúgy kedvüket lelik e verses talányok megfejtésében, mint magam is. (A megoldásokat a fejezet végén természetesen megadom.)

1.Első tagom szorít, markol,

Szerez, megtart, nekilát,

A második: kiszab, átnyújt,

Juttat, ellát, kibocsát.

Utolsó tag: régimódi,

Vaskalapos, sokéves.

Összefogva: nagyvendéglő,

Hol a csaplár beszédes.

2.Első tagom tusakodik,

Kardoz, töröz, harcra kel,

A második: lelakatol,

Kulcsol, rigliz, reteszel.

Utolsó tag: értesülés,

Bizonyíték, adalék.

Összefogva: hogyha zúdul,

Elfutni sincs haladék.

3.Első tagom igekötő,

Egyszersmind egy irányt mutat.

Második is igekötő,

S jelöl ellentétes utat.

Utolsó tag: jó böllérünk

Köveszti a szalonnát.

Összefogva: hangot hallat

Tölgyfaajtón s falon át.

4.Első tagom rövid szócska,

Senki más, csak tenmagad.

Második tag: megfog, emel,

Felnyalából, megragad.

Utolsó tag: ajtónálló,

Silbak, strázsa, darabont.

Összefogva: szörzet, amit

Fonógyárba arab ont.

5.Első tagom idős ember,

Kit egy székelly titulál.

Második tag: törleszkedik,
Hízlekedik, gázsulál.
Utolsó tag buzdul, hevül,
Felsül, leböög, felgerjed.
Összefogva: vájatokban
Ájer, amely elterjed.

6.Első tagom díj vagy taksa,
Sodor, özön, áradat.
Második tag: akad ilyen
Fegyelem és akarat.
Utolsó tag hajtás, vessző,
Mit a fáról levágnak.
Összefogva: ez a sorsa
Anyját vesztett leánynak.

7.Első tagom kicsiny számjegy,
Kilenc alatt találad.
A második, hogyha zúdul,
Ott lelheted halálad.
Utolsó tag: mindannyiunk
Életében hiánycikk.
Összefogva: munkatervből
Ez sohasem hiányzik.

8.Első tagom háziállat,
Mégpedig a kicsinye.
A második: borászoknak
Kedvelt munkaeszköze.
Összefogva: felleghajtó,
Köpeny avagy köpönyeg.
Maros mentén úgy is mondják,
Lebernyeg vagy löbörnyeg.

9.Első tagom lelkesedik,
Izzik, hevül, fellobog,

A második meggörbülni

Általában nem szokott.

Utolsó tag: mértékegység,

Ezzel mérik (!) szavadat.

Összefogva: időjárás

Különböző ég alatt.

10.Első tagom: értékmérő,

Általános, divatos.

Második tag: ízesítő,

Étked ettől zamatos.

Utolsó tag: ácsingózik,

Epekedik, szobrozik.

Összefogva: haszonleső,

Senkivel sem osztozik.

1.5.1. Talányos versek

Sokáig sorolhatnám, sorjázhathatnám még a megalkotásuk folyamata szempontjából nyelvi játéknak, megoldandó talányként magunk előtt látva pedig rejtvénynek, mégpedig szellemes, színes rejtvénynek tekinthető verses talányokat, mivel azonban feladatomban nem az efféle rébuszok halmozását, hanem inkább csak bemutatásukat s több-kevesebb példával való szemléltetésüket tartom, a felsorolást, szemléltetést abba is hagyom. Csakhogy, mivel a nyelvi játékok igen gyakran érintkeznek is egymással, sőt szinte egymásba folynak, kötelességemnek érzem, hogy e fejezetben olyan – akár szintén verses talányoknak nevezhető – rejtvényes versikéket is bemutassak, amelyek a charade típusú verses talányoktól eltérnek ugyan, de szintén versesek s valamilyen módon úgyszintén talányosak. Következzenek hát most a talányos versek!

Rímrejtvények

Nem véletlen, hogy a rímeknek is jelentős szerep jut ebben a kötetben, ugyanis a nyelvi játékok kedvelői szinte kivétel nélkül vonzódnak a különféle rímjátékokhoz. E munkám több fejezetében is szó esik különféle versformákról, rímkülönlegességekről (kecskerím, kancsal rím stb.), rímjátékokról és egyéb olyan nyelvi játékokról, amelyeknek a rímes-verses forma is szerves részük, itt azonban, híven a fejezet címéhez, csak olyan versekről, versikékről szólok, amelyek valóban talányosak, mégpedig olyan értelemben, hogy valamilyen talánnyal, rejtvényel párosulnak. Ebben az első kis alfejezetben a feladat nem más, mint a rímnek, azaz a valamely más szóval, sorvégződésével minél pontosabban és minél teljesebben összecsengő végződésnek a megtalálása.

Persze egyáltalán nem mindegy, hogy miféle rím az, amelyet keresünk. A homonimák, vagyis az azonos alakú szavak – akár szótáriak, akár grammatikaiak – szinte tálcán kínálják magukat rímiszavakul, s így ilyenek esetében a megfejtők alig-alig élik át a rejtvényfejtés izgalmát. Könnyű belátni, hogy az olyan gyermek rejtvények, mint „Ha sokat eszem, / nem vág az...” vagy „Öntsön egy kis bort a rumba, / mindjárt jobban megy a...” nem hozzák lázba a befejezetlen versike olvasóját, mivel minden fejtörés nélkül is azonnal kitalálja, hogy a keresett rím szó az *eszem*, illetve a *rumba*. Az effélék voltaképpen nem is tekinthetők rejtvénynek. De ha egy kicsit nehezebb a feladat, akkor már talán jogos a *rímrejtvény* megjelölés. Nem véletlen, hogy már van, illetve volt is ilyen a rejtvényirodalomban. A *Füles* című, ma is élő és kedvelt rejtvényújságnak a múlt század hetvenes éveinek közepén volt is egy Rímrejtvények című rovata, amelybe hétről hétre Hídvégny Ferenc, a lap munkatársa írta nehezebb cseppet sem nevezhető, de egészében véve szórakoztató rímrejtvényeit. Bemutatok néhányat, de inkább csak szemléltetésül, a megoldást zárójelben mindjárt meg is adva. Olvasmányok, azt gondolom, ez is érdekes lehet.

Egy evési vetélkedőn
Latba vetve erejét
Megevett, mert bírta, cirka
Harminc adag (*derelyét*)
Álcázni akarta magát,
De gond szakadt a rókára:
Füstbe ment a ravasz terve,
Nem volt pénze (*parókára*)
Szívós ember a barátom,
Ellenszenvenem kivívta.
Cigarettaival lepett meg,
Ámde mindjárt (*visszaszívta*)
Szabályosan közlekedett,
Nagyon nagy hatást tett ez rám.
Egy kis légy volt az illető,
Kint, az állatkerti (*zebrán*)
Jó napja volt egy régésznek,
Mikor elment Kisvárdára:
Rábukkant egy nagyon régi
Aranyvégű kis (*dárdára*)
Bokáig ment a homokban
Pali Pilisszentlászlóra,
De lekéste randevúját,
Mert késett a (*homokóra*)
Meleg sál kerül a nyakra,
És kucsma a fázós före.
Hogyha jön a hideg idő,
Öltözhetünk (*nyakra-főre*)
A gimiben a tanárok
Szeretik az olyan fruskát,
Aki dolgozatírásnál
Sosem vesz igénybe (*puskát*)

Melyik csere az, amelynek

Budapesten nagy a tere?

Megmondhatja a BKV,

Mivel ez a (*vágánycsere*)

Jó vermet is lehet ásni!

Akik krumplivermet ásnak,

Bizonyára kedvelői

A jó krumpli (*paprikásnak*)

Anagrammarímek

A nyelvi játékok határai beláthatatlanok. Noha könyvemnek több fejezetében is foglalkozom a több évezredes anagrammajátékkal s annak kiemelkedő produktumaival, az anagrammák említése e fejezetből sem maradhat ki, egyszerűen azért, mert verses anagrammarejtvények is akadnak szép számmal. E kis feladatban tíz kis kétsoros versikét mutatok be. Mindegyik versike második sorának végét csupán kipontoztam. A sort olvasóimnak kell kiegészíteniük, befejezniük. Hogy hogyan? Úgy, hogy az első sor utolsó szavának betűiből – mindegyik betűt felhasználva, de a betűket tetszés szerint átrendezve – megalkotják azt a szót, amellyel a versikét be lehet fejezni. Azt nem ígérhetem, hogy a megtalálandó szavak, szóalakok csakugyan mindig rímelnek az első sor utolsó szavára, hiszen akkor a betűk szabad átcsoportosítására már nem lenne lehetőségük, de azért így is jó lélekkel nevezhetjük a keresett szavakat anagrammarímeknek! (A megoldásokat a fejezet végén találhatják meg.)

1.Nekem csak játék

E sivar

2.Sziszeg egy kobra

Zúgnak a

3.Nyílik a barka,

Méh szúr a

4.Ugye, már látod:

Senki sem

5.Mindenütt romok,

Száll-száll a

6.Ásít a tinta,

Alszik a

7.Zöldül az árpa,

Oszlik a

8.Dagad a karom,

Zsibbad a

9.Károg a csóka,

Fázik a

10.De nagy a keserv!

Nincsenek

Magyarosító versikék

Végül még egy verses talány, nyelvhelyességi és szómagyarító ajánlásoknak egy olyan kis verses gyűjteménye, amely véleményem szerint mindenképpen érdemes a megörökítésre. Csak emlékeztetőül: a múlt század első harmadában gyakran születtek efféle, jó szándékú, de nemegyszer túlságosan szigorú, feddő versikék. Egyikükre – szerzője emlékezetem szerint Sajó Sándor volt – mindmáig jól emlékszem, noha vagy fél évszázaddal ezelőtt bukktam rá egy nyelvvédő könyvecskében, s azóta nem lelem nyomát. Akkoriban még sokan keményen bírálták a 'valóban' jelentésű *tényleg* határozószót, amelyet erőltetett nyelvújítási szóként tartottak számon. Nos, az erre vonatkozó kis nyelvvédő versike valahogy így hangzik: „Hát önnek *tényleg* szép a naplemente, / nem *igazán, valóban, csakugyan?* / Hát önön *tényleg*lyukas már a mente? / Varrja meg *t é n y l e g*, tüvel,jó uram!” Noha a most következő, Bencze Imrétől származó kis magyar(os)ító versikék mai szemmel nézve szintén szigorúak egy kissé, jó szívvel ajánlom őket olvasóim figyelmébe, ezúttal rejtvényként. A versikék által az idegen szavak helyébe javasolt magyar szavakat megtalálják a megfejtések között.

1.Vallja Zágon, tudja Zámoly,

A *sámlinál* jobb a

2. *Taksál* helyett jó érzékkel

Mondd azt: felbecsül,

3.Tudja anyóka s apóka,

Ringlinél szebb az

4. *Malórt* mondani kis hiba,

Mondd inkább: zavar,

5.Csángó, matyó, palóc, székely

Inkább, mintsempékel.

6. *Raplis* ember, aki másra veszélyes,

Szép magyarul rigolyás vagy

7.Ha van hozzá ízes karaj,

Aspenótnál jobb a

8.Érdemeld ki a nyelvvédő nevet:

Mondj inkább *rolni* helyett.

9.. lett a *pertli*,

S ma már a *gersli*.

10.Hideg ellen jobban véd

A, mint a *pléd!*

1.5.2. Megfejtések

A nyelv világa tévéműsor verses talányaiból. 1. Torma. 2. Alga (balga, Galga). 3. Somló. 4. Karalábé. 5. Vakondtúrás. 6. Sírásó. 7. Élvezet. 8. Vörösmarty. 9. Bérc. 10. Ókút.

Első tagom... 1. Fogadó. 2. Vízáradat. 3. Bekiabál. 4. Teveször. 5. Bányalég. 6. Árvaság. 7. Határidő. 8. Malaclopó. 9. Éghajlat. 10. Pénzsóvár.

Talányos versek.

Anagrammarímek. 1. Tájék. 2. Rabok. 3. Karba. 4. Dotál. 5. Korom. 6. Tanti. 7. Pára. 8. Marok. 9. Kacsó. 10. Versek.

Magyarosító versikék. 1. Zsámoly. 2. Értékel. 3. Ajóka. 4. Galiba. 5. Tüzdél. 6. Szeszélyes. 7. Paraj. 8. Tekercset. 9. Cipőfűző, árpagyöngy. 10. Takaró.

1.6. Varázslatos rímek – rímes varázslatok

Noha már könyvem több más helyén is foglalkoztam versekkel, rímekkel, még mindig úgy érzem, hogy velük kapcsolatban egy-két dologgal még adós vagyok. Van már e kötetben olyan fejezet, amelyben a társas versfaragás szépségeiről, jeles költőink nyelvi játékaikról vagy éppen bizonyos különleges versformákban, verselési technikákban rejlő játékos lehetőségekről ejtettem szót, de néhány rímjáték még itt motoszkál a fejemben, s ezeknek – most úgy ítélem – mindenképpen helyet kell találnom. Ne gondoljanak rosszra, kedves olvasóim! Eszem ágában sincs a rímfajtákat végigsorolni, jellemezni és szemléltetni, hiszen akkor munkám nem szórakoztató s egyúttal a nyelvi fantáziát is megmozgató olvasmány lenne – holott, mit tagadjam, ilyen mű alkotása a célom! –, hanem véget alig-alig érő verstani értekezés. Néhány szemet-lelket gyönyörködtető rímjáték, rímes varázslat azonban még ide kívánczok.

1.6.1. A tiszta rímtől a kínrímig

Egybekapcsolom e kettőt, holott nem ugyanazt jelentik, ám van valami, ami szorosan összefűzi őket: a hangzók teljes azonossága. Közhely, de azért itt is leírom: ezekben a rímfajtákban a magánhangzók és a mássalhangzók egyaránt azonosak, míg a náluk jóval gyakoribb asszonáncban általában csak a magánhangzók azonosak, a mássalhangzók rokon hangzásúak vagy akár teljesen eltérők. (Egyébként eszerint nevezik őket tiszta asszonáncnak, mint *álom – károm*, vagy magánhangzós asszonáncnak, pl. *kedves – reggel*.)

Bennünket most az azonosságok érdekelnek. Nem bármiféle azonosság. Az egykori *vala – vala* rímek vagy a rag-, illetve képzőrímekek (pl. *kecsegtetsz – esengtetsz, jóság – igazság*) általában rossz rímnek számítanak, a homonimarímek azonban, amelyek azonos hangzású szavak saját jelentésükben való használatán alapulnak (pl. hull a *korom – életkorom*) jó rímnek tekintendők. Engem azonban ezúttal még ez utóbbiak sem érintenek közelebbről, mivel homonimarímes versikéket egy más fejezetben már bőszégesen soroltam, egyébként a tanárookra és a diákokra is gondolva, ugyanis a homonimákkal való megbarátkoz(tat)ásra éppen az ilyen, „Másét soha el ne *csend*, / de ha mégis, akkor *csend!*”-féle kis versikék a legalkalmasabbak. Most pedig, hogy a nem tetsző vagy valamilyen szempontból nem ide illő azonosságokat kizártuk, rátérhetünk a lényegre.

Említettem már, hogy a címben szereplő „tétélek” rokon fogalmak, de azért érdemes látni a különbségeket is. A tiszta rím értékes, jó rímnek számít, például ebben a népdalban: „Hátamon a *zsákom*, / Zsákomban a *mákom*”, de ha egy tiszta rím „túl jó”, azaz két-három, esetleg négy szótagnyinál is hosszabb s esetleg ravaszabb, akkor már nem is olyan jó, mert túlságosan is magára vonja a figyelmet, azaz akkor már hajlamosak vagyunk kínrímnek tekinteni. Természetesen a kínrím is értékes, sőt különleges gondosságot kívánó rím, de már nem annyira a komoly költészetbe, inkább a nyelvi játékos célú, tehát a formai bravúrokra kihegyezett versezetekbe való. Talán mondanom sem kell, számomra most, tehát egy nyelvi játékokkal foglalkozó könyv írásakor éppen ezek a legvonzóbbak, legértékesebbek.

Tehát a kínrímekről lesz szó! A Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstan* így jellemzi őket: „a *kínrím*... erőszakoltan csengő-bongó hangzású (pl. a tréfás diákmondókában: »De unalmas ez a *latin óra* – inkább ülnék egy *kajla tinóra*«)”. A tréfás, játékos jelleg valóban fontos ismérvük a kínrímeknek, s így a jellemzés helytálló, azonban szólnunk kell a kínrímek hosszáról, terjedelméről is. Bencze Imre játékostársunk, aki a kínrímgyártásnak is avatott mestere, egy helyütt, egy rejtvénylapban így ír erről: „A kínrím jellemzője, hogy a rímpár legalább három szótagjának azonos a betűalakja. Ilyeneket persze csak nem kis kinnal lehet összeeszkábálni – alighanem innen a játék neve.”

Megállapítása második felével nemigen érthetek egyet, mivel az a kín, ami egy jól sikerült kínrímpár kiokumlásához szükséges, az alkotó számára valójában nem szenvedés, gyöttrő fájdalom, azaz nem kín, hanem gyönyörűséges időtöltés, de ezt persze említett játékostársunk is nagyon jól, talán mindenki másnál jobban tudja. Én ezért nem is ezzel magyaráznám a játék nevét, hanem azzal, hogy a kínrímek hallgatása csakugyan szenvedés,

kín lehet azok számára, akik erre valamiképpen rákényszerülnek. Gondoljanak olvasóim azokra a szülőkre, akik gyermeküket már egész fiatal korában zenélésre szoktatják, például hegedülni tanítják, taníttatják, hogy valamikor majd világhíres művész, vagy legalábbis zeneértő és zenélni szerető felnőtt váljon belőle. A szándék persze dicséretes, de az ifjú „zenész”-nek a tanulással együtt járó, naponta több órai cincogását hallgatni már nem felhőtlen öröm, hanem valóban inkább kín. Azt hiszem, a *kínrím* szó magyarázatát is inkább ebből az alapállásból kiindulva találhatjuk meg.

A kínrím hosszának, terjedelmének megjelölésében azonban teljességgel egyetértek Bencze Imrével, hozzátéve, hogy a felső határ a csillagos ég. Vannak ugyanis olyan kínrímeik is, amelyek az egész verssorra, sőt versre kiterjednek, tehát végig rímek. Ilyen teljes egyezés például Weöres Sándor következő két „végig rím”-sora: „Aj, e nő-kebelű Lidi óta / a Jenőke belül idióta...” S ilyen az a *Lázalom-vers* című kis kétszer kétsoros is, amelyre Czigány György versei között bukkantam a *Népszava* 1988. december 31-i számában. Hogy olvasóim elől se maradjon rejtve, máris közlöm.

Habár kasza vadja, vulkán tálja –

ha bárka-szavad javul: kántálja!

Elek vár: hol landol vastag ügye?

E lekvár holland – olvasta gügye.

Ehhez a ponthoz érve eszembe jut egy levél, amelyet vagy tíz éve kaptam Nyíri Attilától Égeracsáról, s amelyet megőriztem, azt gondolva, hátha még szükségem lesz rá. Nos, itt az alkalom! Rövidítve ugyan, de idézem a levelet:

„Tisztelt Grétsy Úr! Az egyik könyvében olvastam egy francia mondatot, melyet a szavak átcsoportosításával [levélíróm a szóhatárok áthelyezését jelölte meg így; G. L.] kétféleképpen lehet értelmezni. Ez a mondat emlékezetem szerint 14 szótagos volt. Itt küldök önnek egy 16 szótagos magyar mondatot, amely szintén megfelel a követelményeknek, s bizonyítja, hogy a mi nyelvünk teljesítőképessége legalább akkora, mint bármely más nyelvé.”

Louis Aragonnak *A költő és a valóság* című tanulmánykötete nyomán valóban hivatkoztam ilyen példára, nevezetesen erre a világszerte idézett Victor Hugo-i kétsorosra:

Gal, amant de la Reine, alla (tour magnanime),

Galamment de l'arène à la Tour Magne, à Nimes.

E magyarra lefordíthatatlan szójáték jelentése a következő:

’Gal, a királynő szeretője (nagylelkű cselekedetként)

az arénából gálánsan a nimes-i Magne-toronyba ment.’

Levélíróm *Sziporkák* 32 címmel (amely cím mutatja, hogy fegyvertárában több efféle sziporka is van) a következő végig rímes sorpárral kedveskedett nekem, s így most olvasóimnak is:

„S öt leső szemetek int meg int: takar ott már a kar »Ó«-t,

Sőt les ő: szeme tekint – megint – takarót, mára karót.”

Nos, tagadhatatlan, hogy az ilyen végtelen – s mit tagadjuk, többnyire erőszakolt – rímek is kínrímeik, sőt, ha kedvünk tartja, akár végig rímes verset is írhatunk. A Nyelvi Játékok Klubjának tagjai annak idején írtak is ilyen verseket. Igaz, mindegyik sor csupán egy szóból, az egész vers pedig jobbára mindössze egy mondatból állt, de attól ezek még versek, mégpedig végig rímes versek. Néhányat bemutatok a termésből, de hogy a versek ne foglaljanak el túl sok helyet, a sorok végét csupán cezúrával jelölöm. A címetek viszont, amelyek e „versek” elé nagyon is elkelnek, hiszen voltaképpen ezek magyarázzák meg, fejtik ki a vers értelmét, minden kurtítás nélkül közlöm!

A hivatásos donor követelése

Mérem / vérem, / kérem / bérem!

Sok van, mi csodálatos az elektromos halban

Rája / bája: / hája, / mája, / szája / tája.

Nem volt házőrző kutya; jöttek is a betörők

Nincs / pincs, / kincs / sincs.

A fiatalok nem félnek a pocsolyától

Bár / sár / vár, / pár / már / jár.

Az állatkert lakójának ősi nevet adának

Teve / neve / Keve / leve.

Ligeti álmok

Lombok, / gombok, / dombok, / combok...

Ennyit a kírímek terjedelméről, határaitól, jellegéről. Annyit még megemlítek, hogy könyvem más helyén bemutatok egy olyan, néhány soros szöveget, amelyet szintén nevezhetnénk akár kírímeknek, de a lényege az, hogy szóhatár-áthelyezésekkel voltaképpen két szövegnek számít. Most pedig következzenek egy rejtvénytársorozat kírímekkel!

Kírímkeresés

Olvasóim azt gondolhatják, egy rím megtalálása, főleg ha kimondjuk, hogy csakis tiszta rímekkel játszunk, nem tekinthető feladatnak, hiszen a megtalálásához egyszerűen el kell olvasni az előző sor végét. Nos, ebben van is igazság, nem is kevés. A tiszta rímekre rábukkanni általában csakugyan gyerekjáték. Még akkor is az, ha olyan jeles nyelvész írta őket, mint Kosztolányi Dezső. Ő, aki mindig is vonzódott a nyelvi játékokhoz, *Csacsi rímek* című sorozatában jó néhány ilyen sorpárral ajándékozott meg bennünket. Például ezekkel (a sorpárokat az egyszerűség kedvéért egy sorba írom, a rímet pedig dőlt betűvel emelem ki):

Átadta a telefont, / mit lombokkal *telefont*.

Almát eszünk ma, rá diót, / és hallgatjuk *arádiót*.

Hegyezem a fülem, ül-e / a lomb alatt *fülemüle*?

Múltkor történt e rémeset, / sose láttam ily *rémeset*.Stb., stb.

El kell ismernem, hogy a rímek megtalálása feladatnak csakugyan meglehetősen gyermekes. Ám ennek ellenére is úgy érzem, hogy vannak, legalábbis lehetnek olyan kírímek, amelyek, ha talán csak néhány másodpercre is, fejtevéssé készítetik az olvasót. Igazam van-e vagy nincs, majd kiderül. Az itt következő, címmel is ellátott kétsoros versikék második sorából elhagyom a (kín)rímet. Bizom benne, hogy olvasóim mindegyiket megtalálják, úgy, hogy nem is nagyon kell törni a fejüket a rímen. De azért – az ördög nem alszik! – a fejezet végén közlöm az innen megtakarított rímeket. Jó – és folyamatos – olvasást kívánok!

1.Kötelezettség

Küldjed hozzánk át a lányodat,

Kifizetni

2.Változás

Holnaptól már Kálmán

Őrködik

3. Környezetszennyezés

Aggódik a vízi hatóság:

Veszélyben a

4.Irodalmi árverés

Költőnk verse nyáron

Elkelt

5.Szakvélemény

Zsebében bár azúr a dózni,

Nem akar ez

6.Étvágy

Kákabélú falánk eszeget

Bástyáromok

7.Iskolai szerelem

Két srác eped Ellusért,

Ő meg

8.A korzón

Sopronban Pap Irma sétál,

Kezében

9.Divatbemutatón

Szép manöken e bekecses,

A járása, ó !

10.Falánkság

Hallban áll a faládám,

Rajta almát

11.Görög túra

Egyszer lusta, máskor fura,

Busszal ment

12.Mindegy

Tatának titokban halászó halőre

Tütünek barátja, ha aszú,

13.Udvarlás

Kedveli Imre Barbarát,

Vesz néki ím

14.Szíveslátás

Vendégeli Nagyné német

Származású

15.Futó szerelem

Mire eljött a délután,

Könnye hullott

16.Mai kérdés

Zsarolhatja-e Mancsi Pált

Azzal, hogy ő ?

17.Dalmáciában

Hitted volna, hogy a dalmát

Ma reggelre is ?

18.A kocsmáros tépelődése

Nem értem, e mafla skót

Miért nem vett ?

19.Baj lesz

Hajkurásznak egy szerb uszkárt;

Ez okoz majd

20.Krimi

Ilonka bátyja alávaló amatőr,

Ballonkabátja

1.6.2. Néhány rímkülönlegesség

Resztlis versek

A *resztli* (illetőleg *reszli*)szó a németből került hozzánk, a német *Rest* osztrákos kicsinyített változata. Leginkább a konyhanyelvben meg a műhelyszargonban él. Jelentése: 'maradék, főlösleg'. Én egy sajátos, játékos verstípus megnevezésére használom, egy olyan verstípuséra, amelynek megalkotása tudomásom szerint az 1836–1916 között élt népszerű újságíró-lapszerkesztő, Ágai Adolf nevéhez köthető. Ágai Adolf Csicseri Bors néven évtizedeken át szerkesztette a nagy népszerűsége szert tett *Borsszem Jankót*, s 1871-től kezdve Forgó bácsi néven a *Kis Lap* című gyermekújságot is. Ebben a gyermeklapban jelentek meg különféle, játékos, szándékosan hibás, illetve „kiegyenesített” versikéi, mint például ez: „Misike jó kisfiú volt, / Kis könyvéből mindig *tanolt*. // De ím nézzétek a Marcit, / Mindig vágott fura *arcit*.” (Ezekből idéztem is néhányat könyvem egyik előző fejezetében.) Úgy tudom, tőle származik az az immár klasszikusnak számító versike is, amelynek a végén egy „resztli” éktelenkedik, természetesen ez is a szerző szándéka szerint. Ez így hangzik:

Jó ital a málnaszörp,

Szereti is minden törp

e.

Hogy, hogy nem, ez a különös, mókás verstípus elterjedt a nyelvi játékosok körében. Bencze Imre az Ágai-féle indító vers nyomán szellemesen magát ezt az egész játékos versformát *törpnek* nevezi. A *Füles* egyik régebbi számában így ír róla: „Ennek az a lényege, hogy a rímkényszer hatására nem a szótaghatárnál vágják el a szót. Ezzel igencsak meglepő hatás érhető el. Többnyire egy-két szótagot, ám olykor csupán egyetlen betűt visznek át a következő sorba. Néha az elmetszett kifejezés csonka darabja önmagában is értelmes szó, ami képes a versike mondanivalóját a visszájára, mókás ellentétére fordítani.”

E kis előzetes után, azt gondolom, nincs is szükség további magyarázatra. A következő versikék, amelyek legtöbbször Bencze Imre a szerzője, magukért beszélnek. Remélem, olvasóim jól szórakoznak, jókat mulatnak az itt következő törpök, illetve resztlis versek láttán, olvastán!

Ínyenckedés

Szájnak, ínynek gyönyör

a rótbarna tőpör

tyű.

Ez is vélemény

Hangoztatja Cseresznye Pál,

jó ital a cseresznyepál

inka.

Áll a ház

Ez életem főműve,

dicsekszik a kőműve

s.

Estefelé

Elpilledt Sára.

Nem mászik fára

dt.

Kedvezményes ár

Határ menti helység Deszk,

olcsóbb ott a fenyődeszk

a.

Népszerűség

Tiszteletnek örvend

Körmenden a körvend

églős.

Különös

Támogatást talál

Izlandon a halál

lomány.

Mindenki megjött

Kártyapartner kibice

Sántikálva bebice

g.

Egy diktátor elszólása

Nyugalom a birodalom éke.

Mindenkori fő célom a béke

rítés.

Fair vagy nem fair?

Ha az építész fair,

Nem lesz tömeges fair

tás.

Rímfordítós versek

Mi tagadás, nem könnyű e címből kihámozni, milyen rímelésű versekre gondolok, de az vesse rám az első követ, aki jobb, kifejezőbb megjelölést tud helyette. Más olyan rímek is vannak, amelyek elnevezése nem áruklodik kellőképpen magáról. Vajon mindegyik olvasóm pusztán elnevezése alapján tudja, milyen a torzított rím, az elrejtett rím, a mozaikrím vagy a szétszóródó rím? Nem csodálom, ha nem, pedig mindezek az elnevezések nem saját csinálmányaim, hanem a verstani szakirodalomban is használatosak.

Arról a rímfajtáról, amelyről most szólok, tudomásom szerint nincs szó a szakirodalomban, mert nem közismert rímről, hanem egy jellegzetesen játékos rímről van szó. Legközelebb talán éppen az általam egy-két mondattal előbb említett elrejtett rímhez áll, de nem az, hanem annak pont a fordítottja. Az elrejtett rím külföldi verstanokban is szerepel, például a franciában *rime dérobée* néven. Ez olyan rím, amely elrejtőzik előlünk, olvasók elől, s csak a sorvégi szavak egymásutánját felcserélve jelenik meg. A Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstan* nyomán Tótfalusi Istvánnak ezt a rímet szemléltető példáját idézem:

Táncosa karján *Inge repdes*

Öltözve talpig *krepdesinbe*.

Látszólag nincs is itt semmiféle rím, ám ha az első sor végén álló szavakat felcseréljük, szabályos párrímet kapunk. Íme:

Táncosa karján *repdes Inge*

Öltözve talpig *krepdesinbe*.

Ez a rímfajta a magyar rejtvenyirolalomban már korábban is ismeretes volt. Heves Ferenc például a múlt század hetvenes éveiben egész sorozatot készített belőlük, s olvasóira bízta azt a feladatot, hogy a tompán kongó, rímtelen sorpárokat csengő-bongó versikékké alakítsák át, pusztán a szavak megfelelő átcsoportosításával. Idézem néhány verssorpárját, zárójelben mindjárt megadva a „megfejtést” is:

Vállamon a pelerinnel

Verset írtam, rímmel tele. (*tele rímmel*)

Szigorú a szentencia:

Nem lehet ciha a szenten! (*a szenten ciha*)

Azokban a versekben, amelyeket „rímfordítós”-nak nevezek, s amelyekre Bencze Imre nyelvi játékos versei között találtam példákat, nem a versek rímeinek helyreállítása a feladat, hanem kényszerű elrontása. A vers befejezésének itt ugyanis éppen az a feltétele, követelménye, hogy a hívó rímhez illő, befejező rész önrím legyen, azaz maga a hívó rím, csak éppen fordított sorrendben: az első résznek a második rész után kell következnie. Bemutatok egy példát, s akkor minden világos lesz. Íme egy rímfordítós vers:

Ez a kém halott!

– szólt a halottkém.

E kissé hosszadalmas, de megítélésem szerint mindenképpen szükséges magyarázat után én a következőkben nem teljes verssorpárokat közlök. Teljes egészében csak az első sort adom meg, a másodiknak pedig csak az első felét, vagyis azt a részét, amelyhez még hozzá kell kapcsolni a rímet. Azt a rímet, amely azonos a hívó rímmel (az iménti példában: *kém halott*), csak éppen fordított sorrendű, azaz a második része megelőzi az elsőt (*halottkém*). Jó versolvasást kívánok! Ha olvasóimnak bármilyen nehézségük adódna, a szabályos megoldást megtalálják a fejezet végén.

1.Nagyapám rám tékát hagyta,

Ma is őrzöm

2.Ha van időd, Kálmán, gyere!

Őrködjünk a

3.Mit kezében atyja markol,

Egy éles tőr

4.Elsuhant mellettünk a poroszló,

Nem maradt utána, csak

5.Mostan éppen Jenő mesél.

Nem is bánom, !

6.Kevés lesz két ételhordó,

Hisz van itt egy

7.Attól még nem lesz a gázunk jó,

Hogyha mi egyre csak

8.Új hetilap: Képes Élet!

Talán jó lesz,

9.Miből lett e mostani villa?

Docens vagyok;

10.A felújítás keretében

E képhez kell egy

11.Madárvilág rajongója;

Elmereng egy

12.Ne keress, testvér

Bakonyban !

13. Azért moly, hogy ruhát egyen!

Ha mást nem, hát –

14. A lábam tyúkszemes,

Nyögi egy

15. Mért gondolja, élehetetlen felcser,

Hogy ön mással ?

16. Az a dilemmája szegény Elemérnek,

Hogy házi mérlegen ennyit

17. Nézzétek, a Muci fara

Ugye, milyen ?!

18. Sok vodkát ivott a csongrádi,

De föl is bukott a

19. Ez az emlékmű

Védett

20. Selyeminge hasadékan

Kilátszott a

1.6.3. Rímpetárdákból – díszsortűz

E fejezet lezárásául hadd nyújtsak át olvasóimnak egy kis mintakollekciót az olyan, jobbára csupán néhány soros versikékből, amelyek mindegyike önmagában is egy kis remekmű, anélkül, hogy külön-külön is megmondhatnám róluk, melyik miért az. Ezek a miniatűrök leginkább talán azzal tűnnek ki a többiek közül, hogy nem egyetlen sajátosságuk – különös rímképletük, sajátos rímtípusuk, frappáns mondanivalójuk stb. – miatt ejtenek bennünket rabul, hanem mert különféle értékek együttesét rejtik magukban. Van köztük olyan, amelyik egyaránt tartalmaz kancsal és kecskerímeket, vagy ügyesen ötvöz akár három-négy rímfajtát is. Mások közülük a többnyire erősen kötött forma ellenére is rejtett mondanivalót közölnek velünk, de úgy, hogy érezzük a felfedezés örömet, amikor rábukkanunk a rejtett tartalomra. Vannak köztük olyan, általam dupla fenekűnek titulált versikék, amelyeknek az az óriási többletük, hogy a látszólag rontott vers is értelemhordozó, de a kiegyenesített változat is az, s ilyenkor néha nem is tudjuk, hogy a kétféle mondanivaló közül melyik is a fontosabb. Sorolhatnám még tovább, hogy milyen módon, milyen eszközök bevetésével ragadnak meg, bilincselnek le bennünket ezek a versek, de mind mestermű a maga nemében, mind valamiféle sajátos, nyelvi varázslat. Szinte mindegyik a már máshol is nemegyszer említett Nyelvi Játékok Klubjának tagjaitól vagy a klub egy-egy mindig szívesen látott vendégétől származik; a legtöbb Bencze Imrétől, elég sok Timár Györgytől, néhány pedig klubvezető társamtól, Vargha Balázstól, illetve egy-kettő mástól. Mivel némelyiknek szerzőjére nem emlékszem pontosan, illetve akadnak kisebb-nagyobb átfedések is, úgy határoztam, hogy a szerzők nevét külön-külön nem tüntetem fel. Egy bizonyos: mindnyájan megérdemlik e könyv szerzőjének – s remélem, majdani olvasóinak is – az elismerését.

Arab paripák

Tüzes lovak, ifjak s vének,

Egytől egyig muzulmének.

Hiszékeny asszonyka

Férjem a klubban sokat időzik,
Minden bizonnyal csak dominózik.
Jól trágyázott veteményes
Szépen hoz a papa papayája,
Mert egész nap kakakapálja.
Szegény tehén
Istálló a Riskám ólja,
Csak bika nincs, ki smárolja,
Mert azt Miska miskárolja.
Egy csehóban
Újabb leltár a nyakunkon,
Kijön már a konyakunkon.
Papp Laci nyomdokain
Tudják azt a legjobb ökölvívó körök,
Hogy a legerősebb ütés a balhörög.
Feleség – a házasságkötés időpontjához viszonyítva
Előtte: csupa búbáj
Utána: csupa bú, baj.
Megkísértett hölgy
(Kettős kecskerím)
Azt kéri e selma, fejfájós barát:
„Tárja végre fel ma, sej, bájos farát!”
Török turistalány Pesten
Szépítkezik retikülbül
Ez a kislány Isztambulból.
Nedves nászút
Nászutasok Velencébe’
Beültek egy gondolébe.
Nemcsak hajósok figyelmébe
A mindenáron-kormányos
Az mindenkoron ármányos
Kendőzetlen bírálat

Azt kérderzi ez a durva kanász, ni:
„Meddig akar az a kujon danászni?”
Egy pesti postásiskolában
Ha nem hullunk ki a rostán,
Találkozunk Budapestán!
Segédkezem a konyhában
Korai jókedvem hamarosan rom lett,
Huszonnégy nyers tojás a ruhámra omlett.
Zenei vetélkedő
Szerinted ez Buxtehude?
Hú, de buksz te!
Egy professzorra
Ez is tanít?
Az istenit!
Vendéglőben
A főasztalnál négyen ültek,
Előttük húsok tornyosültek.
Sikertelen főszakács
Ötleteit szünet nélkül ontotta,
Főműve: a sajtos tojásrontotta.
Mín dolgozik a Mester?
Jobbadán
Balladán.
A rímfaragó töprengése
Narancsra a mandarin
Nem kecske-, de sanda rím.
Életkép
Késő őszi, sanda reggel
Láttam egy nőt randa sállal.
Török kamionos szeretője
Törököm még este nagylegény volt,
De a strapától most szinte félhold.

A svéd pénzügyminiszter malmói

Mit számít neki font, korona, öre,

Hajtja a vizet a maga Malmőre.

Egy matematikus eltűnése

Elbújdosott bánatában:

„Kód előttem, kód utánam.”

Törpék

Egyik kicsi, másik pici,

Egytől egyig lilipiti.

Rátarti nomád

Egy tudatlan hunnak hitta,

Mérgében a fogát szkíta.

Kritikus az íróról

Holttetem?

Éltetem!

Balszerencse

A vadorzó, kinek útja görbe,

Gyakran esik csöbörből vadőrbe.

Egészségügyi torna

Jógázok, jógázok.

El is hagyják testemet a

Rossz gázok.

Modern gésa

Nincsen rajta kimonó, ni!

Csak egy árva monokini.

Örökérvényű igazság

Karaj, filé, marhaszegy,

Jó, ha jön, de szar, ha megy.

Sorozótiszt

Egy csapatnyit besoroztam,

Egy csipetnyit besöröztem.

Tyúktolvaj

Tyúkól felé hajtja ragadozó vére,
Lopkodja a csirkét a kánya-kedvére.
Három nővér szilveszteri bulin
Birkózzatok meg e dugóval, hugok!
Én azoközben a Hugóval diszkózok.
Ez van
Költő a népét lángostorozza,
Közben a plebsz a lángost orozza.
Kecskerím duplex
Mint a portáldarudat,
Óvjad s pártold uradat!
Rostocki történet
Egy frufrus kis fruska
Rostockban rostokol,
Kezében rostollal,
Friss tököt früstököl.
Éjjeliőr
Éber s ébren vagyok,
Kutyám pedig résen,
Magam póri sarjként,
Ebem pedigrésen.

1.6.4. Megfejtések

A tiszta rímtől a kínrímig.

Kínrímkeresés. 1. Átalányodat. 2. Márk álmán. 3. Vízihatóság. 4. Versenyáron. 5. Az úr adózni. 6. Falán keszeget. 7. E pedellusért. 8. Papirmasé tál. 9. Be keces. 10. Fal Ádám. 11. Tamás Korfura. 12. Ha löre. 13. Rebarbarát. 14. Nagynénémet. 15. Adél után. 16. Emancipált. 17. Ad almát. 18. Ma flaskót. 19. Egyszer buszkárt. 20. Alá való ama tör.

Néhány rímkülönlegesség.

Rímfordítás versek. 1. Hagyatékát. 2. Gyerek álmán. 3. Markolatja. 4. Oszló por. 5. Meséljen ő. 6. Hordó étel. 7. Jógázunk. 8. Életképes. 9. Villamostani. 10. Ébenkeret. 11. Gólyarajon. (Az *ly* és *j* betű azonos hangot jelöl.) 12. Vértest. 13. Egyenruhát. 14. Szemes tyúk. 15. Felcserélhetetlen. 16. Lemérnek-e. 17. Faramuci. 18. Grádicsón. 19. Műemlék. 20. Dékán hasa.

9. fejezet -

1. 7. Nyelvtörők, találósdik

1.1. Szócsavarintásoktól a nyelvtörőkig

Hogy neves költőink közül is jó páran hódolnak nyelvi játékos szenvedélyüknek, azt e könyvnek már néhány más fejezetében is megemlítettem, hozzátéve, hogy végső fokon maga az egész költészet is bizonyos fokig nyelvi játék. Igen, igen, de tagadhatatlanul vannak poétáink között olyanok is, akiknek egy-egy versében nem csupán eszköz vagy kifejezési mód, hanem kifejezetten, félreérthetetlenül cél a nyelvi játék(osság). Mindenképpen közéjük tartozik a költőnek, írónak és műfordítónak egyaránt kiváló, Kossuth-díjas Baranyi Ferenc is. A most következő, szinte az abszurdig is elmenő fejezetet stílusosan az ő egyik versével vezetem be,

SZEPLŐPÖTTYÖK

Biztonság

Szembeszélárnyék.

Életes olasz

Vitalitaliano.

Szövetségi vándorhadsereg

Vagabundeswehr.

II. Lajos látomása saját haláláról

Cselevízió.

Nagyjából növénytan

Átabotanika.

Sarki parvenü

Riherongyrázó.

Kongó feltörekvés

Harangkórság.

Értelmetlen veszekedés

Botorszalkodás.

Vörös üzemegység

Bíborharapó.

Vérszívó beatzenekar

Skorpióca.

Civilizált halember

Zuhanyi Istók.

A lángész sleppje

Géniuszály.

Kenyérharc költők között

Babérfeszültség.

Égő költemény

Dichtungsram.

Ezek a kis „szeplőpöttyök”, amelyeknek – igaz, nem egyenlő mértékben – az az egyik jellegzetes vonásuk, hogy két szó összecúszik, egymásra torlódik bennük (pl. *botor + torzsalkodás*, *skorpió + pióca*, *géniusz + uszály*), valahol középen foglalnak helyet a *szaloncukor + cukorrépa = szaloncukorrépa*-féle mókás hármas összetételek és az olyan, ún. pancsolt szavak között, amilyenekre legfőképpen Bencze Imre pazar, olykor akár morbid szóalkotásai között akadunk. Ilyen a ’fej’ jelentésű *kucsmatöltelék* (a kucsma és a kocsmatöltelék összeboronálásából) vagy az ’elrabolt lelkész’ értelmű *túsztelendő* (a túsz és a tisztelendő egybegyúrásából). Mivel az efféle szótörzítéseknek, szóburjánztatásoknak számos változatuk van, illetőleg képzelhető el, egyáltalán nem törekszem arra, hogy ezek között valamiféle rendet vágjak. Már csak azért sem, mert az alapváltozatra, az olyan, minimum három elemből álló szóösszetételek megalkotására (vagy rejtvényesített formában: megtalálására), amelyeknek középső tagjához balról is, jobbról is kapcsolódik egy összetételi tag, újabb nyelvi játékos könyveinkben olvasóim bőségesen találhatnak példákat, sőt egész példaszorokat. Az *Anyanyelvi rejtvénytárban* (*Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázatából*. Szerk. Grétsy László, Trezor Kiadó, Budapest, 2002) például több száz olyan példát, mint *cukor + baj + keverő, padló + szőnyeg + bombázás* stb., Forgács Róbert *Anyá – nyelv – csavar* című, nyelvi fejtörőket tartalmazó könyvecskéjének (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008) pedig már maga a címe is ennek a nyelvi játéknak jegyében fogant. Ehelyett ezúttal először inkább újból az írókhoz fordulok, s két jeles képviselőjüktől idézek egy-egy szellemes-humoros példaszorozatot. Az elsőt Örkény Istvántól, az *Élet és Irodalom* 1978. január 7-i számából:

Rosszul összetett szavak

Ezt játszottuk Szilveszter éjszakáján

Széplélektan Oroszbarátfüle

Kutyagumióvszer Nyomornegyedóra

Lócitromlé Horgászböfű

Haláltánciskola Sülttökfej

Bányatüzező Kőbölcsődal

Gépzongoraművész Térdkalácsütő

Anyatejszínhab Pókhálószoza

Vadregényíró Kecsekörömpörkölt

Falábszag Árucserenyerek

Fogkőkorszak Vastüdőlövés

Becenévházasság Slusszkulcsregény

Ruhafogaskerekű *

Rosszcsontvelő ÖNÉLETRAJZSZÖG

Kultúrembrevő Tengertánc terem

Szeméremgyűjtemény Drótostóték

Szitakötőde Macskajátékkaszinó

Vasmacskakölyök Adókulcskeresők

(A szerző, ahogy már e rész szintén „rosszul összetett” címével utal is rá, néhány ismert saját műve címének kiforgatásával karikírozta önéletrajzát, illetve saját magát. G. L.)

A második sorozat szerzője Timár György, aki ugyancsak az *Élet és Irodalomban*, sőt ugyanott, közvetlenül Örkény remekei után tette közzé saját, szintén mesteri „szókölteményeit”. Úgy érzem, akkor járok el helyesen, ha írása bevezető sorait is közlöm, amelyben ennek a szellemes összetételjátéknak múltjára is utal. Következzék hát Timár György összetételcsokra! (A cím is tőle származik!)

Még rosszabbul összetett szavak

Örömmel üdvözlöm Örkény István játékát, mely régi, kitűnő mesterek (például Heves Ferenc) korábbi kezdeményének ad új dimenziót. Érzésem szerint e játék – az Örkény-adta formában – „össznépivé” is válhat, csak hogy a játszóknek észbe kell venniük: nem minden „csuklós” összetétel alkalmas a följegyzésre. Én mindenesetre máris beszállok, s kezeimet, valamint szavaimat összetéve kérem Örkény Istvánt, ne tekintse ajánlataimat plágiumnak. (A Tótékat bizistók nem írom meg utána...)

Antianyagbeszerző Lúdtalpraesett

Balfácánvadászat Méhszajtáti

Bohéméletmentő Mostohaanyacsavar

Csúszópénztár Műfogsorhajóhadnagy

Dalműugrótoronyária Művesehomok

Fartőrölmetszett Pásztoróraszíj

Füldugóhúzó Rakottkrumpliorr

Hímporoltó Szekrényajtónálló

Imaszőnyegbombázás Szemhéjhámozás

Ingmellbimbó Töltőtollpárnahuzat

Izompacsirtatrilla Törvényszékrekedés

Jövedelemadótorony Töviskoronaékszerek

Kamatlábsó Úrhajósinas

Körlevéltetű Vérdíjbeszedő

Körömágyjelenet Vitustánctanár

Légcsőposta Záptojásgránát

Lepkeábkmormány Zongoraversenybefutó

Most pedig, a két jeles író fantáziadús, leleményes szóbonbonjai után a szintén jeles nyelvi játékosnak, Bencze Imrének elmemozdító szórontásai közül mutatok be néhányat. Ő, csakúgy, mint nyelvi játékos könyveiben (pl. *Nevető lexikon és agryémszótár* vagy *Válogatott agryémeim* című művében) többnyire Timár György is, meghatározásokra felel egy-két betű megváltoztatása, elhagyása vagy betoldása révén alkotott, lefegyverző humorú „rontott” összetételekkel. Álljon itt belőlük szemléltetésül egy szórakoztató kis gyűjtemény!

Újramagyarázó szótár

Agg sarkvidéki: Ószkimó

Attila: Hunfoglaló

A kijózanító főorvosa: Borgyógyász

Ápolónő: Lázvezetőnő

Bemondónők kiejtési versenye: Bakiviadal

Cukrázmester: Habvezér

Drágakőutánzat: Ametiszthelyettes

Ebvásár: Kutyavetye

Folyosói vita: Gangzavar

Főkönyvelő: Számfényvesztő

Háromkerekű vagány: Stricikli

Hitel: Bankcsapda

Ideális sütődés: Eszménypék

Kapca: Lábfejkendő

Képmutató vasutas: Szemaforgató

Kidőlt sürgőnypózna: Távírosszlop

Kisebb határsértés: Incifincidens

Kőműves hasonmása: Malteregő

Lóápolószer: Kancafice

Lemezlovas: Diszkópásztor

Marhalevelek kezelője: Tulokkönyvvezető

Méregpohár: Keserleg

Tömörség: Mondanivelő

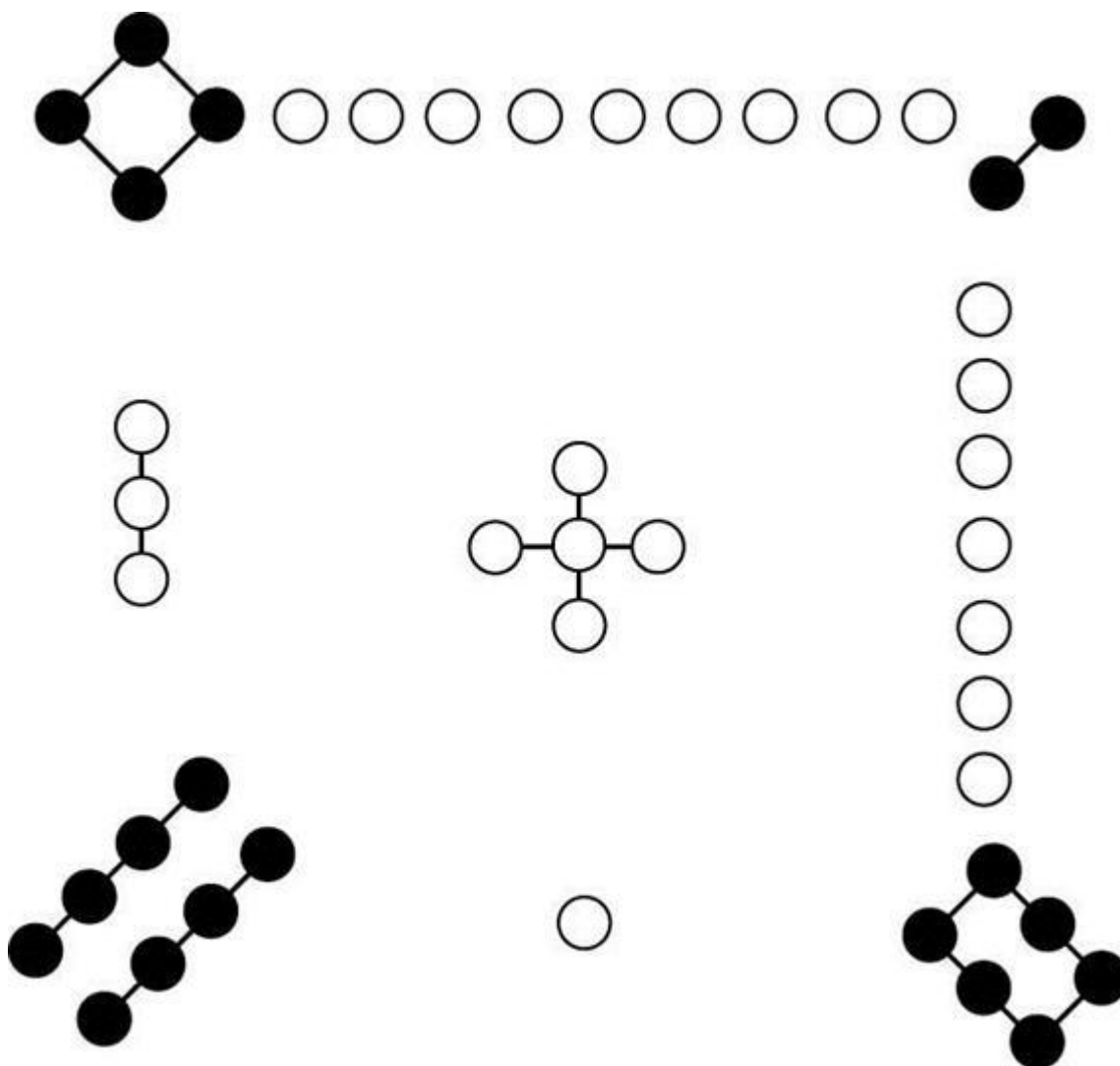
Tűzhely: Parázsfészek

Vándormadár: Lazafi

Játék a játékban

E fejezet első részének végén, még mindig az összetett szavaknál maradván most egy olyan kis játékot mutatok be, amely olvasóimnak nem csupán érdeklődésére tart igényt, hanem tevékeny közreműködésükre is. Az eddigiekben jobbra olyan játékos, akár többszörös összetételekről volt szó, amelyek csavarintásos voltak, köszönhetően felvidítják, talán még mosolyra is derítik az olvasót. Most nem a mulattatás a célom, hanem olvasóim találékonyságának próbára tévése. Hatszor három szót látnak maguk előtt. A szavak élén álló kötőjel azt jelzi, hogy ezek mind összetételei előtagok. A feladat: mindegyik sor három szava elé megkeresni azt a közös előtagot, amely a három szó mindegyikével összetételei alkot. Ez valójában meglehetősen egyszerű nyelvi játék. Olvasóim maguk is készíthetnek ilyen feladványokat, akár még tematikusakat is. Például olyan összetételei utótagokat állíthatnak egymás mellé, amelyek elé valamilyen szín kívánczik. Szemléltetésül, íme, három példa: -harisnya, -róka, -szakáll (*kék*); -hagyma, -kereszt, -pecsenye (*vörös*); -ár, -paprika, -vendéglő (*zöld*). Az itt következő játék azért érdekesebb, mert kétlépcsős. Ha olvasóim jól oldották meg a feladatot, észre fogják venni a játékot a játékban, tehát azt, amit a cím ígér, ugyanis a beírt szavak együttesen egy népszerű játékot idéznek

fel. Persze, bizonyára meg tudják oldani ezt a feladatot, de a fejezet végén azért természetesen közlöm a helyes megfejtést!

1.1.1. Törjük a nyelvet!

A cím, tudom, megtévesztő, de szándékosan az, hiszen éppen ezzel, ilyen módon akarom a figyelmet fölkelteni. A bulvárlapok cikkírói tudatosan és rendszeresen élnek ezzel a módszerrel, egyszer talán nekem is szabad. Amúgy eszem ágában sincs bárkit is arra ösztökélni, hogy szép anyanyelvünket törje kerékbe, használja nehézkesen, hibákkal terhelten – ezt a magyarul nem tudók, a más nyelveket beszélők úgyis megteszik, s még csak nem is haragudhatunk érte ezért rájuk –, ellenben arra buzdítom olvasóimat, hogy ezúttal, a fejezetnek ebben a részében a nyelvet mint beszélőszervünket törjük, azaz tegyük próbára különféle nyelvtörő beszédgyakorlatokkal. Ha nem is valóságosan, legalább képletesen, belepillantva, illetőleg – a másik irányból nézve – bepillantást engedve a nyelvtörők világába. Egyébként olykor rá is kényszerülünk ilyesmire, akkor, amikor olyan szavakat kell kimondanunk, amelyekbe „beletörük az ember nyelve”. Aki pedig beszédtechnikai képzésben vesz részt – például mint színinövendék, vagy ha még van ilyen: bemondógyakornokként –, az rendszeresen és tudatosan edzi magát az olyanfajta, célzatosan összeállított nyelvtörők minél gyorsabban, minél pontosabban s egymásután minél többször való elmondásával, mint például: *Fekete bikapata kopog a fekete patikaköveken...* Az ilyenek iránt érdeklődőknek bizalommal ajánlom Montágh Imre *Tiszta beszéd – Beszédtechnikai gyakorlatok* című, többször megjelent munkájának bármelyik kiadását, ezzel kapcsolatos átfogó ismeretek szerzésére pedig az Adamik Tamás főszerkesztésében 2010-ben megjelent *Retorikai lexikont*, benne többek között a *beszédtechnika* szócikket.

Nyelvtörő mondatok, mondókák, akár véletlenül keletkeztek, akár játékból vagy komoly céllal alkották meg őket, minden nyelvben vannak. A legrégebbi fennmaradt nyelvtörőnek a Kr. e. 239–169-ig élt római költő,

Quintus Ennius következő verstöredékét szokták tekinteni: *O Tite tute tanta / Tyranne tulisti...* Nem véletlen, hogy költői alliterációgyakori alkalmazójaként is sűrűn emlegetik (vö. *Világirodalmi lexikon* 2: 1133).

Érdekes, de nagyon is érthető dolog, hogy a véletlenül született, de utólag nyelvtörőnek minősített mondatok többnyire nem az illető nyelvet anyanyelvükként beszélők számára „nyelvtörők”, hanem a más nemzetbeliek, a más anyanyelvűek számára. Nem csoda, mivel az emberek túlnyomó többsége saját anyanyelvét tartja a legszebbnek, és sokak számára, különösen azoknak, akik semmilyen más nyelvet nem ismernek, az idegenek beszéde csupán ellenszenves karattyolás, nyelve pedig rossz hangzású, érthetetlen (!) bikkfanyelv. Hogy tehát mi nyelvtörő és mi nem, annak megítélése nem kis részben attól függ, hogy anyanyelvünkről van-e szó vagy idegen nyelvről. Ennek részletesebb kifejtésével persze itt nem akarom olvasóimat untatni – mi az anyanyelvi játékokat anyanyelvi mércével mérjük –, de, ha csak kivonatosan is, két ide kívánckozó példát mégis idéznem kell, már csak azért is, mert ez számunkra tulajdonképpen nyelvi játék, nem is akármilyen. Az első példát Móra Ferentől merítem. A *legszebb nyelv* című írásából idézem a következőket:

„Van nekem egy berlini filológus jó barátom, akivel valószínűleg jó barátok is maradunk, mert nagyon messze élünk egymástól. Vagy tíz esztendeje járt itt Magyarországon, és azóta áll közöttünk a disputa arról, hogy melyik a világon a legszebb nyelv. Ő tudniillik azt mondta nekem, hogy a verseim sokkal szebbek volnának, ha németül írnám őket, mert az sokkal dúsabb nyelv. Én erre azt mondtam, hogy az nem igaz, mert a német nem dúsabb, csak pazarlóbb. Amire nekem egy szó kell, arra ő elveszteget hármát. Én azt mondom: »szeretlek«, ő azt mondja: »ich liebe dich«.

No már most kapok én ettől a német barátomtól a napokban egy levelezőlapot. Rá van ragasztva egy magyar lap vezércikkének a kivágott címe: »Elnemzetietlenedés«. És alá van firkantva szelíd malíciával: »Elismerem, hogy önnek igaza van; ilyen kimondhatatlan szava csak a magyar nyelvnek lehet, nekem, szegény németnek meg kell magam adnom.«

Hát most már mit feleljek erre? Nem magyaráztam semmit, nem is vitatkoztam, hanem válaszul elküldtem neki azt a nyelvészeti mesét, amit én még filozopter-éveimben hallottam.

– Hottentottáknál (Hottentotten) sok az erszényes patkány (Beutelratte). Meg is szelídítik ezeket, és ketrecren (Kotter) tartják. A ketreceknek lécfödélük van (Lattengitter), amely vihar (Wetter) ellen védi őket. Tehát a ketrec neve németül Lattengitterwetterkotter, s a ketrecre zárt patkány Lattengitterwetterkotterbeutelratte.

Hát egyszer elfogtak egy merénylőt (Attentäter), aki meg akart gyilkolni egy szegény hottentotta anyát (Hottentottenmutter), pedig az istenadának két hülye hebegő gyermeke is volt (Stottertrottel). Az anya neve tehát németül Hottentotten-stottertrottelmutter, míg a merénylőé Hottentottenstottertrottelmutterattentäter.

Mondom, a merénylőt elfogták (ti. a hottentottáknál elfogják a merénylőt), s egy patkányketrecre (Beutelrattenlattengitterwetterkotter) zárták, de másnap megszökött. Egy hottentotta rendőr azonban elfogta és cipelte büszkén a falu bírāja elé.

– Elfogtam a Beutelrattat.

– Melyiket?

– Az Attentäterlattengitterwetterkotterbeutelrattat.

– Melyik Attentättert?

– A Hottentottenstottertrottelmutterattentättert.

– Ejnye, hallod, de sokat beszélsz, hiszen mondhattad volna egyszerűen úgy, hogy elfogtad a Hottentottenstottertrottelmutterattentäterlattengitterwetterkotterbeutelrattat.

Hát mégiscsak legszebb nyelv a német.”

Ez volt a nyelvtörő szavakból, mondatokból összeállított, nyelvi játékos teljesítményként is értékelhető történetek egyik példája. A másikról, amelyet itt bemutatok, a Szójátékos anyanyelvünk című anyanyelvi pályázatra beküldött munkák egyik bírálójaként szereztem tudomást. Beküldőjük két építészmérnök – egyébként apa és fia –, Szigetvári János és Szigetvári Krisztián, akik jelezték, hogy a történet nem új, hanem a múlt század negyvenes éveiből való. (Azt, hogy földrajzi ismereteink meglehetősen ellentmondanak az itt szereplő adatoknak, tudjuk be ennek! G. L.) Itt már nem két nyelv játékos összehasonlítása, „vetélkedtetése” a téma,

hiszen a pápua törzsfőnök „tengerikígyó-hosszúságú” neve nem pápua nyelven szól hozzánk, hanem magyarul. A *pápua* szó, amely egyébként a ’göndör’ jelentésű maláj *papuah* alakra vezethető vissza, s amely eredetileg Új-Guinea és a szomszédos szigetek bennszülöttjeinek hajára utal, legfőljebb annyiban játszik szerepet ebben a történetben, hogy jellegzetes hangalakja a maga *p* hangjaival szó szerint és átvitt értelemben egyaránt az egész elnevezésnek az alaphangját adja meg. (Egyébként pápua nyelv önmagában nincs is, csupán pápua nyelvek vannak. Számuk mintegy 750-re tehető, de közülük jónéháynak alig néhány száz vagy néhány ezer beszélője van.) Bár a jól sikerült történet belekerült a pályázat legjobb darabjait tartalmazó kiadványba (*Szójátékos anyanyelvünk*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2001), úgy érzem, némi rövidítéssel itt, ebben a játékoskönyvben is helyet érdemel. Íme, itt van!

„Pápua földön elhunyt Pu, a törzsfőnök, akit hajlott kora miatt PU APÓ-nak hívtak.

Választani kellett helyette utódot, aki majd PU APÓT PÓTLÓ PÓT PU APÓ lesz. És mivel mindez pápua földön történt, így ő a PÁPUA PU APÓT PÓTLÓ PÓT PU APÓ lett.

Mindez Limpopóban, a pápuák fővárosában történt, így a LIMPOPÓI PÁPUA PU APÓT PÓTLÓ PÓT PU APÓ-t választották meg.

Csakhogy a címhez mellékevek is jártak, s mivel az új főnök pimpószárákat szeretett szopogatni élvezetül, a név ezért módosult LIMPOPÓI PÁPUA PU APÓT PÓTLÓ, PIMPÓSZÁRSZOPÓ PÓT PU APÓ-ra.

A pimpószár-szopogatás közben azonban sokat üldögélt, és hátsó fele bizony elnehezült. Így egy másik ragadványnév is járult a nevéhez: LIMPOPÓI PÁPUA PU APÓT PÓTLÓ, PUHA POPÓJÚ, PIMPÓSZÁRSZOPÓ PÓT PU APÓ lett a neve.

Idővel még az is kiderült, hogy fiatal korában a pápua pónilovaknak a farkát nyesegette, s ekkor újabb ragadványnévvvel bővült a neve, amely tehát véglegesen ez: LIMPOPÓI PÁPUA PU APÓT PÓTLÓ, PÁPUA PÓNILÓPOPÓ-LOPÓ, PUHA POPÓJÚ, PIMPÓSZÁRSZOPÓ PÓT PU APÓ!”

Hagyományos nyelvtörő mondókák

Quintus Enniust, akit a nyelvtörők kitalálójának tekintenek, e fejezetben már említettem, de az elmondottakhoz azt még mindenképpen hozzá kell fűznöm, hogy maga a nyelvgyötrés mint játékos műfaj is otthonosnak számít szinte minden nyelvben. A németben – szellemesen – már maga az elnevezése is jellemzi a műfajt, érzékelteti a lényegét. A nyelvgyötrésnek mint fogalomnak szántszándékkal nyelvtörő elnevezése a következő: *Zungenvertigkeits-Schnellsprechspuch*. Jó, ugye? Minden más külföldi példát mellőzve e kötetben most már csak a leghíresebb középkori nyelvtörő mondókát örökítem meg. Ez így hangzik: „Cane mi cane Decane! Et non da cano cane mi cane Decane, sed de cano Decano cane mi cane Decane.” Minthogy ez a mondás egy ősz esperesről és egy ősz kutyáról szól, mellé még ide írom azt a – már magyar – példát, amelyben szintén az ősz dominál. Íme! „Egy őszinte ősz inte, hogy legyen őszinte, mert ő szinte őszinte.” Ennyi rávezetés után pedig most szemléltetésül olyan hagyományos magyar nyelvtörőkből nyújtok át egy kis csokrot, amelyeket olvasóim már bizonyára nagyjából ismernek, így nem is annyira idéznem, inkább csak felidéznem kell őket.

Az ibafai papnak papi fapipája van, ezért az ibafai papi pipa papi fapipa.

Egy icike-picike pocok pocakon pöckölt egy másik icike-picike pockot, mire a pocakon pöckölt icike-picike pocok pocakon pöckölte az őt pocakon pöckölő icike-picike pockot.

Egy kupac kopasz kukac meg egy kupac kopasz kukac az összesen két kupac kopasz kukac.

Gyere, Gyuri, Györbe, györi gyufagyárba, gyufát gyújtogatni!

Jobb egy lúdnak tíz tyúknaknál.

Kelemen kerek kerekét kerek kerekén kerekíti kerekre.

Meguntam gyönyörű Györnek gyöngyvárában laktomat, mert a Duna, Rába, Rábca rákja rákja lábomat.

Mit sütsz, kis szücs? Sós húst sütsz, kis szücs?

Nem minden fajta tarka szarka farka tarkabarka, csak a tarkabarka fajta tarka szarka farka tarkabarka.

Nincsen olyan szépen szóló, szép sípszó, mint a szászsebesi szépen szóló szép sípszó.

Öt görög öt törököt dögönyöz örökös örömök között.

Öt ördög görget görgön görbe úton görgő gömbbé gömbölyödött öt görögdinnyét.

Répa, retek, mogyoró, korán reggel ritkán rikkant a rigó.

Sárga cserépből csinált csilingelő csengő cseng a csetneki csöndes csikós csikaja csíkos nyakán.

Tíz hatod meg tíz hatod az húsz hatod.

Nyelvi játékosok nyelvtörői

Mivel a Nyelvi Játékosok Klubjának tagjai a klub működésének idején (1970–1990), közülük s rajtuk kívül néhányan pedig – elsősorban Bencze Imre és Pappné Vőneki Erzsébet – azóta is alkottak nyelvgyötrő mondókákat, kedves kötelességemnek érzem, hogy ha már a hagyományos formákból összeállítottam egy kis gyűjteményt, ezekkel is tegyem meg ugyanezt. E fejezet végén tehát következzenek a nyelvi játékosok kedvenc nyelvtörői! Ezeket tessék hangosan is elolvasni! Érdemes!

Az elől álló, elliluló alelölülő elalél.

Csalfa csóka csókért csökött csőrét csókra tartja.

Csuklasz, csukcs, vagy csak a csúszdán csúszkálsz, csukcs?

E kopott kokettáló kokott kottatokokat lopott.

Grúz grízt pirít, s rá friss birsízt hint.

Ha fáj Mária mája tája, egy órára jó rája a rája hája.

Ha mégy, végy még négy vég gézt!

Ittas szittya napszíta szutykos szattyán szatyrát szidja.

Jó szót szólj, szórj jó sót, sózz jó szósz, ossz sós szósz!

Jó vár zára, jár závára, vár árvája jól rázárja.

Kasztrált kasznár használt kaszát használ.

Lengyel Vendel lengyel rendjelt rendelt.

Mama, ma maga meg a Mara marad idehaza.

Nyár jár – tél tér: délre gyér dér s szél kél.

Pici Mici triciklizik iciri-piciri tisztí triciklin.

Rájára rájája arája hajára; arája, ha jára, rájár rájájára.

Rút kurd húsz bús új túszt nyúz.

Stramm passzázspresszós stresszes dzsesszenészek prompt presztizssztrájkja.

Ünöt lőtt öt bösz ősz csósz, s őzpörköltöt főz.

Zsolt nem sok szót szólt, csak sót szórt, hol borfolt volt.

1.1.2. Megfejtések

Játék a játékban. 1. Király. 2. Bástyá. 3. Futó. 4. Gyalog. 5. Vezér. 6. Huszár. A játék a játékban pedig az, hogy a hat szó egy ősi játékot, a sakkjátékot idézi fel azáltal, hogy felsorolja a sakkjáték figuráinak nevét.

1.2. Nyelvi játékos viccek, találósdik

Egy népszerű német ifjúsági fejtörőgyűjtemény egyik találós kérdése így hangzik: *Welcher Bus hat keine Räder?* (Melyik busznak nincs kereke?) A helyes válasz: *Der Globus*, ami csakugyan igaz, hiszen a földgolyónak, a glóbusznak, bár rajta, a felszínén sok milliónyi kerek jármű száguldozik, valóban nincs kereke.

Azért kezdem ezt a fejezetet egy ilyen, német ajkú vagy németül tudó gyerekeknek szóló egyszerű találós kérdéssel, mert a busztól a glóbuszig – lévén mindkettő nemzetközi szó – számos más nyelvben is eljuthatunk valamilyen hasonló, szintén egyszerű találós kérdéssel. A könyvemben már másutt is többször emlegetett „játészókörnök”, a Nyelvi Játékok Klubjának egyik tagja, Jámbor J. Géza például egy alkalommal a következő kérdéssel fordult szintén nyelvijáték-kedvelő társaihoz: *Melyik az a busz, amelyikre mindenki felfér?* A válasz, a megfejtés természetesen itt is az, mint az imént: a *glóbusz*.

Íme, a nyelvi játékok – s most nemcsak játéktípusokra, hanem egyedi példákra is gondolok – nemegyszer még országhatárokat, nyelvi határokat sem ismernek! A német, angol, francia vagy más nyelvű fiatalokat vagy akár felnőtteket ugyanúgy felüdítik, szórakoztatják a játékos találós kérdések, mint bennünket, illetve a mi gyermekeinket, unokáinkat.

Ez a most említett játéktípus egyébként elsősorban tagadhatatlanul a gyermekek műfaja, s annak számított már évtizedekkel ezelőtt is. Sőt, még így is keveset mondtam. Történetesen egy több mint száz éve megjelent gyermeklapból idézem a következő kérdéseket:

Melyik hó ad vizet? (Felhő)

Melyik körből látod meg magadat? (Tükörből)

Melyik cső vezet az emeletre? (Lépcső)

Melyik ág nem hervad el soha? (Igazság)

Melyik ló leng? (Zászló)

Érdekes multság ez is, csakhogy egy kissé gyermeketeg; ha szabad így mondanom: tíz éven felülieknek nem ajánlható. De mi szól az ellen, hogy ezt az értelmes szóvégződésekre épülő játékot igényesebbé tegyük? Nyelvünk bőséges nyersanyagot nyújt hozzá. Egy-egy ilyen szóvégződésre egész sorozatra való kérdést készíthetünk, s ha nem korlátozzuk nyersanyagunkat az óvodások vagy a kisiskolások szókincsére, nem is lesznek kérdésink olyan könnyűek. Az egykori gyermeklapból – történetesen *Az Én Újságom* 1893-as évfolyamából – idézett utolsó példa ez volt: *Melyik ló leng?* Ennek „megfejtése” persze csak az 5-6 éves gyermeknek okoz esetleg gondot, de az a gyanúm, hogy a következő lovas kérdések már korántsem ennyire óvodás-kisiskolás szintűek:

Melyik ló régi törvényszolga? (Poroszló)

Melyik ló kivégzőeszköz? (Nyaktiló)

Melyik ló egyszerű híd? (Palló)

Melyik ló súlyos fejsze? (Tagló)

Melyik ló szaporításra szánt disznó? (Magló)

Melyik ló délszláv nemzeti tánc? (Kóló)

Melyik ló zongoraszerű régi hangszer? (Csembaló)

Melyik ló puha testű állat? (Kagyló)

Melyik ló takarmánytároló tartály? (Siló)

Melyik ló kenderféle kúszónövény? (Komló)

Ugye, e kérdések egyikénél-másikánál már az Agatha Christie által megálmodott s életre keltett sztárdetektív, Poirot által gyakran emlegetett szürkeállományt is meg kell mozgatni? Nos, akár igen, akár még nem, a továbbiakban most már játékos feladatként is közlök legalább egy rövid kérdéssorozatot. Ezúttal a fával játszunk. A megfejtést a fejezet végén adom meg.

1. Melyik fa régies ékszer?
2. Melyik fa természeti erőt megszemélyesítő, halandó istennő?
3. Melyik fa megkövesedett vulkáni hamu?
4. Melyik fa mohamedán főnök?
5. Melyik fa kerevet?
6. Melyik fa hangszer?
7. Melyik fa vizenővények maradványaiból képződött anyag?
8. Melyik fa tárkonyos savanyú leves?
9. Melyik fa díjmegállapító rendszer?
10. Melyik fa a kezdet szimbóluma?

Jó volna, ha olvasóim is kigondolnának hasonló, elmemozdító sorozatokat. Számos olyan, önmagában is értelmes szövegződésünk van (*ács, ár, bor* stb.), amellyel – vagy amelyre – tucatszám készíthetünk nyelvi találós kérdéseket, s ez ugyanolyan szellemi élvezet, mint a mások által készített talányok megfejtése. Nem e téma lezárásául, csupán érdekességképpen megjegyzem, hogy a hangalakjukban összecsengő s egyúttal értelmes végződésű szavakkal nem is csak így, kérdésös formában lehet játszani, hanem számos egyéb módon is. Ennek szemléltetésére az imént is említett nyelvi játékos klub egyik tagjának köszönhetően még bemutatok egy furcsa kérdőívet egy rejtélyes, de felettébb gyanús foglalkozású és munkahelyű, ideálisnak aligha nevezhető testalkatú és jellemű, egyébként a kitöltött kérdőív tanúsága szerint nem is igénytelen hölgyről...

A kitöltő családneve: **Perella**

Utóneve: **Ella**

Testalkata: **Debella**

Testvéreinek utóneve: **Gabriella, Gizella**

Munkahelye: **Rondella**

Ingatlantulajdona: **Parcela**

Kedvenc állata: **Gazella**

Kedvenc tánca: **Tarantella**

Kedvenc ételei: **Mortadella, szardella**

Jelenlegi tartózkodási helye: **Börtöncella**

Egyébként semmi sem új a nap alatt! Lukácsy András számol be róla *Elmés játékok, játékos elmék* című könyvében, hogy amikor Karinthy Frigyes, a nyelvi játékok huszadik század eleji nagy megújítóját interjúkészítés céljából felkereste egy újságíró, a következő riporteri kérdésekben „állapodtak meg”:

1. Melyek azok a verskötetek, amelyeket jelenleg olvas?
2. Melyik a kedvenc vízi járműve?
3. Melyik az a kávéház, amelybe most legszívesebben jár?

4. A honorárium ezresei közül melyik a legkedvesebb?

Karinthy frappáns tömörségű válaszai ezek voltak:

1. Adyk
2. Ladik
3. Hadik
4. A harmadik

Íme, ugyanaz az ötlet, és mégis más-más. Nyelvünk játékaiban, játéklehetőségeiben épp ez a szép. (Mellesleg az a gyanúm, hogy Karinthy az általa sugallt kérdések közül az utolsóra ma, azaz napjainkban a *harmadik* helyett inkább ilyenféle választ adna: *a harmincadik*, vagy éppen: *a sokadik*.)

Mikor lúd a lúd?

Van már három évtizede is annak, hogy felejthetetlen kollégámmal – sokáig főnökömmel –, az *Édes anyanyelvünk* című, hetenkénti rádiós „ötperceiről” szinte mindenki által ismert és szeretett Lőrincze Lajossal a nyelvi humorról beszélgettünk a rádióban egy, a magyar nyelv hetére, ennek az évenkénti anyanyelvi rendezvénysorozatnak az idejére megtervezett egyórás műsorban. Ő, Lőrincze volt az, aki ezzel a címbeli kérdéssel a népi humorra terelte a szót, s érzékletesen beszélt arról, hogy a népi találós kérdésekben milyen sok a nyelvi humor. Az idézett szóra ez a válasz: *Amikor maga van. Mert ha két lúd van, akkor azok már ludak.* Gyerekkoráról beszélve Lőrincze még egy „ludas” kérdést említett; azt, amelyet 1974-ben, *Nyelvészet a Cinca-parton* című varázslatos cikkében, a *Nyelvünk és Kultúránk* című időszakos folyóirat 17. számában meg is írt. Abból idézem szavait: „Hasonló módon vág kétfelé az a tréfás kérdés is, amelyet kezdő libapásztor koromban kaptam: Tudnál-e egy ludat három felé hajtani? Minthogy egyetlen ludat csak egyfelé lehet hajtani, azt válaszoltam, hogy nem tudok. De bizony lehet, mondták. Itt az egy lúd, ott van három, hajtsd arra, azok felé, akkor három felé hajtod.” (Azaz három lúd felé.)

Számos más népi találós kérdést is elmondott Lőrincze abban az egyórás beszélgetésben. Többnyire beugratós kérdéseket, mert a népi találósdik között sok ilyen van. Például ezt: *Ha valaki kedden szapul, mikor mos?* (A szapulás egyébként a kenderfonalból készült ruhák mosás előtti kifőzése volt.) A helyes válasz: *a mosófazék!* Beugratós, mert a gyanútlan ember, mint ő is volt gyerekkorában, általában próbálgatta eltalálni, mikor mos az, aki kedden szapul. Szerdán? Csütörtökön? Csakhogy ezt a kérdést így kellett érteni – kérem olvasóimat, figyeljenek az írásmódra! –: *ha valaki kedden szapul, mikormos?* A mosófazék kormos, mert a tűz a katlanban közvetlenül éri az oldalát. Az írott forma persze rávilágít a turpisságra, mert abból kiderül, hogy a *mikor mos* a valóságban így írandó: *mi kormos*.

Még néhány népi találósdit idézek, ezúttal a Móra Ferenc Könyvkiadó által megjelentetett *Szó, fon, nem takács. Mi az?* című találósdigyűjteményből kiollózva. Köztük olyan ún. szóra kérdezőket is, amelyenkből kiindultunk (*Melyik cső vezet az emeletre?*, *Melyik hó ad vizet?* stb.), de egyebeket is.

Melyik tű nem szúr? A betű.

Melyik tóban nincs víz? A hintóban.

Melyik kő lehet szögletes is? A tükör.

Mit vesz az ember a legtöbbet a piacon? Lélegzetet.

Mire való a ló feje? A nyakára.

Mikor kel a liba? Amikor veszik.

Ha egy mérő kukorica négy forint, mibe kerül egy sütet tészta? A tepsibe.

Hogyan repül a tarka tyúk a fára? Tarkán.

Ki beszél a világ minden nyelvén? A visszhang.

Fúr-farag, nem ács. Mi az? Harkály.

S akkor még válaszoljunk a könyv címében fölített kérdésre is: *Szó, fon, nem takács. Mi az? Pók.*

A nyelvi találás kérdések természetesen nem korlátozódnak sem az eddig említett „szóra kérdezőkre”, sem a népi találósdiakra. A városi nyelvi folklór is gazdag forrása a nyelvi találás kérdéseknek, s azt is bátran kijelenthetem, hogy a viccek legkülönbözőbb típusaiban (Jean-viccekben, Móricka-viccekben, rendőrviccekben stb.) igen jelentős helyet foglalnak el az olyan viccek, tréfák, adomák, amelyek nyelvi játékon, szójátékon alapulnak, illetőleg amelyek akár találósdiaként is felfoghatók. Szavaim igazolására különböző forrásokból közlök egy sereg olyan viccet, amelyeknek nem általában a humor, hanem a nyelvi humor a lételeme. A szójátékos csattanókat vastag betűkkel ki is emelem.

- És miért nem adta le azonnal a talált arany jegygyűrűt?
- Miért adtam volna le? Bele volt vésve, hogy „**Örökké a tiéd!**”
- Hova mennek a tehenek legszívesebben?
- **Múúú-zeumba!**
- Miért hunyod be a szemedet, amikor iszol?
- Mert az orvosom azt tanácsolta, hogy **nenézzeka pohár fenekére!**
- Láttál már fejetlen kecskét legelni?
- Hogy láttam volna?
- Akkor nézz balra! Ott legel egy kecske, és **nincs megfejve!**
- Hemd: az ing. Meg tudja valamelyitek mondani, milyen nemű?
- Igen, tanár úr. **Fehérnemű.**
- Ó, üdvözlöm, de miért ilyen esőben jött?
- De hiszen maga mondta, hogy akkor jöjjenek, amikor **jól esik!**
- Magát miért csukták le?
- Mert a sógoromat megölte a villám.
- És ezért?
- Igen, mert **az én villám** volt.
- Mondd csak, kisfiam, mi volt az első nagy dolog, amit elértél életedben?
- **Az ajtókilincs.**
- Te tudod, hogy a szüzességet meg a bölcsességet miért írják két s-sel?
- Mert ez a kettő mindenkor **kétes.**
- Mi a reumakórház?
- **Csúzda.**
- Miért rejtette ismert írónk P. Howard álnév mögé a nevét?
- Mert **Rejtő** volt.
- Pista bácsi, maga babonás?
- Miért kérdezi, nővérke?

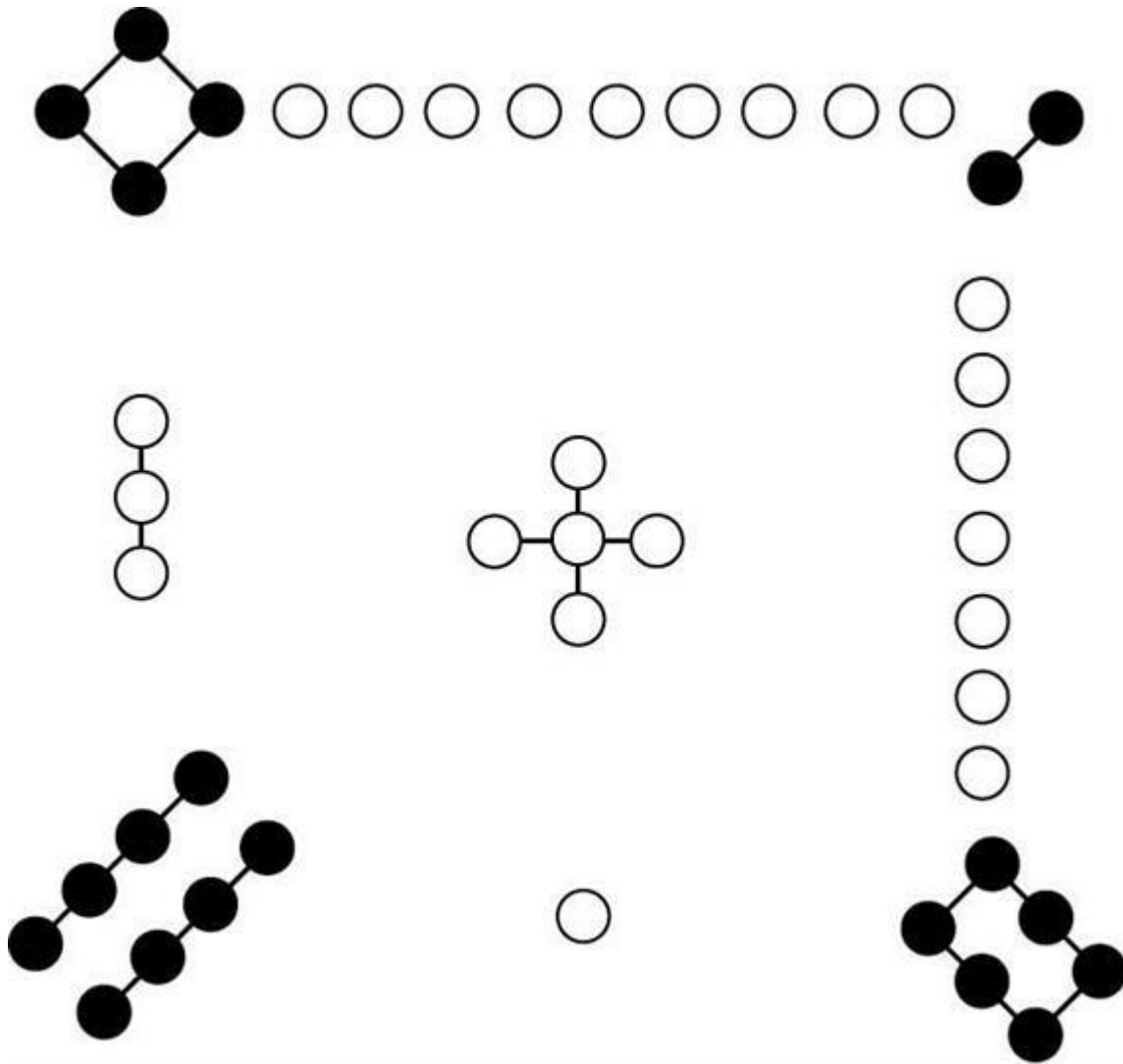
-
- Mert holnaptól csak **bal lábbal tud fölkelni**. (Brrr! Ez morbid!)
 - Hogy hívják a vámpírok adminisztrátorát?
 - **Vérelszámoló**.
 - Mondja, főúr! Mi maga itt ebben az étteremben?
 - Kisegítő pincér vagyok, kérem.
 - Akkor **segítsen ki** egy ezressel!
 - Kérek valami gyógyszert depresszió ellen.
 - Ön apatikus?
 - Dehogya, én a beteg vagyok; ön **a patikus**.
 - Minimum milyen súlya kell hogy legyen az embernek ahhoz, hogy járni tudjon?
 - **Egyensúlya**.
 - Tegnap este, amikor hazaértem, a feleségem üveges szemmel meredt rám...
 - Szörnyű! Hát mi történt szegénnyel?
 - Aznap viselt először **szemüveget**.
 - Gazi, mi ez a rúzsolt a nyakadon?
 - **Szájhagyomány**.
 - Mondj, fiam, egy képtelenséget jelentő szót!
 - Üldögélve.
 - Hogy érted ezt?
 - Úgy, hogy **ül-dög-élve**, ez eleve képtelenség.
 - Két zsiroskenyér fut egymás mellett. Melyik fut gyorsabban?
 - Amelyik **be van sózva**.

És még a végtelenségig sorolhatnám tovább a példákat, a szójátékon alapuló, találódiszerű, rövidebb-hosszabb vicceket – amelyek közül én itt szándékosan csak rövidebbekkel éltem –, ám megmaradok a szemléltetésnél, s ehhez a közölt húsz példa elegendő. Van azonban egy olyan vicctípus is, amely már ab ovo fejtörőnek is számít, s ennek a következőkben még szentelek egy szakaszt. Remélem, olvasóim kedvére.

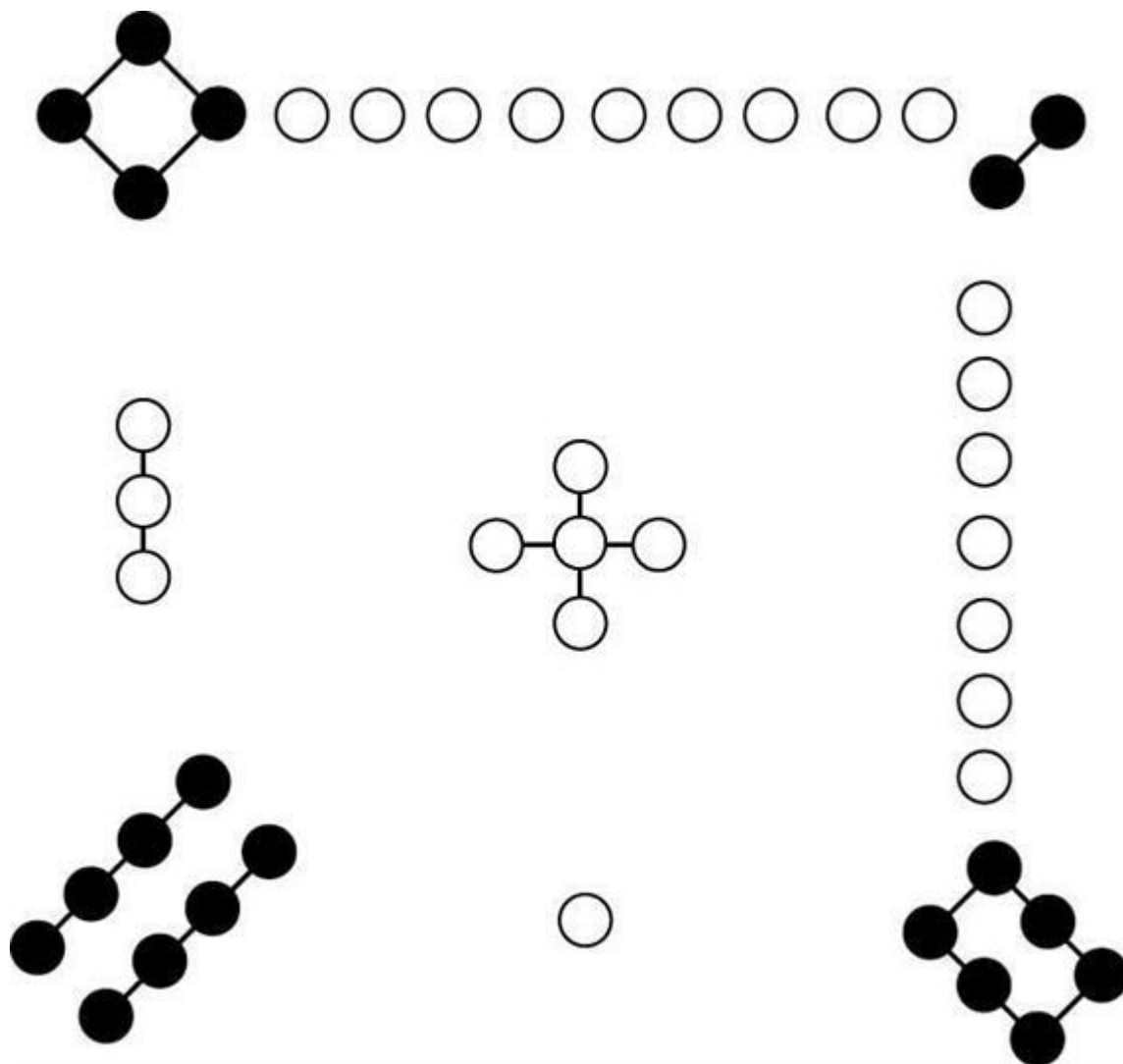
1.2.1. Mi a különbség?

Igen. Ez az a szakasz, s ez az a vicctípus, amely egy nyelvi játékokkal foglalkozó könyvből semmiképpen sem hiányozhat, legalábbis az én felfogásom szerint. Ennek a vicctípusnak a képlete, a felépítése a lehető legegyszerűbb. Egy kérdés, amely így hangzik: „Mi a különbség a ...és a ...között?”, s hozzá a válasz, amely mindig rövid, velős, frappáns, legalábbis akkor, ha jó a vicc. Egy gyerekkori emlékem is van erről a viccfajtáról. Elsős gimnazista voltam (az akkori iskolarend szerint tízéves), amikor matematikanárunk – talán kreativitásunk, alkotó fantáziánk határait kutatva – egyszer csak ezt a kérdést szegezte nekünk: „Mi a különbség a kínai császár és egy pékinas között?” Hát igen, Kína akkor még császárság volt, nem népköztársaság, fővárosa pedig Peking, nem Beijing. Hja, változnak az idők! Arra azonban a leghatározottabban emlékszem, hogy nekem, noha ezt a kérdést még sohasem hallottam, egy pillanat alatt eszembe villant a válasz, s azt is éreztem, hogy csakis ez lehet a megoldás. Felugrottam, s már mondtam is: „Az, hogy a kínai császár *Pekingben* jár, a pékinas pedig *pékingben!*” Osztyáltársaim csak néztek kimeredt szemekkel, ám a tanárunk, Darvas Jenő elégedetten bólintott, s csak ennyit mondott: „Jól van, fiam, te tudsz gondolkodni.”

Jó néhány évtized eltelt már e számomra emlékezetes esemény óta, de mivel akkor megéreztem, hogy milyen semmihez nem hasonlítható jó érzés a rátalálás örömeinek érzése, úgy gondoltam, hogy olvasóimnak is meg kell adnom a lehetőséget ennek az érzésnek az elérésére, átélésére. Ezért úgy állítottam össze egy csokrot a „Mi a különbség” kezdetű kérdésekből, hogy a helyes válasz megtalálására olvasóimnak is legyen módjuk. Az túlzás lett volna, hogy itt csak a kérdéseket közlöm, a válaszokat pedig a fejezet végén, mert akkor folyton lapozni kellene, még ha csak néhány lapot is. Ezekre a kérdésekre ugyanis általában nagyon nehéz megtalálni a választ. Hiába tudjuk, hogy valami szójáték van a háttérben, s azt kell előcsalogatni, ez az előcsalogatás csak olykor sikerül. (Persze ilyenkor annál nagyobb az öröm.) Úgy járok el tehát, hogy a kérdéseket a lap bal oldalán teszem fel, s valamennyi helyközt hagyva a jobb oldalon adom meg a választ. Azt javaslom olvasóimnak, hogy a jobb oldali részt takarják le egy üres lappal, s mielőtt lejjebb csúsztatják a lapot, próbáljanak rálelni a válaszra. Ha csak két-három esetben sikerül is, az már nagy siker.

Könyvemnek van egy olyan fejezete is, amelyben röviden, csupán utalásszerűen áttekintem napjaink divatos rejtvényeit, tehát arról adok röpke tájékoztatást, hogy a légiónyi rejtvényújságban – számuk a százötvenet is megközelíti, sőt már talán meg is haladja – mik a legkeresettebb rejtvények. Az immár klasszikusnak számítókról épp hogy csak szólok egy-két szót, példát nem is közlök belőlük. Tehát például klasszikus keresztrejtvényt vagy olaszt nem mutatok be, hiszen ezekkel – legalábbis a rejtvénylapok tanúsága szerint – tele van a padlás. Ott, abban a fejezetben nem mutatok be skandit, azaz skandináv rejtvényt sem, hiszen azt is mindenki ismeri. Itt azonban kivételt teszek. Nem a skandi kedvéért, hanem a mellékelt rejtvény szójátékos csattanójának kedvéért, amely történetesen éppen egy „Mi a különbség” kezdetű szójátékos vicc poénja. Úgy vélem, ennek a fejezetnek ez a legstílusosabb s éppen ezért legmegfelelőbb lezárása. (A megfejtést olvasóim természetesen megtalálják a fejezet végén.)

1.2.2. Megfejtések

Nyelvi játékos viccek, találósdik. 1. Násfa. 2. Nimfa. 3. Tufa. 4. Kalifa. 5. Szófa. 6. Hárfa. 7. Turfa. 8. Zsufa. (Német eredetű, de szótárazott tájszó.) 9. Tarifa. 10. Alfa.

Mi a különbség?

A papa viccel. A fejünk olykor hasogat, de a hasunk sohasem fejeget.

10. fejezet -

1. 8. Nyelvi játékok – menet közben

1.1. Nép- és helynevek a nyelvi játékos szemével

Könyvem eddigi részeiből olvasóim már megtapasztalhatták, hogy az egyes fejezetekben jobbra vagy egy-egy kikristályosodott, önálló nyelvi játékból (anagramma, intarzia, palindrom, betű-, illetve képrejtvény stb.), vagy a nyelv valamely eleméből s azzal kapcsolatos ügyeskedésekből (betű/hang, szótag, szó, szövegegység, szóalkotás, -ragozás, szólások stb.) indulok ki, s a fejezetben azzal, illetve az abban rejlő játéklehetőségekkel foglalkozom. Most ez utóbbi témacsoport egyik markáns összetevőjét, a nép- és helynevek halmazát vizsgálom meg a főcímben említett módon, vagyis a nyelvi játékos szemével.

1.1.1. A nép, az istenadta nép

A cím, amely alighanem Arany Jánosnak *A walesi bárdok* című csodálatos balladája nyomán vált szinte szállóigévé, Edward király képmutató érdeklődésében csakugyan a népre, az istenadta népre utal, a mi esetünkben azonban a népek nevére, ugyanis a nyelvi játékokban elsősorban ezeknek van szerepük. Mondanom sem kell, számos módon lehet a népnevekkel játszani, például akár már úgy is, hogy valakinek kedve támad egy-egy népnevet egy vele azonosan hangzó más szóval – tehát a szóban forgó népnév homonimájával – együtt egy értelmes mondatba belefoglalni. Olyanokra gondolok, mint „Hova lett ez a lett?”; „Mit ír az ír?”; „Az észet már megint osztja az észet”; stb. Most azonban nem engedek semmiféle csábításnak, s csupán két egyszerű nyelvi játékról ejtek szót. Az első ezek közül is inkább csak egy kis szófejtési gyakorlat, de azért, úgy érzem, bebocsátást érdemel.

Melyik nyelvből való?

Tudvalevő, hogy nyelvünkben – mint ahogy más nyelvekben is – számos idegen eredetű, de már a mi nyelvünkben is meggyökeresedett szó, ún. jövevényszó található. Ennek szemléltetésére s egyúttal olvasóim szóeredet-felismerő képességének próbájául felsorolok tízszer két idegen eredetű szót. Mindegyik szókéttős tagjai egyazon nyelvből származnak, illetve kerültek hozzánk. Ez utóbbi kitétel azért lényeges, mert a szavak korántsem közvetlenül az eredeti nyelvből jutnak el hozzánk, hanem valamely más, akár több más nyelven keresztül. *Püspök* szavunk például végső soron a görög *épiskoposz* szóból származik – legalábbis eddig szoktak visszanyúlni a szavak forrásának kutatói –, de Európába a latin *episcopus* közvetítésével érkezett el, a magyarba pedig a német útján került be. A szótárak ilyenkor nem mindig egyformán ítélkeznek abban, hogy ez vagy az a szó végül is melyik nyelvből érkezett hozzánk. Hogy olvasóim számára megkönnyítsem a választ, úgy állítottam össze a szósort, hogy az elsőtől a tizedik kérdésig megtalálандó népnevek ábécérendben kövessék egymást. Azt gondolom, ez jelentős segítség, de azért a fejezet végén megjelölöm a pontos választ.

1. Kemping, futball:
2. Krepdesin, szezon:
3. Analfabéta, demokrácia:
4. Harakiri, samuráj:
5. Kongresszus, iskola:
6. Stréber, puccs:
7. Konfetti, szaltó:
8. Balalajka, trojka:
9. Torreádor, tangó:
10. Mecsset, joghurt:

Népneves összetételek

A népnevek, legalábbis az előttünk ismertebbek, számunkra nem csupán a velük megjelölt népek tagjait, nyelvét idézik fel, s nem is csupán azt, ami csak e népekhez tartozik, csak velük kapcsolatos. Egy-egy népnevet is tartalmazó s így eredetileg egy bizonyos néphez kötődő kifejezés jelentésében nemegyszer kiterjed, kiteljesedik, fajta- vagy típusjelölővé válik, s ilyenkor már nem csupán arra a népre vonatkozik, amelyet megjelöl, hanem „fogalomná lett”. Példáért nem kell a szomszédba mennünk. A *hollandi anya* a műszaki nyelvben csökötéshez való csavaranyát jelent, a *hollandi ágy* pedig a nyeregettöszzerűen ablakos melegágynak a neve. A maróninak, ennek a nagy szemű, nemes fajtájú gesztenyének ilyen neve is él: *olasz gesztenye*. Néha egy-egy népnév egész kifejezéscsaládnak válik vezérszavává, egyúttal azt is jelezve, hogy a megnevezett nép az elmúlt évtizedek vagy akár évszázadok során szokásaival, eredményeivel stb. élénken hatott más népekre. A rövidre nyírt, a száj szögletéig érő bajuszt például így nevezték el: *angol bajusz*. A félig kisütött vesepecsenye tükörtójjással és sokféle kóritéssel: *angol bifsztek*. A rövid, egyenes szárú pipa *angol pipa*. A sima, díszítés nélküli, szimmetrikus elrendezésű szabás *angol szabás*, az így kiszabott ruhadarab pedig *angol kabát*, *angol kosztüm*, *angol szoknya* stb. Folytassam még? Helyette inkább olvasóim találékonyságát igyekszem próbára tenni. Betűrendben, római számokkal ellátva felsorolok tíz ismert népnevet. Csak olyan népekét, amelyek ma is megtalálhatók a világtérképeken, s amelyeknek neve egyúttal a nyelvüket is megjelöli. Tehát nem említem például a búrokat, a perzsákat vagy akár a svájciakat, mert valamilyen szempontból nem felelnek meg az általam támasztott követelményeknek. (Például a perzsa nyelvet beszélők ma nem Perzsiában élnek, hanem Iránban, svájci nyelv pedig nincs is.) A kiválasztott tíz népnév alatt felsorakoztatok kereken harminc szót, az elejükön kötőjellel, amely azt jelzi, hogy ezek mind egy-egy összetett szó utótagjai. Olvasóim feladata megtalálni ezeknek az utótagoknak a helyét a felsorolt népnevek mellett. Azt persze nem ígérhetem meg, hogy mindegyik népnév mellé ugyanannyi szó kerül majd, de azt igen, hogy mindegyik megfelelő helyre beírt utótag összetételt alkot azzal a népnévvel, amelyhez tartozik. Remélem, olvasóimnak sikerül mind a harminc utótagnak megtalálni a helyét! Megoldásuk helyességét ellenőrizhetik a fejezet végén.

I. Angol:

II. Francia:

III. Görög:

IV. Japán:

V. Olasz:

VI. Orosz:

VII. Spanyol:

VIII. Svéd:

IX. Szerb:

X. Török:

1. -acél. 2. -ágy. 3. -akác. 4. -asztal. 5. -birs. 6. -csavar. 7. -dinnye. 8. -fal. 9. -gomba. 10. -káposzta. 11. -kert. 12. -keserű. 13. -krémes. 14. -kulcs. 15. -kürt. 16. -meggy. 17. -méz. 18. -nád. 19. -nátha. 20. -paradicsom. 21. -rizling. 22. -saláta. 23. -szalonna. 24. -szekrény. 25. -tapsz. 26. -tea. 27. -tűz. 28. -tövis. 29. -ülés. 30. -viasz.

1.1.2. Búvös-bájos helyneveink

„Ezek a téli estéken gondolkodtam el először a sorsomon. Ki vagyok, mi vagyok? Miért itt élek éppen, miért nem másutt? S a térképet böngészgetve estéről estére ízlelgettem a falvak szép nevét. Hegymagas, Nemesgulács, Salföld, Köveskál, Vonyarcvashegy, Gyenediás, Vindornyalak, Rezi, Vállus... Milyen szép helységnevek ezek. Egy részük biztosan honfoglalás kori, mint például a Köveskál, más részük talán szláv örökség vagy még régebbi. Mindegy nekem. E nevek zenéjét, hangsúlyát a levegővel szívтам magamba. Nekem ez mind magyar név, mind-mind a hazát jelenti.”

E sorok nem tőlem valók, hanem Bertha Bulcsu *Baltoni évtizedek* című szociográfiájából. Azért emeltem ki a kötetből, s illesztettem őket e fejezet élére, mert mélységesen egyetértek s együtt érzek Bertha Bulcsúval, mégpedig úgy, hogy az együttérzés előidézője nem valami közös bánat, hanem az őáltala és énáltalam egyaránt érzett öröm. Csakugyan milyen szép s számunkra egytől egyig milyen magyar az a több ezer helységnev, amellyel őseink a településhelyeiket illették! Igen, egytől egyig magyar. Magyar az is, amelyet itt élő szláv

telepeseiktől vagy más népektől vettünk át, hiszen a magunk képére formáltuk, a mi nyelvünkhöz igazítottuk ezeket a neveket is. Hiába tudom például, hogy a *Királd*, az *Udvari* vagy a *Balaton* helységnév (ez utóbbival nem „a magyar tenger”-re, hanem az érdekesség kedvéért a Heves megyei községre utalok!) voltaképpen szláv eredetű. Szinte hivalkodóan magyar nevek ezek már! Ha másért nem, már csupán azért is, mert levették, kinőtték az indoeurópai nyelvek nagy részére, így a szláv nyelvekre is jellemző szó eleji mássalhangzó-torlódást, s a *kral-*, *dvor-*, *blatn-*féle torlódásos formák helyett a magyar beszédbe jól beleilleszkedő, belesimuló alakot, jellegzetesen magyar formát öltöttek. Ugyanúgy magyar helynevek tehát, ahogy a magyar törzsneveket magukban rejtő olyan elnevezések, mint *Alsónyék*, *Vasmegyer*, *Erdőkürt*, *Balassagyarmat*, *Terény* (a *Tarján* törzsnévből), *Diósjenő*, *Abaujkér*, *Sárkeszi*.

E fejezet következő részeiben tehát a város- és helységnevekkel, történelmi múltunk e páratlan emlékeivel játszunk. Játék lesz ez a szó szoros értelmében, hiszen ezek a nevek szinte tálcán kínálják magukat azoknak, akik szeretnek elbábelődni a szavakkal, nevekkal. Örömteli megvalósulását figyelhettem meg ennek kb. két éve a televízió valamelyik csatornáján, ahol a *Mondom a magamét* című tehetségkutató műsor egyik elődöntőjében az egyik fellépő fiatal a rendelkezésére álló mintegy tíz percet teljes egészében a lakóhelyéhez közeli településnevekre építette, s az e nevek nyújtotta humoros lehetőségeket fel-, illetve kihasználva szerzett a hallgatóságnak mulatságos perceket. De nemcsak a hallgatóságnak, hanem a zsűri tagjainak is! Közülük kettőt is megihletett a jelölt ügyes produkciója, s a jelenlevők örömére ők sem állhatták meg anélkül, hogy személyes emlékeik közül el ne süssenek legalább egy helynévre épülő poént. Ha jól emlékszem, Galla Miklós, az egyik zsűritag egy Ózdon vagy Ózd környékén lakó lelkipásztor kapuján fedezte fel ezt a feliratot: „Sátán vagyok!” (értsd: az Ózd közvetlen szomszédságában levő Sánta községben), Nagy Bandó András, a másik ítéző pedig azt idézte fel, hogy amikor a Balaton déli partja közelében levő Kéthely vendég előadója volt, erről tréfásan úgy számolt be barátainak, hogy ő egy időben *két helyen* is fellépett... De ez már nagyon is elég kedvcsinálónak. Következzenek hát egy nyelvi játékokra mindig kész nyelvész helységnévjátékai!

Beszéljünk helységnévül!

Ez a furcsa cím egy különös – és hozzátehetem: rendkívül nehéz – nyelvi játékot takar. Vagy három évtizeddel ezelőtt a Nyelvi Játékok Klubjában, amelyet már könyvem más helyein is többször emlegettem, Vargha Balázssal azt a csavarintos feladatot adtuk klubtagjainknak, hogy mesterkedjenek össze olyan mondatokat, amelyeknek minden szava létező, jelenleg is használatos város- vagy falunév. Az eredmény olyan gazdag volt, hogy még bennünket is meglepett. Tucatjával kaptuk a jobbnál jobb s a szabályoknak tökéletesen megfelelő mondatokat. Kiderült, hogy bőségesen lehet olyan mondatokat, sőt akár hosszabb szövegeket is alkotni, amelyek valamilyen többé-kevésbé értelmes dolgot közölnek, ugyanakkor azonban élő, létező helynevek sorozatából állnak, anélkül, hogy ezekhez a helynevekhez kiigazításul egyetlen névelőt, ragot vagy képzőt hozzá kellene tennünk. Szinte hihetetlen? Hogy hihető legyen, nézzünk meg legalább egy példát részletezve is. A klub egyik lelkes játékosa, Csató István például a helynevek segítségével a következő „népi megfigyelésre” jutott: Lipótnapkor mérges gomba terem.

Nem kívánom az e szakaszban idézendő mondatok mindegyikének szabályszerű voltát igazolni, de legalább az elsónél hadd tegyem ezt meg! Lipót önálló község Győr-Moson-Sopron megyében; Napkor Szabolcs-Szatmár megyében található, Nyíregyházától északra; Mérges ugyancsak Győr-Moson-Sopronban, Csorna és Győr között; Gomba Pest megyében, alig néhány kilométerre Monortól; végül Terem Szabolcs-Szatmárban, Nyírbátortól keletre. S e kis „bemutató” után most különböző forrásokból, betűrendbe sorolva bemutatok tíz ügyes kis mondatot!

Darvas Iván mesteri tolmács.

Elek kabalás, szakállas székely.

Forró bugyi kék (értsd: kell), bár lábad keszeg?

Hatvan hetes szőke fiad bársonyos szellő.

Jenő fiad olasz tolmács.

Lábatlan csatár rém hasznos.

Ludas kásád forró, egyed tormás sonkád!

Nyalka lovas harsány szava: lánycsók kék!

Sima sarkad sáros, meszes.

Szulimán pogány császár hatvan kincsesbánya ura.

Az igazi nyelvi játékosok azonban még ezzel sem elégszenek meg. Olyan mondatokat is kiügyeskednek, amelyekben a szóhatárok nem mindig esnek egybe a helynévhatárokkal. Ilyen például a következő, mindössze két szóból álló, de öt (!) helynévből alakított mondat: Uraságod beretválják. Ugyanez helynevekre bontva így fest: Ura, Ságod, Beret, Vál, Ják. E műfaj további szemléltetésére is idézek néhány mondatot, többek között Pusztay János Prima Primiissima Díjas nyelvészprofesszortól. Zárójelben mindig közlöm a helyneveket is.

Apa, vár az Elemér, vele megyek! (Apavára, Zelemér, Velem, Egyek.)

Bokorban a szarvas bujkál. (Bokor, Bana, Szarvas, Buj, Kál.)

Deszkalap tört el; tompa, csorba is a szeg. (Deszk, Alap, Törtel, Tompa, Csorba, Isaszeg.)

Fehér tó: varsádban a kárász, keszeg. (Fehértó, Varsád, Bana, Kárász, Keszeg.)

Kismacskám bolhás. (Kismacs, Kám, Bolhás.)

Ehhez a ponthoz érve nem hagyhatom említés nélkül, hogy a számos nyelvi játékban jeleskedő Timár György, aki sajnos már nincs köztünk, egy időben nagy leleménnyel és nem kevés pajzánsággal *A Sex-Tourist távolsági buszjárat* címmel egy vicclapban egész sorozatot állított össze szellemes mondatokká. Úgy gondolom, olvasóimnak a műfaj e sajátos elágazásának érzékeltetésével sem maradhatok adósa, s ezért kötelességemnek érzem ezek közül is felidézni néhányat. Íme, egy-két túraútvonal Timár György-módra! Ezúttal azonban a kész mondatokat nem írom ki, pusztán az útvonal állomásait sorolom fel. Aki szeret a dolgok mélyére hatolni, ám tegye, de lelke rajta!

Aba – Kondó – Ajka – Monaj – Csurgó.

Bódvalenke – Kebele – Csucsá – Hegyes.

Buják – Velem – Nagysáp – Ér – Csesznek.

Gyula – Heréd – Tyukod – Sári – Vasalja.

Iza – Tokod – Heves – Lika – Dég.

Izsák – Heréd – Keszeg – Lenke – Rém – Mérge – Rád.

Klárafalva – Nyalka – Resznek.

Tetétlen – Lipót – Kurd – Kispirit.

Talán nem könnyű elhinni, de még a mondatnál nagyobb egységeket is létre lehet hozni, meg lehet alkotni pusztán helynevekből. Példának két ilyen idézek, remélem, olvasóim kedvére. Az egyik egy levél: egy férfiember tájékoztatja benne bátyját különféle családi eseményekről. Íme!

Mátyus Bátya!

Iván-napkor búcsú; ecséd, fiad visznek. Táská, kulcs, kupa, rum, szalonna velem. Edd-e [*Eszed-e – népiesen*] szilvás tyukod, ludas kásád? Egyed! Szőke Vica bársonyos ajka forró. Heves lánycsók – négyes iker vár.

Szókéd boldog? Fülöp, Imola válnak, bár Tivadar békés, papos szava hasznos. Sári sápkóros. Gyula rém mérge rád. Velem volna ki, s marja [*Kismarja!*] fiad. Szava fáj: selyp fiad tolmács.

Jenő, öcsöd

A másik példában azt látjuk, hogyan elevenedik meg hús magyar helysénév és egy találékony nyelvi játékos jóvoltából a velencei mór alakja, illetve a shakespeare-i dráma cselekménye:

Bátor tengeri hajós, boldog mór! Jágónak [*Ez egy falu Dombóvár közelében! G. L.*] sima szava olasz szókéd furta. Szarvas szerep fáj. Heves vasad vág. Baj. Bánd! Visznek.

Noha az a lényeges mozzanata az eseménysornak, hogy Othello megfojtja Desdemonát, kimaradt a leírásból, s csupán Othello ezt követő öngyilkossága került bele, ez így is remekmű a maga nemében. Egyúttal ékes bizonyítéka annak, hogy a nyelvi játékok kedvelője számára, ha a kedvhez gazdag fantázia is társul, minden nyelvi anyag nyersanyag lehet. Még a helységnévtár is.

1.1.3. Játékok, tudáspróbák helynevekre

Mindeddig csupán úgy próbáltam olvasóimat a helynevekre, helységnevekre épülő nyelvi játékokba beavatni, hogy soroltam-sorjáltam a megítélésem szerint bemutatásra érdemes példákat. A következőkben igyekszem valamelyest már be is vonni olvasóimat e nyelvi játszadózásokba, mint ahogy a színházakban is mind gyakoribb, hogy a színészek a nézőket is bekapcsolják a játékba rövidebb-hosszabb időre: kérdéseket intéznek hozzájuk, a vállalkozóbb kedvűeket felhívják maguk mellé a színpadra stb. Remélem, nem érzik majd terhesnek ezt a „közreműködést”!

Helységdicsérők, helységcsúfolók

A különféle mondókáskönyvekben százszámra bukkanhatunk a gyerekek által kedvelt névcsúfolókra (vagy -dicsérőkre). A Faragó József és Fábrián Imre által közzétett *Bihari gyermekmondókák* című gazdag gyűjteményben (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982) se szeri, se száma a keresztnévcsúfolóknak (*Aladár! Neked tojik a madár!; Ildikó, hosszú lábú kiscsikó; stb.*), mesterségcsúfolóknak (*Halász, vadász, madarász / üres zsákban kotorász!; Szabó, szabó, szabjad hát, / három inget, egy gatyát; stb.*), iskolai osztálycsúfolóknak (*Első osztály i,i,i, / Második osztály bicikli, / Harmadik osztály kiskirály, / Negyedik osztály nagy számár!*), és természetesen a falucsúfolók sem hiányoznak a kötetből. Íme, egy, amelyet a gyűjtők Gálospetriben jegyeztek fel: *Adony adja, / Tarcsa tartja, / Ottomány oltja, / Vasad vasalja, / Szalacs szapulja, / Petri petéli.*

Most következő nyelvi játékos feladványunkban mindig csupán egyetlen szóval kell jellemeznünk a kérdésben szereplő helységeket, de olyan szóval, amely csupán első betűje, illetve hangja tekintetében különbözik magától a helységnévtől. Azt persze senki sem kívánhatja – legalábbis nem várhatja el –, hogy a jellemzés egyúttal találó is legyen, de hogy játéknak elég érdekes egy-egy a névre rímelő szó elővarázsolása nyelvünk kincsestárából, azt, remélem, elhiszik olvasóim. Szemléltetésül, egyúttal „bemelegítésül”, biztos, ami biztos, bemutatok néhány példát, azaz kérdést egy-egy megoldással. Íme! *Milyen falu a Nagyatád közelében elterülő Beleg? – Meleg. Hát a Sopron alatti Harka? – Tarka. A Szécsénytől délkeletre fekvő Varsány? – Harsány. Kossuth szülőhelye, Monok? – Konok. Végül a Kapuvár és Kőszeg között található Lövvő? – Növő.* Ennyi előzetes magyarázat után felsorolok tíz olyan kérdést, amelyre már olvasóimtól várok választ. Egy megoldást mindenesetre valamennyihez közlök a fejezet végén.

1. Milyen helység Papos?
2. Milyen helység Furta?
3. Milyen helység Majos?
4. Milyen helység Dudar?
5. Milyen helység Murga?
6. Milyen helység Mende?
7. Milyen helység Farnos?
8. Milyen helység Hunya?
9. Milyen helység Vitka?
10. Milyen helység Darány?

Egy helynévben másik három!

Ahogy *Monteverdi* nevében benne van *Verdié*, *Tömörkényében* pedig *Örkény* – tehát zeneszerzőében egy másik zeneszerző, íróéban író –, miért ne találhatnánk olyan helységneveket, amelyekben benne rejtőzik egy másik helységnév is? Találunk is bőségesen! *Baracska* nevében például benne van *Baracs* is, mégpedig harsogóan, mindjárt az elején. (Egyébként semmi közük sincs egymáshoz.) További példák! *Karakó* nevében ott rejtőzik

*Arak, Komádi*ében *Mád, Perőcsény*ében *Őcsény* stb. Olyan sok ilyen helységnevünk van, hogy célszerű még meg is szigorítani a játékszabályokat. Talán úgy, hogy ne egy, hanem két másik helynevet kelljen kibányászni a megadott névből? *Kondoros* nevében két más helységnév is van: *Kond* és *Oros*. *Dörgicse* nevében ugyancsak kettő: *Dör* és *Gic*. (Azért adtam ilyen példát is, hogy jelezzem, ebben a játékban a kétjegyű mássalhangzók betűit, ha a megoldáshoz ez szükséges, szét is bonthatjuk.) Nem. Törekedjünk még ennél is többre! A következőkben tíz olyan helységnevet sorolok fel, amelyek mindegyikében három további helységnév is rejtőzik intarziászerűen, tehát úgy, hogy egy-egy betűt vagy szórészt nem feltétlenül csupán egyszer szabad felhasználni, azaz a keresett intarziahelyneveket mindig a teljes névből emelhetjük ki. De ez azért elég kemény erőpróba, hiszen több ezer helységnevünket kell ismerni ahhoz, hogy megtaláljuk mindegyik keresett nevet. Vajon sikerül-e? Én a fejezet végén természetesen megadom a pontos megfejtést.

1. Melyik három helységnevet rejti a *Vokány* helységnév?
2. Mely falunevek lapulnak a *Perkupa* helységnévben?
3. Milyen helyneveket foglal magába *Egyházásrádóc* neve?
4. Melyik három falu nevét rejti a *Tabajd* helységnév?
5. Három helységnév található a *Hetes* névben. Melyek azok?
6. Melyik három falu bújjik meg *Bakonysárkány* nevében?
7. Mely nevek rejtőzködnek a *Kerkabarabás* névben?
8. Mely neveink lapulnak a *Bicsérd* helységnévben?
9. Mely faluneveinket rejti magában *Somogydöröcske*?
10. Milyen helységnevek rejlenek a *Kovácsvágás* névben?

Értelmes helységnevek

Mai nyelvérzékünk számára helységneveink jelentős része már semmit sem jelent (pl. *Bolhó, Ilk, Visnye* stb.), de azért igen sok olyan is van köztük, amely – függetlenül attól, hogy értelmezése összhangban van-e valóságos eredetével – nekünk is sugall valamit. Hogy ezt be is bizonyítsam, közlök tíz olyan meghatározást, amelyeknek mindegyikére egy ma is élő helységnevünkkel kell válaszolni. Ezek valójában mind szórejtvények – effélékkel könyvem más helyén bővebben is foglalkozom –, de „célzatosak”, amennyiben mindegyiknek a megfejtése egy helységnév. (A megoldásokat a fejezet végén adom közre.)

1. Arcrészetek:
2. Becézett csapadék:
3. Fekete madár otthona:
4. Harapott növény:
5. Hölgyfür:
6. Mezőfundamentum:
7. Összezavarodott síkság:
8. A társaságában mázsál:
9. Vén házhely:
10. Zakórésze az otthona:

Mondatokba rejtett helynevek

Ez az ötlet az ismert rejtvénytípus szerzőnek, Kun Erzsébetnek jutott eszébe bő negyed századdal ezelőtt. Olvasóim tudják, mi az anagramma, már csak azért is, mert könyvem több helyén is szólok róla. Ezúttal helynévi anagrammákkal kell megbirkózniuk, már ha van hozzá kedvük. Egy helynévi anagrammából magára a névre ráakadni általában nem nehéz feladat, főleg, ha többé-kevésbé ismert nevekről van szó. Álljon itt egy példa: *rom szegte*. Bár két szóból áll, mégis könnyű megtalálni azt a városnevet, amely a betűiből kirakható: *Esztergom*. Én itt most olyan városneveket, legalábbis nagyobb településneveket rejtek el, amelyeknek anagrammája nem is két szó, mint például Esztergomé volt, hanem csupán egy. Igen ám, de melyik szó? Ez itt a kérdés! Ugyanis az anagrammákat nem önmagukban adom meg, hanem mindegyiket egy-egy mondatba rejtem. Mivel azonban ismert településekről, jobbára városokról szól a mese, aligha lesz nehéz megtalálni az így elbújtatott helyneveket. És természetesen a fejezet végén megadom a helyes megfejtést.

1. Már megszoktam, hogy Gyuri az ételt csak kaja néven emlegeti.
2. Paripáján a várhoz nyargalt a délceg vitéz.
3. Zsolti úgy meglóbálta a táskáját, hogy kinyílt rajta a kapocs.
4. A biciklimet úgy összetörtem, hogy csak a roncsa maradt meg.
5. Száll a rege szájról szájra, utódoknak okulásra.
6. A kerítés mentén kaporsáv zöldellt, fűszeres illatot árasztva.
7. Csak az ifjúságban fogant szerelmi mámorok heve fűti a szívet.
8. Az ólom főnév többes száma ólmok.
9. Népies degesz szavunk azt jelenti: pattanásig tele.
10. Ha a kazán elromlik, sürgősen meg kell javítani.

Melyik helység...?

Már e szakasz címéből is sejteni lehet, hogy a három pont helyét a rejtvényben egy-egy jelző foglalja majd el, s olvasóimnak azt kell kitalálniuk, melyik helység név tartozik a jelzőhöz. Ez is helynévi anagrammafeladat, de itt nem titkolom, hogy mely szavakból kell összemesterkedni a keresett nevet, sőt e szavakat még vastag betűkkel is kiemelem. Láthatják majd, hogy a „Melyik helység” kérdéskezdet után máris a kiemelt rész jön. Ez könnyebbség, viszont az is tény, hogy ezek a helységnevek valamivel nehezebbek az előzőeknél. Ezenkívül itt nem adom meg olvasóimnak azt a megfejtést megkönnyítő segítséget, amelyet ott külön nem jeleztem ugyan, de megadtam, s a legtöbben bizonyára rá is jöttek (vagyis hogy a megfejtések betűrendben követik egymást). Ennyi „előzetes” után jöjjenek a kérdések!

1. Melyik helység **neve csuda**?
2. Melyik helység **fele óstelkes**?
3. Melyik helység **ad kaszát**?
4. Melyik helység **laza sarok**?
5. Melyik helység **kap aszút**?
6. Melyik helység **lomha ór**?
7. Melyik helység **keleti lak**?
8. Melyik helység **akós gyomor**?
9. Melyik helység **ad ma gyárat**?
10. Melyik helység **srác álma**?

Visszhangzó külföldi városnevek

A visszhang a nyelvi játékokban fontos szerepet tölt(het) be, ezért könyvem végén bővebben is foglalkozom vele. Itt most csak annyit, hogy a régebbi századokban világszerte nagy divatjukat éltek az ún. ekhós versek. Egy példát szemléltetésül itt is idézek, s természetesen Balassi Bálinttól, mivel nálunk ő volt a legjelesebbje azoknak, akik gyakran művelték ezt a műfajt. Hatvanharmadik éneke így kezdődik: „Nyolc ifjú legén minap útra menvén / egy erdőbe jutának, / Estefelé lévén, tréfálván, beszélvén, / ők egymásnak mondának: / Végyünk szót Echótól – mond – mi mátkáinkról, / mondja nevét azoknak!” E bevezető versszak után mind a nyolc ifjú annak rendje-módja szerint felteszi Echónak a kérdést, s meg is kapja a választ. Kettőt idézek is közülük: „Kérlek, hogy nevezd meg, kicsoda lelkemnek / javával tölt koSÁRA?” „S annak tudd-é nevét – mond – kiért szívem ég, / s ki ez sok kínban MÁRTA?”

Ennyi „ekhó”-történelem után következnek a mi kis városnévi visszhangjátékunk! Tíz olyan kérdést teszek fel, amelyben a visszhangtól megkapjuk a választ, a megfelelő külföldi városnevet. Bár a válaszok nyilvánvalóak, tartom magamat e helynévjáték-sorozat rendjéhez, s a városneveket a fejezet végén külön is megadom.

1. Melyik az a város, hol a régész az egykori utakat rója?
2. Hol született az ismert hegymászó fia?
3. Merre jársz most, drága szerelmem, Edina?
4. Melyik az a város, mely örökké fájó emlékünк marad?
5. Hol dalol legszebben az énekesek lankadatlan kara?
6. Tudod-e, honnan érkezett meg Pali ma?
7. Melyik az a város, ahol mindenki téged akar?
8. Merre járhat most az a sehonnai Robi?
9. Hol esküdött egymásnak hűséget oly sok pár ma?
10. Honnan érkezett az áruházba ez a pompás osztriga?

Visszhangzó magyar helységnevek

E fejezet lezárásául még egy visszhangjátékot nyújtok át olvasóimnak, de az itt következő kérdésekre már egy-egy hazai helységnévvel kell válaszolni. Tudom, ez sem nehéz feladat, hiszen mindegyik kérdésben már ott van a felelet, de azért egyik-másik mégis fejtörésre készítheti azokat az olvasókat, akik kevésbé ismerik helységneveinket. Ennek szemléltetésére, íme, itt van ez a kérdés: *Melyik község a legkedvesebb olvasónk szívének?* Aki tudja, hogy létezik egy *Vének* község (Győr mellett), az persze máris kész a válasszal, a többiek azonban törhetik a fejüket, hogy mit is súg a visszhang, azaz hogy *Vének*, *Ének* vagy esetleg csupán *Nek*-e a keresett helységnév. Nem is olyan lehetetlen feltevés egyik sem, hiszen ha *Nek* falunévünk nincs is, de *Nak* történetesen van. Rövidre fogva a dolgot: ez a kis visszhangjáték, amellyel egyúttal búcsút mondunk a helyneveknek, nem nehéz ugyan, de egy kis figyelem s némi helységnévismeret azért nem árt. A helyes megoldást természetesen megadom, mégpedig közvetlenül ez után, azaz a fejezet végén.

1. Hol a legolcsóbb a tört arany?
2. Honnan jött szabódva Lenke?
3. Hol divat a csipkés nadrágszél?
4. Mely községben található a legtöbb butikos?
5. Hol termett ez a kosár egres?
6. Mely községben kapott veled hajba Linka?
7. Honnan került ide ez a halacska?
8. Hol divat még ma is a kaporpác?

9. Melyik falu az, ahol sok kender nő?

10. Hol a legjobb a házi disznótoros?

1.1.4. Megfejtések

A nép, az istenadta nép.

Melyik nyelvből való? 1. Angol. 2. Francia. 3. Görög. 4. Japán. 5. Latin. 6. Német. 7. Olasz. 8. Orosz. 9. Spanyol. 10. Török.

Népneves összetételek. I. Angolkeserű, angolkürt, angolszalonna, angoltapasz. II. Franciaágy, franciakrémes, franciakulcs, franciasaláta. III. Görögdinnye, görögtűz. IV. Japánakác, japánbirs, japánkert. V. Olaszkáposzta, olaszrizling. VI. Orosztea. VII. Spanyolfal, spanyolmeggy, spanyolnád, spanyolnátha, spanyolviasz. VIII. Svédacél, svédasztal, svédcsavar, svédgomba, svédsekrény. IX. Szerbtövis. X. Törökméz, törökparadicsom, törökülés.

Játékok, tudáspróbák helynevekre.

Helységdicsérek, helységcsúfolók. 1. Lapos. 2. Kurta. 3. Zajos. 4. Cudar. 5. Nyurga. 6. Szende. 7. Barmos. 8. Tunya. 9. Ritka. 10. Parány.

Egy helynévben másik három! 1. Okány, Kány, Kán. 2. Erk, Kup, Kupa. 3. Rád, Rádó, Dóc. 4. Tab, Aba, Baj. 5. Hete, Ete, Etes. 6. Bak, Kány, Kán. 7. Erk, Aba, Kaba. 8. Csér, Érd, Sé. 9. Som, Dör, Öcs. 10. Vác, Ács, Vág és ráadásul: Ág.

Értelmes helységnevek. 1. Szátok. 2. Derecske vagy Kisdér. 3. Hollóháza. 4. Martfű. 5. Nőtincs. 6. Rétalap. 7. Zagyvaróna. 8. Velemér. 9. Aggtelek és Erdélyben Ötelek. 10. Zsebeháza.

Mondatokba rejtett helynevek. 1. Ajka (kaja). 2. Cegléd (délceg). 3. Csopak (kapocs). 4. Csorna (roncsa). 5. Eger (rege). 6. Kaposvár (kaporsáv). 7. Komárom (mámorok). 8. Komló (ólmok). 9. Szeged (degesz). 10. Zánka (kazán).

Melyik helység...? 1. Dunavecse. 2. Felsőtelekes. 3. Szakadát. 4. Zalakaros. 5. Szúpatak. 6. Órhalom. 7. Lakitelek. 8. Mogyoróska. 9. Magyaratád. 10. Rácalmás.

Visszhangzó külföldi városnevek. 1. Trója. 2. Szófia. 3. Medina. 4. Arad. 5. Ankara. 6. Lima. 7. Dakar. 8. Nairobi. 9. Párma. 10. Riga.

Visszhangzó magyar helységnevek. 1. Tarany. 2. Bódvalenke. 3. Drágszél. 4. Tikos. 5. Sáregres. 6. Balinka. 7. Alacska. 8. Porpác. 9. Dernő. 10. Oros.

1.2. Nyelvi játékok nyelvtanozás közben

A nyelvi játékok nem csak akkor érnek el s akkor vannak bennünket hatókörükbe, ha tudatosan erre törekszünk, s már eleve valamilyen nyelvi játékos feladatot, célt tűzünk magunk elé; például anagrammákat készítünk valakinek a nevére, oda-vissza egyaránt olvasható mondatokat fundálunk ki a néhai palindromgyártó, a már felvett nevével is erről árulkodó Lápi Pál módjára, vagy éppen valamilyen régi vagy új típusú keresztrejtvény megfejtésével akarunk kellemes perceket, esetleg órákat szerezni magunknak. Nem. A vérbeli nyelvi játékost éppen az jellemzi, hogy a nyelvi játékok a legkülönbözőbb helyeken, napszakokban, alkalmakkor megtalálják. Akár autózás közben is, amikor ösztönösen azt figyeli, hogy az előtte haladó gépkocsi rendszámtábláján olvasható betűket, ha azok mind mássalhangzók, milyen magánhangzók beszúrásával lehetne értelmes szóvá kiegészíteni. Vagy akár este, lefekvés után is, amikor – elalvás előtt – megpróbál felidézni magában egy olyan ismert nevet, amelynek mindegyik betűje csak egyszer fordul elő a névben. Móra Ferenc? Nem jó, hiszen *r*-ből, és *e*-ből is kettő van benne. Gvadányi József? Ez igen! Amikor nyelvi játékosunk fejben ellenőrzi, hogy az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című, egykor rendkívül népszerű mű szerzőjének neve csakugyan megfelel a kigondolt feltételeknek, már elégedetten hunyja is le szemét, s hajózik át a jótékony álom révébe. S elárulhatom: a nyelvi játékok szerelmesének még akkor is nemegyszer valamilyen nyelvi játék jut eszébe, amikor – tanárként, íróként, reklámszakemberként stb. – éppen munkaeszközként használja a nyelvet, mivel munkájának az egyik legfontosabb része éppen az anyanyelvvél való minél helyesebb bánás. Ebben a fejezetben néhány olyan nyelvi játékot, játéklehetőséget idézek fel, illetve mutatok be, amelyik éppen menet közben, azaz például

„nyelvtanozás”, azaz a helyesírási, grammatikai szabályokhoz való igazodás (ragozás, képzés, szóalkotás stb.) közben fogalmazódhat meg bennünk.

1.2.1. Ez sem a sírás helye!

Mi nem a sírás helye? Természetesen a helyesírás. Az iskolában persze sok órát vesz el a nebulók megismertetése a helyesírás alapvető szabályaival, de meggyőződéssel vallom, hogy még a helyesírás – vagy egy kissé tágabban: az írás – is lehet nyelvi játék tárgya. Mutassak rá példát? Itt van ez a mondat, amely egyúttal hasznos tanács is:

Rejtvényfejtéskor mindig gondosnak kell lennünk, ha azt akarjuk, hogy

a helyes megoldás.

The image shows a word search puzzle grid. The grid is composed of a top row of 10 circles and a right column of 10 circles. The top-left corner is a diamond shape formed by 4 black circles. The top-right corner is a small shape formed by 2 black circles. The bottom-left corner is a zig-zag shape formed by 8 black circles. The bottom-right corner is a pentagon shape formed by 5 black circles. In the center of the grid, there are several white circles: a vertical column of 3 circles on the left, a cross shape of 5 circles in the middle, and a single circle below the cross. The rest of the grid cells are empty white circles.

Hogy mi a feladat? Megmondom. Tessék kitalálni, melyik az a szó, helyesebben szóalak, amelyik beleillik a mondatba, mégpedig kétféleképpen is. Egyrészt úgy, hogy vele értelmessé váljon a mondanivaló, másrészt pedig úgy, hogy az előre odaírt pontoknak is megfeleljen! És hogy felelhet meg? Úgy, hogy a nyolc betűből álló szóalak egymás után következő betűin nem kevesebb mint nyolc pont van; éppen olyan elrendezésben, ahogy azt fel is tüntettem. (Könnyítésül: a szót csupa kisbetűvel kell leírni, de ez voltaképpen természetes is, hiszen egy mondat belsejébe kerül. Ha így sem sikerül rájönni, tessék megnézni a fejezet végén!)

Ezzel a tréfás feladattal voltaképpen már bele is kerültünk az írás, illetve a helyesírás útvesztőjébe, de még mielőtt eltévednénk benne, gyorsan visszafordulunk. Nem azért, mintha nem lennének érdekesek és tanulságosak az olyan játékos gyakorlatok, amilyenek segítségével pedagógusaink bevezetik a tanulókat a helyesírás rejtjelmeibe (helyesírási totó- és lottójátékok; az egybe-, illetve különírást rajzokkal szemléltető játékos gyakorlatok a *háromszög* és a *háromszög*, a *sötétkamra* és a *sötét kamra* vagy éppen a *melegág* és a

melegágy párhuzamba állításával; a magán- és mássalhangzók hosszúságának, illetve rövidségének megkülönböztető erejét érzékeltető játékos szembeállítások, mint „*ha betelt a füzet, az ember új lapokat füzet bele*”, „*ruhát vasal forró vassal*” stb.), hanem mert bennünket ezúttal nem annyira a bármilyen érdekes játékos gyakorlatok, hanem az igazi – ha szabad így mondanom: öncélú – nyelvi játékok érdekelnék.

Ej, haj, gyöngyvirág...!

Tudom, a bánatot, szomorúságot, ugyanakkor pedig a vidám hangulatot egyaránt jól kifejező *ej-haj* indulatszót ma kötőjellel írjuk. Ám a népdalban, amely ezzel a sorral kezdődik, még így, vesszőkkel elválasztva szerepel, s ez számomra most azért lényeges, mert én ebben a kis szakaszban voltaképpen nem is az *ej*, *ejha*, *ej-haj*, *ejnye* stb. indulatszó-családdal foglalkozom, hanem az *ej* hanggal, illetőleg betűvel. Tehát, mit tagadjam, a *haj* nekem ezúttal indulatszóként és hajzatot, hajkoronát jelentő főnévként egyaránt fölösleges, nem beszélve a *gyöngyvirágról*. Ellenben az *ej* (vagy *ejj*) mint az *ly* betű kiejtett formája, s amely így erre a betűre utal, nagyon is fontos, mivel az a nyelvi játék, amelyet bemutatok, pontosan ennek az *elipszilonnak* (vagy *ellipszilonnak*) is nevezett betűn alapul, arra épül.

Olvasóim bizonyára jól tudják, hogy az *ly*-nal jelölt hang nálunk kiveszőben van; csak néhány nyelvjárásban ejtik, esetleg. A múlt század ötvenes éveiben, amikor napirendre került helyesírásunk kisebb vagy nagyobb reformjának kérdése, már többen is felvetették a javaslatot: írjuk a *j* hangot jelölő *ly*-t mindenütt *j*-vel! De végül, bár tekintélyes nyelvészek is célszerűnek látták a változtatást, egy akkori közvélemény-kutatás eredménye alapján az akadémiai helyesírás mégis megtartotta az *ly* hagyományos írásmódját. Azóta eltelt fél évszázad, s noha az *ly* megőrzését bíráló hangok napjainkban sem hiányoznak, a helyzet nem változott: az *ly* – jobbra csak mint írásforma –, igaz, meglehetősen kevés szóban, de mindmáig megmaradt.

„Meglehetősen kevés szóban” – írtam az imént. Nos, éppen ez a valóságnak tökéletesen megfelelő megállapítás a magyarázata annak, hogy az *ly* hullámai idáig is elértek, azaz még ebben a nyelvi játékos könyvben is helyet, teret kapnak. Mert ha csakugyan kevés szóban található meg az *ly*, akkor már eleve a nyelvi játékosokra ösztönző hatással levő feladat olyan történetet, rövidebb-hosszabb szöveget kívánni tőlük, amelynek kivétel nélkül minden szavában van legalább egy *ly*. Tudunk ilyet, ilyeneket alkotni? Lássuk csak!

Elsőnek álljon itt egy részlet egy lelkes nyelvi játékosnak, Miskolczi Margit budapesti tanárnőnek egy osztálykirándulásról szóló beszámolójából. Azért csak részlet, mert a teljes beszámoló közlése túl sok helyet foglalna el ebben a kötetben.

Osztálykirándulás

Osztályfőnöki engedéllyel tavaly Csermelypusztára pályáztunk osztálykirándulásra. Csuklyköpenyben, tarsolyunkban pulykapecsenyével, gomolyával, csobolyóban kristályvízzel elhelyezkedtünk kordélyunkon. Terebélyes topolyaerdő mélyén bolyongtunk. Kordélyunk tengelye, saroglyája imbolygott szeszélyesen folydogáló csermelyek partszegélyén, pocsolós semlyékeken. Némely helyen megbolydult hangyaboly gomolygott. Veszélyes ilyen lapályos helyeken kordéllal támolyogni! Ilyen omboly borzadályosan rejtélyes. Konkolyos csormolyáson (= *csormolyával, ezzel a gznövényvel benőtt területen*) mély folyam hömpölygött ünnepelesen.

„Átszállóhely!” – kedélyeskedett osztályfőnökünk. Dereglyébe helyezkedtünk, csákllyákkal egyensúlyoztunk. Olykor mély mederlyukba sülyedtünk, gallyakba, folyondárokba gabalyodtunk. Aggályoskodtunk: ilyesféle pocsolólyákban nadályok szipolyozhatnak, métely veszélyeztet, nadragulya émelyíthet; ilyen helyeken semmilyen ispotály! Viszolyogtunk baglyoktól, sólymoktól, harkályoktól, karvalyoktól. Elkomolyodva, kóvályogva folytattuk dereglyézésünket valamilyen kikötőhelyig.

Kvártélyunk borbolyás fertályon, meredély szegélyétől fertályórányira. Tekintélyes vályogépület, zsendelytetején gólyafészekkel. „Kastélyunk” helyiségeiben kályha, nyoszolya, némely helyen guzsaly. Osztályfőnökünk erélyesen megrendszabályozta kedélyeskedő osztályát: „Bármilyen rigolya ragályos!” – Mosolyogva, pendelyben sompolyogtunk fekvőhelyünkre. Homályos hodályunk vályogfalán rejtélyes máglyatűzfény imbolygott.

Második példaként egy komor hangú, verses balladát mutatok be. Alkotója egy jeles, a közelmúltban elhunyt játéktörténész, Moskovszky Éva.

Orsolya királylány

Folyóparton, királyi kastélyban kevély Károly király,

Csermelyparton, vályogkalyibában vályogvető Mihály.

Kalyibánál zsálya, ibolya, borbolya;

Csermelyparton bolyong királyné, Orsolya.

Selyem rokolyája, mályvaszín uszálya,

Melyeken gomolyog sulyomszín csuklyája.

Mihály csermelyparton mélyen furulyázik,

Mosolygó királyné Mihályra pályázik.

Boglyára helyezte sulyomszín csuklyáját,

Tüskegally lyukasztja selyem rokolyáját.

Folyóhoz, csermelyhez csoroszlya sompolyog,

Boglyánál, zsályánál mosolyog-somolyog.

Kastélynál kóvályog karvaly, bagoly, sirály –

„Lyányodnak gólyahír, kevély Károly király!”

Folyóparton máglya, folyón kevély gálya –

Füstgomolyban máglyán királyné Mihály.

Hömpölgő folyóvíz oly mély, oly szeszélyes...

Folyónál bolyongni lyányoknak veszélyes.

Félhomályos folyó, kevély gályán fáklya –

Mályvaszín uszálya gabalyodik csáklya.

Folyóparton tébolyodott sikoly: karvaly? bagoly? sirály?

Folyóparton királyi kastélyban tébolyodott király.

Harmadjára, egyúttal befejezésül egy olyan gondolatcsokrot mutatok be, amely – reményeim szerint – azt bizonyítja, hogy az *ly*-nak minden szóban kötelező megléte ellenére (ami, valljuk meg, igen kemény megszorítás!) olyan mondatokat is lehet alkotni, amelyek nemcsak megfelelnek a szigorú feltételeknek, hanem némi jóindulattal közmondásszerűek, s szinte arra ösztönzik az olvasót, hogy ő is próbálkozzon hasonló mondatok alkotásával. Legyenek óvatosak, mert ez a veszély megvan, s még akár ragályos is lehet!

Ragályos veszély (?)

Bélyeggyűjtemény, személyautó: lyányokhoz komoly esély!

Csermely folyik folyóba, folyó folyik folyamba.

Ereklyének szentélyben, gereblyének kalyibában helye.

Folyóban király, gulyás ugyanolyan mélyre süllyed.

Görkoresolyával autópályán koresolyázni veszélyes!

Helytelen szabály, amely folyton-folyvást akadályoz.

Kevélység, hülyeség egyszemélyi pályatársak.

Mulya pulya pólyába folytatja hólyagját.

Sekély folyó némelyikünknek csekély akadály, némelyikünknek komoly veszély!

Tekintélyes királynak hüvelyben szablyája.

Lehet egy y-nal több?

Ha már az imént az *ly*-nal játszottunk, bebizonyítva, hogy ez a betű inkább öröm-, mint veszélyforrás, hozzákapsolok az előbbihez még egy kis nyelvi játékot, de most már nem az *ly*-t, hanem csak az *y*-t helyezve középpontba. Azt hiszem, sokan nem tudják, honnan is származik ennek a betűnek az *ipszilon* elnevezése. Használjuk fel a kínálkozó alkalmat mindjárt ennek tisztázására! A kérdésre Nagy J. Béla *Betűneveink* című tanulmánya alapján válaszolok, amely a Nyelvtudományi Értekezések sorozat 40. számaként is megjelent, de megtalálható a kitűnő szerző válogatott cikkeit és tanulmányait tartalmazó, *Egy emberöltő nyelvünk védelmében* című kötetben is (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968). Ezt írja benne a szerző az *ipszilon* betűnévről:

„Ez görög kifejezés, az így elnevezett betűnek alakja pedig a görögben *Y* és *v*. Hangértéke az ógörögben eleinte *u* volt, később *ü* lett, majd *i*, az újgörögben ma is ez. Azért nevezik a franciák így: *görög i* (*i grec*), s az olaszban is van ennek a betűnek hasonló neve *i greco*. Minthogy azonban a görögök az *i* hangot a középkor óta *oi* betűkapcsolattal, azaz két betűvel is jelölték, a grammatikusok a pusztán egy betűvel írt *i*-t megkülönböztetésül elnevezték *y psilon*-nak, vagyis pusztá, egyszerű, csupán egy betűvel írt *i*-nek. Ámde ebben a semlegesnemű görög *psilon* melléknévben más nemzetek már nem érezték a szónak eredeti 'pusztá, egyszerű' jelentését, tehát a *psilon*-t összevonták az előtte levő betűvel, s így származott a betűnek *ypsilon* neve, magyarosan írva *ipszilon*.”

Ugye nem volt fölösleges ez a kitérő? Most azonban térjünk vissza az ígért játékhoz, amelynek lényegére többé-kevésbé már e szakasz címe is utal. Ábécénkben az *y*-t több kétjegyű betűnkben is ott találjuk. Van *gy*, *ly*, *ny* és *ty* betűnk. A nyelvi játékok kedvelőinek érdekes időtöltés lehet olyan mondatok, pár soros versikék alkotása, amelyekben ezek a kétjegyű betűk egyjegyű párjukkal együtt, azokkal párhuzamos használatban fordulnak elő. Érdekességül, olvasóim kedvére összeállítottam egy kis gyűjteményt. A sorozat tetszés szerint folytatható. Határ a csillagos ég.

Elégedett menyecske áradozik

Karja erős, szíve *gyöngye*,

Ő nekem a férjek *gyöngye*.

Sírfelirat

Még jót mulatott a *toron*,

De aztán rádólt a *torony*.

Egy rajtakapott házibarát magyarázkodása

Fennakadt a nadrágom a mandulafa *ágán*,

Azért fekszem meztelen a feleséged *ágyán*.

Kesergés

Gyűlik a ránc, de ó, a *fog*

Ahogy vénülök, egyre *fogy*.

Magányban

Sétáltam egy árnyas *közön*,

De nem kísért, csak a *közöny*.

Hétvége

Miki meg a *tanára*

Kimentek a *tanyára*.

Learatták a *nádat*,

S emlegették *anyádat*.

Egy öreg halász és a hölgyek

Rendet rakott nálam *Helén*,

Minden ott van már a *helyén*.

Ragyog a sok gomb az *ingen*,

Felvarrta mind Katám *ingyen*.

Szerzek náluk jó *pontokat*:

Viszek nekik szép *pontyokat*.

Az ügetőn

Remélem, hogy ma *nyer e mén*,

Jól jönne egy kis *nyeremény*.

Féltékeny az asszonyka

Ne csodálkozz e kis folton,

És ne rágódj rajta *folyton!*

Bölcs tanács

Ha el akar érni tisztességes *kort*,

Szeszből legyen elég napi néhány *korty!*

1.2.2. Szóragozás? Szórakozás!

Van egy sereg olyan nyelvtani fogalom – egyes szám, többes szám; első személy, második személy; kijelentő mód, felszólító mód; jelen idő, múlt idő; alany, állítmány; stb. –, amelytől az emberek többsége ösztönösen irtózik. Bármennyire alaptalan is ez az irtózás, olvasóimnak mégis már előre jelzem, hogy ha le is írom ezek közül egyiket-másikat, ezt e könyvben mindig a játék szolgálatában, valamilyen nyelvi játék kedvéért teszem. S nagyon remélem, hogy olvasóimat egy pillanatra sem fogja majd el semmiféle nyelvtanundor.

Hogy van egyes számban?

No, ez igazán gyerekjáték! – mondhatják magukban olvasóim. Ahhoz csakugyan nem kell semmiféle különleges tudás, hogy egy többes számban álló szóról leválasszuk a *-k* (házak) vagy az *-i* (házai) többesjelet.

Akkor tessék! – mondom én. Különleges tudás csakugyan nem kell hozzá, némi fantázia azonban igen. Én ugyanis agyafúrt módot választottam a keresett szavak többes számának jelölésére. Olyan szavakat szemeltem ki ehhez a játékhoz, amelyeket már eleve szét lehet bontani két vagy akár három részre, s én ezeket a részeket külön-külön tettem többes számba. Tehát például a *hőség* többes száma ebben a játékban nem *hőségek*, hanem – egy csavarintással – *hősök égne*k. Ugye így már érdekesebb? De mit is beszélek erről a levegőbe? Inkább bemutatok néhány példát, előbb többes számban, majd rögtön mellette egyes számban is. Íme!

A célok pengenek-e?: **acélpenge**

Búk várnak, ha rangok: **búvárharang**

Csőrök epedése: **csőrepedés**

Darák bontanak: **darabont**

Donganak a lábak: **dongaláb**

Egyének is égnek: **egyéniség**

Élnek elemek: **élelem**

Felelnek ősök: **felelős**

Feleim ásnak: **felemás**

Körték lefonnak: **körtelefon**

Lesnek eprek: **leseper**

Nemzenek e török: **nemzetőr**

Önök urai lomok: **önuralom**

Papok írnak: **papír**

Rágnak a lomok: **rágalom**

Szerek vezetnek: **szervezet**

Termei lőnek: **termelő**

Üdülnek ők, ha jók: **üdülőhajó**

Villák mosnak: **villamos**

Záraid ékek: **záradék**

Úgyvélem, ez már játék, amely az effélével szívesen foglalkozó embereknek már élvezetet nyújt, örömet szerez. Igen, játék, de nem feladvány, rejtvény, mert ahhoz túlságosan könnyű a megfejtése. Vajon nem tudnánk belőle rejtvényt is kifejleszteni? Dehogynem! A módszer hasonló, de a megoldás jóval nehezebbé válik, ha azt kétlépcsőssé tesszük. Ez pedig úgy lehetséges, hogy nem közvetlenül a többes számú formát tesszük a megfejtő elé, hanem annak szinonimáját, más szavakkal megfogalmazott változatát. Tehát – az e szakasz elején említett példát tovább formálva – így: *Héroszok lángolnak* (azaz *hősök égnek*, s ebből: *hőség*). Így természetesen a megfejtőnek is két lépcsőt kell – fejben – megtennie ahhoz, hogy rátaláljon a megoldásra. Olvasóimnak vajon sikerül-e? Őszintén remélem, igen, de a fejezet végén azért megadom a megfejtéseket is.

1. Csordásokat hajszoznak:
2. Éppen csak vegetálnak ezek a darabok:
3. Eszközei pázsitfűféle vizinövények:
4. Finom szemcséket mozgatnak meg talajművelő szerszámmal:
5. Hamis kacatok földet túrnak:
6. Markolattal ellátott szűrőfegyverek járomokon:
7. Mezőőrök véredényei fegyvert sütnek el:
8. Pénzt adnak ki s lángolnak:
9. Potyognak a fogoly telivérek:
10. Részekre tagolnak a dinnyébe vágott nyílások:

-
11. Rettegtek-e, alkotások?
 12. Szenvedést okoznak énekeim:
 13. Tetemeim könnyeket hullatnak:
 14. Várákoznak azok a sunyítók:
 15. Zárnak a görék:

Rejtőzködő helységnevek

Az imént úgy alkottunk rejtvényeket, megoldásra váró talányokat, hogy a többes számú alakból egyes számúvá alakítást megnehezítettük egy olyan lépcsőfok közbeiktatásával, amelyre rálépni, s így a megoldás küszöbére, majd magához a megoldáshoz eljutni csupán a megfelelő rokon értelmű kifejezés megtalálásával lehet. Most egy olyan feladványsort teszek közzé, amelyben nem volt szükséges egy közbülső fokot is közbeiktatnom ahhoz, hogy a feladat csakugyan igazi fejtörő lehessen, azaz legalább néhány másodperc erejéig töprengésre késztesse a megfejtőt, a megoldásra való rátalálás pedig jó érzéssel, örömmel tölthesse el. Magyar helyneveket, város-, illetve nagyobbreszt faluneveket tettem furfangosan többes számba; olyan településneveket, amelyek alkalmasak erre. Remélem, olvasóim érdekesnek tartják e többes számba tett formákat arra, hogy kiókumlálják belőlük a megfelelő egyes számú helyneveket. Némi tájékoztatásul – bár lehet, hogy ez szükségtelen – zárójelben megjelölöm a település hozzávetőleges helyét is.

1. A libákon fák(*Zalaegerszegtől északkeletre*):
2. Ásna ott, ha lomok(*Szegedtől délnyugatra*):
3. Bábák falvai (*Kelet-Szlovákiában, Eperjes környékén*):
4. Beléjük nyesnek(*Erdélyben, a Fekete-Körös mentén*):
5. Cserkeszek ők, lőnek(*Csongrád közelében*):
6. Felső, toljátok!(*Pásztótól nyugatra, a Cserhát lankáján*):
7. Járnak dánok házai(*Ózd közelében*):
8. Körösök, ti tétlenek! (*Cegléd és Szolnok között*):
9. Mezők szakadnak át(*Romániában, Nagyvárad közelében*):
10. Nagy szenek ásnak(*Orosházától északra*):
11. Nyarak s apátok(*Kecskeméttől északra*):
12. Porcok s almák(*Mátészalka környékén*):
13. Sütnek tövek(*Tatabánya fölött, a szlovák határ mentén*):
14. Szemek erei(*közel a szlovák határhoz*):
15. Szentek-e tornyai?(*Orosháza tövében*):
16. Szilek vásznak, várak adnak(*Eger és Ózd között*):
17. Újak, ha rangjaid(*Miskolctól keletre*):
18. Új dombok rátok(*Kisvárdá közelében, a Tisza mentén*):
19. Véreket esketnek helyek(*Kisbér és Oroszlány között*):
20. Vernek peléket(*Eger közelében*):

Képtelen ragozások

Amiről most szólok, ártatlan, egyszerű játék, de ebben a játékoskönyvben legalább néhány példa erejéig mindenképpen helye van. Gondolom, sokan ismerik Karinthy Frigyesnek a közismert egykori magkereskedő, Mautner Ödön nevére készített ragozási paradigmáját, valamint azt a múlt század húszas éveiben keletkezett ragozási sort, amelynek egy bizonyos Mihalovics Tivadar nevű miniszteri titkár volt a hőse. Íme a két példa:

Tegnapelőtt utner én dönök

Tegnap utner te dönsz

Ma + utner Ő + dön

Énhalovics Tevadar éniszteri tetkár

Tehalovics Ővadar teniszteri ötkár

Őhalovics Mivadar öniszteri mitkár

Mihalovics Tivadar miniszteri titkár

Vagy ki ne ismerne még gyerekkorából jó néhány efféle, mindig valamilyen névbe, szóba torkolló sort: *én ekelek, te keregsz, ő gyeleg?* Nem csoda hát, hogy a nyelvi játékok kedvelőinek figyelme a ragozás adta különféle játékos lehetőségekre is kiterjed. Részben a Nyelvi Játékok Klubjában, amelyről másutt is többször szólok, részben egyéb helyeken s alkalmakkor születtek például a következő miniatűrök:

Dús hajú dosok vasárnap

Kopaszodó dosol hétfő

Tar + dos + kedd

Tegnapelőtt gyerek ütlegett

Tegnap férfi püfölt

Ma + nő + ver

Tegnapelőtt dont volna

Tegnap dont

Ma + donna

Keresztelő tegnapelőtt mártok ások

Lakodalom tegnap mártasz ásol

Tor + ma + márt + ás

Én vornyázok

Te vornyázol

Ő vornyázik

Mi vornyázunk

Ti + vornyáztok

Hagytalak tegnapelőtt

Hagytaal tegnap

Hagy + ma

Nekem legjobban a budapesti Györy István ragozási sora tetszik. Ő ugyanis Bláthy Ottó Titusz gépészmérnöknek, a transzformátor egyik feltalálójának – s mellékesen neves sakkfeladványszerzőnek és nagy rejtvénykedvelőnek – nevét ragozta el a következőképpen:

Blá én emitt csermely én tusz

Blá te amott patak te tusz

Blá ő erre folyó ő tusz

Blá mi arra tenger mi tusz

Blá + ti Ott + tó Ti + tusz

Ugye olvasóim is tudnak, legalábbis tudnának hasonló ragozási sorokat kigondolni?

1.2.3. Képzők, jelek játéka

Természetesen nemcsak a ragokkal, hanem a képzőkkel s a jelekkel, azaz a szó végéhez kapcsolódó egyéb szóelemekkel is lehet játszani. Mindenki tudja, hogy a *-ka*, *-ke* szóelem leggyakoribb kicsinyítő, nevek esetében becéző képzőink egyike: *madár* > *madárka*, *Peti* > *Petike* stb. Vannak azonban olyan *-ka*, *-ke* végződésű szavaink is, amelyekben ez a végződés értelmes szóhoz járul, s mégsem képző. A 'leány' jelentésű, bizalmas *csaj* főnév például a *-ka* végződéssel nem apró termetű lányt jelent, hanem egy étkezésre használt fémmedényt.

Ezzel már meg is van első játékunk. Hogy valóban azzá, sőt rejtvénnyé váljon, olyan *-ka*, *-ke* végű szavakat kell keresnünk, amelyek a *-ka*, *-ke* végződés leválasztása után is értelmesek. Olvasóim is kereshetnek – s ha keresnek, találnak is – ilyen szavakat, én azonban tízet már ki is választottam, s belőlük megalkottam a következő tíz kis rejtvényt, azaz inkább talalós kérdést. A megfejtése mindegyiknek egy olyan *-ka* vagy *-ke* végű szó, amely megfelelő válasz a fölött kérdése. A megoldások egyszerűek, de azért a fejezet végén megadom őket.

1. Melyik az a mulatóhely, amelyikből *-ka*, *-ke* végződéssel vízi jármű lesz?
2. Melyik az a fém, amelyikből madár lesz?
3. Melyik az a retesz, amelyikből fogda lesz?
4. Melyik az a kártyalap, amelyikből ízeltlábú állat lesz?
5. Melyik helyiségből lesz hosszú csőrű madár?
6. Melyik bájból lesz háziállat?
7. Melyik vízinövényből lesz rovar?
8. Melyik kopaszból lesz foltos, pettyes?
9. Melyik uralkodóból lesz erdei madár?
10. Melyik férfi és nő kettőséből lesz mitológiai alak?

Fosztogató

Az a szellemes játék, amelyet itt most bemutatok olvasóimnak, egy tatabányai szerzőpárosnak, Móricz Ildikónak és Móricz Kálmánnak ötletén alapul. Ők vették észre, hogy a *-tlan*, *-tlen*, *-talan*, *-telen* fosztó-, illetve tagadóképző segítségével két szóból álló kifejezéseket rejtvényesíthetünk egészen meglepő eredménnyel. Szemléltetésül lássunk egy példát!

VÉD. Ha betűrejtvénynek tekintjük, vajon mi lehet a megfejtése ennek a szónak? Ha nem kapunk hozzá támpontot, szinte lehetetlen megmondani. De ha tudjuk, hogy a megoldásban a fosztóképzőnek kell a főszerepet játszania, akkor némi fejtörés után már rátalálunk a megoldásra, amely nem más, mint *ügyetlen ügyvéd*, esetleg *hontalan honvéd*, sőt talán még ez is: *esetlen svéd*. (Ugyanis az *ügyvéd* szó elejéről a feladványban hiányzik az *ügy*, a *honvéd* elejéről a *hon*, illetve a *svéd* éléről az *s* betű.)

Ennyi előzetes magyarázat után – immár rejtvényként – bemutatok tíz olyan mondatot, amelynek szögletes zárójelbe tett néhány betűnyi része mindenütt egy-egy kéttagú kifejezés. Hogy hogyan olvasandók el a zárójelbe tett részek, azt próbálják meg olvasóim kitalálni! A megfejtéshez egyrészt maguk a mondatok nyújtanak segítséget, hiszen a kifejezéseknek bele kell illeniük a szövegbe, másrészt pedig annak tudata, ismerete, hogy a megoldás kulcsa a fosztóképző! A feladat egyáltalán nem könnyű, de egy kis fejtörés sohasem árt. A fejezet végén természetesen megadom a helyes megoldásokat.

1. A két [EGETŐ] minden járókelőhöz odasomfordált pénzt kunyerálva.
2. Az országban csupán [H] magassága éri el az ezer métert.
3. A mi kettősünk a barátommal egy [OS].
4. Sportolónkat egy még [ONAI] bokszolóval sorsolták össze.
5. A [LET] nem nagyon ízlett a jeruzsálemi vendéglőben.
6. Elég [NYA] volt a kislányon.
7. A [ÍÓ] természetesen folytathatta a versenyt.
8. Egy [Ő] lett a pályára berohanó szurkolók áldozata.
9. A [ÉLE] nem ad megnyugvást a munkanélkülinek.
10. Ijedten vettük észre, hogy a jégtáblán egy [L] tátong.

Nanana!

Köztudomású, hogy a feltételes mód fogalma az ige szófajához tartozik: *olvasna, tanulna*. A nyelvi játékos fejében azonban az a gondolat is megfogán, hogy mi lenne, ha főnevek is magukhoz ragadhatnák a feltételes módú igevégződést, mégpedig úgy, hogy vele összekapcsolódva újabb főnevet alkotnának. Mint például ebben: *pár + na*. Tehetjük ezt akár rejtvényé is? Íme: „Ha lehetne, két összetartozó személy lenne”. Megoldása: *párna*.

Igen, így is lehetne. Az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat egyik régi számának Pontozó című rejtvényrovatában közzé is tettem egy ilyen feladványsorozatot. Ezáltal azonban egy olyan megoldást választok, amelyben nemcsak a kiindulópontul szolgáló főnév meghatározását adjuk meg, hanem azét a szóét is, amelyhez a feltételes módú igevégződés, a *-na* hozzáadásával juthat el a megfejtő. A feladat így jóval könnyebb, de ugyanolyan érdekes, mint az a változat, amely ezt a többletinformációt nem tartalmazza. Következzék hát most tíz olyan kis rejtvény, amelynek meghatározásából az olvasók mindjárt azt is tudják, hogy miféle szót keresünk! Remélem, meg is találják. (Ha nem, elolvashatják a fejezet végén.)

1. Európai nép + na = állat
2. Morózus + na = szobaasszony
3. Állatprém + na = gyümölcs
4. Mesterkelt testtartás + na = cölöp
5. Táncmultság + na = vízi emlős
6. Írók nemzetközi szövetségének betűneve + na = lúdtoll
7. Tengeri hal + na = mértékegység
8. Mezopotámiai romváros + na = korsószerű edény
9. Bizalmasan megnevezett szerzetesrend + na = vízgyűjtő medence
10. Társalgó + na = zsírszövet

1.2.4. Játékos szóalkotás

Azt hiszem, főleg olvasóimnak azt bizonygatnom, hogy a nyelvi játékosoktól a szóalkotás sem idegen, sőt, a nyelvi játékoknak nagyon is fontos része. Hát hogy is ne volna az! A legtöbb nyelvi játék különben is kreativitást kívánó, alkotó jellegű játék. Igaz, nem egyenlő mértékben, mert az igazi alkotás a nyelvben elsősorban az olyan szó, amely korábban nem is létezett; valaki vagy valakik tudatos tevékenységének, igyekezetének eredménye, s amely nemcsak felbukkant, hanem meg is maradt a társadalom javára, azaz a nyelv egyik hasznos alkotóelemévé vált. Jól tudjuk, hogy a kisgyermek ösztönös nyelvalkotó. *Bebe, babababa, mammamma, ámpa*, gagyogja már alig egyéves korában, részben az őt érő külső hatások nyomán, részben alkotó egyéniségének bizonyítékeként. Ezek a gyermeki szóalkotások általában természetesen nem lesznek szavak, de akad, akadhat közöttük olyan is, amely valamilyen ok vagy okok egész sorának együttese folytán mégis megragad; vagy a szűkebb családban, vagy a tágabb környezetben, esetleg a szóban forgó nyelvet anyanyelvükként használók és ismerők széles köreiben is. *Baba, pipi, pancsi, csecse, bibi, paci* – mindezek egészen bizonyosan gyermekektől ellesett, illetve tőlük átvett gyermeknyelvi szavak. Nincs jogunk elvitatni tőlük, a gyermekektől a szóalkotás, szóteremtés jogát, mint ahogy nyelvújítóinkat is megilleti az elismerés azokért az alkotott szavaikért, amelyek ma már mindnyájunkat gazdagítanak. Faludi Ferenc *mohó* szava, a Kazinczy által alkotott *álarc*, Kisfaludy Károly *honvéd* szava, Kisfaludy Sándor *hajszája*, Vörösmarty *szivar* szava egytől egyig szókincsünk nélkülözhetetlen vagy legalábbis fontos része, legnagyobb nemzeti kincsünk, anyanyelvünk hasznos eleme.

Csak nagyjaink egy-egy szavát idéztem, de az elismerés természetesen nemcsak őket illeti, hanem mindazokat, akik nyelvalkotó tevékenységükkel gazdagítottak bennünket, egyébként nemegyszer egy-egy szó elfogadtatására hónapokat, sőt éveket áldozva, holott biztosra sohasem lehetett menni. Köztudomású például, hogy Bugát Pálnak, a neves orvosprofesszornak különösen az orvostudományt is érintő idegen szavak magyarításában óriási érdemei vannak. Tőle származik többek között *gyógyszer, higany, hőmérséklet, légszűrő, visszer* szavunk. Ám, mint tudjuk, élete végéig nem tudta elviselni abbeli kudarcát, hogy az általa kigondolt *rovátkolt baromból* rövidített *robar* végül is nem az általa ajánlott *robar* változatában, hanem *rovar* formájában terjedt el, s vált a nemzeti nyelv szavává.

Mindeddig csak szóalkotásról, új szavak létrehozásáról szóltam, s nem is ok nélkül, mert a 19. századi nagy nyelvújító nemzedék tagjain kívül az újabb nemzedékek ismert vagy kevésbé ismert fiai és lányai is rendre kivették és kiveszik részüket a szóalkotás nemes munkájából, ezt talán nem is munkának, hanem hobbinak, szenedélynek, szórakozásnak tekintve. Gondoljunk csak Karinthy Frigyes *halandzsájára*, Heltai Jenő *mozijára*, Kellér Dezső *maszekjára*, továbbá napjaink olyan, egyetlen névhez nem köthető szavára, mint *egér* (a számítástechnikában), *fallabda, honlap, húzó* 'fárasztó, kellemetlen', *kerékbilincs, testékszer, trendi* 'divatos' stb.

Ha nem is egy új szó alkotásának örömeivel azonos, de ahhoz hasonló érzéssel tölti el a nyelvi játékok kedvelőit az is, ha valamilyen már meglévő, de a játékos számára egyelőre még rejtett, ismeretlen szóra való *rátalálás* örömeiben, élményében részesül. Ezért van divatjuk a különféle táblás, ábrás stb. rejtvenyeknek (skandináv, olasz, scrabble-nak stb.), s ezért kedveltek a szóalkotással kapcsolatos különböző játékok is. A következőkben ezt mutatom be röviden, két egymással rokon összetételjáték segítségével.

Azonos végződésű összetett szavak

Kedvelt játék, s nem ok nélkül, mert a játész fél legfeljebb egy-két perces fejtörés után rátalál a feladvány kulcsszavára, s ezáltal sikerélményben részesül, a rátalálás élményében. Hogy világos legyen: az ilyen kis összetételrejtvenyek általában három összetélt tartalmaznak, de a játészok csak az összetételek előtagját kapják meg, az utótagot nekik kell megtalálniuk. Álljon itt példának ez a hármas: haszon-, jel-, tolvaj-.Kérdés: mi ezeknek az összetételeknek a közös utótagja, azaz melyik szó a feladat kulcsa? Olvasóim idáig eljutva már bizonyára rá is jöttek, hogy – ártatlan tréfaként – már meg is adtam a megoldást, hiszen a keresett szó maga a *kulcsfőnév*.

Nemcsak az általam alkalmazott tréfa ártatlan, hanem maga az egész játék könnyű, könnyen megfejthető, ugyanakkor a megfejthetőnek megadja a bizonyos fokú siker élményét. Éppen ezért, immár rejtvény formájában, közlök e feladattípusból egy kis sorozatot. Ezek megfejtését már nem itt, hanem e fejezet végén adom meg. A kérdés tehát: mi ezeknek az összetételhármásoknak a soronként közös utótagja?

1. Arany-, izom-, lámpa-
2. Kegyelem-, püspök-, számár-

-
3. Fűrész-, méreg-, szem-
 4. Ágyú-, hernyó-, lúd-
 5. Ablak-, macska-, pápa-
 6. Fény-, ló-, törvény-
 7. Eszme-, kapu-, szerep-
 8. Anya-, kutya-, virág-
 9. Betű-, motor-, szarvas-
 10. Bor-, gyűszű-, penész-

Közös előtag kerestetik

A játék lényegében véve ugyanaz, mint az iménti, csakhogy most nem közös utótagot, hanem közös előtagot keresünk. A közzétett szóhármások ezt nyilvánvalóvá is teszik, hiszen itt a kapcsolódásra utaló kötőjel nem a szavak végén, hanem az elejükön áll. A megkeresendő közös szavak ugyanúgy főnevek, mint az imént. Ezúttal is tíz megfejtendő feladványt adok. Mint majd megtapasztalják olvasóim, mindegyik közös előtag megtalálása egy kis öröm, a felfedezés, a rátalálás öröme. Még akkor is az, ha olvasóim egyik-másik esetben nem az általam megadott főváltozatra bukkannak rá, hanem egy más, de a feltételeknek szintén megfelelő megoldásra. S ezzel a kis rejtvénytáborral búcsút is veszünk ettől a fejezettől.

1. -szalag, -betét, -felvétel
2. -kar, -szerszám, -szó
3. -tár, -hét, -moly
4. -zene, -kar- -tanár
5. -fő, -tag, -látogatás
6. -elme, -nyelv, -oszlop
7. -héj, -tár, -vetés
8. -fűrész, -koszorú, -sátor
9. -fenék, -szem, -part
10. -bánya, -kereszt, -szikla

1.2.5. Megfejtések

Ez sem a sírás helye! Rejtvénytáborunk mindig gondosnak kell lennünk, ha azt akarjuk, hogy *kijöjjön* a helyes megoldás.

Szóragozás? Szórakozás!

Hogy van egyes számban? 1. Pásztortűz. 2. Tengerész. 3. Szerenád. 4. Portás. 5. Állomás. 6. Kardigán. 7. Csőszerelő. 8. Költség. 9. Hullarabló. 10. Osztalék. 11. Fél szemű. 12. Fájdalom. 13. Hullámsír. 14. Államalapító. 15. Csukafejes.

Rejtőzködő helységnevek. 1. Alibánfa. 2. Ásotthalom. 3. Bábafalva. 4. Belényes. 5. Cserkeszölő. 6. Felsőtold. 7. Járdánháza. 8. Körösetetlen. 9. Mezőszakadát. 10. Nagyszénás. 11. Nyársapát. 12. Porcalma. 13. Süttő. 14. Szemere. 15. Szentetornya. 16. Szilvásvár. 17. Újharangod. 18. Újdombrád. 19. Vérteskethely. 20. Verpelét.

Képzők, jelek játéka. 1. Bárka. 2. Cinke. 3. Zárka. 4. Ászka. 5. Szalonka. 6. Kecse. 7. Sáska. 8. Tarka. 9. Királyka. 10. Párka.

Fosztogató. 1. Kéretlen kéregető. 2. Egyetlen hegy. 3. Páratlan páros. 4. Veretlen veronai. 5. Sótlan sólet. 6. Szokatlan szoknya. 7. Vétlen vívó. 8. Védtelen védő. 9. Tétlen élet. 10. Éktelen lék.

Nanana! 1. Angolna. 2. Komorna. 3. Málna. 4. Pózna. 5. Bálna. 6. Penna. 7. Tonna. 8. Urna. 9. Ciszterna. 10. Szalonna.

Játékos szóalkotás.

Azonos végződésű összetett szavak. 1. Láz. 2. Kenyér. 3. Fog. 4. Talp. 5. Szem. 6. Erő. 7. Csere. 8. Nyelv. 9. Hiba. 10. Virág.

Közös előtag kerestetik. 1. Film. 2. Zene. 3. Könyv. 4. Tánc. 5. Család. 6. Láng. 7. Mag. 8. Lomb. 9. Tenger. 10. Kő.

1.3. A szólásmondások birodalmában

Hogy mi a szólásmondás, azt éppen napjainkban, amikor újabbnál újabb értékes munkák egész sora foglalkozik vele (pl. a Bárdosi Vilmos főszerkesztésében megjelent *Magyar szólástár* vagy Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótára* című remek könyve), nem könnyű pontosan meghatározni. Ezért csupán olyan választ adok, amelyet a legújabb értelmező szótár, a *Magyar értelmező kéziszótár* is ad, ez pedig a következő: 'közismert, rendszerint átvitt jelentésű állandósult szókapcsolat (pl. szólás, szóláshasonlat, közmondás)'. Nyilván olvasóim is tudják, hogy ez a válasz nem teljes, nem elég árnyalt, s főleg nem eléggé részletező, hiszen ezek mellett, illetve ezek körén belül vannak például szállóigék, azaz olyan közkeletű mondások, kifejezések, amelyeknek eredetét, szerzőjük nevét is ismerjük, s amelyek voltaképpen átmenetek az idézet és a közmondás között; továbbá vannak bizonyos beszédhelyzetekhez kötött, konvencionális szójárások („Most ugrik a majom a vízbe!”), többé-kevésbé állandósult megszólításformák („Hol jársz itt, ahol a madár se jár?”), szitkozódásformák („Az anyja keservét!”), közismert graffitik („Hülye, aki olvassa!”), és még folytathatnám a felsorolást. De nem teszem, mert úgy érzem, ebben a munkában, amelyben elsősorban a nyelvi játékok felől közelítek az állandósult szókapcsolatok hatalmas, szinte beláthatatlanul tágas birodalmához, erre a részletezésre nincs szükség. Ezért e fejezet bevezetésül inkább egy kedvcsináló humoreszket ajánlok olvasóim figyelmébe; egy olyat, amelyben sokfajta állandósult szókapcsolat szerepel, de úgy, ahogy azt csak a humorista képes látni s egyúttal láttatni. A szólásmondásokkal kapcsolatos nyelvi játékok elé keresve sem találhatnék ennél jobbat. Az egykori népszerű humoros hetilap, a *Ludas Matyi* egykori – azaz néhai, mivel ma már, sajnos, nem élő – neves munkatársának, Ősz Ferencnek egy remek humoreszkjét idézem, igaz, jócskán megrövidítve, de a célnak éppen így nagyon jól megfelelő módon.

Archimedes a rubrikán

Manapság mind elterjedtebb módszer, hogy egyesek semmitmondásukat kultúrhistoriai analógiákkal fűszerezik, minek folytán a hallgató azt hiszi, hogy mondanak valamit. Az is gyakran előfordul, hogy az idézetek és a hasonlatok nem egészen pontosak, de kicsire nem adunk.

E műfaj nagymenője Ámde János, aki roppant büszke műveltségére, s ezt úgy viseli, mint a divathölgy a vadonatúj maxiját. Nevezett sűrűn tisztel meg látogatásával.

– Ave, Caesar! – mondja, ha klasszikus kedvében van. – Ciao, bambina! – rikoltja, ha korszerű műveltségét hordja. – Ezerkétszáz éve nem látalak – folytatja, s ebből kitűnik, hogy kerüli a közhelyeket és humora is van. Aztán rátér a tárgyra:

– Van egy kis ügyem, nem nagy ügy, pofonegyszerű, mint Kolumbusz almája...

– Tojása! – javítom.

– Mit akarsz a tojással?

– Kolumbusz tojását szokták mondani. És Newton almáját!

– Nekem mondd? Az az, ami nem esik messze a fájától!

– Tévedsz, ez pontosan Newton fejére esik, és a tudományos legenda szerint ebből jött rá, hogy...

– Tudom – szakít félbe –, hogy mégis mozog a Föld.

Már kicsit lilul a fejem, de kijavítom:

- Newton a gravitáció törvényét fedezte fel.
- Tudom: minden vízbe mártott test...
- Nem! Az Archimedes!
- Hát persze, aki átkelt a rubrikán!
- Rubiconon, de nem Archimedes... – ordítom.
- Ki mondta, hogy Archimedes? Azt te mondtad. Te is, fiam, Brutus, mondom én, mint Augustus Caesar.
- Julius Caesar!
- Egy hónapon már nem múlik, ez annyi, mint csepp a tengerben.
- Igazad van. Mondd azt a bizonyos ügyet. Essünk túl rajta.
- Éppen azt mondom. Szóval, bemegyek a hivatalba. Az előadó csak ül, mint Bálám számára...
- Az állt!
- Most te tudod, vagy én tudom? Ült. És bámult, mint a templom egere.
- A templom egere csupán szegény volt, legalábbis a mondás szerint...
- Attól még bámulhat. Szóval, ez csak lesett. Öreg ember volt, elrepült már felette az idő vasfoga...
- Láttál te már vasfogat repülni?
- Ha Isten akarja, a kapanyél is repül, ez különben is csak egy antológia vagy metafizika.
- A kapanyél elsül. Különben analógia vagy metafora. Nyilván erre gondoltál.
- Ne is folytasd. Szóval, az előadó ült, mintha sóbálvánnyá változott volna, mint a Káin...
- Lót! Szodomában!
- Tudom, ahol az a csatornaépítési balhé volt...
- Az Panama!
- Az egy kalap. Nekem is volt panamakalapom. De kilyukadt, a kalap el lett vetve, ahogy mondani szokás.
- Azt a kockára szokás mondani! – hörgök.
- Most hogy kerül a kocka az asztalra? – kérdi óriási kulturális fölényének tudatában. – Sajnos, te összekevered a szezont a haszonnal – néz rám sajnálkozva.
- Fazonnal!
- Okos enged, vaknak az alamizsna – hagyja rám, s borogatást tesz a fejemre.
- Most tűnj el, mint...
- Több is vészett Paksnál – mondta menekülés közben, de még visszakiáltott: – Találkozunk Fülöpnél!
- Philippinél – gondoltam, de nem tudtam szólani.

Bevezetőnek, pontosabban rávezetőnek, gondolom, ennyi is elég. Már ebből is látszik, hogy szóláskincsünkkel remekül lehet élni, sőt visszaélni is. Mondanom sem kell, én itt nem a visszaélésekről kívánok beszélni. Nem is csupán azért nem, mert ez a kötet nem nyelvművelő könyv, hanem a nyelvi játékok tárháza, hanem azért sem,

mert számtalanszor éppen a nyelvhasználati normáktól, helyesírási szabályoktól való szándékos eltérés válhat humorforrás alapjává, s nemesülhet pusztán ez a tudatos különbözőzés nyelvi játékká, stilisztikai bravúrrá. Nem állhatom meg itt, hogy ne idézzem jeles írónknak és drámaíróknak, Németh Lászlónak a *Nyugat* elődeiről szóló tanulmányából ezt a mély bölcsességről tanúskodó megállapítást: „A stílus a nyelv ellenére kifejezett egyéniség, s egy-egy nagy költő azért olyan hallatlanul meglepő, mert benne egy új valóság tépi ki magát a nyelv hálójából.” Egyébként lényegében ugyanezt fejezte ki Kazinczy is, mégpedig egészen tömören, a *Tövises és virágok* egyik epigrammájában így: „Nem botol, aki helyén / tudva s akarva botol.” Ennek tisztázása után e fejezet további részeiben azt mutatom be, persze csupán szemelvényesen, hogy a szólásmondások különféle fajtái hogyan válhatnak nyelvi játékok, sőt akár talányok alapjává, forrásává.

1.3.1. Szólásjátékok, szólásrejtvények

Köztudomású, hogy aki beszédében vagy írásában szívesen él szólásokkal, amelyeket jeles, sajnos már nem élő szólásgyűjtő kollégám, O. Nagy Gábor általában „nyelvünk virágai”-ként emlegetett, az sokkal színesebben és szemléletesebben fejezi ki magát, mint az, aki mindig, mindenre csak a legelőször emlékezetébe jutó, szürke, elcsépelet szót használja. Minden szólás fűszere a beszédnek, feltéve persze, hogy az ízesítő fűszerszámokat megfelelően adagoljuk, s vigyázunk, nehogy a túl sok ízesítővel agyonfűszerezzük az ételt. Annak szemléltetésére, hogy a szólások milyen könnyen beleépülhetnek beszédünkbe, egy kis próbát ajánlok olvasóimnak. Felsorolok tíz mindennapos szót, illetőleg kifejezést. (Felsorolhatnék százat is, de nem teszem, mert valóban csupán a szemléltetés a célom.) Valamennyi felsorolt szónak, kifejezésnek van legalább egy közismert szólás megfelelője is. Arra kérem olvasóimat, ne nyugodjanak addig, amíg nem találnak mindegyik szó, szókapcsolat helyébe egy olyan szólást, amelyiknek jelentése többé-kevésbé megegyezik a megfelelő szóéval! Meglátják, ez egyáltalán nem nehéz feladat. Utána ellenőrzésül lapozzanak a fejezet végére, ahol természetesen nem a kínálkozó teljes „szóláskészletet” sorolom fel – erre nem is mernék vállalkozni –, de egy-egy jellemző, gyakori szólást mindegyikre bemutatok.

Szó helyett szólást!

1. Ravasz, körmönfont:
2. Bejárja (a várost):
3. Oda se figyel:
4. Megszidják:
5. Vágyakozik (valamire):
6. Rosszkedvű:
7. Gyorsan, ügyesen dolgozik:
8. Erősködik, makacskodik:
9. Boldogul:
10. Megsértődik:

Ki tud rá többet?

Persze, legtöbb olvasóm számára ez az iménti feladat túlságosan is könnyűnek bizonyult. Az ő kedvükért tegyünk egy olyan próbát is, amelyben egyetlen megadott szóra minél több szólásszinonimát kell keresni. Ki fog derülni, hogy annak, aki jól sáfarkodik anyanyelvünk kincseivel, ez sem megoldhatatlan feladat. Tudáspróbaul ezúttal mindössze három szót jelölök ki. Olvasóim némi fejtöréssel pusztán saját „kútfejükből”, azaz szólásszótárak fellapozása nélkül is mindegyikre legalább nyolc-tíz közismert szólásmegfelelőt találhatnak, s ehhez még táji vagy régies szólásokra sincs szükségük. Aki mindegyik szóra legalább öt szólást talált, már kellő anyanyelvismeretről tett tanúságot, de ha ennyivel nem elégszik meg, annál jobb. A fejezet végén az egységesség kedvéért mindhárom szóra tíz szólásmegfelelőt sorolok fel.

A) Alszik:

B) Becsap valakit:

C) Kikap, megverik:

„Állati” szólások

Számos olyan szólásunk is van, amelyben egy-egy állatnév is található. Aki például a legkisebb bajt, kellemetlenséget is óriási méretűnek látja, arra azt szoktuk mondani: *a bolhából is elefántot csinál*. Vajon sikerül-e olvasóimnak rálelniük azokra az „állati” – azaz állatnevet is tartalmazó – szólásokra, amelyekre a következő meghatározásokkal utalok? (A megoldások megtalálhatók a fejezet végén.)

1. Még el sem ért eredménynek, sikernek örül:
1. Olyanra bíz valamit, aki épp annak megszerzésére vágyik:
1. Semmit sem nyer a cserén:
1. Olyasmit közöl valakivel, amitől az képtelen megnyugodni:
1. Már mindenki tudja, beszél róla:
1. Az ellenkező végletbe esik:
1. Kényszerűségből elvállal vagy elvisel valamilyen kellemetlenséget:
1. Olyan dolog miatt dorgál másvalakit, ami épp saját magára jellemző:
1. Valamit kétszeresen is felhasznál, kétszeresen is hasznot húz belőle:
1. Ügyeskedéssel színvallásra, szándékai elárulására készítet valakit:

Szólásokból szólást!

E játékunkban tizenkét szólás rövid, egy-két szavas meghatározását adom meg. A feladat látszólag egyszerű. Mindegyik meghatározásra egy azzal azonos jelentésű, közismert szólást kell találni. Olvasóimnak ez nyilván nem okoz nehézséget, olyannyira nem, hogy némelyik meghatározásra akár egyszerre több megfelelő szólás is eszükbe villan. Igen ám, de ezúttal nem mindegy, hogy melyik szólást választjuk, ugyanis ha rápillantanak e talány címére, látják, hogy a megtalált szólásokból egy új, további szólásra is rá kell akadniuk. Hogy hogyan? Egyszerűen úgy, hogy a megoldásul leírt szólások kezdőbetűit ugyanabban a sorrendben fölülről lefelé összeolvassák. Ha mindig a megfelelő szólást választották, akkor rátalálhatnak az összesen tizenkét betűből álló, tizenharmadik szólásra is. Ugye ez is sikerülni fog? Remélem, igen, de a fejezet végén azért ott találják a helyes megfejtést is!

1. Megszökik:
2. Szidást kap:
3. Megrendszabályoz:
4. Elhíresztel, kikürtöl valamit:
5. Hirtelen megbetegszik:
6. Nagy ostobaságot követ el:
7. Kiutasít valakit:
8. Nyíltan megmond valamit:
9. Minden jóval ellát:
10. Tudást, tehetséget elapróz:
11. Hallgatódzik, figyel:
12. Idegesen várakozik:

Egyéb szólásjátékok

Atavábbiakban egyszerűsítve, zanzásítva, a mondottakat csupán néhány példával szemléltetvem utatom be, hogy miféle játéklehetségeket, illetve szellemes és értelmes időöltési alkalmakat nyújtanak, nyújthatnak még számunkra a szólások.

Szóláshasonlatokból összeállíthatunk egy olyan szóláscsoportot, amelynek tagjai egytől egyig valamilyen foglalkozásnevetis tartalmaznak. Aki valakit keményen eltángál, az a delikvenst „elverte, mint *szódás* a lovát”. Aki gavallérosan egyenlíti ki a számlát, az „fizet, mint a *katonatiszt*”. Aki vedeli a szeszes italokat, az „iszik, mint a *kefekötő*”. Aki hosszasan és cifrán szitkozódik, az „káromkodik, mint a *kocsis*”. Aki valakit alaposan megcibál, az „megrázza, mint Krisztus a *vargát*”. Stb.

*

Számos olyan szólást is összegyűjthetünk s akár könnyedén rejtvényesíthetünk is, amelyben valamilyen helynév is található. Igaz, ezek a helynevek nem mind valóságos, létező települések nevei, s nem egy közülük játékos vagy tréfás népi szóalkotás terméke. Csupán néhány példa, itt-ott a szólás sajátos jelentésének megadásával: „Él, mint Marci *Hevesen*” (népiesen *Hevesben*; a köznyelvben a *Hevesen* forma a városa utal, a *Hevesbena* megyére). „Baj van *Köpecen*” (valami nincs rendben). „Egyszer volt *Budán* kutyavásár.” „Messze van tőle, mint *Makó Jeruzsálemtől*.” (A szóláshasonlat eredete bizonytalan, még a bennük található nevek helynévi volta is az.) „Elment *Földvár*ra deszkát árulni” meghalt, eltemették. (A népi humor jó példája; a *deszka* a koporsóra, a *Földvár* pedig a földre, a sírgödőre utal.)

*

Jól eljátszhatunk az olyan szólásokkal is, amelyekben számok is szerepelnek, s természetesen szellemes rejtvények is készíthetők belőlük. Csak példaképpen említem meg, hogy a következő tíz szólásban, illetve részben közmondásban is található számok összeadva az 1871–1957-ig élt neves írónk, Heltai Jenő egyik művének címét adják meg számunkra. 1. „Minden csoda *három*napig tart.” 2. „*Kétdudás* nem fér meg egy csárdában.” 3. „Nem enged a *negyvennyolcból*.” 4. „*Heten* vannak, mint a gonoszok.” 5. „Megy bele, mint bögőbe a *húszas*.” 6. „*Kettőn* áll a vásár.” 7. „A lónak *négy* lába van, mégis megbotlik.” 8. „Kivágja, mint a *huszonegyet*.” 9. „*Három* a magyar igazság.” 10. „*Egy* fecske nem csinál nyarat.” E tíz szólásmondás dőlt betűkkel is kiemelt számainak összege száztizenegy, azaz *A III-es* című kisregényre utal, amely a maga idejében világsiker aratott, több film is készült belőle.

*

Velem együtt olvasóim is tapasztalhatják, hogy a szólások a mindennapi használat során nemegyszer eltorzulnak, összekeverednek egymással. Persze, tudomásul kell vennünk, hogy a szólások idővel módosulhatnak is. De vigyázat! Ha egy szólást úgy megváltoztatunk, hogy ezáltal más felhangot kap, s már nem pontosan azt idézi fel, amit fel kellene idéznie, akkor ez már nem tekinthető természetes módosulásnak. A legjobb példa erre az újabban egyre gyakrabban hallható „nem enged a huszonegyből” szólásforma, amely történelmi múltunknak egy nyelvünkben megőrzött értékes emlékét sodorja veszélybe pusztán annak következtében, hogy a „nem enged a negyvennyolcból” szóláskeveredett a kártyajátékok világából származó s onnan kiszakadó, egyébként általam más összefüggésben alig pár sorral feljebb idézett „kivágja, mint a huszonegyet” szólással. Hogy még sok ilyen van, annak szemléltetésére fel is sorolok legalább néhány további jellemző példát, mellettük zárójelben mindjárt megjelölve azt a két szólást, amelyből életre keltek.

Csehül áll a szénája (*rosszul áll a szénája; csehül áll*).

Vaj van a füle mögött (*vaj van a fején; valami van a füle mögött*).

Fabatkát sem értett belőle (*fabatkát sem ér; egy kukkot sem ért belőle*).

Lándzsát tör felette (*pálcát tör felette; lándzsát tör mellette*).

Ha minden part szakad (*ha minden kötél szakad; ott vagyunk, ahol a part szakad*).

Szöget ütött a fülébe (*szöget ütött a fejébe; bogarat tett a fülébe*).

Szidja, mint a záporosót (*szidja, mint a bokrot; sír, mint a záporosó*).

Túlló a lovon (*túlló a célon; átesik a ló másik oldalára*).

Kiadta a méregfogát (*kiadta a mérgét; kihúzták a méregfogát*).

Kudarcot mond (*kudarcot vall; csődöt mond*).

Kivetette rá a szemét (*kivetette rá a hálóját; szemet vetett rá*).

Otthagya a foga fehéret (*otthagya a fogát; kimutatta a foga fehéret*).

Kígyót-békát összebeszél (*tücsköt-bogarat összebeszél; kígyót-békát kiabál rá*).

Kiküszöböli a csorbát (*kiküszöböli a csorbát; kiküszöböli a hibákat*).

Ráhúzza a keresztvizet (*leszedi róla a keresztvizet; ráhúzza a vizes lepedőt*).

*

Számos egyéb mellett még a szólásokban, szóláshasonlatokban előforduló színnevekre is érdemes legalább egy pillantást vetnünk. Íme néhány „színes” szólás szemléltetésül: „Ritka, mint a fehérholló.” „Zöldeketbeszél” ’ostobaságokat mond’. „Olyan kevés, mint a körmöm feketéje!” „Piros, mint a paprika.” „Rózsaszínben látja a világot” ’a valóságosnál kedvezőbbnek látja, ítéli meg’. „Fehér, mint a frissen esett hó.” Stb. De most már legfőbb ideje, hogy a szólások világából átlépjünk a szólásmondások másik nagy csoportjának, a közmondásoknak a birodalmába.

1.3.2. Játékok, rejtvények közmondásainkkal

Hogy a közmondásokat nemcsak használni lehet, hanem velük játszani is – ami jóval többet is jelent a pusztá használatnál –, arra talán nem kell más bizonyíték, mint az, hogy akad, aki még verset is ír belőlük. Például Nyerges András író, költő és publicista. Íme, a corpus delicti!

Közmondások minden időre

Nem mind arany, ami
Fából vaskarika.
Jön még kutyára
Ebül szerzett jószág.
Ki korán rest,
Aranyat lel.
Többet ésszel, mint
Holnap egy tűzok.
Gyakorlat teszi a mestert,
Aki másnak vermet ás.
Ahány ház, annyi
Cseberből vederbe.
Aki szelet vet,
Ne is egyék.
Jobb későn, mint
Egy mindenkiért.

Száz szónak is

Végén csattan az ostor.

Persze mondhatja erre valaki azt, hogy ez nem is vers, hanem nyelvi játék, de ez nem érv, hiszen a kettő, mint könyvem más fejezeteiből is kiderül, gyakran egybeesik. Tekintse ki-ki annak, aminek gondolja! Egyébként a közmondásokról a kötet egy-két más helyén is esik szó, s ez szintén nem csoda, hanem természetes dolog. Abban a fejezetben például – a *Szavak, csodálatos szavak* címűben –, amelyben a valódi és álellentétekről is szóltam, történetesen ellentétes közmondásokat is idéztem, szemléltetve, hogy egy népi bölcsesség akkor is igaz lehet, ha az ellentéte is igaz. Emlékszem, az egyik ellentétpárom ez volt: *Késő bánat eb gondolat. – Jobb későn, mint soha.* Jogunk van a kettő közül bármelyiknek az igazságtartalmát kétségbe vonni? Szerintem nincs. A maga helyén mindkettő igaz. De a továbbiakban nem a népi bölcsességek, szállóigék, közmondások, szentenciák igaz vagy nem igaz voltáról szeretnék elmélkedni, hanem néhány érdekesnek tartott, velük kapcsolatos nyelvi játékot bemutatni akár egy-egy kis példacsokor, akár egy elmemozdító játék formájában.

Szállóigék és elindítók

Nem vagyok híve a lexikális, adatszerű tudásra építő nyelvi játékoknak. Többre becslöm az olyan játékos fejtörőket, amelyek a memória helyett inkább a nyelvi találékonyságot teszik próbára, az alkotó fantáziát mozgatják meg. Hogy most, a szállóigékről szólva mégis kivételt teszek, annak az az oka, hogy a szállóigékhez szorosan hozzátartoznak alkotók, első megfogalmazók is. Egy általános érvényű közmondást nem kell, nem is tudunk személyhez vagy akár közelebről meghatározható korhoz kötni. (Igaz, ez utóbbi nemegyszer lehetséges.) A „Panem et circenses!” (‘Kenyeret és cirkuszt!’) szállóige azonban talajtalan, légüres térben mozog, ha nem tudunk legalább annyit, hogy az ókori Róma népe követelte ezt vezetőitől, s hogy ezzel próbálták a népet maguk mellé állítani az imperátorok. A legtöbb szállóige helyes használatához tehát legalábbis a történeti háttér valamelyes ismerete szükséges. O. Nagy Gábor, a jeles szóláskutató nem ok nélkül írta *Magyar szólások és közmondások* című nagy művének bevezetőjében a következőket: „Aki szállóigével fejezi ki gondolatát, az többé-kevésbé tudatosan hivatkozik valakire vagy valamire. Azt értjük ezen, hogy a szállóige használója vagy egészen pontosan tudja, kitől, esetleg melyik irodalmi műből idéz, milyen történelmi eseményre utal stb., vagy legalábbis érzi, hogy a használt kifejezésnek nem ő a gazdája, hanem mintegy csak kölcsönvette mástól, s ezért szinte láthatatlan idézőjelbe is foglalja a kimondott szállóigét.”

Vajon megvan-e bennünk ez a tudatosság? Tartsunk egy próbát! Felsorolok húsz ismert szállóigét. Alkotók, első megfogalmazók írók, költők, tudósok, politikusok, történelmi személyek. Vajon ezek közül hány szállóigéről tudják olvasóim megmondani, hogy kinek a nevéhez fűződnek? Az idegen eredetűek közül mindegyiknek a magyarul leginkább elterjedt változatát adom meg, ezenkívül pedig azzal igyekszem olvasóimnak segítséget nyújtani, hogy a szállóigéket szerzőik nevének ábécésorrendjében közlöm. A pontos válaszokat a fejezet végén találhatják meg olvasóim.

1. Költő, hazudj, de rajt' ne fogjanak!
2. Egy barátja sincs annak, akinek sok a barátja.
3. Ne zavard köreimet!
4. Nem a győzelem fontos, hanem a részvétel.
5. Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!
6. Párizs megér egy misét!
7. Az igazat mondd, ne csak a valódit.
8. Nehéz dolog szatírárt nem írni.
9. Nincs a teremtésben vesztes, csak én.
10. Boszorkányokról pedig, minthogy nincsenek, ne essék szó!
11. Csak hódolat illet meg, nem bírálat.
12. Ha férfi vagy, légy férfi!

-
13. Helyes a bőgés, oroszlán!
 14. Őrütség, de van benne rendszer.
 15. Nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk.
 16. A pénznek nincs szaga.
 17. Hol van már a tavalyi hó?
 18. Minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt.
 19. Ábrándozás az élet megrontója.
 20. Jó szerencse, semmi más!

Közmondások régen és ma

Elismerem, a cím félreérthető, mert nem derül ki belőle, hogy az a „régen” mire utal: két-háromszáz évvel ezelőtti vagy csupán tíz-húsz esztendővel korábbi időre. Én azonban szántszándékkal fogalmaztam így, ugyanis mindkét párhuzamra szeretnék bemutatni néhány jellegzetes példát. Az elsöre, amelyben a 18–19. század közmondásait maiakra – mondjuk: 20–21. századiakra – váltjuk, cseréljük, a következőket. (Felsorolásomban elől állnak a mai nyelvhasználatból már többé-kevésbé kihullott, de éppen ezért patinás, értékes közmondások, s mellettük egyenlőségjel után következnek azok, amelyeket – persze nem kizárólagos jelleggel – napjainkban használunk helyettük.)

Egyik kökény, másik galagonya. = Egyik kutya, másik eb.

Drágább a folt a ruhánál. = Többbe kerül a leves, mint a hús.

Reggeli órának sok pénz a szájában. = Ki korán kel, aranyat lel.

Kémény sem füstöl magától. = Nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél.

Kemencéből katlanba. = Csöbörből vödörbe.

Sok mákszem mázsát nyom. = Sok lúd disznót győz.

Eb is konccal álmodozik. = Éhes disznó makkal álmodik.

Rossz seprű nem vész el a háztól. = Rossz pénz nem vész el.

Illetlen két molnár egy malomban. = Két dudás nem fér meg egy csárdában.

Könnyen gyűlt, könnyen hült. = Ebül gyűtt jószág ebül vész.

A második felsorolás a jelenből indul ki, s egy kissé már a jövő felé mutat. Azért írom azt, hogy „egy kissé”, mert ezek a módosított változatok, ha jobban belegondolunk, nem is annyira a jövő felé, hanem inkább a mai pénzközpontú életszemlélet, valamint stílusérték szempontjából a mai szleng felé lökik, taszigálják a többé-kevésbé hagyományos formákat. Azonban tagadhatatlanul újak, helyel-közzel szellemesek is, ezért egy példasort mindenképpen megérdemelnek. Olvasóim látni fogják, hogy míg az előző felsorolásban az egyenlőségjellel összekapcsolt példák ugyanazt a gondolatot fejezték ki két más-más közmondással, itt a kiindulási alap megmarad, de modernizált formában. Ezúttal nem egyenlőségjelet teszek az új és a még újabb változat közé, hanem a mondások új részét hatásszünetet kifejezni akaró gondolatjel után közlöm, a korábbi, mással felcserélt részeket pedig zárójelbe téve adom meg. Tehát következzenek a modernizált közmondások!

Aki másnak vermet ás – sírásó (maga esik bele).

Nyugtával dicsérd – a hitelezőidet (a napot)!

Nézd meg az anyját, vedd el – a pénzét (a lányát)!

Egy fecske nem csinál – fiókákat (nyarat).

Ha ló nincs – a lóvé is jó (a szamár is jó).

Kétszer ad, aki – feledékeny (gyorsan ad).

Mit ér a szép tál, ha – leejtik (üres)?

Kicsi a bors, de – drága (erős).

Madarat tolláról, embert – bankkártyájáról (barátjáról).

Lassú víz partot – szennyez (mos).

Csodatevő közmondások

Ez csupán egy egyszerű, kedves játék, amelynek nyomán olvasóim talán kedvet kapnak arra, hogy maguk is kipróbálják csodatevő képességüket. A feladat egy-egy olyan meseszerű, csodás elemekkel tarkított kis történet leírása, amelyben a csodát egy vagy több szólásunk, közmondásunk idézi elő. Minden további előzetes magyarázat helyett álljon itt néhány kis mese!

Menekülés a sivatagból. Vajon megmenekülhetünk-e akkor, ha egy sivatag közepén vagyunk, csupán egy alma van a zsebünkben, s egyszerre csak reánk támad egy oroszlán? Igen, kikerülhetünk a bajból, mégpedig a következő módon. Gyorsan leejtjük a zsebünkben lapuló almát, amely, mint tudjuk, *nem esik messze a fájától*. Erre a fára szaporán felmászunk, s íme, ezzel sikerült *lóvá tennünk* az oroszlánt, hiszen túljártunk az eszén. Ha már lóvá tettük, sebtében felülünk a hátára, és kiügetünk a sivatagból. Ha a vége jó, minden jó!

Az éhező diák esete. Az egyszeri diáknak *kopogott a szeme* az éhségtől. Mivel meghallotta a kopogást, kinyitotta az ajtót, s mint kiderült, egy olyan társa kereste fel, akinek *vaj volt a fején*. Diákunk gyorsan lekaparta a vaját diáktársa fejéről, s ki is tessékelté társát, mert már nagyon éhes volt, s enni akart. Igen, de nincs kenyere, amelyre a vaját kenhetné. Ismét *kopogott a szeme*, s megint szerencséje volt. Egy olyan ismerős bácsi kopogtatott be hozzá, aki *a kenyere javát már megette* ugyan, de a maradékot szívesen megosztotta a diákkal, ám eközben egy olyan felháborító történetet mondott el a diáknak, hogy annak ezt hallva *kinyílt a bicska a zsebében*. Legényünk nem teketóriázott, a bicskával gyorsan fölszeletelte a kenyeret, a szeletekre rákente a vaját, s jóízűen megette.

Tanácsok hideg téltre. Tudjuk, hogy idén szűkében leszünk a tüzelőnek. Mivel fűtsünk hát, ha fázunk? Ha *rendben van a szénánk*, akkor már eleve nincs semmi baj, mert a szénával begyűjthatunk. Aki *nagy fába vágja a fejszékét*, ezzel a fával is tüzet rakhat. Ha *ég a keze alatt a munka*, akkor biztosan nem fázik közben. Az sem baj, ha *rossz fát teszünk a tűzre*, mert az ilyen fa is ég, legfőljebb nagy füst lesz. De ez nekünk még jó is, mert így *egy füst alatt* mindjárt meleg ruhára is szert tehetünk. *Aludjunk, mint a bunda*, s ezzel a bundával takaróddzunk! Ha egy lánynak *bekötik a fejét*, akkor már eleve nem fázik, ha pedig nem kötik be, akkor *főhet a feje, fűti a düh*, s ez is melegít. Aki *suba alatt* próbál üzletelni, az ugyebár szintén nem fázik, s ha leleplezik, igaz, hogy *meleg helyzetbe kerülhet*, de fázni nem fog. Ha pedig mégis, akkor gyorsan *olajra lép*, márpedig épp az az egyik legjobb fűtőanyag.

Közmondások egy magánhangzóra

E kötetnek *Az „egyhangúság”igezetébencímű* fejezetében érdekességképpen már bemutattam – mégpedig rejtvény formájában – néhány olyan mondatot, amelynek magánhangzói azonosak. Többek között azt kértem olvasóimtól, hogy ezt a mondatot: „Oszatlan telek állandó veszekedésre vezet”, alakítsák át úgy, hogy a jelentése lényegében azonos maradjon, magánhangzóul azonban csak a rövid *ö* szerepeljen benne. (Zárójelben elárulom, a megfejtés ez volt: *Közös föld: örökös pör*.) E fejezetben most arra mutatok be példákat, hogy ha éppen kedvünk támad, akár alkothatunk is olyan közmondásokat – azaz közmondásszerű mondatokat –, amelyek mindegyikében csupán egyfajta magánhangzó található. Valószínűsíthető, hogy e mondatok jelentős része ún. eszperente mondat lesz, mivel az *e* a leggyakrabban előforduló magánhangzónk, részben azért is, mert a nyílt *e* és a zárt *é* közti különbséget nem jelöljük, de azért más „álközmondásokat” is létrehozhatunk ilyen szigorú feltétellel is. Szavaim igazolására – s nyelvünk dicsőségére – a következőkben bemutatok néhányat.

Hanyag baknak magva szakad.

Paplan alatt hallgat a harag.

Feneketlen cseberrel nem mernek tengert.

Meztelen embernek nem lehet szennyese.

Restnek keze zsebben tesped.

Tigris is pincsi, míg kicsi.

Bolond gombot, okos combot fog.

Dörzsölt főnök – főnökön főnök.

Sörködös fő, közös nő: örökös pör.

Vörös köd öklöt ösztönöz.

Két szó, egy közmondás

Van-e olyan ismerős közmondásunk, amelyben benne van az aranyesőnek, ennek a tavasszal nyíló, sárga virágnak a neve? Nincs. Ha ellenben olyan közmondást keresünk, amelyben külön-külön, tehát egymástól elválasztva, akár fordított sorrendben s nem is okvetlenül egymás mellett megtalálható az *aranyeső* összetett szónak mindkét tagja, akkor már sikerrel jár a fáradozásunk: májusi *eső aranyat* ér. E rövid előzetes után most egy furfangos, de azért könnyen megfejthető rejtvényt nyújtok át olvasóimnak. Mely ismert közmondásainkban lelhetők meg hasonló módon, hasonló feltételek között a következő összetett főnevek tagjai? A tizenötből tíz helyes válasz már jó eredménynek számít! Itt csak kipontozom a megoldások helyét, a megfejtést a fejezet végén adom meg.

1. Almafa:
2. Emberszó:
3. Halfej:
4. Koldustarisznya:
5. Kutyavilág:
6. Lóláb:
7. Napnyugta:
8. Ostorvég:
9. Rókabőr:
10. Szélvihar:
11. Szemfog:
12. Tyúkszem:
13. Végyszó:
14. Vendégnap:
15. Vízpart:

Rejtőzködő közmondások

Ez a közmondásjáték a kiváló nyelvi játékosnak, Bencze Imrének a leleménye. A lényege az, hogy egy-egy mondatban intarziászerűen ott lapulnak valamilyen ismert közmondásnak a szavai. Természetesen nem egy helyen, mert úgy nem is számítana rejtvénynek, olyan könnyű lenne a megoldás, hanem szétszórva, de a megfelelő sorrendben. Bemutatok egy példát, mégpedig úgy, hogy kövér betűkkel mindjárt a mondatban elrejtett megfelelő szavakat, szórészeket is megjelölöm, tehát a teljes közmondást. Íme a példa: **Nem** **minden**ki álmos **Barany**ában, **amikor** a sápadt holdvilág **fénylik** az égen. Azt hiszem, olvasóim jól látják a mondatban az

elrejtett mondást: Nem mind arany, ami fénylik. Nos, a következő mondatok mindegyikében szintén ott található elrejtve egy-egy ismert közmondás. Melyek azok? Természetesen a fejezet végén rátalálhatnak a megfejtésre.

1. A vadonatúj tollseprűvel előbb jól kisepergettük, majd alaposan felmostuk a hálószoabát.
1. A férjem szerint én javíthatatlan tisztaságmániás vagyok – mondta félig tréfásan Zsuzsi, a jókedvű egészségügyi dolgozó.
1. A toronyórán éppen a tizenkettőn állt a kismutató, amikor az országos kirakodóvásárt elmosta a hirtelenül támadt záporosó.
1. Minden versenyen az ökölvívók közül kezdetben a pehelysúlyúak, majd a nehézsúlyúak lépnek a szorítóba.
1. Hamarosan itt a hétvége, és jószerével mindenfelé lehet majd látni jócskán bepityókázott kocsmalátogatókat az utcán.
1. Úgy hírlík, hogy hazajön mégis az a botcsinálta nyelvész, aki a fakutyára azt találta mondani, hogy az csak a tündérmesékben létezik.
1. Azt a megalapozatlan, rossz szakvéleményt, mely szerint a szekszárdi pénzlelet nem származhat a mohácsi vész időszakából, a kutatók többsége nem fogadja el.
1. Valahányszor Bálint hazalátogat Hajdúhadházára, annyiszor felkeresi, régi szokása szerint, egykori szerelmét, a szép Melindát is.
1. Kistelekiné egy doboz C-vitamint szórakozottan levett a polcról, csakúgy, mint az elmosatlan vizespoharat.
1. A három hónapos kisbabát a közeli Korányi kórházba kellett beszállítani, ahol e lázbeteg kis magyar anyatejet ivott lelkesen – cumisüvegből.

Összetett szólás- és közmondáskereső

Ezt az ábrás rejtvényt az *Ebugatta Szókereső* című rejtvénylapnak egy néhány évvel ezelőtti számában találtam, s már akkor elhatároztam, hogy játékoskönyvem szólásokkal és közmondásokkal foglalkozó fejezetét ezzel zárom. A maga nemében nagyszerű munka. Mint látható, huszonnyolc szólásmondásfélét tartalmaz: szólást, közmondást, szállóigét, szóláshasonlatot, ismert idézetet, még dalrészletet is, de egy, esetleg két szó mindegyikben csupán kipontozva szerepel. A megfejtőknek ezeket a kipontozott szavakat, szóalakokat kell megtalálniuk a mellékelt ábrában, mégpedig akár felülről lefelé, akár alulról fölfelé, jobbról balra vagy balról jobbra, sőt akár átlósan lefelé vagy fölfelé, illetőleg jobbról balra vagy balról jobbra olvasva. S ezzel még mindig nincs vége! A megtalált szóalakokat egyenként ki kell húzniuk az ábrából. Igen ám, de még így is marad benne néhány érintetlen betű. Nos, ha ezeket bekarikázzák, akkor sorban elolvasva azokból is egy szólást kapnak eredményül! Próbálják megkeresni, megéri! (De a megfejtést természetesen megadom a fejezet végén.)

Holló a ... nem vájja ki a szemét.

Ki a Tisza vizét ..., vágyik annak szíve vissza.

Könnyű ... táncba vinni.

Más ... tanul az okos.

Nézd meg az ... – vedd el a lányát!

Nő, mint eső után a ...

Rossz szomszédság ... átok.

Segíts ..., Isten is ...

Sötétben minden ... fekete.

Türelem rózsát ...

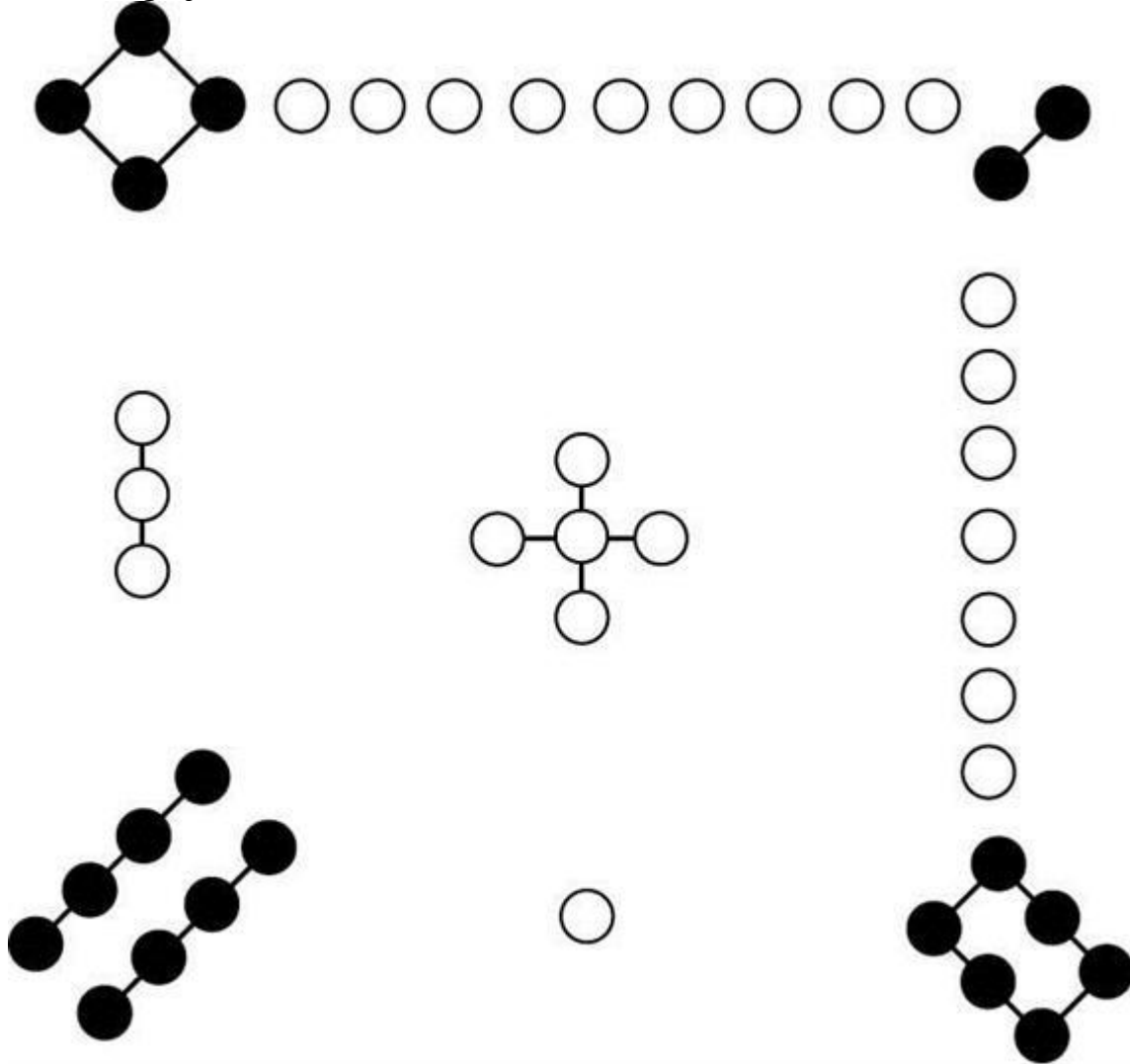
Új seprő jól ...

Vak tyúk is ... szemet.

Veri az ördög a ...

Vizet prédikál és bort ...

1.3.3. Megfejtések

Szólásjátékok, szólásrejtvények.

Szó helyett szólást! 1. Minden hájjal megkent. 2. Nyakába veszi (a várost). 3. A füle botját se mozdítja. 4. Megmossák a fejét. 5. Feni rá a fogát. 6. Bal lábbal kelt fel. 7. Ég a keze alatt a munka. 8. Kötí az ebet a karóhoz. 9. Zöld ágra vergődik. 10. Felhúzza az orrát.

Ki tud rá többet?

A) Alszik: fújja a kását; alszik, mint a bunda; még csak most fordul a másik oldalára; alszik, mint a mormota; elnyomta a buzgóság; úgy alszik, hogy ágyút süthetnek el a füle mellett; alszik, mint a tej; az igazak álmát alussza; úgy alszik, mint akit főbe ütöttek; húzza a lóbórt.

B) Becsap valakit: lépre csal; csöbe húz; az orránál fogva vezet; lóvá tesz; port hint a szemébe; falhoz állít; törbe csal; palira vesz; a bolondját járhatja vele; jégre visz.

C) Kikap, megverik: elhegedülük a nótáját; elkapják a grabancát; lekapják a tíz körmérőt; ellátják a baját; letörrik a derekát; úgy elverik, mint a kétfenekű dobot; megkapja az apai jusst; elverik rajta a port; lepedőben viszik haza; nagy zakót kap.

„Állati” szólások. 1. Előre iszik a medve bőrére. 2. Kecskére bízza a káposztát. 3. Eben gubát (= kutyát) cserél. 4. Bogarat ültet a fülébe. 5. A verebek is csiripelik. 6. Átesik a ló másik oldalára. 7. Lenyeli a békát. 8. Bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű. 9. Egy rókáról két bőrt húz (nyúz) le. 10. Kiugratja a nyulat a bokorból.

Szólásokból szólást! 1. Kereket old (vagy: kámforrá válik). 2. Orrot kap (vagy: orrára koppintanak). 3. Ráncha szed. 4. Dobra üt (ver). 5. Ágynak dől (esik). 6. Bakot lő. 7. Ajtót mutat. 8. Nevén nevezi a gyereket. 9. Tejben-vajban füröszt (fürdet). 10. Aprópénzre vált. 11. Résen áll (van). 12. Tükön ül. A kezdőbetűkből kiolvasható szólás: kordában tart.

Játékok, rejtvények közmondásainkkal.

Szállóigék és elindítóik. 1. Arany János (*Vojtina ars poétikája* című versében; a végső forrás: Quintilianus: *Institutiones oratoriae*). 2. Arisztotelész. 3. Arkhimédész. 4. Coubertin, az újkori olimpiai mozgalom kezdeményezője. 5. Dante (a szöveg a Pokol kapuja feliratának záró sora). 6. IV. Henrik. 7. József Attila. 8. Juvenalis. 9. Katona József (*Bánk bán*). 10. Könyves Kálmán. 11. Madách Imre. 12. Petőfi Sándor. 13. Shakespeare (*Szentivánéji álom*). 14. Shakespeare (*Hamlet*). 15. Szókratész. 16. Vespasianus. 17. Villon. 18. Voltaire. 19. Vörösmarty Mihály. 20. Zrínyi Miklós jelmondata.

Két szó, egy közmondás. 1. Nem esik messze az alma a fájától. 2. Szóból ért az ember. 3. Fejétől bűzlik a hal. 4. Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája. 5. Nemcsak egy tarka kutya van a világon. 6. A lónak négy lába van, mégis botlik. 7. Nyugtával dicsérd a napot. 8. A végén csattan az ostor. 9. Nem lehet egy rókáról két bőrt lehúzni. 10. Aki szelet vet, vihart arat. 11. Szemet szemért, fogat fogért! 12. Vak tyúk is talál szemet. 13. Útnak, szónak nincsen vége. 14. Akármilyen kedves vendég, három napra untig elég. 15. Lassú víz partot mos.

Rejtőzködő közmondások. 1. Új seprű jól seper. 2. A tisztaság fél egészség. 3. Kettőn áll a vásár. 4. Minden kezdet nehéz. 5. Ha a vége jó, minden jó. 6. Jön még a kutyára dér. 7. Rossz pénz nem vész el. 8. Ahány ház, annyi szokás. 9. Ki mint vet, úgy arat. 10. Ki korán kel, aranyat lel.

Összetett szólás- és közmondáskereső. Az ábrában érintetlenül maradt betűk összeolvasva ezt a szólást adják ki: vaj van a fején.

11. fejezet -

1. 9. Betűhálók rabságában – és bűvöletében

1.1. Háló a világ körül

Az a háló, amelyről itt szólok, természetesen nem az a háló, amely ma már a szó szoros értelmében körülfont, beborít, megbolondít, rabjává tesz szinte mindenkit, vagyis az internet, a világháló. De ez is háló, ezért vettem át e fejezet címét Kun Erzsébettől, többször is idézett, *A rejtvény* című könyvének abból a fejezetéből, amely szintén ezt a címet viseli. Ő egy alcímet is írt e fejezetcím alá, mégpedig ezt: *A keresztrejtvény*. Voltaképpen én is megtehetném, de nem teszem, mert ebbe a világ körüli hálóba egyre jobban belegabalyodnak, belegubancolódnak egyebek is, a scrabble, a szudoku s még néhány rejtvényfajta. De azért e fejezetben mindenekelőtt mégis a *keresztrejtvényekről* szólok néhány szót. Azért csak néhányat, mert ennek a rejtvénytípusnak nemcsak nagy keletje, hanem jelentős szakirodalmi is van nálunk, s én a könyvemben szereplő játékok, rejtvények múltjának ismertetésénél, noha ezt is hasznosnak tekintem, fontosabbnak tartom jelenük, jelenkori szerepük bemutatását.

A keresztrejtvények már tagadhatatlanul a modern kor termékei. Múltjuk nem évezredekre, hanem csupán egy szűk évszázadra nyúlik vissza. Noha keletkezésük körülményeiről különféle legendás történetek is keringenek – az egyik szerint a 20. század elején egy fokvárosi börtön egyik cellájának lakója, egy fegyenc találta ki és kísérletezte ki cellája falán unalmában ezt a játékot –, a valóság az, hogy egy H. Burgess nevű amerikai banktisztviselő a játék atyja, aki fegyenc sohasem volt, és Fokvárosnak még a közelében sem járt. A lényeg az, hogy a fekete kockás ábrák 1923-tól kezdve jelentek meg, először az amerikai újságokban, de hónapokon vagy egy-két éven belül a világ más országaiban, nagyvárosaiban is. Hazánkban 1925. január 22-én látott napvilágot az első ilyen rejtvény, amelyet készítője, Kristóf Károly az eredeti *Cross-Word-Puzzle* mintájára *keresztzórejtvénynek* nevezett el, s ebből alakult ki később a rövidebb *keresztrejtvény* névforma. Mivel a keresztrejtvény olyan időszakban született – az 1914–18-as világháború után –, amikor az emberek a korábban átélt szenvedéseket könnyű szórakozással, játékkal akarták feledni, nem csoda, hogy divatja pár év alatt az egekbe szökött. Kun Erzsébet imént említett műve nyomán hadd idézzek erre szemléltetésül néhány sort Heltai Jenőnek a két világháború között írt, *Keresztrejtvény a vérzivatarban* című cikkéből!

„A tanácstalan olvasó, az útjavesztett ember, aki a sok mesterségesen megszerkesztett világprobléma között nem tud eligazodni és a sok élő rejtvény közül egyetlen egyet sem tud megoldani, csüggedt lélekkel a megoldhatóhoz: a keresztrejtvényhez menekül. Minden energiáját, tudását, műveltségét, elszántságát, munkaerejét, mindazt, amivel az életben nem tud mihez fogni, mert útját állja emitt a gazdasági helyzet, amott az irigység, meg a gyűlölködés, áskálódás, cenzúra, beavatkozás, protekció, és mindezek élén az 1. számú közellenség: a butaság – kiéli a keresztrejtvény jámbor és mégis izgalmas titkainak a föltárásában. Ha valaki összegyűjtené ezt a sok elfecsérelt időt, ezt a sok elpredált agymunkát, világitani és öntözni tudna vele, csatornákat vágni, utakat kövezni, talán még a világ szénáját is rendbe tudná hozni...”

Lesújtó, de igaz sorok. A keresztrejtvényfejtők népes szektájának tagjai akkortájt nagyrészt hétköznapi emberek voltak, akik azért temetkeztek az ábrákba, hogy életük nyomasztó gondjai elől meneküljenek, és a megfetések apró örömeivel kárpótolják magukat mindazokért az örömekért, amelyekkel a kor adósuk maradt. De azért – és most egy érdekes sztori kedvéért ismét Kun Erzsébetet idézem – „persze túlzás lenne azt mondani, hogy csak elnyomott kisemberek fejtenek keresztrejtvényeket. A sokak által hóbortnak csúfolt új divat úgyszólván mindenkit magával sodor. Még Erzsébet angol hercegnő (a mai királynő) is benevez az egyik lap: a *Country Life* keresztrejtvény-pályázatára. Megfetését névvel küldi be, a Buckingham Palace levélpapírján, ezzel nagy gondot okozva az újság szerkesztőjének, aki nem tud másra gondolni, mint hogy ugratják. A hercegnő titkársága azonban igazolja, hogy a levél hiteles, őfelsége adta fel személyesen. S a folytatás? Nos, ha az ember királyi hercegnőnek születik, még hozzá Angliában, előfordulnak az életében szinte elkerülhetetlenül szerencsés véletlenek. Nyilván ezek egyikének köszönhető, hogy habár sorshúzással döntenek a díjak szétosztása felett, a pályázat első díját éppen az arra legkevésbé rászorult hercegnő nyeri meg...”

Mielőtt a keresztrejtvénynek mint műfajnak a továbbéléséről szólnék, persze csak vázlatosan, rögzítem azt a tényt, hogy a keresztrejtvény egészében véve beletartozik a nyelvi játékok sorába, s mint ilyen, szórakoztató és bizonyos mértékig hasznos, elmeélesítő is. Korábban is voltak, és ma is vannak ellenzői. Ők úgy vélekednek, hogy a keresztrejtvények „lexikonszagúak”: egy sajátos keresztrejtvény-műveltséget terjesztenek, amely még a félműveltségénél is veszélyesebb, mivel az igazi tudás helyett tudálékosságot, szavakon való lovagolást fejleszt,

tenyészt ki, továbbá azt állítják, hogy a keresztrejtvény-készítés már túlságosan eliparosodott, főleg amióta a különféle keresztrejtvény-lexikonok betű-, illetve betűjegyszám alapján csoportosítják az írók, sportolók, állatok, városok és egyéb fogalomcsoportokba tartozó egyedek és elemek nevét.

E megállapításokban kétségtelenül van némi igazság, de azt e rejtvényfajta legádázabb ellenzői sem tagadhatják le, hogy a keresztrejtvényfejtés az elmondottak ellenére alapjában véve ismeretszerző – mégpedig nyelvi, lexikális ismereteket nyújtó – tevékenység, amely emellett még élvezetet, örömet is szerez a játészónak. Igen, a nyelvi játékok legnagyobb része nagyon is alkalmas arra, hogy kedvelőjüket szórakoztassa, gyönyörködtesse. Az Anyanyelvápolók Szövetsége, ez a csaknem kétezer tagot számláló civil szervezet néhány éve ilyen címmel hirdetett pályázatot, mégpedig minisztériumi segítséggel, tehát a kulturális tárcával közösen: Az anyanyelv az emberek életében. Az egyik díjnyertes pályázó, Schirm Anita többek között azt vizsgálta meg munkájában, hogy a nyelvhasználók megítélése szerint napjainkban mik az anyanyelv legfőbb vagy legalábbis fontos funkciói. A legtöbb funkció, amelyet az adatközlők megjelöltek – nyelvi szocializáció, gondolkodás, kifejezés, tájékoztatás, befolyásolás stb. – már ismerős a nyelvészeti szakirodalomból is, de van köztük egy, amelyik sem Karl Bühnernél, sem Roman Jakobsonnál, sem W. P. Robinsonnál, sem másoknál nem fordul elő, ez pedig nem más, mint a szórakoztatás! Az erről szóló részt, mivel e kis fejezethez közvetlenül is kapcsolódik, idézem is az értékes tanulmányból, a mi szempontunkból legfontosabbakat még külön is kiemelve:

„Az anyanyelvnek az emberek életében betöltött szerepét a továbbiakban három nyelvi funkció egy-egy jellegzetes megvalósulási formájával mutatom be. A funkciók közül a tájékoztatást, a szórakoztatást és a befolyásolást emelem ki. Azért esett a választásom ezekre, mert a nyelv nagyon különböző aspektusait tudom jellemezni a segítségükkel. A tájékoztatás az egyik leghétköznapiabb nyelvi jelenség, hiszen a körülöttünk élő világból mindig információkat merítünk és adunk tovább. A tájékoztatáshoz – a szó eredeti jelentésének megfelelően – az elfogulatlan információátadás tartozik hozzá. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e a külvilág eseményeiről és tárgyairól a saját véleményünk és attitűdünk kifejezése nélkül információt közölni. Ezt a problémakört a hírek elemzése kapcsán járom körül. *Másodikként a nyelv szórakoztató funkciójára térek ki. Tudomásom szerint ugyanis a keresztrejtvényeket és egyéb nyelvi játékokat ilyen összefüggésben még nem vizsgálták. A nyelvi játékok és rejtvények az anyanyelv és idegen nyelv viszonylatában azért is érdekesek, mert néhányan az idegen nyelvek tanulását is rejtvénynek, megfejtendő feladványnak tartják, a két nyelvű adatközlőim pedig a csak anyanyelvükön végzett nyelvi tevékenységek közül szintén a rejtvényfejtést emelték ki. A nyelvi játékokat azonban nem csupán ilyen ártatlan céllal szokták használni, hanem gyakran manipulációs eszközként. Így utolsóként a befolyásolás funkcióját mutatom be, napjaink jellegzetes szabadtéri médiumainak, az óriásplakátoknak a segítségével. Megmutatom, hogy ezek az eszközök hogyan használják ki a nyelvet, és milyen nyelvi stratégiákat alkalmaznak a nyelvi játékokon túl a befogadók meggyőzése érdekében.*”

Én sem tudok arról, hogy a nyelv szórakoztató funkciójáról esetleges pusztán említésen kívül van-e szó a könyvtárnyi szakirodalomban, s én is egyértelműen azt vallom, hogy a gyönyörködtetés, a szórakoztatás, amely semmiképpen sem esik egybe a jakobsoni poétikai funkcióval, figyelemre s további kutatásra érdemes. Talán éppen Schirm Anitaé, aki már ebben az említett – s *Az anyanyelv az életben* című, a pályázatokból válogatást is nyújtó kötetben (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009) részben meg is jelent – tanulmányában is sokat tett a kérdés tüzetes körüljárása, megvizsgálása tekintetében. Érdemes lenne egy újabb tanulmányt teljes egészében ennek szentelnie! E kis fejtegetés végén azonban most búcsúzunk a keresztrejtvény műfajától, igaz, nem teljesen, és mint majd egy másik fejezetből kiderül, nem is véglegesen!

1.1.1. A scrabble, azaz játék a betűkkel

A *scrabble*, ez az angol szó tágabb értelemben sokféle betűkirakásos játékot jelent(het), az évtizedek folyamán azonban kialakult az a változata, amelyet 1948-ban már szabadalmaztattak is, s amelyből 1991 óta már évenként világbajnokságokat is tartanak. Mondhatnánk azt is, hogy a keresztrejtvénynek egy olyan elágazása, amelyben nincsenek meghatározások, hanem a rejtvény készítője által összeállított szavakat kell bizonyos szabályok szerint a megadott ábrában elhelyezni. Mondhatnánk, de nem volna igazságos, hiszen a keresztrejtvényeknek számos más elágazásuk is van, s tulajdonképpen csak véletlen, hogy éppen a mai értelemben vett scrabble ért el olyan népszerűséget, hogy a táblás, illetve kirakásos betűjátékok közül kétségtelenül a legnépszerűbbnek számít. Ez az Amerikából származó játék, legalábbis annak egy verziója egyébként nálunk évtizedekkel ezelőtt *Játék a betűkkel* néven vált ismertté s népszerűvé. Egri János vezetésével az akkor még egyetlen „királyi” televízió jó egy évtizeden át volt ilyen című műsora, s a játéknak táblás változata is kapható, sőt népszerű volt. Azután, a televízió sokarcúsodása idején Egri János műsora eltűnt a süllyesztőben, de maga a játék azóta is él és virul. Többféle változata is kifejlődött. Van köztük olyan, amelyet már kisiskolások is játszani tudnak – az interneten számos ilyen, gyerekekhez igazított változatot is hirdetnek –, de vannak igen nagy figyelmet és türelmet kívánó, nehéz változatai is. A rejtvénylapok közül több is közöl rendszeresen scrabble-feladványokat, s jellegükben ezek között is elég sok az eltérés, például abban a tekintetben, van-e valamilyen meghatározott pontértékük az egyes

betűknek, vagy nincs. Mivel nekem nem célom ezt a játékot közelebbről is megvizsgálni s részletesen bemutatni, szemléltetésül csupán egy egyszerűbb változatot közlök a *Füles* rejtvenyűség egyik évkönyvéből. Ebben a betűk pontértéke nem számít, az azonban lényeges, hogy a játékosok a megadott ábrába csak úgy írhatnak be előre megkapott szavakat, hogy azok illeszkedjenek a táblán már ott levő betűkhöz, szavakhoz. A Kresz Károly által készített rejtveny vezető eligazítását, valamint magát a rejtvenyt itt közlöm, a megfejtést a fejezet végén!

Helyezze el a felsorolásban szereplő szavakat a hálózatban az alábbi szabályok szerint:

- A szavak vízszintesen balról jobbra és függőlegesen felülről lefelé haladhatnak.
- Minden szónak legalább két másik szót kereszteznie kell.
- A felsorolásban szereplő szavakon kívül az ábrában újabb szó nem keletkezhet (még kétbetűs sem).

Könnnyítésül az összes L és T betűt előre beírtuk az ábrába.

almás pite

aranyos

azonosul

átszállás

áttelel

biokémiai

csacsiság

édesanya

északi

fogazat

fogpaszta

idehaza

izzadság

katonaév

kombiné

kvintett

labdakezelés

lágymeleg

lesózás

megismer

népképviselő

nokedli

nullfok

olvaszt

plusz

plüss

rizsföld

szaktanács

szállodaportás

tasakoló

távirat

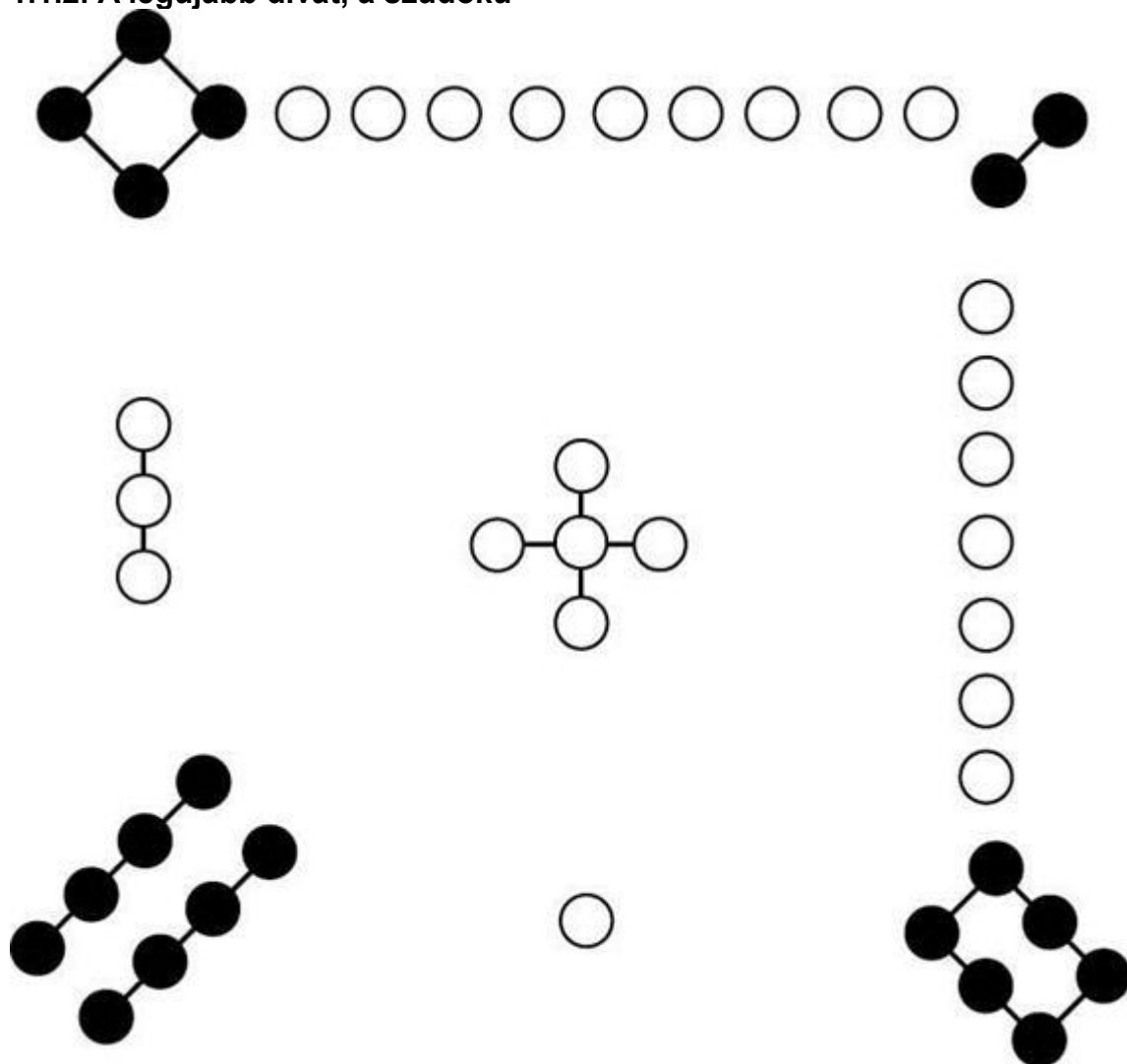
tegez

tiszafa

vagyontalanság

varégek

1.1.2. A legújabb divat, a szudoku

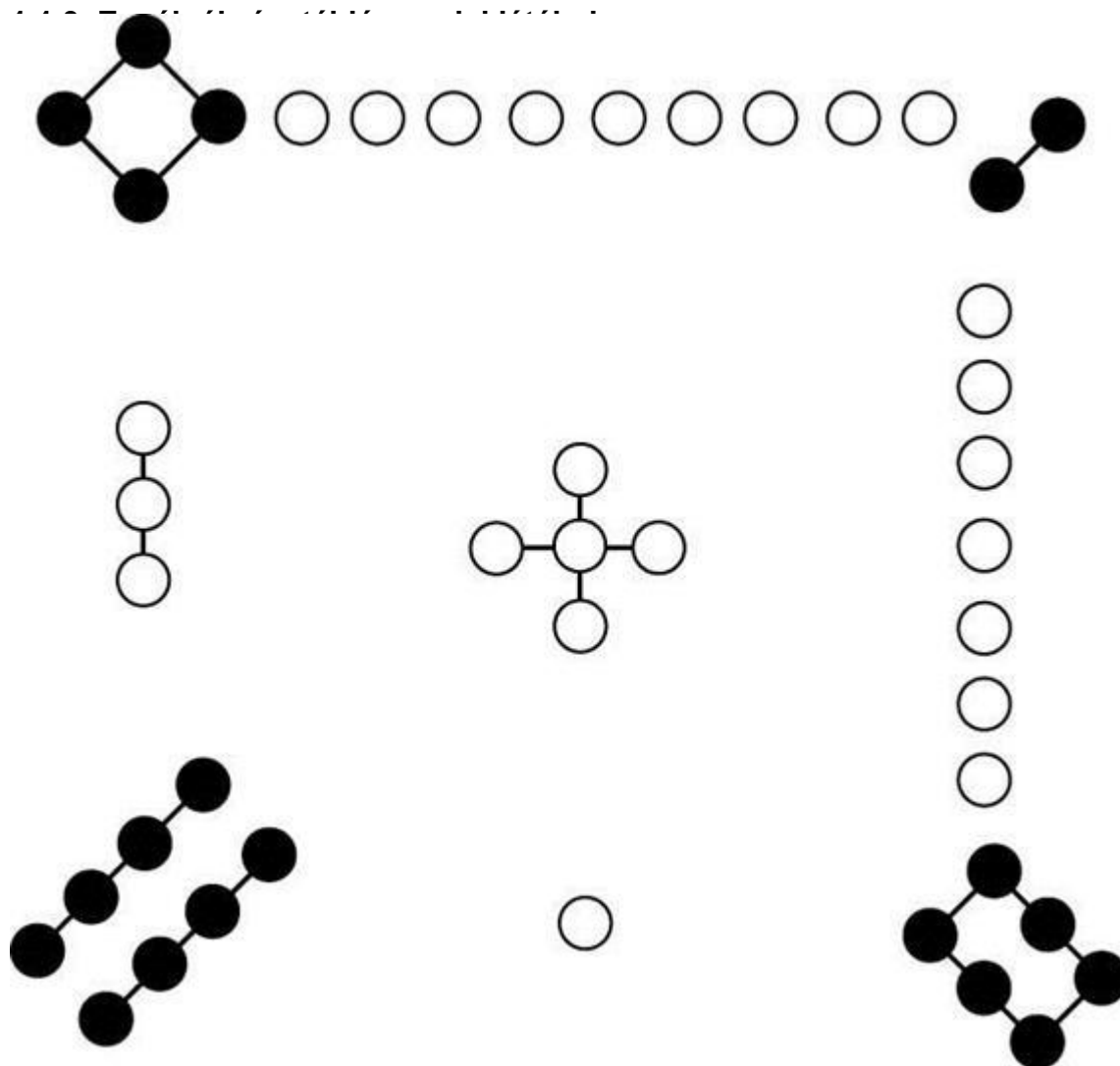
A következőkben egy olyan játékról szólok, amely alig egy évtizede terjedt el, mégpedig az Egyesült Államokból, az egyik New York-i magazin jóvoltából, majd – az előbbi nyomán – a szigetország egyik

legnagyobb napilapjából. A rovatnak kezdetben még 'számrejtvény' jelentésű egyszerű angol címet adtak, majd nem sokkal később fantáziánévként kapta mai nevét. Ez valójában csakugyan egy számrejtvény, amelynek különféle változatait a világ minden részén régóta játsszák, igazi népszerűsége azonban a japán változat tett szert, s minden bizonnyal azért éppen az USA-ból indult el hódító útjára, mert az üzleti szellem ott a legfejlettebb, ott látják meg legjobban az egy-egy játékban vagy bármi egyébben benne rejlő érvényesülési lehetőségeket, kereskedelmi értékeket és érdekeket.

Az elnevezés alakja árulkodik is arról, hogy nem angol eredetű játékkal van dolgunk. Nevének mindkét eleme a japánból származik: *su* = szám, *doku* 'egyedüli, magányos'. Én Zimányi Árpád kollégám eljárását követve, aki az elsők között írt róla nálunk, a névnek magyaros írásmódú *szudoku* alakját használom, hiszen ha a játékot eddigi sikere még inkább az egekbe röpíti, előbb-utóbb alighanem a kiejtés szerinti forma válik általánossá. Zimányi Árpád britanniai kiadványokban nem kevesebb mint hatféle írásmódjára bukkant. Ezek: *su doku*, *su-doku* és *sudoku*, valamint ezek nagybetűs változatai. Azonban akárhány formában bukkant – és bukkan – is fel, az letagadhatatlan tény, hogy Nagy-Britanniában 2005-ben „az év szavá”-nak kiáltották ki.

Olvasóim azt mondhatják erre, hogy valóban, külföldön is, nálunk is nagy divat a szudoku. Számos lapnak van szudokurovata, sőt nem egy rejtvényújság már csak szudoku típusú rejtvényeket közöl. De vajon elegendő indok ez arra, hogy ebben a nyelvi játékokat egybegyűjtő könyvben is szó essék róla?

Úgy vélem, igen. Nem azért, mert a divat hulláma magasba röpítette, hanem azért, mert, legalábbis nálunk, magyaroknál, betűs változata is kifejlődött. A betűszudokunak nem az 1-től 9-ig terjedő számok a szereplői, hanem az ábécének kilenc tetszőlegesen megadott betűje. Szemléltetésül közlök is két betűszudokut, mindkettőt a *Füles* rejtvényújságból kimásolva. A feladat: úgy kell kitölteni a háló 81 üres kockáját, hogy minden sorban és minden háromszor hármás négyzetben csak egyszer szerepeljen ugyanaz a betű, ezenkívül pedig az első feladványnak a bal felső saroktól a jobb alsóig terjedő átlójában egy sütőipari alapanyagnak a neve, a másodikéban pedig egy amerikai színész neve legyen kiolvasható! (A megoldást a fejezet végén közlöm.)

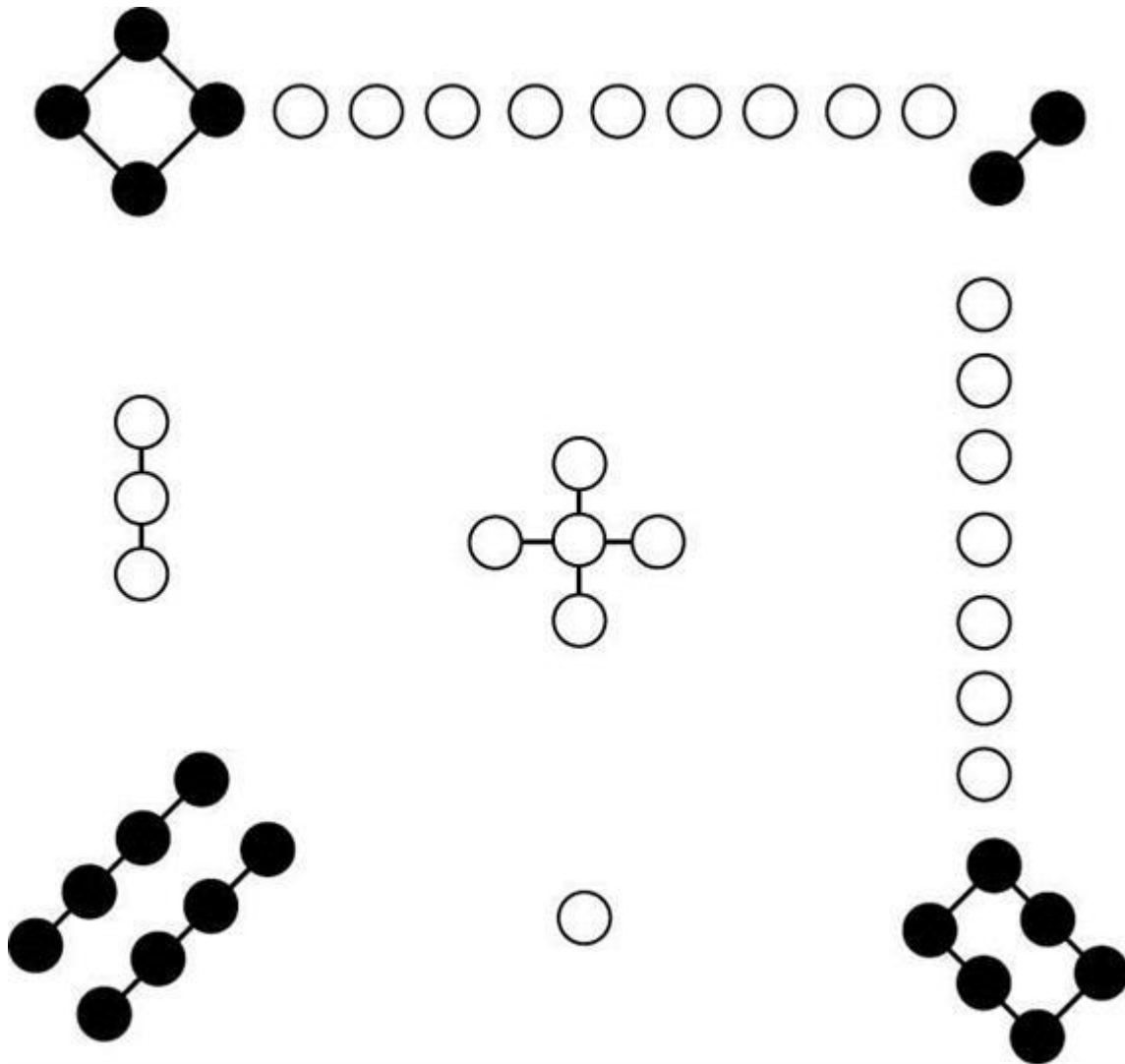

Azt persze nem tagadhatom, hogy az imént két rejtvényvel is bemutatott szudoku alapjában véve számjáték, de lám, betűjáték is, főleg azért, mert a betűket a szerző által megálmodott rendbe rakva a szudoku szabályainak is eleget tesz, s íme, helyes megfejtés esetén még egy szót vagy nevet is felszínre lehet hozni belőle. Hasonló keveredés betűk és számok – meg egyéb alakzatok – között mindennapos a rejtvények világában. Nem mondhatjuk ki, hogy a nyelvi játékoktól ab ovo idegenek a betűkön kívüli elemek, formációk. A lóugrásrejtvény például ismert rejtvényfajta. Megfejtése is könnyű, de hogy megbirkózzunk vele, ismernünk kell a lóugrás szabályait, vagyis azt, hogy a sakkjátékbeli huszár hogyan lépkedhet – pontosabban ugrálhat – a sakkasztalán.

Hogy a képrejtvény nyelvi játék, holott betű talán egyetlenegy sincs benne, azt, gondolom, nem is kell bizonygatnom, már csak azért sem, mert külön fejezetben foglalkozom vele. De hogy képeresztrejtvény is létezik, azt, ugyebár, még elképzelni is nehéz, holott így van. Főleg gyerekeknek szóló rejtvénylapokban találkozunk ilyenekkel. Persze az is érthető, hogy az ilyen rejtvényeknek minden kitalálendő s az ábrába beírandó szavuk olyan, amelyet elég könnyű lerajzolni. Idézem egy kezemben levő képeresztrejtvény néhány szavát: *gomb, nyugágy, kalitka, villamos, oroszlán, fenyőfa, törpe, szalámi...* Megvallom, csak azért nem mutatom be az érdekes rejtvényt olvasóimnak, mert túl sok helyet foglalna el. De talán így is el tudják képzelni, milyen érdekes rejtvényforma ez!

Vannak olyan betűjátékok, amelyek felépítésük következtében oszlopot, piramist, homokórát vagy bármi mást formáznak. De olyanok is akadnak bőségesen, amelyekben maguknak a betűknek a formája is része a feladványnak! Például úgy vannak megrajzolva, hogy csak vízszintes és függőleges vonalak kavalkádját látjuk, ha rájuk nézünk. Ha viszont úgy tartjuk a papírlapot, hogy ne szembe legyen velünk, hanem rézsútosan, majdnem a mennyezet felé fordítva, akkor, csodák csodája, a vonalak szövedékéből egyszerűen csak kibontakozik szemünk előtt az a szöveg, amelyre rá kellett bukkannunk.

Még tovább is sorolhatnám az olyan rejtvényfajtákat, amelyekben, bár kétségtelenül nyelvi játékokkal van dolgunk, betűkön kívül különféle jelek, szimbólumok is találhatóak. A számok különösen jól illenek a betűkhöz. Voltaképpen maga a keresztrejtvény is betűk és számok közös halmaza, terméke. Számok nélkül nem is léteznének, legalábbis a meghatározást kívánó változatok nem. Olyan számrejtvények, amelyek valójában inkább nyelvi játékok, feladványok, már régen is voltak. Az a fajta számrejtvény például, amelyhez egy beszámozott négyzethálózat tartozik, s a hálózat kockáit meghatározások, valamint az azok mellett megadott számok alapján kell kitölteni, már gyermekkoromban, a múlt század harmincas-negyvenes éveiben népszerű volt. Az ilyen rejtvények megfejtése általában valamilyen bölcs mondás vagy szép verssor, versszak volt. Ezekben a rejtvényekben fekete négyzetekkel még a szavak határait is jelezték a szerzők, s ekképpen az ábra a keresztrejtvényekre emlékeztetett. Szemléltetésül egyet be is mutatok olvasóimnak, szerzője Molnár József. Ha a számoknak megfelelő betűket, betűjegyeket odairják az egyes számok fölé, majd a betűket átmásolják az ábra megfelelő számozású négyzeteibe, eredményül balról jobbra haladva Berzsenyi Dániel *A tavasz* című versének első versszakát kapják megfejtésül. E fejezetnek talán ez a tavaszt idéző versszak lehet a záróköve! (A megoldást lásd a fejezet végén!)

A Toldi-trilógia szerzője:

1 25 37 54 40 71 35 49 65 13

Nyugat-magyarországi megye székhelye:

7 27 18 3 15 39 46 79 66 10 17 47

Körív alakú, színes fényjelenség az égbolton:

11 52 22 45 24 8 26 30 38 78

Apró, kitartó léptekkel való haladás:

76 41 82 96 86 61 14 12 43 35 62

A számtant is magába foglaló tudomány:

64 94 70 44 50 63 2 91 21 102

Állami megrendelések teljesítésére kiírt pályázat; tender:

4 57 69 6 75 101 40 -

97 30 36 47 78 59 36 12 99

Gazdaságosság, spórolás:

95 5 55 33 25 72 89 41 90 42 24 39

A retorika magyar neve:

6 74 9 87 65 103 92 3 20 23 5 73

Könnyen engesztelhető:

16 19 81 68 93 19 21 88 38 40

Találékony, talpraesett:

31 85 60 44 50 72 38 78 15 28

Apróra vagdalt, pirított szalonna:

2 80 84 51 8 20 53

A kutya és a macska is ez:

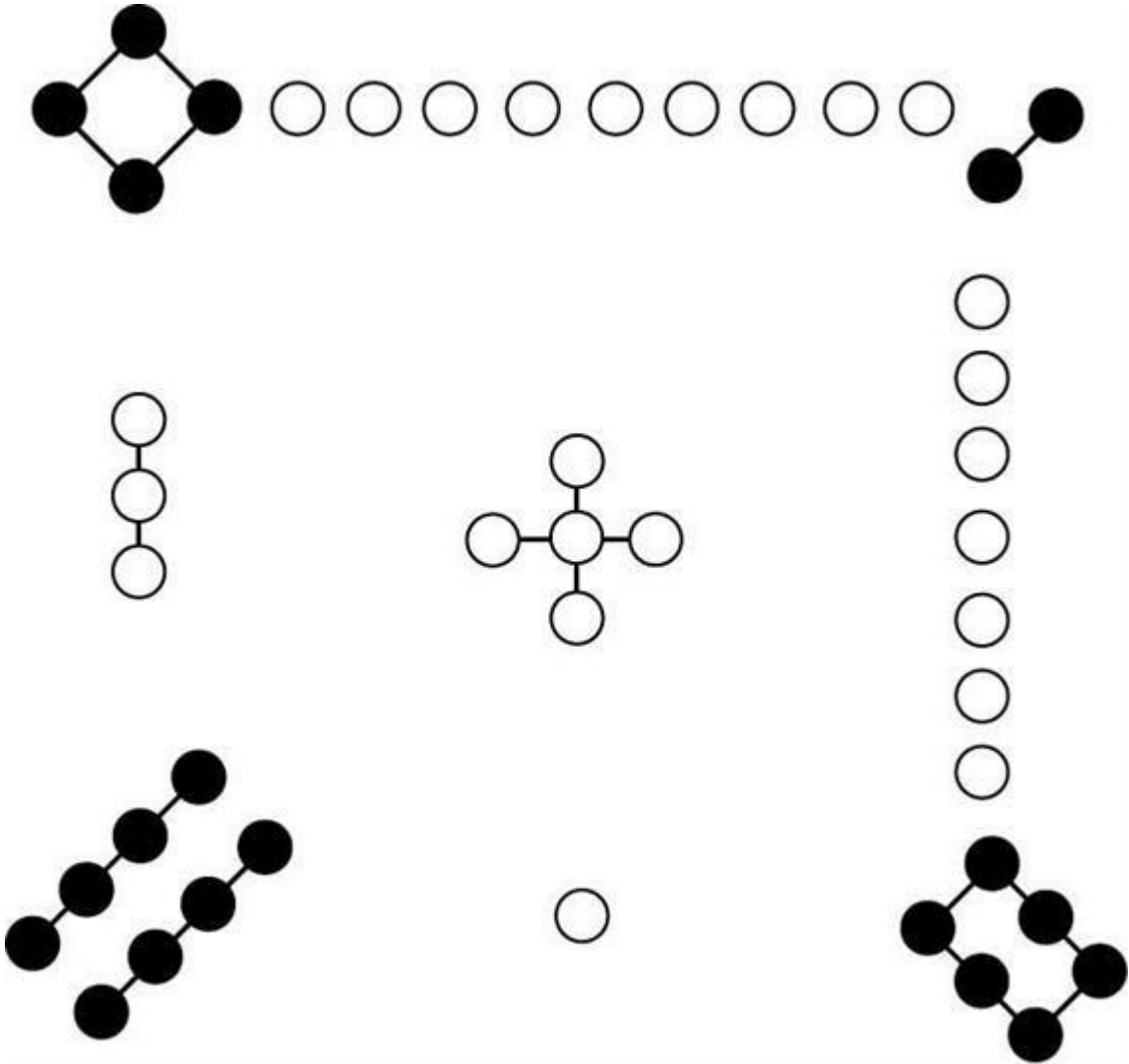
77 30 29 98 35 32 18 33 20

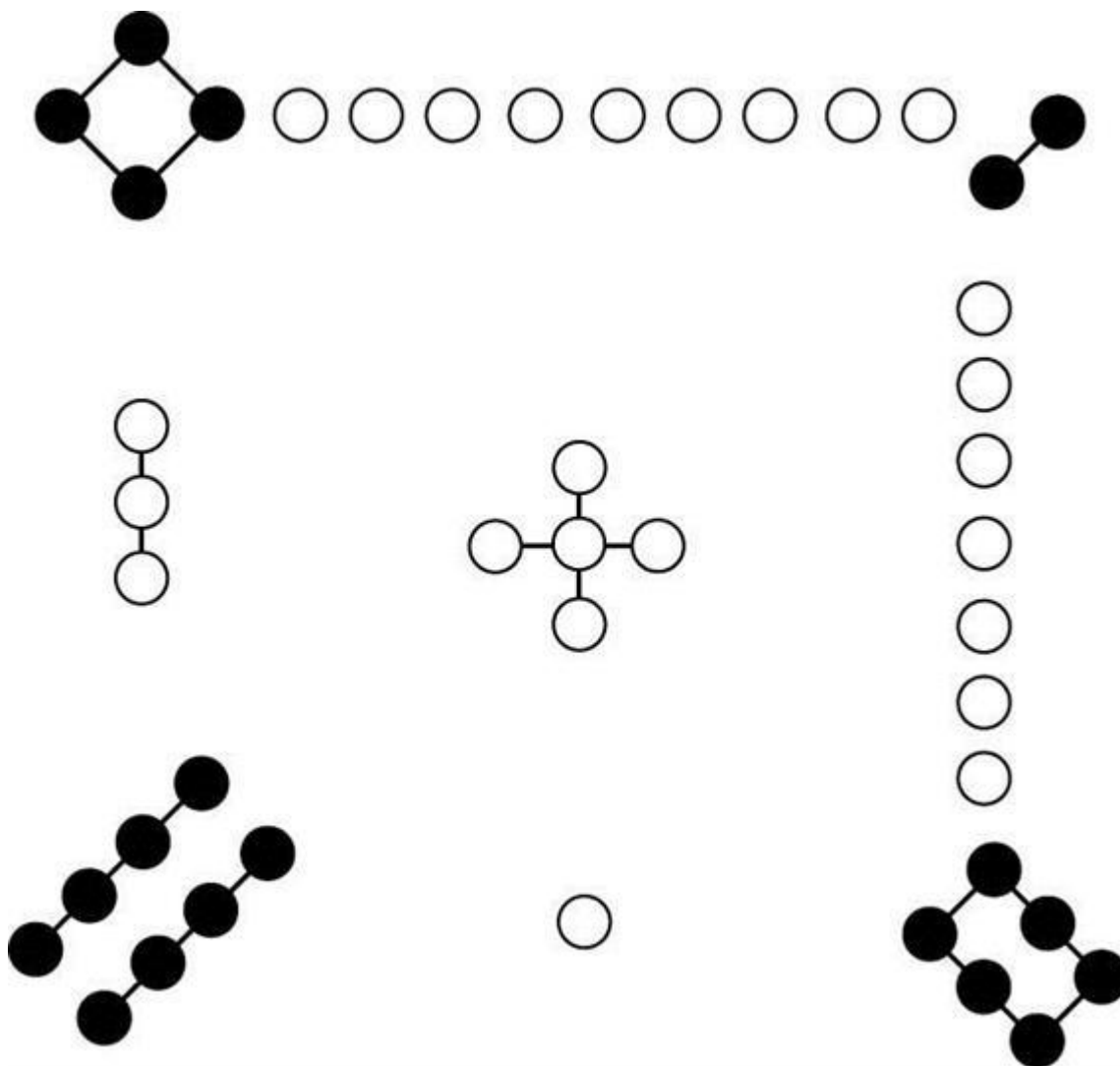
Paszulyból készített étel:

58 1 16 67 48 100 83 34 72 14

1.1.4. Megfejtések

A scrabble, azaz játék a betűkkel.

A legújabb divat, a szudoku.

Egyéb ábrás, táblás nyelvi játékok.

1.2. Rejtvények ráadással

Az ezt megelőző fejezetben azokat a rejtvénytípusokat mutattam be, amelyek a hazai rejtvényújságoknak, hetilapok vagy folyóiratok rejtvényrovatainak legkedveltebb komponensei, termékei. Igaz, inkább csak körvonalaztam őket, s arról már nem is szóltam, hogy miféle kiágazásaik vannak. A hagyományos keresztrejtvényekből például kiszakadtak s önálló műfajjá fejlődtek a skandináv típusú rejtvények, becenevükön a skandik, amelyek még abban is a megfejtők kedvében járnak, hogy a meghatározásokat a megfejtés helyszínén találják. A skandik kedvelőinek nem kell folyton a szemüket tornáztatniuk, pontosabban ingáztatniuk a meghatározások helye és a rejtvényábra között. (Persze ennek hátrányai is vannak. A rejtvényszerzőnek olykor vért kell izzadnia, ha olyan elfogadható meghatározást akar adni, amelyiknek a szövege belefér egyetlen kockába. Ez bizony nem is sikerül mindig, de mit tegyenek? Valamit valamiért...) Egyébként, szinte a véletlen folytán, egy skandit mégis találhatnak olvasóim könyvem *Nyelvi játékos viccek, találósdik* című fejezetében, de nem azért, hogy valamilyen skandináv típusú rejtvény mindenképpen legyen benne, hanem az említett rejtvény tárgya, szójátékon alapuló csattanója miatt. Kimaradtak továbbá az úgynevezett olasz keresztrejtvények, amelyek szintén nagyon népszerűek nálunk, valamint az amerikai keresztrejtvények és még több más, terjedő rejtvényforma. Nem véletlenül, hanem azért, mert ebben a könyvben nem érzem feladatommak mindazon rejtvénytípusok számbavételét, amelyek a rejtvénypiacon megjelentek, megjelennek. Akit ezek közelebbről érdekelnek, a hírlapboltokban, különféle újságárúsító helyeken bőségesen talál olyan szókereső, szóvadász vagy ezekhez hasonló típusú rejtvényeket tartalmazó lapokat, amelyek a nyelvi játékokat és rejtvényeket kedvelő emberek igényeit messzemenően kielégítik.

Most azonban már itt az ideje, hogy rátérjek munkám e fejezetének megindokolására. A következőkben először néhány olyan, nagyoobbrészt – noha nem kizárólag – keresztrejtvény típusú fejtörő pár soros ismertetését adom meg, amelyik valamilyen szokatlan feltételt, többletkívánalmat is tartalmaz, s e feltételek, kívánalmak nem egy esetben valamilyen nyelvi játékon alapulnak, illetve azzal kapcsolatosak. A lényeg az, hogy mindegyikben valamilyen fűrfang, csavar, valamilyen többlet is van; ezért gyűjtöttem össze ezeket egy olyan fejezetben, amelynek címe: *Rejtvények ráadással*. Ebben az első csoportban teljes példával helytakarékosság céljából nem szemléltetem a szóban forgó rejtvényeket, de úgy vélem, olvasóim számára mindegyik rejtvényfajta így is eléggé árulkodik magáról. Címet pedig mindegyik rejtvénynek adok, többnyire átveve a feladvány kigondolójától, szerzőjétől. Az ez után következő második csoportban azonban, mint majd látni fogják, az oda sorolt „ráadásos” rejtvényeket nem néhány soros ismertetés formájában mutatom be, hanem ehelyett mindig egy-egy példával szemléltetem.

1.2.1. Ráadással, de példák nélkül

Feketék nélkül!

Olyan keresztrejtvény, amelyben egyetlen fekete négyzet sincs, a meghatározások pedig soronként következnek. Egy sorban több meghatározás is lehet – ezeket gondolatjel választja el egymástól –, a válaszok utolsó betűi közül pedig egy vagy kettő egyúttal már a következő megfejtéshez is tartozik. Példaképpen íme egy meghatározássor, megfejtéssel együtt: „A Toldi költője – lapos, sík” [AranyJánosima].

Fordított sorok

Szabályos keresztrejtvényábra, de a vízszintes sorok néhány meghatározásának megfejtését (nincs megadva, hogy melyeket) fordítva, palindromként kell beírni a hálózatba. Az „Elemi dózis” meghatározásnak például a hálózatban ez felel meg, tehát ezt kell beírni: *gadapala*, amely az *alapadag* visszája. A rejtvény végső megfejtése egy nyaralással kapcsolatos tevékenységet jelentő szó, amelyet a fordítva beírandó szavak új kezdőbetűinek összeolvasásából kaphatunk meg.

Egy, kettő, egy, kettő

Olyan keresztrejtvény, amelyben minden második mező dupla szélességű, tehát négyzet helyett vízszintesen elhelyezkedő téglalap. A meghatározásokra adott válaszokat úgy kell beírni a hálózatba, hogy a téglalapokba mindig két betűjegy kerüljön. A rejtvény némileg emlékeztet a szótagejtvényekre, de itt csak a betűjegy számít.

Kettőből egyet

Ez is a szokásos keresztrejtvényábra, de meghatározás helyett minden számhoz két szó tartozik. A két szó betűiből kell kialakítani a megoldást, s azt beírni a hálózatba. Az egyik szó betűi közül még szabadon választhatunk az új szó kialakításához, a másik szóból viszont csak az olyan sorszámú betűket használhatjuk fel, amelyek az előzőből kimaradtak. Az egyik meghatározás két megadott szava például ez: *konduló* + *madeira*. A hálózat kitöltésekor kiderül, hogy a beírandó szó *mandula*, vagyis az első szónak 3–6., a másodiknak pedig 1–2. és 7. betűjét kell beírni az ábrába.

Szimbólumokkal tarkítva

Szókereső típusú rejtvény, amelynek négyzethálós, betűkkel teli ábrájában 25–30 kis képecske van, s ezeknek szóértéke (alma, ház, nyúl, sas, szék, szív stb.) a megadott szavak kihúzásakor beleolvasandó a szövegbe. A szavakat egyébként nyolc irányban – vízszintesen balról jobbra és jobbról balra, függőlegesen felülről lefelé és alulról felfelé, valamint átlósan mind a négy lehetséges irányban – kell kihúzni, s az érintetlenül maradt betűkből végső megfejtésül még valamilyen előre megjelölt nevet, címet stb. is ki lehet olvasni.

Ábécében

Szabályos keresztrejtvény, de nem a megfejtendő szóra rávezető meghatározásokat tartalmaz, hanem maguknak az ábrába beírandó szavaknak a betűit adja meg – ábécérendbe csoportosítva. Tehát ilyen meghatározásokat találhatunk benne (zárójelben mindjárt a megoldást is közlöm): AEILNPS (= spániel), CGIKOÓRSS (= csikorgós).

Feketekereső

A rejtvény ábrája egy betűkkel teli háló, amelyhez a vízszintes és függőleges sorokra vonatkozó meghatározásokat ömlesztve tartalmazó felsorolás tartozik, de a rejtvény szerzői zárójelben mindig megadják a meghatározáshoz tartozó szó betűinek (betűjegyeinek) számát. Amikor a megfejtő ráakadt valamely szóra, a szó előtt vagy után álló bármilyen betűt be kell feketítenie. Ezek lesznek a keresztrejtvény fekete négyzetei, s erre a befeketítésre utal a rejtvény címe. Közlök egy meghatározást egy rejtvényből: Merő (5). Helyét az ábrának ebben a függőleges sorában találjuk meg: AVCSUPASÁ. A megoldás: csupa, s ha ezt megleltük, az előtte és utána álló betűt – ez esetben a V és az S betűt be kell sötétítenünk.

Szóvadász rejtvények

A rejtvényújságok hetenként, kéthetenként, havonta, kéthavonta vagy akár negyedévente megjelenő csoportjai között van egy olyan rejtvényfüzetsalád is, amely a *Szóvadász* címet viseli. Szerzőjük – vagy szerzőik – neve sosem szerepel e lapokban, maguk a feladványok azonban, különösen azok, amelyek *Nehezített szóvadász* címmel jelennek meg, alaposan próbára teszik a rejtvényeket is kedvelő nyelvi játékosok türelmét. Szókereső rejtvényekről van szó. A nehezítés többnyire annyit jelent, hogy az ábrába beírandó szavaknak vagy a magánhangzói, vagy a mássalhangzói hiányoznak, vagy az ábrából, vagy a jobbra ábécérendben felsorolt szavakból. Bár a megfejtő számára néhány ilyen feladvány megoldása után már rutinná válhat a megfejtés megtalálása, a rejtvény alapötletét, amelynek számos változata képzelhető el, bátran ajánlhatom a nyelvi játékok kedvelőinek figyelmébe.

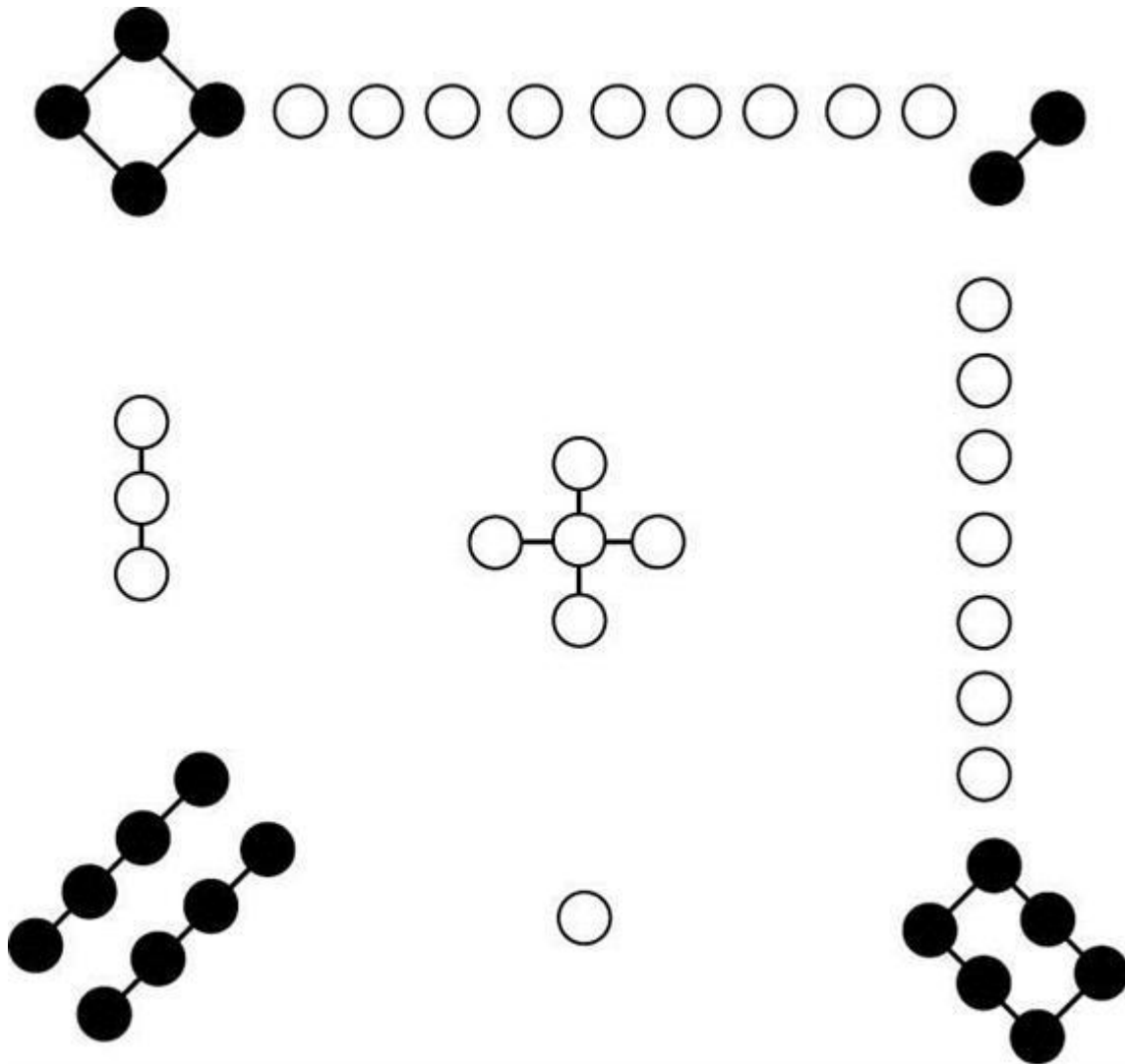
1.2.2. Ráadással, egy-egy példával

Pusztán szemléltetésül, anélkül, hogy a megfejtés örömeinek lehetőségét megadnám hozzá, azt hiszem, elég is annyi, amennyit az imént felsoroltam. Most azonban néhányat – a párhuzamosság kedvéért ugyanúgy nyolcat – teljes egészében bemutatok. Ha olvasóimnak kedvük van rá, fejtsék meg őket; megéri. De ha nincs rá érkezésük, kis ábrák formájában ott találják a megoldásokat a fejezet végén. Száznál is jóval több rejtvényújság sok ezer fejtörője, hetilapok és folyóiratok rejtvényrovatainak számos érdekes darabja közül válogathattam. A rejtvények szerzői ezekben a forrásokban többnyire nincsenek is feltüntetve, én azonban ezúttal tudatosan a készítő nevével is ellátott, ezáltal is „fémjelzett” fejtörőket válogattam bele a kötet e fejezetébe, két olyan szerzőtől, aki mindenképpen a szakma mesterének számít: Schmidt Jánostól és Demők Attilától. Hozzáteszem: még legalább tíz kiváló szerző személyes munkáit ismerem s becsülöm igen nagyra, de a kört nem akartam tágítani, mert akkor már méricskélnem kellett volna, hogy még kitől igen, s már kitől nem. Jó szórakozást, jó mulatást!

Betoldott bölcsesség

Az ábrát olvasóim csak akkor tudják helyesen kitölteni, ha a kilenc vastag betűs meghatározásra adott választ egy-egy betűpárral megtoldják, mégpedig úgy, hogy az újonnan kapott szó is értelmes maradjon. (Pl. *karó* helyett *takaró*, *kaparó*, de *karóra* is beírható lenne.) Ha a betoldott betűpárokat folyamatosan lejegyzik, majd összeolvassák, egy közmondást kapnak végső megfejtésül. (Sch. J.)

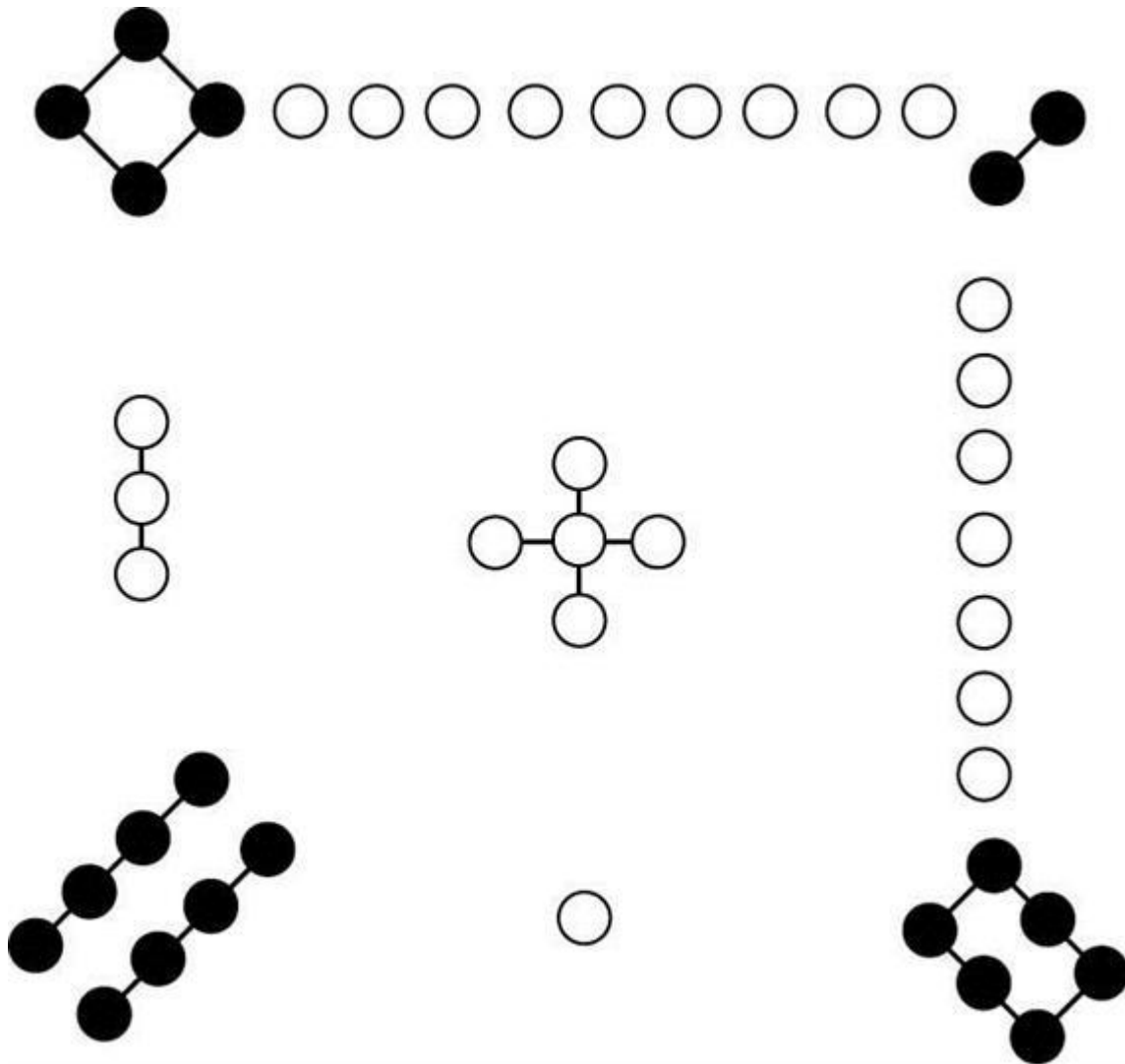
VÍZSZINTES: 1. Tartozást visszafizet. 8. Levesevő eszköz. 15. Bruno Traven regénye. 16. Után ellentéte. 17. A felületére mázolás. 19. Doha a fővárosa. 20. Az egyik vércsoport. 22. Ilyen hurka is van. 23. Mafla. 24. Hegyes orrú versenykutya. 26. ... West; Floridához közeli amerikai hadikikötő. 27. Maró hatású vegyület. 28. Nem áll stabilan. 30. Jótékonyága révén legendássá vált amerikai mágnás (Cyrus). 32. Helység Váchoz közel. 33. Odaát. 35. Oldalra billenés. 37. Rangjelző előtag. 39. Mária egyik beceneve. 40. Amennyiben. 41. Maratva kezel. 44. Teller ...; atomfizikus (1908–2003). 45. Gribojedov szerint az ész ezzel jár! 46. Hús tartósítása. 48. Az egyetemes filozófia német nagyja (Immanuel). 50. A -vel ragpárja. 51. Vivace (a zenében; élénken), röv. 53. Sárvár és Győr folyója. 54. Röplabdaedző, sportvezető, szakíró, a röplabda magyarországi szaknyelvének kialakítója (József, 1910–1978). 56. Kupac, halom. 58. Postafiók, röv. 60. Vívók fejevédője. 62. A szellemi játékok nagy része ilyen. 64. Zúduló, özönlő. 66. Ennek oldalától. 68. Otthon, hajlék. 69. Muzsikával színesített.

FÜGGŐLEGES: 1. József Attila verse. 2. Steven Spielberg filmbeli úrmanója. 3. Garmond (tízpontos betűnagyság), rövid. 4. Mérgezően az ágy aljához hajít. 5. Raktárból igényel. 6. A Traun mellékfolyója Felső-Ausztriában. 7. Olimpiai bajnok cseh diszkoszvető (Ludvik, 1937–1998). 8. A Száll a kakukk fészkére című bestseller írója (Ken, 1935–2001). 9. Távolra mutató szócska. 10. A -nak ragpárja. 11. Bújtató profi. 12. Amilyen messzire a fegyver hord. 13. Szomjoltó folyadék. 14. A Pinkába ömlő patak. 18. Dobogós helyezett jutalma. 21. Elcsépett, lapos; kissé választékos szóhasználat. 25. Isten, angolul. 27. Novi ...; Újvidék szerb neve. 28. Bagdad a fővárosa. 29. Ilyen hangszer a gitár. 30. Bolti alkalmazott. 31. Ritkán. 34. ... Taylor; USA-beli színművész. 35. ... Máté; Örsi Ferenc hőse, a Tenkes kapitánya. 36. Tejtermék. 38. Gríz. 42. Patások adásvételének helye. 43. Férfinévnek ritka, családnévnek gyakori. 45. Főzeléknövény. 47. Idegen előtag: gomba-. 48. A rizsleves tájnyelvi neve. 49. Gold ...; bécsi sörmárka, nálunk is főzik. 51. Reális. 52. Munkát befejez. 53. A felületére máz. 55. Marcalihoz tartozó település. 57. ... is money; az idő pénz. 59. Hamis (hang). 61. Hogyan?, oroszul. 63. Illetve, rövid. 65. Dáridó kezdete! 67. Útőér szakasza!

Erre-arra, kanyarogva

Ezt voltaképpen tekinthetjük egy fekete négyzetek nélküli keresztrejtvénynek is, de valójában itt is megvannak a beírandó szavakat egymástól elkülönítő elemek, csak más formában, üde rajzolatot adva ennek az ötletes rejtvénynek. Olvasóimnak bizonyára nem okoz majd nehézséget, hogy a meghatározásokra ezúttal nemcsak vízszintesen vagy függőlegesen, hanem „kanyarodva” is kell válaszolniuk! (D. A.)

VÍZSZINTES: 1. Fejtörő, rejtvény. 7. Ugató állat. 9. A francia kártya egyik színe. 11. Csikótojás jelzője! 13. Összetör. 16. Az éggömb legfényesebb csillaga. 18. ... Kamoze; jamaicai reggae-énekes. 19. Én, latinul. 20. Egyesületi személyi fizeti. 23. Felesége van. 25. Hiteget. 26. Elcsen. 28. Kalapszegély. 32. Tolsztoj, orosz író személyneve. 33. ... et labora; bencés jelmondat. 34. Szolgáltatkozás válasz. 37. Sportszánkó. 39. Csodálat, rajongás. 40. Nemes lelkű. 44. United States, röviden. 45. Karbonári.

FÜGGŐLEGES: 1. Amennyiben. 5. Előtagként új a jelentése. 6. Életműért adományozott rangos építészeti elismerés. 8. Minőséget ellenőriz. 12. Túlozni kezd! 15. Gagyog. 16. Iparkodik. 17. Rikoltozik. 21. Az Isteni Színjáték írója (Alighieri). 22. Hirtelen keletkező, sűrű eső. 24. Hotel. 28. A tőkés gazdasági rendszer. 29. Szórványos női név. 30. Miskolci magaslat. 36. Beteg gondozó személy. 37. Háborgat, piszkál. 38. Oda az elején! 42. Zenei félhang.

KANYARODVA: 2. Meg tud fogni. 3. Francia légiforgalmi társaság. 4. Alszik. 10. Elektromos hálózatban jelentkező átmeneti zavar. 14. Lila ...; a Füles egyik ultijátékosa! 15. Fiatalok bandája. 27. Tamási Áron regénytrilógiájának utolsó része. 31. Hóomlás. 35. Burgonyafajta. 36. A hírek szerint. 41. Délelőtti előadás. 43. Személyfelvonó.

Keresztkvíz

Mint talán már könyvem más helyén is jeleztem, a kvízzátékokkal, vagyis a különféle szellemi, műveltségi vetélkedőkkel, bármilyen divatosak és bármilyen hasznosak is, nem foglalkozom e munkában, mivel a kvíz és a nyelvi játék két más műfaj, még ha bizonyos érintkezési pontjaik vannak is. (Például létezik nyelvi kvíz is.) Ezúttal azonban bátran tehetünk kivételt, mivel a keresztrejtvény mint műfaj kétségkívül beleillik a nyelvi játékok, fejtörők közé, márpedig ez a most következő fejtörő egy keresztrejtvénybe öltöztetett kvíz. Olyan

keresztrejtvény, amelyben a meghatározások helyén kérdések találhatóak. S mit tesz isten, még e kérdések között is van közvetlenül nyelvi játékos vonatkozású is, a vízsz. 30! (Sch. J.)

VÍZSZINTES:

1. Richard Wagner melyik – Drezdában bemutatott – operájának címszereplő alakja egy vörös vitorlájú hajó kapitánya? **10.** Melyik hárombetűs igének egyben folyónév is? **11.** Gogol mely novellája szól egy önálló életre kelt szaglószervről? **13.** Mi a portéka szó szinonimája? **14.** Melyik igének rejtőzik az újságbeli SZEMLEOLDAL szóban? **15.** Mi a nádcukor melaszából erjesztéssel és lepárlással előállított szeszes ital? **16.** Mely női becenévvel egészségítendő ki Török Gyula A ... lánya novelláskötetének címe? **18.** Melyik szavunk állítható össze a MORD és az AULA szavak betűinek együttes felhasználásával? **20.** Melyik híres olasz autómárka legelső modellje volt az 1907-ben megjelent Alpha? **22.** Hogy nevezik a nindzsák végtagokra erősíthető acélkarmát? **24.** Mi a kérődzők szásrétű gyomrának egyik tudományos neve? **27.** Melyik az a Závoza-patak által kettészelt mátrai település, amelyet a 13. században királyi solymárok laktak? **30.** Melyik – a dinnyét és a jeget eszünkbe juttató – igének anagrammája a LÉLEK szó? **32.** Mi annak az osztrák pártnak rövidített neve, amelynek 1997–2000 között Viktor Klima volt az elnöke? **33.** Hogy nevezik a japánok rizsből készült nemzeti italát? **34.** Mi a személyneve Tognazzinak, a néhai olasz színművésznek? **35.** Mely szóval egészségítendő ki az „étlap szerint” jelentésű francia kifejezés: á la ...? **36.** Mi a rendszertani genus magyar megfelelője? **37.** Mi a címe Jaroslav Hašek magyar témájú novellákat tartalmazó kötetének?

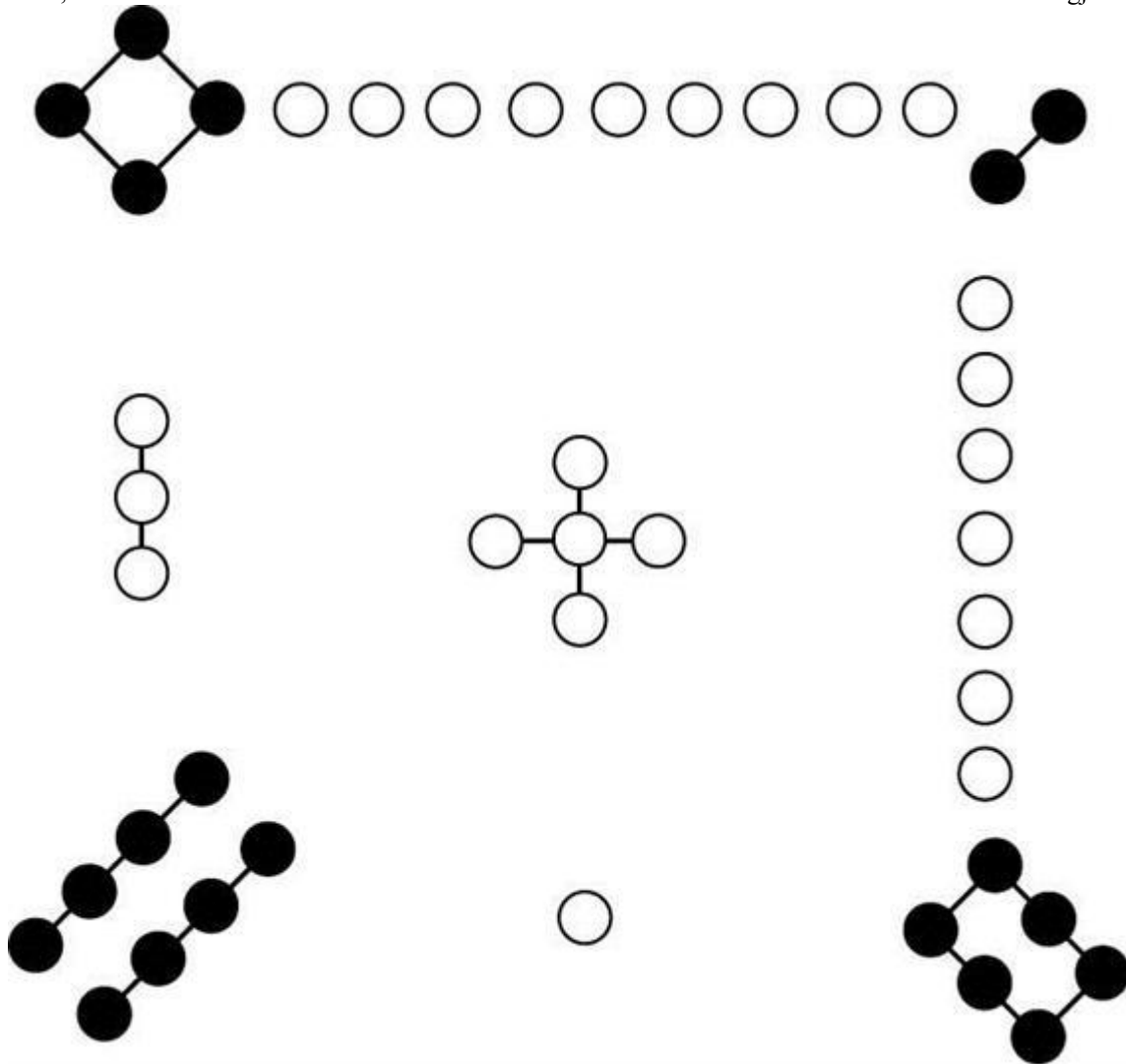
FÜGGŐLEGES: **1.** Tóth Ede melyik népszínműve szól (a címben minősített) Göndör Sándorról? **2.** Melyik Tolna megyei településről írt „példás” drámát Illyés Gyula? **3.** Kabay Barnának és Gyöngyössi Imrénének melyik az az Oscar-díjra is jelölt filmje, amely Federico García Lorca egyik híres drámája alapján készült? **4.** Prága melyik patinás részét nevezik a helybeliek „Staré Mesto”-nak? **5.** Melyik az a Jean Negulesco rendezte amerikai film (1946), amelynek eredeti, angol címe: Three Strangers? **6.** Melyik ritka férfinevünk ered egy ótörök törzsnévből? **7.** Miként nevezi verseiben műzsáját, Vajda Juliannát Csokonai Vitéz Mihály? **8.** Mennyi annak, akinek mindegy?! **9.** Mi a neve a Föld 3. legnagyobb vizének? **12.** Melyik budai gyógyfürdőt nevezték a török időkben Musztafa-fürdőnek, illetve „zöld oszlopos fürdő”-nek? **17.** Az élet micsoda Calderón, illetve Krúdy Gyula egy-egy művének címe szerint? **19.** Mi az atlaszkötésű, rendszerint fémszálas fényes selyemszövet francia eredetű neve? **21.** Mi a kereskedelmi neve annak a görcsoldó gyógyszernek, amelynek hatóanyaga a dotaverin-hidroklorid? **23.** Milyen hangjelző eszköz lóg a nyáj élén haladó vezérürü nyakában? **25.** Melyik (palindrom nevű) papagáj szerepel leggyakrabban keresztrejtvényeinkben? **26.** Hogy nevezik a mohamedán törvénytudót, egyházi jogtudóst? **28.** Melyik a filmszakmában elnyerhető legrangosabb díj? **29.** Mit nevez a szívet hallgató orvos strepitusnak? **31.** Melyik kisasszony szerepét játssza Csűrös Karola Molnár Ferenc Egy,

kettő,

három

című

vígjátékában?

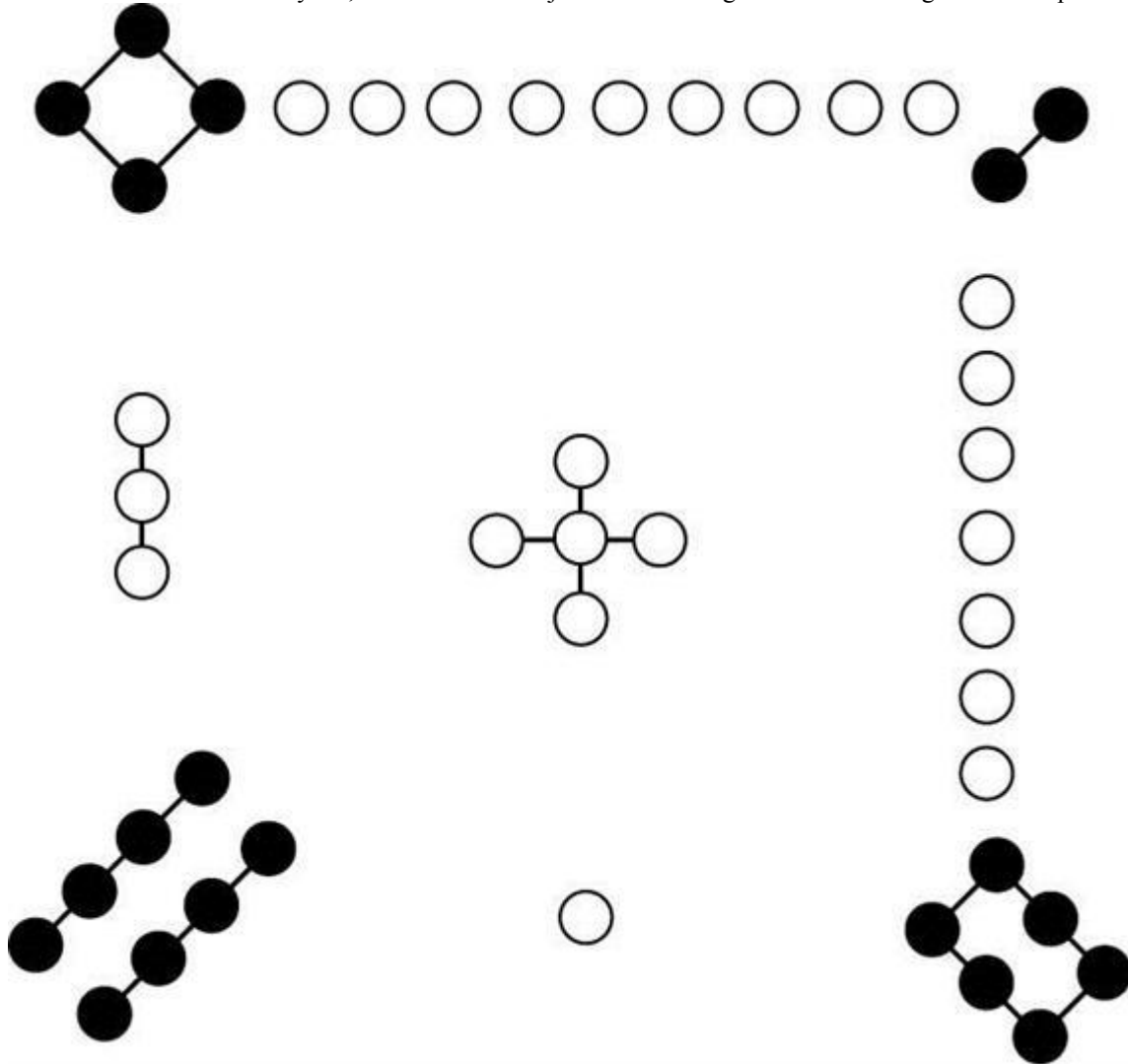

Melyik az igazi?

Szabályos keresztrejtvény, de a csalafintaság itt is megnehezíti a megfejtést, ugyanis a rejtvény mindegyik sorához két meghatározás tartozik. A megfejtőnek kell eldöntenie, hogy melyik az igazi, azaz melyik vonatkozik a beírandó megfejtésre. A megoldás ezúttal is megtalálható a fejezet végén. (Sch. J.)

VÍZSZINTES: 1. A pénzügyi kormányzat dolgozza ki – az APEH-nek fizetendő hátralék. 11. Czuczor Gergely álnéve – Tusika. 14. Tengerészviselet – érettségi tárgy. 15. Kombájnnal dolgozik – kairói. 16. A kalcium-karbonát egyik módosulata – hernyó módjára haladó. 17. Bolhafém! – ... Tesla; horvátországi születésű fizikus, feltaláló. 19. Zuhogni kezd! – kiejtett mássalhangzó. 20. Falióra sétálója – nem áll stabilan. 21. Országszél – effektus. 22. Kelet, németül – holland város Nijmegen közelében. 24. Táplálék, régiesen – altató hatású szer. 25. ... Bedi; Sandokan alakítója – uszodai öltözőfülke. 26. Működési rendellenesség – kikötőváros Dalmáciában. 28. Kisebb vízfolyás – vas a lólábon. 30. Januárban üdül – válaszol. 31. Jogász, történész, az MTA tagja (István, 1911–1979) – virág termőjének része. 32. Amely dolog – azon. 34. Nyugat ellentéte – zongoraművész, Gobbi Henrik tanítványa (Ida, 1873–1911). 35. A liter tizede – daliás. 37. Az irídium vegyjele – szintén. 38. Élénk, mozgékony – orra bukik. 40. Unalmas passzolgatás a focipályán – népi zenekar fasípon játszó tagja. 43. Rovarok „tojása” – Péterke. 44. Szerep átélése – kilét megállapítása. 46. Egykori rádiómárka – szántőeszköz.

47. Más-más érték a királynak, illetve a földtulajdonosnak! – legendás futballválogatottunk népszerű neve.

FÜGGŐLEGES: 1. A harmadik irányba – harcias nő. 2. Grízes – emelőgép kezelője. 3. Évek ...; hosszú ideje – ketyegő szerkezet. 4. Mókusszerű rágszáló – Kossuth-díjas bőgőművész (Aladár). 5. Mosópormárka – hazai szappanmárka. 6. Gyapjúpótló mészál – kézmeleg. 7. Raliversenyzők útvonalterképe – e helyen lévő. 8. Óriás – hétpecsétes dolog! 9. Ő és társai – ígevégződés. 10. Hím sertés – adnak neki. 11. Érzékiség – hamisítatlan, valódi. 12. Nem keres hiába – esetleg. 13. Előkelősködő – taxis ügyfele. 15. Öbölnek nevet adó jordániai kikötőváros – balatoni üdüdőhely. 18. Szomjoltásra alkalmas – vályú. 23. Kísértet – barlang Lillafüredtől északra. 24. Paradicsomi, mennyei – kifejlett. 25. A puhatestűek egyik osztálya – berber népcsoport. 27. A közelmúlt francia Forma-1-es autóversenyzője (Jean) – formai. 28. Nagyon apró – tréfálkozik. 29. ... Mell; osztrák színművésznő – Németh ..., néhai operettprimadonna. 30. Kolónia – beépítetlen házhely. 31. Fiókot visszanyom – cementtartalmú építőanyag. 33. Füst ...; 20. századi író, költő, A feleségem története című regény szerzője – mely időpontban? 34. Gabona kéréiből rakott kereszt – Fekete István gólyája. 36. A túlsó partra jut – művet megváltoztat. 39. Kezdetleges méhlikás – felső végtag. 41. ...-Hollo; olimpiai bajnok finn akadályfutó (Volmari) – suli. 42. Idegen előtagként jelentése: fül- – győri sportklub. 45. Hajsza vége! – kétjegyű betű.

Válassza a helyes utat!

Ennek a rejtvénynek az ábrája nem a keresztrejtvényekre, hanem a szókeresőkre hasonlít. Olvasóimnak az ábra tetején látható betűktől kell eljutniuk a legelső sor üres mezőibe úgy, hogy közben függőlegesen felülről lefelé, alulról felfelé, valamint vízszintesen balról jobbra és jobbról balra haladhatnak a hálózatban. Az útvonalat a meghatározásokra adott válaszok mutatják meg. Minden szó utolsó betűje megegyezik a következő szó első betűjével. Ha egy kezdőbetűtől eljutottak a legelső sorig, akkor a szőlánc utolsó betűjét be kell írniuk az ábra megfelelő üres mezőjébe. Helyes megoldás esetén így a legelső vízszintes sorban Kalifornia állam egyik nagyvárosának nevét kapják megfejtésül. S még ezzel sincs vége! Ugyanis az ábrában néhány betű

felhasználatlan maradt. Ezekből a betűkből a filmipar itt található világhírű fellegvárának nevét olvashatják össze! (D. A.)

K:Doha a fővárosa – pakol – lengyel légitársaság – asztalt étkezéshez elkészít – berber hadvezér, Gibraltár névadója – kapni szeretne – ... de Janeiro; brazil nagyváros.

A:Az arany latin neve – hazai olajcég – alsó végtag – a szőlőhegy „leve” – matrózital – ilyen hamar? – Richárd, becézve – ágyat elhagy.

L:Veterán lengyel labdarúgó (Grzegorz) – tanul az esetből – ógörög hangsor – egyik nagy folyónkkal kapcsolatos – tartós – avatag – az ENSZ menekültügyi szervezete – a Brit Birodalom Tisztje (Order of the British Empire, kitüntetés), röviden – idegen Elza!

I:Iskolai füzet – pubban isszák! – titkot kifecsegsz – élet – ... Turner; énekesnő – szalonnát főz – konyhai edény.

F:Mohón eszik – íme! – ... Haná; cseh síkság – nem mozog – katalán író (Miquel) – dűledék – Shelley tündérróka – balkezes.

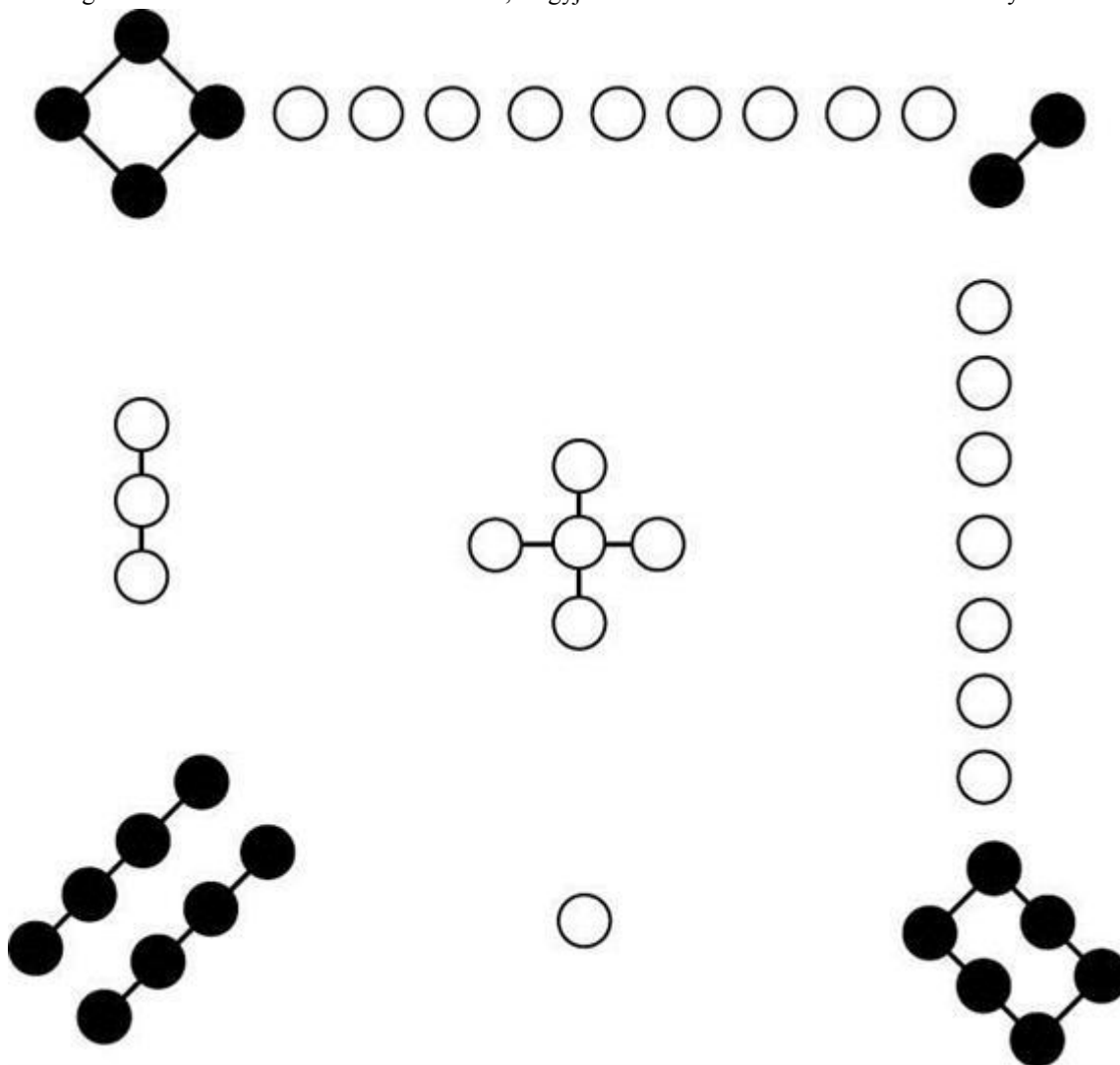
O:Arrébb – nigériai város – régi magyar férfinév – ... Risi; olasz filmrendező – Joskar- ...; Mariföld fővárosa – hazai szappanmárka – Ezra Mannon fia.

R:Bőven van ideje – fogvatartás – dölyf – földműves – számítógép márkája – beleegyezés szava – tölcéses fagyaltot eszik.

N:Sértést szóltanul visel – ... Piao; kínai politikus – konyhai kisgépmárka – felfed, megmutat – az első magyar nyelvű hírlap szerkesztője (Mátyás) – kopasz – megfelelt (orvosi minősítésben) – bolgár sportklub – Regina, becézve – szófaj – nincs testvére.

I:Szópótló szócska – enivaló – függ – sovány, erőtlén ló – angol főnemesi cím – faipari termék – Oroszország ura volt – börtönablakot fedi.

A:Mézga Géza rosszcsonot fia – kémiai elem, vegyjele: Rn – a Nílus német neve – könnybe ... a szeme;
vidék

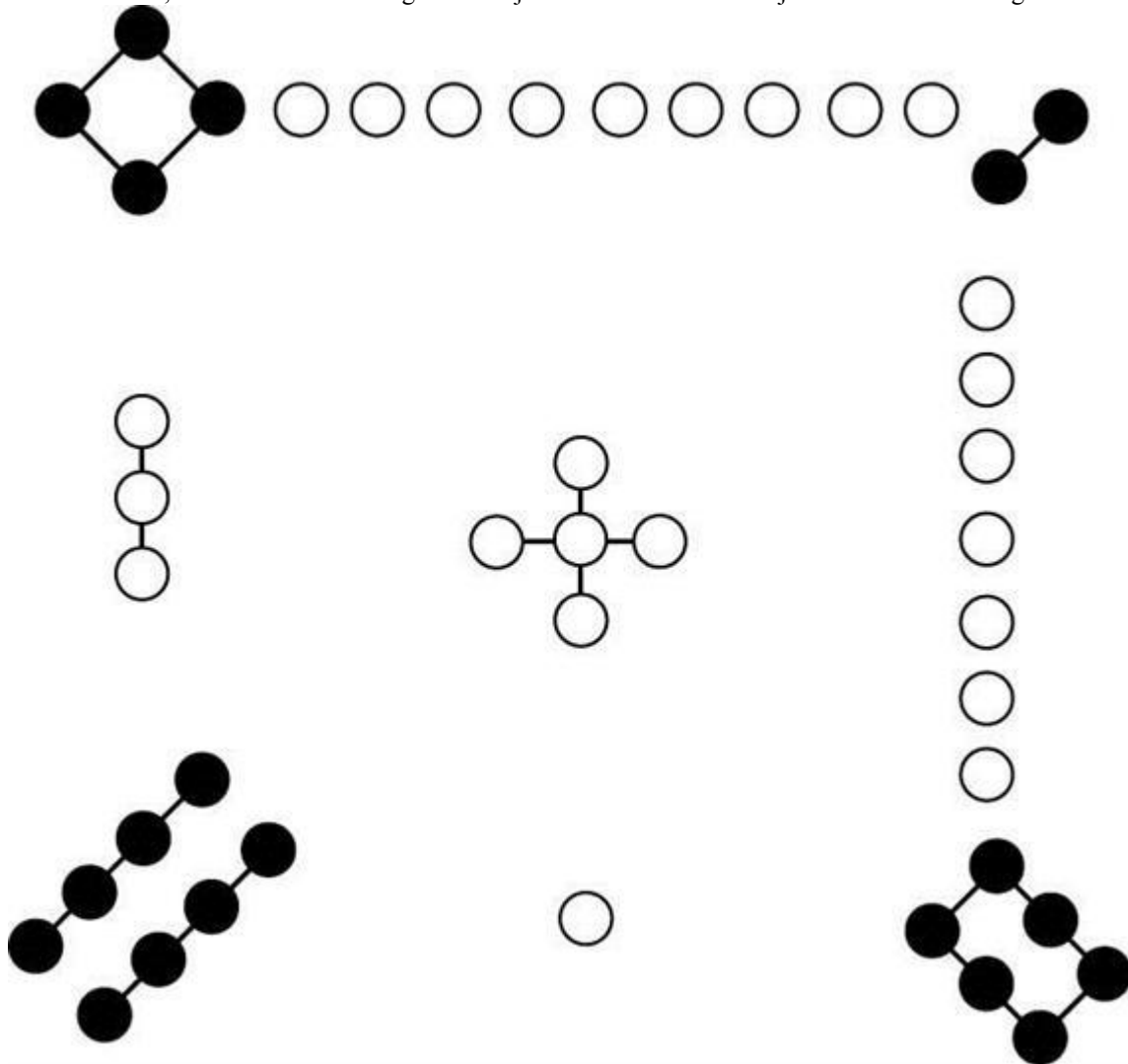
Szélein a lényeg!

Ezt a rejtvényt óvatosan kell fejteni, mert a vízszintesen beírandó szavak közül jó néhánynak – pontosan 12-nek – az eleje, illetve a vége (1, 2 vagy 3 betű) kiszorul a szélső mezőkbe! Ha az ide kerülő betűket – a vízszintes sorokat követve – először baloldalt, majd jobboldalt összeolvassák, G. B. Shaw megállapítását kapják végső megfajtásul. A helyes megoldást természetesen megtalálhatják e fejezet végén! (Sch. J.)

VÍZSZINTES: 1. Állandó alkotótábor. 9. Genova tengere. 14. A lány iny táján képzett (hang). 15. Gyáván megbújik. 16. Filléreskedő. 17. Odvas, tájszóval. 18. Tagadószó. 19. Borsodi helység Edelénytől nem messze. 20. Pedagógus. 21. Levéltávirat, röviden. 22. Töltött csokoládészem. 24. Vezérezvős. 26. Szövőfonal. 27. ... verbale; szóbeli jegyzék. 28. Twist ...; Dickens ifjúsági regénye. 30. Majazia autójele. 32. Játssz újra ...!; Woody allen filmje. 33. Ráérős járkálás. 35. Dűledék. 37. Álarc. 39. Akadály. 40. Számos. 42. Híres palota és képtár Firenzében. 44. Életnedv. 46. Ollókezű Edward alakítója Tim Burton filmjében (Johnny). 48. Koncot dob. 50. Szekér, eke elé fogott (állat). 52. Folyó, de fa része is lehet. 53. ... avis; ritka madár, latinul. 54. Denevér, népies szóval. 55. Kopasz, lombtalan. 57. Állandósult, illetve alkalmi szókapcsolat, kifejezés. 58. Mérlegel, költői szóval. 59. Teendő, tennivaló. 61. De még mennyire! 62. Virágültetéskor is használt korhadékanyag. 63. A földkéreg gyűrődésével keletkezett hosszan elnyúló felszíni magaslat.

FÜGGŐLEGES: 1. Gyors reagálás a sürgönyre. 2. Ujja hegyével illet. 3. Gyökérkefét használ, népiesen. 4. Az első hangos eljárással készült angol film (1929), Alfred Hitchcock a rendezője. 5. Innen máshová. 6. Bakfark Bálint hangszere. 7. A máj termeli. 8. Kerékpártömlő felfújásához szükséges eszköz. 10. Somogyi gyógyfürdőhely. 11. Párizsi utcagyerek. 12. Az ég istene a görög mitológiában. 13. Jeles úttörői: Goddard, Ciolkovszkij és Oberth. 19. Gépelemek gyártására is használt műanyag. 21. ... Tolsztoj; a Háború és béke írója.

23. Rippl-Rónai Múzeum (kaposvári intézmény), röviden. 25. Tésztát megnyújt. 26. Spencer Davis ...; egykori angol zenekar. 29. Vércsatorna. 31. ... és Anella; Rippl-Rónai József festménye, a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. 34. Parázsszal kilyukasztó. 36. Máltai és francia autók jelzése. 38. Kietlen terület. 41. Zsíroz. 43. Rágószerv. 45. Nyelvtani műveletet végez. 47. Helyettesít. 49. Jó tulajdonság. 51. Az illetővel, népiesen 52. Tamási ...; az Ábel-trilógia írója. 56. Az aljához. 60. Hágcsó közepe!

Melyiket hova?

Keresztrejtvény ez is, de a rejtvenyhálóban nem találunk számozást. A meghatározásokat ugyanis a szerző aszerint csoportosította, hogy a rájuk adandó válasz hány betűből áll. Így némileg a megfejtés mikéntje is módosul, de hiszen éppen ez volt a cél. Könnyítésül az összes kétbetűs megfejtés már ott található az ábrában. (Sch. J.)

MEGHATÁROZÁSOK (ömlesztve):

Tizenöt betűsek: A Titanic elsüllyedése is ez volt – Wilbur Smith magyarul 1995-ben megjelent regénye – Beethoven cisz-moll zongoraműve – Arthur Hailey kortárs kanadai író regénye.

Tízbetűsek: Pletykáló, feketét iszogató idős nő – mókázó, viccelődő.

Nyolcbetűsek: József Attila költeménye – bonyolultabb vegyületekben a karbonatomok egymáshoz való kapcsolódása – állóvízben tenyésző növény; csuhu – orosz történelmi festő (Vaszilij, 1848–1916).

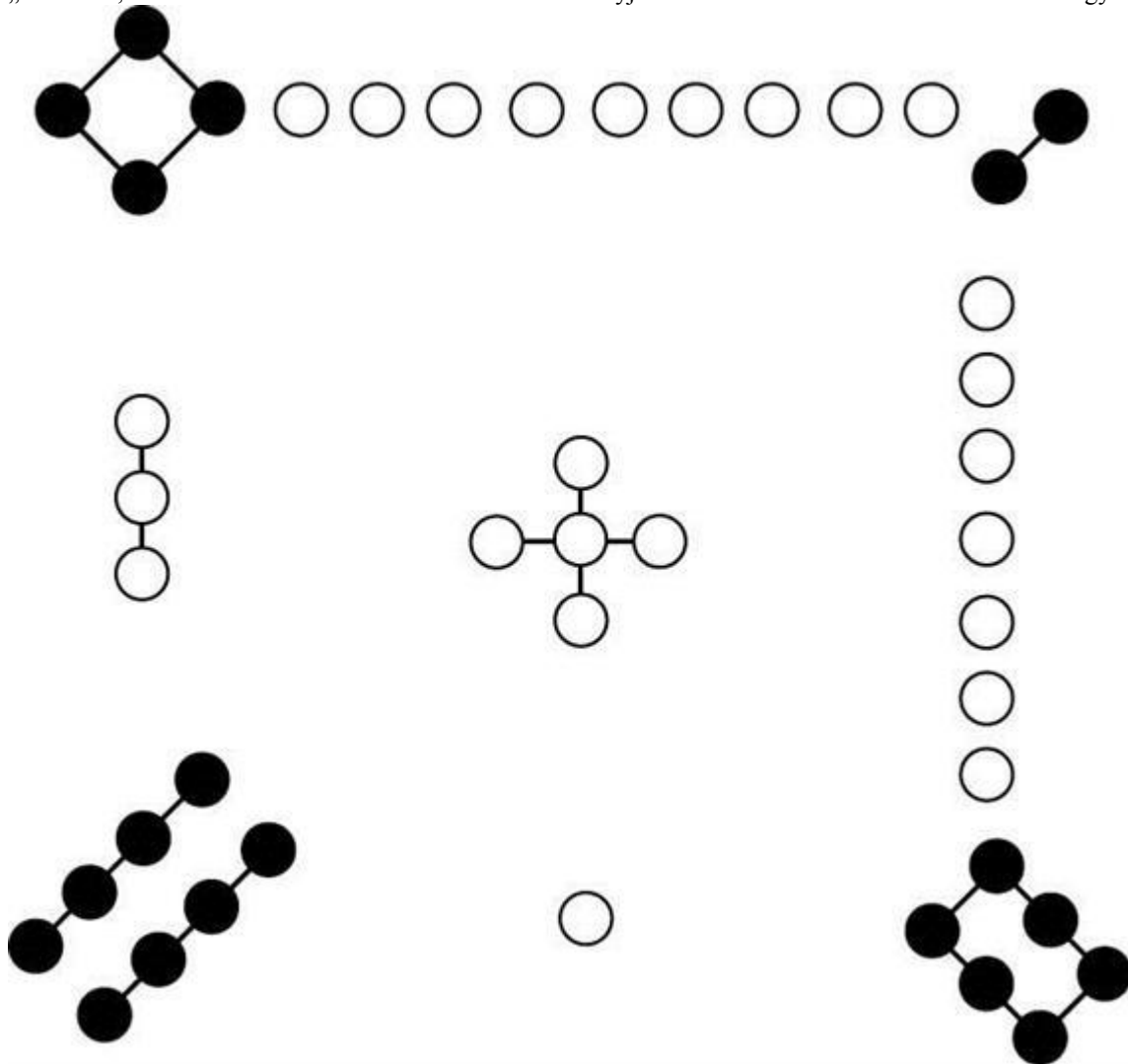
Hétbetűsek: Nílus-parti város Egyiptom déli részén – fantom.

Hatbetűsek: ... Herman; német hadvezér I. Lipót császár szolgálatában (1628–1691) – ipari öntőforma – ... nélkül; mohón – nagy közúti szállító jármű – feléje hajt – divatjamúlttá válik – angol mérnök, a hidraulikus sajtó feltalálója (Josepf, 1748–1814) – erősítő, növelő – az Eiffel-torony városa – Liszt Ferenc-díjas fagottművész (Gábor) – svájci óramárka – hegységképző, idegen eredetű szóval.

Ötbetűsek: Pörög – gyertyabél – ... Module; az Apollo-programban használt holdkomp – munkadarabot egyenget – versenylovass – kék búzavirág (női név is!) – észak-spanyolországi folyó – 12. századi pécsi püspök, III. Béla kancellárja – ... Madison; nőalak Neil Simon Furcsa pár című darabjában – Cicero idejéből való – építész, a Vigadó tervezője (Frigyes) – Peleütő ...; Áprily Lajos verses története egy rágszálóra vadászó fiúról.

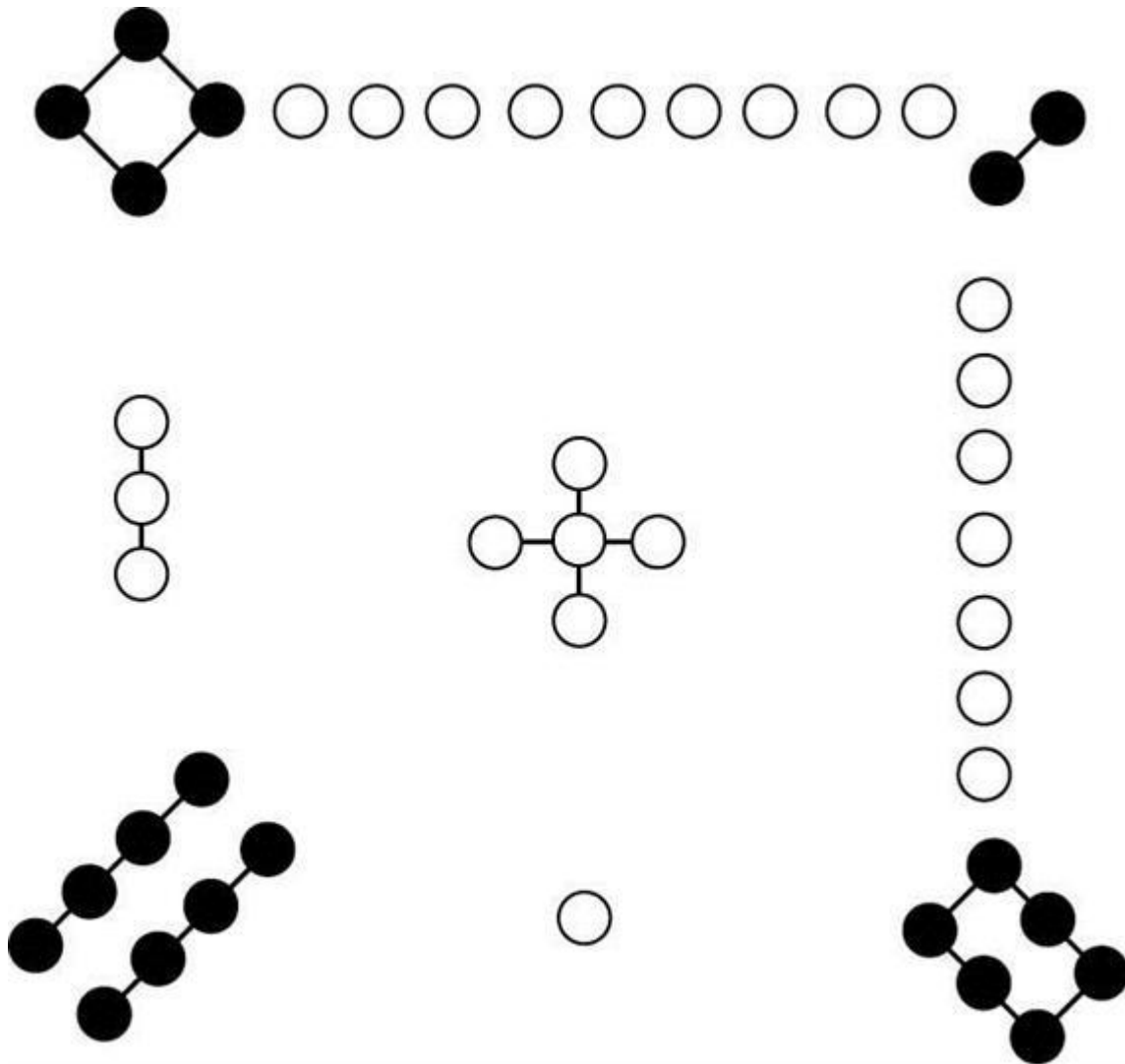
Négybetűsek: Osztrák zenetörténész (Alfred, 1889–1967) – tengeröblnek nevet adó kamcsatkai város – kakas, tájszóval (fejre koppintás is!) – csupán – Beethoven szülővárosa – golyóstoll alkatrésze – Olténia legjelentősebb folyója – kolloid rendszer – latin–olasz eredetű, ritka női név – Émile Zola regénye.

Hárombetűsek: Melléknévképző – lengyel kisteherautó-márka – erre a helyre – Sinka István versciklusának címadó műzsája – igeképző, a -kod és a -köd társa – orosz vasúti gócpont Szentpétervártól délre – rendben, cimbor! – így is becézik Zsigmondot – legendás mesemondó, a népművészet mestere (Lajos) – életét áldozza Kalafért – az ENSZ munkaügyi szervezete – színezékcsoport – fehérorosz (minszki) autógyár névbetűi – Fekete István rókatörténetének főhőse – lódulj! – boráról híres község Szerencs mellett – hajdan – megteendő versenyhossz – Marko ...-Hannuksela; világbajnok finn birkózó (YLI) – József Attila e verséből való az idézet: „Szeretlek, mint anyját a gyermek”.

Tarkabarka poén

Kis válogatásunk utolsó darabja afféle örömszene. Szerzője egy ártatlan kis skót vicc összesen hét szavát rejt el három különböző aprócska rejtvényben. A megfejtés öröme már az olvasókra vár. (D. A.)

Megfejtések

Betoldott bölcsesség.

Vízszintes : 1.MEGAKAD. 8. KANÁLIS. 16. EZELŐTT. 22. VÉRERES. 39. RITKA. 56. RAKÉTÁS. 64. SZÁRADÓ. 68. LERAKÁS. 69. ZENÉLÉS.

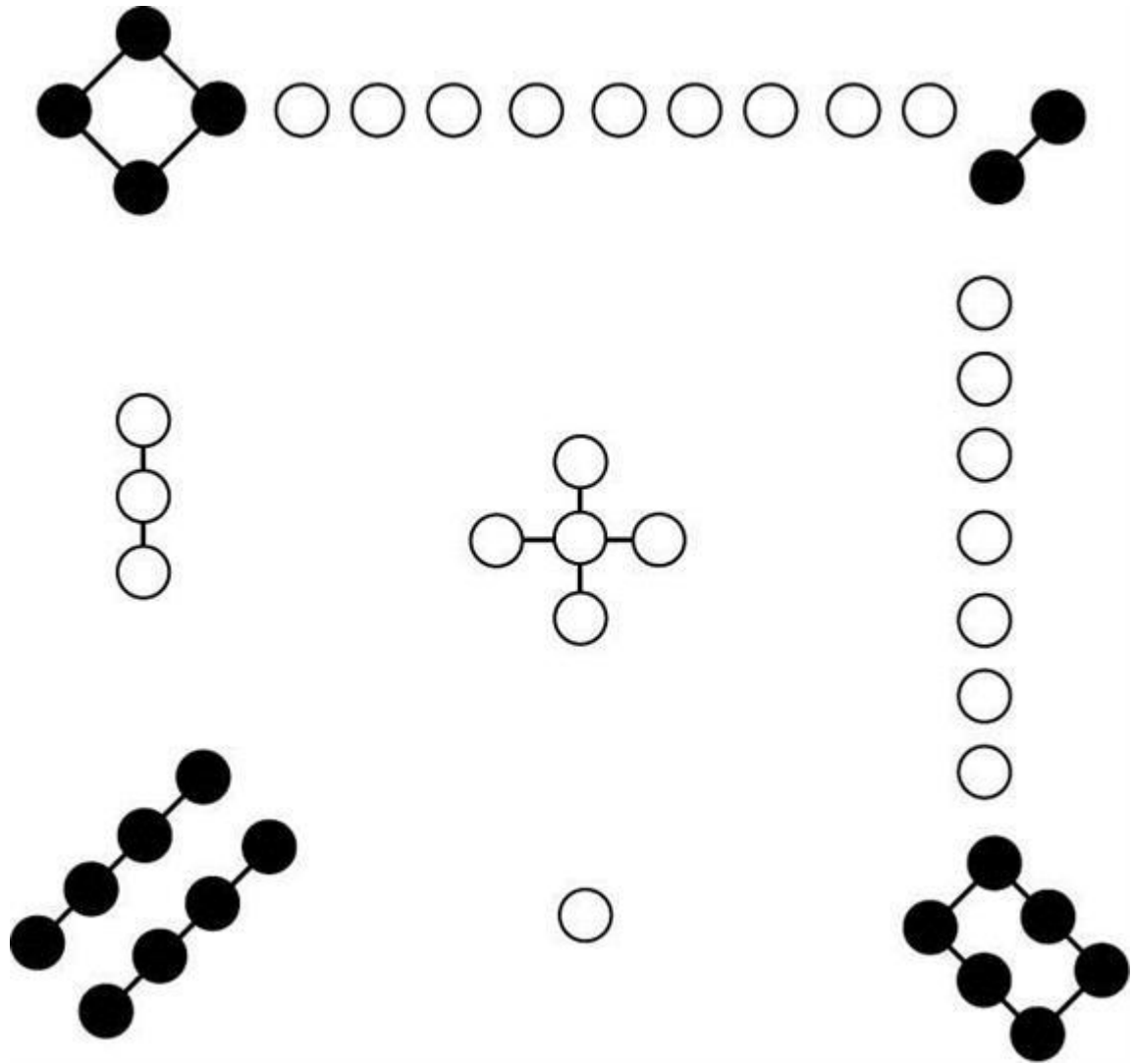
Aki szeret, kétszer él.

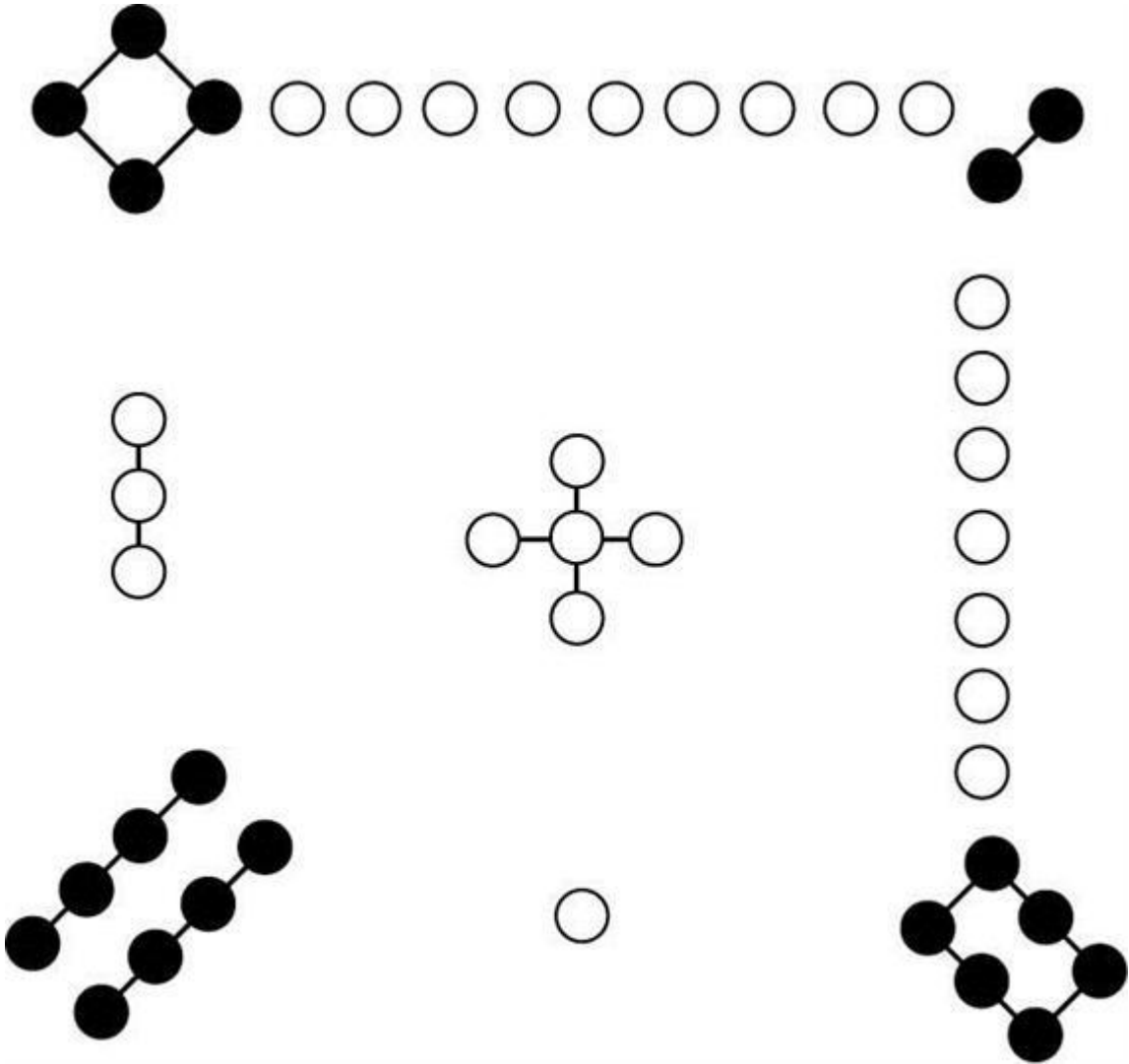
Erre-arra, kanyarogva.

Vízszintes : 1. Feladvány 7. Eb. 9. Treff. 11. Rátóti. 13. Zúz. 16. Sirius. 18. Ini. 19. Ego. 20. Tagdíj. 23. Nős. 25. Áltat. 26. Lop. 28. Karima. 32. Lev. 33. Ora. 34. Igenis. 37. Bob. 39. Imádat. 40. Nöbel. 44. US. 45. Szénégető.

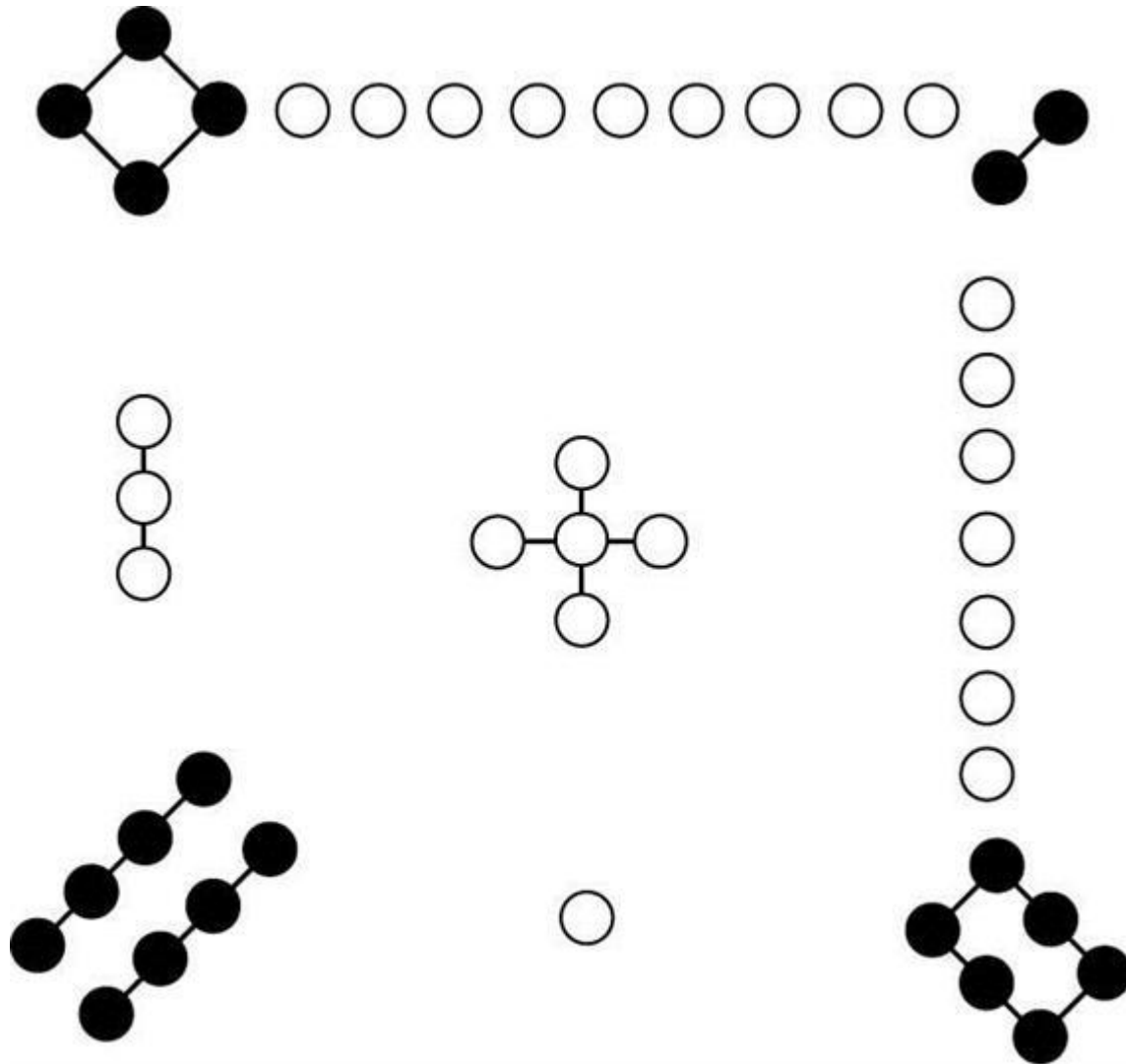
Függőleges: 1. Feltéve. 5. Neo. 6. Ybl Miklós-díj. 8. Meóz. 12. Tú. 15. Gógicsél. 16. Siet. 17. Riog. 21. Dante. 22. Zápor. 24. Szálloda. 28. Kapitalizmus. 29. Ilon. 30. Avas. 36. Ápolónő. 37. Bánt. 38. Od. 42. Asz.

Kanyarodva: 2. Elér. 3. Air France. 4. Durmol. 10. Fázisingadozás. 14. Lali. 15. Galeri. 27. Ábel Amerikában. 31. Lavina. 35. Ella. 36. Állítólag. 41. Matiné. 43. Lift.

igazi?

Válassza a helyes utat!

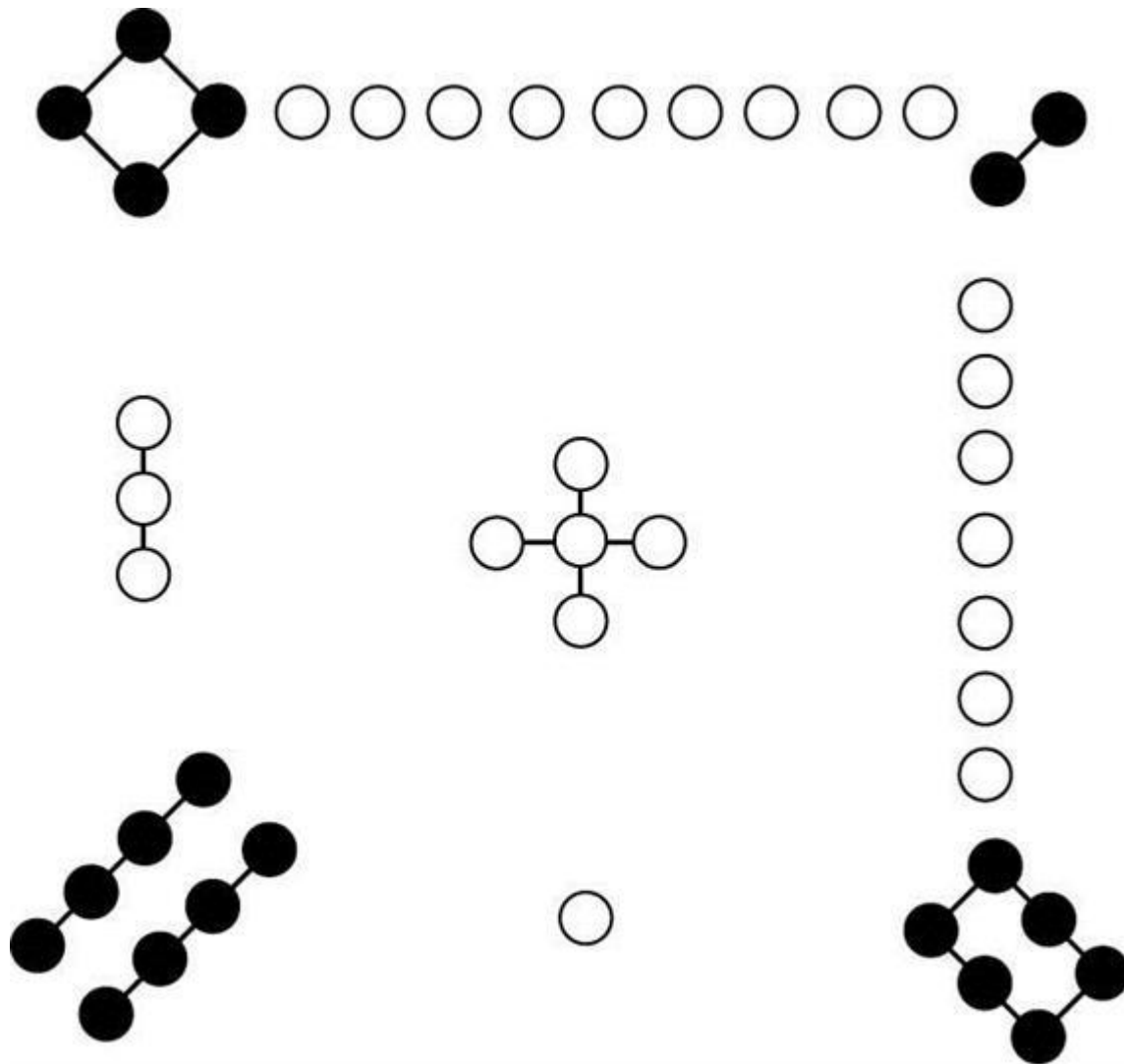
Los Angeles, Hollywood.

Rézmegfejtések:

Katar – rámol – LOT – terít – Tarik – kér – Rio.

Aurum – MOL – láb – bor – rum – már – Rik – kel.

Lato – okul – líd – dunai – időálló – ósdi – IRO – OBE – Elsa.

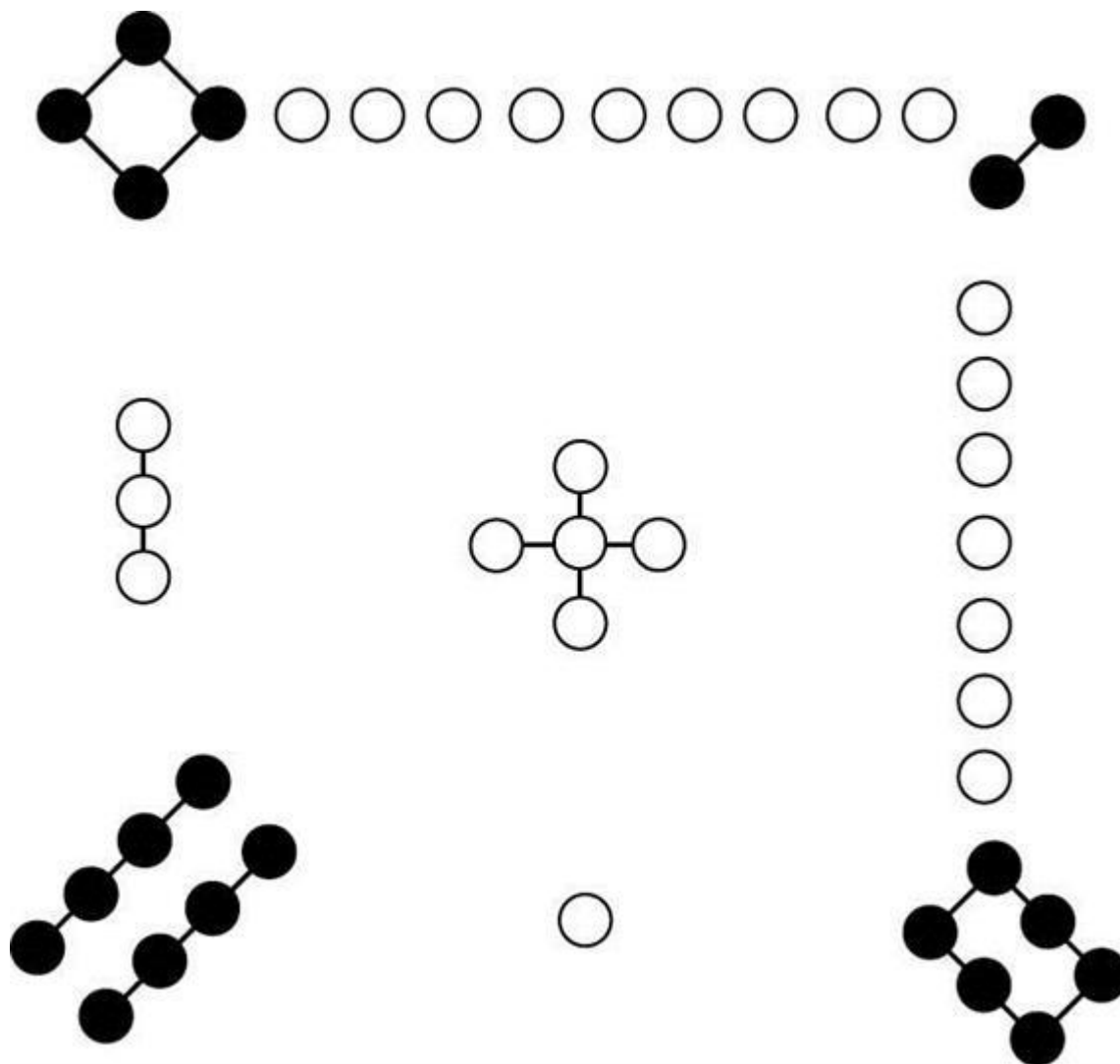

Fal – lám – Malá – áll – Llor – rom – Mab – balog.

Odább – Bama – Abod – Dino – Ola – Amo – Orin.

Ráér – rabság – góg – gazda – Atari – igen – nyal.

Nyel – Lin – Nile – elétár – Rát – tar – rite – Etir – Regi – ige – egyke.

Aladár – radon – Nil – lábad – Dab – Bódi – ile.

Szélein a lényeg!

Műveltségből sosem elég.

Melyiket hova?

.

12. fejezet -

1. 10. Egyéb nyelvi játékok, csecsebecsék

1.1. „Hol vagytok, ti régi játszótársak?”

1.1.1. Játékok a római számokkal

A címsor, mint erről a macskaköröm is árulkodik, idézet, mégpedig Petőfi Sándornak *Szülőföldemen* című szép verséből. Azért állítottam ide, e fejezet élére, mert nyelvhasználatunkból mindinkább kiszorulnak a római számok. Igaz, ez nem megy a megértés rovására, s különben is csak írott formáról van szó, hiszen az élőbeszédben nincs külön arab és külön római szám, de azért én is örülnék, ha megállna ez a ritkulási – először ez a szó jutott eszembe: *kihalási* – folyamat. Mert igenis van sajátos szerepe, például azáltal, hogy a római szám már eleve mindig sorszámnevi jelentésű. Nemegyszer bukkanunk újságcikkekben vagy másutt ilyen formára: „a 8 paragrafus szerint”, s nem tudjuk, hogy ez valóban *nyolc*-e (persze nem valószínű), vagy csak *nyolcadik*. Ez esetben pont kellene a végére, így: 8. Római szám használata esetén nem lenne ilyen megértési gondunk, még akkor sem, ha valaki henyéségből elhagyná az egyébként ott is szükséges pontot. De azért szerencsére vannak a nyelvhasználatnak olyan területei is, ahol az írásos változatban, még ha szabály nem mondja is ki, lényegében kötelező a római számmal való jelölés. Így római számmal írjuk a kerületek sorszámnevét (V. kerület, XXI. kerület), az uralkodók és pápák sorszámnevi jelzőjét (IV. Béla, XVI. Benedek), és bár az ellenkezője sem ritka, nagyon is ajánlatos az emeleteket is római számmal jelölni, hiszen jóval természetesebbek és egyértelműbbek a *II/3*, *VII. 18.* típusú emelet- és ajtómegjelölések, mint az olyan „csupaarabszamosak”, mint *2/3*, *7. 18.*

De ezúttal ne úgy essék szó a római számokról, mint egy letűnő kultúra képviselőiről, hanem mint a nyelvi játéklehetőségek remek eszközeiről! Nem szólok kialakulásuk történetéről s a római számokkal való írás szabályairól sem, legföljebb azt jegyzem meg, hogy e számok írásában érvényesül a rómaiak *szubsztrakció*-elvé, amelynek lényege, hogy ha a számjel előtt kisebb értékű számjel áll, az kivonandó a nagyobból. Tehát a 4 jele azért IV, mert a kisebb számértékű I-et ki kell vonnunk a nagyobb értékű V-ből, míg ha az I a V után áll, akkor ennek a VI számjelnak az értéke 6. Erre szemléltetésül hadd idézzek egy kedves folklórversikét! Ez nem más, mint az a – már a címében is csupán egy római számot viselő – vers, amely a francia klasszicizmus egyik legjelentősebb alakjának, Charles Perrault-nak *Lúdanyó meséi* című, 1697-ből származó, nagy népszerűségre szert tett gyermekvers-feldolgozásaiból való, s amelyet Tótfalusi István ültetett át magyarra. Íme a versike!

VI.

Ha V és I összeakad,

akkor belőlük lesz a HAT.

Ha I és V sétálni mégyen,

Nem lesznek, csak mindössze NÉGY-en.

És hogyha V aludni megy,

Szegény I-ből nem lesz csak EGY.

Most pedig következzenek a római számokkal való – még ennél is játékosabb – játékok!

Kronogrammák, kronosztichonok

A kronogramma olyan felirat, amely valamilyen eseményt úgy nevez meg, hogy a benne található római szám értékű betűk más elrendezésben egyúttal a szóban forgó esemény időpontját is megjelölik. A klasszikus példa erre: SICVLICIDIVM (ejtsd: szikulicídium) = MDCCLVVIII, azaz 1764, a madéfalvi veszedelem éve. A latin szó jelentése egyébként: 'székelyöldöklés'. A kronosztichon (előfordul kronosztikon formában is) nem más, mint verses, versbe szedett kronogramma. Ez a rejtjelezésre, leginkább római számok elrejtésére szolgáló művelet a betűkkel természetesen csak a latin betűs írású nyelvekben lehetséges, ott, ahol bizonyos betűk (mégpedig ezek: I, V, X, L, C, D, M) egyúttal római számok is. Mivel a betűknek csak nagybetűs változata római szám, ez módot ad némi ügyeskedésre. Lássunk erre egy példát!

II. Rákóczi Ferenc a fáma szerint harangot adományozott az egi ferenceseknek. A harang egyik oldalán a Rákóczi-címer domborodott, ezzel a felirattal: **haeC CaMpana DonatVr a seremissimo principe Francisco Rákóczi** (= Ez a harang a főméltóságú Rákóczi Ferenc fejedelem ajándéka). A kiemelt öt római számot helyes sorrendbe rakva csakugyan kialakul az adományozás éve: MDCCV, azaz 1705. Látható, hogy a feliratnak jó néhány egyéb olyan betűje is van, amely egyúttal római szám is, csak hogy ezek kisbetűs írása a jótékony feledés homályába borítja őket.

De álljon itt legalább egy tiszta példa is! Az 1649–1731-ig élt költő, politikus és hadvezér, gróf Koháry István, aki Fülek várának kapitánya, majd országbíró is volt, különösen kedvelte a nyelvi, formai mesterkedéseket, így az anagrammákat és kronosztichonokat is. Annak a versgyűjteményének például, amelyet munkácsi raboskodása idején írt, majd csak évtizedekkel később adott ki, ez volt a címe:

Sok ohaltás közben

Inség VIseLésben

éhség szenVeDésben

keserVes rabságban

MVnkáCs köVárában

szerzett Versek

Ha a szöveg nagybetűit – mindegyiket saját értékében, de a címkezdő S-et természetesen nem számítva – összeadjuk, akkor ezeknek a betűknek a római számok szerinti összege pontosan 1683, vagyis az az év, amelyben a szerző „Munkács kövárában” raboskodott.

A kronosztichon készítése játéklehetőségnek is kiváló. Magam jó negyedszázaddal ezelőtt egy televíziós műsorban (*A nyelv világa*), amelynek rendszerint volt egy szójátékokkal foglalkozó része is, arra buzdítottam a játékos kedvű nézőket, hogy alkossanak egy-egy olyan, tetszés szerinti tárgyú, de önmagában is megálló mondatot, amelynek a benne levő, egyúttal római számnak is megfelelő betűk egyúttal a keletkezési idejét is elárulják. A felhívásnak több százan tettek eleget, s számos remek megoldással örvendeztetek meg, miközben – mint jó néhányan megírták – nekik is nagy örömet szerzett ez a kronogrammakészítés. Szemléltetésül s esetleg akár kedvébresztésül bemutatok a sok közül legalább néhány sikerült változatot. A művecskék mindegyike árulkodik arról, hogy 1982-ben készültek!

KÖSZÖNTÖM A NYELV VILÁGA CÉLSZERŰ, FRISS, IGÉNYES, KIFEJEZŐ, VÁLTOZATOS FELÉPÍTÉSŰ ADÁSAIT – SZIGETVÁRINÉ BALATONFENYVESRŐL. (Ebben az első példában a beküldő nevét s lakóhelyét is feltüntettem, mivel az is része a „kompozíciónak”. A többi példában ez már nem szükségszerű, s ezért azokban nem is jelölöm meg a szerzőt.)

CSETNEKI CSIKÓS ITAT A TISZÁN, SÁRGA CSERÉP CSENGŐ CSENG A CSIKAJA NYAKÁN.
VESZEK EGY SZÉP CSIKÓT, ÚGY VISZLEK EL ÉN, CSAK VÁRJ RÁM, KATÓKA, TALÁN ÉV
VÉGÉN. (Nem kevesebb mint nyolc – egyenként 100-at érő – C betűvel létrehozott remek megoldás!)

A NYELV VILÁGÁBAN KÖZÖLT MINDEN REJTVÉNY VÉGSŐ CÉLJA AZ, HOGY
SZÓRAKOZTATVA OKTASSA A HALLGATÓKAT NYELVÜNK SZÉPSÉGÉRE.

CSABA, VALÉR, SZERVÁC ÉS XAVÉR JÓ BARÁTOK; TALÁLD KI, MELYIK ÉVBEN NŐSÜLTEK!

SŰRŰ VILLÁMLÁS ÉS DÖRGÉS KÖZEPETTE VÉGET ÉRT AZ ŐSZ, ÉS A HULLÓ ESŐT FELVÁLTÓ
HÓFŰVÁSSAL BEKÖSZÖNTÖTTEK A HŰVÖS, HAVAS TÉLI NAPOK.

XERXESZ, DAREIOSZ LESZÁRMAZOTTJA SZERETTE VOLNA SPÁRTÁT, ATHÉNT A SAJÁTJÁNAK
VALLANI, AZONBAN CSALATKOZOTT A KATONÁKBAN ÉS CSAPATÁBAN.

ÖNZŐ CÉL NÉLKÜL JAVASLOM, HOGY LEGYEN A JÖVŐ ÉV A NYELVI JÁTÉKOK KEDVELŐINEK
ÉVE! (Ezt én is javaslom, e könyv olvasóinak is!)

ÉVA ÉRKEZÉSÉT VÁRVA VÁRTUK BEÁVAL, CECILLEL ÉS DÁVIDDAL (A szerző úgy oldotta meg a
feladatot, hogy az 1000 értékű M-mel nem is élt!)

MAGDUS ÉS LEXI TAXIVAL RUCCANT LE RÁCKEVÉRE.

SÍPPAL, DOBBAL, XILOFONNAL, SZAXOFONNAL CSAK VÉLETLEN ESETBEN TUDSZ VEREBEKET FOGDOSNI. (Ebben sincs M betű!)

VICCES VOLT E REJTVÉNY: JÓ REFLEX KELLETT HOZZÁ, SOKAT IZZADTAM VELE!

EXPRESSZVONATTAL, LUXUSKISZOLGÁLÁSSAL, KÉNYELMESEN, GONDTALANUL ÉLVEZET UTAZNI!

ÖRÖMTELJES KARÁCSONYI ÜNNEPEKET ÉS SZERENCSES, BOLDOG ÚJ ÉVET KÍVÁN TISZTA SZÍVVEL EGY REJTVÉNYFEJTŐ LEVÉLÍRÓ.

KINCSNÉL TÖBBET ÉR, HA TISZTA SZÍVVEL, KEDVVEL FOGLALKOZUNK A MAGYAR NYELVVEL!

A NYELVVEL ÚGY KELL BÁNNUNK, MINT A VIRÁGOS KERTTEL: SZERETŐ SZÍVVEL ÓVNUNK KELL, HOGY EL NE GAZOSODJÉK!

Ez utóbbi szép mondással zárom is a példák sorát.

A szavak értéke – római módra

A szavak értékéről – különféle szempontokból vizsgálva a kérdést – sok érdekeset mondhatnánk, de itt mi most pusztán abból a szempontból fürkésszük, kémleljük a szavakat, hogy a bennük levő római számok tanúsága szerint mennyit érnek. Köztudomású, hogy minden római számnak van egy pontértéke. Íme a mindössze hét tételből álló lista: I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M = 1000. Amelyik szóban nincs római szám, annak az e számítás szerinti pontértéke: 0. De ha csak egy is van benne, már van pontértéke. A PIRINYÓ szónak a pontértéke is pirinyó (= 2), de a DÓM szóé rövideje ellenére is elég tekintélyes: 1500 (D + M). Ebben a pontértékszámításban nem vesszük figyelembe azt a bizonyos *szubsztrakció*-elvet, amelynek alapján egy több elemből álló római szám értékét meghatározzuk, illetve megjelöljük a benne levő római számjegyek lehetséges kapcsolódási sorrendjét. Ha figyelembe vennénk, akkor ugyanez a betűsor fordítva leírva (MÓD) csakugyan 1500 pontot érhetne, de ebben a sorrendben értékelhetetlen lenne, mivel az 1500 római számmal, pontosabban szólva a megadott két római számjeggyel csak MD lehetne. DM nem, mert ilyen sorrendű római szám nincs.

Azonos pontértéke több szónak is lehet, sőt rengetegnek. Például 56 (azaz L + V + I) a pontértékük ezeknek: VALAKI, ELVIRA, FELVIZEZ, KINEVEL, ISKOLAÉV, IRÁNYELV, TELEVÍZIO (az Í nem számít!), VIRÁGNYÍLÁS. Ugye VILÁGOS?

Ennyi alapozás után most már valamiféle játékra is alkalmat kínál nekünk a szavak pontértékének búvárlása. Megadhatunk például egy számot, s feladatként azt mondhatjuk ki, hogy aki öt vagy tíz perc, esetleg fél óra alatt több szót – akár létező összetett szót is – össze tud gyűjteni, az nyeri a versenyt, vagy szerzi meg a második, harmadik stb. helyet. Az időt persze, mint minden efféle játékos versenyen, itt is pontosan kell mérni; jelezni, hogy már csak egy, már csak fél perc van hátra, tíztől kezdve pedig már hangosan visszafelé számolni egészen a nulláig, ahogy a tévébeli *Pókerarc* vetélkedő géphangja számolt annak idején a pánikgomb előtt álló s izguló versenyzőknek. A következőkben adok egy kis muníciót olvasóimnak: növekvő számsorrendben néhány olyan számot, amelyhez játékosainknak olyan szavakat kell keresniük, amelyeknek az általunk kijelölt szám a pontértéke.

151: ALAPSZÓKINCS, ARCPIRULÁS, BARACKPÁLINKA, CIKLON, CIPÓKANÁL, CSALAFINTA, CSÓKKIRÁLY, CSUKLIK, FICÁNKOL, HALPIAC, LAKKCIPO, LILLA, LÓCSISZÁR, LUCIFER, NARANCSLIKÖR, NINCSTELEN, PALACSINTA, RÉZGÁLIC, TÁNCISKOLA, TELITALÁLAT, ZÖLDELLIK. Böven akadnak helynevek is, mint: IPOLYTARNÓC vagy KISKUNLACHÁZA, valamint akár még neves politikusok is: JELCIN, CLINTON. Színes paletta, ugye?

650: ADÓCSALÁS (jól kezdődik!), BECSÜLETREND, BÖLCSÖDE, CÉDULA, CSATADAL, CSÓDELJÁRÁS (most még ez is!), DÉLCEG, FEGYENCLÁZADÁS, FUTBALL-LABDA, HALÁSZCSÁRDA, KEDÉLYÁLLAPOT, KOTKODÁCSOL, KULCSKÉRDÉS, KÜLDÖNC, NÁDPÁLCA, NYÖGDÉCSEL, ODACSÓDÜL, RÖPCÉDULA, SZÉLCSEND, TÁNCDAL. Ráadásul egy „verset” is bemutatok. A címe: CSODALÉT CSÖDÖRREL. Maga a vers pedig ez: KANDALLÓNÁL, BÁDOGLÓCÁN / CSODALÁTÓ LÚDPECÉR. / DUPLACSONTÚ CSODALÓNAK / DÚCOLÁSA RÚDACÉL. Talán mondanom sem kell: a „költemény” címének s minden szavának pontértéke 650.

1200: ÁLLAMCSÍNY, CÉLFORGALOM, CSECSEMŐ, CSÚCSMAGASSÁG, ERKÖLCSROMBOLÓ, HALÁLFÉLELEM, KACSACOMB, KOCSMATÖLTELÉK, MALACSÜLT, MECCS (gazdaságosszó, ugye?), MELLÉKUTCA, PÁNCÉLLEMEZ, PÁRDUCCSAPDA, SZALMACSÉPLÉS, TERMÉSZETBÖLCSELET, TOLMÁCSOL. Még remek tájszavak is kívánkoznak ide, olyanok, mint CSEMPEC 'rosszul sült, szalonnás kenyér' vagy ELCSAMANGOL 'elkőborol'.

1602: AKKLIMATIZÁLÓDÁS, ASSZIMILÁLÓDÓ, BICSÉRDIZMUS, CSIMPASZKODIK, CSIZMADIA, DECIMÁLIS, DICSHIMNUSZ, DUMCSIZIK, HARMINCADIK, KRUMPLINUDLI, KUKORICADÖMPING, MACEDÓNIAI, MÉDIAPAC, MEDICI, MEGILLETŐDIK, MILLIÁRD, MINDHALÁLIG, MODERNIZÁLÓDIK, PARADICSOMI, TÁRSADALOMPOLITIKA. Arra pedig, hogy milyen határtalanok a lehetőségek, legyen példa, hogy szólásgyűjteményeinkben számos olyan szólásra is bukkanhatunk, amelynek a rómaisám-értéke szintén 1602. Olvasóim meggyőzésére ide is iktatok néhányat! A BÉCSI KAPUN SE TUDNA BEMENNI; A SZENTEKET IS LEIMÁDKOZNÁ AZ ÉGRŐL; OSTOBA, MINT A KOCSIRÚD; TUD HOZZÁ, MINT KOCSIS AZ ORGONÁHOZ; stb.

2100: ALKOHOLMÁMOR, ALTEPLOM, CAMMOG, CERKÓFMAJOM, DOMBOLDAL, FÜRDŐMEDENCE, HOMOKSZEMCSE, HULLÁM MOZGÁS, MACSKASZEM, MAGÁNALKALMAZOTT, MAMUTCÉG, MATRÓZCSOMÓ, MENTŐÁLLOMÁS, MŰSORCÍM, NEMZETÁLLAM, PARALELOGRAMMA, ÓLOMLEMEZ, PRÉMKUCSMA, SZÉLMALOM, TEMPLOMSZOLGA. Úgy mellékesen ételnevezéseket is alkothatunk ilyen pontértékben: MADÁRELEDEL, MÓKUSCSEMEGE, s hogy mi, emberek se maradjunk ki: CAMEMBERT, CSEMEGEKOMPÓT, MÁJGOMBÓC, MARHACOMB.

Melyik a legértékesebb név?

Az ötlet nem bennem fogant meg, hanem hazánk legismertebb hírlapi levelezőjében, dr. Del Medico Imrében. Amikor egy televíziós műsor Szótőzsde című, nyelvi játékos rovatában éppen a római számokhoz kapcsolódó játékokról szóltam, egy levelében ő tette fel nekem ezt a kérdést a következőképpen:

„A Szótőzsdehez van egy javaslatom. Kinek van »értékesebb« neve? Hazabeszélek, mert a DEL MEDICO IMRE névben található római számok összege – ha jól számolom – 3152.”

Kapva kaptam az alkalmon, mert az ötlet csakugyan remek. Ami Del Medico Imrét illeti, az, ha a doktor szót is hozzászámítjuk a névhez, a D betű figyelembevételével még értékesebb, de rájöttem, hogy ez zavarokra is vezethetne, hiszen ezzel egyszersmind megadnánk a nevek előtt szintén használatos olyan formák beszámításának lehetőségét is, mint ifj., id., özv., s ez alaposan megnehezítené a nevek rómaisám-értékének megállapítását. Az alapötletet azonban felolvastam a nézőknek, s kértem, hogy aki tud, küldjön be olyan valóban létező, ismert nevet, amely méltó vetélytársa az ötlet kigondolója nevének. A beérkezett nevekből szemléltetésül bemutatok néhányat a 3000 pontot meghaladó értékű nevek közül: MOHAMED AIDA törvívó: 3001; ZÁMBÓ JIMMY énekes: 3001; MAGYAR-MANNHEIMER GUSZTÁV festőművész: 3006; HEINZELMANN EMMA grafikus: 3051; MEDZIHRADSZKY KÁLMÁN kémikus, akadémikus: 3051; KLEMM IMRE ANTAL nyelvész: 3101; MEDVE CZKY ÁDÁM karmester: 3105; SCHRAMEL IMRE keramikus: 3151 DEL MEDICO IMRE „ötletgazda”: 3152; CZEYDA-POMMERSHEIM FERENC neves sebész és kutató (1891–1974): 3701; MOSSHAMMER ROMÁN jeles hárfaművész (1868–1920): 4000; SIMONYI-SEMADAM SÁNDOR ügyvéd, politikus, Horthy kormányában egy ideig miniszterelnök is (1864–1946): 4002; s hogy a listában legalább egy külföldi is legyen: WILLIAM SOMERSET MAUGHAM angol író, drámaíró: 4102. Persze ez sem a felső határ. A határ a csillagos ég.

Hogyan lesz a csacsiból sas?

A *Füles* című rejtvényújságban vagy negyedszázaddal ezelőtt az ismert rejtvénytörténet-kutató, Kun Erzsébet tette fel ezt a csalafinta kérdést. Megfejtteni csak az tudja, akinek eléggé szárnyal a fantáziája, s feltűnik neki, hogy az első szóban, ha csupa nagybetűvel írjuk le, római számok is vannak: CSACSI. Aki erre már rájött, annak nyert ügye van. Elveszi a szóból a római számnak is tekinthető betűket, a C + C + I betűt, s máris SAS lett a CSACSI-ból. (Csupán zárójelben jegyzem meg, bár ez is többet érdemelne az egyszerű megemléstnél, hogy a kivonás olykor végzetes is lehet, ugyanis akár el is tüntetheti magát a szót, amelyből kivontuk a római számokat. Tessék arra gondolni, hogy vannak olyan szavaink is, amelyeknek mindegyik betűje egyúttal római szám is lehet. Nem hiszik? Íme: VICC, DILI, IDILL, IDILLI, CIVIL, s akkor még nem említettem az olyan beceneveket, mint CILI, ILI, IMI, MICI, MIMI, VILI s még egy-kettőt. De ezeket most hagyjuk, van így is mondanivalónk elég!)

A mi szempontunkból ezúttal az a legfontosabb, hogy a római számoknak is tekinthető betűk elvétele vagy hozzáadása pompás nyelvi játék is lehet. Hogy a játék valóban játék, fogós fejtörő legyen, nem adjuk meg magukat a szavakat, amelyekből el kell venni vagy amelyekhez még hozzá kell tenni valamit, hanem valamelyik szinonimájukat jelöljük meg helyette. A CSACSI szóból kivonással, azaz betűk kivonásával lett SAS, de természetesen meg is fordíthatjuk a dolgot, úgy, hogy a kivonás helyett összeadási műveletet végzünk. Ezzel azonban még várjunk! Egyelőre maradjunk a címnek választott feladatban alkalmazott művelet, sőt, a fokozatosság kedvéért annak alapfoka mellett! Oldjunk meg olyan egyszerű szóegyenleteket, amelyeknek elvégzéséhez egy bizonyos jelentésű szóból csupán egy bizonyos római számnak is megfelelő betűt kell kivonnunk, s így máris eljutunk a szóegyenlet által megkívánt megoldáshoz. A feladat rendkívül könnyű, de a fejezet végén azért megadom a helyes megoldásokat.

1. Madár kicsinye – 1 = tengeri emlős
2. Az épület része – 1 = település
3. Kémiai úton előállított anyag – 5 = valaha
4. Egykettővel szorozva – 50 = kisebb gazdasági épület
5. Hivatalos lapok címében gyakori szó – 50 = nemtörődomség
6. Díszes ivóedény – 50 = sokaság
7. Az egyik végtag része – 50 = szándékozik
8. Kutatás, elemzés – 50 = valakihez szegődött
9. Fegyveres alakulat szállása – 50 = hús mellé tálalt étel
10. Versek alkotója – 50 = pulóvert készítő
11. Refrénes szerkezetű kabarédal – 50 = vonatfülke
12. Semmi sem elég neki – 50 = cselekvésre képtelen
13. Szófia lakos – 50 = a katicabogár is ez
14. Súly megállapítására szolgáló eszköz – 50 = a „Borgiák” fegyvere
15. Lábba tekert ruhadarab – 100 = talajművelő kéziszerszám
16. Sávokkal mintázott – 100 = csúsós
17. Körülbelül – 100 = füzet
18. Fejen hordott textilja – 500 = vajjal, zsírral bevonó
19. A comb és az alsó lábszár közötti ízület – 500 = közterület
20. Egykor a terménynek beszolgáltatandó része – 1000 = kétfülű faedény

És a portékából napló?

Olvasóim bizonyára sejtik is már, hogy mostolyan egyenletek következnek, amelyekben nem a kivonás a „téma”, mint a CSACSI-ból lett SAS esetében, hanem az összeadás. Ez valóban így is van, azonban úgy terveztem meg a feladványokat, hogy ezek már nehezebbek, bonyolultabbak, azaz még érdekesebbek legyenek. Ezúttal nem csupán példánként egy-egy római szám az összeadási művelet tárgya, hanem annyi, ahány magukban a kiindulópontul szolgáló szavakban van. De más változás is van az előző feladványsorhoz képest! Lássuk csak a következő példát: Egykori török tiszti rang + 1000 = domborodik. Próbáljuk megfejteni! Egykori török tiszti rag többféle is van: *bég*, *pasa* stb., de tegyük fel, hogy már elsőként a legismertebb, az *aga* jut az eszünkbe. Ha a megadott számot római számnak tekintjük, akkor annak számjele, az M voltaképpen kapcsolódhat az *aga* szóhoz, s megalkothatjuk a *maga* szót, ám ez, noha értelmes, nem állítható párhuzamba a domboldal szóval, illetőleg annak valamilyen szinonimájával, tehát a megfejtésünk nem lenne helyes. Mi volna,

ha a számot nem M, hanem D+D formában próbálnánk rómaiásítani? Megtehetjük, hiszen a D értéke 500, a kettőé együtt pontosan ezer. Aga + D + D? Hát persze! Némi átcsoportosítással máris megvan a megfejtés: *dagad*.

Nézzünk – még mindig csupán bemelegítésül – még egy szóegyenletet! Mohamedán fejfedő + 1051 = filmet forgat.

Már megint a törökök! – zsörtölődhetnének olvasóim, de azt hiszem, legtöbbjüknek azonnal eszébe jut az a rövid, mindössze hárombetűs szó, amelyre a meghatározás utal, a *fez*. Ezek után gondoljuk végig, hogyan kell az 1051-et római számokkal leírni, s mivel ez igazán nem nehéz, könnyen megoldhatjuk a feladatot. Az 1051 római számokkal MLI, ennek a három betűnek a *fez* szóval való egybegyúrásából pedig a kellő átcsoportosítással máris megvan a megoldás: FEZ + MLI = FILMEZ, azaz filmez. Tehát e játékunkban még egy fontos játékszabály érvényesül. Míg a kivonásokat tartalmazó feladványsorban a megmaradó betűk sorrendjét nem kellett, nem volt szükséges változtatni ahhoz, ahhoz hogy rátaláljunk a helyes megfejtésre, addig itt a betűk sorrendje szükség szerint változtatható, akár teljesen átalakítható.

Gyakorlásul ennyi most már bizonyára elegendő volt. Itt az ideje, hogy a most következő rejtvények, szóegyenletek megfejtésére buzdítsam olvasóimat. Ezúttal nem húsz, hanem harminc római számos szóegyenletet közlök. Olyanokat, amelyekben egynél több római szám is szerepelhet (sőt szerepel is), továbbá amelyekben a rómaisám-értéket többféleképp is ki lehet fejezni – tehát a C egyenlő lehet az L + L-lel, az M pedig a D + D-vel –, valamint amelyekben a betűk sorrendje, ha a feladvány megfejtéséhez ez szükséges, tetszés szerint módosítható. A kis feladványok megfejtését a fejezet végén találhatják meg. Többek között a választ arra a kérdésre is, amely e szakasz címében olvasható. Jó szórakozást!

1. Régi űrmérték + 101 = vállalkozás
2. Mátka + 1501 = vaskalapos
3. Esemény + 1100 = mohamedán templom
4. Talajművelő eszköz + 150 = iskolai feladat
5. Véredény + 651 = gonosz szellem
6. Egyetemvezető + 501 = igazgató
7. Börlyukasztó szerszám + 1602 = ezerszer egymillió
8. Forradás + 501 = zimankó
9. Fafűvós hangszer + 2100 = lanka
10. Személyes névmás + 1052 = környezet
11. Edénytartó rúd + 57 = nem papos
12. Sémi nyelvű nép + 500 = rész az egészből
13. A belsejében + 101 = lendít
14. Tompor + 1151 = jól fényképezhető ábrázat
15. Zuhanó + 1100 = a mell táján levő
16. Drágakövek mérésére használt súlyegység + 505 = területmérték
17. Becézett Beatrix + 151 = vízszintező
18. Kirándulás + 1011 = több gyógyszerből álló folyékony orvosság
19. Kis csónak + 100 = katonai, tábori edény
20. Cipézszerszám + 2053 = tejterméket házhoz hordó nő

-
21. Testrészt + 1001 = nem valódi
 22. Kereskedő + 1101 = hónap
 23. Íme + 56 = felvillanó fény
 24. Rezsime + 15 = férfinév
 25. Lovas nép + 1502 = könyörög
 26. Jelkulcs + 107 = veszszék
 27. Kártyalap + 52 = ismert eposz
 28. Óriáskigyó + 2151 = népi hangszer
 29. Dalbetét + 55 = változtat
 30. Portéka + 1502 = napló

Aliz óriási mecssetvicce

No, ennél abszurdabb címet már ki sem találhatott volna a szerző! – gondolhatják olvasóim, ha eddig eljutottak a könyv lapjainak forgatásában, játékaiknak böngészgetésében. Nem tehetek róla, „erről szól a mese”, válaszolhatok Horatiusszal, az *Ódák könyvéből* vett idézettel, igaz, egy kissé módosítva az eredeti szöveget, amely így hangzik, s így vált szállóigévé: *de te fabula narratur*, azaz 'rólad szól a mese'. Jó két évtizeddel ezelőtt, a Nyelvi Játékok Klubjában pontosan ezzel a címmel biztattam a klub játékosait arra, hogy próbáljanak olyan értelmes szókapcsolatot, mondatot vagy akár hosszabb szöveget kiügyeskedni, amelynek elsődleges jelentésén kívül van egy titkos, második jelentése, üzenete is, s ezt akkor kapjuk meg, ha a teljes szövegből eltávolítjuk a római számokkal egyező betűket. Ez a valóban meglehetősen abszurd, szürrealista felhangú cím mindjárt példa arra, amit kértem. Ha ugyanis elhagyjuk belőle a római számként is felfogható L, I, I, I, C, V, I, C, C betűket, ugyancsak egy címet kapunk, az azonban már nagyon is realista színezetű, ugyanis így hangzik: *Az órás esete*. A feladat, amelyet kijelöltem, persze igen nehéz, de egy ügyes nyelvi játékosnak semmi sem lehetetlen, olyannyira nem, hogy ötvennél is több érdekes megoldás született, s a következő klubtalálkozón vagy húszat fel is olvastam belőlük, a játékosársak nagy örömeire. Itt, szemléltetésül, legyen elég belőlük három!

Az első egy négy soros versszak. Első és harmadik sora a teljesebb szöveg, a második és a negyedik pedig az első, illetve harmadik sornak római szám nélkülivé tett, rövidebb változata. Az egész versike pedig a hihetetlenül nehéz követelményekhez való szigorú alkalmazkodás ellenére is élvezhető, sőt a realitás talaján álló négy soros. Íme!

Ivóimbora vágya:

óbora, ágya.

Szesz: immár dili a légben.

Szesz ára égben!

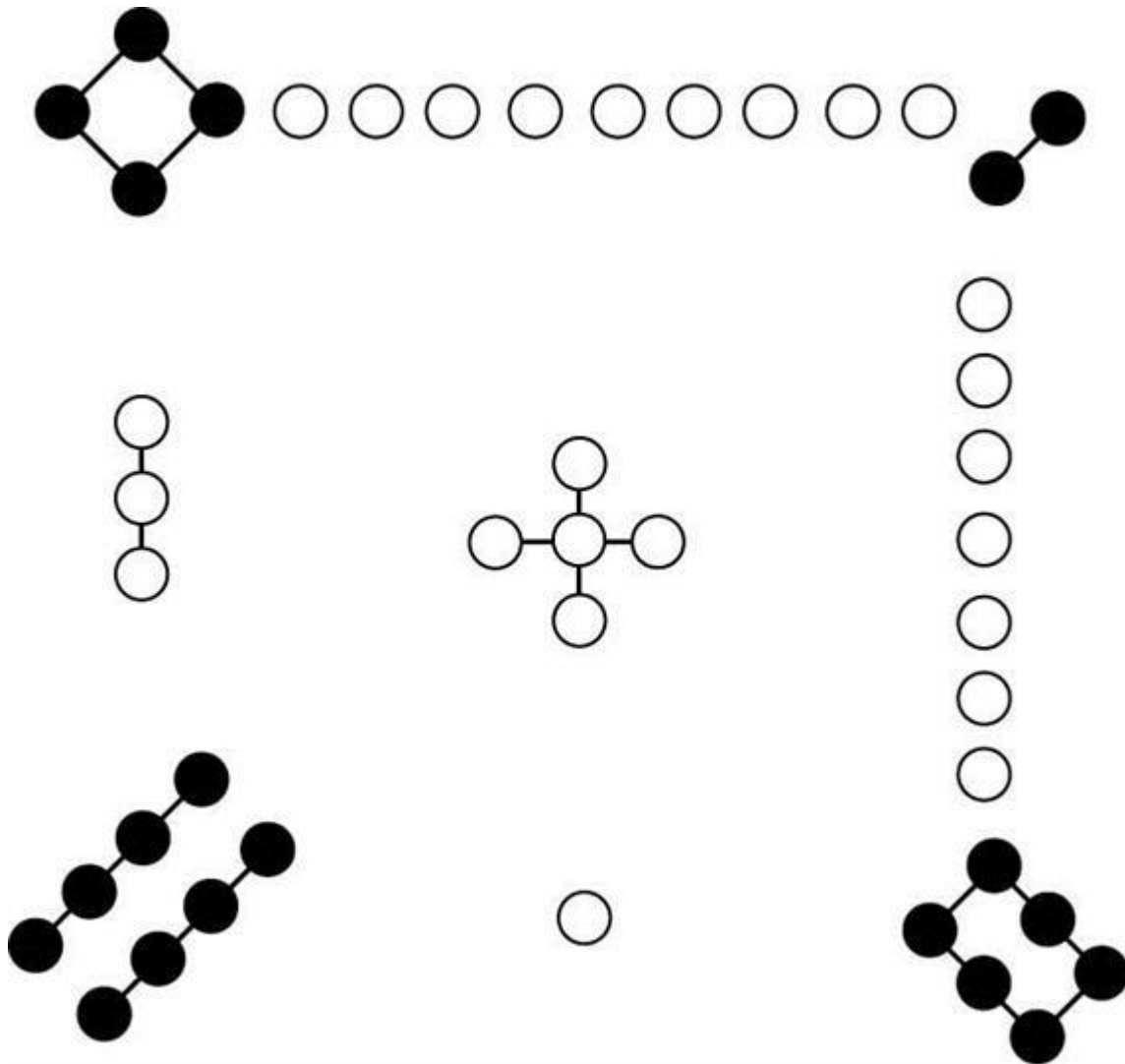
A második voltaképpen egy rejtjeles üzenet. A fő szöveg egy ártatlannak tűnő távirat, a rejtett ellenben nagyon is titkos, hiszen egy kém megvásárlásával kapcsolatos.

CECIL, CILIKÉM, MIÉRT MALVINNAK?

ÁRVA NAGYID

(E kém ért, annak ára nagy!)

A harmadik példa, amelyet bemutatok, két részből áll. A szerző, aki az elmúlt két évtized alatt napjaink egyik legjelesebb rejtvénytípusává vált, egymás mellett két párbeszédet közöl. Mindkettőnek van címe is, valamint két szereplője, s mindegyik párbeszéd önmagában is érthető. A kettő együtt: kész csoda, anyanyelvünk és a nyelvi játékos közös remekműve.

1.1.2. Megfejtések

Játékok a római számokkal.

Hogyan lesz a csacsiból sas? 1. Fióka – főka. 2. Helyiség – helység. 3. Vegyszer – egyszerű. 4. Félszer – fészter. 5. Közlöny – közöny. 6. Serleg – sereg. 7. Alkar – akar. 8. Kísérlet – kíséret. 9. Körlet – köret. 10. Költő – kötő. 11. Kuplé – kupé. 12. Telhetetlen – tehetetlen. 13. Bolgár – bogár. 14. Mérleg – méreg. 15. Kapca – kapa. 16. Csíkos – síkos. 17. Cirka – irka. 18. Kendő – kenő. 19. Térd – tér. 20. Dézsma – dézsa.

És a portékából napló? 1. Akció. 2. Maradi. 3. Mecset. 4. Lecke. 5. Lidérc. 6. Direktor. 7. Milliárd. 8. Hideg. 9. Domboldal (oboa + MDDLL). 10. Miliő. 11. Világias. 12. Darab. 13. Billent. 14. Filmarc. 15. Mellső. 16. Kvadrát. 17. Libella. 18. Mixtúra. 19. Csajka. 20. Milimári. 21. Hamis. 22. Március. 23. Villám. 24. Xavér. 25. Imádkozik. 26. Cívódik. 27. Iliász. 28. Cimbalom. 29. Variál. 30. Diárium.

1.2. Dadogás, rendelésre

Mit is csinál, aki dadog? 'Ideges kényszerből akadozva, szótagokat ismételve beszél', olvashatjuk kitűnő értelmező szótárunkban. A mi esetünkben szó sincs ideges kényszerrel, ahogy erről már a fejezetcím *rendelésre* szava is árulkodik. A mi dadogásunk valójában a nyelvi játékok egy érdekes típusára utal; arra, amelyben bizonyos szótagok vagy szórészek egyszeri vagy akár többszöri ismétlése a játék alapja, egyúttal lényege. Ebben a játékban – megadott meghatározások alapján – olyan, már meglévő, létező szavakra, szóalakokra kell rátalálni, amelyek két vagy akár több teljesen egyforma szótagból, hangcsoportból állnak, illetve ilyen részt tartalmaznak, vagy pedig olyan mondatot, szöveget kell alkotni, amelyeknek éppen az a szembeszökő jellegzetességük, hogy közvetlenül egymás mellett teljesen azonos részek találhatók bennük, mégpedig minél nagyobb számban. Ez így

leírva, elismerem, nem látszik különösebben bizalomgerjesztőnek, de kérem olvasóimat: ne ítélkezzenek előre! Annyit előzetesen még gyorsan elmondok, hogy bár a következő néhány oldalon nem a – mutatis mutandis – szinte minden nyelvben megtalálható gyermek-, illetőleg dajkanyelvi szavakkal (pl. *baba, bibi, cici, csecse, dada, kuc-kuc, mama, papa, pápá, pipi, vau-vau*) játszunk, azért voltaképpen ezek sem teljesen idegenek játéunktól. Ne felejtsük el: a kisgyermek a legfőbb nyelvalkotó!

Felelhető szavak

Talán három évtizede is van már annak, hogy e nyelvi játéknak – vagy inkább rejtvénynek? – az ötlete megfogant agyamban, mégpedig egy véletlen folytán. Épp egy Vitray Tamás által vezetett vetélkedőt néztem a televízióban. A *Kapcsoltam* című játék volt az, amelyet Vitray indított el, majd később átadott Rózsa Györgynek. Nézve a vetélkedőt egyszer csak ez a kérdés ütötte meg a fülemet: „Melyik az a szavunk, amelynek a többes száma saját magának pontosan a kétszerese?” Szellemes, pompás kérdés. A megoldása: *ok*, ugyanis ennek többes száma: *okok*, azaz csakugyan saját magának a kétszerese. Ez akkor egyedi kérdés volt, de én elkezdtem gondolkodni: vajon nincs még több más, ehhez hasonló, két azonos hangtestre bontható, mintegy ollóval kettévágható szóalak is nyelvünkben? Fejtörésem nem volt hiábavaló. Persze nem az egyszerű ismétlésen alapuló, példaként már említett gyermeknyelvi, valamint olyan becenévi alakokra gondoltam, mint *Lala, Bubu, Cucu, Titi* stb., hanem az olyan bonyolultabb szóalakokra, amelyek nem duplázás útján jöttek létre, hanem voltaképpen csupán véletlenül állnak két teljesen egyforma részből. Pontosán úgy, ahogy az ihlető, az *okok* többes számú alak. Felsorolok néhányat, mégpedig úgy, hogy a játék egyúttal fejtörő is legyen. Nem magukat a szóalakokat közlöm, hanem csupán az értelmüket adom meg. Tessék kitalálni, mely szóalakokra gondoltam! (Megoldások a fejezet végén.)

I.

1. Dala részére:
2. Élelemmel lát el:
3. Földkitermelés:
4. Jó húsban levő:
5. Cselekvést:
6. Esetleg hatással lesz:
7. Tetszetős felfűzhető golyócskán:
8. Ellopom:
9. Panaszszava:
10. Elemőzsiád:

Igazán nem szándékom ezt a nyelvi játékokkal foglalkozó kötetet holmi nyelvtankönyvvé változtatni, de – főleg pedagógusainkra gondolva – nem hallgathatom el, hogy a megtalálendő szavakat, szóalakokat nemcsak jelentésük megfogalmazásával jelölhetjük meg, hanem úgy is, hogy csupán a felépítésüket, nyelvtani szerkezetüket adjuk meg. Ez így sokkal nehezebb feladat, de annak, aki eléggé ismeri nyelvünk szerkezeti elemeit, ez sem lesz legyőzhetetlen akadály. Gondoljanak csak olvasóim az imént említett *Kapcsoltam* műsorból vett példára! Abban így hangzott a kérdés: „Melyik az a szavunk, amelynek a többes száma saját magának pontosan a kétszerese?” Ez már tökéletesen „nyelvtanos” megfogalmazás, csak éppen nem az *okok*nak, hanem a kiindulópontul szolgáló *ok*nak a meghatározása. De miért ne jelölhetnénk meg a kitalálendő szót az eredményre összpontosítva, vagyis ez esetben így: „Többes számú főnév”? Ebből a „meghatározásból” is egyértelmű, hogy az *okok* hangalakra kell rátalálnunk, mert ez az egyetlen olyan többes számú főnév, amely két teljesen egyforma részre bontható szét.

Ennyi kedvesináló után most néhány ilyen meghatározású szót, pontosabban szóalakot is átnyújtok olvasóimnak. Ezúttal, mivel itt a meghatározások nehezkesebbek, mint az eddigiek voltak, nem tízet, hanem csupán ötöt. Ismétlem: ötöt! (A megoldásokat természetesen ezekhez is megadom a fejezet végén.)

II.

-
1. Tárgyragos számnév:
 2. Kijelentő módú, múlt idejű, egyes szám harmadik személyű igekötős igealak:
 3. Helyhatározó-ragos személyes névmás:
 4. Kijelentő módú, jelen idejű, egyes szám első személyű, tárgyas ragozású, kérdőszócskával ellátott igealak:
 5. Többes szám második személyű, birtokos személyjeles és birtokjeles főnév:

Bonbonkeresés

Itt következő, szintén fejtörővé alakított játékunkban az adott meghatározásokra ugyancsak olyan közszóval vagy tulajdonnévvel kell válaszolni, amely két tökéletesen azonos szórészből áll, a megtalálendő megfejtések azonban itt már eleve kétrészesek, azaz egy bizonyos hangcsoport kétszereződésével alakultak. Erre utalok e fejtörő címével is, mivel a csokoládéval bevont édességet jelentő *bonbon* szó is ilyen: a 'jó' jelentésű francia *bon* (< latin *bonus*)kettőzésével jött létre a franciában. S ha már a felező szavakra összesen tizenöt példát mutattam be, stílusosan álljon itt is éppen tizenöt feladvány! Remélem, olvasóim ezek többségével is sikeresen megbirkóznak. Ha mégsem, lapozzanak a megfejtésekhez!

1. Homlokba fésült női haj, hajtincs:
2. Fülemlé, török módra:
3. Nyafka, pipogya, gúnyos hangulatú szóval:
4. Észak-afrikai nomád népcsoport tagja:
5. Ausztronéziában élő, fán lakó erszényes:
6. Dunántúli helység, benne egy neves festő emlékmúzeumával:
7. Alban Berg híres – befejezetlen – operája:
8. Kelet-ázsiai eredetű, gongszerű ütőhangszer:
9. Operett-bárónő:
10. Hegyén megcsönkített, roncsoló puszkagolyó (régies):
11. Tengeri algákból nyert erős kocsonyásító anyag:
12. Émile Zola regénye a Rougon-Macquart-ciklusból:
13. Forró égövi betegség:
14. Magasra dobált lábbal járt, csoportos női tánc:
15. A spicchez hasonló, barna, kínai eredetű kutyafajta:

Fifikás szavak, nevek

Hogy miért fifikásak? Részben természetesen azért, mert csalafinták, furfangosak, fortélyosak, cselesek, vagyis – legalábbis szándékaim szerint – olyanok, amelyek alkalmassá teszik őket arra, hogy benne szerepeljenek ebben a játékoskönyvben. Másrészt – és főképpen – pedig azért éppen *fifikásak*, mert ez a szó már eleve szemlélteti, hogy milyenek is az e részbe csoportosított szavak, illetve nevek. Dadogósak, szórészkettőzésesek ezek is, ugyanúgy, mint az eddig bemutatottak, de nem teljes egészükben ilyenek, csupán az elejükben. Úgy, ahogy maga a *fifika* szó. Ez a szó, pontosabban név, főleg kutyanev: *Fifi*, még igazi *bonbonszó*, mivel csak ismétlődő részei vannak, a most következő meghatározásokból kikövetkeztetendő szavak, nevek azonban már nem bonbonszavak, hanem *fifikásak*. Csak az elejük dadogós. Mivel úgy vélem, további magyarázatra immár semmi szükség, már át is nyújtok olvasóimnak egy csokor fifikás szót, illetve nevet. Azazhogy csupán rövid meghatározásukat nyújtom át; a megoldás az olvasókra vár.

-
1. Kisdéd:
 2. Növénynek vagy állatnak a környezethez való alkalmazkodása:
 3. Erdélyi folyó:
 4. Találékony:
 5. Ókori mezopotámiai város:
 6. Virágos tavaszi évelő növény:
 7. Szovjet úrhajós:
 8. A sárgadinnyéhez hasonló zamatú, forró égövi gyümölcs:
 9. Fején tollbóbitát viselő, papagájféle madár:
 10. Tejfölös, túrós gombóc (népies):
 11. Bibliai hegy:
 12. Arcjáték:
 13. Birkózószőnyeg:
 14. A 19. században élt világhírű orosz író:
 15. Nagy testű, kék vagy fekete színű bogár:
 16. Kukoricából készült étel, puliszka:
 17. Számottevően nagy:
 18. Nagy reformokat végrehajtó, egykori török államférfi:
 19. Félvilági nő:
 20. Nagyváros az USA-beli Ohio államban:
 21. Üldögél:
 22. Színes tollazatú, rikácsoló madár:
 23. Forgólant:
 24. Laringológus:
 25. A búza élődíje:

Duplázós mondatok

Ezúttal egy olyan játékot mutatok be, amelyben a duplázódásnak, bizonyos szó vagy szóréssz kétszereződésének egy megadott mondatban kell végbemennie, természetesen bizonyos paraméterek alapján. Olvasóimnak minden megadott mondatomban úgy kell megtalálniuk és beírniuk egy szót – e beírások helyét három ponttal jelölöm –, hogy az eredményül kapott teljes mondat egy duplázást tartalmazzon. Ma már nincs Alag helységnevünk, mert a korábban így nevezett települést 1950-ben Dunakeszihez kapcsolták, de mivel különféle dalokból és egyéb szövegekből máig is ismert a név, éppen ennek a segítségével mutatok be egy példát erre a játékra. Itt van ez a mondat: „*A színpompás tollú ... Alag vidékén ritkán fészkelő madár.*” Melyik szót kell beírni mondatunkba ahhoz, hogy az eredményül kapott mondat „duplázós” legyen? A *gyurgyalag* szót, ennek a valóban tarkabarka, általában valamilyen földbe vájt üregben fészkelő madárnak a nevét. Mondatunk ekkor így hangzik: „*A színpompás tollú gyurgyalag Alag vidékén ritkán fészkelő madár*”, vagyis a feladványban megszabott feltételek teljesültek. Ennyi bevezető után olvasóimnak húsz olyan, egyébként a néhai kitűnő rejtvénytípus szerzőtől, Kun

Erzsébettől származó mondatot ajánlok figyelmébe, amelyet hasonló módon duplázóssá, azazhogy dadogóvá kell tenniük. Könnyű feladvány, de a fejezet végén azért közlöm a beírandó szavakat.

1. A hirtelen jött fagy és ... marakodáshoz vezetett a rózsafák tulajdonosai között.
2. Ez a hamarjában összetákolt ... libatenyésztő alkalmi szállásának éppen megfelel.
3. A ... igavonó állatnak a legjobb akarattal sem nevezhető.
4. A ... árka a kerítés tövében húzódott.
5. Furcsa, hogy ez a ... dáliacsokor szalagján függve került az érdemrendeket őrző vitrinbe.
6. Az illatos ... irhabundámat egészen átítatta a szagával.
7. A kicsorbult ... ajka szélét alaposan felsértette.
8. A nyúláször ... alapjában jól viselhető fejfedő.
9. Ha csónaklakk oldásához is jó ez a ..., egyszer kölcsönkérem.
10. Nézzél ... éjjel, hogy nem ólálkodik-e valaki a ház körül!
11. A 16. században a ... örök aggodalomban tartotta népünket.
12. Disznótoron a ... komatál nélkül nem az igazi!
13. Egy ilyen ... nyila nem sebezhet meg egy sokat próbált hőst.
14. A ... anyagkönyvelőnek semmi hasznát nem veszem.
15. Kutyám, a ... este elcsavargott.
16. A bergengóciai ... övet hord, nem nadrágtartót.
17. A bátyjától örökölt ... anya egyetlen vagyona.
18. Az éjszakai ... iharfáink közül egyet tövestül kitépett.
19. Tartós ... Ámor nyilától támad, nem a bortól.
20. Egy ... ikra nem volt a halászlének szánt halban.

Dadogós rímek

Nemcsak általában véve szavak, hanem rímhelyzetben levő szavak, szórészek is duplázódhatnak. Ha például egy a-a rímképletű verssorpár második sorát úgy alakítjuk, hogy bizonyos fokig duplázós legyen, máris dadogós rímeket alkottunk. A „komoly” költészettől ez persze idegen, de a nyelvi játékos számára külön kihívás – és érdekes feladat! – ilyen rímpárok alkotása. A Nyelvi Játékok Klubjának résztvevői annak idején próbálkoztak is effélével. (Akkoriban toldott rímnek is neveztük ezt a formát.) Szemléltetésül – részben támaszkodva egykori alkotásokra, részben újakat költve – bemutatok olvasóimnak néhány dadogós rímű kétsorosot, az érdekesség kedvéért még címet is adva mindegyiknek. Hátha még kedvet is kapnak hasonlók kigondolására!

Hajógyárban

Felkötötte János az *alsóját*,

S megtisztította az *alsó sólyát*.

Pityókos gázlomadár

Rászól a róka a karcsú *gémre*:

Önts ide egy kis bort a *gégémre!*

Bicikliző ikrek

Kacagnak a derék *ikerpáron*:

Karikáznak *ikerkerékpáron*!

Haspókok

Mi annak mindig nagyon *örülünk*,

Ha egy asztalt sokan *körülülünk*.

Fülsiketítő zajban

A nyelvzavar itt szinte *bábeli*,

Háborgott egy éltés *Bábel-beli*.

Nagymarosi idill

Szívének leghőbb vágya *Nagymaros*,

Mert ott rá mindig a *nagymamamos*.

Nyári táborozás

Jól nyaraltam egy csodás *kempingben*.

Csupán sortban és egy *kempingben*.

Ebédvárás

Ha csak annyit mond Marcsikám: „*Csülök!*”

Én máris az asztalhoz *csücsülök*.

Játszanak a gyerekek

Dulakodnak a kislányok *csatér*,

A gyerekszoba már kész *csatater*.

A legjobb szakács

Nekem jobban ízlik minden *étel*,

Hogyha hibátlan a *tévévétel*.

Dadogás a lehetőségek határáig

Most már csak egy olyan ide illő játéktéma van a tarsolyomban, amelyről úgy érzem, nem maradhat említés nélkül. Ez sem fejtörő, hanem egyszerűen csak játék. Szívet-lelket gyönyörködtető nyelvi játék. Más népek úgynevezett nyelvgyötrői között is akadnak olyanok, amelyek többé-kevésbé értelmes voltak ellenére akár dadogósnak is tekinthetők, ezekkel azonban abban a fejezetben foglalkozom, amelyet a nyelvtörőknek, nyelvgyötrőknek szenteltem. Mert hiába remek például ez a francia mondat: *Si six scies scient six cigares, six cent six scies six cent six cigares* (= Ha hat fűrész hat szivart fűrészszét, akkor hatszázhat fűrész hatszázhat szivart fűrészszelhet széjjel), azért ez mégis csupán míves nyelvgyötrés, de nem az a fajta értelmes dadogás, amelyet a most következőkben mutatok be, s amelynek szigorú szabályai vannak. A legfőbb szabály az, hogy a dadogó részeknek közvetlenül egymás mellett kell állniuk, s nem csupán hasonlítniuk kell egymásra, hanem azonosaknak kell lenniük. Nos, részben a magam erejéből, de legfőképpen a Nyelvi Játékok Klubja lelkes tagjainak köszönhetően – sajnos az 1970 és 1990 között élt klub tagjainak jó néhány kiválósága már nincs az élők sorában – a következő kis gyűjteményt ajánlhatom játékos kedvű olvasóim figyelmébe. Az ismétlődő

részeket mindenütt meg is jelölöm. Hármassokkal kezdem a felsorolást, de, mint majd látják, korántsem ez a felső határ!

Orvoshoz *hamar*, ha *marha* mar!

Előnyös a *frufu fruskáinknak*.

Akik Rigában *születtek, lettek lettek*.

A farmer, *megvénülvén, ül vén ültetvényén*.

Ez a *vegyszer egyszer egy szerzetest* ölt meg.

Gyere, *kicsi, csicsikálni!*

Ha megfizetik *fáradalmát, ad almát a dalmát*.

A *harisnya nyanya nyakára* volt tekerve.

A *rab arab ara Barabáshoz* költözött.

Stréber berber Berlinben tanul.

A tibeti *láma, lám, alám a láma* bőrét tette.

Miért *üldözi Zizi Zitát?*

Nem *árt a Márta, Márta már tanár*.

Nemes-e e mese, Emese, eme seregnek?

Hatástalan *siráma rám, arám, a ráma rámaradt* gondja miatt.

Tolvajkényelem: *elem, elemelem Elemértől*.

Pópa *papa pap a Papadopouloszék*nál.

Őszülő szülő szül. Ősz ül, ő szülőszoba ajtaját lesi.

Emma mama ma mamaligát főzött.

Viseld jól *magad, ad a dada dadogós*nak is!

Ez a *pirula nem árthat: hat-hat hathat hathatós* hatással.

Baktat a tata Tata tatarozott vára felé.

Ezen a ponton, a hármassoktól immár egy nyolcasig, mégpedig nem egy nyakatekert, körülményeskedő, hanem egy természetes, egyszerű, könnyen érthető mondatig eljutva, azt gondolom, ideje végét vetni, ha nem is a zenének, mint a legények tették Petőfi *Falu végén kurta kocsmá...* című versében, hanem ennek fejezetnek. De azért ne felejtsek el olvasóim, nyelvi játékokban, rejtvényekben a felső határ mindig a csillagos ég!

1.2.1. Megfejtések

Felelhető szavak

I. 1. Énekének. 2. Etet. 3. Ásás. 4. Testes. 5. Tettet. 6. Hathat. 7. Gyöngyön. 8. Elemelem. 9. Jaja. 10. Eledeled.

II. 1. Ötöt (nem véletlenül hangsúlyoztam ezt a szót a meghatározások közlése előtt!). 2. Eltelt. 3. Önön. 4. Temetem-e? 5. Tekéteké.

Bonbonkeresés. 1. Frufu. 2. Bülbül. 3. Nyámnyám. 4. Berber. 5. Kuszkus (az értelmező szótárban csak egy 'zöldes kásaféle' jelentésű kuszkus szó szerepel; e két szónak nincs köze egymáshoz, csupán homonimák).

6. Cece. 7. Lulu. 8. Tamtam. 9. Lili. 10. Dumdum. 11. Agaragar. 12. Nana. 13. Beriberi. 14. Kánkán. 15. Csaucau.

Fifkás szavak, nevek. 1. Csecsemő. 2. Mimikri. 3. Küküllő. 4. Leleményes. 5. Ninive. 6. Kököröcsin. 7. Gagarin. 8. Papaja. 9. Kakadu. 10. Dödölle. 11. Ararát. 12. Mimika. 13. Tatami. 14. Gogol. 15. Nünüke. 16. Mamaliga. 17. Tetemes. 18. Atatürk (Kemal). 19. Kokott. 20. Cincinnati. 21. Csücsül. 22. Papagáj. 23. Nyenyere. 24. Gégész. 25. Zsizsik.

Duplázós mondatok. 1. Zúzmará. 2. Kaliba. 3. Csiga. 4. Zárka. 5. Medália. 6. Mirha. 7. Csajka. 8. Kalap. 9. Vegyszer. 10. Széjjel. 11. Török. 12. Lakoma. 13. Nyámnyila. 14. Hanyag. 15. Beste. 16. Követ. 17. Tanya. 18. Vihar. 19. Mámor. 20. Szikra.

1.3. Egy „csodállatos” nyelvi játék: a kenguru

Kérem kedves olvasóimat, ne haragudjanak a címben levő idézőjeles szóért, se sajtáságos helyesírása, se ideillőségének megkérdőjelezhetősége miatt. Majd ha eljön az ideje, magyarázattal is szolgállok. Most azonban hadd induljak el a kályhától, azaz hadd mutassam be kellő részletességgel a szóban forgó játékot s eredetét!

Tehát lássuk, mi fán terem a kenguru! Magáról az állatról, pontosabban fogalmazva az erszénes emlősökhez tartozó, Ausztráliában és a környező szigeteken élő állatcsoportról (Macropodidae) ma már fölösleges volna részletesen szólni, mivel a kengurut a kisiskolások is jól ismerik, megismerésének körülményeire, idejére azonban, gondolom, nem árt vetnünk egy pillantást. Mint Ország László, a kitűnő anglista nyelvész beszámolt róla egy tanulmányában, az első európai ember, aki a kengurut nemcsak látta, hanem le is írta, James Cook kapitány, a Csendes-óceán nagy felfedező hajója volt. Ő jegyezte fel naplójában 1770. augusztus 4-én, hogy Kelet-Ausztráliának abban a részében, amely ma Queensland államhoz tartozik, valami különöset észlelt. Ország nyomán idézek is néhány sort a feljegyzésből, Cook művének 1810-ben készült magyar fordításából: „Némelyek közülünk egy oly állatot láttak, melly akkora volt mint egy agár, egyébaránt karcsú, egérszerű és felette gyors, noha inkább ugrani, mint futni látszott. Más napra kelvén, sétálni mentem ’s azt az előbbeni esmeretlen állatot magam is láttam. Világos egér színű volt, formájára és nagyságára az agárhoz hasonlított... A’ lakosok *Kangurunak* hívják ’s a’ húsa felette kellemetes ízt ad.” Ennyit a kengurunak, az állatnak, pontosabban először csak a hírének európai felbukkanásáról, most pedig folytassuk annak bemutatásával, hogy mi is a most bennünket elsősorban érdeklő kenguru, az a bizonyos nyelvi játék!

Ahogy maga a *kenguru* szó is angol közvetítéssel terjedt el szinte egész Európában (vö. angol *kangaroo*, német *Känguru*, francia *kangourou*, olasz *canguro* stb.), úgy a játék is az angol nyelvterületről származik. Az ötletet egy szenvedélyes nyelvi játékos, dr. Bencze Imre földrajztudós plántálta át hozzánk a múlt század hetvenes éveiben azáltal, hogy a Nyelvi Játékok Klubjában, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak ebben az összeforrott kis közösségében felhívta rá a figyelmet. A kenguru, ugyebár, mint általában az erszénes emlősök, fiahordó állat. Éppen ezért nálunk egészen a 19. század második feléig, amíg széles körben el nem terjedt nálunk is a *kenguru* név, még az állattani könyvekben is ennek megfelelően nevezték meg: vagy *ugránynak*, illetve *górugránynak*, vagy *csecsiszákos fiahordónak*. Nos, a kengurujáték nem más, mint *olyan kifejezések keresése, meghatározása vagy megtalálása, amelyek hangsorukban, mint kenguru a kicsinyét, magukban – vagy magukon – hordják szinonimájukat is.* A játék egyik legjellegzetesebb angol példája a ’katakomba, föld alatti sírkamra’ jelentésű *catacomb* szó, amelyből bizonyos betűk elhagyásával kiolvasható a sírt, sírboltot jelentő *tomb* is, így: *catacomb*. Mint ez a példa is mutatja, a megmaradó betűket nem szabad átcsoportosítani, hanem meg kell hagyni eredeti sorrendjükben. Ha nem így volna, akkor a játék inkább az anagrammafeladatok közé tartozna, így azonban kétségtelenül egyedi, önálló játék.

Szép, szép, mondhatják olvasóim. De vajon ez a betű- vagy betűcsoportjáték a magyarban is életképes-e?

Megnyugtathatom az olvasókat: a „kenguru” – keletkezése helyétől függetlenül – szinte a mi nyelvünkre termett játék. Ennek bizonyítására, gondolom, elég, ha felsorolok egy sereg olyan kifejezéspárt, amelyet már készen kaptunk nyelvünkötől, azazhogy nyelvhasználó eleinktől. Ezek a példák igazolják a legjobban, hogy a kenguru méltán sorolható be nyelvi játékaink közé.

Mivel a kengurunak mint állatnak a megnevezésére is idéztem egyet-kettőt a nyelvújítók alkotásaiból, kezdem itt is mindjárt a nyelvújítás szavaival. Köztudomású, hogy ezek közül jó néhányat egy-egy hosszabb, nehézkes szókapcsolatból való mesterséges összerántással hoztak létre a nyelvújítók a 18–19. század fordulóján. Az *elnök* szót az *előlül-nökből* teremtettem meg Barczafalvi Szabó Dávid 1787-ben. A *könnyelmű* melléknevet a *könnyű elméjű* megcsonkításával, illetve összerántásával alkotta Kazinczy 1813-ban. Hasonló módon keletkezett a *levegő égből* a *lég* (szintén 1813-ban), a *rovátkolt baromból* pedig a Bugát Pál által ajánlott *robar*, majd az ezt

hamar legyőző *rovar* (1829 és 1834 között). S hogy ilyen mesterséges szóösszerántás újabban is előfordul, azt jól érzékelteti Kellér Dezső szava, a *magánszektorból* összevont *maszek*, vagy a *rohamcsónaknak* a katonai nyelvben ismeretes változata, a *rocsó*.

Tucatjával idézhetnék olyan szópárokat is, amelyeknek rövidebb tagja nem összerántással alakult, hanem úgy, hogy a teljesebb szóalak végét levágtuk. Így jött létre rövidüléssel az *akkumulátorból* az *akku*, a *laboratóriumból* a *labor*, a *tulajdonosból* a *tulaj*, az *ultimóból* az *ulti*, legújabban pedig – igaz, ebben az angol járt elől – a *celebritásból* a *celeb*, amely napjaink egyik legdivatosabb „műveltségyszava” lett.

Természetesen nemcsak összerántással vagy rövidítéssel jöhet létre efféle párhuzamosság, hanem – éppen ellenkezőleg – egy meglévő tőszónak képzőbokkal való dúsítása révén is. Persze a származékszó jelentése ilyenkor többé-kevésbé módosul is, de ez a jelentéskülönbség nem mindig érződik. Így gyakran tetszés szerint használhatjuk akár a rövidebb, akár a hosszabb alakot az ilyesféle szópárok tagjai közül: *ad* – *adományoz*, *hű* – *hűséges*, *jó* – *jóságos*, *kér* – *kérelmez*, *szeg* – *szegélyez*, *szid* – *szidalmaz*, *vár* – *várakozik*, *véd* – *védelmez* stb.

Anélkül, hogy tovább csoportosítgatnám a nyelvünktől már készen kapott olyan példákat, amelyek a kengurujáték jogosságát és életrevalóságát igazolják, betűrendben felsorolok a sok ezer közül még egy sereg példát. Csak az a közös bennük, hogy mindegyikben egy teljesebb és egy rövidebb változat áll – és él – egymás mellett, s hogy a rövidülés mindegyik esetben úgynevezett szó belseji rövidülés. Abból a szempontból azonban, hogy a rövidebb vagy a teljesebb alak számít-e eredetibbnek, valamint abból a szempontból, hogy képző, képzőbóka, kötőhangzó vagy más szóelem – esetleg önálló szó – hiányzik-e a rövidebb változathoz, ez a kis példacsokor meglehetősen tarka képet mutat. Íme a szemléltető anyag: *által* – *át*, *azután* – *aztán*, *bajmóldik* – *bajlódik*, *bajuszos* – *bajszos*, *békességes* – *békés*, *cipellő* – *cipő*, *csodálatos* – *csodás* (e példánál arra kérem olvasóimat, gondoljanak a címben is szereplő *csodállatosra*; ez a nyelvünkben meglévő, de ilyen formájában nyelvjárásnak számító alak egyrészt méltó jelzője a kengurunak, amely valóban ’csodálatos, csodálatra méltó’ nyelvi játék, másrészt a játékot mindjárt nagyszerűen szemlélteti is azáltal, hogy a kengurumamának (= *csodállatos*) ott van erszényében a kicsinye is (= *csodállatos*), egyúttal pedig a szó nyelvjárási formájában még ott rejtőzik az *állat* szó is (*csodállatos*); de folytatom a felsorolást), *egyesület* – *egylet*, *éhgymorra* – *éhomra*, *epekedik* – *eped*, *érlelődés* – *érés*, *hirneves* – *híres*, *hüvös* – *hűs*, *időközönként* – *időnként*, *ifjúsági* – *ifj.*, *késlekedés* – *késés*, *kétkedik* – *kétkedik*, *között* – *közt*, *mindegyikük* – *mindegyikük*, *mosakodás* – *mosdás*, *netalántán* – *netán*, *nyöszörög* – *nyög*, *ősrégi* – *ősi*, *rohad* – *rohad*, *sustorog* – *susog*, *szorgalmatos* – *szorgalmas*, *szótalan* – *szótlan*, *talán* – *tán*, *térdepel* – *térdel*, *tevékenykedés* – *ténykedés*.

A játék „igazolásul” elég ennyi. Itt az ideje, hogy most már következzenek maguk a játékok, azaz hogy a megoldásra, megfejtésre váró feladványok, amelyekkel a kenguru szórakoztatni tudja a nyelvi játékok kedvelőit, szerelmeseit. Csakhogy az már *megér egy misét* (vigyázat, szándékosan nem a szállóige teljes, azaz *Párizs megér egy misét* formáját idézem, ugyanis az a pusztá érdekből a katolikus hitre áttért IV. Henrik francia királytól származó mondat voltaképpen az opportunisták megalkuvás klasszikus mondása lenne!), azaz egy önálló részt ebből a fejezetből.

1.3.1. Talányok, fejtörők kenguru módra

Gyakorlásul, edzésként mindenekelőtt itt is példákat mutatok be, de most már olyan szavakból, kifejezésekből, amelyekben érvényesülnek a kengurunak nevezett nyelvi játék alapelvei, azaz a megadott szavak, kifejezések bizonyos részeiből összeolvasható egy olyan szó, amely a teljes kifejezés szinonimájának, rokon értelmű megfelelőjének számít, legalábbis annak tekinthető. Vagy húsz példát sorolok fel, mégpedig a kiindulásul szolgáló kifejezést és a megoldást – a kenguru kicsinyét – egyaránt megadva. Azért teszem ezt, hogy olvasóim jól lássák a játék lényegét: a „megfejtésül” szolgáló szó általában a vezérfelfejtés két vagy három részéből olvasható össze. Sohasem csupán egy részéből, mert az már egy másik, mégpedig nagy hagyományú s könyvem más helyén részletesen tárgyalt nyelvi játék lenne, nevezetesen intarzia. Tehát e felsorolásban nem fordulhatna elő például ez a meghatározás: *megesett történet*, mivel ennek „megfejtése”, szinonimája, az *eset* szó nem két, három vagy akár még több rész összeolvasásából adódik, hanem teljes egészében megtalálható a kifejezés első felében: *megesett történet*. Most pedig már csakugyan következzenek a példák!

Bakator Bor

Bömbölő lény Bölény

Csalafinta eljárás Csel

Csomóba rakott virág Csokor

Diákok tanítása Oktatás
Finom figyelmeztetés Intés
Házi munkában szorgalmas Házias
Helyére pakol Elrak
Kerek görbe Kör
Kiseprűz Kiűz
Magában háborog Morog
Ordító farkas Ordas
Piros hajnalfakadás Pirkadás
Repedés Rés
Réteges sütemény Rétes
Szélsébesen halad Szalad
Tartja a markát, hálás, ha kap Tarhál
Tolla sokasodik Tollasodik
Zsibong Zsong
Zsivaj Zaj

1.3.2. Keressük meg a kengurukicsinyeket!

Itt is hangsúlyozom: a meghatározásoknak megfelelő szavakat a megadott definíció két vagy három részének összeolvasása révén kaphatjuk meg. Az összeolvasandó szórészek nemcsak a meghatározás belsejében, hanem elején vagy végén is állhatnak, sorrendjük azonban nem cserélhető fel. (A megfejtések természetesen megtalálhatók a fejezet végén.)

1. Alvás alatti látomás:
2. Ártó szitok:
3. Darab az egészből:
4. Darált búza:
5. Durva pokróc:
6. Egyfajta izgatószer:
7. Elektromos motor forgórésze:
8. Fémfejű szerszám:
9. Finom arctorzítás:
10. Forradalmi lázongás:
11. Fűsaraboló:
12. Hajtóvadászat:
13. Irányító jel:

-
14. Karosszériarombolás:
 15. Kellemetlen kinövés:
 16. Kicsike ló:
 17. Kocabanda:
 18. Levesnyelés:
 19. Mézkedvelő:
 20. Mindenféle elemózsia:
 21. Morgásszerű zaj:
 22. Nőnemű rémes ember:
 23. Oromzatszéthullás:
 24. Önmagát néző:
 25. Piciket liheg:
 26. Pici macska:
 27. Szelíd levegőmozgás:
 28. Szertelen érzelem:
 29. Szigorú dorgálás:
 30. Vemhes sertés:

Elrejtett városok

Egy érdekes, egyúttal tanulságos játékot ajánlok olvasóim figyelmébe. A következőkben magyar városok nevére kell rátalálniuk egy-egy rövid jellemzés alapján. Ha arra gondolnak, hogy az az adalék, amellyel a meghatározások szolgálnak, önmagában nem mindig elég a helyes megoldáshoz, akkor igazuk van, ám ne feledkezzenek meg arról, hogy ez a kengurujáték egyik érdekes formája! Ezek a néhány szavas jellemzések ugyanis nemcsak tartalmukkal szolgálják a megfejtést, hanem formájukkal is! Úgy vannak megszerkesztve, hogy belőlük a kengurujáték szabályai szerint minden sorrendi csere nélkül egyszerűen ki lehet olvasni a megfejtést. Ráadásul könnyítésül zárójelben minden meghatározás végén azt is jelzem, hány rész – olykor akár csupán egy-egy betű(jegy)nyi rész – szükséges a megoldáshoz. Akinek esetleg mégsem sikerül egyik-másik város nevére ráakadni, a fejezet végén megtalálhatja. Most pedig kezdődhet a városfelfedező túra!

1. Ahol Gárdonyi született (2):
2. A tavak városa kelta emlékekkel (2):
3. Az Írott-kő szépen megközelíthető innen (2):
4. Egekbe tör karcsú minaretje (2):
5. E hely méltán büszke az ezerjóra (2):
6. Északon már omladozik vára (2):
7. Fűszere országszerte kedvelt (3):
8. Hamis képet adott róla kocsonyájának híre (4):
9. Itt szeretnék csokoládét enni! (3):

-
10. Kies város az Ikva-parton (5):
 11. Közepét mecset ékíti (2):
 12. Lakosai mind szenvedélyes tiszai halászok (2):
 13. Paprikahalom a csalogatója (3):
 14. Patinás város a Bakonyér-patak mentén (3):
 15. Pazar mátrai gyógyfürdőhely (4):
 16. Régi templomaink egyik legpompásabbját találjuk itt (2):
 17. Sok turista tapossa e város utcáit (3):
 18. Talaja fekete gyémántot tartalmaz (3):
 19. Várfürdőjéből már sokan távoztak gyógyultan (2):
 20. Vaskakasa nagy idők emlékét őrzi (2):

Kenguru-találósdik

Annak szemléltetésére, hogy a kengurujáték mi mindenre alkalmas, ezúttal a találós kérdések közül válogattam össze egy csokorra valót, mégpedig olyat, amelyik megkönnyíti a reá adandó választ azáltal, hogy a kérdés a kenguru szabályai szerint egyúttal már megfogalmazásában is tartalmazza a megoldást. A betűk vagy szórészek sorrendje itt sem változtatható meg, zárójelben pedig itt könnyítésül két információt is adok. Egyrészt jelzem, hogy a megfejtés hány részből olvasható össze, másrészt pedig azt is közlöm, hogy az összesen hány betűjegyből áll! A kérdések között találunk többé-kevésbé ismert népi találósdikát is, de olyanokat is, amelyek e játék kedvéért születtek!

1. Csoda jó, de kolbász mellett délben nekem mégse kellett (4, 9):
2. Ezer csomó ezer lyuka halált hozó a halakra (3, 4):
3. Íme egy kérdés, amelyre csak nemmel válaszolhatunk! (3, 6):
4. Milyen fa van a legtöbb az erdőben? (4, 5):
5. Nincsen rajta gallér, kalap, de ha kell, hát jól odacsap! (3, 8):
6. Szőre szürke, nagy a füle, nem bárány, nem fülemüle (4, 6):
7. Tarka tollára kényes, farka kalpagon ékes (3, 5):
8. Tejföltől fénylik a bajsza, egeret fog, nem csacska (2, 6):
9. Vajon milyen tó van a lakásban? (2, 4):
10. Zöld istállóban fekete lovak piros szénát nyelnek (3, 6):

Még egy kengurutalány

Talán nem kell hosszasan magyaráznom olvasóimnak, hogy a kengurujátékok választékának bővítése korántsem nehéz feladat. Amiképpen városneveket rejtettünk el úgy, hogy a meghatározások egyúttal jellemezték is a várost, ugyanakkor pedig a szövegből ki is lehetett olvasni a keresett városneveket, azonképpen például növény- vagy állatneveket, tárgyak, építmények neveit, írók, költők, művészek nevét is elrejthetjük. Csupán szemléltetésül, íme, bemutatok két virágnév-meghatározást a megfejtéssel együtt: Piros, mint az apacs inge (2) =pipacs. Hegyi réten ki keresi, csakhamar megtalálja (2): =kikerics. Most azonban, e fejezet lezárásául, egy olyan kengururejtvényt mutatok be, amely tekinthető ugyanolyan kengurujátéknak, amelyenkről eddig szoltam, de felfogható szótagfejtőrenek is. Következő rejtvényünk meghatározásainak mindegyikében egy-egy férfit jellemzünk. Túlzás volna azt mondani, hogy ezek tényleges, reális jellemzések, amelyek alapján megtudhatjuk a

szóban forgó férfiak keresztnévét, de a kengurujáték szabályai szerint mégis ráakadhatunk ezekre a nevekre, mégpedig, ha jó helyen kereskedünk, nem is nehezen. Nos, próbáljuk meg! Segítségül két dolgot elárulok. Egyrészt azt, hogy a helyes megfejtéshez mindegyik meghatározásból három részt kell kiválasztani, másrészt pedig, hogy mindegyik keresett név megtalálható a *Magyar utónévkönyv*ben. Jó megfejtést!

1. Dologtalan, modoros koslató:
2. Erős tekéző legény:
3. Katonai dobos saruban:
4. Kefirrel lecsöpögtette mentéjét:
5. Lehetne vendéged teára:
6. Morogva deszkára tuszkol:
7. Perjelekhez járó mostoha:
8. Szeretne Mexikóba repülni:
9. Szilárd ladikjában mérgelődik:
10. Unalmas rivális elsején:

1.3.3. Megfejtések

Talányok, fejtörők kenguru módra.

Keressük meg a kengurukicsinyeket! 1. Álom. 2. Átok. 3. Rész. 4. Dara. 5. Daróc. 6. Ajzószer. 7. Rotor. 8. Fejsze. 9. Fintor. 10. Forrongás. 11. Sarló. 12. Hajsza. 13. Nyíl. 14. Karambol. 15. Kelés. 16. Csikó. 17. Konda. 18. Evés. 19. Medve. 20. Élelem. 21. Moraj. 22. Némber. 23. Omlás. 24. Önző. 25. Piheg. 26. Cica. 27. Szellő. 28. Szerelem. 29. Szidás. 30. Emse.

Elrejtett városok. 1. Agárd. 2. Tata. 3. Kőszeg. 4. Eger. 5. Mór. 6. Komárom. 7. Szeged. 8. Miskolc. 9. Szerencs. 10. Sopron. 11. Pécs. 12. Mindszent. 13. Kalocsa. 14. Pápa. 15. Parád. 16. Ják. 17. Kaposvár. 18. Ajka. 19. Gyula. 20. Győr.

Kenguru-találósdi. 1. Csokoládé. 2. Háló. 3. Alszol? 4. Görbe. 5. Kalapács. 6. Szamár. 7. Kakas. 8. Macska. 9. Ajtó. 10. Dinnye.

Még egy kengurutalány. 1. Domokos. 2. Etele. 3. Kadosa. 4. Kelemen. 5. Levente. 6. Modesztusz. 7. Perjámos. 8. Szemere. 9. Szilamér. 10. Uriel. (Azaz mindössze arra kellett rájönni, hogy az első szótagok összeolvasásával kapjuk meg a keresztnéveket.)

1.4. Szamárkézfogás

Mivel nem szeretném olvasóimat akár csak egy percre is bizonytalanságban hagyni e kétségtelenül furcsa cím jelentését illetően, máris idézem Lukácsy Andrásnak *Elmés játékok, játékos elmék* című, a Minerva Kiadó gondozásában 1960-ban megjelent művéből a *Csacsi-pacsi* című fejezet bevezető részét. Azt a párbeszédet, amely jelen esetben szinte kordokumentumnak tekinthető. Mindjárt minden világos lesz!

„Ez is irodalmi játék, de már a legutolsó esztendő terméke. Ehhez képest születésének körülményei is teljesen tisztázottak.

A fiatal költő (Csukás István) és a kritikus (Czibor János) vitakoztak egy alkalommal a költő versein, s a kritikus éppen azon volt, hogy amazt poetikájának egynemely sajátosságára figyelmeztesse.

– Ha egy régebbi költőnkkel akarnálak rokonítani – mondta –, talán arra gondolnék: Csokonai...

Itt hirtelen megállt, majd egy kis szünet után így szólt: – Vigyázz csak... Próbáld megfejteni ezt: régi magyar költő hozzátartozói: két szóból áll, kezdőbetűi: Cs. R. és rímel... Mi ez?

–*Csokonai rokonai*–vágta rá a költő habozás nélkül, s ezzel abba is maradt a költészeti vita, az új felfedezés kedvéért.

– Várjcsak– mondta ugyanő. – Én is mondok ilyet. Mi ez: számár-kézfogás: Cs. P. betűkkel.

A kritikus kicsit gondolkozott, mielőtt válaszolt volna.

– Csacsi-pacsi – mondta aztán. – Remek! Ez lesz a játék neve!

– Neve? Minek?

– Az új játéknak, természetesen. Csak nem gondold, hogy ennyiben hagyjuk? Az ingyencet hogy hívják? H. p.

– Hasi-pasi.

– Hát az eszkavátort, ha dolgozik? A betűk: M. k.

– Motor-kotor.

Itt megálltak, és leszögezték a szabályokat... Egy fogalom meghatározandó olyan két szóval, melyek csak egyetlen betűben térnek el egymástól. Később a szabályt úgy módosították, hogy nem kötötték a választ két szóhoz, de több betűcserét, mint egyet, most sem engedélyeztek. Például: Hat turista Nagy-Britanniából Budapest utcáin sétálgat, h. cs. = hat angol csatangol. Vagy: bolgár csödör csikói, sz. l. = szófiai ló fiai.”

Így kezdődött. Azért tartottam fontosnak a fentieket idézni, mert nagyon kevés olyan nyelvi játékot ismerünk, amelynek kialakulását és kifejlődését a kezdetektől végig tudjuk kísérni. Ez ilyen. A játék a hatvanas évektől kezdve nemegyszer felbukkant a *Füles* című rejtvényűségben – egy ideig külön rovata is volt! –, s fel-feltűnt a nyelvi játékokkal, azok bizonyos fajtáival foglalkozó könyvekben is. Szabályai lényegében nem változtak, legfőképpen a megfogalmazás vált pontosabbá. Én sok száz példa ismeretében körülbelül így fogalmaznám meg a játék lényegét: *csacsipacsinak azt a nyelvi játékot nevezzük, amelyben a pontosan megfogalmazott meghatározásoknak olyan két részből álló kifejezés vagy akár teljes mondat a megfelelője, egyúttal megoldása, amelyben a két rész csupán egyetlen betűben, a kezdőbetűjében különbözhet egymástól.*

A *különbözik* helyett azért használtam a *különbözhet* formát, mert a kezdőbetűk akár egybe is eshetnek. Mint például ebben a Vargha Balázs egyik játékoskönyvéből idézett példában: *Az örültek orvosa – fájdalom – távozik: E – E.* (Megoldása: *Elmegyógyász / elmegy, ó, gyász!*) Mondhatnám, hogy ez még külön értéke lehet egy-egy csacsipacsi-feladványnak, de nem teszem, mert akkor a nyelvi játékok szerelmesei esetleg éppen ilyen csacsipacsi kiókumlálását tekintenék legfőbb céljuknak, ez azonban túlságosan beszűkítené a játék lehetőségeit. Amúgy azonban természetesen ezek is kifogástalanok, sőt szemet-lelket gyönyörködtetőek, mint az olyan „végigrimes” verssorok is, amelyekkel egyik-másik költőnk, írónk örvendeztetett meg bennünket. A nyelvi játékokhoz amúgy is erősen vonzó, sőt kötődő Timár Györgytől származik például ez a verssorpár: „Ah, ideges ősz akadt, / A hideg eső szakadt.” Ezt a másikat pedig a szintén igen játékos kedvű költőnek, Weöres Sándornak köszönhetjük: „Aj, e nő-kebelű Lidi óta / A Jenőke belül idióta...”

Fontos azonban tudnunk, hogy vannak határesetek is. A különféle nyelvi játékok, amelyek végeláthatatlan hálózattá fonódnak össze, magától értetődően nemegyszer egymás határmezsgyéjén mozognak, s ezáltal ide is, oda is besorolhatók. Ez természetesen egyáltalán nem baj, de nekem egy nyelvijáték-kötet szerzőjeként, gondolom, mégis illik ezeket a határokat legalább nagy vonalakban megjelölnöm, s példáimat, anyagomat ennek megfelelően csoportosítanom. Korántsem a teljesség igényével felsorolok néhány olyan játékfajtát, amely hasonlít a csacsipacsihoz, akár rokonának is tekinthető, de mégis más, s ezért én könyvem más helyén foglalkozom vele akár csak futólag, akár bővebben is.

Betűvesztő szókapcsolatok. Érdekes játék, lényege olyan, általában két szóból álló szókapcsolatok kifundálása, amelyekben a két szó formailag csupán abban különbözik egymástól, hogy az első szó elején egy többletbetű is található. Tehát például: *fürge ürge*. Ha rejtvényesíteni akarjuk, akkor nincs más teendőnk, mint egy meghatározást kreálnunk eléje, valahogy így: *Gyors mozgású mezei rágszáló*, valamint megmondanunk, hogy milyen feltételeknek megfelelő kifejezést várunk eredményül. Ugye igazam van? (Azt már csak zárójelben teszem hozzá, hogy a fordítottjával is eljátszhatunk, a betűtoldó szókapcsolatokkal.)

Többszörös csacsipacsi. Olyan csacsipacsiakra gondolok, amelyek kettőnél több szóra, szókapcsolatra bomlanak, illetőleg bonthatók. Nem nehéz belátni, hogy vannak ilyenek is. Tegyük fel például, hogy van egy olyan zacskóknak, amelyen – pusztá érdekességként – csacsipacsi (ilyen szókapcsolatok vagy ilyen feladványok)

díszelegnek. Akkor ez a papírzacskó, tömörebben kifejezve, ugyebár *csacsipacsizacsi*? Nos, az effélékről sem itt, hanem e könyv más helyén van szó.

Banánhámozás. Olyan szókapcsolatok kieszelése, amelyeknek az egyik eleme – akár az elülső, akár a hátulsó – olyan, mint a meghámozott banán: a kifejezésben mellette álló szótársánál két betűvel szegényebb, az elsővel és az utolsóval. Azt ugyanis lehámoztuk róla! Egy példa, szemléltetésül: *nevető evet*.

Fogyasztás – növelés. Többféleképpen lehet a betűket fogyasztani vagy növelni, de a lényeg az, hogy a műveletnek folyamatosnak, közben pedig minden szónak értelmesnek kell lennie. Egy minta a fogyasztásra: (az ablakon) *beleső > beles > bele > bel > be*. A növelés ennek természetesen a fordítottja, de ennek szemléltetésére már nem is pazarlom a szót, mint ahogy arra sem, hogy mind a fogyasztás, mind a növelés lehet jobbról balra vagy balról jobb felé haladó. Könyvem e fejezetében a továbbiakban már csak a csacsipacsinak elnevezett játék fajtáival foglalkozom.

1.4.1. Csacsipacsi-variációk

Férfiasan be kell vallanom, még a virtigli (azaz igazi, kétségbevonhatatlan, hamisítatlan) csacsipacsik sem tekinthetők át egykönnyen. Mert az tagadhatatlan, ugyebár, hogy ennek a játéknak vannak különböző fokozatai. Az alapfok kétségtelenül az, hogy két olyan rövid, akár csupán két betűből álló szót teszünk egymás mellé, amelyek csak az első betűjükben különböznek egymástól: *el* és *öl*, *hó* és *ló* stb. Ez még nem is játék, csupán minimális agytorna. Valamivel érdekesebb a dolog, ha annak a két szónak, amelyet kiválasztunk, egymással grammatikai kapcsolatban is kell lenniük, például úgy, hogy jelzős szerkezetet alkotnak egymással. Ennek szemléltetésére a számokkal kezdődő példák a legalkalmasabbak: *egy ügy*, *egy agy*, *egy ágy*; *két rét*, *két hét*, *két tét*; stb. Ezt a sorozatot már akár rejtvényesíthetjük is a következőképpen (mindjárt a megoldást is megadom):

Bizonyos számú iga H – J: *három járom*.

Bizonyos számú rovar N – L: *négy légy*.

Bizonyos számú közlekedési vonal Ö – Ú: *öt út*.

Bizonyos számú régi súlymérték H – L: *hat latstb*.

Tovább nehezedik a feladat, ha a grammatikai összefüggések körét, valamint a megoldás lehetséges szavainak számát bővítjük, s a hosszabb szavakra is figyelmet fordítunk. Ismét bemutatok néhány példát.

Alávaló szülő- és gyermekközösség G – Cs: *galád család*.

Cigány keresztszülő R – K: *roma koma*.

Rideg angol főnemes Z – L: *zord lord*.

Iskolai multság S – B: *sulibuli*.

Péksütemény-ellenőrzés Zs – Sz: *zsemleszemle*.

Ujjával vízlelő helyre bök K – M: *kutat mutat*.

Főparancsnoka végtagjára V – K: *vezére kezére*.

Germán spion N – K: *német kémet*.

Ricsaj fogad ezen a napon L – V: *lárma vár ma*.

A játéktér pangása A – A: *a pálya apályastb*.

Ha idáig eljutottunk, akkor már elmondhatjuk, hogy az a szavakkal üzőtt játék, amelyet végzünk, már valódi játék, egyúttal pedig, ha úgy akarjuk, fejtörő is. Ettől kezdve ebben a fejezetben már nem példákat sorolok fel a csacsipacsi különféle fajtáinak szemléltetésére, hanem néhány csacsipacsi-feladványcsokrot nyújtok át olvasóimnak. Ha nem akarnak bíbelődni a megfejtésükkel, lapozzanak e fejezet végére, ahol a megoldások találhatóak, s így nézzék végig a meghatározássorokat. Én – hobbisakkozóként – magam is gyakorta teszek így, mert a sakkfeladványokban rejlő szépségek érdekelnek, de megfejtésük több időt vonna el, mint amennyit

megengedek magamnak e célra. Egy-két percet azonban szívesen áldozok rájuk, s külön öröm, ha ennyi idő alatt rátalálok a megoldásra. Tehát következzen néhány rejtvénytársorozat! A cím mindig elárulja, mi a feladat tárgya.

Állati csacsipacsik

1. Bolondos kecskeféle kérődző K – Z:
2. Lumpoló fogasféle Z – S:
3. Himbálódzó ausztráliai kutya R – D:
4. Ostoba hizlalt tinó D – S:
5. Szentelen pajor P – Cs:
6. Lusta menyétféle R – Ny:
7. Lágyan zümmögő poszméh Zs – D:
8. Bamba fácánféle B – P:
9. Világtalan tibeti marha V – J:
10. Pedagógust megillető énekes madár T – K:
11. Német lárva B – P:
12. Nehéz felfogású nőstényszarvas B – S:
13. Jólakott, mókushoz hasonló kis rágcsáló T – P:
14. Széles homlokú növényevő hal B – B
15. Megátalkodott hím szárnyas Ny – K:
16. Betegesen sápadt ravaszdi H – R:
17. Deformált menyétféle T – B:
18. Sokszínű lopkodó madár T – Sz:
19. Dőzsölő harkályféle Z – K:
20. Gyanakvó macskamedve S – P:

Csacsipacsik növénynevekre

1. Érzéki örökzöld díszfa B – T:
2. Fogoly gabonanövény R – Z:
3. Kedélytelen vízinövény F – N:
4. Egyre kisebbedő, gömbölyded növényi termés F – B:
5. Goromba szénatörmelék D – M:
6. Dísztelen havasi virágos növény K – Gy:
7. Felboruló fürtös bogyótermésű növény D – Sz:
8. Olcsó hatásokra törő, piros virágú gyomnövény R – P:
9. Tehetetlen szárított takarmánynövény B – Sz:

10. Fehér kergű fákkal benőtt nevezetes hely H – Ny:

Csacsipacsik foglalkozásnevekkel

1. Bírói eljárást folytató eladó P – K:
2. Jelt adó vas munkás I – Ö:
3. Állását a jövőben betölteni nem kívánó hírolvasó L – B:
4. Ügyiratok besorolását végző nevelő I – O:
5. Kesergő játékvezető S – B:
6. Ismétlőpisztolyos kereskedő C – B:
7. „Apostoli” lábbelit viselő emelőgép-kezelő S – D:
8. Tsókoló (!) kórházi dolgozó A – Á:
9. Fékeveszette dühös mezőőr B – Cs:
10. Kronométer-szakember menyasszonnyal A – Ó:

Csacsipacsimondatok

Nem is vitás, ezek a legérdekesebbek, nyelvi játékos számára ezek a legvonzóbbak, legizgatóbbak. Nemcsak azért, mert általában hosszabbak, az eddigieknél több szóból állnak, s ennek megfelelően nehezebbek, hanem leginkább azért, mert ezekben sokkal szabadabban szárnyal a fantázia, sokkal gyakoribbak, szinte rendszeresek a szóhatár-áthelyezések, amelyek már eleve ínycsiklandozóan hatnak a nyelvi játékok szerelmeseire. Lássunk erre egyetlen, nem is nehéz, de szemléltetésre éppen megfelelő példát! Íme: „Rutinos ember számára jut hely a vendéglőben T – K.” A két párhuzamos rész kezdőbetűi ugyebár arra szolgálnak, hogy segítségünkre legyenek a megfejtésben. Nem lehetséges, hogy éppen a rutinos ember valamelyik szinonimája egyúttal a megoldás első szava? Lássuk csak! Milyen ember a rutinos ember? *Gyakorlott? Jártas? Szakavatott? Verzátus? Tapasztalt? Hoppá!* Ez számításba jöhet, hiszen a megfejtés, mint tudjuk, t-vel kezdődik! *Tapasztalt Kapasztalt?* Hurrá! Már majdnem célhoz is értünk; már csak azt kell észrevennünk, hogy ez a csacsipacsi szabályai szerint a *tapasztalt* mellett e példában magának helyet követelő *kapasztalt* nem valami értelmetlen, zagyva hangsor, hanem kettévágva éppen ez illik bele a szövegbe, így: *Tapasztalt kap asztalt*. Ezt a csacsipacsi-feladatot tehát közösen ezzel már meg is oldottuk. A most következő sorozat darabjait azonban már olvasóimnak maguknak kell megfejteniük, ha van kedvük az efféle játékhoz. Én azt hiszem, érdemes mindegyiken egy kicsit eltöprengeniük, s egészen bizonyosan sok sikerélményük lesz. De arra nincs garancia, hogy könnyen eszükbe jut a helyes megoldás. Már csak azért sincs, mert a sorozatban a például szolgált iméntinél jóval hosszabbak, jóval nehezebbek is akadnak. Ilyenkor a legjobb röpké – két-három perces – fejtörés után továbbmenni, s a sorozat végére érve a fejezet végén megnézni a ki nem talált csacsipacsirejtvények megfejtését. Én egy jeles nyelvi játékos kollégám – vagy ahogy egymást egy tisztázatlan eredetű, de nyelvünkben tájszóként évszázadok óta élő, ’jó barát’ jelentésű szóval nevezzük: *játom* –, Bencze Imre ötletét felhasználva annyi könnyítést nyújtok olvasóimnak, hogy megjelölöm, hány betűből áll a megfejtés, azazhogy annak a fele. A *Tapasztalt kap asztalt* esetében ez a szám 9. Ennyi segítség után következzenek a rejtvények!

1. Se ilyen, se olyan ügyfeleim egyike gödröt csinál E – Ű (9 betű):
1. Néhány menyasszony nehézkes csónakon közlekedik a Szezi-csatornán P – J (12):
2. A kis Mihály egy rövid ideig balga K – M (8):
 1. Egy bibliai alak nedves köntösében dalolász azon a helyen L – N (10):
 1. Leghátul helyezünk el téged, a fjordok országából való tolózáruk S – N (14):
 2. Vezető állású szállodai alkalmazott robbanóanyagot temet F – L (8):
 1. A Mátra legmagasabb csúcsán tartózkodó hajadon ülőhelye rozoga K – Sz (9):

Buszon hatalmas or(v)vadász kalaposan tikcsavart dug asztalába, s badar álma:

Huszonhat alma sorvad, ászka lapos, antik, csavart dugaszt a lábasba darál ma.

Mivel a meghatározás és a megoldás elemeinek az egymáshoz illesztése sem könnyű, a definíciót még egyszer közlöm, de ezúttal részekre bontva, s közvetlenül mellettük annak a résznek a csacsipacsi-megoldását is megadva:

Társasgépkocsin [*Buszon*]vadak engedély nélküli elejtésével foglalkozó, nagy termetű egyén [*hatalmas or(v)vadász*] fedettfővel [*kalaposan*]egzotikusfábólkészültgépelemet[*tikcsavart*] rejt a tulajdonát képező bútordarabba[*dug asztalába*], miközben azt az ostobaságot álmodja, hogy[*s badar álma:*] két tucat és még két gyümölcs életereje csökken[*huszonhat alma sorvad*], (továbbá) egy pincebogár csekély vastagságú, régen készült, hajlított, palackzárásra szolgáló alkalmatosságot[*ászka lapos, antik, csavart dugaszt*] aprít géppel e napon az edénybe[*a lábasba darál ma*].

Egyelőre tehát ez a csacsipacsi-sűcs. Akár a *Rekordok könyvébe* is bele lehetne tenni. Azt azonban olvasóimnak tudniuk kell, és bizonyára tudják is, hogy a nyelvi játékokban semmi sem végleges, és semmi sem lehetetlen. Ezt a jeles tudós, ennek a bámulatos mondatnak a kigondolója is nyilván tudja, hiszen ő is játékos elme; olyannyira, hogy e-mail címében ott szerepel a 'játékos' jelentésű *ludens* szó is.

1.4.3. Megfejtések

Csacsipacsi-variációk.

Állati csacsipacsik. 1. Kerge zerge. 2. Züllő süllő. 3. Ringó dingó. 4. Dőre sőre. 5. Pimasz csimasz. 6. Rest nyest. 7. Zsongó dongó. 8. Báva páva. 9. Vak jak. 10. Tanári kanári. 11. Bajor pajor. 12. Buta suta. 13. Tele pele. 14. Busa busa. 15. Nyakas kakas. 16. Hóka róka. 17. Torz borz. 18. Tarka szarka. 19. Züllő küllő. 20. Sanda panda.

Csacsipacsik növénynevekre. 1. Buja tuja. 2. Rab zab. 3. Fád nád. 4. Fogyó bogyó. 5. Durva murva. 6. Kopár gyopár. 7. Dőlő szőlő. 8. Ripacs pipacs. 9. Béna széna. 10. Híres nyíres.

Csacsipacsik foglalkozásnevekkel. 1. Pereskedő kereskedő. 2. Intő öntő. 3. Lemondó bemondó. 4. Iktató oktató. 5. Síró bíró. 6. Coltos boltos. 7. Sarus darus. 8. Apoló ápoló. 9. Bősz csősz. 10. Arás órás.

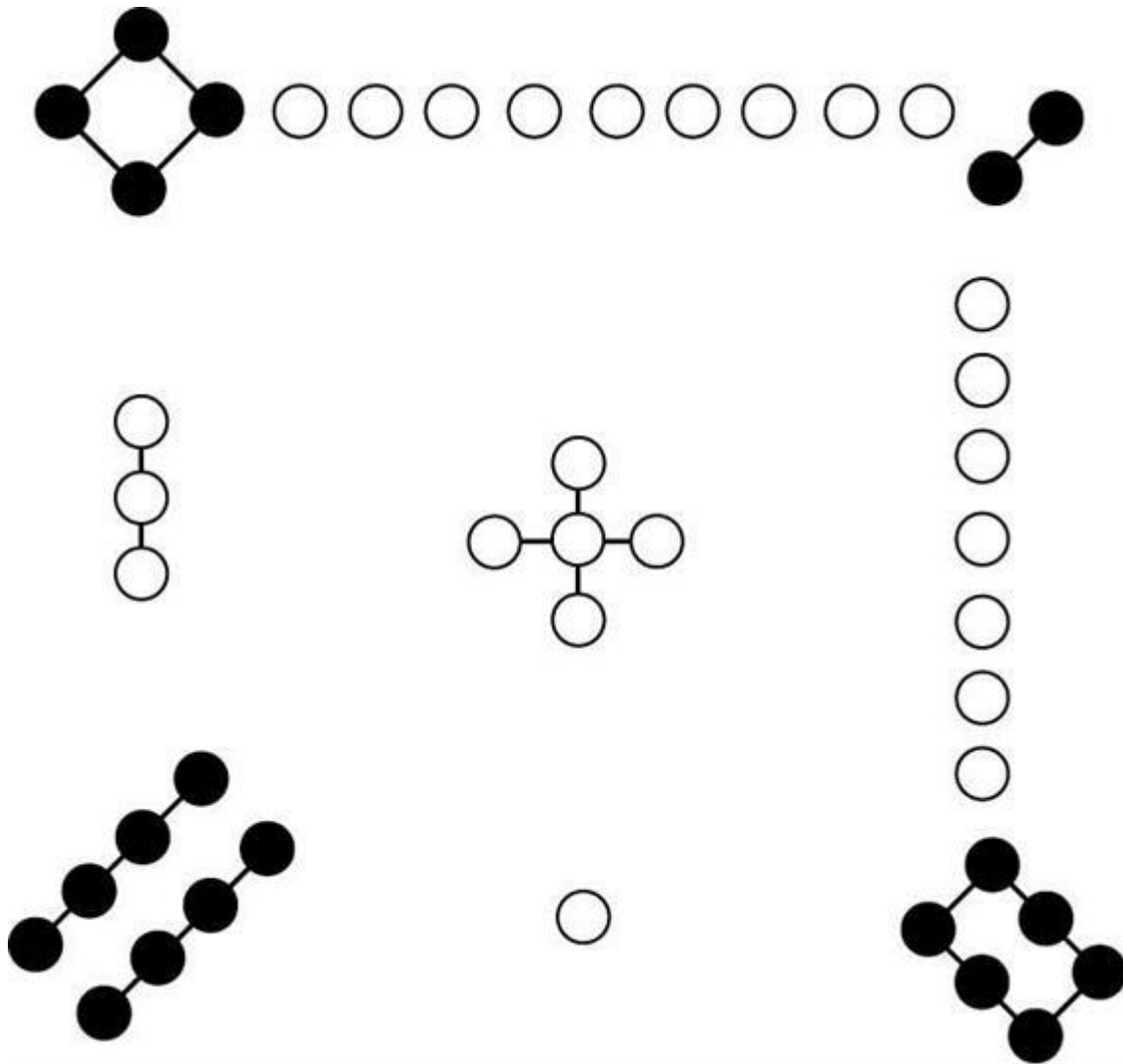
Csacsipacsimondatok. 1. Egy felemás ügyfelem ás. 2. Pár ara bárkán jár arab árkán. 3. Kis időre Misi dőre. 4. Lót ázottan nótáz ottan. 5. Sorvégre teszünk, norvég reteszünk. 6. Főportás löport ás. 7. Kékesi lány széke silány. 8. Hol a kacs ázik, Zola kacszák. 9. Tibeti port csibe tiport. 10. Kétkedve sem vét kedvesem. 11. Teleki tér fele kitér. 12. Kenya kalmára benyakal mára. 13. Jó vátesz lóvá tesz. 14. Sok szervezetbe bokszert vezet be. 15. Púderos szatír hú, de rosszat ír! 16. Csele menti port Kelemen tiport. 17. Bikára vár tán Vikár a vártán? 18. Megyehatáron megy e hat Áron. 19. Zenekedvelő, teneked velő! 20. Szembe szélnek nem beszélnek. 21. Talántán Galántán. 22. Gyárteleped őre várt e lepedőre. 23. Lacika rajtad pacikarajt ad. 24. Pali gáthoz taligát hoz. 25. Szóra készítette Móra kész tette. 26. Beteg eztán letegez tán? 27. Temesvár mentében nemes vár mentében. 28. Buggyant ázottan ruggyantáz ottan. 29. Német Mara térden fémet marat Érden. 30. Néz a borbély eget, Géza borbélyeget.

1.5. Szerteguruló gyöngyszemek

Miszcellánea! Nyelvészeti szakkönyvek utolsó fejezetét, szakfolyóiratok utolsó blokkját gyakran nevezik így a szerzők, illetve szerkesztők, ezzel jelezve, hogy ami még következik, az a többi fejezethez, rovathoz képest inkább csak valamiféle egyveleg, különféle témájú kisebb közlések tarka szötte. Így tesz a könyvemben nemegyszer idézett Tony Augarde is *The Oxford Guide to Word Games* című, az enyémmel rokon tárgyú művében. Könyve utolsó, 27. fejezetének címe: *Miscellany*, s a fejezet a többitől eltérően csakugyan több kisebb témát dolgoz fel, illetve mutat be olvasóinak. Anélkül, hogy utánozni akarnám – bár úgy rémlik, könyvem egyik részében valahol már leírtam ezt a szót –, én is erre az útra lépek, azaz ebben az utolsó fejezetben a megszokottnál rövidebbre fogva több olyan nyelvi játékot, fejtörőt, ötletet mutatok be, amelyet sajnálnék teljes egészében figyelmen kívül hagyni, hiszen a nyelvi játékok kedvelői számára mindegyik nyújthat élvezetet, szerezhet örömet; akár olyat, amelyet akkor érezhet az ember, ha egy kagyló belsejében váratlanul egy igazgyöngyre bukkan. Persze tudom, nagyon is túlzó ez a hasonlat, de én azért talán mégsem teljesen méltatlanul, érdemtelenül írtam e fejezet élére a sokat sejtető címet: *Szerteguruló gyöngyszemek!*

1.5.1. Kétnyelvű szövegek

A régi diákéletben, amikor a latin nyelv tanítása még sok iskolában divatban volt, népszerű játéknak számított az olyan, állítólag ókori, klasszikus latin szövegek kiókumlálása, amelyek latinul valójában nem is jelentenek semmit, magyarul azonban némi ügyességgel életre kelthetők, elolvashatók. Ennek szemléltetésére bemutatok egy 1880-ban napvilágot látott ilyen megtévesztő feliratot a kor népszerű ifjúsági írójának, Dolinay Gyulának egyik lapjából:

Nem is biztatom olvasóimat arra, hogy próbálják meg magyarul elolvasni ezt a szöveget, inkább máris közlöm a „megfejtést”. Ez a következő: *A kolozsvári jó káposzta mellett minden ételek keveset érnek.*

Hasonló ehhez az a szöveg is, amely a klasszikus diákmondókák között is ott szerepelt, s amely „latinus” szavaival könnyen meg is tévesztette a latin nyelvet még csak kóstolható diákokat. A szöveg a következő:

SI VITA MALA CAESARE SENATA REPARAS ANDIT

Magyarra „fordítva”: *Sívít a malac(a), és a résen át a répara sandít.* Ötletes, ugye?

Ez az utóbbi példa már átvezet bennünket az ókori leletektől a mai kétnyelvű, tehát két nyelven is érthető szövegekig. A két típus rokonságban van egymással, de nem azonos! Gondoljuk csak meg! Az imént idézett diákmondóka kétségtelenül latinus ugyan, de azért mégsem lehet egészében latinul elolvasni, hiszen például olyan szóalak, hogy *andit*, a latinban nincs. De például a nyelvi játékok egyik legnagyobb mesterének, Karinthy Frigyesnek egyik gyakran idézett szójátéka, az *eleven ember combmár* jogosan tekinthető kétnyelvű szövegnek, hiszen ha magyarul olvassuk el, eleven emberek combját jelenti, angol jelentése pedig: tizenegy szarufésű.

Ennyi bevezető után a következőkben felsorolok néhány olyan kétnyelvű – azaz két nyelven is elolvasható, s valami értelemmel is bíró – szövegdarabkát, amely a Nyelvi Játékok Klubjában született úgy három évtizeddel ezelőtt.

Német–magyar:

Regen, heute Messe, Innen-gebet: **1.** Eső, ma vásár, belső ima. **2.** Régen hajt-e messze innen gebét?

Himmel, Mond, die Seele: **1.** Ég, hold, a lélek... **2.** Himmelp, mondd, izél-e?

Bier hat Name: **1.** A sörnek neve van. **2.** Bírhatnám-e?

Felsen-Gerät: **1.** Sziklafelszerelés. **2.** Felzeng e rét...

Der enge Regen: **1.** A szűk eső. **2.** Dereng-e régen?

Francia–magyar:

Qui est guetté ah vache, allô! **1.** Kit lestek meg, ó, tehén, halló! **2.** Kiégett-é a vasaló?

Rame de l'arome: **1.** Az illat evezője. **2.** Rám dől a rom.

La poche ah m'ellen aime: **1.** A zseb, ó, szeret engem! **2.** Lapos a mellem.

Quel est noeud: **1.** Milyen csomó van? **2.** Kell-e nő?

Angol–magyar:

The lord name is a member: **1.** A lord név tagot, klubtagságot jelent. **2.** De lord nem izomember.

Fent hold, lent nap,

Mind rest, mind lop, link test.

No fuss, moss, tilts –

Most must lever.

Ugyanez angolul elolvasva: Apró odú, kölcsön-szendergés (mert le kell dolgozni). Gondolj pihenésre, elnyújtózásra, próbáld ki (milyen) a folyókanyar. Nincs nyüzsgés, süpped a moha. A legtöbb (ember)nek emelnie (= dolgoznia) kell.

Olasz–magyar:

Otto baci, sette vette: **1.** Nyolc csók, hét hegycsúcs. **2.** Ottó bácsi, szedte-vette!

Rossa talpa: **1.** Vörös vakondok. **2.** Rossz a talpa.

Szlovák–magyar:

Oslopeme lety doma: **1.** Leitatjuk a repüléseket otthon. **2.** Oszlop emeletidoma.

Apatekár ta zeni: **1.** A gyógyszerész téged nősit. **2.** Apa, te kártyazszeni!

Eszperantó–magyar:

Ili havas parton: **1.** Nekik részük van. **2.** (Betű szerint olvasva:)Ili havas parton.

Kaj la marca ronda turo: **1.** És a mocsaras, kerek torony. **2.** Kajla Marcsa, ronda turo!

Boros Ili motoron: **1.** Ki fognak fűrni egy motort. **2.** (Betű szerint olvasva:) Boros Ili motoron.

1.5.2. Tessék félreérteni!

Elismerem, meglepő tanács, amit a cím sugall, de egy olyan könyvben, amelyben mindvégig a nyelvi játékokról van szó, még ez sem furcsa. Kétségtelen, nyelvünk nagy művésze, Kosztolányi mindig is azt ajánlotta, hogy minden mondatunk világos, kristálytisztán érthető legyen. *Kis nyelvtan* című esszéjében így fogalmazott: „Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani” (*Pesti Hírlap*, 1927. július 1.), sőt ugyanebben a cikkben még egyszer megfogalmazta ezt a gondolatot, még kifejezőbben, amikor ezt írta: „Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.”

Az a nyelvi játék, amelyet a következőkben példákkal szemléltetek, azt bizonyítja, hogy némi ravaszsággal, nyelvi játékos agyafúrtsággal olykor még olyan felszólítást, kérdést is félre lehet érteni, amelyet pedig feltevője nagyon is precízen fogalmazott meg. Csakhogy a félreértésnek van egy olyan fajtája is, nevezetesen a félremagyarázás, tehát a szándékos, tudatos félreértés, amely ellen, legalábbis a nyelvi játékokban, csakugyan nincs orvosság. Gondoljunk csak meg! Valaki ezt kérdezi tőlünk: „Mi baja?” Józan gondolkozású ember ilyenkor kedve, tetszése szerint mond válaszul valami igazat vagy csak félig igazat, valami lapos közhelyet, vagy – ha tud – akár valami szellemességet, például efféléket: „Kösz, semmi, csak éppen elgondolkoztam valamin!”, „Egy kicsit fáj a fejem”, „Az égvilágon semmi. Miért? Talán betegnek látszom?”, stb. A vérbeli nyelvi játékos azonban úgy tesz, mintha a *baja* szón is erős hangsúly lenne, s ravaszul így válaszol a kérdésre: „Alföldi város”. A következő kis párbeszédekben erre gondoljanak, amikor a nyakatekert, váratlan, de kétségtelenül játékos indítékú válaszokat olvassák!

„A bíróság a döntésnél mérlegel?” – „Hogy kérődzhessen!”

„A könyvet füzve kéri?” – „Nem, füvet nem kérek rá.”

„A lányomnak ikrei lettek!” – „Ne mondja! És Rigában laknak?”

„Egy szervizben állt a kocsija?” – „Nem is egyszer. Már többször is a belvív idején.”

„Elmehetek?” – „Nem. Zenei hetek.”

„Én Kisbéren élek.” – „Nono! Mennyit keres havonta?”

„Én egykor szép voltam.” – „Igen drágám, de már fél kettő van.”

„Hány sebet kapott?” – „Maga félreértett. Nem hanyok, és nem is kaptam kutyát.”

„Jobb ágya nincs?” – „Uram, hol él maga? Az az idő már rég elmúlt!”

„Jobb, ha magázol.” – „De én máskor sem szeretnék senkit sem elütni!

„Kaphatok házi kosztot?” – „Azt ott nem kap. Tiszta népek!”

„Ki volt a győztes?” – „Bizony ki. A hajrára teljesen kész lett.”

„Magáé az egész halom!” – „Ne haragudjon, de ha lom, akkor nekem se kell!”

„Mikor mos?” – „A kályhacső.”

„Nagy a papiros?” – „Igen, hipertóniája van.”

„Ön itt portás?” – „Nem. Földet.”

„Önkiszolgáló?” – „Igen; én is pincér vagyok.”

„Tud jódlizni?” – „Engem semmilyen téli spojt sem éjdekel.”

„Várna?” – „Magára ezer örömmel.”

„Velem szép község?” – „Veled nem.”

1.5.3. A tét: egymillió!

Talán mondanom sem kell: ennek a nyelvi játéknak az ötlete is a Nyelvi Játékok Klubjában született meg mintegy három évtizeddel ezelőtt. (Külföldi mintája, előképe van, de mivel a mi játékunk szorosan a magyar

ábécé betűihez kapcsolódik, bátran hazainak tekinthetjük.) A játék lényege: olyan szavakat kell keresni, amelyekben a betűk szorzata minél jobban megközelíti vagy minél kevesebbel lépi túl az egymilliót. Ezt a játékot már eleve főleg azoknak a klubtagjainknak ajánlottuk, akiknek módjuk van/volt a számításokat zsebszámológéppel végezni. Így ugyanis többé-kevésbé érdekes játék, e nélkül viszont igen fáradságos feladat, amelynek élménye nem ér fel a befektetett munka mennyiségéhez.

A magyar ábécé betűit A-tól Zs-ig megszámoztuk. Az A az 1-es, a Zs a 40-es számot kapta. (A Q, a W, az X és az Y nem szerepel ebben a betűsorban.) Adtunk néhány példát is, így többek között a TAKARÁS szót, amelynek számértéke 1 002 240, azaz 2240-nel nagyobb az egymilliónál, vagy a kis tarisznyát jelentő SZÜTYŐ szót, amely 994 356 pontot „ér”, vagyis 5644-gyel elmarad az egymilliótól.

A játék megindult. Százával érkeztek a megoldási javaslatok, de igazi, szép, elegáns megoldás – azaz olyan szó, amely értelmező szótárunkban is megtalálható – alig-alig született. Inkább a „kínban fogant” szóalakok arattak, amelyeket különféle ragok, jelek és egyéb toldalékok is „ékítenek”. Persze a vérbeli nyelvi játékos ezeknek is örül, s az ezekre való rátalálást is diadalnak tekinti.

Két olyan szó akadt, amely minden nyakatekertsege ellenére telitalálatnak számít, azaz betűinek szorzata pontosan egymillió. Az egyik az *ócéccóé*, amelynek jelentése kb. ez: 'egy hajdani főlölesleges húhóhoz tartozó', a másik pedig: *ó-ácstócsa*. Jelentése talán ez lehet: 'egykori ácsmesterek munkája nyomán keletkezett pocsolya'.

Gondolom, olvasóim azért még szívesen megismerkednének legalább néhány olyan szóalakkal, amely, ha nem is teljes értékű, de akár alulról, akár felülről megközelíti az egymilliót. Nos, az olyan szót, amelyik az egymilliót legfeljebb 500-zal lépi túl, vagy legfeljebb annyival marad el tőle, még jónak tekinthetjük, ugye? Bízva abban, hogy válaszuk igenlő, felsorolok néhány ilyen. Nem a számértéküket adom meg, hanem azt jelzem, hogy mennyivel maradnak el az egymilliótól, illetve mennyivel lépik azt túl. Íme egy kis hevenyészett lista, ismét a két telitalálatos szótól, vagyis a kályhától indulva! (Mivel a játékosok nem szoktak tévedni, a számok helyességét nem ellenőriztem. Esetleges hibákért olvasóim elnézését kérem.)

0: ócéccóé, ó-ácstócsa

1: műfagy-e?, zabfűm

64: ágtámasz, ászomat, átkapsz, gátszám, hadászatába, paszták, számot

65: fafalaira

144: nagyanyává

188: mamaepe, pedzöm

190: nyanyáimba

196: ágyzárja, zagyáru

298: fafejed, fejben, fejfába-e?, fejőn, fönje

350: bölcsei, csakliz, diliz, élezi, kalózba, Lizid, lóbáz-e?, zabáló-e?

384: harcnap, nappára

400: héjámé, csuhámé

500: aranyásó[ez a legsikerültebb szó! G. L.], ónyárs, sóarány

1.5.4. A főherceg vizsgálja

Nem tekintem feladatomnak, hogy részletesen is szóljak a múlt század főleg íróink által üzött nyelvi, azaz inkább irodalmi játékaikról. Ezekkel többen, nálam hivatottabbak is foglalkoztak, legfőképpen Lukácsy András, aki több könyvében is érdemben szólt róluk, legrészletesebben *Kiment a ház az ablakon* című, a Gondolat kiadásában 1981-ben megjelentetett impozáns munkájában. Szinte azt mondhatom, van valami hallgatólagos megegyezés köztünk. Talán nem véletlen, hogy említett könyve bevezető fejezetében – noha efféléről sohasem beszéltünk – ő is hasonlóképpen járt el, midőn így írt: „Azon voltam, hogy a lehető legkevesebb találkozási

pontom legyen nyelvi és irodalmi játékokról író jeles kollégáimmal: Grétsy Lászlóval, Vargha Balázssal és másokkal.” Persze itt-ott azért ő is, én is önkéntelenül átléptük/átlépjük ezt a határt, mert a nyelvi és irodalmi játékok tarka szövevényét nem lehet – és nem is volna jó – még bozótvágo késsel sem mereven szétválasztani. Ez a magyarázata annak, hogy *Elmés játékok, játékos elmék* című könyvének harmadik, bővített kiadásában Lukácsy több mint negyven oldalt szentelt az általam és Vargha Balázs által életre hívott és vezetett Nyelvi Játékok Klubja tevékenységének – a klub üléseinek anyagát, sokszorosított beszámolóit kérésére készséggel bocsátottam rendelkezésére –, s ez indokolja azt is, hogy néhol én is szólok olyan nyelvi játékokról, amelyek írók berkeiből indultak el, s váltak közkinccsé.

Nos, a záró fejezet e szakasza is a kivételek közé tartozik, mivelhogy a címben jelzett nyelvi-logikai játék tagadhatatlanul írói lelemény: Karinthy Frigyes találmánya. Bizonyosággal megemlítem, hogy *Az Est Hármaskönyve – A világirodalom mosolya* című testes, 450 oldalas kötetben, amelyet *Az Est*, a *Pesti Napló* és a *Magyarország* című lap előfizetői részére adott ki Az Est Lapkiadó Részvénytársaság 1927-ben, már ott szerepel a játék részletes leírása, mégpedig – hát hol is másutt! – Karinthy Frigyesnek *Tíz elmúlt év híres pesti társasjátékai* című, 15 oldalas összeállításában, a Micsinál a kicsoda a micsodában?, a Bar Kochba és egyéb, szintén e munkában részletezett pesti társasjátékok taglalása mellett. Leírását egy kicsit megrövidítve ugyan, de tőle idézem, egyik példájával együtt.

„Az egyik játékos az ifjú főherceg, a másik a vizsgáztató tanár. Abban különbözik más, közönséges vizsgáktól, hogy itt a tanár éppen úgy megbukhat, mint egy tanuló, sőt, szigorúan véve, csakis a tanár bukhat meg, ha az előírt követelményeknek nem tud megfelelni.

Feladat: a tanár köteles olyan kérdést tenni fel a főhercegnek, amire *lehetetlen rosszul válaszolni* – a tanárnak abból a föltevésből kell kiindulni, hogy az ifjú főherceg, természetesen a világ leghülyébb ifjonca, aki azt se tudja biztosan, hogy fiú-e vagy leány –, a főherceg csak jól vizsgázhat, különben a tanárt elcsapják. A főherceg feladata most: kitalálni azt az egyetlen elképzelhető választ, ami *mégis rossz* – ezer lehető közül azt az egyetlen, amit semmiképp nem lehet elfogadni. És most jön a feladat legnehezebbik része: a tanár, hogy pozícióját megmentse, köteles *a priori* kijelenteni, hogy a válasz igenis helyes és kifejtteni, megmagyarázni, hogy *miért helyes*. Ha ez nem sikerül, a tanár megbukott.”

Most pedig álljon itt szemléltetésül Karinthy egyik példája is:

„*Tanár (félénken):* Most talán térjünk át a világirodalomra. Kegyeskedjék megmondani, hogy ki a címszereplője Shakespeare Hamlet című drámájának?

Főherceg (kegyetlenül): Kőbánya.

Tanár (egy pillanatra elképed, de csak egy pillanatra, aztán kéjjel magyarázza): Kitűnő! Fenséged rövid, de kiváló felelete éles és páratlanul kifejlődött logikáról tesz tanúbizonyosságot. Köztudomású ugyanis, hogy Hamlet világhírűségét a »Lenni, vagy nem lenni« kezdetű monológnak köszönheti, és a köztudatban a két tényező annyira összeforrt, hogy Hamletet szinte a »Lenni, vagy nem lenni« megszemélyesítőjének tekinthetjük. Ugyanezen mondásnak van azonban Hamleten kívül még egy konkrét tárgyban való megnyilvánulása is, és ez a tárgy: a szappanbuborék, mely van is, nincs is. A szappanbuborék a szappan felhígításából készül, viszont a szappant főleg disznózsírból állítjuk elő, a leghíresebb disznót tenyésztő telep pedig – mint köztudomású – Kőbányán van, és így a megfelelő behelyettesítések után eljutunk fenséged szavainak nagyszerű igazságára, mely szerint a Hamlet címszereplője nem is lehet más, mint Kőbánya. (*Tanár átment.*)”

E szellemes magyarázathoz csupán annyit kell hozzáfűznöm, hogy az élet időközben némileg „átírta” a tényeket. A 19. század második felében csakugyan Kőbánya volt a sertésenyésztés központja: a Szállás utca, Mázsa tér, Mázsa utca, Hidas köz, Hajlák utca területe. Mint a *Budapesti lexikon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993) is igazolja, „1870-ben itt alakult meg az *Első Magyar Sertéshizlaló Rt.* Az európai sertéskereskedelem egyik központja lett.” Ám a néhány évtizeddel ezután kialakult sertésvész az állomány nagy részét elpusztította, s így ezen a vidéken megszűnt a sertésenyésztés és -hizlalás. Szerepét a Nagytétényi Sertéshizlalda vette át. Karinthy főhercege ezt, ha néhány évtizeddel később vizsgázik, nyilván tudta volna. Most pedig e szakasz kiegészítésül – s természetesen olvasóim szórakoztatásául – hadd idézzek két olyan példát, amely a Nyelvi Játékok Klubjában született!

*

Tanár: Ki volt az a világhatalmat áhító spanyol uralkodó, kinek győzhetetlennek hitt hajóhadából a harmada sem maradt?

Jelölt: Don Quijote de la Mancha!

Tanár: A felelet kitűnő! De lássuk csak, miért! Először is: *don, ki hót*, azaz úr, aki meghalt. Másodszor: ha meghött, *fű lepi*... Tehát második Fülöp volt a válasz, nagyon helyesen, hiszen ő volt az a spanyol uralkodó, akinek hajóhadát 1588-ban az angol hajóhad teljesen tönkrevverte... A *la Mancha* szóval pedig jelöltünk még arra is utal, hogy a hasonló nevű tengerszorosban teljesült be a győzhetetlen armada végzetes tragédiája. Az pedig még külön is csodálatos bravúr, hogy annak a nagy spanyol írónak, Cervantesnek főművével válaszol, aki történetesen éppen abban az időben élt Hispániában. Jelölt úr, szívből gratulálok!

*

Tanár: Egy – Ön által is bizonyára jól ismert – híres költeményben piros csizmáról van szó. Kedves Jelölt Úr, szíveskedjék megmondani, hogy milyen színű is valójában a piros csizma?

Jelölt: Hatszázhuszonnyolc!

Tanár: Bravó! Ön mindenekelőtt páratlan logikai készségét és kiváló matematikai tudását igazolta azzal, hogy 628-at mondott. Először is – igen helyesen – az eredmény dupláját közölte, világossá téve, hogy válasza nem egy *darab*, hanem egy *pár* csizmára vonatkozik. Ebből az okfejtésből kiindulva nyilvánvaló, hogy a szám, amelyre utalt, 628-nak a fele, vagyis 314. A továbbiakban nagyvonalúan saját magában oldotta meg az egésznek és a részeknek viszonyát. Mi sem természetesebb, mint hogy Ön voltaképpen az úgynevezett Ludolf-féle számra, a 3 egész 14 századra gondolt, amelyet görögül „pi”-nek nevezünk. Feleletében egyszerre analitikus és szintetikus módszerrel dolgozott. A kért szót már eleve szótagokra bontotta: *pi-ros*, majd tudatában összevonta: *piros*. Szerénységénél és fölényes tudásánál fogva ez utóbbi fokozatra beszédében nem is kívánt kitérni, hiszen a válasz első feléből már önként adódik a másik fele. Ez annál is inkább fennáll, mert a második szótaggal lényegileg az egész szót is helyettesítheti. Köztudomású, hogy a „ros” szótag csekély alaki eltérésekkel – latin és német *rosa*, francia és angol *rose*, olasz *rosso*, spanyol *rosza*, román *rosu* et cetera, et cetera – mindenütt rózsát, rózsaszínt, pirosat jelent... Ha mármost a görög *pi*-t és a sok nyelvben előforduló *rost* egybe vesszük, megkapjuk a kérdésre adandó helyes választ kifejező *piros* szót. A felelet tehát egészében véve: lenyűgöző!

1.5.5. Titkos nyelv – titkos írás

Balázs Géza kollégámnak *Titkos nyelvek – etnolingvisztikai univerzálék* című tanulmányában (*Magyar nyelv*, 2008. 2. sz.) olvasom a következő meghatározást: „A titkos nyelv az a jelenség, nyelvhasználati mód, amelynek során az anyanyelvet titkosítják, beavatatlanok számára érthetlenné teszik. A titkosítás nyelvi szabályok, megegyezés szerint történik, és az eljárások sok nyelvben mutatnak hasonlóságot. A titkosított szöveg írásban is megjelenhet. A titkosírás végigkíséri az emberiség történetét.”

Igen, erről, azazhogy ezekről, a titkos nyelvekről szólok. Ha át akarnám őket tekinteni, a példákat a régmúlttól a jelenig hosszasan sorolhatnám. Az elsőt talán Plutarkhosz görög történetíró szolgáltatta számunkra, aki a spártaiak titkos üzenetváltását figyelte meg, s le is írja a következőképpen (a leírást Vargha Balázs *Játékkoktél* című kitűnő könyvének [Minerva, Budapest, 1967] *Titkosírás* című fejezetéből idézem): a spártaiak „keskeny pergamencsíkokat tekertek csavarvonalban egy henger alakú rúdra, s úgy írták le az üzenetet a bot hosszában, párhuzamos sorokba. Ezután levették a botról a pergament, s így vitte el a futár. Az összetartozó betűk természetesen eltolódtak a csavarvonal mentén. Az üzenetet csak az tudta elolvasni, akinek ugyanolyan méretű rúdja volt, erre rátekerte a szalagot, s ekkor a betűk újra természetes sorrendjükben helyezkedtek el.”

A titkosírásnak – francia–német eredetű szóval sifírozásnak – természetesen szinte elképzelhetetlenül sok módja s megszámlálhatatlan változata van. Erről e könyvben néhány oldalon érdemlegesen szólni teljességgel lehetetlen. Azoknak az olvasóimnak, akiket ez a téma érdekel, figyelmébe ajánlom Svékus Olivérnek *Titkosírások* című, ügyesen megírt s ma is jó eligazítást nyújtó könyvét (Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1964). Magyar írók titkosírásairól pedig, például Balassiéről, Arany Jánoséről, Weöres Sándoréről vagy Gárdonyi Gézáéről, amelyet az író halála után fél évszázaddal fejtettek meg – ezek ugyanis sokak számára külön érdekességnek számítanak – egyrészt szintén Vargha Balázs imént idézett könyvére (125–127. o.), valamint Gárdonyi Géza *Titkosnaplójára* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974) utalok. E könyvben most csupán néhány olyan titkos nyelvre mutatok rá, amelyik inkább játék, mint komoly, igazi nyelv, s létrejöttét nem a bármilyen célból való titkosítás, hanem a szórakoztatás szándéka vezérli.

Madárnyelv – nyelvi játékos módra

A legtöbb olvasónak bizonyára gyerekkorától fogva ismert titkos nyelve az ún. madárnyelv, amelynek lényege az, hogy a nehezebb megértés kedvéért valamely szónak, szókapcsolatnak vagy akár rövid mondatnak mindegyik szótagját kiegészítjük egy bizonyos mássalhangzóval vagy mássalhangzócsoporttal, valamint a szótagban már ott levő magánhangzó megismétlésével. Erre különösen gyakran használt mássalhangzók vagy mássalhangzócsoportok például a következők: *v, m, l, rg* stb. Az én gyerekkoromban és környezetemben történetesen a *v* volt a madárnyelvisítésre legalkalmasabbnak ítélt hang. A hozzánk hasonló korú, de általunk közelebről még nem ismert lehetséges játékosársához gyakran fordultunk például így: *Tuvudsz ivigy bevezévélnivi?* Vagy így: *Turgudsz irgigy bergeszérgélnirgi?* (= Tudsz így beszélni?) Igenlő válasz esetén nemegyszer ezen a nyelven folyt a további társalgás, amíg meg nem untuk.

Ez tehát az a bizonyos madárnyelv, amelyiknek valamelyik formájára – talán többre is – alighanem olvasóim is emlékeznek. A nyelvi játékosok madárnyelvének azonban ez csupán a kiindulópontja. Az igazi nyelvi játékos cél olyan szavak vagy szókapcsolatok kiokumlására, amelyek kibővített formájukban is jelentenek valamit! Könnyű belátni: a *tuvudsz* vagy az *ivigy* (ez „szabályosan” hosszú magánhangzójú lenne: *ívigy*, de sohasem mondtuk így!) önmagában az égvilágon semmit sem jelent. Egyetlen szerepe van. A titkosítás. A nyelvi játékosok madárnyelvében azonban ennyi nem elég. Ott a bővítménynek is kell hogy legyen valamilyen minimális értelme! Hosszú példasorokkal nem szolgálhatok, de néhány egyszerű példával igen, s szemléltetésül talán ennyi is elegendő! Hasonlók, de ezeknél jobbak, „értékesebbek” alkotását ezúttal olvasóimra bízom! A következő tíz példában zárójelbe téve jelzem a betoldott hangzót, hangzócsoportot is:

Anti meg Ede szó: alatt Ili meleg eledele szőlő (l)

Feke [Pál]: festek este (st)

Két kéz: kévét kévéz (v)

Mokka: mocsok kacsa (cs)

Murci: mufurc ifi (f)

Nem te: nevem teve (v)

Sörcsata: söpör csapat apa (p)

Szalad: szaval a vad (v)

Szemerké: ’sz este, mester, késtél (st)

Vaskos tők: varas, koros török (r)

A titkos nyelv kulcsa: + 1

Ez egy ártatlan kis titkos nyelv – vagy ha úgy tetszik: írás –, de ez is nyelvi játék, ráadásul a magyar ábécé elsajátítását a gyerekek számára nagyon megkönnyítő játék. Lényege az, hogy minden e játékban szereplő kimondott vagy leírt szónak van egy rejtett, titkos értelme is, amit akkor kapunk meg, ha a titkos nyelvben szereplő szónak megkeressük azt a változatát, amelyet a cím előír. Azaz a szó mindegyik betűje helyébe azt a betűt írjuk, amelyik a magyar ábécérendben közvetlenül e mellett a betű mellett áll. Erre utal a címben a „+ 1”. (Az ábécére vonatkozólag lapozzanak vissza néhány oldalt! Ugyanennek a fejezetnek *A tét: egymillió!* című részében szólok róla.) A következőkben felsorolok néhány olyan szót, amelynek „a titkos nyelv kulcsa: + 1” szabály betartásával is van értelme, s hogy olvasóimnak ne kelljen fejben „kisakkozniuk”, hogy mi is az ilyen módon rejtjelezett szó, szóalak, esetleg tulajdonnév, azt egy kettőspont után mindjárt be is mutatom!

Agaram: ágyásán.

Fok: gól.

Jelenem: kéményén.

Kan: lány.

Megken: négy lény.

Nap: nyár.

Sakkom: szállón.

Sas: szász.

Sav: száz.

Sok: szól.

Sorsa: szósszá.

Szab: Tác.

Szak: tál.

Szeszen: Tétény.

Szójel: tókély.

Vaskor: zászlós.

Zaj: zsák.

Stb., stb. Némi ügyeskedéssel akár több szóból álló kifejezésnek is lehet kulcsa a + 1! Történetesen megőriztem azt a levelet, amelyet egy balatonfenyvesi levélírótól, Szigetvári Ferencnéől kaptam, s amelyben szintén ilyen szavak szerepeltek, de a levél késve érkezett meg, s példáit már nem említhettem meg az e játékkal foglalkozó rádiós, de már felvett „ötpercben”. Erről természetesen tájékoztattam is. Többek között ezt írtam neki: „A rádióban sajnos már nem utalhatok egyes szavaira, de megőrzöm azokat, s amikor majd írok egy játékoskönyvet – ugyanis ezt tervezem –, igyekszem majd többet is felhasználni belőle, megjelölve a szerzőt is. Így, ha most kárba is vész *ily sok iparkodás*, akkor majd *im, szól írásarról*, hogy milyen bravúrosak az Ön megoldásai.”

Ezek a dölt betűs szavak ott szerepeltek pályázatában. Hogy melyikünk kapcsolta őket össze, arra már nem emlékszem. De én ezzel teljesítettem ígéretemet: a szavak itt szerepelnek e játékoskönyvben!

Magyar mondat – lengyel szemmel

Ennek az alfejezetnek záró elemeként még egy olyan, ugyancsak a titkos nyelvek világába – vagy oda is – sorolható kis „gyöngyszemet” gurítok ide, amely reményeim szerint (szintén) felkelti olvasóim érdeklődését. Köztudomású, hogy minden nemzet ábécéje más, mindegyik ábécé nemzetének egyik legnagyobb kincse, legalábbis az én értékítéletem szerint. Nos, játékos klubunk valamelyik tagjának egyszer az jutott az eszébe, hogy érdemes volna olyan magyar mondatokat alkotni, amelyeknek akkor is lenne valamilyen – lehetőleg humoros – értelmük, ha bizonyos betűiket egy másik nyelv megfelelő betűinek hangalakjával érzékeltetnék. A javaslattevő történetesen azt ajánlotta, hogy nyelvi játékként olyan mondatokat alkossunk, amelyeket „magyarul” és „lengyelül” egyaránt el lehet olvasni: számunkra, magyarok számára így is, úgy is jelentenek valamit, de csöppet sem ugyanazt. Az olvasásbeli különbség a javaslat szerint abból adódott volna, hogy a magyarban is meg a lengyelben is van mind *s*, mind *sz* betű, a hangértékük azonban éppen ellentétes, mivelhogy a magyar *s* betű hangértéke a lengyelben [sz], a kétjegyű *sz* betűé pedig [s]. Mindjárt hozzáteszem: ez a betű-hangérték összevetés meglehetősen egyszerűsített képet mutat, s korántsem tökéletes. A valóság nem egészen ez. Az azonban tény, hogy a lengyelben az [s] jelölésre más szláv nyelvektől eltérően nem kampót, „hacseket” találunk, hanem kétjegyű *sz* betűt, s bizonyos helyzetekben az *s*-[sz] megfelelés is fennáll. Éppen ezért, noha olvasóimnak felhívom figyelmét az *Európai helyesírások* című, Balázs Géza és Dede Éva által szerkesztett, rendkívül hasznos kiadványra (Inter Kht. – PRAE.HU, Budapest, 2009), amelyben Pátrovics Péter tollából a valóságos helyzetet pontosan bemutató értekezést találnak a lengyel helyesírás múltjáról és jelenéről, úgy ítélem, hogy e kis titkosírászerű nyelvi játéknak helye van e kötet e fejezetében. Minden további előzetes magyarázatot mellőzve felsorolok néhány olyan mondatot, amely mást jelent, ha magyarul, s mást, ha *s*-*sz* betűinek hangértékét illetően „lengyelül” olvassuk el.

A kártyában *jó sok ász* – lengyelül olvasva: *jó szokás*.

A magyar italárusok véleménye szerint *őszi sör: nagy haszon*, ám lengyelül olvasva: *ősi szőr nagy hason*.

Egy színlapon ezt olvassuk: *Színre kerül „A tolvaj szarka”*, csakhogy lengyel barátunk ezt így olvassa el: *színre kerül a tolvaj sarka*.

Egy költői verssor: *A szellő szerényen susog*. Lengyelül így hangzik: *A sellő serényen szuszog*.

Ő szekeres: tény – olvasom valakiről a megállapítást. Ám lengyelünk egészen mást hámoz ki belőle. Nevezetesen ezt: *őse keresztény*.

Végül: más az, ha valaki, például egy szigorú kritikus *elvisel egy színdarabot*, és más, ha lengyel ismerősünk a vágányok mentén sétálgatva egy mögötte zajló párbeszédnek erre a részére figyel fel: *elviszel egy síndarabot!*

1.5.6. Keresztnévi [v][i]gasságok

Akik ezt az alcímet látják, előtte pedig már belelapoztak e könyvbe, sőt talán nagy részét el is olvasták, akár csodálkozhatnak is, hogy ebben a zárófejezetben külön témaként szerepelnek a keresztnevekkel, utónevekkel kapcsolatos vigasságok, ráadásul azzal a sugallattal, hogy itt nemcsak vigasságokról, hanem – most már a címbe rejtett szavaknak a helyesírás megkövetelte formáit használva – igazságokról, sőt gazságokról is szó lesz.

A meglepődés jogos, mivel keresztneves játékok, talányok csakugyan találhatóak a munka több fejezetében is. Például az *Oda-vissza nem ugyanaz* című fejezetben, amelynek *Megforgatott nevek* elnevezésű szakaszában palindrom keresztnevékből összeállított gyűjteményt mutatok be fejtő formájában. Vagy abban az intarziafejezetben, amelyben férfi és női utónevek bújnak meg, arra várva, hogy olvasóim rájuk találjanak annak ellenére, hogy csak kipontozva láthatók egy-egy mondat belsejében. Vagy akár a kancsal rímekről szóló fejezetben, amelynek szintén van egy utónevek megkeresésére buzdító része, a *Tíz férfi, tíz nő* című feladvány. Azonban mindezek figyelembevételével is úgy vélem, hogy ebben a zárófejezetben még mindenképpen külön is utalnom kell arra, hogy a keresztnevék a különféle nyelvi játékoknak és fejtőknek ugyanolyan nélkülözhetetlen elemei, mint például a helynevek vagy a szólások, amelyek külön fejezetet is „kiérdemeltek” és kaptak is ebben a kötetben.

Ella, édes karamella!

Olvasóim számára korántsem újdonság, de mégis azzal kezdem, hogy a különféle gyermek- és egyéb mondókák – például a falu- és mesterségcsúfolók – között megkülönböztetett helyet foglalnak el a névcsúfolók. A néprajzi szakirodalom ezrével kínálja erre a példákat. Pusztán a Faragó József és Fábian Imre által közzétett kiváló gyűjtemény, a *Bihari gyermekmondókák* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982) is több mint hétszáz névcsúfolót, illetve névdicsérőt tartalmaz. (Elismerem, jóval több csúfolót, mint dicsérőt, s ez általában is jellemző erre a „műfajra”, de azért az elismerők sem hiányoznak, s éppen ennek tudatosítására illesztettem e rész élére tudatosan egy dicsérő, sőt, hízog mondókát.) Jeles írónk, Gyurkovics Tibor csaknem három évtizede egy egész kötetnyi névcsúfoló-névdicsérő mondókát alkotott, mégpedig úgy, hogy az év minden napjára jusson egy „névike”. Ez a feltehetőleg egyéni alkotású, kedves szava egyúttal a címe is lett a kötetnek (*Névike*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1983). Szemléltetésül, íme, egy példája, többek között nekem szóló: „Június 27. László, / rövid legyen a zárzó.”

Talán mondanom sem kell, a nyelvi játékok kedvelőinek is kedves játékterepe a névcsúfoló- és névdicsérőgyártás. A *Szójátékos anyanyelvünk* című kötetben, amely válogatás egy anyanyelvi pályázat gazdag anyagából (Szerk. Balázs Géza és Grétsy László, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2001), több pályázó, például Faltysné Ujvári Anna, Penczkóferné Punykó Mária, Tóth Béla is tett közzé szellemes névcsúfolókat. Akár mindegyikből idézhetnék is néhányat, de helykimélés céljából csupán egyből idézek, mégpedig olyan példákat, amelyek mindegyike tiszta rímes, azaz a csúfolódó vagy dicsérő részben, természetesen a sor végén, a teljes név megtalálható. Az igazi nyelvi játékos, ha kitűzi maga elé ezt a célt, nem adja alább. A most következő példák Bencze Imre pályázatából valók.

Aletta, Ármin,

tarka, mint a paletta. hasra esik bármin.

Donát, Egyed,

fut a vashídon át. amit főztél – egyed.

Ella, Endre,

édes karamella. füttyülök én kendre.

Etus, Jenő,

nem használt a retus. fara meg a feje nő.

Kolja, Lenke,

lovát csutakolja. kedves kedvetlenke.

Maris, Máté,

nemcsak morog, mar is. körtét ad vagy almát-é?

Miska, Sebő,

szava is hamiska. se sovány, se bő.

Upor, Zelma,

feje, mint a csupor. minket lekezel ma.

Zója, Zsolt,

bajok okozója. fülembe folyton duruzsolt.

Utazni ki szeret? – Eszter!

Gyakorlott nyelvi játékosok csak ránéznek erre a szakasz címre, és már tudják is, miféle játékról van itt szó. Ez egy egyszerű, de érdekes, szórakoztató anagrammafeladat. A játék vezércíme voltaképpen ez is lehetne: „A kérdésben a válasz!” Ha a két címet – fordított sorrendben – egymás mellé tesszük, akkor ezzel már mindent meg is mondtunk. Akkor ebből először is megtudhattuk, hogy ebben a feladatsorban kérdésekre kell válaszolni, mégpedig annak tudatában, hogy a felelet már meg is található magában a kérdésben (= A kérdésben a válasz!), a szakasz élére kivetített címből pedig már azt is látjuk, mi e nyelvi játék lényege: az, hogy a kérdés egyik szavának anagrammája a megfejtés, vagyis a keresett személy neve. Hogy melyik az a szó, s hogy milyen keresztnév bújik meg benne? Nos, éppen ennek kiókumlálása e rejtélyesített játék lényege, kvintesszenciája. Szemléltetésül, egyúttal a megfejtés örömét is megadva az alábbiakban tíz kérdést teszek fel olvasóimnak. A megoldásokat a fejezet végén illemből közlöm, de azt hiszem, nem is igen lesz szükségük rá!

1. A kelta történelmet ki ismeri legjobban?
2. Bolyai Jánosról ki hallott?
3. Ki szedte össze a fa alatti almákat?
4. Az ebédnek ki vásárol eledelet?
5. Ki ismeri mindegyik elemnek a vegyjelét?
6. Ki ámuldozik a róna szépségein?
7. Ki rejtőzködik a nádsor zegzugaiban?
8. A szálló legszebb szobájában ki lakik?
9. Ki szereti jobban a diót a máknál?
10. Ki szerelmes minden nőbe?

1.5.7. Játék a visszhanggal

Végül, mivel egyszer minden jónak (jónak?) véget kell érnie, a régebbi századokban divatos, ún. *ekhós versekről*, illetve az ezekből kinövő játékokról szólok. E játékos formának már a középkorban is meglehetősen nagy múltja volt, hisz nyomai – noha az *ekhó* terminust az ókori poétika nem ismerte – már Ovidiusnál föllelhetők, s a Szathmári István szerkesztette *Alakzatlexikonban az anadiplózis* egyik elnevezéseként már találkozunk vele. A soronként két-két hangcsoport ekhószerű visszatérését megkívánó francia „rime à echo”-tól a rímszerkezeten túlmenő kötöttségekkel is megtűzdelt spanyol ekhós versig számos változata fejlődött ki.

Bennünket „játék”-szempontból elsősorban az a típus érdekel, amelyben a rímhívó szóra végződő mondattal a költő kérdést tesz fel, s a felelő rím visszhangszerűen válaszol erre a kérdésre. Álljon itt ennek szemléltetéséül egy angol és egy magyar példa; mindkettő még a középkorból, a 16. századból! Az első a yorkshire-i születésű, Oxfordban tanult Barnabe Barnestól, 1593-ból:

Echo! What shall I do to my Nymph when I go to behold her? Hold her! (Magyarul: Visszhang! Mit tegyek, ha megyek, hogy lássam Nimfámat? Ragadd meg!)

A magyar példát ki mástól meríthetném, mint Balassi Bálinttól, az „Óh, magas kösziklák” kezdetű, ötvennegyedik énekből, amelynek már a címe is méltán kelti fel figyelmünket: *Dialogus, kiben úton járván az versszerző beszél Echóval. De ezt nem értheti jól meg az, aki nem tudja, micsoda az Echo.* A hatsoros versszakok utolsó két sora mindegyikben egy ekhós kérdés vagy panasz, amire a választ Balassi udvariasan meg is adja. A versből három ilyen idézek:

Régi gyötrelmimet mi enyhítheti meg,

s mi az, mire lelkem vágy?

ECHO: Ágy.

Hogy régen szolgálom, léssen-é jutalmom,

s kell-é jót reménlenem?

ECHO: Nem.

Azért adj tanácsot, szánd meg nyavalyámat,

ha sebemet gyógyíthatd!

ECHO: Hadd!

Kétségtelen, az ekhós rím a költészetnek is szerves része – nem véletlen, hogy Szepes Erika és Szerdahelyi István, az impozáns *Verstan* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1981) szerzői remek könyvükben több oldalon és több helyen is foglalkoznak e rímmel és változataival –, ám én úgy érzem, hogy ha az ekhós rím beszélni tudna, nem annyira a poétikába sorolná magát, inkább a nyelvi játékok közé, ahol visszhangjátékként emlegetjük. S az sem véletlen, hogy a már többször emlegetett Nyelvi Játékok Klubjának tagjai remekül elszórakoztak ezzel a játékkal. Leginkább talán a rendkívül művelt tanár, költő és irodalomtörténész, Kunszery Gyula, de F. Szabó Sarolta, Dióspatonyi Márta, Gyóry István is, és még jó néhányan. Talán kedvüket lelik benne olvasóim, ha az akkori nyelvi játékosok visszhangos kérdéseiből összeállítok s bemutatok egy kis gyűjteményt. Mivel a visszhang, azaz a visszavert, visszaverődő hang, szó már eleve benne van a kérdésben, s ezért éppen egy játékoskönyvben voltaképpen fölösleges megismételni, én mégis Balassival tartok, csupán abban nem követem, hogy minden esetben odaírjam: Hölgyeim és Uraim, most pedig a visszhang következik! De azt nem árt tudni, hogy *echo* szavunk, amely a ’hang’ jelentésű görög *ékho* latinosított változata, az *ekhósrim* kifejezésen kívül is él nyelvünkben. Nevét mindmáig örzi számunkra a ponyvával vagy nádfonattal borított, tágas, utasok számára kialakított *ekhós szekér*, amilyen nemzeti színjátásunk nagyjai járták be egykor az országot, s vitték el a daljátékokat és népszínműveket akár a legkisebb falvakba is. Az ekhós szekér minden valószínűség szerint éppen azért volt ponyvával befedve, mert a védőtető visszaverte a kocsiban ülők hangját, dalolását. De most következék az ígért ekhógyűjtemény!

Igaz-e, hogy megjavul Budapest közlekedési forgalma? (Alma!)

Ki az, aki a férfiaknak midig talány? (A lány!)

Melyik éjszaka olyan édes, mint az ananász? (A nász!)

Melyik rokon az, aki a gonosz vők szerint akkor a legjobb, ha porhanyós? (Anyós)

Az őszi szél föl mi kavart? (Avart)

Mi esik le, ha a fizetésemet csökkenti az állam? (Az állam)

Mi történik veled, ha a festő esőben ábrázol? (Ázol)

Mi az, ami a macskának mindent megér? (Egér)

Milyen a kislány, ha nem félénk? (Élénk)

Mi ad megnyugvást az ember szívének? (Ének)

Mit csinálnak leginkább, akik egy konferencián részt vesznek? (Esznek)

Mit fog csinálni az állatszelídítő, ha feladata a legvadabb oroszlán bundáját megkefélni? (Félni)

Milyen ember az, akit nem érdekel a műveltség ügye? (Gügye)

Mit mondanak arra az emberre, akire már a halál nyit kaput? (Kaput!)

Milyen az a ruhadarab, amelynek a kivágása mélyebb, mint ameddig a melled ér? (Ledér)

Igaz-e, hogy a skót a költekezés szerelmese? (Mese)

Milyen az irigy könyvkölcsönző? (Önző)

Mit csinál az eső, ha a bolond ember az eresz alatt vár, ácsorog? (Rácsorog)

Mit tesz, aki hosszú értekezletet lerövidít? (Vidít)

Erény-e a naivitás? (Vítás)

Végezetül én teszek fel olvasóimnak néhány ekhós kérdést. Azt kérem, hogy részben helyettem, részben a maguk nevében válaszoljanak, a szerint, ahogy a szöveg sugallja. A válaszokat ezúttal nem adom meg.

Ki a hibás, ha e könyv egy-egy nyelvi játékában elsikkad a poén?

Kinek kívánnak további sok élvezetes nyelvi játékot s feladványt e kötet készítői, közreműködői, midőn most elkészönnék?

A szerző mit ajánlana szívesen annak az olvasónak, aki számára a finom nedűk kóstolgotása már szinte hóbort?

Milyen az a szójáték, amelyet nem értünk, nem is találkoztunk vele, de mégsem hagy bennünket hidegen?

Mi az, amiből egy koszorú e kötet létrehozóját még akkor is boldogítja, ha munkájáért esetleg csak „disznóláb” a bér?

Vajon hogyan fogadják az olvasók e könyvet, amelyet a szerző nekik szedegetett, gyűjtött, kapargált össze buzgón, hangyaszorgalommal, foggal-körömmel?

Őszintén remélem, hogy olvasóim a kérdések által sugallt „megfejtések” egyikét sem tartják hibásnak, önteltnek, valótlanoknak.

1.5.8. Megfejtések

Keresztnévi [v][i]gasságok.

Utazni ki szeret? – Eszter! 1. Tekla. 2. Ibolya. 3. Attila. 4. Benedek. 5. Kelemen. 6. Nóra. 7. Sándor. 8. László. 9. Kálmán. 10. Benő.

1.6. Válogatott szakirodalom- és forrásjegyzék

Ez a szemelvényes lista több célt is szolgál. Egyrészt felhívja a figyelmet azokra a művekre vagy cikkekre, amelyeknek szerzői valamilyen megközelítésből általában a nyelvi játékokkal, főleg pedig anyanyelvünk játékaival, azok különféle fajtáival, válfajaiival, múltjával vagy jelenével foglalkoznak, másrészt olyan műveket – kézikönyveket, szótárakat, írói és költői alkotásokat, gyűjteményes kiadványokat – tartalmaz, amelyek nyelvi játékok forrásaiul szolgálnak, illetőleg szolgálhatnak. Evégből legkiválóbb, illetve a nyelvi játékokhoz (szó- és rímjátékokhoz, játékos-humoros szóalkotásokhoz, sajátos versformákhoz) különösen vonzódtó költőink és íróink egy-egy művét vagy akár összegyűjtött műveit is tartalmazza ez a bizonyos fokig önkényesen összeállított, de

meggyőződésem szerint a könyv majdani olvasóinak tájékozódását megkönnyítő jegyzék. Internetes forrásra azonban csupán elvélve hívom fel a figyelmet, rejtvénylapokra és -évkönyvekre pedig, noha ezekben több száz olyan kis cikk is megbújik, amely tárgyunk szempontjából nagyon is lényeges, a kialakult szokást követve nem hivatkozom.

Adamik Tamás (szerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.

Ady Endre 1980. *Összes költeményei I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Áprily Lajos 1967. *A kor falára*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Arany János 1902–1905. *Munkái I–IV*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Riedl Frigyes. Franklin Társulat: Budapest.

Augarde, Tony 2003. *The Oxford Guide to Word Games*. New York: Oxford University Press.

Babits Mihály 1945. *Összes művei*. Sajtó alá rendezte Török Sophie. Budapest: Franklin Társulat.

Balassi Bálint 1993. *Versei*. Budapest: Balassi Kiadó.

Balázs Géza (szerk.) 2001. *Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.

Balázs Géza 2003. Szórakoztató nyelvművelés. In: Kövesdy Zsuzsa (szerk.): *Kedves hallgatóim!* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 360–362.

Balázs Géza 2006. Képtelen sorolók, ragozások. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_01/047.htm

Balázs Géza 2008. Titkos nyelvek – etnolingvisztikai univerzálék. *Magyar Nyelv*. 104: 197–203.

Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2001. *Szójátékos anyanyelvünk. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2009. *Az anyanyelv az életben. Válogatás az Oktatási és Kulturális Minisztérium anyanyelvi pályázataiból*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.) 2002. *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Bárdosi Vilmos (szerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Becher, J. R. 1963. A rím szenvedélye. In uő: *A költészet hatalma*. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Pók Lajos. Budapest: Aurora. 336–341.

Bedő J. István 1983. *Észforgató*. Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.

Bencze Imre 1999. Ékes anyanyelvünk. *Édes Anyanyelvünk*. 21/2: 7.

Bencze Imre 2000. Átok-, szitok-, káromszó. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Anyanyelvünkről anyanyelvünkért. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Budapest: Iconos Reklámügynökség. 15–29.

Bencze Imre 2002. Verses talányok. In Grétsy László (szerk.) *Anyanyelvi rejtvénytár*. Budapest: Trezor Kiadó. 15–27.

Benkő Loránd 1969. Adalékok a népi mulattatás terminológiájához. *Filológiai Közöny*. XIV: 480–495.

Berencsi Erika 1997. Abszurd humor – nyelvi humor. <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/abszurd/abszurd.htm>

Berger György 1975. *Fejtörő játékok – játékos fejtörők*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.

Berzsenyi Dániel 1976. *Versei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

-
- B. Gelencsér Katalin 2010. *A tudás, a megismerés és a társas megértés öröme. Művelődéstörténeti és közművelődés-elméleti tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bizám György – Herczeg János 1971. *Játék és logika 85 feladatban*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Caillais, Roger 1962. A rébusz és a kép. In uő: *A költészet packázásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 163–174.
- Comenius János Ámos 1977. Magyar ábécé. In *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 190–191.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csukás István 1980. *Az én játékoskönyvem*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Darvas Szilárd 1962. *Bizisten nem kötekedem*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Das Superrätsel Buch* 2000. Band 18. Hamburg: Xenos Verlagsgesellschaft mbH.
- Dávid András 1980. *Nyelv és varázs*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Deme László 1943. *Hangátvetés a magyarban*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai (MNyTK.) 69.
- Dietze, Rudolf 1970. *Was spielen wir?* Berlin: Tribüne.
- D. Szabó Mária (összeáll.) 2003. *Ákombák tanár úr. Magyar írók novellái a tanárokról, diákokról, az iskoláról*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház Kft.
- Dugonics András 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások I–II.*(Hasonmás kiadás.) Szeged: Bába Kiadó.
- Egri János 1984. *Elmebajnokság – 1000 új kérdés*. Budapest: szerzői kiadás.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Ernyey Gyula 1986. Pantun. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 10. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107–109.
- Erős Zoltán 1986. *Rejténybongészde. Zsebkönyv – rejtényfejtőknek*. Debrecen: Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.
- Erős Zoltán 1999. *Fejjáték* 1–2. Budapest: Saxum Kft.
- Esterházy Péter 1979. *Termelési-regény (kissregény)*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Etienne, Luc 1971. *L'art du contrepet*. Paris.
- Faragó József – Fábíán Imre (szerk.) 1982. *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Fehér Klára 1975. Apró-cseprő. *Magyar Nemzet*. 1975. júl. 31.
- Fekete Gyula 1985. *Tengercsepp. Aforizmák, írói noteszlapok, gondolatfutamok*. Budapest: Gondolat.
- Fekete László 2002. Anyanyelvünk játéka, avagy palindrom szavak két tételben. In Balázs–Jászó–Koltói (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 168–172.
- Felde Györgyi 1984. *Nyelvi játékok az anyanyelvi ismeretterjesztés szolgálatában*. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete.
- Fónagy Iván 1943. *A mágia és a titkos tudományok története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Iván 1959. *A költői nyelv hangtanából*. Irodalomtörténeti Füzetek 23. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Iván 1970. Viccel a bácsi. *Magyar Nyelvőr*. 94: 16–43.

-
- Forgács Erzsébet 2007. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámyelvben, a sajtónyelvben és irodalmi szövegekben.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Forgács Róbert 2008. *Anya–nyelv–csavar. Nyelvi fejtörők.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Róbert 2012. *Anya–nyelv–ész. Újabb nyelvi fejtörők.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fröhlich Márta – Rózsa György 1987. *Kapcsoltam...* Budapest: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Fülöp Mária 2012. Anyanyelvi játékok. *Tanítás – Tanulás.* 10: 12–13.
- Gágyor József (szerk.) 1982. *Megy a gyűrű vándorútra – Gyermekjátékok és mondókák 1–2.* Budapest: Gondolat
- Gárdonyi Géza 1974. *Titkosnapló.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Graf Rezső 1975. Játészótársunk az anyanyelv. *Nyelvünk és Kultúránk.* 19: 47–49.
- Grätzer György 1959. *Elmesport egy esztendőre.* Budapest: Gondolat.
- Grätzer József 1957. *Sicc.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Grätzer József 1960. *Rébusz.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Grétsy László 1967. Nyelvi játékok – nyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr.* 91: 71–82.
- Grétsy László 1972. A játék szerepe az anyanyelvi ismeretterjesztésben. *Nyelv és Irodalom.* 1: 133–149.
- Grétsy László 1974. *Anyanyelvünk játéka.* Budapest: Gondolat.
- Grétsy László 1980. Játékos anyanyelvünk. In Felde Györgyi – Grétsy László (szerk.): *Új anyanyelvi kaleidoszkóp.* Budapest: Gondolat. 300.
- Grétsy László (szerk.) 2002. *Anyanyelvi rejtvénytár. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázatából.* Budapest: Trezor Kiadó.
- Györi György (szerk.) 1976. *Törd a fejed!* (Második kiadás.) Budapest: Gondolat.
- Gyurkovics Tibor 1983. *Névike.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hadrovics László 1995. *Magyar frazeológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hársing Lajos 1984. *Irodalmi játékok.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hársing Lajos 1987. *Agykösörűlde.* Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Hársing Lajos 2001. *Agyvizit.* Budapest: Magyar Könyvklub.
- Havas László – Kovács Endre 1972. Cento. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 2.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 134.
- Hegedűs Géza 1957. *Szatírák könyve.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. Írói nyelvbölcseletek és a hiányzó paradigma. *Magyar Nyelv.* 103: 199–204
- Hernádi Miklós 1985. *Közhelyszótár.* Budapest: Gondolat.
- Hernádi Sándor 1987. *Szórakoztató szóra készítő.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hernádi Sándor 1988. *Szópárbaj.* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

-
- Hernádi Sándor 1989. *Az olvasás bűvészete*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hernádi Sándor 1996. *Nyelvi próbák*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Hernádi Sándor 1997. *Játsszunk nyelvtant!* Budapest: Ciceró.
- Hirte, Werner 1971. *Unsere Spiele*. Leipzig: Verlag für die Frau.
- Horpácsi Illés 1973. Hangutánzó madárnevek. *Magyar Nyelv*. 69: 451–457.
- Horváth János 1958. *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai (MNyTK.) 100.
- Hoványi János – Szepes Erika 1977. Irodalmi játékok. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 5. Budapest: Akadémiai Kiadó. 177–178.
- Hoványi János – Voigt Vilmos 1984. Nyelvgyötrő. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 9. Budapest: Akadémiai Kiadó. 472–473.
- Illyés Gyula 1972. *Hetvenhét magyar népmese*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Iszlai Zoltán 1978. *Csirip jelenti*. Szombathely: Sylvester János Nyomda.
- Ivanov, Vjacseszlav 1983. *Nyelv, mítosz, kultúra*. Budapest: Gondolat.
- Janikovszky Éva 1998. *Mosolyogni tessék!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- J. Nagy Mária 1975. *A szó művészete*. Budapest: Kriterion.
- Jókai Mór 1995. *A magyar nép élce*. Budapest: Unikornis Kiadó.
- József Attila 1980. *Minden verse és versfordítása*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- József Attila 1995. *Szabad-ötletek jegyzéke*. Közzéteszi Stoll Béla. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Kardos Tamás – Szűts László 1995. *Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság?* Budapest: Ciceró.
- Karinthy Ferenc 1964. *Nyelvelés*. Budapest: Gondolat.
- Karinthy Frigyes 1927. Tíz elmúlt év híres pesti társasjátékai. In *Az Est hármaskönyve*. Budapest: Az Est Lapkiadó Részvénytársaság kiadása. 255–269.
- Karinthy Frigyes 1956. *Csodapók*. Válogatta és a jegyzeteket írta Abody Béla. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Karinthy Frigyes 1993. *100 új humoreszk*. Szeged: Szukits Könyvkiadó.
- Karinthy Márton 2003. *Ördögörcs. Utazás Karinthyába* 1–2. Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Károlyi Zsuzsa 2010a. A bűvös négyzet. *IPM*. 1: 102–104.
- Károlyi Zsuzsa 2010b. A latin négyzettől a sudokuig. *IPM*. 3: 54–56.
- Károlyi Zsuzsa 2010c. Az ókori talányoktól a mai talalós kérdésekig. *IPM*. 6: 94–96.
- Károlyi Zsuzsa 2010d. Varázsigék, palindromok és tiltott betűk. *IPM*. 8: 88–90.
- Károlyi Zsuzsa 2010e. Anagrammák és egyéb nyelvi játékok. *IPM*. 10: 102–104.
- Károlyi Zsuzsa 2011. A keresztrejtvény története. *IPM*. 5: 88–90.
- Katona Imre 1994. *A helyzet reménytelen, de nem komoly. Politikai vicceink 1945-től máig*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Kellér Dezső 1976. *Leltár*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

-
- Kemény Gábor 2010. *A nyelvtől a stílusig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kertész Manó 1996. *Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Győr: K.u.K. Könyvkiadó.
- Király István – Klaniczay Tibor – Pándi Pál – Szabolcsi Miklós (szerk.) 1978–1979. *Hét évszázad magyar versei I–IV*. (Ötödik, bővített kiadás.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kiss Dénes 1984. *Játék és törvény*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris: Budapest.
- K. Jakab Antal 1972. *A névmás éjszakája*. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest.
- Koltói Ádám 2008. *Jó szóval – Írások nyelvünkről, nyelvhasználatunkról*. Cegléd: Ceglédi Közgazdasági Alapítvány.
- Kosztolányi Dezső 1910. Budapest, a szójátszó. *Élet*. 1910. szept. 11.
- Kosztolányi Dezső 1973. *Összegyűjtött versei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kosztolányi Dezső 1990. *Nyelv és lélek*. Válogatta és sajtó alá rendezte Réz Pál. Második, bővített kiadás. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó – Forum Könyvkiadó.
- Kovács Endre 1982. Madárnyelv. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 7*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 537.
- Kovács Endre – Tótfalusi István 1982. Limerick. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 7*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 298–299.
- Kölcsey Ferenc 1951. *Válogatott művei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kun Erzsébet 1966. *A rejtvény*. Budapest: Gondolat.
- Kun Erzsébet 1973. *A végén minden kiderül*. Budapest: Gondolat.
- Kun Erzsébet 1978. *Tojástánc. Rejtvenycikkek, kvízkérdések, minitörténetek, anekdoták, játékok*. Budapest: Gondolat.
- Láng Miklós 1991. *Útravaló. Egyoldalú novellák, karcolatok, zanzák*. Budapest: Budapesti Művészetbarátok Egyesülete.
- Lőrincze Lajos 1975a. Nyelvi játékok – írói szinten. *Nyelvünk és Kultúránk*. 19: 29–31.
- Lőrincze Lajos 1975b. Szóragozás-szórakozás. *Nyelvünk és Kultúránk*. 20: 38–40.
- Lőrincze Lajos 1978. Játsszani is engedd! *Élet és Irodalom*. 16: 6.
- Lőwy Árpád 2004. *Válogatott művei*. Debrecen: Anno Kiadó.
- Lukácsy András 1964. *Népek játécai*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Lukácsy András 1981. *Kiment a ház az ablakon – Költészet és valóság*. Budapest: Gondolat.
- Lukácsy András 1985. *Elmés játékok, játékos elmék*. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Lukácsy András 1998. *Párbajok és paródiák*. Budapest: Pont Kiadó.
- Márai Sándor 2000. *A négy évszak*. Szombathely: Helikon Kiadó.
- Martinkó András 1983. *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Budapest: RTV–Minerva.

-
- Mikszáth Kálmán 2002. *Novellák, karcolatok*. Budapest: Kortárs Könyvkiadó.
- Minya Károly 2003. A nyelvi újítás egyik ritkább módja: a szándékos szóferdítés. In Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete. 108–111.
- Mirk László 1980. *Szórakoztató játékok*. Kolozsvár-Napoca: Dacia Könyvkiadó.
- Mizser Lajos 2002. Játék a nevekkal. In Balázs–Jászó–Koltói (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 353–355.
- Montágh Imre 1985. *Mondjam vagy mutassam?* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Móra Ferenc 1980. *Napok, holdak, elmúlt csillagok – A fele sem tudomány*. Békéscsaba: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond 1965. *Légy jó mindhalálig*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Nagy Ferenc 1968. A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvőr*. 92: 10–22.
- Nagy J. Béla 1939. Megfordítható szavak és mondatok. *Magyar Nyelv*. 35: 54.
- Nagy József 1961. *Szép magyar szó. Bevezetés a stílselemzésbe*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nagy László 1988. *Ősszegyűjtött versei*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Nagy L. János 1992. Játékok sora: sorok játéka. *Magyar Nyelv*. 3: 326–337.
- Nagy L. János 1995. *Nyelv – szöveg – játék tizennégy éveseknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nagy Olga 1977. *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Nemes György 1981. *Hogy is van ez?* Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Nemes Nagy Ágnes 1995. *Ősszegyűjtött versei*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Németh László 2006. *A kísérletező ember – Írások a világirodalomról II*. Budapest: Magyar Napló Kiadó.
- O. Nagy Gábor 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- Országh László 1968. Kenguru. *Magyar Nyelvőr*. 92: 339–340.
- Ortutay Gyula (szerk.) 1960. *Magyar népmesék I–III*. A meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Ortutay Gyula (szerk.) 1977–1982. *Magyar Néprajzi lexikon 1–5*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Otto Borik (szerk.) 1994. *Sakklexikon*. Budapest: Corvina.
- Örkény István 1972. *Időrendben. Válogatott novellák*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Papp Ferenc (szerk.) 1969. *A magyar nyelv szónégyesmutató szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp Tibor 2007. Bűvös négyzetek. *Magyar Nemzet*. 2007. szept. 12.
- Parti Nagy Lajos 1997. *Sárbogárdi Jolán: A test anyala – abszurdia*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Páskándi Géza 1982. Észjárás – Kínzó számok, gyógyító nyelvek. *Népszabadság*. 1982. ápr. 25.
- Pázmány Péter 1994. *Válogatott művei*. Budapest: Editorg Kiadó.
- Pécsi Gabriella 2007. *Kvantumos nyelvtörténetek – Anagramma versek a kilencvenes évek közepéről*. Zalaegerszeg: Pannon Tükör Könyvek.

-
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Petőfi Sándor 1978. *Összes költeményei I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Pilinszky János 1995. *Összegyűjtött művei. Versek*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Polívková, Dorota 1965. *Játékok a nyelvtanításhoz*. Bratislava.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztay János 2005. *Topopoezis*. Szombathely: Savaria University Press.
- Radnóti Miklós 1974. *Összes versei és műfordításai*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Ráth-Végh István 1958. *Anekdóták, furcsaságok*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Ráth-Végh István 1962. *Az emberi butaság*. Budapest: Gondolat.
- Ráth-Végh István 1967. *A könyv komédiája*. Budapest: Gondolat.
- Ráth-Végh István – Agárdi Ferenc – Tiszay Andor (szerk.) 1957. *Mosolytól a nevetésig: Hasznos Mulatságok*. Budapest: Bibliotheca Kiadó.
- Reményi József Tamás – Tarján Tamás 1987. *Babérvörös*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Romhányi József 1983. *Szamárfül*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Rónai Béla 2003. Rejtvényfejtés. In *Fölnevelő édesanyám IV*. Pécs: Krónika Kiadó. 78–79.
- Rónagy Edit 2008. *Nyelvteremtő utódaink. Gyerekkori szóalkotások*. Mohács: A Hegyi-beszédesek Baráti Társaságának Füzetei 10.
- Róna Tibor 1986. *Több nyelven beszélünk*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sándor György 1985. *Nézeteltérítés*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Schirm Anita 2009. Az anyanyelv az emberek életében. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Az anyanyelv az életben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 202–222.
- Schweighardt Zsanett 2001. Nyelvi humor az iskolában. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Szójátékos anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–136.
- Sebestyén Varjú Anna 2002. *Kancsal múzsa. Irodalomtörténet – diákszájon*. Budapest: Convention Budapest Kft.
- S. Nagy Katalin 1977. Játékelmélet. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon 5*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 587–588.
- Sütő András 1977. *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Svékus Olivér 1964. *Titkosírások*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Svindt Veronika 2009. Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében. Széchenyi lappangó írása a magyar nyelvről. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Az anyanyelv az életben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 277–296.
- Szabó Kálmán 1975. *Játékos nyelvtan, játékos helyesírás*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó Lőrinc 1960. *Összegyűjtött versei*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Szabó Lőrinc 1967. *A költészet dicsérete*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szalay Károly 1963. *Szatíra és humor*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

-
- Szántó Gábor (szerk.) 1984. *Játéklexikon*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzattan. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Székely János 1986. *Törd a fejed!* (Második kiadás.) Budapest: Gondolat.
- Szende Aladár 2002. Nyelvünk játéka és a nyelvművelés tudománya. In Balázs–Jászó–Koltói (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 443–444.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Budapest: Gondolat.
- Szerdahelyi István 1992. *Szójáték*. In Szerdahelyi István – Juhász Ildikó (szerk.): *Világirodalmi lexikon 14*. Akadémiai Kiadó: Budapest. 576–578.
- Szigetvári János – Szigetvári Krisztián 2001. Állati, neves, történelmi és egyéb szójátékok. In Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Szójátékos anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 137–157.
- Szilágyi Ferenc (vál., szerk.) 1983. *Elmét vidító elegy-belegy dolgok. Válogatás a győri kalendáriom 1749-től 1849-ig tartó időszakából*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szilágyi György 1974. *Nem viccelek!* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szilvási Csaba 2002. Szórejtvő versikék. In Grétsy László (szerk.): *Anyanyelvi rejtvénytár*. Budapest: Trezor Kiadó. 208–211.
- Szilvási Csaba 2009. *Ikerszó-vásár*. Tatabánya: Alfadat-Press Nyomdaipari Kft.
- Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára – A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása.
- Szörényi László 1972. Petőfi kördala – palindromon. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 76/3: 342–343.
- Szűts László 1999. *Szójátéktár. (Anyanyelvi fejtörők)*. Budapest: Ciceró.
- Szűts László 2002. Játék és nyelvművelés. In Balázs–Jászó–Koltói (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 454–455.
- Tabi László 1982. *Életem és egyéb ügyeim*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Takács Tibor 1997. *Örök csónak*. Budapest: Összmagyar Testület.
- Takács Tibor 2005. *Otthonom anyanyelvem*. Szeged: Bába Kiadó.
- Tamási Áron 2002. *Ősszes novellái I–II*. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Tamkó Sirató Károly 1969. *A Vízöntő-kor hajnalán*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Tamkó Sirató Károly 1975. *Kozmogrammok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Tandori Dezső 1976. *A mennyezet és a padló*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Tandori Dezső 1983. *A feltételes megálló*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Temesi Viola (szerk.) 2012. *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Timár György 1974. *Nevető lexikon*. Budapest: Gondolat.
- Timár György 1979. *Nem én írtam. Irodalmi karinthkatúrák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Timár György 1983. *Ezt sem én írtam. Új irodalmi karinthkatúrák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

-
- Timár György 1985. *Válogatott agyrémeim*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Timár György 2000. *Nevető lexikon és agyrémszótár*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Tiszay Andor 1958. *A sifrétől a tolvajnyelvig*. (Hasznos Mulatságok 5.) Budapest.
- T. Litovkina Anna 2001. Párosan szép az élet. Közmondások, szólások, népi bölcsességek. In Györgyi Erzsébet (szerk.): *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*. Budapest: Planétás Kiadó. 196–216.
- T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolnai Vilmos 1917. A madárnyelvről. *Magyar Nyelv*. XIII: 247–248.
- Tompa József 1955. Tíz hatos meg tíz hatod az – húzhatod? *Magyar Nyelvőr*. 79: 394–396.
- Tornai József 2002. *Drága nyelvem, zöld lebegés örülete*. Miskolc: Felsőmagyarországi Kiadó.
- Török Gábor 1974. *Költői rébuszok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Török Gábor 1983. *A pecsétek feltörése*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Trencsényi László 1974. Társasjáték nyelvtanórán. *Magyar Nyelvőr*. 98: 74–75.
- Ujvári István 2002. Eszperente nyelven. In Grétsy László (szerk.): *Anyanyelvi rejtvénytár*. Budapest: Trezor Kiadó. 231–233.
- Vágó István 1984. *A fele sem igaz*. Budapest: Alföldi Nyomda.
- Vajda Albert 1956. *Tanuljunk könnyen, gyorsan nevetni!* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vajda János 1910. *Költeményei*. (Második kiadás.) Budapest: Franklin Társulat.
- Valló Emil 1959. *Játék a szavakkal*. Budapest: Minerva Kiadó.
- Várady Szabolcs 1988. *Hátha nem úgy van*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Várady Szabolcs 2002. *Magyar badar – 300 limerik*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Varga Ferencné (vál.) 1975. *Szó, fon, nem takács. Mi az? Találós kérdések gyerekeknek*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Vargha Balázs 1962. *Társasjátékok könyve*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Vargha Balázs 1967. *Játékkoktél*. Budapest: Minerva.
- Vargha Balázs 1974a. *Játsszunk a szóval!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Vargha Balázs 1974b. *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vargha Balázs 1984. *Jelek, jelképek, jellemek*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Vargha Balázs 1994. *Arany János játéka*. Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- Vargha Katalin – T. Litovkina Anna: „Hallgatni Arany, beszélni Petőfi” – A magyar antiproverbiumok ferdítési módjai – formai változatok és nyelvi humor. *Magyar Nyelv*. 103: 179–199.
- Vihar Judit – Mártonfi Ferenc 1975. Haiku. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 4. Budapest: Akadémiai Kiadó. 143–144.

Voigt Vilmos 1977. Játék. In Király István – Szerdahelyi István (szerk.): *Világirodalmi lexikon* 5. Budapest: Akadémiai Kiadó. 582–586.

Vörösmarty Mihály 1864. *Minden munkái* I–XII. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. Pest: Ráth Mór kiadása.

Wilkendorf, Dieter – Hauschild, Peter 1962. *Spiel mit – rate mit*. Berlin.

Zala József 1975. Nyelvi játékok. *Nyelvünk és Kultúránk*. 19: 49–53.

Zala József 1976. Nyelvi játékok. *Nyelvünk és Kultúránk*. 23: 69–71.

Zlinszky Aladár 1927. Névvarázs. *Magyar Nyelv*. XXIII: 100–109.

Zöldi László (szerk.) 1997a. *Művészek aforizmái*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Zöldi László (szerk.) 1997b. *Politikusok aforizmái*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Zsigmond Győző 2011. *Nyelvi rejtvény, játék, verseny*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Zsilák Mária 2003. Játék a kétnyelvűséggel. In Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete. 753–757.